2

Taberî Tefsiri

Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân

تفسير الطبري

جامع البيان عن تأويل آي القرآن

İBN CERÎR ET-TABERÎ

لأبي جعفر محمد بن جرير الطبري

beka

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

2. CİLT

BAKARA SÛRESİ 27-73

KİTABIN VE YAZARIN ADI
TABERÎ TEFSİRİ
CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN
MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TERCÜME
Doç. Dr. Muhammed ERSÖZ (Bakara Sûresi 27-39. Âyetlerin Tefsiri)
Doç. Dr. Süleyman NAROL (Bakara Sûresi 40-73. Âyetlerin Tefsiri)

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Mesut KAYA - Doç. Dr. Süleyman NAROL

TASHİH
Sefanur ÇELİKTAŞ - Muhammed Hayrullah SÖKE

SON OKUMA
Vahit METİN

SAYFA & KAPAK DÜZENİ
A. Azzam ÖZEL & Inkreativ Arts

ISBN
978-625-6400-74-0 (Tk) 978-625-6400-76-4 (2.c)

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No. 11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
Matbaa Serfika No: 45522

beka

MUHARREM - 1444 / AĞUSTOS - 2023
1. BASKI

Ziya Gökalp Mahallesi, Abdullah Paşa Caddesi, No:28
Başakşehir/İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
WhatsApp Hattı: 0212 909 80 86
Web: www.bekakitap.com Eposta: bekayay@hotmail.com
Yayıncılık Sertifika No: 50128

MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

beka

İÇİNDEKİLER

BAKARA SÛRESİ DEVAMI

[BAKARA SÛRESİ 27. ÂYETİN TEFSİRİ] 17

1. {الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ} "Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan." 17

a. {مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ} "Pekiştirilmesinden sonra" 20

2. {وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ} "Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparanlar..." 22

3. {وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ} "Yeryüzünde fesat çıkaranlar" 24

4. {أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} "İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir." 24

[BAKARA SÛRESİ 28. ÂYETİN TEFSİRİ] 25

1. {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ} "Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?" 32

a. {وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا} "Siz cansız (henüz yok) iken" 32

[BAKARA SÛRESİ 29. ÂYETİN TEFSİRİ] 36

1. {هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا} "O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratandır." 37

2. {ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} "Sonra göğe yöneldi" 39

3. {فَسَوَّاهُنَّ} "Onları düzenledi" 42

4. {وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} "O, her şeyi hakkıyla bilendir." 52

a. {وَهُوَ} "O" 52

b. {بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} "Her şeyi hakkıyla bilendir." 52

c. {عَلِيمٌ} "Hakkıyla bilendir." 52

[BAKARA SÛRESİ 30. ÂYETİN TEFSİRİ] 53

1. {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ} "Hani, Rabbin demişti." 53

2. {لِلْمَلَائِكَةِ} "Meleklere" 57

3. {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ} "'Ben yeryüzünde yaratacağım'" 59

4. {خَلِيفَةً} "Halife" 61

5. {قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} "Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler." ...67

6. {وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} "Biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." 97

a.{وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ} "Biz sana hamd ederek daima seni tesbih ediyoruz." 97
b. {وَنُقَدِّسُ لَكَ} "Ve Biz seni takdis ediyoruz." 101
7. {قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} "'Sizin bilmediğinizi ben bilirim' dedi." 104
[BAKARA SÛRESİ 31. ÂYETİN TEFSİRİ] 109
1. {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ} "Allah, Âdem'e isimleri öğretti. 109
2. {الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} "Bütün isimleri" 112
3.{ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ} "Sonra onları meleklere arz etti/gösterdi" 118
4. {فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ} "'Haydi bana bunların isimlerini bildirin.' dedi" 121
a. {أَنْبِئُونِي} "Bana bildirin." 121
b. {بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ} "Bunların isimlerini" 122
5. {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} "Eğer doğru söyleyenler iseniz" 122
[BAKARA SÛRESİ 32. ÂYETİN TEFSİRİ] 126
1. {قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا} "Melekler, 'Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur." 127
2. {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} "Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin.' dediler." 129
[BAKARA SÛRESİ 33. ÂYETİN TEFSİRİ] 129
1. {قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} "Allah, şöyle dedi: 'Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle.' Âdem, meleklere onların isimlerini bildirince Allah, 'Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim' dedi." 130
a. {قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ} "Allah, şöyle dedi: 'Ey Âdem! Onlara söyle.'" 130
b. {بِأَسْمَائِهِمْ} "Bunların isimlerini" 130
c. {فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ} "Onlara haber verince" 130
d. {قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} "Allah, 'Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim' dedi." 131
2. {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} "Açığa vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da ben bilirim" 132
[BAKARA SÛRESİ 34. ÂYETİN TEFSİRİ] 137
1. {وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ} "Hani meleklere, 'Âdem için saygı ile eğilin' demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişlerdi." 137
2. İblis'in Meleklerden mi Yoksa Başka Varlıklardan mı Olduğu Konusu 138
3. "İblis" Kelimesinin Mânası 148
4. {أَبَى} "Yüz çevirdi" 150
5. {وَاسْتَكْبَرَ} "Büyüklendi" 150
6. {وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ} "O, yani (İblis) kâfirlerden oldu." 150

[BAKARA SÛRESİ 35. ÂYETİN TEFSİRİ] 153
1. {وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ} "Dedik ki: 'Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin.'" 153
2. {وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا} "Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin" 157
3. {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} "Ama şu ağaca yaklaşmayın" 160
4. {فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ} "Yoksa zalimlerden olursunuz." 167
[BAKARA SÛRESİ 36. ÂYETİN TEFSİRİ] 170
1. {فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا} "Derken, şeytan, ayaklarını oradan kaydırdı." 170
   a. Kıraat 170
   b. {فَأَزَلَّهُمَا} "Ayaklarını kaydırdı." 171
2. {فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ} "Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı." 186
3. {وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} "'Birbirinize düşman olarak inin'" 186
4. {وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} "Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır." 192
   a. {وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ} "Sizin için yeryüzünde barınak vardır." 192
   b. {وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} "Belli bir süre yararlanma vardır." 194
[BAKARA SÛRESİ 37. ÂYETİN TEFSİRİ] 197
1. {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} "Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı." 197
2. {فَتَابَ عَلَيْهِ} "Tevbesini kabul etti." 208
3. {إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} "Şüphesiz O, tevbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır." 208
[BAKARA SÛRESİ 38. ÂYETİN TEFSİRİ] 209
1. {قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا} "'İnin oradan (cennetten) hepiniz.' dedik." 209
2. {فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى} "Tarafımdan size bir yol gösterici gelirse" 210
3. {فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} "Kim yol göstericime uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir." 211
   a. {فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ} "Kim yol göstericime uyarsa" 213
   b. {فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ} "Onlar için herhangi bir korku yoktur." 213
   c. {وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} "Onlar üzülmeyeceklerdir." 214
[BAKARA SÛRESİ 39. ÂYETİN TEFSİRİ] 214
1. {وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا} "İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince" 214
2. {أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ} "İşte bunlar cehennemliktir." 215
[BAKARA SÛRESİ 40. ÂYETİN TEFSİRİ] 216
1. {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ} "Ey İsrailoğulları!" 216

2. {اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُم}
"Size verdiğim nimetimi hatırlayın." 218
3. {وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim." 221
[BAKARA SÛRESİ 41. ÂYETİN TEFSİRİ] 226
1. {وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ} "Elinizdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'ân'a) iman edin." 226
2. {وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ} "Onu inkâr edenlerin ilki olmayın." 228
3. {وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا} "Âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin." 232
4. {وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ} "Bana karşı gelmekten sakının." 233
[BAKARA SÛRESİ 42. ÂYETİN TEFSİRİ] 234
1. {وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ} "Hakkı batılla karıştırmayın." 234
2. {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} "Bile bile hakkı gizlemeyin." 237
[BAKARA SÛRESİ 43. ÂYETİN TEFSİRİ] 243
1. {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ} "Namazı kılın, zekâtı verin." 243
2. {وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ} "Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin." 245
[BAKARA SÛRESİ 44. ÂYETİN TEFSİRİ] 246
1. {أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ} "Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?" 246
2. {وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ} "Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz halde" 251
3. {أَفَلَا تَعْقِلُونَ} "(Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?" 251
[BAKARA SÛRESİ 45. ÂYETİN TEFSİRİ] 252
1. {وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} "Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin." 253
2. {وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} "Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir." 258
[BAKARA SÛRESİ 46. ÂYETİN TEFSİRİ] 262
1. {الَّذِينَ يَظُنُّونَ} "Çok iyi bilenler" 262
2. {أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ} "Onlar, Rablerine kavuşacaklarını (çok iyi bilirler)." 265
3. {وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} "Ve gerçekten O'na döneceklerini çok iyi bilirler." 268
[BAKARA SÛRESİ 47. ÂYETİN TEFSİRİ] 269
1. {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ}
"Ey isrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın." 269
2. {وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} "Ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı (hatırlayın)." 270
[BAKARA SÛRESİ 48. ÂYETİN TEFSİRİ] 274

1. {وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا} "Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez." ... 274
2. {وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ} "Hiçbir kimseden herhangi bir şefaat kabul olunmaz." ... 280
3. {وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ} "Hiçbir kimseden herhangi bir fidye alınmaz." ... 283
4. {وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} "Onlara yardım da edilmez." ... 286
[BAKARA SÛRESİ 49. ÂYETİN TEFSİRİ] ... **288**
1. {وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ} "Hani, sizi Firavun ailesinden kurtarmıştık." ... 288
a. {وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ} "Hani, sizi kurtarmıştık." ... 288
b. {مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ} "Firavun ailesinden" ... 288
c. {فِرْعَوْنَ} "Firavun" ... 289
d. Âyetin Bir Başka Anlamı ... 290
2. {يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ} "Sizi azabın en kötüsüne uğratıyorlardı." ... 291
a. {يَسُومُونَكُمْ} "Sizi uğratıyorlardı." ... 291
b. {سُوءَ الْعَذَابِ} "Azabın en kötüsüne" ... 292
3. {يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ} "Kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlıyorlardı." ... 293
4. {وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} "Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir belâ (nimet, imtihan) vardı." ... 303
[BAKARA SÛRESİ 50. ÂYETİN TEFSİRİ] ... **305**
1. {وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ} "Hani, sizin için denizi yarmıştık." ... 305
2. {فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} "Sizi kurtarmıştık, gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk." ... 307
a. {وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} "Gözlerinizin önünde" ... 320
[BAKARA SÛRESİ 51. ÂYETİN TEFSİRİ] ... **321**
1. {وَإِذْ وَاعَدْنَا} "Hani, sözleşmiştik." ... 321
a. Kıraat ... 322
2. {مُوسَى} "Musa" ... 324
3. {أَرْبَعِينَ لَيْلَةً} "Kırk gece" ... 325
4. {ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ} "Sizler ise onun ardından (kendinize) zulmederek bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz." ... 327
a. {ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ} "Sizler ise onun ardından bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz." ... 327
b. {وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ} "(Kendinize) zulmederek" ... 340
[BAKARA SÛRESİ 52. ÂYETİN TEFSİRİ] ... **341**
1. {ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} "Sonra bunun ardından sizi affetmiştik." ... 341

2. {لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} "Şükredesiniz diye." 341
[BAKARA SÛRESİ 53. ÂYETİN TEFSİRİ] 342
1. {وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ} "Musa'ya Kitab'ı ve Furkan'ı vermiştik." 342
2. {لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ} "Doğru yolu tutasınız diye" 345
[BAKARA SÛRESİ 54. ÂYETİN TEFSİRİ] 346
1. {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَاقَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ } "Musa, kavmine dedi ki: 'Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilah edinmekle kendinize yazık ettiniz. Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün." 346
2. {فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ} "Gelin yaratıcınıza tövbe edin." 357
3. {ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ} "Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir." 358
4. {فَتَابَ عَلَيْكُمْ} "Tövbenizi kabul etti." 359
5. {إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} "Şüphesiz ki O, tevbeleri çokça kabul eden ve kullarına rahîm olandır." 359
[BAKARA SÛRESİ 55. ÂYETİN TEFSİRİ] 359
1. {وَإِذْ قُلْتُمْ يَامُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} "Hani siz, 'Ey Musa! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız.' demiştiniz." 360
2. {فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ} "Bunun üzerine sizi yıldırım çarpmıştı." 363
3. {وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} "Siz bakıp dururken" 365
[BAKARA SÛRESİ 56. ÂYETİN TEFSİRİ] 365
1. {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ} "Sonra Sizi Tekrar Dirilttik" 365
2. {مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ} "Ölümünüzün ardından" 366
3. {لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} "Sonra, şükredesiniz diye" 366
[BAKARA SÛRESİ 57. ÂYETİN TEFSİRİ] 376
1. {وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ} "Bulutu üstünüze gölge yaptık." 376
2. {وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى} "Size, kudret helvası ve bıldırcın indirdik." 379
   a. {الْمَنَّ} "Menn: kudret helvası" 379
   b. {وَالسَّلْوَى} "Selvâ: bıldırcın" 384
3. {كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ} "Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiyin." 395
4. {وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ} "Onlar (verdiğimiz nimetlere nankörlük etmekle) bize zulmetmediler, fakat kendilerine zulmediyorlardı." 396
[BAKARA SÛRESİ 58. ÂYETİN TEFSİRİ] 398
1. {وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ} "Hani, 'Şu Memlekete Girin.' Demiştik." 398
2. {فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا} "Orada Dilediğiniz Gibi, Bol Bol Yiyin." 399

3. {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} "[Beytü'l-Makdis'in] Kapısından Eğilerek Tevazu İle Girin Ve 'Hıtta!' (Ya Rabbi, Bizi Affet) Deyin." 400
a. {وَادْخُلُوا الْبَابَ} "[Beytü'l-Makdis'in] Kapısından girin." 400
b. {سُجَّدًا} "Eğilerek tevazu ile" 401
c. {وَقُولُوا حِطَّةٌ} "Hıtta!" (Ya Rabbi, bizi affet) deyin." 403
4. {نَغْفِرْ لَكُمْ} "Biz De Sizin Hatalarınızı Bağışlayalım." 409
5. {خَطَايَاكُمْ} "Hata/Günahlarınızı" 409
6. {وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ} "İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara ise daha da fazlasını vereceğiz [demiştik]." 410
[BAKARA SÛRESİ 59. ÂYETİN TEFSİRİ] 411
1. {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} "Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular." 412
a. {فَبَدَّلَ} "Değiştirdiler" 412
b. {الَّذِينَ ظَلَمُوا} "Zalimler" 412
c. {قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} "Sözü kendilerine söylenenden başka şekle" 412
2. {فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ} "Biz de haktan ayrılmaları sebebiyle, o zalimlere gökten bir azap indirdik." 421
3. {بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ} "Haktan ayrılmaları sebebiyle" 424
[BAKARA SÛRESİ 60. ÂYETİN TEFSİRİ] 425
1. {وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ} "Hani, Musa kavmi için su dilemişti." 426
2. {فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا} "Biz de 'Asanı kayaya vur' demiştik, böylece kayadan on iki pınar fışkırmıştı" 426
3. {قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ} "Her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti" 431
4. {كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ} "Allah'ın rızkından yiyin, için" 432
5. {وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} "Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın" 432
[BAKARA SÛRESİ 61. ÂYETİN TEFSİRİ] 435
1. {وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا} "Hani, 'Ey Musa! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız. O halde, bizim için Rabbine yalvar da, o bize yerden biten sebze-yeşillik, salatalık, sarımsak, mercimek, soğan versin' demiştiniz." 436
a. Sabrın Anlamı 436
b. Âyetin Mânası 436
c. {يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ} "Bize yerin bitirdiklerinden versin." 440
d. الفُومُ "Fûm" 442

2. {قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ} "O da size, 'İyi olanı düşük olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?' demişti" 448
a. الِاسْتِبْدَالِ "İstibdâl" 448
b. {أَدْنَى} "Ednâ" 448
3. {اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ} "Öyle ise inin Mısır'a! İstedikleriniz orada var" ... 450
a. Kıraat 451
b. {مِصْرًا} "Mısır" 452
4. {وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ} "Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı" 457
a. {وَضُرِبَتْ} "Kapladı" 457
b. {الذِّلَّةُ} "Zillet" 457
c. {وَالْمَسْكَنَةُ} "Yoksulluk" 459
5. {وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ} "Onlar, Allah'ın gazabına uğradılar" 460
6. {ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ} "Bunun sebebi, onların; Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor, peygamberleri de haksız yere öldürüyor olmaları idi" 462
a. {ذَلِكَ} "Bu(nun sebebi)" olduğu gibi 462
b. {بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ} "Onların inkâr ediyor olmaları(nedeniyle)dır" 462
c. {وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ}
"Peygamberleri de haksız yere öldürüyorlardı" 464
d. {النَّبِيِّينَ} "Nebi" 464
7. {ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ} "Bütün bunların sebebi ise, isyan etmek ve aşırı gitmekte oluşlarıydı" 466
a. {ذَلِكَ} "Bu(nun sebebi)" 466
b. (الِاعْتِدَاءُ) "İ'tidâ" 466
[BAKARA SÛRESİ 62. ÂYETİN TEFSİRİ] 467
1. {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا} "Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler" 467
a. {الَّذِينَ آمَنُوا} "inananlar" 467
b. {الَّذِينَ هَادُوا} "Yahudiler" 467
2. {وَالنَّصَارَى} "Hıristiyanlar" 468
3. {وَالصَّابِئِينَ} "Sâbiîler" 471
4. {مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}
"Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır (diye hükmedilmiştir)." 476
a. {مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse (için)" 476

b. {وَعَمِلَ صَالِحًا} "Salih Amel" 476
c. {فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ} "Rableri Katında Mükâfat Vardır" 476
d. {وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} "Onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır (diye hükmedilmiştir)" 479
5. Nüzûl Sebebi 479
[BAKARA SÛRESİ 63. ÂYETİN TEFSİRİ] 491
1. {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ} "Hani, (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almıştık" 491
2. {وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ} "Tûr dağını da tepenize dikmiştik" 493
3. {خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} "Size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun" 499
a. الْإِيتَاءُ "Îtâ" 499
b. {بِقُوَّةٍ} "Sıkıca" 499
4. {وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} "Sakınasınız diye, onun (Kitab'ın) içindekileri düşünün (gafil olmayın)." 503
[BAKARA SÛRESİ 64. ÂYETİN TEFSİRİ] 505
1. {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} "Bundan sonra yine yüz çevirdiniz" 505
a. {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ} "Sonra yüz çevirdiniz." 505
b. {ذَلِكَ} "Bu" 507
2. {فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ} "Allah'ın size bol nimeti ve merhameti olmasaydı" 507
3. {لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ} "Herhalde ziyana uğrayanlardan olurdunuz" 510
[BAKARA SÛRESİ 65. ÂYETİN TEFSİRİ] 510
1. {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} "Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara, 'Aşağılık maymunlar olun.' demiştik." 510
a. {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ} "siz bilirsiniz" 510
b. {الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ} "içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenler" 511
c. {فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} "Biz onlara, 'Aşağılık maymunlar olun' demiştik" 525
[BAKARA SÛRESİ 66. ÂYETİN TEFSİRİ] 528
1. {فَجَعَلْنَاهَا} "Biz bunu (bir ibret ve bir öğüt) kıldık" 528
2. {نَكَالًا} "İbret" 530
3. {لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} "hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere" 531
a. {فَجَعَلْنَاهَا} "Biz bunu kıldık." 536
b. {لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} "Hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere" 537

4. {وَمَوْعِظَةً} "Bir öğüt (kıldık)" 537
5. {لِلْمُتَّقِينَ} "Allah'a karşı gelmekten sakınanlara" 537
[BAKARA SÛRESİ 67. ÂYETİN TEFSİRİ] 540
1. {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} "Hani Musa kavmine, 'Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor' demişti. Onlar da 'Sen bizimle eğleniyor musun?' demişlerdi. Musa, 'Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım.' demişti." 540
a. {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} "Hani Musa kavmine, 'Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor' demişti. Onlar da 'Sen bizimle eğleniyor musun?' demişlerdi." 540
b. {هُزُوًا} "Hüzu" 541
c. {أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} "Sen bizimle eğleniyor musun?" 542
[BAKARA SÛRESİ 68. ÂYETİN TEFSİRİ] 557
1. {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ} "'Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın' dediler." 557
2. {قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَٰلِكَ} "(Rabbim) diyor ki: O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır." 558
a. {لَا فَارِضٌ} "ne yaşlı" 559
b. {وَلَا بِكْرٌ} "körpe değil" 563
c. {عَوَانٌ} "orta yaşlı" 565
d. {بَيْنَ ذَٰلِكَ} "bu ikisi arası" 570
3. {فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ} "Haydi, emrolunduğunuz işi yapın." 572
[BAKARA SÛRESİ 69. ÂYETİN TEFSİRİ] 572
1. {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ} "Onlar, 'Bizim için Rabbine dua et de rengi neymiş? Açıklasın' dediler. Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki o, sapsarı sığırdır'" 572
a. {يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا} "Rengi neymiş? Açıklasın." 573
b. {صَفْرَاءُ} "Sapsarı" 574
2. {فَاقِعٌ لَوْنُهَا} "rengi parlak" 577
3. {تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} "bakanların içini açan" 579
[BAKARA SÛRESİ 70. AYETİN TEFSİRİ] 580
1. {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ} "Dediler ki Rabbine dua et" 580
2. {يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ} "Onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın" 581
3. {إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا} "Çünkü sığırlar, bizce birbirlerine benzemektedir" 591
a. {إِنَّ الْبَقَرَ} "Çünkü sığırlar" 591

b. {تَشَابَهَ عَلَيْنَا} "Bizce birbirlerine benzemektedir" 592
c. Kıraat 592
4. {وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} "Ama Allah dilerse elbet buluruz." 594
[BAKARA SÛRESİ 71. ÂYETİN TEFSİRİ] 594
1. {قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ} "Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki; o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış bir sığırdır.'" 594
2. {مُسَلَّمَةٌ} "kusursuz" 597
3. {لَا شِيَةَ فِيهَا} "hiç alacası olmayan" 600
4. {قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ} "Onlar 'İşte şimdi tam doğrusunu bildirdin' dediler" . 604
5. {فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} "Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı." 606
a. {فَذَبَحُوهَا} "Nihayet o sığırı kestiler." 606
b. {وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} "Neredeyse bunu yapmayacaklardı." 607
[BAKARA SÛRESİ 72. ÂYETİN TEFSİRİ] 614
1. {وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} "Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız" 614
a. {وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا} "Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz." 614
b. {فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} "suçu birbirinizin üstüne atmıştınız" 614
2. {وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} "Hâlbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı." 626
[BAKARA SÛRESİ 73. ÂYETİN TEFSİRİ] 627
1. {فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا} "'Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun' dedik." 628
2. {كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ} "İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir." 632
a. {كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى} "İşte Allah ölüleri böyle diriltir." 633
b. {وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ} "düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir." 633

DİZİN

İSİMLER 634
ŞAİRLER 636
RÂVİLER 637
KAVRAMLAR 654

BAKARA SÛRESİ DEVAMI

[BAKARA SÛRESİ 27. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾

"Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşerî ve ahlâkî bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir." **(Bakara 2/27)**

1. {الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ} **"Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan."**

Allah'ın {الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bu, şanı yüce Allah'ın, nifak ehline vermiş olduğu örnekle başkalarını saptırmayacağını haber verdiği fasıkları nitelendirmesidir. Şöyle demiştir: "Allah daha önceki âyetlerde ortaya koyduğu üzere vermiş olduğu örnekle, söz verdikten sonra Allah'a verdiği sözü bozanlardan başkasını saptırmayacaktır."

Sonra marifet ehli, fasıkların bozduklarını söylediği ahdin mânası konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları "Bu Allah'ın kitabında ve elçisinin (sav) dilinden, mahlukata tavsiyesi, kendisine itaat edilmesine dair emri ve O'na isyan edilmemesi konusundaki yasağıdır, onu bozmak da bunlarla amel etmeyi terk etmektir." demişlerdir.

2- Bazıları ise "Bu âyetler Ehl-i Kitap'tan inkâr edenler ve münafıklar hakkında inmiştir ve şanı yüce olan Allah bununla {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ} *"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir."*[1] âyetindeki ve {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"İnsanlardan Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."*[2] âyetindeki kimseleri kastetmektedir." demişlerdir. Bunların hepsi onlar için bir azarlama ve hikâyeleri bitene kadar bir kınamadır.

3- Ayrıca şöyle demişlerdir: "Allah'a kesin bir şekilde verdikten sonra bozdukları ahid Allah'ın onlardan Tevrat'taki hükümlerle amel etme, gönderildiği zaman Muhammed'e (sav) tâbi olma, onu ve onun Rableri tarafından getirdiğini tasdik etmeleridir. Onların bu ahid bozmaları ise hakikat olduğunu iyice bildikten sonra onu yok saymaları, inkâr etmeleri ve bunu insanlara açıklayıp gizlememeleri yönünde Allah'a söz verdikten sonra bunu bildiklerini insanlardan gizlemeleridir. Şanı yüce olan Allah böylece onların verdikleri sözü, arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiklerini haber vermiştir." **[1/435]**

4- Bazıları şöyle demiştir: "Allah bu âyetle bütün şirk, inkâr ve nifak ehlini kastetmiştir. Tevhidi konusunda onlara yönelik ahdi, rubûbiyetine dair ortaya koyduğu deliller; emri ve nehyi konusundaki ahdi ise elçilerinin doğru olduğuna dair insanlardan hiç kimsenin delil getirmeye güç yetiremediği mucizeleri delil olarak getirmesidir. Onların ahdi bozmaları ise getirdiklerinin hakikat olduğunu bilmelerine rağmen delillerin doğru olduğuna dair itiraflarını terk etmeleri ve elçilerle kitapları yalanlamalarıdır."

5- Diğerleri şöyle demiştir: "Şanı yüce olan Allah'ın bahsettiği ahid {وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ} *"Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutmuştu."*[3] âyetinde bahsettiği Hz. Âdem'in sulbünden onları çıkardığı zaman onlardan almış olduğu ahiddir. O ahdi bozmaları da ona vefa göstermemeleridir."

Bana göre bu konuda görüşlerden doğruya en yakın olanı şu görüşü benimseyenin görüşüdür: "Bu âyetler Allah Resûlü'nün (sav) hicret ettiği yerde bulunan Yahudi din adamları ve bunlara yakın olan İsrailoğullarından

---

1 Bakara 2/6.
2 Bakara 2/8.
3 A'râf 7/172.

geriye kalanlar ve bu kitabımızda daha önce hikâyelerini açıkladığımız münafıklardan şirk koşanlar hakkında inmiştir." **[1/436]**

{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ} *"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir."*[4] ve {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"İnsanlardan 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."*[5] âyetinin bunlar hakkında ve Allah'a şirk koşma konusunda bunlarla aynı durumda olanlar hakkında nâzil olduklarına dair delil getirmiştik. Her ne kadar bu âyetler bunlar hakkında nâzil olmuş olsa da bana göre bu âyetlerle sapkınlık konusunda bunlarla aynı durumda olanlar, münafıkların özelliklerine uyan bütün münafıklar ve Yahudi din adamlarının özelliklerine uyan inkâr konusunda onlara benzeyen bütün kimseler kastedilmektedir.

Bu, şanı yüce olan Allah'ın hikâyelerinden bahseden âyetlerin başında daha önce tamamını anlattığı için bazen hepsini bir sıfatla genel olarak zikrettiği bazen de âyetlerin başında ikisini yani münafıklarla puta tapanları ve Allah'a şirk koşanlarla Yahudi din adamlarından inkârcı olanları ayrı ayrı ele aldığı için bir sıfatla özel olarak ele aldığı içindir. Allah'a verdiği ahdi bozanlar Allah'ın {وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ} *"Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu (kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz.' diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü, arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiler."*[6] dediği gibi Allah'ın onlardan Hz. Muhammed'i (sav), getirdiği şeyi kesin olarak kabullenmeyi ve insanlara onun Peygamber olduğunu açıklamayı terk edenler ve onu ve bu konuda Allah'ın onlardan almış olduğu sözü iyice bildikten sonra gizleyenlerdir. Bunu arkalarına atmaları ise Tevrat'ta onlardan alınan -daha önce ortaya koyduğumuz- ahdi bozmaları ve onunla amel etmeyi terk etmeleridir. **[1/437]**

Bu âyetle Allah'ın, bahsettiğim kimseleri kastettiğini söylüyorum. Çünkü Bakara sûresi beş ve altıncı âyetlerin başlangıcından itibaren hikâyeleri tamamlanıncaya kadar (olan bölümler) bu kimseler hakkında inmiştir. Allah, Hz. Âdem'in yaratılışını haber verdikten, {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} *"Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size*

4 Bakara 2/6.
5 Bakara 2/8.
6 Âl-i İmrân 3/187.

verdiğim sözü yerine getireyim."[7] sözünü açıklayıp diğer insanlar dışında özel olarak sözlerinde durmaları yönünde onlara hitap ettikten sonra; {الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ} *"Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozarlar."*[8] sözüyle onların kâfirleri ve münafıklarını, aynı taifeden olup dalâlet üzere bulunan putperest müşrikleri kastetmektedir. Ne var ki hitap iki gruptan özelliklerini saydığım kimseler için olsa da, emre ve yasağa muhatap olan bütün yaratılmışlar ve onların yollarına ve yaşam biçimlerine sahip olan herkes, onların hükümlerine ve Allah'ın onlar için gerekli gördüğü tehdit, yerme ve kötüleme konusuna dâhildir.

Öyleyse âyetin anlamı şu şekildedir: "Allah ancak Allah'a itaati terk edenleri, emrine ve yasağına uymaktan çıkanları saptırır. Çünkü onlar, Allah'ın, elçisine indirdiği kitaplarda peygamberlerinin diliyle onlardan aldığı sözü bozmuşlardır. Bu söz, elçisi Hz. Muhammed'e (sav) ve getirdiğine uymayı; Allah'ın Tevrat'ta insanlara onun durumunu açıklamayı ve kitaplarında yazılı olarak buldukları onun Allah tarafından itaat edilecek bir elçi olduğunu ve bunu gizlememeleri gerektiğini haber vermelerini farz kıldığına dairdir. Onların bu ahdi bozmaları ve bu ahde aykırı davranmaları şanı yüce Rabbimizin{فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ} *"Derken, onların ardından yerlerine Kitab'a (Tevrat'a) varis olan (kötü) bir nesil geldi. Şu geçici dünyanın değersiz malını alır ve '(nasıl olsa) biz bağışlanacağız' derlerdi. Kendilerine benzeri bir mal gelse onu da alırlar. Allah hakkında, gerçek dışında bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan Kitap'ta söz alınmamış mıydı?"*[9] sözüyle ortaya koyduğu gibi buna uygun davranmak üzere Rablerine söz vermelerinden sonra anlattığım şeyde onlardan aldığı ahidle ilgili Allah'a muhalefet etmeleridir." **[1/438]**

a. {مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ} "Pekiştirilmesinden sonra"

Allah'ın {مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ} sözüne gelince bu, Allah'ın bu konuda verdikleri söze vefalı davranmak sûretiyle sağlam söz almasından sonra مِنْ بَعْدِ تَوَثُّقِ اللَّهِ anlamına gelmektedir. Ancak تَوَثُّقٌ kelimesi تَوَثَّقْتُ مِنْ فُلَانٍ تَوَثُّقًا sözündeki şekliyle mastardır. {مِيثَاقِ} kelimesi ondan (türemiş) bir isimdir.

{مِيثَاقِ} kelimesindeki {ه} zamiri Allah ismine dönmektedir.

---

7 Bakara 2/40.
8 Bakara 2/27.
9 A'râf 7/169.

Bu âyetin hükmünün kapsamına; verdiği sözü bozma, yakın akrabayla ilişkiyi kesme ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarma konusunda, Allah'ın, özelliklerini saydığı münafıklar ve kâfirlerden fasık olanların özelliklerine sahip olan herkes, girebilir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥٧٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ} فَإِيَّاكُمْ وَنَقْضَ هَذَا الْمِيثَاقِ، فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ كَرِهَ نَقْضَهُ وَأَوْعَدَ فِيهِ وَقَدَّمَ فِيهِ فِي آيِ الْقُرْآنِ حُجَّةً وَمَوْعِظَةً وَنَصِيحَةً، وَإِنَّا لَا نَعْلَمُ اللَّهَ جَلَّ ذِكْرُهُ أَوْعَدَ فِي ذَنْبٍ مَا أَوْعَدَ فِي نَقْضِ الْمِيثَاقِ، فَمَنْ أَعْطَى عَهْدَ اللَّهِ وَمِيثَاقَهُ مِنْ ثَمَرَةِ قَلْبِهِ فَلْيَفِ بِهِ لِلَّهِ.»

572. Bişr b. Muâz bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ} sözü hakkında "Bu sözü bozmaktan sakının, Allah onun bozulmasını hoş görmez, o konuda azap edeceği sözünü verdi ve Kur'ân âyetlerinde deliller sunmuş, öğüt verip samimi uyarılar yapmıştır. Biz şanı yüce olan Allah'ın herhangi bir günah konusunda verdiği azap vaadini ahdin bozulması konusunda vaad etmiş midir bilmiyoruz. Kim gönlünden bir sevgiyle Allah'a bir ahid ve söz verirse onu Allah için yerine getirsin." dediğini rivayet etmiştir.[10]

[٥٧٣] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} فَهِيَ سِتُّ خِلَالٍ فِي أَهْلِ النِّفَاقِ إِذَا كَانَتْ لَهُمُ الظَّهَرَةُ أَظْهَرُوا هَذِهِ الْخِلَالَ السِّتَّ جَمِيعًا: إِذَا حَدَّثُوا كَذَبُوا، وَإِذَا وَعَدُوا أَخْلَفُوا، وَإِذَا اؤْتُمِنُوا خَانُوا، وَنَقَضُوا عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ، وَقَطَعُوا مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ، وَأَفْسَدُوا فِي الْأَرْضِ. وَإِذَا كَانَتْ عَلَيْهِمُ الظَّهَرَةُ أَظْهَرُوا الْخِلَالَ الثَّلَاثَ: إِذَا حَدَّثُوا كَذَبُوا، وَإِذَا وَعَدُوا أَخْلَفُوا، وَإِذَا اؤْتُمِنُوا خَانُوا.»

10 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/42) bu rivayeti Taberî'ye, Abd b. Humeyd'e, İbn Ebî Hâtim'e ve Ebü'ş-Şeyh'e isnad eder. Türkî, 1/439.

573. Müsennâ bana İshak, İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''nin, Allah'ın {الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} *"Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."*[11] sözü hakkında "Bunlar nifak ehlindeki altı kusurdur. Üstünlük onlarda olduğu zaman bu altı kusurun hepsini aşikâr ederler: Konuştukları zaman yalan söylerler, söz verdikleri zaman sözlerini bozarlar, kendilerine bir şey emanet edildiği zaman ihanet ederler, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozarlar, Allah'ın, korunmasını emrettiği bağları koparırlar ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. Üstünlük onlarda olmadığı zaman ise konuştukları zaman yalan söylerler, söz verdikleri zaman sözlerini bozarlar, kendilerine bir şey emanet edildiği zaman ihanet ederler." dediğini rivayet etmiştir.[12] **[1/439]**

2. {وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ} "Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparanlar..."

Allah'ın {وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ} *"Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparanlar..."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir:

1- Allah'ın bu âyette birleştirilmesini teşvik ettiği ve kesilmesini yerdiği şey sıla-ı rahimdir. Bunu kitabında açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

{فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ}

"Demek, yüz çevirdiğinizde yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi?"[13]

Allah "rahim" kelimesiyle bir annenin rahminin bir araya getirdiği adamın kendisini ve ehlini kastetmektedir. Bunu kesmek Allah'ın yerine getirilmesini gerekli tuttuğu hakları ve iyilikleri yerine getirmekten uzak durmak, bunu birleştirmek ise Allah'ın yerine getirilmesini gerekli tuttuğu hakları yerine getirmek, ona gösterilmesini hak ettiği güzel şefkati göstermektir."

---

11 Bakara 2/27.

12 Bu rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/96) Rebî''den zikretmiştir. Türkî, 1/440.

13 Muhammed 47/22.

يُوصَلُ fiiliyle birlikte geçen {أَنْ} ifadesi {بِهِ}'deki {هـ} zamirinin mahalline atfedilmesiyle cer mahallindedir. Bu durumda sözün anlamı "Birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler." şeklindedir. {بِهِ}'deki {هـ} zamiri {أَنْ يُوصَلَ}'nın zikredilmiş olmasından kinayedir. **[1/440]**

Allah'ın {وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ} *"Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparanlar."*[14] sözünün tefsiri hakkında sıla-ı rahim olduğu yönünde dile getirmiş olduğumuz görüşü Katâde benimsemiştir.

[٥٧٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ} فَقَطَعَ وَاللَّهِ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ بِقَطِيعَةِ الرَّحِمِ وَالْقَرَابَةِ.»

574. Bişr b. Muâz bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ} *"Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparanlar."*[15] sözü hakkında "Allah'a yemin olsun ki! Yakın akraba ve yakınlarla bağı kesmek sûretiyle Allah'ın, korunmasını emrettiği bağları koparmış olur." dediğini rivayet etmiştir.[16]

2- Bazıları bu âyeti, (fasıkların) Allah'ın elçisiyle, ona inananlar ve yakın akrabalarla ilişkiyi kesmeleri sebebiyle onları yerdiği şeklinde tefsir etmişler, buna da âyetin zahirinin umum ifade ediyor olmasını ve Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeylerin bir kısmının kastedilip bir kısmının kastedilmediğine dair herhangi bir delâlet olmamasını delil olarak getirmişlerdir.

Bu, âyetin doğrudan çok da uzak olmayan bir tefsiridir. Fakat Allah (cc) kitabının başka bir yerinde münafıklardan bahsetmiş ve onların yakın akrabayla ilişkiyi kesme özelliğini söylemiştir. Bu da onun benzeridir ancak böyle olsa bile gerek yakın akrabayla ilişki olsun gerek bunun dışındaki olsun Allah'ın, birleştirilmesini emrettiği şeyi kesen herkesi Allah'ın yerdiğine delâlet etmektedir.

---

14 Bakara 2/27.

15 Bakara 2/27.

16 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/42) bu rivayeti Taberî ve Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/441.

3. {وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ} "Yeryüzünde fesat çıkaranlar"

Allah Teâlâ'nın {وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Onların yeryüzünde bozgunculuk yapmaları daha önce özelliklerini saydığımız şekilde Rablerine isyan etmeleri, O'nu inkâr etmeleri, elçilerini yalanlamaları, nübüvvetini yok saymaları ve Allah katından getirdiği şeyin O'nun tarafından bir hakikat olduğunu inkâr etmeleridir.

4. {أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} "İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."

Yüce Allah'ın {أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} sözünün tefsiri:

{الْخَاسِرُونَ} kelimesi الْخَاسِرُ kelimesinin çoğuludur. {الْخَاسِرُونَ} kelimesi sermayesinin alışverişine katılmasıyla ticaretinde zarar eden kimse gibi hüsrana uğrayanlar da Allah'a isyan etmeleri sebebiyle Allah'ın rahmetinden alacakları paylarını eksiltenlerdir. Aynı şekilde kâfir ve münafık kimse kıyamet gününde en fazla ihtiyaç duydukları Allah'ın, kulları için yarattığı rahmetten mahrum kalmalarıyla zarar etmişlerdir. Kelimenin mazi-muzari ve mastar kullanımları خَسِرَ الرَّجُلُ يَخْسَرُ خَسْرًا وَخُسْرَانًا وَخَسَارًا şeklindedir. **[1/441]**

Cerîr b. Atıyye'nin dediği gibi:

إِنَّ سَلِيطًا فِي الْخَسَارِ إِنَّهْ ... أَوْلَادُ قَوْمٍ خُلِقُوا أَقِنَّهْ

Salît zarar etmede
Köle olarak yaratılmış kavmin çocukları gibidir[17]

فِي الْخَسَارِ sözüyle şeref ve itibardan paylarını düşürme durumunda olduğunu kastetmektedir. {أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} sözünün mânasının "Bunlar helak olmuş kimselerdir." anlamında olduğu söylenmiştir. Bu görüşü benimseyen kimsenin bizim söylediğimiz şekilde bu âyette, kişinin Allah'a isyan etmesi ve O'nu inkâr etmesi sebebiyle Allah'ın

17 *Dîvânu Cerîr b. Atıyye*, 2/1017. Türkî, 1/442. Salît, Cerîr'in kavmi olan Yerbû' oğullarının bir koludur. Salît'in tam ismi Ka'b b. Hâris b. Yerbû'dur. Gassân b. Züheyl es-Saltî, Hutafîoğullarını hicvetmiş bunun üzerine Cerîr de bu recezle onu hicvetmiştir. Şâkir, 1/417.

rahmetinden mahrum kalmasını, helak olmakla açıklamış olması mümkündür. Bu kimse sözün yorumunu bizzat kelimenin beyânının dışında bir anlama hamletmiştir. Müfessirler bazen onları buna iten sebeplerden dolayı bunu yaparlar.

Bazıları şu rivayetteki görüşü benimsemişlerdir:

[٥٧٥] حُدِّثْتُ بِهِ، عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: " كُلُّ شَيْءٍ نَسَبَهُ اللَّهُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِ الْإِسْلَامِ مِنِ اسْمٍ مِثْلُ خَاسِرٍ، فَإِنَّمَا يَعْنِي بِهِ الْكُفْرَ، وَمَا نَسَبَهُ إِلَى أَهْلِ الْإِسْلَامِ فَإِنَّمَا يَعْنِي بِهِ الذَّنْبَ."

575. Mincâb b. Hâris tarafından bana Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edildi: "Allah İslâm ehli olmayan kimselere nispet ettiği خَاسِر (zarar etmiş) gibi bir kelimeyle o kişinin küfrünü kasteder. İslâm ehli olana nispet ettiği (bu gibi) kelimeyle de günahı kasteder."[18] **[1/442]**

[BAKARA SÛRESİ 28. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O'na döndürüleceksiniz." **(Bakara 2/28)**

Ebû Ca'fer et-Taberî "Müfessirler bu âyetin tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir." demiştir.

1- Bazıları şu rivayetlerdeki görüşü benimsemişlerdir:

[٥٧٦] حَدَّثَنِي بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{كَيْفَ تَكْفُرُونَ

18 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/42) bu rivayeti Taberî ve İbn Ebî Hâtim'e isnad eder. Türkî, 1/442.

بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ} يَقُولُ: لَمْ تَكُونُوا شَيْئًا فَخَلَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.“

576. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin “{كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ} *“Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir.”*[19] âyeti hakkında “Siz hiçbir şey değildiniz. O sizi yarattı, sonra sizi öldürecek sonra da kıyamet günü sizi diriltecek.” dediklerini rivayet etmiştir.[20]

[٥٧٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: «فِي قَوْلِهِ: {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} قَالَ: هِيَ كَالَّتِي فِي الْبَقَرَةِ: {كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ}.“

577. Muhammed b. Beşşâr bize Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, Ebû İshak ve Ebü'l-Ahvas tarikiyle Abdullah'ın, Allah'ın {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} *“Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin.”*[21] sözü hakkında; “Bu tıpkı Bakara sûresindeki{كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ} *“Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir.”*[22] âyeti gibidir.” dediğini rivayet etmiştir.

[٥٧٨] حَدَّثَنِي أَبُو حُصَيْنٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْثَرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ: «فِي قَوْلِهِ: {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} قَالَ: خَلَقْتَنَا وَلَمْ نَكُنْ شَيْئًا، ثُمَّ أَمَتَّنَا، ثُمَّ أَحْيَيْتَنَا.“

578. Ebû Husayn Abdullah b. Ahmed b. Abdillah b. Yunus bana Abser ve Husayn tarikiyle Ebû Malik'in, Allah'ın {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} *“Bizi iki*

---

19 Bakara 2/28.

20 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/42) bu rivayeti Taberî'ye ve İbn Mes'ûd tarikiyle sahabeden bazı kimselere isnad eder. Türkî, 1/443.

21 Mü'min 40/11.

22 Bakara 2/28.

defa öldürdün, iki defa dirilttin."[23] sözü hakkında "Biz hiçbir şey değilken sen bizi yarattın. Sonra öldürdün sonra dirilttin." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٧٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ فِي قَوْلِهِ: {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} قَالَ: «كَانُوا أَمْوَاتًا فَأَحْيَاهُمُ اللَّهُ، ثُمَّ أَمَاتَهُمْ، ثُمَّ أَحْيَاهُمْ."

579. Yakub b. İbrahim bana Hüşeym ve Husayn tarikiyle Ebû Malik'in, Allah'ın {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} *"Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin."*[24] sözü hakkında "Onlar ölüydüler, Allah onları diriltti sonra öldürdü sonra diriltti." dediğini rivayet etmiştir. **[1/443]**

[٥٨٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ} قَالَ: لَمْ تَكُونُوا شَيْئًا حَتَّى خَلَقَكُمْ، ثُمَّ يُمِيتُكُمُ الْمَوْتَةَ الْحَقَّ، ثُمَّ يُحْيِيكُمْ. وَقَوْلُهُ: {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} مِثْلُهَا."

580. Kâsım bize Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ} *"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir."*[25] sözü hakkında "Sizi yaratıncaya kadar siz hiçbir şey değildiniz. Sonra gerçek bir ölümle canınızı alacak sonra da diriltecek, {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} *"Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin."*[26] sözü de bunun benzeridir." dediğini rivayet etmiştir.[27]

[٥٨١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَطَاءٌ الْخُرَاسَانِيُّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «هُوَ قَوْلُهُ: {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ}."

---

23 Mü'min 40/11.
24 Mü'min 40/11.
25 Bakara 2/28.
26 Mü'min 40/11.
27 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/42) bu rivayeti Taberî'ye isnad eder. Türkî, 1/444.

581. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, Atâ el-Horasânî tarikiyle İbn Abbas'ın "Bu (âyet) {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} *"Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin."*[28] âyeti (gibi)dir." dediğini rivayet etmiştir.[29]

[٥٨٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا} يَقُولُ: حِينَ لَمْ يَكُونُوا شَيْئًا، ثُمَّ أَحْيَاهُمْ حِينَ خَلَقَهُمْ، ثُمَّ أَمَاتَهُمْ، ثُمَّ أَحْيَاهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، ثُمَّ رَجَعُوا إِلَيْهِ بَعْدَ الْحَيَاةِ.»

582. Ammâr b. Hasan tarafından bana Abdullah b. Ebî Ca'fer, babası ve Rebî' tarikiyle Ebü'l-Âliye'nin, Allah'ın {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا} *"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?"*[30] sözü hakkında "Onlar hiçbir şey değilken (onları öldürdü), sonra onları yarattığı zaman diriltti, sonra öldürdü sonra da kıyamet günü onları diriltti sonra da yaşamdan sonra O'na döndüler." dediğini rivayet etmiştir. **[1/444]**

[٥٨٣] وَحُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} قَالَ: كُنْتُمْ تُرَابًا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَكُمْ فَهَذِهِ مِيتَةٌ، ثُمَّ أَحْيَاكُمْ فَخَلَقَكُمْ فَهَذِهِ إِحْيَاءَةٌ، ثُمَّ يُمِيتُكُمْ فَتُرْجَعُونَ إِلَى الْقُبُورِ فَهَذِهِ مِيتَةٌ أُخْرَى، ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَهَذِهِ إِحْيَاءَةٌ؛ فَهُمَا مِيتَتَانِ وَحَيَاتَانِ، فَهُوَ قَوْلُهُ: {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ}.»

583. Mincâb tarafından bana Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} *"Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin."*[31] âyeti hakkında "Sizi yaratmadan önce topraktınız. İşte bu bir ölü olma durumudur. Sonra sizi dirilterek yarattı. İşte bu da

28 Mü'min 40/11.

29 İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde (1/73) 302 no'lu rivayette İbn Cüreyc tarikiyle benzerini tahriç etmiştir. Ancak o rivayette İbn Cüreyc'in bu rivayeti bizzat dinlediğine dair bir açıklama yoktur. Ayrıca Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/42) bu rivayeti İbnü'l-Münzir'e isnad eder. Türkî, 1/444.

30 Bakara 2/28.

31 Mü'min 40/11.

bir dirilmedir. Sonra sizi öldürecek ve kabirlere döneceksiniz. Bu diğer bir ölüm durumudur. Sonra sizi kıyamet gününde diriltecektir. Bu da bir dirilmedir. İşte iki defa ölüm ve iki defa dirilme budur. Bu da Allah'ın{كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} *"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. Sonra O'na döneceksiniz."*[32] sözüdür." dediğini rivayet etmiştir.[33]

2- Diğerleri şu rivayetteki görüşü benimsemiştir:

[٥٨٤] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ: «{كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} قَالَ: يُحْيِيكُمْ فِي الْقَبْرِ، ثُمَّ يُمِيتُكُمْ.»

584. Ebû Küreyb bize Vekî', Süfyân ve Süddî tarikiyle Ebû Salih'in {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} *"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. Sonra O'na döneceksiniz."*[34] âyetiyle alakalı "Sizi kabirde diriltip sonra sizi öldürecektir." dediğini rivayet etmiştir.[35] **[1/445]**

3- Diğerleri şu rivayetteki görüşü benimsemiştir:

[٥٨٥] حَدَّثَنَا بِهِ، بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا} الْآيَةَ. قَالَ: كَانُوا أَمْوَاتًا فِي أَصْلَابِ آبَائِهِمْ، فَأَحْيَاهُمُ اللَّهُ وَخَلَقَهُمْ، ثُمَّ أَمَاتَهُمُ الْمَوْتَةَ الَّتِي لَا بُدَّ مِنْهَا، ثُمَّ أَحْيَاهُمْ لِلْبَعْثِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ فَهُمَا حَيَاتَانِ وَمَوْتَتَانِ.»

---

32 Bakara 2/28.

33 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/73) 301 no'lu rivayette Ebû Zür'a tarikiyle Mincâb'dan tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (5/347) bu rivayeti Merdûye'ye isnad eder. Türkî, 1/445.

34 Bakara 2/28.

35 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/42) bu rivayeti Taberî'ye isnad eder. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/73) bu rivayeti 301 no'lu rivayetin ardından muallak olarak zikretmiştir. Türkî, 1/445.

585. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey' ve Saîd tarikiyle Katâde'nin {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا} *"Siz cansız (henüz yok) iken Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?"*[36] âyeti hakkında "Onlar babalarının sulblerinde ölüydüler. Allah onları diriltti ve yarattı. Sonra kaçış olmayan ölümle öldürmüş ve sonra da kıyamet günündeki dirilme için diriltmiştir. İşte bunlar iki dirilme ve iki öldürmedir." dediğini rivayet etmiştir.

4- Bazıları şu rivayetteki görüşü benimsemiştir:

[٥٨٦] حَدَّثَنِي بِهِ، يُونُس، قَالَ: أَنْبَأَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} قَالَ: خَلَقَهُمْ مِنْ ظَهْرِ آدَمَ حِينَ أَخَذَ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقَ. وَقَرَأَ: {وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ} حَتَّى بَلَغَ: {أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ} قَالَ: فَكَسَبَهُمُ الْعَقْلَ وَأَخَذَ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقَ. قَالَ: وَانْتَزَعَ ضِلَعًا مِنْ أَضْلَاعِ آدَمَ الْقُصَيْرَى، فَخَلَقَ مِنْهُ حَوَّاءَ، ذَكَرَهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قَالَ: وَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: {يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً} قَالَ: وَبَثَّ مِنْهُمَا بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْحَامِ خَلْقًا كَثِيرًا، وَقَرَأَ: {يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ} قَالَ: خَلْقًا بَعْدَ ذَلِكَ. قَالَ: فَلَمَّا أَخَذَ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقَ أَمَاتَهُمْ ثُمَّ خَلَقَهُمْ فِي الْأَرْحَامِ، ثُمَّ أَمَاتَهُمْ ثُمَّ أَحْيَاهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ: {رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا} وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ: {وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا} قَالَ: يَوْمَئِذٍ. قَالَ: وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ: {وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا}.

586. Yunus b. Abdila'lâ bana İbn Vehb'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Zeyd, Allah'ın {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} *"Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin."*[37] sözü hakkında şöyle demiştir:

'Allah onlardan söz aldığı zaman onları Hz. Âdem'in sırtından yaratmıştır.' ve {وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ} *"Hani Rabbin (ezelde)*

36 Bakara 2/28.
37 Mü'min 40/11.

Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini almıştı."[38] âyetinden başlayarak {أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ} *"Yahut 'Bizden önce babalarımız Allah'a ortak koşmuşlar. Biz onlardan sonra gelen bir nesiliz. Şimdi batılcıların işlediği yüzünden bizi helak mı edeceksin?' dememeniz içindir."* âyetine[39] kadar okudu. 'Onlara akıl kazandırdı ve onlardan söz aldı.' dedi.

'Hz. Âdem'in eğe kemiklerinden en alttaki en kısa kemiği (kusayrâyı) çıkardı ve ondan da Hz. Havva'yı yarattı.' dedi. Bunu Hz. Peygamber'den (sav) (bir rivayetle) zikretti. 'Bu, Allah'ın {يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً} *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip kabileler ve boylar halinde) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının."*[40] sözüdür.

'Bundan sonra her iki eşten rahimlerde birçok insan yarattı.' dedi ve {يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ} *"Sizi annelerinizin karnında bir yaratılıştan öbürüne geçirerek yaratır."* âyetini[41] okudu ve 'Bundan sonra bir yaratma olarak...' dedi. Devamla;

'Onlardan söz aldığı zaman onları öldürdü sonra onları rahimlerde yarattı. Sonra onları öldürür ve sonra da kıyamet günü diriltir. İşte bu, Allah'ın {أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا} *"Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz günahlarımızı itiraf ettik."*[42] sözüdür.' dedi. Allah'ın {وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا} *"Onlardan kesin bir söz aldık."*[43] sözünü okudu ve 'o gün' dedi. Devamla; 'Allah'ın {وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا} *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve 'işittik, itaat ettik' dediğinizde O'na verdiğiniz ve sizi kendisiyle bağladığı sağlam sözü hatırlayın."*[44] sözünü okudu.' dedi." **[1/446]**

---

38 A'râf 7/172.
39 A'râf 7/173.
40 Nisâ 4/1.
41 Zümer 39/6.
42 Mü'min 40/11.
43 Nisâ 4/154; Ahzâb 33/7.
44 Mâide 5/7.

1. {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ} "Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?"

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Rivayet ettiğimiz kimselerden aktardığımız görüşlerden her bir yorumun bir çeşidi ve bir metodu vardır. Allah'ın {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ} *"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?"*[45] sözünün tefsirine gelince yani "Siz hiçbir şey değildiniz." demektir. Bu, Arapların harap olmuş ve anmaya değmeyen bir şeye insanlar tarafından zikre değer olmayışı ve izinin bile olmaması kastedilerek "Bu ölü bir şeydir, bu ölü bir iştir." sözüyle aynı doğrultudadır. Aynı şekilde bunun tersi bir durumda ise bu anlatımla insanlar içinde önemli ve dikkat çeken bir şey olduğu kastedilerek "Bu, ayakta ve kayda değer bir iştir; bu, herkesçe bilinen ve takdir edilen bir şereftir." هَذَا أَمْرٌ حَيٌّ، وَذِكْرٌ حَيٌّ denilir.

Ebû Nuhayle es-Sa'dî'nin dediği gibi:

فَأَحْيَيْتَ لِي ذِكْرِي وَمَا كُنْتُ خَامِلًا ... وَلَكِنَّ بَعْضَ الذِّكْرِ أَنْبَهُ مِنْ بَعْضِ

Ben sönük biriyken sen şanımı yücelttin
Ancak şanın bazısı bazısından daha fazla öndedir[46]

فَأَحْيَيْتَ لِي ذِكْرِي sözüyle "İnsanlar içerisinde seçkin oluncaya kadar onu yücelttin ve meşhur ettin, böylece ölü ve sönük bir kişiyken adı anılan canlı biri oldun." anlamını kastetmektedir.

a. {وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا} "Siz cansız (henüz yok) iken"

Allah'ın {وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا} *"sizler ölüydünüz."* sözü hakkında "Siz hiçbir şey değilken yani adınız anılmaz şekilde yok olduğunuz bir durumdaydınız. Bu da sizin ölü olma durumunuzdur, sonra O sizi diriltti yani anılan ve bilinen insanlar yaptı, sonra sizi, ruhunuzu almak, sizi adınızın bile geçmediği, izlerinizin olmadığı ve işlerinizin görünmediği durumdan önceki hale döndürmek sûretiyle öldürecek. Öldürdükten sonra diriltme ve haşr esnasında birbirinizi tanıdığınız gibi vücutlarınızı eski haline getirerek,

45 Bakara 2/28.

46 Beyit İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü İbnü'l-Mu'tez*'de (64) ve Hasan b. Bişr el-Âmidî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*'te (297) geçmektedir. Türkî, 1/447.

onlara ruh üfleyerek ve insan olarak yaratarak tekrar diriltecektir." görüşünü benimseyenlerin tefsiri bu şekildedir. **[1/447]**

Buradaki öldürmeyi ruhun cesetten çıkması olarak tefsir edenin yorumuna gelince; bu durumda Allah'ın {وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا} *"sizler ölüydünüz."* sözünün, tekrar dirilttikten sonra kabirde yatan ölülere hitap olduğu görüşüne gitmek gerekir. Bu uzak bir mânadır. Çünkü oradaki kınama tekrar Allah'ın rızasını kazanmaya ve günahlardan vazgeçmeye dair değil daha önceki günahlara yönelik bir kınamadır. Şanı yüce olan Allah'ın{كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا} sözü kullarını tekrar Allah'ın rızasını kazanmaya, kullarını isyan fiillerinden Allah'a itaate, dalâletten Allah'a yönelmeye davet eden bir kınamadır. Hâlbuki öldükten sonra kabirde tevbe edip Allah'a yönelme yoktur.

Katâde'nin; "Onlar babalarının sulblerinde ölüydüler." şeklindeki yorumuna gelince o, bununla içinde ruh bulunmayan nutfeleri kastetmiştir. Onları diriltmesi demek onlara ruh üflemesi, öldürmesi ise ruhlarını alması demektir. Bundan sonraki diriltmesi ise sura üflendiği ve vaad edilen gün için mahlukat diriltildiği gün, ruhları cesetlerine üflemesidir.

İbn Zeyd'e gelince, bunun tefsiriyle kastettiği şeyi, kendisi adına açıklamıştır. Ona göre ilk öldürme övgüsü yüce olan Allah'ın, kullarını Âdem'in sulbünden aldıktan sonra babalarının sulblerine geri döndürmesidir. Diğer diriltme ise annelerinin karınlarında onlara ruh üflemesidir. İkinci öldürme; diriliş gününe kadar berzahta toprağa ve son dönüş yerine dönmek için ruhlarını almasıdır. Üçüncü diriltme; kıyamet dirilmesi, onlara ruhların üflenmesidir. Bu, bu görüşü derinlemesine düşünen bir kimsenin düşündüğü zaman bunu tefsir edenin bizim daha önce anlattığımızı bunun tefsiri zannettiği Allah'ın sözünün zahirine aykırı olarak bulur. Bu, övgüsü yüce olan Allah'ın kitabında{رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} *"Bizi iki defa öldürdün iki defa dirilttin."*[47] diyen kimselerden haber vermesi sebebiyledir. İbn Zeyd, tefsirinde Allah'ın üç defa dirilttiğini üç defa da öldürdüğünü zannetmiştir. **[1/448]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bize göre -her ne kadar şanı yüce olan Allah'ın Hz. Âdem'in sulbünden neslini çıkarması ve onlardan sağlam söz alması Allah'ın anlattığı gibi olsa da- bu iki âyetin yani {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا} *"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren)*

47 Mü'min 40/11.

Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?"[48] ve{رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} *"Bizi iki defa öldürdün iki defa dirilttin."*[49] âyetlerinin tefsiri değildir. Çünkü hiç kimse Allah'ın, yarattıklarını o gün diriliş gününe kadar berzahta olacağı ölümden farklı bir şekilde öldürdüğünü iddia etmedi ki âyeti İbn Zeyd'in yorumladığı gibi yorumlamak caiz olsun.

Bazıları şöyle demiştir: "İlk ölüm erkeğin nutfesinin vücudundan ayrılarak kadının rahmine geçmesidir. Erkeğin vücudundan ayrılmasından itibaren ruh üfleninceye kadar ölüdür. Sonra Allah onu ruh üflemek sûretiyle diriltir ve onu birçok aşamadan sonra tam olarak bir insan haline getirir. Sonra onu, ruhunu almak sûretiyle ikinci defa öldürür. Sura üfleninceye kadar berzahta ölüdür. Vücuduna ruhu geri verilir ve kıyamet dirilmesi için tam olarak canlı bir insan olarak eski halinde döner. İşte bu iki ölüm ve dirilmedir." **[1/449]**

Onlar bu görüşe çağırıyorlar. Çünkü onlar "Ruh sahibi bir varlığın ölümü, ruhun ondan ayrılmasıdır." derler. Onlar Âdemoğlundan her bir şeyin, ruh sahibi canlı vücudundan ayrılmadığı müddetçe yaşadığını, ruh sahibi canlı vücudunu terk ettiğinde ise ölü olduğunu iddia etmektedirler. Tıpkı organlardan iki elden bir elin ve iki ayaktan bir ayağın kesilip vücuttan ayrılması gibi. Aslında organın koparıldığı vücut diridir, vücuttan ayrılan organ ise ruh bulunan vücudun diğer bölümlerinden ayrılmasıyla içinde ruh olmaksızın ölü olur. Onlar şöyle demişlerdir: "Onun nutfesi, içinde ruh olan vücudunu terk etmediği müddetçe onun canlı olmasıyla canlıdır." Tıpkı yukarıda anlattığımız elin, ayağın ve diğer organların durumu gibi. Bu, eğer Kur'ân tefsirleri razı olunan, örneklik sahibi kimselerin benimsediği bir tefsirse, mümkün olan bir tefsir ve görüştür.

Açıkladığımız görüşlerden övgüsü yüce olan Allah'ın{كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ} *"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?"*[50] sözünün tefsirine en uygun olanı İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'tan naklettiğimiz şu görüştür: "{وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا} *"Ölü idiniz"* [51] sözünün anlamı siz babalarınızın sulblerinde bilinmeyen ve anılmayan nutfeler olarak adı bile geçmeyen şekilde ölülerdiniz, O sizi tam bir insan olarak yaratarak diriltti ki artık anılıyorsunuz, tanınıyorsunuz ve

48 Bakara 2/28.
49 Mü'min 40/11.
50 Bakara 2/28.
51 Bakara 2/28.

yaşıyorsunuz. Sonra ruhlarınızı almak ve sizi bilinmeyen, tanınmayan ve berzahta diriltileceğiniz güne kadar anılmayan çürümüş kemikler haline getirmek sûretiyle sizi öldürecektir. Bundan sonra ruh üflemek sûretiyle kıyamet günü dirilmesi ve kıyametin kopması için sizi diriltecektir. Bundan sonra da {ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} *"Sonra O'na döndürüleceksiniz."*[52] buyurduğu gibi Allah'a döndürüleceksiniz. Çünkü övgüsü yüce olan Allah, buyurduğu gibi onları haşretmeden önce kabirlerinde onları diriltecek sonra da hesap görülecek mekâna onları haşredecektir:

{يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصُبٍ يُوفِضُونَ}

"Dikili putlara akın akın gidercesine, mezarlarından süratle çıkacakları o günü hatırla!"[53]

{وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ}

"Sûra üfürülür. Bir de bakarsın, kabirlerden çıkmış, Rablerine doğru akın akın gitmektedirler."[54]"

Bu yorumu tercih etmemizin sebebi bu görüşü benimseyenlere ait aktardığımız rivayetler ve daha önce açıkladığımız sebeple bu görüşe aykırı olan görüşün yanlışlığıdır. **[1/450]**

Bu âyet övgüsü yüce olan Allah tarafından Allah'ın haber verdiği şekilde inanmadıkları halde ve Allah'ı ve müminleri kandırmak maksadıyla ağızlarıyla inandık diyenlere yönelik bir kınamadır. Allah onları {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ} *"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?"* sözüyle azarlamış, onları kınamış, inkâr etmeleri ve hastalıklı kalpleriyle yalanlamaları konusunda onlara karşı delil getirmiş ve onlara şunu demiştir: "Allah'ı nasıl inkâr eder de sizi öldürdükten sonra diriltmenize, sizi yok ettikten sonra sizi tekrar hayata döndürmenize ve amellerinizden kötülük olanlarına karşılık ceza ve iyi olanlarına karşılık mükâfat vereceğine gücü yettiğini nasıl yalanlarsınız? Sizler babalarınızın sulblerinde cansız nutfelerdiniz. Sizi tam bir insan olarak yarattım, sizi canlı insanlar haline getirdim sonra sizi

52 Bakara 2/28.
53 Me'âric 70/43.
54 Yâsîn 36/51.

yarattıktan sonra öldürdüm. Bunu kudretiyle yapan varlığın size yaptığı bu kudretiyle sizi öldürdükten sonra yeniden diriltmesi, yok ettikten sonra hayata döndürmesi ve amellerinizin karşılığını vermek üzere sizi haşretmesi O'nu aciz bırakacak değildir." **[1/451]**

[BAKARA SÛRESİ 29. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

***"O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir."* (Bakara 2/29)**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Sonra Rabbimiz onlara ve

{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ}

"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar."[55] sözüyle haklarında haber vermeye başladığı bu sûrenin âyetlerinin çoğunda münafıklarla hikâyelerini birleştirdiği onların Yahudi din adamlarından dostlarına ve konumları yüksek olan atalarına olan nimetlerini saymıştır. Sonra Allah onların çoğundan bu nimetleri çekip almıştır. Çünkü onlar günah işlemişler, suça karışmışlar ve itaati bırakıp isyan etmişlerdir. Allah da onları, daha öncekilere acele bir şekilde getirdiği gibi onlara da azabın acele bir şekilde gelmesinden uyarmış, onlardan önceki nesillerin başına geldiği gibi benzeri şeylerin gelmesinden onları korkutmuş ve kıyamet gününde cezadan kurtulmak için Allah'a yönelme ve tevbe konusunda hızlı olmayı onlara öğretmiştir.

Sonra da Allah Teâlâ, tevbeyle O'na yönelenler ve Allah'a yönelmekten kibirlenerek kaçınanlar hakkındaki hükmüne dikkat çekerek âyetlerini derinlemesine düşünmeleri ve akıl sahiplerinin özellikle de Ehl-i Kitap'ın bilip puta tapan müşriklerden oluşan ümmî toplumun bilmediği Hz. Âdem kıssası ve diğer kıssalarla öğüt almaları için Hz. Muhammed'in (sav) lehine -bu konuda hakkında bilgileri olmayan başkalarına değil- özellikle

55 Bakara 2/6.

de Ehl-i Kitap'a karşı delil getirmek, onun gönderilmiş elçi olduğunu ve getirdiği şeyin Allah katından olduğunu bildirmek için Allah tarafından mazeretlerin önüne geçerek ve uyarı olarak içinde bulundukları nimetleri onlara saydıktan sonra bizim ve onların atası olan insanlığın atası Hz. Âdem'den (as), Allah'ın ona verdiği kıymet ve nimetlerden, ikisinin yaptıkları isyan ve onlara verdiği emirler konusundaki karşı çıkışları sebebiyle onun ve onun düşmanı olan İblis'in başına gelenlerden, tevbe edip O'na yöneldiği zaman onu rahmetiyle korumasından, İblis'e dünyada hemen lanetini başına getirmesinden, kibirlendiği ve tevbe edip Allah'a yönelmekten kaçındığı için âhirette ona devamlı bir azap hazırladığından bahsetmeye başladı. Çünkü anlatmış olduğu bu kıssalar, onların saklı bilgileri, kitaplarında korudukları şeyler ve gizli işlerinden bir kısmıdır. Bunların bilgisine, onlar, onlardan bilgi alan ve kitaplarını okuyanların dışında kimse sahip değildir. **[1/452]**

Hz. Muhammed'in (sav), kesinlikle yazmayı bilen ve onların kutsal kitaplarını okuyan birisi olmadığı ve onların kitaplarından veya onlardan bazı kimselerden aldığını iddia edecekleri onlardan bir arkadaşı ve dostu olmadığı, bilinen bir durumdur. Şanı yüce olan Allah nankörlüklerine rağmen onların içinde bulundukları nimetleri sayarak, O'na gerekli olan itaatten dolayı bunlara karşılık Allah'a şükretmekten uzak durmaları bağlamında şöyle buyurmuştur:

{هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ}

"O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir."

1. {هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا} "O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratandır."

Şanı yüce olan Allah yeryüzünde bulunan her şeyi onlar için yarattığını haber vermiştir. Çünkü yeryüzündeki her şey Âdemoğulları için faydalanma aracıdır. Din açısından bu, Rablerinin birliğine bir delildir. Dünya açısından ise bir yaşama aracı, O'na itaat etmeye ve O'nun emirlerini yerine getirmede

bir tebliğ aracıdır. Bundan dolayı Allah {هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا} *"O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratandır."*[56] demiştir.

Âyette geçen {هُوَ} kelimesi şanı yüce olan Allah'ın ismi için gizli zamirdir ve{كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ} ifadesinde bulunan {اللهِ} ismine dönmektedir. O'nun yaratması {خَلَقَ} bizzat onu yaratması ve onu yokluktan varlık âlemine çıkarması demektir. {مَا} ifadesi الَّذِي anlamındadır. Öyleyse bu sözün anlamı şu şekildedir: "Babalarınızın sulblerinde nutfeler iken sizi tam bir insan haline getirerek sonra sizi öldürecek bundan sonra da sizi diriltecek ve ceza ve mükâfat için sizi diriltecek olan Allah'ı nasıl olur da inkâr edersiniz? O, yeryüzünde yaratmış olduğu yaşama araçlarınızla ve Rabbinizin birliğine delillerinizle size nimet verendir." **[1/453]**

Âyette geçen {كَيْفَ} ifadesi soru anlamında bir ifade değil şaşırma ve azarlama anlamındadır. {فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ} *"Nereye gidiyorsunuz?"*[57] dediği gibi sanki; "Yazıklar olsun size! Nasıl olur da Allah'ı inkâr edersiniz?" demiştir.

Allah'ın {وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ} sözü hal cümlesi konumundadır. Bu cümlede قَدْ ifadesinin takdiri vardır fakat bu ifadenin bulunduğuna dair delil bulunduğu için hazfedilmiştir. Bunun sebebi فَعَلَ (kalıbında bir mazi fiil) hal cümlesi konumunda olduğu zaman قَدْ takdiri yapıldığının malum bir durum olmasıdır. Tıpkı Allah Teâlâ'nın {أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ} *"(Savaşmayı) İçlerine sığdıramayıp size gelenler..."*[58] sözünün قَدْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ "(Savaşmayı) İçlerine sığdıramamış olanlar..." anlamında olması gibi. Bir de birisine قَدْ كَثُرَتْ مَاشِيَتُكَ "Sürün çoğalmıştı" mânasını kastederek أَصْبَحْتَ كَثُرَتْ مَاشِيَتُكَ "Sürün çoğalmış olarak sabahladın." dediğin gibi.

Allah'ın {هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا} *"O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratandır."*[59] sözü hakkında benimsediğimiz görüşle aynı doğrultuda olan görüşü Katâde benimsemektedir:

[٥٨٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا} نَعَمْ وَاللَّهِ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ.»

56 Bakara 2/29.
57 Tekvîr 81/26.
58 Nisâ 4/90.
59 Bakara 2/29.

587. Bişr b. Muâz bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا} *"O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratandır."*[60] sözü hakkında; "Evet Allah'a yemin olsun ki yeryüzünde bulunanları sizin için hizmetinize verdi." dediğini rivayet etmiştir.[61]

2. {ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} "Sonra göğe yöneldi"

Yüce Allah'ın {ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} sözünün tefsiri:

Müfessirler Allah'ın {ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} sözünün tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları; "Falanca kimse falancaya doğru yönelmişti sonra kötü sözler söyleyerek bana yöneldi" anlamında ثُمَّ اسْتَوَى عَلَيَّ يُشَاتِمُنِي وَاسْتَوَى إِلَيَّ يُشَاتِمُنِي demesi gibi {اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} ifadesinin "Göğe yöneldi" anlamında olduğunu söylemiştir. İstivanın yönelmek anlamında olduğuna dair şâirin şu sözüyle delil getirilmiştir:

أَقُولُ وَقَدْ قَطَعْنَ بِنَا شَرَوْرَى ... سَوَامِدَ وَاسْتَوَيْنَ مِنَ الضَّجُوعِ

Ben diyorum ki onlar Şaravra'da[62] yolumuzu kesti
İyi yürüyen develer, Dacû'dan[63] yöneldiler[64] **[1/454]**

Bununla Dacû'dan çıktıklarını kastettiğini zannetmiştir. Ona göre bu kelime yöneldi anlamındadır. Bu yorumdan dolayı beyitte hata vardır. وَاسْتَوَيْنَ مِنَ الضَّجُوعِ sözünün anlamı aslında اسْتَقَمْنَ عَلَيْهِ anlamında Dacû' istikametinden yola çıktılar demektir.

2- Bazıları şöyle dediler: "Allah Teâlâ tarafından bir değişim-dönüşüm olması mümkün değildir fakat O'nun fiilini kastetmektedir. Tıpkı 'Irak

60 Bakara 2/29.

61 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/75) 307 no'lu rivayette Saîd b. Beşîr tarikiyle Katâde'den tahriç etmiş ve Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/42) bu rivayeti Abd b. Humeyd'e isnad eder. İbn Asâkir'in *Târîhu Dımaşk*'ine (7/399) bakılabilir. Türkî, 1/454.

62 Şaravra, Kûfe istikametinde Mekke yolu üzerinde Amk ve Ma'din arasında bir dağdır. Benî Esed ile Benî Âmir arasında bulunmaktadır. Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Mesta'cem min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâzi'* (3/794). Türkî, 1/455.

63 Benî Süleym ile Benî Hüzeyl arasında bir yerdir. Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Mesta'cem min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâzi'* (3/857). Beyit burada geçmektedir. Türkî, 1/455.

64 *Dîvânu İbn Mukbil*, s. 164. Türkî, 1/455.

halkına yöneticilik yapıyordu sonra fiilinin değişimini kastederek 'Şam'a yöneldi' dediği gibi."

3- Bazıları "{ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} sözü 'Gökyüzüne yerleşti' anlamındadır." demişlerdir.

Şâirin şöyle dediği gibi:

أَقُولُ لَهُ لَمَّا اسْتَوَى فِي تُرَابِهِ ... عَلَى أَيِّ دِينٍ قَتَّلَ النَّاسَ مُصْعَبُ

Toprağına yerleştiği zaman ona diyorum ki
Hangi din üzerinde Mus'ab insanları öldürdü **[1/455]**

4- Bazıları "{ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} sözü 'ona doğru yöneldi.' anlamındadır." demişlerdir. Yapmakta olduğu bir işi bırakıp başka bir işe geçen kimseye فَهُوَ مُسْتَوٍ لِمَا عَمَدَ وَمُسْتَوٍ إِلَيْهِ denir demişlerdir.

5- Bazıları istiva; yükselmek anlamındadır, demişlerdir. Bu görüşü benimseyenlerden birisi Rebî' b. Enes'tir.

[٥٨٨] حُدِّثْتُ بِذَلِكَ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «{ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} يَقُولُ: ارْتَفَعَ إِلَى السَّمَاءِ."

588. Ammâr b. Hasan tarafından bana Abdullah b. Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî' b. Enes'in "{ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} göğe yükseldi demektir" dediği rivayet edildi.[65]

Sonra, istiva kelimesinin "yükselmek ve yücelmek" anlamında yorumlayanlar göğe yükselenin kim olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

a- Bazıları göğe yükselen ve onun üzerine çıkanın; onun yaratıcısı ve inşa edeni olduğunu söylemişlerdir.

b- Bazıları göğe yükselenin; Allah'ın yeryüzüne gökyüzü kıldığı duman olduğunu söylemiştir.

---

65 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/75) 308 no'lu rivayette İbn Ebî Ca'fer tarikiyle tahriç etmiştir; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/43) bu rivayeti Taberî tarikiyle Ebü'l-Âliye'ye isnad eder. Rivayetin geri kalanı 458. sayfada gelecek. Türkî, 1/456.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Arapların dilsel kullanımında istiva birçok anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan bir tanesi kişinin gençliğinin ve güçlü döneminin sona ermesidir. Böyle olduğu zaman قَدِ اسْتَوَى الرَّجُلُ denilir.

6- Bunlardan bir tanesi de kötü giden işlerin ve sebeplerin düzelmesidir. Kötü gittikten sonra işi düzelen kimse için اسْتَوَى لِفُلَانٍ أَمْرُهُ denilir.

Tırımmâh b. Hakîm'in dediği gibi:

طَالَ عَلَى رَسْمِ مَهْدَدٍ أَبَدُهُ ... وَعَفَا وَاسْتَوَى بِهِ بَلَدُهْ

Mehded'in kalıntılarının üzerinden uzun zaman geçti
(İzleri) Kayboldu ve belde onu dümdüz etti[66] **[1/456]**

Yani dümdüz etti demektir.

7- Bunlardan bir diğeri bir fiille bir şeye yönelmektir. "Bir kimse bir kimseye iyilik ettikten sonra onun hoşlanmayacağı ve ona kötülük olacak bir şeyle ona yöneldi." anlamında اسْتَوَى فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ بِمَا يَكْرَهُهُ وَيَسُوءُهُ بَعْدَ الْإِحْسَانِ إِلَيْهِ demesi gibi.

8- Bu anlamlardan bir diğeri, ele geçirmek ve sahip olmak anlamıdır. Falanca kişi krallığı ele geçirdi ve orada yönetici oldu anlamında اسْتَوَى فُلَانٌ عَلَى الْمَمْلَكَةِ denilmesi gibi.

9- Bu anlamlardan bir diğeri, yükselmek ve yüce olmak anlamıdır. Falanca kişi yatak üzerinde yüksek bir yere çıktığını kastederek اسْتَوَى فُلَانٌ عَلَى سَرِيرِهِ denilmesi gibi.

Allah'ın {ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ} *"Sonra göğe yöneldi onları düzenledi."*[67] sözünün muhtemel anlamlarından en uygunu "Onların üstüne çıktı ve yüceldi, onları kudretiyle düzenledi ve onları yedi gök olarak yarattı." şeklindedir.

Anlaşılan bu mânasıyla bu şekilde tefsir ettiği takdirde kendi zannınca daha önce aşağıda bir durumdayken yukarı yükseldi şeklinde yorumlamaya zorunlu kılacak diye yadırganan bir anlamdan hiç bilinmeyen bir anlama geçerek Allah'ın {ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} *"Sonra göğe yöneldi."*[68] sözünün

66 *Dîvânu Tırımmâh b. Hakîm*, s. 110; Şâkir, 1/429.
67 Bakara 2/29.
68 Bakara 2/29.

tefsiri konusunda Arapların dilsel kullanımlarından anlaşılan mânayı inkâr edenlere şaşıyorum. Sonra kaçtığı şeyden kurtulamaz ve ona şöyle denilir: "Sen yoksa Allah'ın {اسْتَوَى} sözünün anlamının yönelmek ve ilerlemek anlamında olduğunu mu zannediyorsun? Allah gökyüzünün gerisinde miydi ki ona doğru yönelip ilerlesin? Eğer onu fiil yönelmesi değil düzenleme yönelmesi zannediyorsa ona öyledir sen de 'otorite ve yöneticilik şeklinde onun üzerine yükseldi intikal ve yok olma yükselmesi değil' de o zaman' denilir." Sonra o nasıl cevap verirse versin benzeri bir cevapla ona mukabele edilir. Eğer kitabı tefsir türünden olmayan şeylerle uzatmayı istememiş olmasaydık hak ehline muhalif görüş benimseyenlerin tamamının görüşünün yanlışlığını anlatırdık. Açıkladığımız şey konusunda anlayış sahibinin incelediği konuda -Allah'ın izniyle- yeterli izah bulunmaktadır. **[1/457]**

Eğer bir kimse "Allah'ın gökyüzüne istivasını anlat. Gökyüzünün yaratılmasından önce mi sonra mı?" derse ona;

"Allah'ın {ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا} *"Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin' dedi."*[69] dediği gibi sonradır, yedi göğü düzenlemesinden öncedir. İstiva onu duman olarak yaratmadan sonra ve yedi gök olarak düzenlemeden öncedir." şeklinde cevap verilir.

Bazıları şöyle demiştir: "Bir adamın elinde eğrilmiş ip olduğu halde bir diğerine 'Bu elbiseyi yap.' demesi gibi Allah da gökyüzü olmadığı halde {اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} *"Sonra göğe yöneldi."*[70] demiştir."

3. {فَسَوَّاهُنَّ} "Onları düzenledi"

Allah'ın {فَسَوَّاهُنَّ} sözüne gelince bununla "onları hazırladı, yarattı, düzenledi, dengeli yaptı." anlamını kastetmiştir. Arapların kullanımında (bu sözün masdarı olan) "tesviye" kelimesi bir şeyi bir şey için düzelttiği, doğrulttuğu ve hazırladığı zaman سَوَّى فُلَانٌ لِفُلَانٍ هَذَا الْأَمْرَ denildiği gibi "doğrultmak, düzeltmek ve hazırlamak" demektir. Yüce Allah'ın gökleri tesviyesi de aynı şekilde dilemesi doğrultusunda onları yapması, iradesi doğrultusunda düzenlemesi ve bitişikken onları ayırmasıdır.

---

69 Fussilet 41/11.
70 Bakara 2/29.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٥٨٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «{فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ} يَقُولُ: سَوَّى خَلْقَهُنَّ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ.»

589. Ammâr tarafından bana Abdullah b. Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediği rivayet edildi: "{فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ} *"Onları yedi gök halinde düzenledi."*[71] yani göklerin yaratılışını düzenledi, O, her şeyi bilendir."[72]

Şanı yüce olan Allah {فَسَوَّاهُنَّ} *"Onları düzenledi."*[73] demiş ve (göklere dönen) zamiri çoğul zamir olarak kullanmıştır. Daha önce {ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} *"Sonra göğe yöneldi."*[74] demişti ve tekil bir bağlamda söylemişti. Burada çoğul zamir olarak kullanmıştır. Çünkü çoğul hali السَّمَاءُ, tekil hali سَمَاوَةٌ şeklindedir. Tekil ve çoğul hali بَقَرَةٌ ve بَقَرٌ; نَخْلَةٌ ve نَخْلٌ gibi, buna benzer kalıplarda gelmektedir. Bundan dolayı tekiliyle çoğulu arasında fark olmayan kelimeye (işaret zamirinin müzekker ve müennesi olacak şekilde) ه harfi getirilerek ve getirilmeyerek هَذَا بَقَرٌ ve هَذِهِ بَقَرٌ; هَذَا نَخْلٌ ve هَذِهِ نَخْلٌ denildiği gibi bir defasında müennes kullanılmış ve هَذِهِ سَمَاءٌ denilmiş diğer bir kullanımda da müzekker kullanılmış ve {السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ} *"O gün gök paramparça olmuştur."*[75] denilmiştir.**[1/458]**

Bazı dilciler السَّمَاءُ kelimesinin tekil olduğunu fakat çoğul şekilde göklere delâlet ettiğini ve âyette {فَسَوَّاهُنَّ} *"Onları düzenledi."*[76] denildiğini iddia etmektedir. Ona göre bununla, zikredilen gök ve onunla birlikte zikredilmeyen fakat onun işaret ettiği diğer gökler kastedilir. Müzekker yapılmak istendiğinde kelime müennes olduğu halde müzekker yapılır ve tıpkı müzekker bir kelime gibi {السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ} *"O gün gök paramparça olmuştur."*[77] denilir.

---

71 Bakara 2/29.

72 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/75) 310 no'lu rivayette Ebû Ca'fer ve Rebî' tarikiyle Ebü'l-Âliye'den tahriç etmiş ve Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/43) bu rivayeti Taberî tarikiyle Ebü'l-Âliye'ye isnad eder. Baş tarafı 456. sayfada geçmişti. Türkî, 1/458.

73 Bakara 2/29.

74 Bakara 2/29.

75 Müzzemmil 73/18.

76 Bakara 2/29.

77 Müzzemmil 73/18.

Şâirin[78] [Müennes olan أَرْضٌ kelimesinin sıfatını أَبْقَلَ şeklinde müzekker getirerek] dediği gibi:

فَلَا مُزْنَةٌ وَدَقَتْ وَدْقَهَا ... وَلَا أَرْضٌ أَبْقَلَ إِبْقَالَهَا

Ne bulut yağmurunu yağdırdı
Ne de yer bitkisini bitirdi

A'şâ Benî Sa'lebe'nin (ö. 7/629 [?]) dediği gibi:

فَإِمَّا تَرَيْ لِمَّتِي بُدِّلَتْ ... فَإِنَّ الْحَوَادِثَ أَزْرَى بِهَا

Eğer arkadaşlarımın değiştirildiğini görürsen
(Bil ki) Başlarına gelenler onları zelil etmiştir[79]

Bazıları şöyle demiştir: "Bir göğün üstünde bir gök (şeklinde kat kat) olsa bile bu tek bir göktür. Eğer bir yeryüzünün üzerinde bir yeryüzü (şeklinde kat kat) olsa bile bu tek bir yerdir. Eğer dilersen tefsir ederken tekil de olabilir sonra bu tekil çoğul olabilir. ثَوْبٌ أَخْلَاقٌ وَأَسْمَالٌ 'Eskimiş ve yıpranmış elbise', kırılmış kap için بُرْمَةٌ أَعْشَارٌ 'on parçaya ayrılmış kap', بُرْمَةٌ أَكْسَارٌ وَأَجْبَارٌ 'kırılmış ve onarılmış kap' denildiği gibi."[80] **[1/459]**

Eğer bir kimse bize sen "Allah gökleri duman halindeyken yedi kat olarak düzenlemeden önce göğe istiva etti sonra da ona istiva ettikten sonra yedi gök olarak düzenledi, dedin. Peki onların çoğul olduğunu nasıl zannedebiliyorsun?" derse ona;

"Gökler düzenlenmemiş şekilde yedi taneydi. Bundan dolayı da şanı yüce olan Allah 'onları yedi kat olarak düzenledi' demiştir." denilir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٥٩٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، قَالَ: قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ: «كَانَ أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: النُّورُ وَالظُّلْمَةُ، ثُمَّ مَيَّزَ بَيْنَهُمَا فَجَعَلَ

78 Kastedilen şâir Âmir b. Cüveyn et-Tâî'dir. Beyit, Sîbeveyh, *el-Kitâb* (2/46) ve Abdülkadir el-Bağdâdî'nin *Hizânetü'l-Edeb*'de (1/45) geçmektedir. Türkî, 1/459.

79 Beyit A'şâ Benî Sa'lebe'nin *Dîvân*'ında (171) geçmektedir. Türkî, 1/459.

80 Tekil olan ثَوْبٌ ve بُرْمَةٌ kelimelerine haber olarak gelen أَخْلَاقٌ, أَسْمَالٌ, أَكْسَارٌ, أَجْبَارٌ ve أَعْشَارٌ kelimeleri çoğul olarak gelmiştir.

الظُّلْمَةَ لَيْلًا أَسْوَدَ مُظْلِمًا، وَجَعَلَ النُّورَ نَهَارًا مُضِيئًا مُبْصِرًا، ثُمَّ سَمَكَ السَّمَوَاتِ السَّبْعَ مِنْ دُخَانٍ، يُقَالُ وَاللَّه أَعْلَمُ مِنْ دُخَانِ الْمَاءِ، حَتَّى اسْتَقْلَلْنَ وَلَمْ يَحْبُكْهُنَّ، وَقَدْ أَغْطَشَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا، فَجَرَى فِيهَا اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ، وَلَيْسَ فِيهَا شَمْسٌ وَلَا قَمَرٌ وَلَا نُجُومٌ، ثُمَّ دَحَى الْأَرْضَ، وَأَرْسَاهَا بِالْجِبَالِ، وَقَدَّرَ فِيهَا الْأَقْوَاتَ، وَبَثَّ فِيهَا مَا أَرَادَ مِنَ الْخَلْقِ، فَفَرَغَ مِنَ الْأَرْضِ {وَمَا قَدَّرَ فِيهَا مِنْ أَقْوَاتِهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ. ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ} كَمَا قَالَ فَحَبَكَهُنَّ، وَجَعَلَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا شَمْسَهَا وَقَمَرَهَا وَنُجُومَهَا، {وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا}، فَأَكْمَلَ خَلْقَهُنَّ فِي يَوْمَيْنِ. فَفَرَغَ مِنْ خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ، ثُمَّ اسْتَوَى فِي الْيَوْمِ السَّابِعِ فَوْقَ سَمَوَاتِهِ، ثُمَّ قَالَ لِلسَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ: {ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا} لِمَا أَرَدْتُ بِكُمَا، فَاطْمَئِنَّا عَلَيْهِ {طَوْعًا أَوْ كَرْهًا}، {قَالَتَا: أَتَيْنَا طَائِعِينَ}.»

590. Muhammed b. Humeyd bana Seleme b. Fadl tarikiyle Muhammed b. İshak'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şanı yüce olan Allah'ın ilk yarattığı şey nur ve karanlıktır. Sonra ikisini ayırdı ve geceyi siyah, karanlık yaptı, gündüzü de aydınlık ve parlak yaptı. Sonra yedi göğü dumandan -Allah en iyi bilendir suyun dumanı da denilir- bina etti. Nihayet yapışmayacak şekilde birbirinden ayrıldılar. Dünya semasının gecesini kararttı, sabahını aydınlattı. Orada güneş, ay ve yıldızlar olmaksızın gece ve gündüz akıp gitti. Sonra yeryüzünü düzeltti, onu dağlarla sabitleştirdi, orada besinleri takdir etti, orada dilediği mahlukatı yaydı, dört gün içerisinde yeryüzünü yaratma işini besinleri takdir etme işini bitirdi. Sonra buyurduğu gibi O, duman halindeyken göğe yöneldi. Onları sıkı sıkı bağladı, dünya semasında güneşini, ayını ve yıldızlarını var etti ve her göğe işlevini ilham etti, iki günde yaratılışlarını tamamladı ve altı günde göğün ve yerin yaratılışını bitirdi. Yedinci günde göklerin üstüne istiva etti. Sonra göklere ve yere sizin için murad ettiğim şekilde {ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا} *"İsteyerek veya istemeyerek gelin."*[81] dedi. 'İsteyerek veya istemeyerek O'na boyun eğip {قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ} *"'isteyerek geldik.' dediler."*[82] **[1/460]**

81 Fussilet 41/11.

82 Taberî, bu rivayeti *Târîh*'inde (1/34) tahriç etmiştir. Türkî, 1/461.

İbn İshak şanı yüce Allah'ın yeryüzünü ve içindekileri yarattıktan sonra dumandan yedi kat iken göğe istiva ettiğini ve belirttiği şekilde onları düzenlediğini anlatmıştır.

Biz de bu konuda benimsediğimiz görüş için İbn İshak'ın görüşünü delil getirdik. Çünkü o, düzenlenmesi için Rabbimizin ona istiva etmesinden önce gökyüzünün dumandan yedi kat olduğu şeklindeki rivayetin en net açıklaması ve şanı yüce olan Allah'ın {ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} *"Sonra göğe yöneldi."*[83] şeklinde bahsettiği göğün belirttiğimiz üzere çoğul şeklinde (gökler) anlamında olup övgüsü yüce olan Allah'ın (zamiri çoğul kullanarak) {فَسَوَّاهُنَّ} *"Onları düzenledi."*[84] dediğine dair kastettiğimiz delillendirmenin en güzel açıklamasıdır.

Eğer bir kimse bize "Onları düzenlemeden önce yedi kat şeklinde yaratıldığı zaman Allah'ın {فَسَوَّاهُنَّ} *"Onları düzenledi."*[85] sözünde bahsettiği göklerin düzenlemesinin mahiyeti nedir? Onların göklerin yaratılmasının yeryüzünün yaratılmasından sonra bahsedilmesinin sebebi nedir? Onlardan önce yaratıldığı için mi yoksa başka bir anlamda mı?" derse ona şöyle cevap verilir:

İbn İshak'tan aktardığımız rivayette bunu anlatmıştık. Bunu desteklemek için ilk dönem âlimlerinin rivayetlerinden ve görüşlerinden bu rivayete eklediklerimizi ona ilave ediyoruz. **[1/461]**

[٥٩١] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ} قَالَ: إِنَّ اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ، وَلَمْ يَخْلُقْ شَيْئًا غَيْرَ مَا خَلَقَ قَبْلَ الْمَاءِ، فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ أَخْرَجَ مِنَ الْمَاءِ دُخَانًا، فَارْتَفَعَ فَوْقَ الْمَاءِ فَسَمَا عَلَيْهِ، فَسَمَّاهُ سَمَاءً، ثُمَّ أَيْبَسَ الْمَاءَ فَجَعَلَهُ أَرْضًا وَاحِدَةً، ثُمَّ فَتَقَهَا فَجَعَلَ سَبْعَ أَرَضِينَ فِي يَوْمَيْنِ فِي الْأَحَدِ

83 Bakara 2/29.
84 Bakara 2/29.
85 Bakara 2/29.

وَالْإِثْنَيْنِ، فَخَلَقَ الْأَرْضَ عَلَى حُوتٍ، وَالْحُوتُ هُوَ النُّونُ الَّذِي ذَكَرَهُ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ: {ن وَالْقَلَمِ} وَالْحُوتُ فِي الْمَاءِ وَالْمَاءُ عَلَى ظَهْرِ صَفَاةٍ، وَالصَّفَاةُ عَلَى ظَهْرِ مَلَكٍ، وَالْمَلَكُ عَلَى صَخْرَةٍ، وَالصَّخْرَةُ فِي الرِّيحِ، وَهِيَ الصَّخْرَةُ الَّتِي ذَكَرَ لُقْمَانُ، لَيْسَتْ فِي السَّمَاءِ وَلَا فِي الْأَرْضِ. فَتَحَرَّكَ الْحُوتُ فَاضْطَرَبَ، فَتَزَلْزَلَتِ الْأَرْضُ، فَأَرْسَى عَلَيْهَا الْجِبَالَ فَقَرَّتْ، فَالْجِبَالُ تَفْخَرُ عَلَى الْأَرْضِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ} وَخَلَقَ الْجِبَالَ فِيهَا وَأَقْوَاتَ أَهْلِهَا وَشَجَرَهَا وَمَا يَنْبَغِي لَهَا فِي يَوْمَيْنِ فِي الثُّلَاثَاءِ وَالْأَرْبِعَاءِ، وَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ: {أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا} يَقُولُ: أَنْبَتَ شَجَرَهَا {وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا} يَقُولُ أَقْوَاتَهَا لِأَهْلِهَا {فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ} يَقُولُ: قُلْ لِمَنْ يَسْأَلُكَ هَكَذَا الْأَمْرُ {ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ} وَكَانَ ذَلِكَ الدُّخَانُ مِنْ تَنَفُّسِ الْمَاءِ حِينَ تَنَفَّسَ، فَجَعَلَهَا سَمَاءً وَاحِدَةً، ثُمَّ فَتَقَهَا فَجَعَلَهَا سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ فِي الْخَمِيسِ وَالْجُمُعَةِ، وَإِنَّمَا سُمِّيَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ لِأَنَّهُ جَمَعَ فِيهِ خَلْقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ {وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا} قَالَ: خَلَقَ فِي كُلِّ سَمَاءٍ خَلْقَهَا مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَالْخَلْقِ الَّذِي فِيهَا، مِنَ الْبِحَارِ وَجِبَالِ الْبَرَدِ وَمَا لَا يُعْلَمُ. ثُمَّ زَيَّنَ السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِالْكَوَاكِبِ، فَجَعَلَهَا زِينَةً وَحِفْظًا تَحْفَظُ مِنَ الشَّيَاطِينِ. فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ خَلْقِ مَا أَحَبَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ، فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ: {خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ} يَقُولُ: {كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا}.“

591. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre ve İbn Mes‘ûd tarikiyle Hz. Peygamber’in (sav) ashâbından bazı kimselerin {هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ} *“O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir.”*[86] âyeti hakkında şöyle dediklerini rivayet etmiştir:

86 Bakara 2/29.

"Şanı yüce olan Allah'ın arşı su üzerindeydi. Yarattığı suyun dışında başka bir şey yaratmamıştı. Mahlukatı yaratmayı isteyince sudan bir duman çıkardı. (Bu duman) Suyun üzerine yükseldi ve üzerine çıktı. Allah ona sema ismini verdi. Sonra suyu kuruttu ve tek parça yeryüzü yaptı. Sonra onu ayırdı, onu pazar ve pazartesi iki günde yedi kat yer yaptı ve böylece yeryüzünü balığın üzerinde yarattı. Bu balık Kur'ân'daki Nûn sûresinde bahsettiği balıktır.[87] Balık su içerisindeydi. Su, bir taşın üstünde, taş bir meleğin sırtında, melek bir kayanın üzerinde, kaya -ki o da Hz. Lokman'ın bahsettiği kayadır[88]- ne gökte ne de yerde olmayan rüzgârın içindeydi. Balık hareket etti ve titredi, yer sarsıldı, üzerine dağları yerleştirdi yer de sabitleşti ve artık dağlar yer üzerinde hâkim bir şekilde durdu. Bu, Allah'ın şu sözüdür:

{وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ}

"Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağlar meydana getirdi."[89]

Orada dağları, orada yaşayacakların besinini, ağacını ve onlara gerekli olan şeyleri salı ve çarşamba günü yarattı. İşte bu, Allah'ın

{أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا
ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا}

"Siz mi yeri iki günde (iki evrede) yaratanı inkâr ediyor ve O'na ortaklar koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir.' Yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi."[90] dediği zamanki olaydır.

({وَبَارَكَ فِيهَا} *"Orada bolluk ve bereket meydana getirdi."* ifadesiyle Allah) "Ağacını bitirdi." demek istemiştir.

---

87 {فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ} "Sen, Rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yunus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir halde Rabbine yakarmıştı." Kalem 68/48.

88 {يَابُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ} "Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir." Lokmân 31/16.

89 Nahl 16/15.

90 Fussilet 41/9-10.

{وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا} *"Orada vakitleri tayin etti."*[91] ifadesiyle "O, dört gün içinde (dört evrede), orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak yeryüzünde yaşayanların rızıklarını takdir etti." demek istemiştir. Allah "Bunu kim soruyorsa işin aslı böyledir." demektedir.

{ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ}

"Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi."[92]

Bu duman nefes verdiği zaman suyun nefes verişinden kaynaklanmaktadır. Onu tek bir gök yaptı. Sonra perşembe ve cuma günü olmak üzere iki günde onu ayırdı ve yedi kat gök yaptı. Göklerin ve yerin yaratılışı bir arada toplandığı için cuma günü olarak isimlendirilmiştir.

{وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا}

"Her göğe kendi işini bildirdi."[93]

Dedi ki: "Her bir gökte melekleri ve onun içindeki denizleri, yükselmiş dağları ve daha bilinmeyen şeyleri yarattı. Sonra yıldızlarla gökyüzünü süsledi böylece onları hem bir süs hem de şeytanlardan koruyan bir araç yaptı. İstediği şeyleri yaratıp bitirince arşa istiva etti. İşte bu {خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ}: *"Gökleri ve yeri altı günde yarattı"*[94] dediği zamandır." {كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا} *"Göklerle yer bitişikken, biz onları ayırdık."*[95] demektedir."[96] **[1/462]**

[٥٩٢] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ

91 Fussilet 41/10.
92 Fussilet 41/11.
93 Fussilet 41/12.
94 A'râf 7/54; Yûnus 10/3; Hûd 11/7.
95 Enbiyâ 21/30.
96 Taberî bu rivayeti *Târîh*'inde (1/52-53) rivayette geçen Nahl sûresindeki âyete kadar Musa ve diğer râviler tarikiyle Amr'dan; İbn Huzeyme *et-Tevhîd*'de (243) ve Beyhakî *el-Esmâ ve's-Sıfât*'ta (807) Amr'dan tahriç etmiştir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/74) 306 no'lu rivayette Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/42-43) bu rivayeti İbnü'l-Münzir'e isnad eder. Türkî, 1/463.

اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} قَالَ: خَلَقَ الْأَرْضَ قَبْلَ السَّمَاءِ، فَلَمَّا خَلَقَ الْأَرْضَ ثَارَ مِنْهَا دُخَانٌ، فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ: {ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ} قَالَ: بَعْضُهُنَّ فَوْقَ بَعْضٍ، وَسَبْعَ أَرَضِينَ بَعْضُهُنَّ تَحْتَ بَعْضٍ.“

592. Hasan b. Yahyâ bana Abdürrezzâk, Ma‘mer ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid’in, Allah’ın {هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ} *“O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir.”*[97] sözü hakkında “Yeryüzünü gökten önce yarattı. Yeryüzünü yarattığı zaman ondan bir duman çıktı. İşte bu Allah’ın {ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ} *“Sonra göğe yöneldi onları yedi gök halinde düzenledi.”*[98] dediği zamandır.” ve “Gökyüzü birbiri üzerinde, yedi yer de birbirinin altındadır.” dediğini rivayet etmiştir.[99] **[1/463]**

[٥٩٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ} قَالَ: بَعْضُهُنَّ فَوْقَ بَعْضٍ، بَيْنَ كُلِّ سَمَاءَيْنِ مَسِيرَةُ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ.“

593. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma‘mer tarikiyle Katâde’nin, Allah’ın {فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ} *“Onları yedi gök halinde düzenledi.”*[100] sözü hakkında “Semalar birbiri üzerindedir ve her sema arasında beş yüz yıllık mesafe vardır.” dediğini rivayet etmiştir.[101]

[٥٩٤] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ حَيْثُ ذَكَرَ خَلْقَ الْأَرْضِ قَبْلَ السَّمَاءِ، ثُمَّ

97 Bakara 2/29.
98 Bakara 2/29.
99 Abdürrezzâk, *Tefsîr*’inde -Suyûtî *ed-Dürrü’l-Mensûr*’da (1/42) olduğu gibi- İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*’inde (1/75) 311 no’lu rivayette, Ebü’ş-Şeyh *el-Azame*’de (885) Hasan b. Yahyâ tarikiyle tahriç etmiştir. Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü’l-Mensûr*’da (1/42) Abd b. Humeyd’e isnad eder. Türkî, 1/464.
100 Bakara 2/29.
101 Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü’l-Mensûr*’da (1/44) Taberî’ye ve Abdürrezzâk’a isnad eder. Türkî, 1/464.

ذَكَرَ السَّمَاءَ قَبْلَ الْأَرْضِ، وَذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْأَرْضَ بِأَقْوَاتِهَا مِنْ غَيْرِ أَنْ يَدْحُوَهَا قَبْلَ السَّمَاءِ، ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ، ثُمَّ دَحَا الْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا}."

594. Müsennâ bize Ebû Salih, Muâviye b. Salih ve Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın gökyüzünden önce yeryüzünün yaratılmasından bahsettiği sonra da yeryüzünden önce gökyüzünden bahsettiği sözü hakkında; "Bunun sebebi Allah'ın yeryüzünü düzenleyip döşemeksizin rızıklarıyla birlikte gökyüzünden önce yaratmış olması, sonra da göğe yönelip yedi gök halinde düzenlemiş olması ve yeryüzünü bundan sonra düzenleyip döşemiş olmasıdır. Bu da Allah'ın {وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا} *"Ardından yeri düzenleyip döşedi."*[102] dediği durumdur.

[٥٩٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو مَعْشَرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ: «أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ بَدَأَ الْخَلْقَ يَوْمَ الْأَحَدِ، فَخَلَقَ الْأَرَضِينَ فِي الْأَحَدِ وَالِاثْنَيْنِ، وَخَلَقَ الْأَقْوَاتَ وَالرَّوَاسِيَ فِي الثُّلَاثَاءِ وَالْأَرْبِعَاءِ، وَخَلَقَ السَّمَوَاتِ فِي الْخَمِيسِ وَالْجُمُعَةِ، وَفَرَغَ فِي آخِرِ سَاعَةٍ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ، فَخَلَقَ فِيهَا آدَمَ عَلَى عَجَلٍ؛ فَتِلْكَ السَّاعَةُ الَّتِي تَقُومُ فِيهَا السَّاعَةُ."

595. Müsennâ bana Abdullah b. Salih, Ebû Ma'şer ve Saîd b. Ebî Saîd tarikiyle Abdullah b. Selam'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah mahlukatı yaratmaya pazar günü başladı. Yerleri pazar ve pazartesi günü yarattı, rızıkları ve dağları salı ve çarşamba günü, gökleri perşembe ve cuma günü yarattı. Cuma gününün son anında bitirdi ve o günde Hz. Âdem'i acelecilik özelliği üzere yarattı. İşte bu vakit kıyametin kopacağı vakittir."[103] **[1/464]**

Bu durumda sözün mânası şu şekildedir: "Dünyanızda size bir tebliğ aracı olması, ecelleriniz bitinceye kadar bir faydalanma aracı olması ve sizin için Rabbinizin birliğine delil olması için size nimet veren, yeryüzünde olan şeyleri sizin için yaratan ve bir lütuf olarak bunları hizmetinize veren O'dur. Sonra duman halindeyken gökyüzünün üzerine çıktı, yedi

102 Nâziât 79/30.

103 Taberî, bu rivayeti *Târîh*'inde (1/44-54-55) ayrı ayrı tahriç etmiştir.

göğü düzenledi ve onları birbirine bağladı. Bunların bir kısmında güneşini, ayını ve yıldızlarını hareket ettirdi ve bunların her birinde yarattıkları için (gerekli şeyleri) takdir etti."

4. {وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} "O, her şeyi hakkıyla bilendir."

Allah'ın {وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} sözünün tefsiri:

a. {وَهُوَ} "O"

Şanı yüce olan Allah {وَهُوَ} ifadesiyle kendisini kastetmektedir.

b. {بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} "Her şeyi hakkıyla bilendir."

{بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} sözüyle de şunu kastetmiştir: "Ey münafıklar, sapkınlar ve Ehl-i Kitap'tan inkârcılar! Münafıklarınız yalana dolanmış halde dilleriyle açıkça 'Allah'a ve âhiret gününe inandık.' deseler bile tamamen doğru olduğunu bildikleri halde din adamlarınız elçimin getirdiği hidâyet ve nuru yalanlasalar, bildikleri halde Hz. Muhammed'in (sav) durumunu insanlara açıklayacaklarına dair almış olduğum sağlam sözü inkâr etseler ve gizleseler bile açıktan yaptıklarınız ve içinizde gizlediklerinizi sizi ve yeryüzündeki her şeyi yaratan içindekilerle birlikte yedi göğü düzenleyen, suyun dumanından onları sağlamlaştırıp yapısını en iyi şekilde inşa eden Allah'a gizli kalmaz. Ben sizin ve sizin dışınızdaki herkesin durumunu yani her şeyi bilenim." **[1/465]**

c. {عَلِيمٌ} "Hakkıyla bilendir."

Allah'ın {عَلِيمٌ} sözüne gelince "bilen" anlamına gelmektedir. İbn Abbas'tan "O, ilminde kemale ulaşandır." dediği rivayet edilmiştir.

[٥٩٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "الْعَالِمُ الَّذِي قَدْ كَمُلَ فِي عِلْمِهِ".

596. Müsennâ bana Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih ve Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın "İlminde kemale ulaşan âlim." dediğini rivayet etmiştir.[104]

---

104 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde -aynı şekilde *Mecmû'u'l-Fetâvâ*'da (17/220)- Abdullah b. Salih tarikiyle tahriç etmiştir. İbn Kesîr, *Tefsîr*'ine (8/547) bakılabilir. Türkî, 1/466.

[BAKARA SÛRESİ 30. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾

"Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.' demişler. Allah da, 'Ben sizin bilmediğinizi bilirim.' demişti." **(Bakara 2/30)**

1. {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ} "Hani, Rabbin demişti."

Allah'ın {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ} sözünün tefsiri:

Basralı bir Arap dilcisi[105] Allah'ın {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ} sözünün tefsirinin وَقَالَ رَبُّكَ şeklinde, {إِذْ} harfinin zâid ve hazfedilmiş olduğunu zannetmiştir. Bahsettiğimiz görüşüne de Esved b. Ya'fur'un (ö. 585/1189-1190) beytini gerekçe olarak göstermiştir:

فَإِذَا وَذَلِكَ لَا مَهَاةَ لِذِكْرِهِ ... وَالدَّهْرُ يُعْقِبُ صَالِحًا بِفَسَادِ

Ondan bahsedilmesinin bir önemi yoktur
Zaman iyi şeyin ardından bozukluk getirir[106]

Sonra şöyle demiştir: Bunun mânası (فَإِذَا ifadesi olmaksızın) وَذَلِكَ لَا مَهَاةَ لِذِكْرِهِ şeklindedir.

Abdümenâf b. Rib'[107] el-Hüzelî'nin beytinde olduğu gibi:

حَتَّى إِذَا أَسْلَكُوهُمْ فِي قُتَائِدَةٍ ... شَلًّا كَمَا تَطْرُدُ الْجَمَّالَةُ الشُّرُدَا

Onları kovarak Kutâide'ye[108] sokuncaya kadar
Çobanların azgın develeri kovdukları gibi kovdular[109] **[1/466]**

---

105 Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'dır. Bk. *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/36, 37 (Fuat Sezgin'in tahkiki). Şâkir'in değerlendirmeleri için bk. Şâkir, 1/439.

106 Beyit *el-Mufaddaliyyât*'ta (22) geçmektedir. Türkî, 1/466.

107 Bazı nüshalarda Zürey' olarak geçmektedir. Türkî, 1/467.

108 Kutâide, Mekke-Medine yolu üzerinde Ravha ile Munsarif arasında bir dağdır. Türkî, 1/467.

109 *Dîvânu'l-Hüzeliyyîn*, 2/42. Türkî, 1/467.

Bunun mânası (إِذَا ifadesi olmaksızın) حَتَّى أَسْلَكُوهُمْ şeklindedir.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Durum onun söylediği gibi değildir. Bunun sebebi إِذْ harfinin ceza harfi anlamına gelmesinden ve belirli olmayan bir vakte delâlet etmesinden dolayıdır. Dilde belli bir mânaya gelen harfin ortadan kaldırılması caiz değildir. Çünkü "Bu ifade zaid[110] bir kullanımdır ve bu da dilsel kullanımda anlaşılması mümkün bir anlama delildir." görüşünü benimseyen kişinin görüşüyle "Murad edilen mânaya delâlet edecek şekilde söylediği sözlerin hepsi zaid kullanımdır." görüşünü benimseyen diğer bir kişinin görüşü aynıdır.

Sözünü ettiğimiz, Esved b. Ya'fur'un beytindeki إِذَا harfinin zaid olduğu iddiasının anlaşılır bir tarafı yoktur.Dahası cümleden bu harf hazfedildiği zaman Esved b. Ya'fur'un فَإِذَا وَذَلِكَ لَا مَهَاةَ cümlesiyle kastettiği mâna yok olur. **[1/467]**

Esved'in فَإِذَا ifadesiyle kastettiği "İçinde bulunduğumuz durum ve yaşadığımız hayat içerisindeyken" mânasıdır. Bu sözüyle zamanın iyilikten sonra bir kötülük getirmesinden dolayı bahsetmeye değmez olan yani hiç tadı ve güzelliği olmadığı şeklinde anlattığı hayatına işaret etmektedir.

Abdümenâf b. Rib''in حَتَّى إِذَا أَسْلَكُوهُمْ فِي قُتَائِدَةٍ ... شَلًّا sözünün anlamı da aynı şekildedir.

Şayet bu sözden إِذَا harfi düşürülmüş olsaydı sözün mânası kaybolurdu. Çünkü anlamı حَتَّى إِذَا أَسْلَكُوهُمْ فِي قَتَائِدَةٍ سَلَكُوا شَلًّا takdiriyle "Onları Kutâide'ye soktukları zaman onlar kaçarak oraya girdiler." şeklindedir. أَسْلَكُوهُمْ شَلًّا sözü Arapların benzer kullanımlarda yaptıkları gibi -daha önce kitabımızda bahsettiğimiz şekilde- إِذَا harfinin delâlet ettiği üzere zikredilmesine ihtiyaç duyulmadığı için hazfedilmiş bir kelime سَلَكُوا üzerine kuruludur.

---

110 Başka nüshalarda بُطُول kelimesi yerine تَطَوُّل kelimesi tercih edilmiştir. Türkî, 1/467. Bu durumda anlam, sözü uzatma anlamına gelmektedir. İkisinin de ortak noktası bu kelimenin, anlamı olmayan ve cümleye anlam açısından katkısı olmayan bir kelime olduğudur.

Nemir b. Tevleb'in (ö. 14/635) dediği gibi:

فَإِنَّ الْمَنِيَّةَ مَنْ يَخْشَهَا ... فَسَوْفَ تُصَادِفُهُ أَيْنَمَا

Ölümden korkan kişiye o
Nereye giderse gitsin ona rastlayacaktır[111]

أَيْنَمَا sözüyle أَيْنَمَا ذَهَبَ anlamını kastetmektedir. Arapların مِنْ قَبْلِ ذَلِكَ وَمِنْ بَعْدِ ذَلِكَ أَتَيْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ "bundan önce ve bundan sonra" anlamını kastederek "sana önce de sonra da geldim" demeleri gibidir. Bu durum bir kişi إِذَا أَكْرَمَكَ أَخُوكَ فَأَكْرِمْهُ وَإِذَا لَا فَلَا "Kardeşin sana ikram ettiği zaman sen de ona ikram et, eğer etmezse sen de etme." dediği إِذَا harfinde de böyledir. وَإِذَا لَا فَلَا ifadesiyle وَإِذَا لَمْ يُكْرِمْكَ فَلَا تُكْرِمْهُ ifadesini kastetmektedir. Bir diğerinin şu cümlesi de bu kabildendir:

فَإِذَا وَذَلِكَ لَا يَضُرُّكَ ضُرُّهُ ... فِي يَوْمِ أَسْأَلُ نَائِلًا أَوْ أُنْكَدُ

Durum böyle olunca onun vereceği zarar sana bir şey yapmaz
Bir iyilik veya az bir şey istediğim günde[112] **[1/468]**

Esved b. Ya'fur'un beytinde bahsettiğimiz mânanın benzeridir. Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ} sözünün mânası da aynı şekildedir. Şayet {إِذْ} harfi yok sayılsa ve cümleden hazfedilse içinde {إِذْ} harfinin olduğu durumda sahip olduğu mânayı taşıması imkânsızdır.

Eğer bir kimse "Bunun mânası nedir, kendisinden önce atfedilecek bir şey olmadığı zaman {إِذْ} harfinin atfedildiği ifade nedir?" derse ona şöyle cevap verilir:

Daha önce şanı yüce olan Allah'ın {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ} sözüyle onlara ve ondan öncekilere vermiş olduğu nimetlere rağmen sapıklıkta ısrar etmeleri ve kötü fiil işlemelerini kötüleyerek ve kınayarak, -onlara ve ondan öncekilere vermiş olduğu nimetleri saymak sûretiyle- daha önce helak ettiklerinin tuttuğu yolu tuttukları için onların girdikleri azap yoluna gireceklerine dair hatırlatmada bulunarak, onların özür dilemeleri için tevbe edenlere O'nun şefkatli olacağını bildirerek muhataplarına hitap

111 Beyit Ebû Hilâl el-Askerî'nin, *Kitâbü's-Sınâateyn* (183) ve Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin *Hizânetü'l-Edeb* (11/101) isimli kitabındadır. Türkî, 1/468.

112 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/131. Türkî, 1/469.

ettiğinden bahsetmiştik. Yeryüzünde olan ne varsa hepsini onlar için yaratmış olması, gökyüzündeki güneşini, ayını, yıldızlarını, onlara ve diğer insanlara vermiş olduğu faydalı diğer şeyleri hizmetlerine vermiş olması; Allah'ın onlara saydığı nimetlerindendir. Allah'ın {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} sözünde 'Siz hiçbir şey değilken sizi ve sizin için yeryüzündeki her şeyi yarattığım ve gökteki şeyleri sizin hizmetinize verdiğim zaman size verdiğim nimetimi hatırlayın' mânası vardır. Sonra benim belirttiğim şekilde 'Meleklere yeryüzünde bir halife yaratacağım deyip size bunları yaptığım zaman nimetimi hatırlayın, atanız Hz. Âdem'e yaptıklarımı hatırlayın.' sözünü gerektirdiği için {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ} sözünü {كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ} sözünün gerektirdiği anlam üzerine atfetmiştir." **[1/469]**

Eğer bir kimse "Arapların kullanımında bunun doğruluğunu bileceğimiz benzer bir kullanım var mıdır?" derse ona;

"Evet sayılamayacak kadar çok" denilir. Şâirin şu sözü buna dair örneklerdendir:[113]

أَجِدَّكَ لَنْ تَرَى بِثُعَيْلَبَاتٍ ... وَلَا بَيْدَانَ نَاجِيَةً ذَمُولَا

وَلَا مُتَدَارِكٍ وَالشَّمْسُ طِفْلٌ ... بِبَعْضِ نَوَاشِغِ الْوَادِي حُمُولَا

Göremeyeceksin Sü'aylebât'ta
Ve Beydân'da hızlı yürüyen deve

Ve yetişen güneş yeni doğuyorken
Bazı vadi yataklarında deve hevdeclerine **[1/470]**

Şiirde مُتَدَارِكٍ demiştir. Hâlbuki kendisine atfedilen bir fiil ve onun i'râbını alacağı bir harf geçmemiştir ki مُتَدَارِكٌ kelimesine onun i'râbı ona da uygulansın. Ancak لَنْ harfiyle olumsuz anlamda kullanılan bir fiil ondan önce geçtiği zaman kullanımda kastedilen mânaya ve hazfedilmiş bir ifade olduğuna delâlet eder. Hazfedilmeden açıkça kullanılan ifadenin delâletiyle hazfedilen ifadenin kullanılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Hazfedilen ifade (hazfedilemeyip) açıkça yazıldığı takdirde amel edeceği şekilde mâna ve i'râbda amel etmiş olmaktadır. Çünkü şiirde geçen أَجِدَّكَ

113 İki beyit de Mirâr b. Saîd el-Fek'asî'ye aittir ve Sa'leb'in (ö. 291/904) *Mecâlis*'inde (1/159) geçmektedir. Türkî, 1/470.

لَنْ تَرَى بِثُعَيْلَبَاتٍ ifadesinin şiirdeki karşılığı أَجِدَّكَ لَسْتَ بِرَاءٍ şeklindedir ve مُتَدَارَكٍ kelimesi تَرَى fiilinin konumuna râcidir. Sanki لَسْتَ ve بِرَاءٍ ifadesindeki بِ harfi cümlede var gibidir. Allah'ın {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ} sözü için de aynı şey geçerlidir. Öncesinde Allah'ın, kendilerinden ve atalarından önce yaşamış muhataplarına iyiliklerini ve nimetlerini hatırlatması geçtiği zaman sonrasında onlara saymış olduğu ve konumlarına dikkat çektiği nimetlerle birlikte Allah'ın {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ} sözündeki {إِذْ} harfi {وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ} sözüyle bağlantılı olmaktadır. Çünkü bunun anlamı "Nimetlerimden olan bu durumu ve meleklere bu söylediğimi hatırlayın." şeklindedir. Şâirin وَلَا مُتَدَارَكٍ ifadesinde yaptığını anlattığımız gibi ilk cümle إِذْ harfini gerektirdiği için ilk cümledeki konumuna إِذْ harfiyle atfetmiştir. **[1/471]**

2. {لِلْمَلَائِكَةِ} "Meleklere"

Yüce Allah'ın {لِلْمَلَائِكَةِ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: {لِلْمَلَائِكَةِ} kelimesi مَلَكٌ kelimesinin çoğuludur. Ancak kelimenin tekili hemzesiz olmasına rağmen Arapların kullanımında daha çok ve yaygın olarak hemzelidir. Bunun sebebi onların kelimenin tekil kullanımındaمَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ demeleri, hemzeyi hazfetmeleri ve isim hemzeli kullanıldığı takdirde sakin olacak lâm harfini harekelemeleridir. Lâm harfini fetha ile harekelemektedirler çünkü içindeki hemzenin harekesini onun düşmesiyle öncesindeki sakin harfe nakletmektedirler. Kelimeyi çoğul yaparken kelimeyi aslına döndürüp hemzeli hale getirmektedirler ve مَلَائِكَةٌ demektedirler. Araplar kullanımlarında bunun gibi uygulamaları çokça yapmakta ve hemzeli olan kelimedeki hemzeyi bırakabilmektedirler. Böylece kullanımları bir durumda hemzeyi bırakarak diğer bir kullanımda da hemzeli bir şekilde olabilmektedir. رَأَيْتُ فُلَانًا cümlesinde olduğu gibi. Şöyle ki: Bu kullanımda sözleri hemzeli gelmiştir. Sonra نَرَى وَتَرَى وَيَرَى derler. Bu durumda hemze kelimede aslî harf olmasına rağmen şâz bir kullanım oluncaya kadar يَفْعَلُ kalıbında muzari ve benzer kullanımlarında hemzesiz gelmiştir. Bu durum مَلَكٌ ve مَلَائِكَةٌ kelimelerinde de aynı şekildedir ve kullanımları tekil kullanımda hemzenin bırakılmasıyla çoğul kullanımda ise hemzeyle olmuştur. Belki tekil hali hemzeli gelmiştir. Şâirin dediği gibi:

فَلَسْتَ لِإِنْسِيٍّ وَلَكِنْ لِمِلْأَكٍ ... تَحَدَّرَ مِنْ جَوِّ السَّمَاءِ يَصُوبُ

Sen bir insanın değil bir meleğinsin
Gökyüzünden inen tam yerini bulan[114] **[1/472]**

Kelimenin tekili مَأْلَكٌ de denilebilir. جَبَذَ وَجَذَبَ ve شَأْمَلَ وَشَمْأَلَ vb. harflerinin yerleri değiştirilmiş kelimelerde olduğu gibi. Ancak tekili مَأْلَكٌ denildiği zaman buna göre çoğul kullanıldığı zaman مَالِكٌ şeklinde çoğul yapılması gerekir. Ben bu kelimeyi bu şekilde çoğul yaptıkları şeklinde öğrenmedim. Fakat أَشْعَثُ kelimesini أَشَاعِثُ ve أَشَاعِثَةُ şeklinde, مَسْمَعٌ kelimesini مَسَامِعٌ ve مَسَامِعَةٌ şeklinde çoğul yaptıkları gibi مَلَائِكٌ ve مَلَائِكَةٌ şeklinde çoğul yaparlar.

Ümeyye b. Ebi's-Salt (ö. 8/630) bu kelimenin çoğul kullanımında böyle söylemiştir:

وَفِيهَا مِنْ عِبَادِ اللَّهِ قَوْمٌ ... مَلَائِكُ ذُلِّلُوا وَهُمْ صِعَابُ

Orada Allah kullarından bir topluluk vardır
(Onlar) Güçlü oldukları halde emir altına alınmış meleklerdir[115]

الْمَلَأْكِ kelimesinin asıl anlamı mesajdır.

Adî b. Zeyd el-İbâdî'nin dediği gibi:

أَبْلِغِ النُّعْمَانَ عَنِّي مَلْأَكًا ... أَنَّهُ قَدْ طَالَ حَبْسِي وَانْتِظَارِي

Nu'mân'a benden mesaj iletin
Tutukluluğum ve beklemem çok uzun sürdü[116] **[1/473]**

Başka bir okuyuşta bu kelime مَلْأَكًا "mel'eken" şeklinde de okunabilir. Kim مَلْأَكًا şeklinde okursa bir kimsenin bir kimseye mesaj gönderdiği zaman söylenen لَأَكَ إِلَيْهِ يَلْأَكُ şeklindeki fiil kökünden gelen مَفْعَلٌ kalıbını kullanmış olur. Kim de مَأْلَكًا şeklinde okursa ona bir mesaj gönderdim anlamında söylenen أَلَكْتُ إِلَيْهِ آلِكُ şeklindeki fiil kökünden gelen مَفْعَلٌ kalıbını kullanmış olur.

---

114 350. sayfada şiirle ilgili bilgiler geçmiştir. Türkî, 1/473.

115 *Dîvânu Ümeyye b. Ebi's-Salt*, s. 62. Türkî, 1/473.

116 Beyit Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğânî*'sinde (2/114) ve İbn Abdirabbih'in *el-İkdü'l-Ferîd*'inde (5/261) geçmektedir. Türkî, 1/474.

Lebîd b. Rebîa'nın dediği gibi:

وَغُلَامٍ أَرْسَلَتْهُ أُمُّهُ ... بِأَلُوكٍ فَبَذَلْنَا مَا سَأَلْ

Annesi çocuğu gönderdi
Bir mesajla, biz de onun istediğini yerine getirdik[117]

Buradaki söz konusu kelime أَلَكَتْ kelimesinden gelmektedir.

Nâbiğa Benî Zübyân'ın şiiri buna örnektir:

أَلِكْنِي يَا عُيَيْنَ إِلَيْكَ قَوْلًا ... سَأُهْدِيهِ إِلَيْكَ إِلَيْكَ عَنِّي

Ey Uyeyne! Onu benden bir mesaj olarak ilet
Ben sana ileteyim sen de al[118]

Abdü Benî el-Hashâs şöyle demiştir:

أَلِكْنِي إِلَيْهَا عَمْرَكَ اللَّهَ يَا فَتَى ... بِآيَةِ مَا جَاءَتْ إِلَيْنَا تَهَادِيَا

Ey genç! Benim mesajımı ona ilet, Allah'a yemin olsun ki!
Onun bize kesinlikle yalpalayarak gelmediğini[119] **[1/474]**

Bu ifadeyle "benim mesajımı ona ilet" anlamını kastetmektedir. Meleklere elçilik görevi sebebiyle bu isim verilmiştir. Çünkü onlar Allah ile peygamberleri arasında ve kullarına gönderdiği peygamberler arasında Allah'ın elçileridir.

3. {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ} "Ben yeryüzünde yaratacağım""

Yüce Allah'ın {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ} sözünün tefsiri:

Müfessirler {إِنِّي جَاعِلٌ} sözü hakkında ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları bunun anlamının "Ben yapacağım." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

---

117 *Şerhu Dîvânı Lebîd*, s. 178. Türkî, 1/474.
118 *Dîvânu Nâbiğa*, s. 197. Türkî, 1/474.
119 Bu şiirin tahrici 104. sayfada geçmiştir. Türkî, 1/474.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٩٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، وَمُبَارَكٍ، عَنِ الْحَسَنِ، وَأَبِي بَكْرٍ يَعْنِي الْهُذَلِيَّ، عَنِ الْحَسَنِ، وَقَتَادَةَ، قَالُوا: «قَالَ اللَّهُ لِلْمَلَائِكَةِ: {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} قَالَ لَهُمْ: إِنِّي فَاعِلٌ.»

597. Kâsım b. Hasan bize Hüseyin, Haccâc, Cerîr b. Hâzim ile birlikte Mübârek, el-Hasan, Ebû Bekir -Hüzelî'yi kastediyor- tarikiyle Hasan ve Katâde'nin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Şanı yüce olan Allah, meleklerine {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً}." dedi. Yani onlara "Ben yapacağım." dedi."[120]

2- Diğerleri "Ben yaratacağım." anlamında olduğunu söylemişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٩٨] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، قَالَ: "كُلُّ شَيْءٍ فِي الْقُرْآنِ جَعَلَ فَهُوَ خَلَقَ".

598. Mincâb b. Hâris tarafından bana Bişr b. Umâra tarikiyle Ebû Ravk'ın "Kur'ân'da geçen جَعَلَ (kökünden gelen) her kelime yaratma anlamındadır." dediği rivayet edildi.[121] **[1/475]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Allah'ın {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} sözünün tefsiri konusunda doğru olan "Yeryüzünde bir halife tayin edeceğim ve bir varlık yaratacağım." şeklindeki yorumdur. Bu, Hasan ve Katâde'nin görüşünün benzeridir.

Allah'ın bu âyette bahsettiği yeryüzünün Mekke olduğu söylenmiştir.

---

120 Taberî, Târîh'inde (1/98, 101) uzunca tahriç etmiştir. Rivayetin tamamı sayfa 492'de gelecektir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/76) 315 no'lu rivayette Saîd b. Süleyman ve Mübârek tarikiyle el-Hasan'dan tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/44) sadece Hasan tarikiyle Taberî'ye isnad eder. Türkî, 1/475.

121 Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/44) Dahhâk'ın sözünden Taberî'ye isnad eder. Türkî, 1/475.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٩٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ سَابِطٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «دُحِيَتِ الْأَرْضُ مِنْ مَكَّةَ وَكَانَتِ الْمَلَائِكَةُ تَطُوفُ بِالْبَيْتِ، فَهِيَ أَوَّلُ مَنْ طَافَ بِهِ وَهِيَ الْأَرْضُ الَّتِي قَالَ اللَّهُ: {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} ، وَكَانَ النَّبِيُّ إِذَا هَلَكَ قَوْمُهُ وَنَجَا هُوَ وَالصَّالِحُونَ أَتَى هُوَ وَمَنْ مَعَهُ فَعَبَدُوا اللَّهَ بِهَا حَتَّى يَمُوتُوا، فَإِنَّ قَبْرَ نُوحٍ وَهُودٍ وَصَالِحٍ وَشُعَيْبٍ بَيْنَ زَمْزَمَ وَالرُّكْنِ وَالْمَقَامِ.“

599. İbn Humeyd bize Cerîr ve Atâ tarikiyle İbn Sâbit'ten Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Yeryüzü Mekke'den itibaren düzleştirilmeye başlamıştır. Melekler beyti tavaf ediyorlardı. Onu ilk tavaf edenler bunlardır. O da Allah'ın {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} dediği yeryüzüdür. Kavmi helak olup kendisi ve salih insanlar kurtulduğu zaman Peygamber, kendisi ve beraberinde olanlar ona geldiler ve ölünceye kadar orada Allah'a ibadet ettiler. Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih ve Hz. Şuayb'ın kabirleri zemzem, rukn(-ü yemânî) ve (Hz. İbrahim) makamı arasındadır."*[122]

4. {خَلِيفَةً} "Halife"

Allah'ın {خَلِيفَةً} sözünün tefsiri:

{خَلِيفَةً} kelimesi فَعِيلَةٌ kalıbındadır. Bir kişinin makamına onun ardından geçtiği zaman söylediğin خَلَفَ فُلَانٌ فُلَانًا فِي هَذَا الْأَمْرِ cümlesi bu kabildendir. Nitekim şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur:

{ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ}

"Sonra, nasıl davranacağınızı görelim diye, onların ardından yeryüzünde sizi onların yerine getirdik."[123]

---

122 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/76) 317 no'lu rivayette Atâ tarikiyle özet olarak tahriç etmiştir. Aynı şekilde Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/46) İbn Asâkir'e isnad eder. İbn Asâkir'in *Muhtasaru Târîhu Dımaşk*'ına (27/156-157) bakılabilir. İbn Kesîr, Tefsîr'inde (1/100) şöyle demiştir: "Bu mürsel bir rivayettir, senedinde zayıflık ve müdrec ifade vardır. O ifade de yeryüzüyle kastedilenin Mekke olduğu ifadesidir. Zahir olan yeryüzüyle kastedilenin daha geniş bir coğrafya olduğudur." Türkî, 1/476.

123 Yunus, 10/14.

Bununla "O sizi onlarla değiştirdi ve sizi onlara halife yaptı." mânasını kastetmektedir. Bundan dolayı büyük yöneticiye halife denilmektedir. Çünkü kendisinden önceki kimsenin yerine geçmiştir. (Kelimenin mazi-muzari-mastar-ism-i fail hali için) خَلَفَ الْخَلِيفَةُ يَخْلُفُ خِلَافَةً وَخِلِّيفَى denilmektedir.[124] **[1/476]**

İbn İshak şu rivayetteki görüşü benimserdi:

[٦٠٠] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ: «{إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} يَقُولُ: سَاكِنًا وَعَامِرًا يَسْكُنُهَا وَيَعْمُرُهَا خَلْقًا لَيْسَ مِنْكُمْ.»

600. İbn Humeyd bize Seleme tarikiyle İbn İshak'ın {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} âyeti "Sizden olmayan yeryüzünde ikâmet edecek ve orayı imar edecek başka bir varlık olarak (bir halife yaratacağım)." demek istediğini söylediğini rivayet etmiştir.[125]

Şanı yüce olan Allah meleklerine yeryüzünde orada iskân edecek bir varlık yaratacağını haber vermiş olsa bile İbn İshak'ın {خَلِيفَةً} kelimesinin mânasıyla ilgili söylediği o kelimenin tefsiri değildir. Kelimenin mânası benim yukarıda tarif ettiğim gibidir.

Eğer bir kimse; "Âdemoğullarından önce orayı imar eden kimseler olarak yeryüzünde bulunanlar, Âdemoğullarının, yerine geldiği varlıklar ve kendilerine halife olarak geldikleri kimlerdi?" derse onlara şöyle cevap verilir:

Bu konuda müfessirler ihtilaf etmişlerdir:

[٦٠١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «أَوَّلُ مَنْ سَكَنَ الْأَرْضَ الْجِنُّ، فَأَفْسَدُوا فِيهَا، وَسَفَكُوا فِيهَا الدِّمَاءَ، وَقَتَلَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا. قَالَ: فَبَعَثَ اللَّهُ إِلَيْهِمْ إِبْلِيسَ فِي جُنْدٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ، فَقَتَلَهُمْ إِبْلِيسُ وَمَنْ مَعَهُ، حَتَّى أَلْحَقَهُمْ بِجَزَائِرِ الْبُحُورِ وَأَطْرَافِ الْجِبَالِ؛ ثُمَّ خَلَقَ آدَمَ فَأَسْكَنَهُ إِيَّاهَا، فَلِذَلِكَ قَالَ: {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً}.»

---

124 خِلِّيفَى kelimesi خِلَافَةً demektir. Bir görüşe göre bu kelime خِلَافَةً kelimesinin aynısı değil mübalağasıdır; hilafet işinde son derece büyük çaba sarf etmeyi ve zorluklarının üstesinden gelmeyi ifade etmektedir. Türkî, 1/477.

125 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/76) 316 no'lu rivayette Seleme tarikiyle tahriç etmiştir. Rivayetin tamamı sayfa 496'da gelecektir. Türkî, 1/477.

601. Ebû Küreyb bize Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yeryüzüne ilk yerleşenler cinlerdir. Orada bozgunculuk yaptılar, kan döktüler ve birbirlerini öldürdüler." Devamla dedi ki: "Bunun üzerine Allah onlara meleklerden oluşan bir ordunun içerisinde İblis'i gönderdi ve denizlerin adalarına ve dağların uçlarına kadar onları uzaklaştıracak kadar İblis'le birlikte beraberindekiler onları öldürdü. Sonra Allah, Âdem'i yarattı ve oraya yerleştirdi. Bundan dolayı Allah {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} dedi."[126] **[1/477]**

1- Bu görüşe göre {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} âyetinin anlamı; "Ben yeryüzünde cinlerin yerine geçecek ve orada iskân edip orayı imar edecek bir halife yaratacağım." şeklinde olur.

[٦٠٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} الْآيَةَ، قَالَ: إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْمَلَائِكَةَ يَوْمَ الْأَرْبِعَاءِ، وَخَلَقَ الْجِنَّ يَوْمَ الْخَمِيسِ، وَخَلَقَ آدَمَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَكَفَرَ قَوْمٌ مِنَ الْجِنِّ، فَكَانَتِ الْمَلَائِكَةُ تَهْبِطُ إِلَيْهِمْ فِي الْأَرْضِ فَتُقَاتِلُهُمْ، فَكَانَتِ الدِّمَاءُ وَكَانَ الْفَسَادُ فِي الْأَرْضِ.»

602. Müsennâ bana İshak, Abdullah b. Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî' b. Enes'in, Allah'ın {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah melekleri çarşamba günü, cinleri perşembe günü ve Hz. Âdem'i cuma günü yarattı. Cinlerden bir topluluk inkâr ettiler. Melekler de yeryüzünde onların üzerine iniyorlar ve onlarla savaşıyorlardı. Böylece yeryüzünde bir kan ve bozgunculuk meydana geldi."[127]

2- Diğerleri {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} sözü hakkında şöyle dediler: "Birbirlerinin yerine geçecek halife (yaratacağım demektir). Bunlar ataları Hz. Âdem'in yerine geçen çocuklarıdır. Her bir nesil kendisinden önce

126 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/101) bu rivayeti Taberî'den nakleder. Hâkim (2/261) Mücâhid tarikiyle İbn Abbas'tan tahriç etmiştir ve senedin sahih olduğunu söylemiştir. Türkî, 1/478.

127 Taberî bu rivayeti *Târîh*'inde (1/84); Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*'de (882) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle tahriç etmiştir. Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/45) Taberî'ye, İbn Ebî Hâtim'e, Ebü'ş-Şeyh'e ve Ebü'l-Âliye'ye isnad eder. Bu rivayet İbn Ebî Hâtim'in *Tefsîr*'inde (1/77) 322 no'lu rivayettedir. Türkî, 1/478.

geçen neslin yerine geçer." Bu, Hasan el-Basrî'den rivayet edilen bir görüştür. **[1/478]**

Şu rivayet bu görüşün benzeridir:

[٦٠٣] حَدَّثَنِي بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنِ ابْنِ سَابِطٍ: فِي قَوْلِهِ: {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} قَالَ: «يَعْنُونَ بِهِ بَنِي آدَمَ.»

603. Muhammed b. Beşşâr bana Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân ve Atâ b. Sâib tarikiyle İbn Sâbit'in, Allah'ın {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} sözü hakkında "(Melekler) Bununla Hz. Âdem'in neslini kastediyorlar." dediğini rivayet etmiştir.[128]

[٦٠٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ «قَالَ اللَّهُ لِلْمَلَائِكَةِ: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَخْلُقَ فِي الْأَرْضِ خَلْقًا، وَأَجْعَلَ فِيهَا خَلِيفَةً، وَلَيْسَ لِلَّهِ يَوْمَئِذٍ خَلْقٌ إِلَّا الْمَلَائِكَةُ وَالْأَرْضُ لَيْسَ فِيهَا خَلْقٌ.»

604. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah meleklere şöyle dedi: 'Yeryüzünde bir varlık yaratağım ve orada bir halife var edeceğim.' dedi. O gün meleklerden başka Allah'ın yarattığı hiçbir şey ve yeryüzünde yaratılmış hiçbir varlık yoktu."[129]

Bu görüş Hasan el-Basrî'den rivayet edilen görüş olabilir. İbn Zeyd, Allah'ın meleklere yeryüzünde yarattıkları arasında O'nun hükmüyle hükmedecek kendisi için bir halife yaratacağını kastetmiş olabilir.

Şu rivayetin benzeri olarak:

[٦٠٥] حَدَّثَنِي بِهِ مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ،

128 İbn Kesîr, Tefsîr'inde (1/101) bu rivayeti Sevrî'den nakleder. Sayfa 491'de gelecek rivayete bakılabilir. Türkî, 1/479.

129 İbn Kesîr, Tefsîr'inde (1/101) bu rivayeti İbn Zeyd'den nakleder. Bu rivayet sayfa 495'te gelecek rivayetin bir parçasıdır. Türkî, 1/479.

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَّ اللَّهَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ قَالَ لِلْمَلَائِكَةِ: {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} قَالُوا: رَبَّنَا وَمَا يَكُونُ ذَلِكَ الْخَلِيفَةَ؟ قَالَ: يَكُونُ لَهُ ذُرِّيَّةٌ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَيَتَحَاسَدُونَ وَيَقْتُلُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا.“

605. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Övgüsü yüce olan Allah meleklere;

{إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} dedi. Onlar da;

'Ey Rabbimiz! Bu halife de nedir?' dediler. Allah da;

'Onun yeryüzünde bozgunculuk çıkaran, birbirlerine hasetlik eden ve birbirlerini öldüren bir nesli olacak.' dedi."[130] **[1/479]**

İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'tan aktardığımız bu rivayete göre âyetin tefsiri şu şekildedir: "Yarattıklarım arasında hüküm verme konusunda benim yerime geçecek bir halife yaratacağım. Bu halife Hz. Âdem ve Allah'a itaat edip yarattıkları arasında adâletle hükmetmede onun (Âdem'in) yerine geçecek kimselerdir. Bozgunluk çıkarma ve haksız yere kan dökme konusuna gelince bunlar halife olan kimselerin, Hz. Âdem'in ve kulları içerisinde onun yerine geçen kimselerin dışındakilerdir. Çünkü ikisi (İbn Mes'ûd ve İbn Abbas) bildirdiler ki şanı yüce Allah, melekler

'Bu halife nedir?' diye sorduklarında onlara şöyle cevap verdi:

'O, yeryüzünde bozgunculuk yapacak, birbirlerine haset edecek ve birbirlerini öldürecek nesli olacak olan bir halifedir.'

Böylece bozgunculuk yapmayı ve haksız yere kan dökmeyi Hz. Âdem'e değil de onun nesline izafe etmiş, halifesini bunun dışında tutmuştur."

Bu tefsir Hasan el-Basrî'den rivayet edilen halifenin anlamına bir yönüyle aykırı olsa da bir yönüyle uygundur. Uygun olduğu yöne gelince; bu şekilde tefsir edenlerin yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayı ve orada

130 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/101) bu rivayeti Süddî'den nakleder. İbn Ebî Hâtim'in *Tefsîr*'inde (1/77) 324 no'lu rivayette Süddî ve bazı râviler tarikiyle sadece İbn Abbas'tan tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/45) Abd b. Humeyd'e isnad eder. Bu rivayet uzun haliyle sayfa 486-488 ve 509-510'da gelecektir. Türkî, 1/480.

kan dökmeyi halifenin dışındaki kimselere izafe ederek yorumlamalarıdır. Aykırı olduğu yöne gelince Allah'ın yerine halife olma anlamında halifeliği Hz. Âdem'e nispet etmeleridir. Hasan'ın halifeliği Âdem oğluna izafe etmesi birbirlerinin yerine geçme, bir neslin kendisinden önceki diğer neslin yerine geçmesi; yeryüzünde bozgunculuk yapma ve kan dökmeyi de halifeye izafe etme anlamındadır.

Allah'ın {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} sözünü Hasan el-Basrî'den rivayet edilen tefsir rivayetiyle tefsir edenleri, bu konuda benimsedikleri görüşe iten sebep onların şöyle diyor olmalarıdır:

"Rableri, meleklere;

{إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} dediği zaman melekler, başkası hakkında değil; Allah'ın (cc) yeryüzünde yaratacağı halife hakkında haber vererek;

{قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} demişlerdir. Çünkü meleklerle Rableri arasındaki diyalog onun hakkında cereyan etmiştir." Onlar devamla;

"Durum böyle olunca şanı yüce olan Allah Hz. Âdem'i yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan ve kan dökmekten uzaklaştırmış ve temizlemiştir. Bununla onun neslinden olan kendisi dışında başkaları kastedilmiştir. Yeryüzünde bozgunculuk yapan ve kan dökenlerin Hz. Âdem dışındakiler olduğu ve bunu yapanların, onun evladı olduğu kesinleşmiş olur. Allah'ın bahsettiği halifeliğin mânası anlattığımız üzere bir neslin başka bir neslin yerine geçmesidir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenler ve âyeti böyle tefsir edenler, tefsirin yolunu ihmal etmişlerdir. Rableri {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* dediği zaman melekler bozgunculuğu ve kan dökmeyi, Rablerine verdikleri cevaplarında Allah'ın yeryüzündeki halifesine isnat etmemişler bilakis;

{أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا} demişlerdir. Rablerinin onlara bu halifesinin bozgunculuk yapma ve kan dökme gibi şeylerin olacağını bildirmiş olması yadırganacak bir şey değildir. Bunun için;

"Ey Rabbimiz yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek kimseler mi yaratacaksın?" demişlerdir. **[1/480]**

İbn Mes'ûd, İbn Abbas ve kendilerinden rivayet aktardığımız müfessirlerin dediği gibi. **[1/481]**

5. {قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} **"Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler."**

Meleklerinden aktarılan bir söz olarak gelen Allah Teâlâ'nın {قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} sözünün tefsiri:

Eğer bir kimse bize; "Allah yeryüzünde bir halife yaratacağını haber verdiğinde melekler nasıl oldu da {قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek kimseler mi yaratacaksın?"* dediler. Hem Hz. Âdem hem de nesli henüz yaratılmış değil ki ne yapacaklarını bizzat bilsinler. Yoksa gaybı mı bildiler de bunu söylediler yoksa söylediklerini zan üzere mi söylediler? Onların özelliği olmadığı halde bu zanna bağlı bir şahitlik midir yoksa bilmedikleri bir şeyi mi dile getirmektir? Rablerine böyle bir söz söylemelerinin sebebi neydi?" derse ona şöyle cevap verilir:

Müfessirler bu konuda birçok farklı görüş dile getirmişlerdir. Biz onların bu görüşlerini müzakere edecek ve delil olarak en doğrusunu ve en açığını ortaya koyacağız.

İbn Abbas'tan bu konuda şu rivayet aktarılmıştır:

[٦٠٦] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانَ إِبْلِيسُ مِنْ حَيٍّ مِنْ أَحْيَاءِ الْمَلَائِكَةِ، يُقَالُ لَهُمُ الْجِنُّ خُلِقُوا مِنْ نَارِ السَّمُومِ مِنْ بَيْنِ الْمَلَائِكَةِ، قَالَ: وَكَانَ اسْمُهُ الْحَارِثَ. قَالَ: وَكَانَ خَازِنًا مِنْ خُزَّانِ الْجَنَّةِ. قَالَ: وَخُلِقَتِ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ مِنْ نُورٍ غَيْرِ هَذَا الْحَيِّ. قَالَ: وَخُلِقَتِ الْجِنُّ الَّذِينَ ذُكِرُوا فِي الْقُرْآنِ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ، وَهُوَ لِسَانُ النَّارِ الَّذِي يَكُونُ فِي طَرَفِهَا إِذْ أَلْهَبَتْ. قَالَ: وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ طِينٍ، فَأَوَّلُ مَنْ سَكَنَ الْأَرْضَ الْجِنُّ، فَأَفْسَدُوا فِيهَا وَسَفَكُوا الدِّمَاءَ، وَقَتَلَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا. قَالَ: فَبَعَثَ اللَّهُ إِلَيْهِمْ إِبْلِيسَ فِي جُنْدٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ، وَهُمْ هَذَا الْحَيُّ الَّذِينَ يُقَالُ لَهُمُ الْجِنُّ فَقَتَلَهُمْ

إِبْلِيسُ وَمَنْ مَعَهُ حَتَّى أَلْحَقَهُمْ بِجَزَائِرِ الْبُحُورِ وَأَطْرَافِ الْجِبَالِ. فَلَمَّا فَعَلَ إِبْلِيسُ ذَلِكَ أَغْتَرَّ فِي نَفْسِهِ، وَقَالَ: قَدْ صَنَعْتُ شَيْئًا لَمْ يَصْنَعْهُ أَحَدٌ. قَالَ: فَاطَّلَعَ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ مِنْ قَلْبِهِ وَلَمْ تَطَّلِعْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ الَّذِينَ كَانُوا مَعَهُ؛ فَقَالَ اللَّهُ لِلْمَلَائِكَةِ الَّذِينَ مَعَهُ: {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} فَقَالَتِ الْمَلَائِكَةُ مُجِيبِينَ لَهُ: {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} كَمَا أَفْسَدَتِ الْجِنُّ وَسَفَكَتِ الدِّمَاءَ؟ وَإِنَّمَا بَعَثْتَنَا عَلَيْهِمْ لِذَلِكَ. فَقَالَ: {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} يَقُولُ: إِنِّي قَدِ اطَّلَعْتُ مِنْ قَلْبِ إِبْلِيسَ عَلَى مَا لَمْ تَطَّلِعُوا عَلَيْهِ مِنْ كِبْرِهِ وَاغْتِرَارِهِ، قَالَ: ثُمَّ أَمَرَ بِتُرْبَةِ آدَمَ فَرُفِعَتْ، فَخَلَقَ اللَّهُ آدَمَ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ، وَاللَّازِبُ: اللَّزِجُ الطَّيِّبُ مِنْ حَمَأٍ مَسْنُونٍ مُنْتِنٍ. قَالَ: وَإِنَّمَا كَانَ حَمَأً مَسْنُونًا بَعْدَ التُّرَابِ. قَالَ: فَخَلَقَ مِنْهُ آدَمَ بِيَدِهِ. قَالَ فَمَكَثَ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً جَسَدًا مُلْقًى، فَكَانَ إِبْلِيسُ يَأْتِيهِ فَيَضْرِبُهُ بِرِجْلِهِ فَيُصَلْصِلُ، أَيْ فَيُصَوِّتُ، قَالَ: فَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ: {مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ} يَقُولُ: كَالشَّيْءِ الْمَنْفُوخِ الَّذِي لَيْسَ بِمُصْمَتٍ، قَالَ: ثُمَّ يَدْخُلُ فِي فِيهِ وَيَخْرُجُ مِنْ دُبُرِهِ، وَيَدْخُلُ مِنْ دُبُرِهِ وَيَخْرُجُ مِنْ فِيهِ، ثُمَّ يَقُولُ: لَسْتَ شَيْئًا. لِلصَّلْصَلَةِ، وَلِشَيْءٍ مَا خُلِقْتَ. لَئِنْ سُلِّطْتُ عَلَيْكَ لَأُهْلِكَنَّكَ، وَلَئِنْ سُلِّطْتَ عَلَيَّ لَأَعْصِيَنَّكَ. قَالَ: فَلَمَّا نَفَخَ اللَّهُ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ، أَتَتِ النَّفْخَةُ مِنْ قِبَلِ رَأْسِهِ، فَجَعَلَ لَا يَجْرِي شَيْءٌ مِنْهَا فِي جَسَدِهِ إِلَّا صَارَ لَحْمًا وَدَمًا. فَلَمَّا انْتَهَتِ النَّفْخَةُ إِلَى سُرَّتِهِ نَظَرَ إِلَى جَسَدِهِ، فَأَعْجَبَهُ مَا رَأَى مِنْ حُسْنِهِ، فَذَهَبَ لِيَنْهَضَ فَلَمْ يَقْدِرْ، فَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ: {وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا} قَالَ: ضَجِرًا لَا صَبْرَ لَهُ عَلَى سَرَّاءَ وَلَا ضَرَّاءَ. قَالَ: فَلَمَّا تَمَّتِ النَّفْخَةُ فِي جَسَدِهِ عَطَسَ فَقَالَ: {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ}، بِإِلْهَامٍ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى. فَقَالَ اللَّهُ لَهُ: يَرْحَمُكَ اللَّهُ يَا آدَمُ. قَالَ: ثُمَّ قَالَ اللَّهُ لِلْمَلَائِكَةِ الَّذِينَ كَانُوا مَعَ إِبْلِيسَ خَاصَّةً دُونَ الْمَلَائِكَةِ الَّذِينَ فِي السَّمَوَاتِ: اسْجُدُوا لِآدَمَ. فَسَجَدُوا كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ لِمَا كَانَ حَدَّثَ بِهِ نَفْسَهُ مِنْ كِبْرِهِ وَاغْتِرَارِهِ، فَقَالَ: لَا أَسْجُدُ لَهُ وَأَنَا خَيْرٌ مِنْهُ وَأَكْبَرُ سِنًّا وَأَقْوَى خَلْقًا، }خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ{. يَقُولُ: إِنَّ النَّارَ أَقْوَى مِنَ الطِّينِ. قَالَ: فَلَمَّا أَبَى إِبْلِيسُ أَنْ يَسْجُدَ أَبْلَسَهُ اللَّهُ، وَآيَسَهُ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ، وَجَعَلَهُ شَيْطَانًا رَجِيمًا عُقُوبَةً لِمَعْصِيَتِهِ، ثُمَّ عَلَّمَ

آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا، وَهِيَ هَذِهِ الْأَسْمَاءُ الَّتِي يَتَعَارَفُ بِهَا النَّاسُ: إِنْسَانٌ وَدَابَّةٌ وَأَرْضٌ وَسَهْلٌ وَبَحْرٌ وَجَبَلٌ وَحِمَارٌ، وَأَشْبَاهُ ذَلِكَ مِنَ الْأُمَمِ وَغَيْرِهَا. ثُمَّ عَرَضَ هَذِهِ الْأَسْمَاءَ عَلَى أُولَئِكَ الْمَلَائِكَةِ، يَعْنِي الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ كَانُوا مَعَ إِبْلِيسَ الَّذِينَ خُلِقُوا مِنْ نَارِ السَّمُومِ، وَقَالَ لَهُمْ: {أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ} يَقُولُ: أَخْبِرُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنِّي لَمْ أَجْعَلْ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً. قَالَ: فَلَمَّا عَلِمَتِ الْمَلَائِكَةُ مُؤَاخَذَةَ اللَّهِ عَلَيْهِمْ فِيمَا تَكَلَّمُوا بِهِ مِنْ عِلْمِ الْغَيْبِ الَّذِي لَا يَعْلَمُهُ غَيْرُهُ الَّذِي لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ، قَالُوا: سُبْحَانَكَ. تَنْزِيهًا لِلَّهِ مِنْ أَنْ يَكُونَ أَحَدٌ يَعْلَمُ الْغَيْبَ غَيْرُهُ، تُبْنَا إِلَيْكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا. تَبَرِّيًا مِنْهُمْ مِنْ عِلْمِ الْغَيْبِ، إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا كَمَا عَلَّمْتَ آدَمَ. فَقَالَ: {يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ} يَقُولُ: أَخْبِرْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ {فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ} أَيُّهَا الْمَلَائِكَةُ خَاصَّةً {إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} وَلَا يَعْلَمُهُ غَيْرِي {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ} يَقُولُ: مَا تُظْهِرُونَ {وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} يَقُولُ: أَعْلَمُ السِّرَّ كَمَا أَعْلَمُ الْعَلَانِيَةَ، يَعْنِي مَا كَتَمَ إِبْلِيسُ فِي نَفْسِهِ مِنَ الْكِبْرِ وَالِاغْتِرَارِ.‘‘

606. Ebû Küreyb bize Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas’ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “İblis, meleklerin kabilelerinden bir kabiledendi. Onlara cin denilir. Melekler arasında kavurucu ateşten yaratılmışlardır. İsmi Hâris’ti. Cennet bekçilerinden bir bekçiydi. Meleklerin tamamı -bu kabilenin dışında- nurdan yaratılmıştır. Kur’ân’da bahsedilen cinler yalın ateşten yaratılmıştır. O, alevlendiği zaman ucunda olan ateşin dilidir. İnsan, çamurdan yaratılmıştır. Yeryüzüne ilk yerleşenler cinlerdir. Orada bozgunculuk çıkardılar, kan döktüler ve birbirlerini öldürdüler. Allah da onlara meleklerden oluşan ordu içerisinde İblis’i gönderdi. Bunlar kendilerine cin denilen kabiledir. İblis ve beraberindekiler onları öldürdü ve nihayet denizlerin adalarına ve dağların uçlarına kadar onları kovaladı. İblis bunu yapınca nefsinde bir gurura kapıldı ve; **[1/482]**

‘Ben hiç kimsenin yapmadığı bir şeyi yaptım.’ dedi. Allah onun kalbinde bunu gördü ancak onunla birlikte olan melekler görmediler. Allah onun beraberindeki meleklere;

{إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* dedi. Melekler de buna cevaben;

'Cinlerin daha önce bozgunculuk çıkardıkları ve kan döktükleri gibi bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek kimseler mi yaratacaksın?' dediler. 'Sen bizi onlara bu (kötülükleri) için gönderdin.' Allah da bunun üzerine;

'Ben İblis'in kalbinde sizin görmediğiniz kibri ve gururu gördüm.' anlamını kastederek {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* dedi. Sonra Hz. Âdem'in toprağının getirilmesini emretti ve o toprak da (yaratma için) göğe çıkarıldı. Allah Hz. Âdem'i yapışkan (lâzib) çamurdan -ki lâzib, kötü kokulu çürümüş şekillenebilir balçıktan, temiz, yapışık çamurdur- yarattı. Toprak halinden sonra şekillenebilir çamur oldu ve ondan eliyle Hz. Âdem'i yarattı. Sonra kırk gece kenara atılmış cansız bir vücut olarak bekledi. İblis ona gelir ve ayağıyla ona vururdu, o da tıngırdardı yani ses çıkarırdı. İşte bu, Allah'ın {مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ} *"ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamur."*[131] dediği durumdur. İçinde boşluk olmayıp üflenmiş bir şey gibi. Sonra onun ağzına girip arkasından çıkıyor, arkasından girip ağzından çıkıyordu. Sonra; **[1/483]**

'Sen ses çıkarmayan bir şeydin. Sen hiçbir şey için yaratılmadın. Eğer ben senin üzerinde bir yetki sahibi olursam seni öldüreceğim, eğer sen benim üzerimde bir yetki sahibi olursan sana isyan edeceğim.' dedi. Allah ona ruhundan üflediği zaman üfürük baş tarafından geldi ve vücudunda geçtiği her yeri et ve kan haline getirdi. Üfürük göbeğine gelince vücuduna baktı ve gördüğü güzellik onun hoşuna gitti. Kalkmaya çalıştı fakat yapamadı. İşte bu, Allah'ın {وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا} *"İnsan acelecidir."*[132] sözüdür. Yani bolluğa ve darlığa karşı sabrı olmayıp çabuk sıkılandır. Üflenen nefes vücudunda her yere ulaşınca aksırdı ve bunun üzerine Allah tarafından bir ilhamla {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} *"Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun"*[133] dedi. Allah da ona;

يَرْحَمُكَ اللَّهُ يَا آدَمُ 'Ey Âdem! Allah sana merhamet etsin.' dedi. Sonra Allah özellikle gökyüzündeki meleklerin dışında İblis'le birlikteki meleklere;

'Âdem'e secde edin.' dedi. İblis hariç hepsi secde etti. Fakat o, nefsine fısıldadığı kibir ve gururdan dolayı secdeden kaçındı ve büyüklendi.

---

131 Rahmân 55/14.
132 İsrâ 17/11.
133 Fâtiha 1/2.

'Ben ona secde etmem, ben ondan daha hayırlı ve yaş olarak büyüğüm, {خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ} *"Beni ateşten onu çamurdan yarattın."*[134] Ateş çamurdan daha kuvvetlidir.' dedi. İblis secde etmekten kaçınınca Allah onu umutsuzluğa düşürdü ve hayırdan bütün ümidini kestirdi ve isyanına bir ceza olarak onu kovulmuş şeytan yaptı. Sonra Hz. Âdem'e bütün isimleri öğretti. Bunlar insanların birbiriyle anlaştığı insan, hayvan, yer, ova, deniz, dağ, eşek gibi isimler ve toplumların ve diğer varlıkların isimleridir. Sonra bu isimleri Allah bu meleklere, yani yakıcı ateşten yaratılmış olan İblis'le birlikte olan meleklere arz etti ve onlara; **[1/484]**

{أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ} *"Bunların isimlerini bana söyleyin."*[135] dedi. {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Eğer doğru iseniz."* yani benim neden yeryüzünde bir halife yarattığımı biliyorsanız.' dedi. Melekler, bilgileri olmayan ve Allah'tan başka kimsenin bilmediği gayb ilmine dair konuştukları şey konusunda Allah'ın onları sorguya çektiğini anladıkları zaman O'ndan başkasının gaybı bilmediği konusunda Allah'ı tenzih ederek;

'Seni her türlü eksik sıfatlardan tenzih ederiz; {سُبْحَانَكَ}, sana tevbe ediyoruz.', gayb bilgileri olmadığını ifade ederek; 'Hz. Âdem'e öğrettiğin gibi bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yok.' dediler. Allah;

{يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ} *"Ey Âdem onlara isimlerini haber ver."*[136] dedi. {فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ} *"İsimlerini onlara haber verince Allah ben size dememiş miydim?"*[137] Ey melekler! {إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *"Ben göklerin ve yerin gaybını bilirim."*[138] benden başka hiç kimse bilemez, {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Sizin açıktan yaptığınızı ve gizlediğinizi bilirim."*[139], açık şeyleri bildiğim gibi sır olanı da bilirim.' yani İblis'in, nefsinde gizlediği kibir ve gururu bilirim.' dedi."[140]

İbn Abbas'tan gelen bu rivayet Allah Teâlâ'nın {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} *"Hani Rabbin meleklere 'ben yeryüzünde bir halife*

134 A'râf 7/12.
135 Bakara 2/31.
136 Bakara 2/33.
137 Bakara 2/33.
138 Bakara 2/33.
139 Bakara 2/33.
140 Taberî, *Târîh*'inde (1/84, 90, 92, 95, 97 ve 100) ayrı ayrı tahriç etmiştir. Ayrıca İbn Kesîr bu rivayeti *Tefsîr*'inde (1/108) Taberî'ye isnad eder ve ardından şöyle der: "Bu konuda tartışması uzun sürecek farklı görüşler vardır. Rivayet edilerek İbn Abbas'a dayandırılan bu rivayet meşhur bir tefsirdir." Türkî, 1/485.

yaratacağım' demişti" sözünün meleklerin tamamına değil de özel olarak bir grup meleğe yönelik bir hitap olduğunu ve bu cümlenin söylendiği kimselerin Hz. Âdem'in yaratılmasından önce onunla birlikte savaşan yeryüzü meleklerinden özellikle İblis'in kabilesinden olan melekler olduğunu, ilimlerinin eksik olduğunu ve onlardan daha zayıf olan varlıkların onlardan daha üstün olduğunu onlara bildirmek amacıyla imtihan ve bir deneme olması için özellikle onları zikrettiğini, Allah'ın düşmanı İblis'in zannettiği ve onların, Rablerine{أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk çıkaracak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler"* şeklindeki sözleriyle açıkça ortaya koydukları gibi üstünlüğe bedenin kuvveti ve cüssenin dayanıklı olmasıyla ulaşılamayacağını söylemektedir. Bu söz onlar tarafından bir dil sürçmesi ve bilmedikleri konuda karanlığa taş atar gibi bir sözdür. Allah onlara söyledikleri sözün kötülüğünü bildirmiştir, tevbe edip söylediklerinden, bilmedikleri konuda karanlığa taş atar gibi zan ile konuşmalarından vazgeçip Allah'a yönelmeleri için kendisinden başka gaybı bildiği zannından uzaklaşmaları için onları bu konuya vâkıf kılmış ve kendilerine gizli olan, İblis'in içinde kaldığı kibir sarmalını, onlara açıkça göstermiştir. **[1/485]**

İbn Abbas'tan bu rivayete uygun düşmeyen bir görüş aktarılmıştır. O da şu rivayettir:

[٦٠٧] حَدَّثَنِي بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمَّا فَرَغَ اللَّهُ مِنْ خَلْقِ مَا أَحَبَّ، اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ فَجَعَلَ إِبْلِيسُ عَلَى مُلْكِ سَمَاءِ الدُّنْيَا، وَكَانَ مِنْ قَبِيلَةٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ يُقَالُ لَهُمُ الْجِنُّ؛ وَإِنَّمَا سُمُّوا الْجِنَّ لِأَنَّهُمْ خُزَّانُ الْجَنَّةِ. وَكَانَ إِبْلِيسُ مَعَ مُلْكِهِ خَازِنًا، فَوَقَعَ فِي صَدْرِهِ كِبْرٌ وَقَالَ: مَا أَعْطَانِي اللَّهُ هَذَا إِلَّا لِمَزِيَّةٍ لِي، هَكَذَا قَالَ مُوسَى بْنُ هَارُونَ، وَقَدْ حَدَّثَنِي بِهِ غَيْرُهُ وَقَالَ: لِمَزِيَّةٍ لِي عَلَى الْمَلَائِكَةِ، فَلَمَّا وَقَعَ ذَلِكَ الْكِبْرُ فِي نَفْسِهِ، اطَّلَعَ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ مِنْهُ فَقَالَ اللَّهُ لِلْمَلَائِكَةِ: {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} قَالُوا: رَبَّنَا وَمَا يَكُونُ ذَلِكَ الْخَلِيفَةُ؟ قَالَ: يَكُونُ لَهُ ذُرِّيَّةٌ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَيَتَحَاسَدُونَ وَيَقْتُلُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا {قَالُوا} رَبَّنَا {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا

وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} يَعْنِي مِنْ شَأْنِ إِبْلِيسَ. فَبَعَثَ جِبْرِيلَ إِلَى الْأَرْضِ لِيَأْتِيَهُ بِطِينٍ مِنْهَا، فَقَالَتِ الْأَرْضُ: إِنِّي أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ أَنْ تَنْقُصَ مِنِّي أَوْ تُشِينُنِي. فَرَجَعَ وَلَمْ يَأْخُذْ وَقَالَ: رَبِّ إِنَّهَا عَاذَتْ بِكَ فَأَعَذْتُهَا. فَبَعَثَ اللَّهُ مِيكَائِيلَ، فَعَاذَتْ مِنْهُ فَأَعَاذَهَا، فَرَجَعَ فَقَالَ كَمَا قَالَ جِبْرِيلُ. فَبَعَثَ مَلَكَ الْمَوْتِ، فَعَاذَتْ مِنْهُ فَقَالَ: وَأَنَا أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَرْجِعَ وَلَمْ أُنْفِذْ أَمْرَهُ. فَأَخَذَ مِنْ وَجْهِ الْأَرْضِ وَخَلَطَ، فَلَمْ يَأْخُذْ مِنْ مَكَانٍ وَاحِدٍ، وَأَخَذَ مِنْ تُرْبَةٍ حَمْرَاءَ وَبَيْضَاءَ وَسَوْدَاءَ؛ فَلِذَلِكَ خَرَجَ بَنُو آدَمَ مُخْتَلِفِينَ، فَصَعِدَ بِهِ فَبَلَّ التُّرَابَ حَتَّى عَادَ طِينًا لَازِبًا وَاللَّازِبُ: هُوَ الَّذِي يَلْتَزِقُ بَعْضُهُ بِبَعْضٍ، ثُمَّ تُرِكَ حَتَّى أَنْتَنَ وَتَغَيَّرَ، وَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ: {مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ} قَالَ: مُنْتِنٌ، ثُمَّ قَالَ لِلْمَلَائِكَةِ {إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ} فَخَلَقَهُ اللَّهُ بِيَدَيْهِ لِكَيْلَا يَتَكَبَّرَ إِبْلِيسُ عَلَيْهِ لِيَقُولَ لَهُ: تَتَكَبَّرُ عَمَّا عَمِلْتُ بِيَدَيَّ وَلَمْ أَتَكَبَّرْ أَنَا عَنْهُ؟ فَخَلَقَهُ بَشَرًا، فَكَانَ جَسَدًا مِنْ طِينٍ أَرْبَعِينَ سَنَةً مِنْ مِقْدَارِ يَوْمِ الْجُمُعَةِ. فَمَرَّتْ بِهِ الْمَلَائِكَةُ فَفَزِعُوا مِنْهُ لَمَّا رَأَوْهُ، وَكَانَ أَشَدَّهُمْ مِنْهُ فَزَعًا إِبْلِيسُ، فَكَانَ يَمُرُّ فَيَضْرِبُهُ، فَيُصَوِّتُ الْجَسَدُ كَمَا يُصَوِّتُ الْفَخَّارُ وَتَكُونُ لَهُ صَلْصَلَةٌ، فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ: {مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ} وَيَقُولُ لِأَمْرٍ مَا خُلِقْتَ. وَدَخَلَ فِيهِ فَخَرَجَ مِنْ دُبُرِهِ، فَقَالَ لِلْمَلَائِكَةِ: لَا تَرْهَبُوا مِنْ هَذَا، فَإِنَّ رَبَّكُمْ صَمَدٌ وَهَذَا أَجْوَفُ، لَئِنْ سُلِّطْتُ عَلَيْهِ لَأُهْلِكَنَّهُ. فَلَمَّا بَلَغَ الْحِينَ الَّذِي يُرِيدُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ أَنْ يَنْفُخَ فِيهِ الرُّوحَ، قَالَ لِلْمَلَائِكَةِ: إِذَا }نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي{ فَاسْجُدُوا لَهُ. فَلَمَّا نَفَخَ فِيهِ الرُّوحَ، فَدَخَلَ الرُّوحُ فِي رَأْسِهِ عَطَسَ، فَقَالَتْ لَهُ الْمَلَائِكَةُ: قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ. فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ، فَقَالَ لَهُ اللَّهُ: رَحِمَكَ رَبُّكَ. فَلَمَّا دَخَلَ الرُّوحُ فِي عَيْنَيْهِ، نَظَرَ إِلَى ثِمَارِ الْجَنَّةِ، فَلَمَّا دَخَلَ فِي جَوْفِهِ اشْتَهَى الطَّعَامَ، فَوَثَبَ قَبْلَ أَنْ تَبْلُغَ الرُّوحُ رِجْلَيْهِ عَجْلَانَ إِلَى ثِمَارِ الْجَنَّةِ، فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ: {خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ} }فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ{ }إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ{ أَيِ }اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ{، قَالَ اللَّهُ لَهُ: {مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ} إِذْ أَمَرْتُكَ {لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ} {قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ} لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ

لِبَشَرٍ }خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ{، قَالَ اللَّهُ لَهُ: }اخْرُجْ مِنْهَا{ {فَمَا يَكُونُ لَكَ} يَعْنِي مَا يَنْبَغِي لَكَ {أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ} وَالصَّغَارُ هُوَ الذُّلُّ. قَالَ: }وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا{، ثُمَّ عَرَضَ الْخَلْقَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ: {أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} أَنَّ بَنِي آدَمَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَيَسْفِكُونَ الدِّمَاءَ، فَقَالُوا لَهُ: {سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} قَالَ اللَّهُ: {يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} قَالَ: قَوْلُهُمْ: {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا} فَهَذَا الَّذِي أَبْدَوْا، وَأَعْلَمُ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ، يَعْنِي مَا أَسَرَّ إِبْلِيسُ فِي نَفْسِهِ مِنَ الْكِبْرِ."

607. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Allah dilediği şeyleri yaratmayı bitirdiği zaman arşa istiva etti ve İblis'i dünya semasının yöneticisi yaptı. O, kendilerine cin denilen meleklerin bir kabilesindendir. Onlara cennetin bekçileri oldukları için cin denilmiştir. İblis mülküyle birlikte bekçiydi ancak kalbine bir kibir duygusu düştü. 'Allah'ın bana verdiği bu şeyler benim meziyetimden dolayı verildi' dedi." Musa b. Harun bu şekilde söyledi. Bana başka biri ise 'meleklere olan üstünlüğümden dolayı (verildi)' dediğini rivayet etti. Kalbine bu kibir düşünce Allah, İblis'teki bu durumu gördü ve meleklere; **[1/486]**

{إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"* [141] dedi. Onlar da;

'Ey Rabbimiz! Bu halife de nedir?' dediler. O da;

'Onun yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak, birbirlerine haset edecek ve birbirlerini öldürecek bir nesli olacak.' dedi. Onlar da;

'Ey Rabbimiz! {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} *"Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz."*[142] dediler. Allah da;

---

141 Bakara 2/30.
142 Bakara 2/30.

{إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} *"Ben sizin bilmediğinizi bilirim."*[143] yani 'İblis'in durumunu bilirim.' dedi. Cibril'i oradan balçık getirmesi için yeryüzüne gönderdi. Yeryüzü de;

'Benden bir şey eksiltmenden veya beni kirletmenden Allah'a sığınırım.' dedi. Döndü ve (yeryüzünden) hiçbir şey almadı. Cibril;

'Ey Rabbim! Yeryüzü sana sığındı ben de onu sana sığındırdım.' dedi. Allah Mîkâil'i gönderdi. O da Mîkâil'den Allah'a sığındı o da onu Allah'a sığındırdı. Geri döndü ve Cibril'in söylediğini söyledi. Allah da ölüm meleğini gönderdi, yeryüzü ondan Allah'a sığındı. Bunun üzerine ölüm meleğine;

'Görevimi yapmadan Allah'a dönmekten Allah'a sığınırım.' dedi. Yeryüzünün yüzünden (toprak) aldı ve karıştırdı. Tek bir yerden değil de kırmızı, beyaz ve siyah topraktan aldı. Bundan dolayı Âdem'in çocukları farklı renkte çıkmıştır. Onu yükseltti ve birbirine yapışık bir balçık (lâzib) oluncaya kadar ıslattı. Sonra kokuşup değişinceye kadar bırakıldı. İşte bu, Allah'ın {مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ} *"şekillenebilir balçık"*[144] yani kokuştu dediği zamandır. Sonra meleklere;

{إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ} *"Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Ona tam şeklini verip ruhumdan da üflediğim vakit hemen onun için secdeye kapanın."*[145] dedi. İblis ona büyüklük taslamasın diye 'Ben ona karşı büyüklenmediğim halde bizzat ellerimle yarattığıma karşı mı büyükleniyorsun?' diyebilmesi için bizzat kendisi elleriyle yarattı. Onu beşer olarak yarattı. (Yaratıldığı) Cuma gününden itibaren kırk sene boyunca çamurdan bir ceset olarak kaldı. Melekler ona uğradılar ve onu gördüklerinde ondan korktular. Ondan en fazla korkan İblis'ti. Ona uğrardı ve ona vururdu. Ateşte pişirilmiş toprak kap gibi ses çıkarır ve onun tıngırtısı olurdu. İşte bu, Allah'ın {مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ} *"ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamur."*[146] dediği durumdur. İblis ona;

'Hangi iş için yaratıldın?' derdi. Onun ağzından girerdi ve arkasından çıkardı. Bunun üzerine meleklere;

---

143 Bakara 2/30.
144 Hicr 15/26.
145 Sâd 38/71-72.
146 Rahmân 55/14.

'Bundan korkmayın. Çünkü Rabbiniz kendisine bir şey eklenmeyen (Samed'dir), bunun ise içi boştur. Eğer ben onun üzerinde bir yetki sahibi olursam onu öldüreceğim.' dedi. Övgüsü yüce olan Allah, ona ruh üfleyeceği vakte ulaştığı zaman meleklere; **[1/487]**

{نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي} *"Ruhumdan ona üflediğim"*[147] zaman ona secde edin.' dedi. Ona ruh üfleyip de ruh kafasına girince aksırdı ve melekler ona;

'Elhamdülillah de' dediler o da;

'Elhamdülillah' dedi. Allah da ona;

'Rabbin sana merhamet etsin.' dedi. Ruh iki gözüne girince cennetin nimetlerine baktı. Ruh karnına girdiğinde yemeği canı çekti ve ruh ayaklarına gelmeden önce acele bir şekilde cennetin nimetlerine sıçradı. İşte bu {خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ} *"İnsan çok aceleci (tez canlı) yaratılmıştır."*[148] dediği andır. Bunun üzerine {فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ} {إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ} *"İblis hariç meleklerin hepsi secde ettiler. O, secde edenlerle birlikte olmaktan kaçındı."*[149] Yani {اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ} *"büyüklendi ve nankörlerden oldu."*[150] Allah da ona;

{إِذْ أَمَرْتُكَ} *"Sana emrettiğim zaman"*[151] {مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ} *"Bizzat ellerimle yarattığım şeye secde etmene engel olan nedir?"*[152] dedi. O da;

{قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ} *"Ben ondan üstünüm"*, {خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ} *"çamurdan yarattığın"*[153] beşere secde edecek değilim.' dedi. Allah ona;

{اخْرُجْ مِنْهَا} *"Çık oradan"*[154] {أَنْ تَتَكَبَّرَ} *"senin orada büyüklenmen"* {فَمَا يَكُونُ لَكَ} *"Senin için söz konusu olmaz"* yani sana yakışmaz, {إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ} *"sen küçük yani alçak kimselerdensin."*[155] dedi. Allah, Âdem'e isimlerin tamamını öğretti sonra da mahlukatı meleklere arz etti ve onlara;

---

147 Sâd 38/72.
148 Enbiyâ 21/37.
149 Hicr 15/30-31.
150 Bakara 2/34.
151 A'râf 7/12.
152 Sâd 38/75.
153 A'râf 7/12.
154 A'râf 7/18.
155 A'râf 7/13.

{أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Bunların isimlerini bana söyleyin bana eğer doğru iseniz."*[156] Âdem'in çocuklarının yeryüzünde bozgunculuk yapacağı ve kan dökeceği iddianızda' dedi. Onlar da;

{سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} *"Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin."*[157] dediler. Allah;

{يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ}

"Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle." *Âdem, meleklere onların isimlerini bildirince Allah, 'Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?'"*[158] dedi.

Meleklerin {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا} *"Orada bozgunculuk çıkaracak kimseler mi yaratacaksın?"*[159] sözü (Allah'ın önceki âyette bahsettiği) açığa vurdukları şeylerdir. {وَأَعْلَمُ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Gizli tuttuklarınızı da ben bilirim."*[160] ifadesiyle de İblis'in, nefsinde gizlediği kibri kastetmektedir."[161] **[1/488]**

Bu rivayetin ilk bölümünün mânası daha önce bahsettiğimiz Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'tan aktarılan rivayete aykırıdır, rivayetin son kısmının mânası ise uygundur. Bu da rivayetin başında Allah onlara;

{إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"*[162] dediği zaman meleklerin, Rablerine;

"Bu halife nedir?" diye soru sormalarıdır. Allah da onlara

---

156 Bakara 2/31.
157 Bakara 2/32.
158 Bakara 2/33.
159 Bakara 2/30.
160 Bakara 2/33.
161 Taberî, *Târîh*'inde (1/81, 85, 86, 90, 93, 94 ve 100) ayrı ayrı tahriç etmiştir. Beyhakî *el-Esmâ ve's-Sıfât*'ta (773) ve İbn Asâkir *Târîh*'inde (7/377-378) Amr b. Hammâd tarikiyle {قَالَ اللهُ لَهُ اخْرُجْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ} ifadesi hariç tahriç etmiştir. Türkî, 1/488.
162 Bakara 2/30.

Hz. Âdem'in yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak, birbirlerine haset edecek ve birbirlerini öldürecek bir nesli olacağı şeklinde cevap vermiş, melekler de o anda

{أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın?"*[163] demişlerdir. Meleklerin, Rablerine söyledikleri bu söz, bunların Allah'ın yeryüzünde yaratacağı halifenin neslinden olacağını onlara bildirmesinden sonradır. İşte bu bahsettiğimiz Dahhâk rivayetinin ilk bölümüne aykırıdır.

Rivayetin son bölümünün uygun olmasına gelince o da Allah'ın {أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Eğer doğru iseniz haydi bana bunların isimlerini bildirin"*[164] sözünün tefsirinde Hz. Âdem'in (değil) çocuklarının yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek, Rableri bunu söylediği zaman meleklerin de gaybı bildikleri (iddiasından) Allah'a sığınarak {سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} *"Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin."*[165] demiş olmalarıdır.

Anlayış sahibi bunu derinlemesine düşündüğü zaman rivayetin baş tarafının son tarafını bozduğunu son tarafının da ilk tarafın mânasını ortadan kaldırdığını bilir. Bunun sebebi şayet şanı yüce olan Allah'ın meleklere halifenin neslinin yeryüzünde bozgunculuk çıkaracaklarını ve kan dökeceklerini haber verdiği zaman meleklerin, Rablerine {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın?"*[166] demeleridir. Rablerinin haber verdiği şekilde Allah'ın, yeryüzünde bozgunculuk çıkaracakları ve kan dökeceklerine yönelik verdiği haberi aktarmalarına karşılık azarlamasının bir sebebi yoktur ki onlara bilgileri gizli kalmış bir konuda "Eğer meydana geleceğini Allah'ın size haber vermesiyle bileceğiniz ve O'na haber vereceğiniz bir konuda {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Eğer doğru iseniz"*[167] Allah'ın sizi ilmini ulaştırdığı bir konuda haber vermeniz gibi Allah'ın, bilgisini gizli tuttuğu konuda haber verin." denilsin. İşte bu, tefsirde bir hata ve Allah için caiz olmayan bir şeyi Allah için iddia etmektir. **[1/489]**

---

163 Bakara 2/30.
164 Bakara 2/31.
165 Bakara 2/32.
166 Bakara 2/30.
167 Bakara 2/31.

Bu rivayeti nakledenlerin bazılarının sahabeden bunu rivayet eden râviler konusunda hata yapmış olmasından ve onlardan gelen bu tefsirin {أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Bunların isimlerini bana söyleyin eğer doğru iseniz."*[168] âyeti konusunda "{أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın?"*[169] demenizi gerektirecek kadar Âdem'in çocuklarının yeryüzünde bozgunculuk çıkaracaklarına ve kan dökeceklerine dair benim size haber vermem sûretiyle sahip olduğunuz bilgi konusunda doğru iseniz." şeklinde olmasından endişe ediyorum. İşte bu durumda azarlama; Allah'ın onlara, meydana geleceğini haber verdiği şeyi dile getirmelerine yönelik değil, Allah'ın onlara Âdem'in çocuklarının yeryüzünde bozgunculuk çıkaracaklarına ve kan dökeceklerine dair sözüyle anladıklarını zannettikleri mânaya yönelik olur. Bunun sebebi; Allah, yeryüzünde yaratacağı halifesinin, yeryüzünde yapacağı bozgunculuğu ve kan dökmeyi onlara haber vermişse de Allah'ın; onların çoğunun, Rablerine itaat edeceklerini, yeryüzünü düzelteceklerini, kanı durduracaklarını, onların mertebesini ve kıymetlerini yükselteceğini gizleyip haber vermemesidir. Bundan dolayı melekler -bahsettiğim iki rivayetin tefsirine ve rivayetlerin zahirine göre- Allah'ın yeryüzünde yarattığı halifenin neslinin tamamının bozgunculuk yapacağı ve kan dökeceği zannıyla

{أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın?"*[170] demişlerdir. Allah da Hz. Âdem'e bütün isimleri öğrettiği zaman, Hz. Âdem'in çocuklarından bir kısmının özelliği olduğu halde, onların genellemeci ve herkesi kastederek kullandıkları bu söylemini yadırgayarak;

{أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Eğer doğru iseniz haydi bana bunların isimlerini bildirin"*[171] 'Kendi zannınızca Hz. Âdem'in çocuklarının tamamının yeryüzünde bozgunculuk yapacağı ve kan dökeceği konusunda' demiştir. Bahsettiğimiz bu konu bizim bu âyetin tefsiri konusundaki görüşümüz değil söz konusu rivayetin yorumudur. **[1/490]**

Meleklerin, halifenin neslinin bozgunculuk çıkarması ve kan dökmesini bütün insanlığa genellemesine dair rivayetin yorumlanması hususunda bahsettiğimiz görüşe delâlet eden şu rivayettir:

---

168 Bakara 2/31.
169 Bakara 2/30.
170 Bakara 2/30.
171 Bakara 2/31.

[٦٠٨] حَدَّثَنَا بِهِ أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَابِطٍ، قَوْلُهُ: «{أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} قَالَ: يَعْنُونَ النَّاسَ.»

608. Ahmed b. İshak el-Ahvâzî bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân ve Atâ b. Sâib tarikiyle Abdurrahman b. Sâbit'in, Allah'ın {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın?"*[172] sözüyle alakalı "Onlar insanları kastediyorlar." dediğini rivayet etmiştir.[173]

Diğerleri bu konuda şu rivayetteki görüşü benimsemiştir:

[٦٠٩] حَدَّثَنَا بِهِ بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: قَوْلُهُ: «{وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} ، فَاسْتَخَارَ الْمَلَائِكَةَ فِي خَلْقِ آدَمَ، فَقَالُوا: {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} ، وَقَدْ عَلِمَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ أَنَّهُ لَا شَيْءَ أَكْرَهُ إِلَى اللَّهِ مِنْ سَفْكِ الدِّمَاءِ وَالْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ، {وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ}، فَكَانَ فِي عِلْمِ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ أَنَّهُ سَيَكُونُ مِنْ ذَلِكَ الْخَلِيفَةِ أَنْبِيَاءُ وَرُسُلٌ، وَقَوْمٌ صَالِحُونَ، وَسَاكِنُو الْجَنَّةِ. قَالَ: وَذُكِرَ لَنَا أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ كَانَ يَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ لَمَّا أَخَذَ فِي خَلْقِ آدَمَ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ: مَا اللَّهُ خَالِقٌ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنَّا، وَلَا أَعْلَمَ مِنَّا. فَابْتُلُوا بِخَلْقِ آدَمَ، وَكُلُّ خَلْقٍ مُبْتَلًى، كَمَا ابْتُلِيَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ بِالطَّاعَةِ، فَقَالَ اللَّهُ: {ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ}.»

609. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey' ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} *"Hani Rabbin meleklere demişti: 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım'"*[174]sözüyle alakalı şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Hz. Âdem'in yaratılması konusunda meleklerle istişare etti ve onlar;

---

172 Bakara 2/30.

173 İbn Ebî Hâtim'in *Tefsîr*'inde (1/78) 326 no'lu rivayette Ebû Ahmed ez-Zübeyrî tarikiyle tahriç etmiştir. 479 no'lu sayfada geçen bilgilere bakılabilir. Türkî, 1/491.

174 Bakara 2/30.

{أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın?"*[175] dediler. Melekler Allah'a kan dökmek ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaktan daha kötü bir şey olmadığına dair Allah'ın ilmini bilmişlerdi.

{وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} *"'Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz* (demişlerdir)*' Allah da 'Ben sizin bilmediğinizi biliyorum' demiştir."*[176] Allah'ın ilminde bu halifeden peygamberler, elçiler, salih bir topluluk ve cennete yerleşecek kimseler olacağı bilgisi vardı. İbn Abbas'ın şöyle dediği bize rivayet edildi: 'Allah, Hz. Âdem'in yaratılmasına başladığı zaman melekler;

'Bizden daha üstün ve bilgili bir varlığı yaratacak değildir.' dediler. Gökler ve yerler itaatle imtihan edildikleri ve Allah'ın;

{ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا} *"(Gökyüzüne ve yeryüzüne) 'İsteyerek veya istemeyerek gelin.' dedi."*[177] dediği gibi -bütün varlıklar imtihana çekilecektir.' onlar da Hz. Âdem'in yaratılmasıyla imtihan edildiler."[178] **[1/491]**

Katâde'den gelen bu rivayet Katâde'nin, meleklerin söylemiş olduğu {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın?"*[179] sözünün bunun olacağına dair kesin olmayan bir bilgi üzerine sadece kişisel bir görüş ve zan üzere söyledikleri, Allah'ın bu görüşü yadırgadığı ve buna bu halifenin neslinden Allah'a itaat içerisinde peygamberler, elçiler ve müctehidler olacağına dair {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} *"Ben sizin bilmediğiniz bilmekteyim."*[180] şeklinde cevap verdiği görüşünde olduğuna delâlet etmektedir.

Katâde'den bu tefsire aykırı rivayet de aktarılmıştır. O da şudur:

---

175 Bakara 2/30.
176 Bakara 2/30.
177 Fussilet 41/11.
178 Taberî, *Târîh*'inde (1: 100-101); İbn Asâkir, *Târîh*'inde (7: 399) Şeybân tarikiyle Katâde'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/492.
179 Bakara 2/30.
180 Bakara 2/30.

[٦١٠] حَدَّثَنَا بِهِ الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: فِي قَوْلِهِ: «{أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا}، قَالَ: كَانَ اللَّهُ أَعْلَمَهُمْ إِذَا كَانَ فِي الْأَرْضِ خَلْقٌ أَفْسَدُوا فِيهَا وَسَفَكُوا الدِّمَاءَ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا}.“

610. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma‘mer tarikiyle Katâde’nin, Allah’ın {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا} *“Orada bozgunculuk yapacak, birini mi yaratacaksın?”*[181] sözü hakkında “Yeryüzünde bozgunculuk çıkaran ve kan döken bir varlık olduğu zaman Allah onlara bildirmişti. İşte bu da {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا} *“Orada bozgunculuk yapacak, birini mi yaratacaksın?”*[182] sözüdür.” dediğini rivayet etmiştir.[183]

Katâde’nin benimsediği bu görüşün benzerini Hasan el-Basrî’nin içinde olduğu müfessirlerden bir grup da benimsemiştir.

[٦١١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، وَمُبَارَكٌ، عَنِ الْحَسَنِ، وَأَبِي بَكْرٍ، عَنِ الْحَسَنِ، وَقَتَادَةَ، قَالَا: «قَالَ اللَّهُ لِمَلَائِكَتِهِ: {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} قَالَ لَهُمْ إِنِّي فَاعِلٌ. فَعَرَّضُوا بِرَأْيِهِمْ، فَعَلَّمَهُمْ عِلْمًا وَطَوَى عَنْهُمْ عِلْمًا عَلِمَهُ لَا يَعْلَمُونَهُ. فَقَالُوا بِالْعِلْمِ الَّذِي عَلَّمَهُمْ: {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} وَقَدْ كَانَتِ الْمَلَائِكَةُ عَلِمَتْ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ أَنَّهُ لَا ذَنْبَ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ سَفْكِ الدِّمَاءِ {وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} فَلَمَّا أَخَذَ فِي خَلْقِ آدَمَ، هَمَسَتِ الْمَلَائِكَةُ فِيمَا بَيْنَهَا، فَقَالُوا: لِيَخْلُقْ رَبُّنَا مَا شَاءَ أَنْ يَخْلُقَ، فَلَنْ يَخْلُقَ خَلْقًا إِلَّا كُنَّا أَعْلَمَ مِنْهُ، وَأَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنْهُ. فَلَمَّا خَلَقَهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ، أَمَرَهُمْ أَنْ يَسْجُدُوا لَهُ لِمَا قَالُوا، فَفَضَّلَهُ عَلَيْهِمْ، فَعَلِمُوا أَنَّهُمْ لَيْسُوا بِخَيْرٍ مِنْهُ، فَقَالُوا: إِنْ لَمْ نَكُنْ خَيْرًا مِنْهُ فَنَحْنُ أَعْلَمُ مِنْهُ، لِأَنَّا كُنَّا قَبْلَهُ، وَخُلِقَتِ الْأُمَمُ قَبْلَهُ، فَلَمَّا أُعْجِبُوا بِعِلْمِهِمُ ابْتُلُوا {وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُنِي بِاَسْمَاءِ هٰؤُلَاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} أَنِّي لَا أَخْلُقُ خَلْقًا إِلَّا كُنْتُمْ أَعْلَمَ مِنْهُ، فَأَخْبِرُونِي بِأَسْمَاءِ

181 Bakara 2/30.
182 Bakara 2/30.
183 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*’inde (1/78) 325 no’lu rivayette Hasan b. Yahyâ’dan tahriç etmiştir. Türkî, 1/492.

هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ. قَالَ: فَفَزِعَ الْقَوْمُ إِلَى التَّوْبَةِ، وَإِلَيْهَا يَفْزَعُ كُلُّ مُؤْمِنٍ فَقَالُوا: {سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} لِقَوْلِهِمْ: لِيَخْلُقْ رَبُّنَا مَا شَاءَ فَلَنْ يَخْلُقَ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنَّا وَلَا أَعْلَمَ مِنَّا. قَالَ: عَلَّمَهُ اسْمَ كُلِّ شَيْءٍ، هَذِهِ الْخَيْلُ وَهَذِهِ الْبِغَالُ، وَالْإِبِلُ، وَالْجِنُّ، وَالْوَحْشُ، وَجَعَلَ يُسَمِّي كُلَّ شَيْءٍ بِاسْمِهِ، وَعُرِضَتْ عَلَيْهِ كُلُّ أُمَّةٍ فَ {قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} قَالَ: أَمَّا مَا أَبْدَوْا فَقَوْلُهُمْ: {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} وَأَمَّا مَا كَتَمُوا فَقَوْلُ بَعْضِهِمْ لِبَعْضٍ: نَحْنُ خَيْرٌ مِنْهُ وَأَعْلَمُ.“

611. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc, Cerîr b. Hâzim ve Mübârek tarikiyle Hasan'dan, Ebû Bekir tarikiyle yine Hasan ve Katâde'den, onların şöyle dediklerini rivayet etmiştir: “Allah meleklere;

{إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} *“Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım”*[184] yani onlara '(halife) yapacağım.' dedi. Bu görüşünü onlara arz etti. Allah onlara ilmin bir kısmını öğretti ve kendisinin bildiği onların bilmediği bir kısmını da onlardan gizledi. Onlar Allah'ın öğrettiği ilimleriyle;

{أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *“Orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın?”*[185] dediler. Melekler Allah'ın ilminden Allah'ın katında kan dökmekten daha büyük bir günah olduğunu biliyorlardı.

{وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} *“‘Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz* (demişlerdir)*’ Allah da ‘Ben sizin bilmediğinizi biliyorum’ demiştir.”*[186]

Allah Hz. Âdem'in yaratılışına başlayınca melekler aralarında fısıldaştılar ve 'Allah yaratmayı dilediği şeyi yaratsın. Her ne yaratırsa yaratsın biz onlardan daha bilgili ve daha üstün oluruz.' dediler. Onu yarattığı

184 Bakara 2/30.
185 Bakara 2/30.
186 Bakara 2/30.

ve ona ruhundan üflediği zaman bu söylediklerinden dolayı ona secde etmelerini emretti. Onu onlara üstün kıldı ve onlar, ondan daha hayırlı olmadıklarını öğrendiler. Bunun üzerine 'Eğer biz ondan daha hayırlı değilsek de biz ondan daha bilgiliyiz. Çünkü biz ondan önce vardık, ondan önce varlıklar yaratıldı.' dediler. Sahip oldukları bilgileriyle gurur duydukları zaman imtihan edildiler. **[1/492]**

{وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek şöyle dedi: 'Haydi bana bunların isimlerini bildirin eğer doğru söyleyenler iseniz.'"*[187] Yani sizden daha fazla bilgi sahibi bir varlık yaratmayacağım konusunda doğru söylüyorsanız bunların isimlerini bana bildirin (dedi). Hepsi tevbeye sığındı -zaten her bir mümin tevbeye sığınır- ve;

{سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} 'Melekler, *"Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin."*[188] dediler. Allah onların; 'Rabbimiz yaratmayı dilediği şeyi yaratsın. Bizden daha bilgili ve daha üstün olan bir varlık yaratmayacak.' şeklindeki sözlerinden dolayı;

{قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle' dedi. Âdem, meleklere onların isimlerini bildirince Allah, 'Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?' dedi"*[189]' Allah ona 'Bunlar atlardır,[190] bunlar katırlardır, bunlar develerdir, bunlar cinlerdir, bunlar vahşi hayvanlardır' şeklinde her şeyin ismini öğretti, her şeye isim koymaya başladı ve ona grup grup varlıklar arz edildi.

{قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Allah, 'Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?' dedi."*[191] âyetinde açığa vurdukları şey meleklerin;

---

187 Bakara 2/30.
188 Bakara 2/32.
189 Bakara 2/33.
190 Bazı nüshalarda الْجِبَالُ "dağlardır" şeklinde gelmiştir. Türkî, 1/493.
191 Bakara 2/33.

{أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birilerini mi var edeceksin?"*[192] şeklindeki sözleri; gizledikleri şey ise birbirlerine söylemiş oldukları 'Biz ondan daha hayırlı ve bilgiliyiz.' şeklindeki sözleridir."[193] **[1/493]**

[٦١٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الآمُلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} الْآيَةَ. قَالَ: إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْمَلَائِكَةَ يَوْمَ الْأَرْبِعَاءِ وَخَلَقَ الْجِنَّ يَوْمَ الْخَمِيسِ، وَخَلَقَ آدَمَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ. قَالَ: فَكَفَرَ قَوْمٌ مِنَ الْجِنِّ، فَكَانَتِ الْمَلَائِكَةُ تَهْبِطُ إِلَيْهِمْ فِي الْأَرْضِ فَتُقَاتِلُهُمْ، فَكَانَتِ الدِّمَاءُ، وَكَانَ الْفَسَادُ فِي الْأَرْضِ. فَمِنْ ثَمَّ قَالُوا: {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} الْآيَةَ."

612. Müsennâ b. İbrahim el-Âmülî bana İshak b. Haccâc, İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî' b. Enes'in, Allah'ın {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"*[194] sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah melekleri çarşamba günü, cinleri perşembe ve Hz. Âdem'i cuma günü yarattı. Cinlerden bir grup inkâr ettiler ve melekler de yeryüzünde onların üzerlerine iniyorlardı ve onlarla savaşıyorlardı. Böylece yeryüzünde kan ve bozgunculuk oldu. İşte bundan dolayı onlar {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birilerini mi var edeceksin?"*[195] dediler."[196]

١/ [٦١٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بِمِثْلِهِ.

613/1. Ammâr b. Hasan tarafından bana Abdullah b. Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''den benzeri rivayet edilmiştir.

---

192 Bakara 2/30.

193 Taberî, *Târîh*'inde (1/98, 101, 102) rivayetin tamamını tahriç etmiş, İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/77) 323 no'lu rivayette bu rivayeti Mübârek tarikiyle Hasan'dan özet olarak tahriç etmiştir. Ayrıca İbn Asâkir'in *Târîh*'ine (7/399) bakılabilir. Türkî, 1/493-494.

194 Bakara 2/30.

195 Bakara 2/30.

196 Bu rivayetle ilgili tahriç sayfa 378'de geçmişti. Türkî, 1/494.

٢/ [٦١٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ غَيْرِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ {ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} إِلَى قَوْلِهِ: {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} قَالَ: وَذَلِكَ حِينَ قَالُوا: {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ}قَالَ: فَلَمَّا عَرَفُوا أَنَّهُ جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا بَيْنَهُمْ: لَنْ يَخْلُقَ اللَّهُ خَلْقًا إِلَّا كُنَّا نَحْنُ أَعْلَمَ مِنْهُ وَأَكْرَمَ. فَأَرَادَ اللَّهُ أَنْ يُخْبِرَهُمْ أَنَّهُ قَدْ فَضَّلَ عَلَيْهِمْ آدَمَ، وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا، فَقَالَ لِلْمَلَائِكَةِ: {أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} إِلَى قَوْلِهِ: {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} وَكَانَ الَّذِي أَبْدَوْا حِينَ {قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} وَكَانَ الَّذِي كَتَمُوا بَيْنَهُمْ قَوْلَهُمْ: لَنْ يَخْلُقَ اللَّهُ خَلْقًا إِلَّا كُنَّا نَحْنُ أَعْلَمَ مِنْهُ وَأَكْرَمَ. فَعَرَفُوا أَنَّ اللَّهَ فَضَّلَ عَلَيْهِمْ آدَمَ فِي الْعِلْمِ وَالْكَرَمِ.“

613/2. Ammâr b. Hasan tarafından bana İbn Ebî Ca‘fer ve babası tarikiyle Rebî‘’den başka birinden; {ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} “*Sonra onları meleklere göstererek, ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin.’ dedi. Dediler ki: ‘Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin.’*”[197] âyetiyle ilgili şöyle dediği rivayet edilmiştir:

“Bu âyet onların {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} *“Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birilerini mi var edeceksin? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.’*”[198] dedikleri zamandır. Onlar Allah’ın yeryüzünde bir halife yaratacağını anlayınca aralarında;

‘Allah bizim onlardan daha bilgili ve değerli olduğumuz varlıktan başkasını yaratmayacak’ şeklinde konuştular. Allah da onlara Hz. Âdem’i onlara üstün kıldığını ve isimlerin hepsini öğrettiğini haber etmek istedi ve meleklere;

197 Bakara 2/31-32.
198 Bakara 2/30.

{أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ قَالَ يَاآدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} dedi. Açığa vurdukları şey meleklerin; {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birilerini mi var edeceksin?'"*[199] şeklindeki sözleri, aralarında gizledikleri sözde ise birbirlerine söylemiş oldukları 'Allah bizim onlardan daha bilgili ve değerli olduğumuz varlıktan başkasını yaratmayacak.' şeklindeki sözleridir. Böylece Allah'ın Hz. Âdem'i ilim ve şerefte onlara üstün kıldığını anladılar."[200] **[1/494]**

İbn Zeyd şu rivayetteki görüşü benimsemiştir:

[٦١٤] حَدَّثَنِي بِهِ يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ النَّارَ ذُعِرَتْ مِنْهَا الْمَلَائِكَةُ ذُعْرًا شَدِيدًا، وَقَالُوا: رَبَّنَا لِمَ خَلَقْتَ هَذِهِ النَّارَ، وَلِأَيِّ شَيْءٍ خَلَقْتَهَا؟ قَالَ: لِمَنْ عَصَانِي مِنْ خَلْقِي. قَالَ: وَلَمْ يَكُنْ لِلَّهِ خَلْقٌ يَوْمَئِذٍ إِلَّا الْمَلَائِكَةُ، وَالْأَرْضُ لَيْسَ فِيهَا خَلْقٌ، إِنَّمَا خُلِقَ آدَمُ بَعْدَ ذَلِكَ. وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ: {هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا} قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَيْتَ ذَلِكَ الْحِينَ. ثُمَّ قَالَ: قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ: يَا رَبِّ أَوَيَأْتِي عَلَيْنَا دَهْرٌ نَعْصِيكَ فِيهِ. لَا يَرَوْنَ لَهُ خَلْقًا غَيْرَهُمْ. قَالَ: لَا، إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَخْلُقَ فِي الْأَرْضِ خَلْقًا وَأَجْعَلَ فِيهَا خَلِيفَةً يَسْفِكُونَ الدِّمَاءَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ. فَقَالَتِ الْمَلَائِكَةُ: {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} وَقَدِ اخْتَرْتَنَا؟ فَاجْعَلْنَا نَحْنُ فِيهَا فَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ وَنَعْمَلُ فِيهَا بِطَاعَتِكَ. وَأَعْظَمَتِ الْمَلَائِكَةُ أَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ فِي الْأَرْضِ مَنْ يَعْصِيهِ. فَقَالَ: إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ، يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ. فَقَالَ: فُلَانٌ، وَفُلَانٌ. قَالَ: فَلَمَّا رَأَوْا مَا أَعْطَاهُ اللَّهُ مِنَ الْعِلْمِ، أَقَرُّوا لِآدَمَ بِالْفَضْلِ عَلَيْهِمْ، وَأَبَى الْخَبِيثُ إِبْلِيسُ أَنْ يُقِرَّ لَهُ، قَالَ: {أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا}.»

199 Bakara 2/30.

200 Taberî, *Târîh*'inde (1/102-103) rivayeti bu senedle Rebî''den tahriç etmiştir. Türkî, 1/495.

614. Yunus b. Abdila'lâ bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Allah, ateşi yarattığı zaman melekler ondan çok korktular ve,

'Ey Rabbimiz! Bu ateşi niye ve ne için yarattın?' dediler. O da;

'Yarattıklarımdan bana isyan edenler için.' dedi. İbn Zeyd,

'O zaman Allah'ın meleklerden başka yarattığı yoktu. Yeryüzünde varlık yoktu, Hz. Âdem de bundan sonra yaratıldı.' dedi ve Allah'ın {هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا} *"İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti."*[201] sözünü okudu. Hz. Ömer (bu âyeti duyunca),

'Ey Allah'ın Resûlü! Keşke o an olsa!'[202] dedi. Melekler -kendilerinden başka O'nun bir mahlukunu görmedikleri bir durumda-;

'Ey Rabbimiz! Bizim sana isyan edeceğimiz bir zaman mı gelecek bize?' dediler. Allah da;

'Hayır, Ben yeryüzünde bir varlık, kan dökecek ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak bir halife[203] yaratacağım.' dedi. Bunun üzerine melekler;

'Sen bizi seçmiş olduğun halde {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birilerini mi var edeceksin?'"*[204] Oraya bizi halife yap. Çünkü biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz. Orada senin itaatine uygun amel ederiz.' dediler. Allah'ın yeryüzünde kendisine isyan edecek kimseleri yaratacak olması meleklere ağır geldi. Allah bunun üzerine;

{إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} *"Ben sizin bilmediğinizi bilirim."*[205] dedi. Allah

---

201 İnsân 76/1.

202 Hz. Ömer bu ifadeyle kıyamet gününden korktuğu için "Keşke insan, anılmayacak şekilde yok olarak kalsaydı!" demek istemiştir. Hz. Ömer'in bu cümlesini İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*'de (235); Ebû Ubeyd, *el-Fedâil*'de (70) tahriç etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (2/297) bu rivayeti Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e isnad eder. Türkî, 1/495.

203 خَلِيفَةً kelimesi bazı nüshalarda خَلِيقَةً "yaratılmış" şeklindedir. Türkî, 1/495.

204 Bakara 2/30.

205 Bakara 2/30.

{يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ} *"Ey Âdem onlara onların isimlerini bildir."*[206] dedi. O da;

'Bu falandır, bu falandır.' dedi. Melekler, Allah'ın Hz. Âdem'e verdiği ilmi görünce, Hz. Âdem'in kendilerine olan üstünlüğünü itiraf ettiler ve habis İblis bunu itiraftan kaçındı ve;

{أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا} *"Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın' dedi. Allah, 'Şimdi in aşağı oradan. Çünkü senin orada büyüklük taslamak haddine değil!'* dedi."[207]"[208] **[1/495]**

İbn İshak şu rivayetteki görüşü benimsemektedir:

[٦١٥] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: «لَمَّا أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَخْلُقَ آدَمَ بِقُدْرَتِهِ لِيَبْتَلِيَهُ وَيَبْتَلِيَ بِهِ لِعِلْمِهِ بِمَا فِي مَلَائِكَتِهِ وَجَمِيعِ خَلْقِهِ، وَكَانَ أَوَّلَ بَلَاءٍ ابْتُلِيَتْ بِهِ الْمَلَائِكَةُ مِمَّا لَهَا فِيهِ مَا تُحِبُّ وَمَا تَكْرَهُ لِلْبَلَاءِ وَالتَّمْحِيصِ لِمَا فِيهِمْ مِمَّا لَمْ يَعْلَمُوا وَأَحَاطَ بِهِ عِلْمُ اللَّهِ مِنْهُمْ، جَمَعَ الْمَلَائِكَةَ مِنْ سُكَّانِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، ثُمَّ قَالَ: {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} يَقُولُ: عَامِرًا أَوْ سَاكِنًا يَسْكُنُهَا وَيَعْمُرُهَا خَلْقًا لَيْسَ مِنْكُمْ. ثُمَّ أَخْبَرَهُمْ بِعِلْمِهِ فِيهِمْ، فَقَالَ: يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَيَسْفِكُونَ الدِّمَاءَ وَيَعْمَلُونَ بِالْمَعَاصِي، فَقَالُوا جَمِيعًا: {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} لَا نَعْصِيَ وَلَا نَأْتِي شَيْئًا كَرِهْتَهُ؟ قَالَ: {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} أَيْ: فِيكُمْ وَمِنْكُمْ، وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ، مِنَ الْمَعْصِيَةِ وَالْفَسَادِ وَسَفْكِ الدِّمَاءِ وَإِتْيَانِ مَا أَكْرَهُ مِنْهُمْ، مِمَّا يَكُونُ فِي الْأَرْضِ، مِمَّا ذَكَرْتُ فِي بَنِي آدَمَ. قَالَ اللَّهُ لِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: {مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلَى إِذْ يَخْتَصِمُونَ إِنْ يُوحَى إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ} إِلَى قَوْلِهِ: {فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ} فَذَكَرَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّذِي كَانَ مِنْ ذِكْرِهِ آدَمَ حِينَ أَرَادَ خَلْقَهُ وَمُرَاجَعَةَ الْمَلَائِكَةِ إِيَّاهُ فِيمَا ذَكَرَ لَهُمْ مِنْهُ. فَلَمَّا

206 Bakara 2/33.
207 A'râf 7/12-13.
208 Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/45) muhtasar bir şekilde Taberî'ye isnad eder. *ed-Dürrü'l-Mensûr*'a (6/297) bakılabilir. Türkî, 1/496.

عَزَمَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ عَلَى خَلْقِ آدَمَ قَالَ لِلْمَلَائِكَةِ: {إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَأٍ مَسْنُونٍ} بِيَدَيْهِ تَكْرِمَةً لَهُ، وَتَعْظِيمًا لِأَمْرِهِ، وَتَشْرِيفًا لَهُ؛ حَفِظَتِ الْمَلَائِكَةُ عَهْدَهُ، وَوَعُوا قَوْلَهُ، وَأَجْمَعُوا الطَّاعَةَ، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَدُوِّ اللَّهِ إِبْلِيسُ، فَإِنَّهُ صَمَتَ عَلَى مَا كَانَ فِي نَفْسِهِ مِنَ الْحَسَدِ وَالْبَغْيِ وَالتَّكَبُّرِ وَالْمَعْصِيَةِ. وَخَلَقَ اللَّهُ آدَمَ مِنْ آدَمَةِ الْأَرْضِ، مِنْ طِينٍ لَازِبٍ مِنْ حَمَأٍ مَسْنُونٍ، بِيَدَيْهِ تَكْرِمَةً لَهُ وَتَعْظِيمًا لِأَمْرِهِ وَتَشْرِيفًا لَهُ عَلَى سَائِرِ خَلْقِهِ. قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَيُقَالُ وَاللَّهُ أَعْلَمُ: خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ ثُمَّ وَضَعَهُ يَنْظُرُ إِلَيْهِ أَرْبَعِينَ عَامًا قَبْلَ أَنْ يَنْفُخَ فِيهِ الرُّوحَ حَتَّى عَادَ صَلْصَالًا كَالْفَخَّارِ، وَلَمْ تَمَسَّهُ نَارٌ. قَالَ: فَيُقَالُ وَاللَّهُ أَعْلَمُ: إِنَّهُ لَمَّا انْتَهَى الرُّوحُ إِلَى رَأْسِهِ عَطَسَ، فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ. فَقَالَ لَهُ رَبُّهُ: يَرْحَمُكَ رَبُّكَ. وَوَقَعَ الْمَلَائِكَةُ حِينَ اسْتَوَى سُجُودًا لَهُ حِفْظًا لِعَهْدِ اللَّهِ الَّذِي عَهِدَ إِلَيْهِمْ، وَطَاعَةً لِأَمْرِهِ الَّذِي أَمَرَهُمْ بِهِ. وَقَامَ عَدُوُّ اللَّهِ إِبْلِيسُ مِنْ بَيْنِهِمْ، فَلَمْ يَسْجُدْ مُكَابِرًا مُتَعَظِّمًا بَغْيًا وَحَسَدًا، فَقَالَ لَهُ: {يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ} إِلَى: {لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ} قَالَ: فَلَمَّا فَرَغَ اللَّهُ مِنْ إِبْلِيسَ وَمُعَاتَبَتِهِ وَأَبَى إِلَّا الْمَعْصِيَةَ، أَوْقَعَ عَلَيْهِ اللَّعْنَةَ وَأَخْرَجَهُ مِنَ الْجَنَّةِ. ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى آدَمَ، وَقَدْ عَلَّمَهُ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا، فَقَالَ: {يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ}، {قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} أَيْ إِنَّمَا أَجَبْنَاكَ فِيمَا عَلَّمْتَنَا، فَأَمَّا مَا لَمْ تُعَلِّمْنَا فَأَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ. فَكَانَ مَا سَمَّى آدَمُ مِنْ شَيْءٍ كَانَ اسْمُهُ الَّذِي هُوَ عَلَيْهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.“

615. İbn Humeyd bize Seleme b. Fadl tarikiyle Muhammed b. İshak’ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Allah melekler ve bütün varlık hakkındaki bilgisinden dolayı Hz. Âdem’i ve onunla (melekleri) imtihan etmek için kudretiyle onu yaratmayı istediği zaman -ki bu meleklerin imtihan ve test etmek için sevdikleri ve hoşlanmadıkları şeyin içinde bulunduğu şeyden onların bilmedikleri ancak Allah’ın ilminin tamamen kuşattığı şeyden dolayı tâbi tutuldukları ilk imtihandır- göklerin ve yerin sakini olan melekleri topladı ve sonra;

{إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"*[209] dedi. Yani 'Sizin dışınızda bir varlık olarak orayı imar eden ve orada ikâmet eden varlığı' kastetmiştir. Sonra onlar hakkındaki bilgisini onlara söyledi ve 'Onlar yeryüzünde bozgunculuk yapacaklar, kan dökecekler ve isyan fiilleri işleyecekler.' dedi. Onlar da hep birlikte;

{أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} *"Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz."*[210], biz sana isyan etmeyiz ve senin hoşlanmayacağın bir şeyi yapmayız.' dediler. Allah da;

{إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} *"Ben sizin bilmediğinizi bilirim."*[211] dedi. Yani 'Sizin içinizde ve sizden olan -onu onlara açıklamadığı- Âdemoğulları hakkında bahsettiğim yeryüzünde olan masiyet, bozgunculuk, kan dökme, onlardan gelen hoşlanmadığım şeyleri yapmak gibi fiilleri (bilirim).' demek istedi.' Allah, Hz. Muhammed'e (sav) şöyle dedi:

{مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلَى إِذْ يَخْتَصِمُونَ إِنْ يُوحَى إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ}

"'Aralarında tartıştıkları sırada, yüce topluluğa (ileri gelen melekler topluluğuna) dair benim hiçbir bilgim yoktu. Bana ancak, benim sadece bir uyarıcı olduğum vahyediliyor'(de)." Hani, Rabbin meleklere şöyle demişti: 'Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin.'"[212]

Allah, Peygamberi'ne (sav); Hz. Âdem'i yaratmak istediği zaman ondan ve meleklerin Allah'ın onlara Hz. Âdem'den bahsettiği konuda müracaat etmelerinden bahsetti. Şanı yüce olan Allah Hz. Âdem'i yaratmaya karar verdiği zaman meleklere,

---

209 Bakara 2/30.
210 Bakara 2/30.
211 Bakara 2/30.
212 Sâd 38/69-72.

{إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ} *"şekillenebilir balçıktan bir insan yaratacağım."*[213] dedi. Ona değer vermek, işini yüceltmek, onu şereflendirmek için iki eliyle (yarattı). Melekler de Allah'ın sözüne saygı gösterdiler, O'nun sözünü gözettiler ve Allah'ın düşmanı İblis hariç, hepsi itaat etmek noktasında fikir birliğine vardılar. O, içinde bulunan haset, taşkınlık, kibir ve isyandan dolayı sustu. Allah, Hz. Âdem'i yeryüzünün toprağından, yapışık çamur ve şekillenebilir balçıktan ona değer vermek, işini yüceltmek ve onu diğer yarattıklarına üstün kılmak için bizzat iki eliyle yarattı. **[1/496]**

İbn İshak şöyle dedi: "Denilir ki -Allah en iyi bilir- Allah, Hz. Âdem'i yarattı ardından ona ruh üflemeden önce ona ateş değmeksizin ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamur haline gelinceye kadar kendisine bakar şekilde kırk yıl bıraktı." Şöyle dedi:

"Denilir ki -Allah en iyi bilir- Ruh, başına ulaştığı zaman aksırdı ve;

'Allah'a hamdolsun.' dedi. Rabbi de ona;

'Rabbin sana merhamet etsin!' dedi. Âdem ayağa kalkınca melekler, Allah'ın onlara vermiş olduğu ahdine saygı göstermek ve onlara verdiği emrine itaat etmek için ona secdeye kapandılar. Onların arasında olan Allah'ın düşmanı İblis ayağa kalktı, kibirlenerek, büyüklenerek, taşkınlık ederek ve haset ederek secde etmedi. Allah da ona;

{يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ} *"Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu?"*[214] ifadesinden başlayarak {لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ} *"Andolsun, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların hepsiyle dolduracağım."*[215] ifadesine kadar dedi. Allah, İblis'i azarladı fakat o isyan etmekten başka bir şey yapmayınca ona lanetini indirdi ve onu cennetten çıkardı. Sonra Hz. Âdem'e yöneldi, ona bütün isimleri öğretti ve dedi ki:

{يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"'Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle.' Âdem, meleklere onların isimlerini bildirince Allah, 'Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?' dedi."*[216] Melekler de;

---

213 Hicr 15/26.
214 Sâd 38/75.
215 Sâd 38/85.
216 Bakara 2/33.

{سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} *"Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin."*[217] yani 'Bize öğrettiğin konuda senin çağrına icabet ettik. Bize öğretmediğine gelince onu en iyi sen bilirsin.' dediler. Hz. Âdem'in vermiş olduğu her isim o şeyin kıyamete kadar ismi olmuştur."[218] **[1/497]**

İbn Cüreyc şu rivayette geçen görüşü benimsemiştir:

[٦١٦] حَدَّثَنَا بِهِ الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: «إِنَّمَا تَكَلَّمُوا بِمَا أَعْلَمَهُمْ أَنَّهُ كَائِنٌ مِنْ خَلْقِ آدَمَ، فَقَالُوا: {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ}.»

616. Kâsım bize Hüseyin ve Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in "Onlar Allah'ın onlara Hz. Âdem'in, yaratılması sonucu olduklarına dair bildirdiği bilgiyle konuştular ve bunun üzerine {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"*[219] dediler.' dediğini rivayet etmiştir.[220]

1- Bazıları şöyle demiştir: "Melekler konuştukları zaman {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"*[221] dediler. Çünkü Allah bunların Âdemoğullarından olacağını haber verdikten sonra bu konuda soru sormalarına izin verdi. Bunun üzerine melekler şaşkınlık içerisinde,

'Ey Rabbim! Onların yaratıcısı olduğun halde onlar sana nasıl isyan ederler?' diyerek soru sordular. Rableri onlara;

{إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} *"Ben sizin bilmediğinizi bilirim."*[222] diyerek cevap verdi. Yani onlara bilgilerindeki eksikliği bildirerek 'Siz bilmeseniz de bu, onlardan ve itaatkâr olarak gördüğünüz kimselerden meydana gelecektir.' anlamını kastetti."

---

217 Bakara 2/32.

218 Taberî, bu rivayetin bir kısmını *Târîh*'inde (1/93, 95, 104) tahriç etmiştir. Bir kısmı da sayfa 477'de geçmiştir. Türkî, 1/498.

219 Bakara 2/30.

220 İbn Kesîr'in *Tefsîr*'ine (1/102) bakılabilir. Türkî, 1/498.

221 Bakara 2/30.

222 Bakara 2/30.

2- Dilcilerden biri şöyle demiştir: "Meleklerin {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"*[223] şeklindeki sözü Rablerine bir karşı çıkma şeklinde değildir. Onlar sadece öğrenmek için sormuşlar ve kendilerinin Allah'ı övdüklerini söylemişlerdir. Allah'a isyan edilmesini hoş görmedikleri için bunu söylemişlerdir. Çünkü cinlere de bazı emirler verilmiş, onlar da isyan etmişlerdi."

3- Bazıları da şöyle demiştir: "Bu söz meleklerden, bilmedikleri bu konuda kendilerinin doğru yola iletilmeleri amacıyla çıkmıştır. Sanki onlar kınama amacıyla değil de Allah'tan bilgi isteme amacıyla 'Ey Rabbim! Bize bildir.' demişlerdir."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Şanı yüce olan Allah'ın, meleklerin sözlerini bildirerek {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"*[224] şeklindeki sözünün muhtemel tefsirlerinin en uygunu; görüşünü şu şekilde ortaya koyan kimsenin görüşüdür: "Bu, melekler tarafından Rablerine bilgi edinme amacıyla söylenmiş 'Ey Rabbimiz! Bize bildir, biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyorken sen yeryüzünde özelliği bu olan varlığı mı yaratacaksın ve bizim gibi olan halifelerini bırakacak mısın?' anlamında bir sözdür. Her ne kadar Allah'a isyan edecek yaratılmışlar olacağı haber verildiği zaman onlara bu ağır gelmiş olsa da Rablerinin, yapacağını bildirdiği bir fiile karşı çıkmak yoktur. **[1/498]**

Allah'ın onlara bu soruyu sorma izni verip de onların bunu 'şaşırma' şeklinde (açısından) sordukları, yönündeki iddiaya gelince, bu iddia Kur'ân âyetlerinin zahirinde buna delâlet olmayan ve böyle bir görüşün benimsenmesine dair sakıncayı ortadan kaldıracak bir rivayetin olmadığı bir iddiadır. Allah'ın kitabının tefsirinde, delil ortaya konulabilecek muhtemel tefsir çeşitlerinden birine delâlet etmeyen şeyle görüş bildirmek caiz değildir.

Meleklerin, Rablerinden bilgi istemesi esnasında yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak ve kan dökmek yönünde bir özellikten bahsetmesine gelince, bu konuda Süddî'nin aktardığı İbn Abbas ve İbn Mes'ûd'dan rivayet edilen ve Katâde'nin de uygun gördüğü tefsir mümkün değildir. Bu tefsir,

---

223 Bakara 2/30.
224 Bakara 2/30.

Allah Teâlâ'nın yeryüzünde böyle böyle (bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek) nesilleri olacak olan bir halifeyi yaratacağını onlara haber vermiş olması, onların da benim bahsettiğim şekilde bilgi isteyerek {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"*[225] demiş olmalarıdır.

Eğer bir kimse bize; "Eğer durum, onlara bunların olacağı haber verilmiş olduğu şekilde bahsettiğin gibiyse onların bilgi istemelerinin sebebi nedir?" derse ona şöyle cevap verilir:

Bilgi istemelerinin sebebi o zaman bunun meydana geldiği esnadaki durumları ve 'Bu, onlardan mıdır?' sorusudur. O'na isyan etmemeleri için Rablerinden kendilerini yeryüzünde halife yapmasını istemeleridir. **[1/499]**

Dahhâk'ın İbn Abbas'tan rivayet ettiği ve Rebî' b. Enes'in muvafakat ettiği, meleklerin bunu; Hz. Âdem yaratılmadan önce cinlerden oluşan yeryüzü sakinlerine dair bilgi sahibi oldukları ve bunun üzerine Rablerine bunun böyle olmasının zorunlu olduğu şeklinde değil de bilgi isteme ve araştırma amacıyla 'Daha öncekilerin yaptıklarının benzerini yapacak bunlara benzer bir varlık mı yaratacaksın?' dediklerine dair rivayet tamamen yanlış değildir. Bu, melekler tarafından, bilmedikleri gayb ilmine dair bir şey hakkında bir şey söyleme, şeklinde olabilir.

İbn Zeyd'in, meleklerin söylemiş olduğu cümlenin Allah'ın kendisine isyan edecek bir yaratığı olmasına dair bir şaşırma cümlesi olduğu yönündeki görüşü de hatalı değildir. Dahhâk'ın İbn Abbas'tan rivayet ettiği ve Rebî' b. Enes'in muvafakat ettiği görüşle İbn Zeyd'in bu âyet hakkında benimsediği görüşü kabul etmeyip bıraktık. Çünkü onların benimsediği görüşe dair kesin ve bağlayıcı bir delilimiz yoktur. Geçmişe dair bir rivayetin sıhhati ancak o rivayetin; karışıklığın ve karışık bir şekilde iç içe geçmişliğin, uydurmanın, hatanın ve gözden kaçmanın mümkün olmadığı şekilde gelmesiyle bilinir. Dahhâk'ın İbn Abbas'tan rivayet ettiği ve Rebî' b. Enes'in uygun gördüğü ve İbn Zeyd'in benimsediği görüş bu şartları sağlamaz.

Durum böyle olunca bu âyetin en uygun te'vili, Kur'ân'ın zahirinin delâlet ettiği, mefhumdan çıkarımın doğru olduğu yorumdur. **[1/500]**

---

225 Bakara 2/30.

Eğer bir kimse bize; "Âyetin muhtemel tefsirlerinin en uygunu, senin bahsettiğin Allah'ın meleklere yeryüzündeki halifesinin neslinin orada bozgunculuk yapacağını ve kan dökeceğini haber verdiği şeklindeyse niçin melekler {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا} *"Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"*[226] dediler; Allah'ın onlara bunu haber verdiği kitabında nerede geçiyor?" derse ona şöyle cevap verilir:

Sözün zahirinin delâlet ettiği anlamla yetinilmiştir. Tıpkı şâirin dediği gibi:

فَلَا تَدْفِنُونِي إِنَّ دَفْنِيَ مُحَرَّمٌ ... عَلَيْكُمْ وَلَكِنْ خَامِرِي أُمَّ عَامِرِ

Eğer beni defnetmek haramsa
Size. Ey Ümmü Âmir! (Denilen sırtlan) Sen gizlen[227]

Şiirde دَعُونِي لِلَّتِي يُقَالُ لَهَا عِنْدَ صَيْدِهَا خَامِرِي أُمَّ عَامِرِ "Beni avlanması esnasında gizlenen Ümmü Âmir denilen (sırtlana) bırakın." ifadesi hazfedilmiştir. Çünkü söylediği sözde kastettiği mânaya delâlet vardır.

Meleklere ait {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا} ""*Orada bozgunculuk yapacak birini mi yaratacaksın?*"[228] sözünde bu böyledir. {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا} *"Orada bozgunculuk yapacak birini mi yaratacaksın?"*[229] sözünden sonra bahsetmeden geçtiği, halifenin neslinin yeryüzünde bozgunculuk yapacağına dair habere, delâlet bulunduğu için, (burada) söylenen kısmın delâletiyle yetinilip hazfedilmiş, şâirin bahsettiğimiz sözü gibi bahsedilmeden geçilmiştir. Bunun benzeri kullanımlar Kur'ân'da, Arap şiirlerinde ve dilsel kullanımlarında sayılamayacak kadar çoktur. Bu bahsettiklerimizden dolayı Allah'ın {قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ} *"Dediler ki: 'Orada*

226 Bakara 2/30.

227 Beyit Şenferâ el-Ezdî'ye (ö. 525-550 arası) aittir. A'lem eş-Şentemerî, *Şerhu'l-Hamâse* (2/24-26) ve Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî* (21/89) eserlerinde geçmektedir. Beyitte geçen خَامِرِي "gizle" kelimesiyle öldürülene kendini fark ettirmeden onu yakalayıncaya kadar bulunduğu yerde sabit kalarak gizlenen sırtlanın yaklaşmasını kastetmektedir. "Ümmü Âmir" ahmak insanlar için kullanılan ve sırtlan anlamı kastedilen bir kullanımdır. Başka bir rivayette خَامِرِي yerine أَبْشِرِي "sevin" kelimesi geçmektedir. Yani arkadaşlarına seslenerek "Beni defnetmekten kaçınırsanız sırtlan benim etimi yemek için sevinecek ve beni o yiyecek." demek istemektedir. Şâkir, 1/371.

228 Bakara 2/30.

229 Bakara 2/30.

bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?'"[230] sözünün tefsirinde bu tercih ettiğimiz görüşü uygun bulduk. **[1/501]**

6.{وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} "Biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz."

Allah'ın {وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} *"Biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz."*[231] sözünün tefsiri:

a.{وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ} "Biz sana hamd ederek daima seni tesbih ediyoruz."

Allah'ın {وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ} *"Biz sana hamd ederek daima seni tesbih ediyoruz."*[232] sözüne gelince bu, şanı yüce Allah'ın {فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ} *"Rabbini hamd ederek yücelt."*[233] ve {وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ} *"Melekler Rablerini hamd ederek yüceltirler."*[234] dediği gibi "Sana hamd ve şükrederek seni yüceltiyoruz." anlamına gelmektedir. Araplara göre Allah için yapılan her zikir, tesbih ve salâttır. Arap bir kimse قَضَيْتُ سُبْحَتِي مِنَ الذِّكْرِ وَالصَّلَاةِ "Zikir ve namazdan tesbihimi yerine getirdim." der. Tesbihin, meleklerin namazı olduğu söylenmiştir.

[٦١٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ الْقُمِّيُّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي الْمُغِيرَةِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي، فَمَرَّ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْمُنَافِقِينَ، فَقَالَ لَهُ: النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي وَأَنْتَ جَالِسٌ؟ فَقَالَ لَهُ: «امْضِ إِلَى عَمَلِكَ إِنْ كَانَ لَكَ عَمَلٌ "فَقَالَ: مَا أَظُنُّ إِلَّا سَيَمُرُّ عَلَيْكَ مَنْ يُنْكِرُ عَلَيْكَ. فَمَرَّ عَلَيْهِ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَقَالَ لَهُ: يَا فُلَانُ، النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي وَأَنْتَ جَالِسٌ. فَقَالَ لَهُ مِثْلَهَا فَقَالَ: هَذَا مِنْ عَمَلِي. فَوَثَبَ عَلَيْهِ فَضَرَبَهُ حَتَّى انْبَهَرَ. ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَصَلَّى مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا انْفَتَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ إِلَيْهِ عُمَرُ، فَقَالَ: يَا نَبِيَّ اللهِ، مَرَرْتُ آنِفًا عَلَى فُلَانٍ وَأَنْتَ تُصَلِّي،

230 Bakara 2/30.
231 Bakara 2/30.
232 Bakara 2/30.
233 Nasr 110/3.
234 Şûrâ 42/5.

فَقُلْتُ لَهُ: النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي وَأَنْتَ جَالِسٌ. فَقَالَ: سِرْ إِلَى عَمَلِكَ إِنْ كَانَ لَكَ عَمَلٌ. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "فَهَلَّا ضَرَبْتَ عُنُقَهُ" فَقَامَ عُمَرُ مُسْرِعًا. فَقَالَ: «يَا عُمَرُ ارْجِعْ فَإِنَّ غَضَبَكَ عِزٌّ وَرِضَاكَ حُكْمٌ، إِنَّ لِلَّهِ فِي السَّمَوَاتِ السَّبْعِ مَلَائِكَةً يُصَلُّونَ لَهُ غِنًى عَنْ صَلَاةِ فُلَانٍ". فَقَالَ عُمَرُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ وَمَا صَلَاتُهُمْ؟ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ شَيْئًا. فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ، فَقَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ سَأَلَكَ عُمَرُ عَنْ صَلَاةِ أَهْلِ السَّمَاءِ؟ قَالَ: "نَعَمْ" ، فَقَالَ: «اقْرَأْ عَلَى عُمَرَ السَّلَامَ، وَأَخْبِرْهُ أَنَّ أَهْلَ السَّمَاءِ الدُّنْيَا سُجُودٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ يَقُولُونَ: سُبْحَانَ ذِي الْمُلْكِ وَالْمَلَكُوتِ، وَأَهْلَ السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ رُكُوعٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ يَقُولُونَ: سُبْحَانَ ذِي الْعِزَّةِ وَالْجَبَرُوتِ، وَأَهْلَ السَّمَاءِ الثَّالِثَةِ قِيَامٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ يَقُولُونَ: سُبْحَانَ الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ."

617. İbn Humeyd bize Yakub el-Kummî ve Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (sav) namaz kılıyordu. Müslümanlardan biri münafıklardan birine uğradı ve;

'Peygamber (sav) namaz kılıyor, sen burada oturuyorsun öyle mi?' dedi. O da ona;

'İşin mi yok, git işine!' dedi. O da;

'Mutlaka bu yaptığından hoşlanmayacak biri sana uğrayacaktır.' dedi. Sonra ona Ömer b. Hattâb uğradı ve ona;

'Ey falan! Peygamber (sav) namaz kılıyor, sen burada oturuyorsun öyle mi?' dedi.

Ona da aynısını söyledi.

Hz. Ömer de;

'Bu da benim işlerimden!' dedi ve üzerine atlayıp onu nefes nefese kalıncaya kadar dövdü. Sonra mescide girdi ve Hz. Peygamber'le (sav) birlikte namaz kıldı. Namazdan ayrılınca Hz. Ömer ona doğru kalktı ve;

'Ey Allah'ın Peygamberi! Sen namaz kılarken az önce falanca adamın yanından geçtim.' ve ona,

'Hz. Peygamber (sav) namaz kılıyor, sen burada oturuyorsun öyle mi?' dedim. O da bana;

'İşin mi yok, git işine!' dedi. Hz. Peygamber (sav) de;

'Boynunu vursaydın?' dedi.

Hz. Ömer hızlıca kalktı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav);

'Ey Ömer! Geri dön. Senin öfken izzet(inden)dir ve senin rızan (o konuda doğru) hükümdür. Allah'ın yedi kat gökte falancanın tesbihine gerek bırakmayacak kadar tesbih eden melekleri var!' dedi. Hz. Ömer;

'Ey Allah'ın Peygamberi! Onların tesbihi nedir?' dedi. Hz. Peygamber cevap vermedi. Bunun üzerine Cibril geldi ve;

'Ey Allah'ın Peygamberi! Ömer gök ehlinin salâtını mı soruyor?' dedi. O da;

'Evet' dedi. Cibril;

'Ömer'e selam söyle ve dünya semasındakilerin kıyamet gününe kadar سُبْحَانَ ذِي الْمُلْكِ وَالْمَلَكُوتِ "Mülkün ve melekûtun sahibi olan Allah her türlü noksanlıklardan münezzehtir" diyerek secde halinde; ikinci kat göktekilerin kıyamet gününe kadar سُبْحَانَ ذِي الْعِزَّةِ وَالْجَبَرُوتِ "İzzet ve kudret sahibi Allah her türlü noksanlıklardan münezzehtir" diyerek rükû halinde ve üçüncü kat göktekilerin ise kıyamet gününe kadar سُبْحَانَ الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ "Ölmeyen ve hep diri olan Allah her türlü noksanlıklardan münezzehtir" diyerek kıyam halinde olduklarını ona söyle!' dedi."[235] **[1/502]**

[٦١٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَسَهْلُ بْنُ مُوسَى الرَّازِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْجُرَيْرِيُّ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْجَسْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَادَهُ، أَوْ أَنَّ أَبَا ذَرٍّ عَادَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ بِأَبِي أَنْتَ، أَيُّ الْكَلَامِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ؟ فَقَالَ: «مَا اصْطَفَى اللَّهُ لِمَلَائِكَتِهِ: سُبْحَانَ رَبِّي وَبِحَمْدِهِ، سُبْحَانَ رَبِّي وَبِحَمْدِهِ.»

235 Rivayetin senedi mürseldir. Ebû Nu'aym, *Hilye*'de (4/277) İbn Humeyd'den tahriç etmiştir. İbn Asâkir *Târih*'inde (62) Yakub tarikiyle muhtasar bir şekilde tahriç etmiştir. Türkî, 1/504.

618. Yakub b. İbrahim ve Sehl b. Musa er-Râzî bana İbn Uleyye, Cüreyrî, Ebû Abdillah el-Cesrî ve Abdullah b. Sâmit tarikiyle Ebû Zer'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Allah Resûlü, Ebû Zer'i veya o Allah Resûlü'nü ziyaret etti ve şöyle dedi:

'Ey Allah'ın Resûlü babam sana feda olsun. Hangi söz Allah'a en sevimlidir?' O da;

'Allah'ın, melekleri için seçip belirlediği سُبْحَانَ رَبِّي وَبِحَمْدِهِ، سُبْحَانَ رَبِّي وَبِحَمْدِهِ 'Rabbimi O'na hamd ederek tesbih ederim. Rabbimi O'na hamd ederek tesbih ederim' sözüdür.' dedi."[236]

Zikrettiğimiz rivayetlerin çeşitliliğinden dolayı bunları detaylı inceleyerek sözü uzatmayı istemiyoruz. **[1/503]**

Araplara göre Allah'ı tesbih etmenin aslı; O'nun özelliği olmayan bir şeyi, O'na yakıştırmaktan tenzih etmek ve bunu O'ndan temizlemektir. A'şâ Benî Sa'lebe'nin (ö. 7/629 [?]) dediği gibi:

أَقُولُ لَمَّا جَاءَنِي فَخْرُهُ ... سُبْحَانَ مِنْ عَلْقَمَةَ الْفَاخِرِ

Onun övünmesi bana geldiği zaman
Övünen Alkame'den Allah'a sığınırım[237]

Şâir şunu kastediyor: Alkame'nin övünmesinden Allah uzaktır. Yani Alkame'nin yaptığı övünmeden Allah münezzehtir. Allah onun bu davranışını kabul etmez.

Müfessirler bu bağlamda tesbih ve takdisin mânası konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları (meleklerin) "Sana salât ediyoruz." anlamında {نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ} "seni hamdederek tesbih ederiz)" sözüdür, demişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٦١٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ،

236 Tirmizî, (3593) İbn Uleyye tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, (5/148) ve Müslim (2731) Cüreyrî tarikiyle tahriç etmiştir. Dârekutnî'nin *el-İlel*'ine (6/245-246) bakılabilir. Türkî, 1/504.

237 Beyit A'şâ Benî Sa'lebe'nin *Dîvân*'ında (143) geçmektedir. Türkî, 1/504. Şiir, Alkame b. Ulâse'yi hicvetmektedir. Şâkir, 1/474.

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} قَالَ: يَقُولُونَ: نُصَلِّي لَكَ.“

619. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerden {وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} âyeti hakkında sana sâlat ederiz anlamında olduğunu rivayet etmiştir.[238]

2- Diğerleri {نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ} ifadesi için "Herkesçe malum olan şekilde tesbih (ederiz)." demişlerdir. **[1/504]**

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٦٢٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ} قَالَ التَّسْبِيحَ التَّسْبِيحَ.“

620. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ} sözü hakkında "Tesbihi tesbihi (kastediyor)." dediğini rivayet etmiştir.[239]

b. {وَنُقَدِّسُ لَكَ} "Ve Biz seni takdis ediyoruz."

Allah Teâlâ'nın {وَنُقَدِّسُ لَكَ} sözünün tefsiri:

Takdis demek, temizlemek ve yüceltmek demektir. سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ şeklindeki ifadeleri buradan gelmektedir. سُبُّوحٌ sözüyle Allah için tenzihi, قُدُّوسٌ sözüyle de O'nun için bir arındırmayı ve yüceltmeyi kastederler. Bundan dolayı yeryüzüne أَرْضٌ مُقَدَّسَةٌ denilmiştir. Bununla "temizlenmiş (yer)" mânasını kasteder.

Öyleyse meleklerin {وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ} "*Biz sana hamd ederek daima seni tesbih ediyoruz.*"[240] şeklindeki sözlerinin mânası; "Sana şirk

238 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/46) bu rivayeti İbn Mes'ûd ve sahabeden bazı kimselerden Taberî'ye isnad eder. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/79) 330 no'lu rivayette Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/504.

239 Abdürrezzâk, *Tefsîr*'inde -Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/46) olduğu gibi-; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/79) 329 no'lu rivayette el-Hasan b. Yahyâ tarikiyle tahriç etmiştir. Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/505.

240 Bakara 2/30.

koşanların yakıştırdıkları şeylerden seni tenzih eder, arındırırız ve sana salât ederiz." şeklindedir.

1- {وَنُقَدِّسُ لَكَ} *"Biz seni takdis ediyoruz."*[241] ifadesinin mânası ise; "Seni sıfatlarına nispet ederiz ki, bu sıfatlar çirkinliklerden ve küfür ehli kimselerin sana isnat ettikleri şeylerden temiz ve berî olmak"tır. Meleklerin, Rablerini takdis etmelerinin, O'na salât etmeleri anlamında olduğu söylenmiştir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٦٢١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: فِي قَوْلِهِ: «{وَنُقَدِّسُ لَكَ} قَالَ: التَّقْدِيسُ: الصَّلَاةُ.»

621. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {وَنُقَدِّسُ لَكَ} *"Biz seni takdis ediyoruz."*[242] sözü hakkında "Takdis, salâttır." dediğini rivayet etmiştir.[243]

2- Bazıları {وَنُقَدِّسُ لَكَ} *"Biz seni takdis ediyoruz."*[244] ifadesinin "Seni yüceltiriz ve seni överiz." anlamında olduğunu söylemişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٦٢٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْمُؤَدِّبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ: فِي قَوْلِهِ: «{وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} قَالَ: نُعَظِّمُكَ وَنُمَجِّدُكَ.»

622. Yakub b. İbrahim bana Hâşim b. Kâsım, Ebû Saîd el-Müeddib ve İsmail tarikiyle Ebû Salih'in, Allah'ın {وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} *"Biz sana hamd ediyor ve seni takdis ediyoruz."*[245] sözü hakkında "Seni yüceltiriz ve seni överiz." anlamında olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[246] **[1/505]**

---

241 Bakara 2/30.

242 Bakara 2/30.

243 Abdürrezzâk, *Tefsîr*'inde -Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/46) olduğu gibi- İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/79) 332 no'lu rivayette Hasan b. Yahyâ tarikiyle tahriç etmiştir. Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/505.

244 Bakara 2/30.

245 Bakara 2/30.

246 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde sayfa 113'te Ahmed Abdullah el-Umârî tahkikli eserde 334 ve 335 no'lu rivayetlerde Süfyân tarikiyle İsmail'den tahriç etmiştir. Suyûtî

[٦٢٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى، وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، جَمِيعًا، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{وَنُقَدِّسُ لَكَ} قَالَ: نُعَظِّمُكَ وَنُكَبِّرُكَ.»

623. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl ve hepsi İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den, Allah'ın {وَنُقَدِّسُ لَكَ} *"Biz seni takdis ediyoruz."*[247] sözü hakkında "Seni yüceltiriz ve büyükleriz." anlamında olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[248]

[٦٢٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ: «{وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} لَا نَعْصِي وَلَا نَأْتِي شَيْئًا تَكْرَهُهُ.»

624. İbn Humeyd bize Seleme b. Fadl tarikiyle İbn İshak'ın {وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} *"Biz sana hamd ediyor ve seni takdis ediyoruz."*[249] ifadesi; "Sana isyan etmeyiz ve senin hoşlanmayacağın bir şeyi yapmayız." anlamında olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[250]

[٦٢٥] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَنُقَدِّسُ لَكَ} قَالَ: التَّقْدِيسُ: التَّطْهِيرُ.»

625. Bana el-Mincâb tarafından Bişr, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın {وَنُقَدِّسُ لَكَ} sözü hakkında "Takdis, temizlemektir." dediği rivayet edildi.[251]

---

bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/46) Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/506.

247 Bakara 2/30.

248 Mücâhid, *Tefsîr*, 199'da bu rivayete yer vermiştir. Onun tarikiyle de İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde sayfa 113'te Ahmed Abdullah el-Umârî tahkikli eserde 333 no'lu rivayette İbn Ebî Necîh tarikiyle tahriç etmiştir. Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/46) Abd b. Humeyd'e isnad eder. Ayrıca Sevrî'nin *Tefsîr*'ine bakılabilir. Türkî, 1/506.

249 Bakara 2/30.

250 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/103) bunu zikretmiştir. Tamamı sayfa 496'da geçmişti. Türkî, 1/506.

251 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/103) bunu zikretmiştir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/79) 331 no'lu rivayette Ebû Zür'a, Bişr, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'tan tahriç etmiştir. Türkî, 1/506.

"Takdis, salât ve yüceltmektir." diyen kimsenin görüşü, bizim sözünü ettiğimiz temiz ve berî olmak anlamıyla aynıdır. Çünkü meleklerin salâtının O'nu tazim olması, inkâr ehlinin nispet ettikleri şeylerden O'nu temizleme (tathîr) anlamındadır. **[1/506]**

Eğer {وَنُقَدِّسُ لَكَ} yerine وَنُقَدِّسُكَ olsaydı bu da fasih bir söz olurdu. Çünkü Araplar فُلَانٌ يُسَبِّحُ اللهَ وَيُقَدِّسُهُ ifadesiyle (lâm harf-i cerriyle) يُسَبِّحُ لِلهِ وَيُقَدِّسُ لَهُ ifadesini aynı anlamda kullanırlar. Bunu Kur'ân kullanmıştır. Allah Teâlâ (lâm harf-i cerri olmaksızın) {كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا} *"Seni çok tesbih edelim diye. Seni çok zikredelim diye!"*[252] şeklinde kullanmıştır. Başka bir yerde de {يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ} *"Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder."*[253] şeklinde (lâm harf-i cerriyle) kullanmıştır.

7. {قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} "Sizin bilmediğinizi ben bilirim' dedi."

Yüce Allah'ın {قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} sözünün tefsiri:

Müfessirler bu ifadenin tefsirinde ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları {أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} sözünün şu anlama geldiğini söylemişlerdir: "Allah Teâlâ İblis'in durumunu ve onun Allah'a karşı gizlediği isyanı ve kibri bilmektedir. Halbuki bunlar meleklere gizli kalmıştır."

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٦٢٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} يَقُولُ إِنِّي قَدِ اطَّلَعْتُ مِنْ قَلْبِ إِبْلِيسَ عَلَى مَا لَمْ تَطَّلِعُوا عَلَيْهِ مِنْ كِبْرِهِ وَاغْتِرَارِهِ.»

626. Muhammed b. A'lâ bize Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "{إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} sözüyle Allah 'Ben İblis'in kalbinde sizin görmediğiniz kibir ve gururu biliyorum.' demek istemiştir."

252 Tâhâ 20/33-34.
253 Cum'a 62/1.

[٦٢٧] حَدَّثَنِي مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} يَعْنِي مِنْ شَأْنِ إِبْلِيسَ.“

627. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "{إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} sözüyle Allah 'İblis'in durumunu biliyorum.' demek istemiştir."[254] **[1/507]**

[٦٢٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَا جَمِيعًا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} قَالَ: عَلِمَ مِنْ إِبْلِيسَ الْمَعْصِيَةَ وَخَلَقَهُ لَهَا.“

628. Ahmed b. İshak el-Ahvâzî bize Ebû Ahmed tarikiyle Muhammed b. Beşşâr ve Müemmel'in birlikte şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Süfyân bize İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} ifadesiyle ilgili 'Allah, İblis'ten gelecek isyanı bildi ve onu onun için yarattı.' dediğini rivayet etmiştir."[255]

[٦٢٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَسْرُوقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ بَذِيمَةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِمِثْلِهِ.

629. Musa b. Abdurrahman el-Mesrûkî bana Muhammed b. Bişr, Süfyân ve Ali b. Bezîme tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir.[256]

---

254 Rivayetin tamamı 486-488. sayfalarında geçmişti. Türkî, 1/508.

255 İbn Uyeyne, *Tefsîr*'inde *-ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/46) olduğu gibi- tahriç etmiştir. Ondan da Saîd b. Mansûr, *Sünen*'inde (Tefsir-184) İbn Ebî Necîh ve diğer başka râvilerden tahriç etmiştir. Bu rivayet *Tefsîru Mücâhid* 199. sayfadadır. Türkî, 1/508.

256 Abdullah b. Ahmed, *Sünne*'de (937) babası tarikiyle Muhammed b. Bişr'den tahriç etmiştir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/79) 334 no'lu rivayette Ali b. Bezîme tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/508.

[٦٣٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ يَمَانٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ بَذِيمَةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

630. Ebû Küreyb bize İbn Yemân, Süfyân ve Ali b. Bezîme tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir.

[٦٣١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ أَبِي بَزَّةَ عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} قَالَ: عَلِمَ مِنْ إِبْلِيسَ الْمَعْصِيَةَ وَخَلَقَهُ لَهَا.»

631. İbn Humeyd bize Hakkâm, Anbese, Muhammed b. Abdurrahman ve Kâsım b. Ebî Bezze tarikiyle Mücâhid'in {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} ifadesiyle ilgili "Allah, İblis'ten gelecek isyanı bildi ve onu onun için yarattı." dediğini rivayet etmiştir.

[٦٣٢] حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبُزُورِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ بِشْرٍ، عَنْ حَمْزَةَ الزَّيَّاتِ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} قَالَ: عَلِمَ مِنْ إِبْلِيسَ كِتْمَانَهُ الْكِبْرَ أَنْ لَا يَسْجُدَ لِآدَمَ.»

632. Ca'fer b. Muhammed el-Büzûrî bana Hasan b. Bişr, Hamza ez-Zeyyât ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} ifadesiyle ilgili "Allah, İblis'in Hz. Âdem'e secde etmeme konusundaki kibrini gizlediğini bildi." dediğini rivayet etmiştir. **[1/508]**

[٦٣٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مَيْمُونٍ، قَالَ: وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، جَمِيعًا عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} قَالَ: عَلِمَ مِنْ إِبْلِيسَ الْمَعْصِيَةَ.»

633. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa b. Meymûn, Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in Allah'ın {إِنِّي

{أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} sözü hakkında "Allah İblis'ten gelecek olan isyanı bildi." dediğini rivayet etmiştir.[257]

[٦٣٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

634. Ebû Küreyb bize Vekî', Süfyân ve bir adam tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir.[258]

[٦٣٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ: «فِي قَوْلِهِ: {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} قَالَ: عَلِمَ مِنْ إِبْلِيسَ الْمَعْصِيَةَ وَخَلَقَهُ لَهَا. وَقَالَ مَرَّةً آدَمَ."

635. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek ve Süfyân tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} sözü hakkında "Allah, İblis'ten gelecek isyanı bildi ve onu onun için yarattı." dediğini rivayet etmiştir. Bir defa da (İblis yerine) Âdem demiştir.

[٦٣٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الْوَهَّابِ بْنَ مُجَاهِدٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ: «فِي قَوْلِهِ: {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} قَالَ: عَلِمَ مِنْ إِبْلِيسَ الْمَعْصِيَةَ وَخَلَقَهُ لَهَا، وَعَلِمَ مِنْ آدَمَ الطَّاعَةَ وَخَلَقَهُ لَهَا."

636. Müsennâ bana Haccâc b. Minhâl, Mu'temir b. Süleyman ve Abdülvehhâb b. Mücâhid tarikiyle babasının Allah'ın {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} sözü hakkında "Allah, İblis'ten gelecek isyanı bildi ve onu onun için yarattı, Âdem'den gelecek itaati bildi ve onu onun için yarattı." dediğini rivayet etmiştir.

[٦٣٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ وَالثَّوْرِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ بَذِيمَةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} قَالَ: عَلِمَ مِنْ إِبْلِيسَ الْمَعْصِيَةَ وَخَلَقَهُ لَهَا."

257 Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*'de (891) Şibl tarikiyle وَخَلَقَهُ لَهَا ziyadesiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/509.

258 Vekî' bu rivayeti *-ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/46) olduğu gibi- tahriç etmiştir. Onun tarikiyle de Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*'de (938) tahriç etmiştir. Türkî, 1/509.

637. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Tâvus, babası ve Ali b. Bezîme tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} sözü hakkında "Allah, İblis'ten gelecek isyanı bildi ve onu onun için yarattı." dediğini rivayet etmiştir.[259] **[1/509]**

[٦٣٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ: «{إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} أَيْ فِيكُمْ وَمِنْكُمْ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ مِنَ الْمَعْصِيَةِ وَالْفَسَادِ وَسَفْكِ الدِّمَاءِ."

638. İbn Humeyd bize Seleme tarikiyle İbn İshak'ın, Allah'ın {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} sözü hakkında "Yani sizin içinizde ve sizden gelecek olan ve Allah'ın açıklamadığı isyan, bozgunculuk ve kan dökmeyi (biliyorum) anlamına gelmektedir." dediğini rivayet etmiştir.[260]

2- Bazıları bunun mânasının "Bu halifeden itaat ehli ve Allah'a dost olacak kimseler olduğunu biliyorum." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٦٣٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «{إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} فَكَانَ فِي عِلْمِ اللَّهِ أَنَّهُ سَيَكُونُ مِنْ ذَلِكَ الْخَلِيفَةِ أَنْبِيَاءُ وَرُسُلٌ وَقَوْمٌ صَالِحُونَ وَسَاكِنُو الْجَنَّةِ."

639. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey' ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} sözü hakkında "Allah'ın ilminde bu halifeden peygamberler, resûller, salih topluluk ve cennetlikler olacağı bilgisi vardı." dediğini rivayet etmiştir.[261]

Şanı yüce olan Allah tarafından verilen bu haber; "*Orada bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek kimseler mi yaratacaksın?*" diyen meleklerin, övgüsü yüce olan Allah'ın, kendisine isyan edecek yaratıklar olmasını kötü bulduklarını ve bunun meydana geleceği haber verildiğinde şaşırdıklarını haber vermektedir. Bundan dolayı Rableri onlara "*Ben sizin bilmediğinizi biliyorum*" demiştir. **[1/510]**

---

259 Abdürrezzâk Tefsîri *-ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/46) olduğu gibi- Abdürrezzâk aynı şekilde *el-Emâlî*'de (195) tahriç etmiştir. Türkî, 1/510.

260 Sayfa 486'da uzun bir şekilde geçmişti. Türkî, 1/510.

261 Rivayetin bir kısmı sayfa 491'de geçmişti. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/79) 335 no'lu rivayette Saîd b. Beşîr tarikiyle Katâde'den tahriç etmiştir. Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/46) Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/510.

Allah -en doğrusunu o bilir- bununla "Siz bu işe şaşıyorsunuz ve kötü görüyorsunuz. Ben bunun (hepinizde değil) sizin bir kısmınızda olduğunu, sizin kendinizi benim aksini bildiğim şekilde nitelendirdiğinizi ve sizin dışınızdaki bir varlık için yapmış olduğum bir işe üstü kapalı eleştiride bulunduğunuzu biliyorum." anlamını kastetmektedir. Bunun sebebi; Rableri, meleklere halifesinin neslinden bozgunculuk ve kan dökme olacağını haber verdiği zaman;

"Ey Rabbim! Sen yeryüzünde bizim dışımızda neslinden sana isyan edecek birini mi halife yapacaksın yoksa bizi mi? Biz seni yüceltiyoruz, sana salât ediyoruz, sana itaat ediyoruz ve isyan etmiyoruz." demiş olmalarıdır. Onlar, İblis'in, Rabbine karşı büyüklenerek zorba bir şekilde davranacağını bilmiyorlardı. Bunun üzerine Rableri onlara;

"Ben sizin söylediklerinizin dışındakileri de sizin bir kısmınızdan daha iyi bilirim." demiştir. Bunun sebebi İblis'in durumu ve onun kibrine boğulduğunun onlara gizli olmasıdır. Bu söylediklerı ve kendilerini genelleştirerek nitelendirmeleri sebebiyle îtâb edilmişlerdir.

[BAKARA SÛRESİ 31. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

***"Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, 'Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin.' dedi."* (Bakara 2/31)**

1. {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ} **"Allah, Âdem'e isimleri öğretti.**

Allah'ın {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ} sözünün tefsiri:

[٦٤٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ الْقُمِّيُّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي الْمُغِيرَةِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "بَعَثَ رَبُّ الْعِزَّةِ مَلَكَ الْمَوْتِ، فَأَخَذَ مِنْ أَدِيمِ الْأَرْضِ مِنْ عَذْبِهَا وَمَالِحِهَا، فَخَلَقَ مِنْهُ آدَمَ. وَمِنْ ثَمَّ سُمِّيَ آدَمَ لِأَنَّهُ خُلِقَ مِنْ أَدِيمِ الْأَرْضِ".

640. Muhammed b. Humeyd bize Yakub el-Kummî, Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre ve Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın; "İzzet sahibi Allah

ölüm meleğini gönderdi. O da yeryüzünün toprağının tatlısından ve tuzlusundan aldı ve ondan Âdem'i yarattı. Bundan dolayı ona Âdem ismi verildi. Çünkü o yeryüzünün toprağından (edîm) yaratılmıştır." dediğini rivayet etmiştir.[262] **[1/511]**

[٦٤١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: "إِنَّ آدَمَ خُلِقَ مِنْ أَدِيمِ الْأَرْضِ فِيهِ الطَّيِّبُ وَالصَّالِحُ وَالرَّدِيءُ، فَكُلُّ ذَلِكَ أَنْتَ رَاءٍ فِي وَلَدِهِ الصَّالِحِ وَالرَّدِيءِ."

641. Ahmed b. İshak bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Amr b. Sâbit, babası ve dedesi tarikiyle Hz. Ali'nin "Âdem; içinde temiz, faydalı ve kötü toprağın olduğu yer toprağından yaratıldı, bunu sen onun salih ve kötü çocuğunda görüyorsun." dediğini rivayet etmiştir.[263]

[٦٤٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ، عَنْ أَبِي حُصَيْنٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: "خُلِقَ آدَمُ مِنْ أَدِيمِ الْأَرْضِ فَسُمِّيَ آدَمَ."

642. Ahmed b. İshak bize Ebû Ahmed, Mis'ar ve Ebû Husayn tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in "Âdem yeryüzünün toprağından (edîm) yaratılmıştır. Bundan dolayı ona Âdem ismi verildi." dediğini rivayet etmiştir.[264]

[٦٤٣] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي حُصَيْنٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ: «إِنَّمَا سُمِّيَ آدَمَ لِأَنَّهُ خُلِقَ مِنْ أَدِيمِ الْأَرْضِ.

643. İbnü'l-Müsennâ bize Ebû Dâvûd, Şu'be ve Ebû Husayn tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in "Ona Âdem ismi verildi. Çünkü o yeryüzünün toprağından (edîm) yaratılmıştır." dediğini rivayet etmiştir.[265]

---

262 Taberî, *Târîh*'inde (1/90-91) tahriç etmiştir ve onda ilave vardır. Abdürrezzâk'ın *Tefsîr*'ine (1/43) bakılabilir. İbn Asâkir, *Târîh*'inde (7/380) Yakub el-Kummî tarikiyle benzerini tahriç etmiştir. Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*'ta (816) Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan tahriç etmiştir. Türkî, 1/511.

263 Taberî, *Târîh*'inde (1/91) Amr b. Sâbit'ten tahriç etmiştir ve rivayet zayıftır. Türkî, 1/512.

264 Taberî, *Târîh*'inde (1/91), İbn Sa'd (1/26) Mis'ar tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/512.

265 Taberî, *Târîh*'inde (1/91) ve İbn Sa'd (1/26) tahriç etmiştir. Onun tarikiyle İbn Asâkir, *Târîh*'inde (7/387) Şu'be tarikiyle tahriç etmiştir. İbn Asâkir, *Târîh*'inde

[٦٤٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ مَلَكَ الْمَوْتِ لَمَّا بُعِثَ لِيَأْخُذَ مِنَ الْأَرْضِ تُرْبَةَ آدَمَ، أَخَذَ مِنْ وَجْهِ الْأَرْضِ وَخَلَطَ فَلَمْ يَأْخُذْ مِنْ مَكَانٍ وَاحِدٍ، وَأَخَذَ مِنْ تُرْبَةٍ حَمْرَاءَ وَبَيْضَاءَ وَسَوْدَاءَ؛ فَلِذَلِكَ خَرَجَ بَنُو آدَمَ مُخْتَلِفِينَ وَلِذَلِكَ سُمِّيَ آدَمَ، لِأَنَّهُ أُخِذَ مِنْ أَدِيمِ الْأَرْضِ.“

644. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin; "Ölüm meleği yeryüzünden Âdem'in toprağını almak üzere gönderildiği zaman yerin üst kısmından aldı, karıştırdı, tek bir yerden almadı, kırmızı, beyaz ve siyah topraktan aldı. Bundan dolayı Âdem'in evlatları birbirinden farklı çıktı. Bundan dolayı ona Âdem ismi verildi. Çünkü o yeryüzünün toprağından (edîm) yaratılmıştır." dediğini rivayet etmiştir.[266] **[1/512]**

Allah Resûlü'nden (sav) Âdem kelimesinin mânasına dair bahsettiklerimizi doğrulayan bir rivayet aktarılmıştır. O rivayet şudur:

[٦٤٥] حَدَّثَنِي بِهِ، يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ عَوْفٍ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، وَعُمَرُ بْنُ شَبَّةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَوْفٌ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَمُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، وَعَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عَوْفٌ، وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُمَارَةَ الْأَسَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ، عَنْ عَوْفٍ الْأَعْرَابِيِّ، عَنْ قَسَامَةَ بْنِ زُهَيْرٍ، عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ”إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ مِنْ قَبْضَةٍ قَبَضَهَا مِنْ جَمِيعِ الْأَرْضِ،

(7: 386) Sevrî, Ebû Husayn veya başka bir râvi tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den tahriç etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/49) bu rivayeti Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/512.

266 Bu rivayetin tahrici sayfa 488'de geçmişti. Türkî, 1/513.

فَجَاءَ بَنُو آدَمَ عَلَى قَدْرِ الْأَرْضِ جَاءَ مِنْهُمُ الْأَحْمَرُ وَالْأَسْوَدُ وَالْأَبْيَضُ وَبَيْنَ ذَلِكَ وَالسَّهْلُ وَالْحَزْنُ وَالْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ.“

645. Yakub b. İbrahim bana İbn Uleyye ve Avf tarikiyle; Muhammed b. Beşşâr bize Ömer b. Şebbe tarikiyle ikisinin şöyle dediklerini rivayet etmişlerdir: “Yahyâ b. Saîd bize Avf, İbn Beşşâr, İbn Ebî Adî, Muhammed b. Ca‘fer, Abdülvehhâb es-Sekafî’den şöyle dediklerini rivayet etmiştir: ‘Avf bize Muhammed b. Umâra el-Esedî, İsmail b. Ebân, Anbese, Avf el-A‘râbî ve Kasâme b. Züheyr tarikiyle Ebû Musa el-Eş‘arî’nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: ‘Allah Resûlü şöyle buyurdu: *‘Allah, Âdem’i bütün yeryüzünden aldığı bir avuç (toprak)tan yarattı. Âdem’in çocukları toprağın miktarına göre kırmızı, siyah, beyaz, bunların arasındaki renklerde, yumuşak, sert, habis ve temiz olarak geldi.*’”[267] **[1/513]**

Âdem ismini yeryüzünün toprağından (edîm) yaratıldığı anlamında yorumlayanların yorumuna göre أَحْمَدُ isminin إِحْمَادٌ, أَسْعَدُ isminin إِسْعَادٌ fiiliyle adlandırıldığı gibi آدَم kelimesinin aslının insanlığın atası olarak adlandırıldığı آدَم şeklinde bir fiil olması gerekir. Bundan dolayı kelime çekimlenmemiştir. Bu durumda bunun açıklaması بَلَغَ أَدَمَتَهَا anlamında آدَمَ الْمَلَكُ الْأَرْضَ olur. Yani “melek yerin yüz kısmına ulaştı.” anlamında olur. Cümlede geçen آدَمَتُهَا kelimesi göz görecek şekilde olan yerin üst kısmıdır. Her cilt sahibinin cildinin bir üst kısmı (آدَمَةٌ) olduğu gibi. Bundan dolayı derinin üst kısmına إِدَامٌ denmektedir. Çünkü içinde olan şeyden dolayı üst deri gibi olmuştur. Sonra fiilden isme aktarılmış ve bizzat bir kişinin ismi olmuştur.

2. {الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} “Bütün isimleri”

Allah’ın {الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} sözünün tefsiri:

Ebû Ca‘fer et-Taberî şöyle demiştir: Müfessirler, Allah’ın Âdem’e öğretip sonra meleklere arz ettiği isimlerde ihtilaf etmişlerdir.

---

267 Taberî, Târîh’inde (1: 91) sonunda bir ziyadeyle tahriç etmiştir. Tirmizî, (2955); Ebü’ş-Şeyh, *el-Azame*’de (1014) İbn Beşşâr tarikiyle tahriç etmiştir. Ahmed b. Hanbel, (4/400-406); Ebû Dâvûd, (3693); İbn Hibbân (6181) ve Ebü’ş-Şeyh (1015), Yahyâ b. Saîd tarikiyle tahriç etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel (4/400) Muhammed b. Ca‘fer tarikiyle tahriç etmiştir. Ebû Nu‘aym, *Hilye*’de (3/104); İbn Asâkir, *Târîh*’inde (7/374) başka tariklerle tahriç etmişlerdir. Tirmizî bu rivayetin hasen sahih, Hâkim ise senedinin sahih olduğunu söylemiştir. Türkî, 1/513.

1- İbn Abbas, şu rivayetteki görüşü benimsemiştir:

[٦٤٦] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «عَلَّمَ اللَّهُ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا، وَهِيَ هَذِهِ الْأَسْمَاءُ الَّتِي يَتَعَارَفُ بِهَا النَّاسُ: إِنْسَانٌ وَدَابَّةٌ، وَأَرْضٌ، وَسَهْلٌ، وَبَحْرٌ، وَجَبَلٌ، وَحِمَارٌ، وَأَشْبَاهُ ذَلِكَ مِنَ الْأُمَمِ وَغَيْرِهَا.»

646. Ebû Küreyb bize Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın; "Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti. Bunlar insanların birbirleriyle anlaştıkları insan, hayvan, yeryüzü, ova, deniz, dağ, merkep, toplulukların ve bunların dışındaki isimlerdir." dediğini rivayet etmiştir.[268]

[٦٤٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} قَالَ: عَلَّمَهُ اسْمَ كُلِّ شَيْءٍ.»

647. Muhammed b. Amr bize Ebû Âsım ve İsa tarikiyle, Ebû Huzeyfe bize Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} sözü hakkında; "Allah ona her şeyin ismini öğretti." dediğini rivayet etmişlerdir.[269] **[1/514]**

[٦٤٨] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} قَالَ: عَلَّمَهُ اسْمَ كُلِّ شَيْءٍ.»

648. İbn Vekî' bize babası, Süfyân ve Husayf tarikiyle Mücâhid'in {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} âyetiyle alakalı "Ona her şeyin ismini öğretti." dediğini rivayet etmiştir.[270]

---

268 Bu rivayetin tamamı sayfa 482-485'te geçmişti. Türkî, 1/514.

269 Taberî, *Târîh*'inde (1: 97) tahriç etmiştir. Bu rivayet Mücâhid'in *Tefsîr*'inde (199) mevcuttur. Türkî, 1/515.

270 Taberî, Târîh'inde (1: 97); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/80) 338 no'lu rivayette كُلَّ دَابَّةٍ وَكُلَّ طَيْرٍ وَكُلَّ شَيْءٍ "her canlı, her kuş ve her şeyin ismini öğretti." ilavesiyle Süfyân ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/515.

[٦٤٩] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ الْحَرَمِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُصْعَبٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «عَلَّمَهُ اسْمَ الْغُرَابِ وَالْحَمَامَةِ، وَاسْمَ كُلِّ شَيْءٍ.“

649. Ali b. Hasan bize Müslim el-Haramî, Muhammed b. Mus‘ab, Kays b. Rebî‘ ve Husayf tarikiyle Mücâhid’in “Ona karganın, güvercinin ve her şeyin ismini öğretti.” dediğini rivayet etmiştir.[271]

[٦٥٠] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ سَالِمٍ الْأَفْطَسِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «عَلَّمَهُ اسْمَ كُلِّ شَيْءٍ، حَتَّى الْبَعِيرَ وَالْبَقَرَةَ وَالشَّاةَ. “

650. İbn Vekî‘ bize babası, Şerîk ve Sâlim el-Aftas tarikiyle Saîd b. Cübeyr’in “Ona her şeyin ismini hatta deve, inek ve koyunun ismini öğretti.” dediğini rivayet etmiştir.[272]

[٦٥١] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «عَلَّمَهُ اسْمَ الْقَصْعَةِ وَالْفَسْوَةِ وَالْفُسَيَّةِ.“

651. İbn Vekî‘ bize babası, Şerîk, Âsım b. Küleyb ve Saîd b. Ma‘bed tarikiyle İbn Abbas’ın “Çanak-çömleğin, yellenmenin ve hafifçe yellenmenin ismini öğretti.” dediğini rivayet etmiştir.[273] **[1/515]**

[٦٥٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} قَالَ: حَتَّى الْفَسْوَةَ وَالْفُسَيَّةَ.“

652. Ahmed b. İshak bize Ebû Ahmed, Şerîk, Âsım b. Küleyb ve Hasan b. Sa‘d tarikiyle İbn Abbas’ın {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} âyetiyle

271 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*’inde (1/82) 351 no’lu rivayette Kays tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/515.

272 Taberî, *Târîh*’inde (1: 98) tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî *ed-Dürrü’l-Mensûr*’da (1/49) bu rivayeti Vekî‘’e isnad eder. Türkî, 1/515.

273 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*’inde (1/80) 337 no’lu rivayette Âsım tarikiyle tahriç etmiştir. Senedde geçen Saîd b. Ma‘bed ise durumu meçhul bir râvidir. Türkî, 1/515.

alakalı "yellenmenin ve hafifçe yellenmenin ismini öğretti." dediğini rivayet etmiştir.[274]

[٦٥٣] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُصْعَبٍ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} قَالَ: عَلَّمَهُ اسْمَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى الْهَنَةَ وَالْهُنَيَّةَ وَالْفَسْوَةَ وَالضَّرْطَةَ.»

653. Ali b. Hasan bize Müslim, Muhammed b. Mus'ab, Kays, Âsım b. Küleyb ve Ma'bed tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} sözü hakkında; "Ona her şeyi hatta büyük küçük bütün kötülükleri, yellenmeyi ve sesli yellenmeyi öğretti." dediğini rivayet etmiştir.[275]

[٦٥٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «عَلَّمَهُ الْقَصْعَةَ مِنَ الْقُصَيْعَةِ، وَالْفَسْوَةَ مِنَ الْفُسَيَّةِ.»

654. Kâsım, bize Hüseyin, Ali b. Müshir ve Âsım b. Küleyb tarikiyle İbn Abbas'ın "Ona küçük çömlekten büyük çömleğe ve sessiz yellenmeden sesli yellenmeye (kadar birçok şeyi) öğretti." dediğini rivayet etmiştir.[276]

[٦٥٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} حَتَّى بَلَغَ: {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} قَالَ: يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ. فَأَنْبَأَ كُلَّ صِنْفٍ مِنَ الْخَلْقِ بِاسْمِهِ وَأَلْجَأَهُ إِلَى جِنْسِهِ.»

655. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey' ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} ifadesinden {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} ifadesine kadar olan âyetler hakkında; "Ey Âdem onlara isimleri bildir, dedi. O da mahlûkatın her cinsini söyledi ve onları cinsine nispet etti." dediğini rivayet etmiştir.[277]

---

274 Taberî, *Târîh*'inde (1/97) tahriç etmiştir. Türkî, 1/516.

275 Taberî, *Târîh*'inde (1/97) tahriç etmiştir. Türkî, 1/516.

276 Âsım b. Küleyb önceki senedlerde olduğu gibi İbn Abbas'ın devrine yetişmemiştir. Türkî, 1/516.

277 Taberî, *Târîh*'inde (1/98) tahriç etmiştir. İbn Asâkir'in *Târîhu Dımaşk*'ına (7/399) bakılabilir. Türkî, 1/516.

[٦٥٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} قَالَ عَلَّمَهُ اسْمَ كُلِّ شَيْءٍ: هَذَا جَبَلٌ، وَهَذَا بَحْرٌ، وَهَذَا كَذَا وَهَذَا كَذَا، لِكُلِّ شَيْءٍ، ثُمَّ عَرَضَ تِلْكَ الْأَشْيَاءِ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ: {أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ}.»

656. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} sözü hakkında "Ona her şeyin ismini öğretti: 'Bu dağdır, bu denizdir, her şey için bu böyledir, şu şöyledir.' dedi. Sonra bunları meleklere arz etti ve {أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin."*[278] dedi." dediğini rivayet etmiştir.[279] **[1/516]**

[٦٥٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، وَمُبَارَكٍ، عَنِ الْحَسَنِ، وَأَبِي بَكْرٍ، عَنِ الْحَسَنِ، وَقَتَادَةَ، قَالَا: «عَلَّمَهُ اسْمَ كُلِّ شَيْءٍ: هَذِهِ الْخَيْلُ، وَهَذِهِ الْبِغَالُ، وَالْإِبِلُ، وَالْجِنُّ، وَالْوَحْشُ، وَجَعَلَ يُسَمِّي كُلَّ شَيْءٍ بِاسْمِهِ.»

657. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc, Cerîr b. Hâzim ile birlikte Mübârek, Hasan, Ebû Bekir tarikiyle Hasan ve Katâde'nin "Allah ona -bu at, bu katır, deve, cin, vahşi hayvan şeklinde- her şeyin ismini öğretti. O da her şeyi kendi ismiyle isimlendirmeye başladı." dediklerini rivayet etmiştir.[280]

[٦٥٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «اسْمَ كُلِّ شَيْءٍ.»

658. Ammâr tarafından bana Abdullah b. Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''nin "Her şeyin ismini (öğretti)." dediği rivayet edilmiştir.

2- Diğerleri "Allah, Hz. Âdem'e meleklerin isimlerini öğretti." demişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

---

278 Bakara 2/31.

279 Taberî, *Târîh*'inde (1: 98) tahriç etmiştir. Bu rivayet ayrıca Abdürrezzâk'ın *Tefsîr*'inde (1: 42-43) mevcuttur. Türkî, 1/516.

280 Rivayetin tamamı sayfa 493'te geçmişti. Türkî, 1/517.

[٦٥٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: قَوْلُهُ: «{وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} قَالَ: أَسْمَاءَ الْمَلَائِكَةِ.»

659. Ammâr tarafından bana Abdullah b. Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''nin {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} âyetiyle ilgili "Meleklerin isimlerini (öğretti)." dediği rivayet edilmiştir.[281]

3- Diğerleri "Allah, Hz. Âdem'e neslinin tamamının isimlerini öğretti." demişlerdir. **[1/517]**

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٦٦٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} قَالَ: أَسْمَاءَ ذُرِّيَّتِهِ كُلِّهِمْ أَجْمَعِينَ.»

660. Yunus b. Abdila'lâ bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in, Allah'ın {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا}sözü hakkında "Neslinin tamamının isimlerini (öğretti)." dediğini rivayet etmiştir.[282]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bu görüşlerin doğruya en uygunu ve âyetin zahirinin delâlet ettiği mânaya en fazla benzeyeni, Allah'ın {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} sözü hakkında bu isimlerin, mahlukatın bütün cinslerinin isimleri değil de Hz. Âdem'in neslinin isimleri ve meleklerin isimleri olduğu görüşünü benimseyenlerin görüşüdür. Bunun sebebi şanı yüce olan Allah'ın {ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ} "*Sonra onları meleklere arz etti.*" demesidir. Bununla "Hz. Âdem'e öğrettiği isimlerle birlikte isimlendirilen nesnelerin bizzat kendilerini (arz etti)." anlamını kastetmektedir. Araplar hâ ve mîm harfleriyle (yani هُمْ zamiriyle) hemen hemen Hz. Âdem'in evlatlarını ve melekleri kastetmektedirler.

Hayvanların ve diğer mahlukatın isimlerine gelince, bahsettiğimiz şekilde değil hâ ve elif (yani هَا zamiriyle) veya hâ ve nûn (yani هُنَّ zamiriyle) harfleriyle kinaye yaparlar veya عَرَضَهُنَّ ya da عَرَضَهَا derler. Eğer hayvanlar, kuşlar ve içinde Hz. Âdem'in evlatları ve melekler de dâhil olarak diğer cins varlıklar gibi mahlukatın sınıfları kinaye yapılacaksa

281 Taberî, *Târîh*'inde (1: 99) Abede el-Mervezî tarikiyle Ammâr b. Hasan'dan tahriç etmiştir. Türkî, 1/517.

282 Taberî, *Târîh*'inde (1/99) uzun bir şekilde tahriç etmiştir. Türkî, 1/518.

böyle yaparlar ve bahsettiğimiz şekilde hâ ve nûn (yani هُنَّ zamiriyle) harfleriyle veya hâ ve elif (yani هَا zamiriyle) kinaye yaparlar. Belki hâ ve mîm harfleriyle (yani هُمْ zamiriyle) bu şekilde olduğu zaman onlardan (insanlar ve meleklerle birlikte bütün mahlukattan) kinaye yaparlar. Nitekim şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ} *"Allah, bütün canlıları sudan yarattı. İşte bunlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimisi dört ayak üzerinde yürür."*[283] deyip içinde insanların ve diğer canlıların bulunduğu çeşitli bütün canlılar هُمْ zamiriyle kinaye yapmıştır.

Bu her ne kadar caiz olsa da Arapların kullanımında yaygın olan bizim bahsettiğimiz şekilde -karışık bir şekilde beraber anıldıkları zaman- toplulukların cinslerinin isimlerinin kinayelerini hâ ve elif (yani هَا zamiriyle) veya hâ ve nûn (yani هُنَّ zamiriyle) harfleriyle kinaye yapmalarıdır. Bunun için âyetin tefsirinin en uygununun Hz. Âdem'e öğrettiği şeyin Hz. Âdem'in neslinin isimleri ve meleklerin isimleri olduğu görüşünü benimsedim. Eğer İbn Abbas'ın benimsediği görüş Allah'ın kitabında {وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ} şeklinde geçtiği örneğe göre caiz ise zaten bunun İbn Mes'ûd'un kıraatinde ثُمَّ عَرَضَهُنَّ şeklinde iken Übey'in kıraatinde ثُمَّ عَرَضَهَا şeklinde olduğundan bahsedilmiştir. **[1/518]**

Belki İbn Abbas "Ona her şeyin ismini hatta yellenmenin ve hafifçe yellenmenin ismini öğretti." şeklindeki tefsirini Übey'in kıraatine göre yapmıştır. Çünkü bize ulaşan bilgiye göre İbn Abbas, Kur'ân'ı Übey'in kıraatine göre okurdu. İbn Abbas'ın Übey'in kıraatine göre tefsir yapması kabul edilemeyecek bir şey değildir. Hatta sahihtir ve daha önce bahsettiğim üzere Arapların dilsel kullanımlarında yaygın bir durumdur.

3. {ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ} "Sonra onları meleklere arz etti/gösterdi"

Allah Teâlâ'nın {ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bizim kıraatimize ve resmü'l-Mushaf'a göre âyete en uygun olan tefsire dair bahsettiklerimiz ve {ثُمَّ عَرَضَهُمْ} ifadesinin her ne kadar bahsettiğimiz sebeplerden dolayı bütün

283 Nûr 24/45.

toplumların çeşitlerine delâlet etmesi yanlış olmasa da Hz. Âdem'in neslinin isimleri ve meleklerin isimlerine delâletinin bütün varlık çeşitlerine olan delâletinden daha uygun olduğu daha önce geçmişti. Yani {ثُمَّ عَرَضَهُمْ} sözüyle "gök ehlini meleklere arz etti." anlamına gelmektedir. **[1/519]**

Müfessirler {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا} sözünün tefsirinde ihtilaf ettikleri gibi {ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ} sözünde de aynı doğrultuda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda bize görüşü ulaşmış olanların görüşlerinden bahsedeceğim:

[٦٦١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ} ثُمَّ عَرَضَ هَذِهِ الْأَسْمَاءَ؛ يَعْنِي أَسْمَاءَ جَمِيعِ الْأَشْيَاءِ الَّتِي عَلَّمَهَا آدَمَ مِنْ أَصْنَافِ جَمِيعِ الْخَلْقِ.»

661. Muhammed b. Alâ bize Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ} sözüyle alakalı "Sonra Allah bu isimleri arz etti. Yani Âdem'e öğrettiği bütün varlık çeşitlerinin isimlerini." dediğini rivayet etmiştir.[284]

[٦٦٢] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{ثُمَّ عَرَضَهُمْ} ثُمَّ عَرَضَ الْخَلْقَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ.»

662. Musa b. Harun bana Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre, İbn Mes'ûd ve Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin{ثُمَّ عَرَضَهُمْ} âyeti hakkında "Sonra bütün mahlukatı meleklere arz etti." dediğini rivayet etmiştir.[285]

[٦٦٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «أَسْمَاءَ ذُرِّيَّتِهِ كُلِّهَا أَخَذَهُمْ مِنْ ظَهْرِهِ. قَالَ: ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ.»

---

284 Bu rivayetin tamamı sayfa 485'te geçmişti. Türkî, 1/520.

285 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/105) bu rivayeti Süddî'den nakleder. İbn Ebî Hâtim'in *Tefsîr*'inde (1/80) 341 no'lu rivayette Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den tahriç etmiştir. Bu rivayetin tamamı sayfa 488'de geçmişti. Türkî, 1/520.

663. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle Abdurrahman b. Zeyd'in "Allah, Âdem'in neslinin isimlerini onun sırtından aldı ve sonra meleklere arz etti." dediğini rivayet etmiştir.[286]

[٦٦٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{ثُمَّ عَرَضَهُمْ} قَالَ: عَلَّمَهُ اسْمَ كُلِّ شَيْءٍ ثُمَّ عَرَضَ تِلْكَ الْأَسْمَاءَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ.»

664. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın{ثُمَّ عَرَضَهُمْ} sözü hakkında "Ona her şeyin ismini öğretti sonra bu isimleri meleklere arz etti." dediğini rivayet etmiştir.[287] **[1/520]**

[٦٦٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{ثُمَّ عَرَضَهُمْ} عَرَضَ أَصْحَابَ الْأَسْمَاءِ عَلَى الْمَلَائِكَةِ.»

665. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in {ثُمَّ عَرَضَهُمْ} âyetiyle alakalı "Gök ehlini meleklere arz etti." dediğini rivayet etmiştir.[288]

[٦٦٦] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُصْعَبٍ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ} يَعْنِي عَرَضَ الْأَسْمَاءَ الْحَمَامَةَ وَالْغُرَابَ.»

666. Ali b. Hasan bize Müslim, Muhammed b. Mus'ab, Kays ve Husayf tarikiyle Mücâhid'in {ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ} âyetiyle alakalı "Onlara güvercin ve karganın isimlerini (arz etti)." dediğini rivayet etmiştir.[289]

[٦٦٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، وَمُبَارَكٍ، عَنِ الْحَسَنِ، وَأَبِي بَكْرٍ عَنِ الْحَسَنِ، وَقَتَادَةَ، قَالَا: «عَلَّمَهُ اسْمَ كُلِّ

286 Bu rivayetin tahrici sayfa 518'de geçmişti. Türkî, 1/520.
287 Bu rivayetin tahrici sayfa 517'de geçmişti. Türkî, 1/521.
288 Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/49) bu rivayeti Taberî'ye isnad eder. Türkî, 1/521.
289 Bu rivayet sayfa 515'te geçmişti. Türkî, 1/521.

شَيْءٍ هَذِهِ الْخَيْلُ وَهَذِهِ الْبِغَالُ وَمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ، وَجَعَلَ يُسَمِّي كُلَّ شَيْءٍ بِاسْمِهِ، وَعُرِضَتْ عَلَيْهِ أُمَّةً أُمَّةً."

667. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc, Cerîr b. Hâzim Mübârek tarikiyle Hasan'dan, Ebû Bekir tarikiyle Hasan ve Katâde'den onların şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Allah ona 'bu attır', 'bu katırdır' ve benzeri şekilde her şeyin ismini öğretti. O da her şeyi kendi ismiyle söylemeye başladı ve ona grup grup arz edildi."[290]

4. {فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ} "Haydi bana bunların isimlerini bildirin.' dedi"

Azîz ve Celîl olan Allah'ın {فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ} sözünün tefsiri:

a. {أَنْبِئُونِي} "Bana bildirin."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Yüce Allah'ın {أَنْبِئُونِي} sözünün tefsiri 'Bana söyleyin.' şeklindedir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٦٦٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{أَنْبِئُونِي} يَقُولُ: أَخْبِرُونِي بِأَسْمَاءِ، هَؤُلَاءِ."

668. Ebû Küreyb bize Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın {أَنْبِئُونِي} ifadesiyle alakalı "Allah 'Bunların isimlerini bana söyleyin.' demek istiyor." dediğini rivayet etmiştir.[291] **[1/521]**

Nâbiğa Benî Zübyân'ın şiiri buna örnektir:

وَأَنْبَأَهُ الْمُنَبِّئُ أَنَّ حَيًّا ... حُلُولاً مِنْ حَرَامٍ أَوْ جُذَامِ

Haberci ona bildirdi bir yiğidin geldiğini
Harâm veya Cüzâm kabilesinden[292]

---

290 Rivayetin tamamı sayfa 493'te geçmişti. Türkî, 1/521.

291 Rivayetin tamamı sayfa 485'te geçmişti. Türkî, 1/521.

292 *Dîvânu Nâbiğa*, s. 162. Türkî, 1/522. Şiirde geçen "Harâm" kelimesiyle Harâm b. Danne b. Abd b. Kebîr b. Uzre b. Sa'd Hüzeym'in kabilesi veya da Harâm

Şâir أَنْبَأَهُ ifadesiyle "haber verdi, bildirdi" anlamını kastetmektedir.

b. {بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ} "Bunların isimlerini"

Allah'ın {بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ} sözünün tefsiri:

[٦٦٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، وَحَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ} قَالَ: بِأَسْمَاءِ هَذِهِ الَّتِي حَدَّثْتُ بِهَا آدَمَ.»

669. Muhammed b. Amr, bana Ebû Âsım tarikiyle İsa'dan; Müsennâ bize Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ} sözü hakkında "Âdem'e bildirdiğim şeylerin isimlerini (haber verin)." dediğini rivayet etmiştir.[293]

[٦٧٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ مُجَاهِدٍ: «{أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} يَقُولُ: بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ الَّتِي حَدَّثْتُ بِهَا آدَمَ.»

670. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in {أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} âyetiyle ilgili "Âdem'e bildirdiğim şeylerin isimlerini (haber verin)." dediğini rivayet etmiştir.[294]

5. {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} "Eğer doğru söyleyenler iseniz"

Yüce Allah'ın {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî müfessirlerin bu ifadenin tefsiri konusunda ihtilaf ettiklerini söylemiştir.

---

b. Cüzâm b. Adî b. Hâris b. Mürre b. Üded b. Zeyd'in kabilesi kastedilmiştir. Cüzâm'ın yurdu dağlık bir bölgedir. Eyle (Akabe) ve Eyle'nin devamı olan İsrailoğulları'nın yurdu olan Tîh'in yanında Hurrat-i Nüheyl'in arkasındaki Uzreoğulları'nın yurdunun arasındadır. Uzreoğulları'nın yurdu Cüzâm'a yakın olduğu için bu beyitte Harâm kabilesiyle Nâbiğa'nın kastettiği kimse hakkında şikâyet etmektedir. Şâkir, 1/489.

293 Mücâhid, *Tefsîr*, 199. Onun tarikiyle İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/81) 342 no'lu rivayette zikretmiştir. Türkî, 1/522.

294 Mücâhid, *Tefsîr*, 199. Onun tarikiyle İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/81) 342 no'lu rivayette zikretmiştir. Türkî, 1/522.

[٦٧١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ لِمَ أَجْعَلُ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً.»

671. Ebû Küreyb bize Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} ifadesiyle alakalı "Yeryüzünde niçin bir halife yaratacağımı biliyorsanız." dediğini rivayet etmiştir.[295] **[1/522]**

[٦٧٢] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} أَنَّ بَنِي آدَمَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَيَسْفِكُونَ الدِّمَاءَ.»

672. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerden {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} ifadesi hakkında "Âdemoğullarının yeryüzünde bozgunculuk çıkaracakları ve kan dökeceklerinde (doğruysanız)." dediklerini rivayet etmiştir.[296]

[٦٧٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، وَمُبَارَكٍ، عَنِ الْحَسَنِ، وَأَبِي بَكْرٍ، عَنِ الْحَسَنِ، وَقَتَادَةَ، قَالَا: «{أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} أَنِّي لَمْ أَخْلُقْ خَلْقًا إِلَّا كُنْتُمْ أَعْلَمَ مِنْهُ، فَأَخْبِرُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ.»

673. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc, Cerîr b. Hâzim ve Mübârek tarikiyle Hasan'ın, Ebû Bekir tarikiyle Hasan ve Katâde'nin {أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} âyeti hakkında "Sizden daha bilgili bir varlık yaratmayacağım

295 Rivayetin tamamı sayfa 485'te geçmişti. Türkî, 1/523.

296 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/105) Süddî'den zikretmiştir. Rivayetin tamamı sayfa 488'de geçmişti. Türkî, 1/523.

konusunda doğruysanız bana bunların isimlerini söyleyin (anlamındadır)." dediklerini rivayet etmiştir.[297]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Âyetin tefsirine en uygun olan görüş İbn Abbas'ın ve onun görüşünü benimseyenlerin görüşüdür. Bunun mânası şudur: "Ey, 'Sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyorken, yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek kimselerden mi bizden mi bir halife yaratacaksın?' diyen melekler! Sizin dışınızda bir halife yarattığım takdirde neslinin bana isyan edeceği, orada bozgunculuk çıkaracağı ve kan dökeceği; sizi halife kıldığım takdirde beni yücelterek ve takdis ederek bana itaat edeceğiniz, emrime uyacağınız yönündeki sözlerinizde doğruysanız size arz ettiğim şeylerin isimlerini bana söyleyin. Eğer onlar sizin bizzat gördüğünüz ve müşahede ettiğiniz varlıklar olduğu halde size arz etmiş olduğum yarattıklarımın isimlerini bilmiyorsanız sizin dışınızdakiler onları benim bildirmemle bilebiliyorlarsa, henüz var olmayan işlerden dolayı ve var olan işlerin sizin gözlerinize gizli olmasından dolayı bilmiyor olmanız daha uygundur. Öyleyse bilginiz olmayan şeyi benden istemeyin; çünkü ben size ve yarattığım varlıklara iyi gelecek şeyleri, daha iyi bilirim. **[1/523]**

Şanı yüce olan Allah'ın, kendisine *"Yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek kimseler mi yaratacaksın?"* diyen meleklerine dair bu fiili {رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ} *"Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vaadin elbette haktır. Sen hâkimlerin en adilisin."*[298] dediği zaman Hz. Nuh'a (as) cevaben; {لاَ تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} *"Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."*[299] dediği gibi şanı yüce olan Allah'ın onlara bir îtâbı kabilindendir. Böylece melekler Rablerinden; O'nun yeryüzünde O'nu tesbih ve takdis eden halifesi olmayı istediler. Çünkü yeryüzünde halife kılacağı varlığın neslinin orada bozgunculuk çıkaracağını ve kan dökeceğini haber vermiştir.

Bunun üzerine şanı yüce olan Allah {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} *"Ben sizin bilmediğinizi bilirim."* dedi. Bununla şanı yüce olan Allah'ın, onların sözlerini yadırgayarak "Ben sizin birinizin, isyan fiillerini ilk defa işleyen olduğunu ve onları son defa işleyecek olduğunu, onun da İblis olduğunu biliyorum." anlamını kastetmiştir. Sonra bizzat gözleriyle şahit oldukları şey konusunda

297 Rivayet sayfa 493'te geçmişti. Türkî, 1/523.
298 Hûd 11/45.
299 Hûd 11/46.

bile bilgilerinin eksik olduğunu onlara göstererek söyledikleri sözde hatalı oldukları yeri onlara bildirmiştir. Bu durumda Allah'ın o gün bulunan mahlukatını onlara sunması ve sizi yeryüzümde halife yaptığım takdirde tesbih ve takdis edeceğiniz, sizin dışınızdaki varlıkları halife yaptığım takdirde neslinin bana isyan edeceği, bozgunculuk çıkaracağı ve kan dökecekleri konusunda *"Eğer doğru iseniz bana isimlerini söyleyin."* demesi sûretiyle bildirmediği ve haber vermediği şeye dair nasıl (bilgileri olsun)?

Söylemlerinin hatalı olan yeri onlara açıkça görününce ve onlara hataları iyice açığa çıktığı zaman tevbe ederek Allah'a yöneldiler ve {سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا} *"Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur."*[300] dediler ve Hz. Nuh'un (as), sorduğu sorudan dolayı îtâb edilip ona {لَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ} *"Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme."*[301] denildiği zaman; {رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ} *"Rabbim! Şüphesiz ben senden hakkında bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, şüphesiz ziyana uğrayanlardan olurum."*[302] dediği gibi hatadan süratla döndüler ve hatadan vazgeçip derhal Allah'a sığındılar. Hakka yönlendirilmiş ve hakikate ulaşmasına imkân tanınmış herkesin fiilinin hakka yönelmesi bu şekilde hızlı ve hakka dönüşü yakındır. **[1/524]**

Basralı nahivcilerden biri, bir kimsenin birine, onun bilmediğini bilerek ve cahilliğini kastederek "Eğer biliyorsan bunu bana söyle." demesi gibi {أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} sözünün, meleklerin bir şey iddia ettiklerinden dolayı (söylenmiş bir söz) olmadığını, Allah'ın; onların gayb ilmini bilmediklerini, Hz. Âdem'in buna dair bilgisini ve onun üstünlüğünü ortaya koymuş olduğunu iddia etmiştir.

Bu, derinlemesine düşünen bir kimsenin düşündüğü zaman bir kısmı diğer bir kısmıyla çelişen bir görüş olduğunu fark edeceği bir görüştür. Bu, bu görüşü benimseyenin, şanı yüce olan Allah'ın meleklere gök ehlini arz ettiği zaman onların bunu bilmediklerini ve azarlanmalarını gerektiren bir şekilde iddia etmediklerini bilerek bana bunların isimlerini söyleyin, dediğini iddia etmeleri ve {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} ifadesini bir kimsenin birine bilmediğini bilip onun cahil olduğunu kastederek "Eğer biliyorsan bunu bana söyle!" demesi

300 Bakara 2/32.
301 Hûd 11/46.
302 Hûd 11/47.

gibi olduğunu zannetmeleri sebebiyledir. Şüphe yok ki {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} sözü, sözünüzde veya fiilinizde doğruysanız anlamındadır. Çünkü Arapların kullanımında "sıdk" kelimesi bilgideki doğruluk değil haberdeki doğruluktur.

Herhangi bir dilsel kullanımda "doğru biliyor." anlamında صَدَقَ الرَّجُلُ denilmesi mantık dışıdır. Durum böyle olunca şanı yüce olan Allah'ın meleklere yönelik olarak meleklerin dürüst olmadıklarını kastederek ve onların doğru söylemediklerini bilerek{أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} demiş olması gerekmektedir. Bu görüş onun kabul etmeyeceği görüşün bizzat kendisidir. Çünkü o, sahibinden aktardığımız bu görüşün bütün ilk dönem ve son dönem müfessirlerin ve yorumcuların görüşlerinden tamamen dışında olmasına rağmen meleklerin hiçbir şey iddia etmediğini ve onlara nasıl "Eğer doğru iseniz bana bunların isimlerini söyleyin." denilmesi mümkün olsun, şeklinde zannetmektedir. **[1/525]**

Bazı müfessirlerin Allah'ın {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} sözünü "doğru olduğunuz için." şeklinde tefsir ettikleri rivayet edilmiştir. Eğer {إِنْ} ifadesi bu bağlamda إِذْ anlamında olmuş olsaydı bu ifadenin elif harfinin fetha ile okunması gerekirdi. Çünkü إِذْ ifadesi gelecek zaman ifade eden bir fiilin önünde geldiği zaman fiilin illeti ve sebebi olur. Bu, bir kimsenin أَقُومُ إِذْ قُمْتَ "Sen kalktığında ben kalkarım." demesi gibidir ve mânası; "Sen kalktığın için ben de kalkarım." şeklindedir ve gelecek zaman (kalkacağım) anlamındadır. Eğer {إِنْ} ifadesi إِذْ anlamında olmuş olsaydı sözün anlamı; "Siz doğru olduğunuz için bunların isimlerini bana söyleyin." şeklinde olurdu. إِنْ ifadesi bunun yerine konulduğu zaman -elif fethalı bir şekilde- أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ أَنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "Doğru sözlü olduğunuz için bana isimlerini söyleyin." denilir. Müslüman kârilerin tamamının icmâ ederek إِنْ ifadesinin elifini kesrayla okumaları إِنْ ifadesini إِذْ mânasında tefsir edenin hata yaptığını gösterir.

[BAKARA SÛRESİ 32. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾

"Melekler, 'Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin.' dediler." **(Bakara 2/32)**

1. {قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا} **"Melekler, 'Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur."**

Allah Teâlâ'nın {قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} sözünün tefsiri: **[1/526]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bu, Allah tarafından meleklerin O'na dönerek yöneldiklerine, bilmedikleri şeyin ilmini Allah'a havale ettiklerine ve şanı yüce olan Allah'ın bildirdiği dışında kendilerinin ve herhangi bir kimsenin bir şey bildiği iddiasından uzaklaşıp arındıklarına dair bir bilgidir.

Bu üç âyette ibret alan kimse için ibret, öğüt alacak kimse için öğüt ve kalb-i (selim sahibi) olan veya şuurlu olarak söze kulak veren kimse için şanı yüce olan Allah'ın bu Kur'ân'ın âyetlerine yerleştirmiş olduğu, dillerini anlatmaktan aciz kalacağı hikmet inceliklerine dair bir açıklama vardır. Bunun sebebi şanı yüce olan Allah'ın, Peygamberi (sav) için İsrailoğulları Yahudilerinin arasında olan bir kimseye karşı, şanı yüce olan Allah'ın yarattığı kimselerden ancak özel kimselere bilgi vermiş olduğu ve nübüvvetinin doğruluğunun iyi yerleşmesi ve gelen şeylerin O'nun tarafından geldiğini bilmeleri için sadece peygamberlere ve din adamlarına bildirdiği gayb bilgisine sahip olduğunu iddia eden kimseye karşı delil getirmiş olmasıdır. Burada doğruluğuna dair delil ortaya konulmamış olduğu halde olmuş olan olaydan veya olmamış olan olayı olmuş şekilde haber veren, dolayısıyla da müfteri kimseye, Rabbi tarafından cezanın gerekli olduğuna işaret vardır. Görmüyor musun ki Allah, meleklerinin,

"'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.' demişler. Allah da,

'Ben sizin bilmediğinizi bilirim.' demişti." şeklinde cevap vermiştir ve onlara arz ettiği gök ehlini arz etmesi esnasında bilgilerinin kısıtlı olduğunu onlara bildirmesiyle bunu söylemelerinin uygun olmadığını onlara bildirmiş ve,

"Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin." demiştir. Artık onlar için;

"Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur." sözleriyle acziyetlerini itiraf etmekten ve sadece Allah'ın bildirdiğini bilebileceklerine dair Allah'a sığınmalarından başka gidecek bir yol kalmamıştır. Bunda falcıların, kâhinlerin, kuş uçurarak tahminde bulunanların ve müneccimlerin, gayb bilgilerinden bir şey bildiğini iddia eden her kimsenin yalan söylediğine dair en açık delâlet en açık delil vardır. **[1/527]**

Orada durumlarını anlattığımız Ehl-i Kitap'ın atalarına Allah'a tevbe ettikleri ve O'na itaat ederek yöneldikleri zaman verdiği geçmiş nimetlerini ve önceki nesile olan desteklerini bununla hidâyete şefkatle yönelterek, kurtuluşa bununla gitmelerini sağlayarak hatırlatmış; taşkınlık ve dalâlette ısrar etmeleri ve bunlara saplanmaları konusunda taşkınlık ve sapkınlığa daldıkları zaman düşmanı olan İblis'in başına gelen benzer azabın onların da başına geleceği konusunda uyarmıştır.

Allah'ın {سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا} sözünün tefsirine gelince bu, şu rivayetteki gibidir:

[٦٧٤] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: قَالُوا: «{سُبْحَانَكَ} تَنْزِيهًا لِلَّهِ مِنْ أَنْ يَكُونَ أَحَدٌ يَعْلَمُ الْغَيْبَ غَيْرَهُ، تُبْنَا إِلَيْكَ، {لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا}: تَبَرَّءُوا مِنْهُمْ مِنْ عِلْمِ الْغَيْبِ، إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا كَمَا عَلَّمْتَ آدَمَ."

674. Ebû Küreyb bize Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Melekler gaybı Allah'tan başka birinin bildiği iddiasından Allah'ı tenzih ederek 'Seni tesbih ediyoruz ve sana tevbe ediyoruz.'; Âdem'e öğrettiğin gibi bize öğrettiğinden başka gayb bilgisine sahip olduğu iddiasından uzaklaşarak 'Senin öğrettiğinden başka bilgimiz yoktur.' dediler."[303]

سُبْحَانَ kelimesi mastardır ve çekimi yoktur. Mânası sanki نُسَبِّحُكَ تَسْبِيحًا "seni tesbih ederiz." ve نُنَزِّهُكَ تَنْزِيهًا "seni tenzih ederiz." ve "Bize bildirdiğinin dışında bir şey bildiğimiz konusunda seni temizler, arındırırız." diyorlamış gibi "Seni tesbih ederiz." şeklindedir.

303 Rivayetin tamamı sayfa 485'te geçmişti. Türkî, 1/528.

2. {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} "Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin.' dediler."

Allah'ın {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Ey Rabbimiz! Sen herhangi bir kimse tarafından öğretme olmaksızın olan ve olacak şeylerin hepsini ve yarattıklarının tamamının dışında gaybleri bilensin. Bunun sebebi onların *"Bize öğrettiğinden başka bilgimiz yok."* sözleriyle Rablerinin öğrettiğinden başka bilgileri olma durumunu kendilerinden kaldırmışlar ve herhangi bir öğretme olmaksızın bilen olduğunu kastederek *"Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin."* sözleriyle kendileri için ortadan kaldırdıkları durumu Rableri için ortaya koymuşlardır. Çünkü senin dışındaki bir varlık başka birinin öğretmesi olmaksızın bir şeyi bilemez. **[1/528]**

Şu rivayete göre {الْحَكِيمُ} kelimesi "hikmet sahibi" demektir.

[٦٧٥] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{الْعَلِيمُ}: الَّذِي قَدْ كَمُلَ فِي عِلْمِهِ؛ وَ {الْحَكِيمُ}: الَّذِي قَدْ كَمُلَ فِي حِكْمَتِهِ."

675. Müsennâ bana Abdullah b. Salih, Muâviye ve Ali tarikiyle İbn Abbas'ın "{الْعَلِيمُ}, ilminde kemale ermiş olan; {الْحَكِيمُ} ise hikmetinde kemale ermiş olan demektir." dediğini rivayet etmiştir.[304]

[BAKARA SÛRESİ 33. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ﴾

"Allah, şöyle dedi: 'Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle.' Âdem, meleklere onların isimlerini bildirince Allah, 'Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?' dedi." **(Bakara 2/33)**

---

304 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde -Mecmû'u'l-Fetâvâ'da (17/220) olduğu gibi-; Ebü'ş-Şeyh, el-Azame'de (98) Abdullah b. Salih tarikiyle tahriç etmiştir. {الصَّمَدُ} kelimesinin tefsirinde gelecektir. Türkî, 1/529.

1. {قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} **"Allah, şöyle dedi: 'Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle.' Âdem, meleklere onların isimlerini bildirince Allah, 'Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim' dedi."**

Allah'ın {قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Allah, kendilerini yeryüzünde halifesi yapmasını isteyen, kendilerini O'na itaat edip O'nun emrine boyun eğmekle kendileri dışındakileri bozgunculuk çıkarıp kan dökmekle niteleyen meleklerine; onlara arz ettiği isimleri bilmedikleri gibi Allah'ın bildirmesinden önce yarattıklarının yerlerini ve hükmünün mahallini bilmediklerini bildirmiştir. Çünkü bu, Allah'ın onlara bildirmediği şeylerdendir ki bilsinler. Onlar ve onların dışındakiler Rablerinin onlara bildirdikleri dışında bir şey bilemezler. Meleklere arz ettiği şeylerin isimlerini Hz. Âdem'e öğrettiği ve meleklere ancak onlara öğrettikten sonra verdiği gibi Allah, ilmi yarattıklarından dilediğine özel verir ve dilediğine de vermez. **[1/529]**

a. {قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ} **"Allah, şöyle dedi: 'Ey Âdem! Onlara söyle.'"**

Allah'ın {قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ} sözünün tefsiri:

Allah bu ifadeyle "onlara haber ver, söyle." anlamını kastetmektedir. Hâ ve mîm harfleri ({هُمْ} zamiri) meleklere aittir.

b. {بِأَسْمَائِهِمْ} **"Bunların isimlerini"**

{بِأَسْمَائِهِمْ} sözüyle meleklere arz ettiği şeylerin isimlerini kastetmektedir. {بِأَسْمَائِهِمْ} ifadesindeki hâ ve mîm harfleri ({هُمْ} zamiri) {أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ} sözündeki {هَؤُلَاءِ} ifadesinden kinayedir.

c. {فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ} **"Onlara haber verince"**

{فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ} yani Âdem, meleklere onlara Allah'ın arz ettiği şeyleri söyleyip onlar da bilemeyince, "*Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve*

takdis ediyoruz." şeklinde sözlerinin hatasını, onların bu konuda yanlış yaptıklarını ve onların dedikleri gibi olduğu takdirde bu konuda Rablerinin hükmünün meydana geliş mahiyetini bilmediklerini anladıkları zaman Allah onlara daha önce söyledikleri sözün ve onlardan sadır olan sorunun yanlışlığından dolayı bir kınama olarak;

d. {قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} **"Allah, 'Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim' dedi."**

"*Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim demedim mi?*" -ki gayb, gözlerine görünmeyen ve onları göremedikleri şeydir- buyurmuştur.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٦٧٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ} يَقُولُ: أَخْبِرْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ {فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ} أَيُّهَا الْمَلَائِكَةُ خَاصَّةً {إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} وَلَا يَعْلَمُهُ غَيْرِي.»

676. Muhammed b. Alâ bize Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "{قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ} sözü 'Onlara isimlerini söyle.' demektir. {فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ} *"Onlara isimlerini haber verince 'Ben size demedim mi?'"* Özel olarak (bazı meleklere) Ey melekler! {إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *"Göklerin ve yerin gaybını ben bilirim."* Benden başka kimse bilemez.' demektir."[305]

[٦٧٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قِصَّةِ الْمَلَائِكَةِ وَآدَمَ، فَقَالَ اللَّهُ لِلْمَلَائِكَةِ: كَمَا لَمْ تَعْلَمُوا هَذِهِ الْأَسْمَاءَ فَلَيْسَ لَكُمْ عِلْمٌ، إِنَّمَا أَرَدْتُ أَنْ أَجْعَلَهُمْ لِيُفْسِدُوا فِيهَا، هَذَا عِنْدِي قَدْ عَلِمْتُهُ؛ فَكَذَلِكَ أَخْفَيْتُ عَنْكُمْ أَنِّي أَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يَعْصِينِي وَمَنْ يُطِيعُنِي. قَالَ: وَسَبَقَ مِنَ اللَّهِ: {لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} قَالَ: وَلَمْ تَعْلَمِ الْمَلَائِكَةُ ذَلِكَ وَلَمْ يَدْرُوهُ. قَالَ: فَلَمَّا رَأَوْا مَا أَعْطَى اللَّهُ آدَمَ مِنَ الْعِلْمِ أَقَرُّوا لِآدَمَ بِالْفَضْلِ.»

305 Rivayetin tamamı sayfa 485'te geçmişti. Türkî, 1/530.

677. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in, melekler ve Âdem kıssası hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah meleklere şöyle dedi: 'Bu isimleri bilmediğiniz gibi benim onları orada bozgunculuk çıkarmaları için yaratmayı murad ettiğime dair sizin hiçbir bilginiz yoktur. Bu (bilgi) benim yanımdadır, onu ben bilirim. Orada bana isyan edecek ve itaat edecek kimseler yaratacağımı sizden gizledim.' Allah tarafından {لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} *"Andolsun ki cehennemi hem cinlerden hem insanlardan (suçlularla) dolduracağım."*[306] sözü daha önce geçmişte söylenmiştir. Melekler bunu bilmiyorlar ve bunun farkında değillerdi. Allah'ın Âdem'e verdiği ilmi gördükleri zaman Âdem'in üstünlüğünü itiraf ettiler."[307] **[1/530]**

2. {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} "Açığa vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da ben bilirim"

Allah'ın {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî müfessirlerin bu ifadenin tefsirinde ihtilaf ettiklerini söylemektedir. İbn Abbas'tan şu rivayet aktarılmıştır:

[٦٧٨] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ} يَقُولُ: مَا تُظْهِرُونَ {وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} يَقُولُ: أَعْلَمُ السِّرَّ كَمَا أَعْلَمُ الْعَلَانِيَةَ. يَعْنِي مَا كَتَمَ إِبْلِيسُ فِي نَفْسِهِ مِنَ الْكِبْرِ وَالِاغْتِرَارِ."

678. Ebû Küreyb bize Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "{وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ} sözü 'açıktan yaptıklarınızı', {وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} sözü 'Aşikâr olanı bildiğim gibi gizli olan şeyleri bilirim yani İblis'in, nefsinde gizlediği kibir ve gururu bilirim.' demektir."[308]

306 Hûd 11/119.
307 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/107) bu rivayeti Taberî'den zikretmiştir. Türkî, 1/531.
308 Rivayetin tamamı sayfa 485'te geçmişti. Türkî, 1/531.

[٦٧٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} قَالَ قَوْلُهُمْ: {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا} فَهَذَا الَّذِي أَبْدَوْا {وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} يَعْنِي مَا أَسَرَّ إِبْلِيسُ فِي نَفْسِهِ مِنَ الْكِبْرِ.“

679. Musa b. Harun bana Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre, İbn Mes'ûd ve Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim."*[309] âyetiyle ilgili "Meleklerin{أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا} *"Yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak kimseler mi yaratacaksın?"*[310] sözleri açığa vurdukları"; {وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"gizli tuttuklarınızı"*[311] İblis'in, nefsinde gizlediği kibirdir." dediklerini rivayet etmiştir.[312] **[1/531]**

[٦٨٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «قَوْلُهُ: {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} قَالَ: مَا أَسَرَّ إِبْلِيسُ فِي نَفْسِهِ.“

680. Ahmed b. İshak el-Ahvâzî bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Amr b. Sâbit ve babası tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in, {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Açığa vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da ben bilirim"*[313] âyetinde kastedilenin; "İblis'in, nefsinde gizlediği şey" olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[314]

---

309 Bakara 2/33.

310 Bakara 2/30.

311 Bakara 2/33.

312 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/106) bu rivayeti Süddî'den zikretmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/50) bu rivayeti İbn Mes'ûd ve sahabeden bazı kimselerden Taberî'ye isnad eder. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/82) 354 no'lu rivayette Fadl b. Hâlid, Ubeyd b. Süleyman ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'tan benzerini tahriç etmiştir. Türkî, 1/531-532.

313 Bakara 2/33.

314 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/83) 357 no'lu rivayetin ardından muallak olarak zikretmiştir. Amr b. Sâbit zayıf bir râvidir. Türkî, 1/532.

[٦٨١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، «فِي قَوْلِهِ: {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} قَالَ: مَا أَسَرَّ إِبْلِيسُ فِي نَفْسِهِ مِنَ الْكِبْرِ أَنْ لَا يَسْجُدَ لِآدَمَ.»

681. Ahmed b. İshak bize Ebû Ahmed tarikiyle Süfyân'ın, Allah'ın {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Açığa vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da ben bilirim"*[315] sözü hakkında "(Bu,) İblis'in, nefsinde Âdem'e secde etmemeye yönelik gizlediği kibirdir." dediğini rivayet etmiştir.[316]

[٦٨٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ الْأَنْمَاطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَهْدِيُّ بْنُ مَيْمُونٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْحَسَنَ بْنَ دِينَارٍ: قَالَ لِلْحَسَنِ وَنَحْنُ جُلُوسٌ عِنْدَهُ فِي مَنْزِلِهِ: «يَا أَبَا سَعِيدٍ أَرَأَيْتَ قَوْلَ اللَّهِ لِلْمَلَائِكَةِ {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} مَا الَّذِي كَتَمَتِ الْمَلَائِكَةُ؟ فَقَالَ الْحَسَنُ: إِنَّ اللَّهَ لَمَّا خَلَقَ آدَمَ رَأَتِ الْمَلَائِكَةُ خَلْقًا عَجِيبًا، فَكَأَنَّهُمْ دَخَلَهُمْ مِنْ ذَلِكَ شَيْءٌ، فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ، وَأَسَرُّوا ذَلِكَ بَيْنَهُمْ، فَقَالُوا: وَمَا يُهِمُّكُمْ مِنْ هَذَا الْمَخْلُوقِ إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَخْلُقْ خَلْقًا إِلَّا كُنَّا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنْهُ.»

682. Müsennâ bana Haccâc el-Enmâtî tarikiyle Mehdî b. Meymûn'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hasan b. Dînâr'ın, evinde yanında biz otururken Hasan'a şöyle dediğini işittim:

'Ey Ebû Saîd! Allah'ın meleklere yönelik {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Açığa vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da ben bilirim"*[317] sözü hakkında ne dersin? Meleklerin gizlediği şey nedir?' dedi. Hasan da şöyle dedi:

'Allah, Âdem'i yarattığı zaman melekler şaşkınlık verici bir varlık gördüler. Sanki onlara bu varlıktan dolayı (endişe gibi) bir şey girmişti. Sonra birbirlerine yöneldiler, bunu aralarında gizlediler ve şöyle dediler: 'Bu yaratılan sizi ilgilendirmesin, Allah bizden daha kıymetli birini yaratmaz.'"[318]

---

315 Bakara 2/33.

316 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/106) bu rivayeti Sevrî'den zikretmiştir. Türkî, 1/532.

317 Bakara 2/33.

318 Saîd b. Mansûr, *Sünen*'inde (Tefsir-185) Mehdî b. Meymûn tarikiyle tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/50) bu rivayeti Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/532.

[٦٨٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} قَالَ: أَسَرُّوا بَيْنَهُمْ فَقَالُوا يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ أَنْ يَخْلُقَ، فَلَنْ يَخْلُقَ خَلْقًا إِلَّا وَنَحْنُ أَكْرَمُ عَلَيْهِ مِنْهُ.»

683. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'nin, {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Açığa vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da ben bilirim"*[319] sözü hakkında "Melekler aralarında gizlice konuştular ve 'Allah dilediğini yaratır, bizden daha değerlisini yaratmaz.' dediler." dediğini rivayet etmiştir.[320] **[1/532]**

[٦٨٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «{وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} فَكَانَ الَّذِي أَبْدَوْا حِينَ قَالُوا: {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا} وَكَانَ الَّذِي كَتَمُوا بَيْنَهُمْ قَوْلَهُمْ: لَنْ يَخْلُقَ رَبُّنَا خَلْقًا إِلَّا كُنَّا نَحْنُ أَعْلَمَ مِنْهُ وَأَكْرَمَ. فَعَرَفُوا أَنَّ اللَّهَ فَضَّلَ عَلَيْهِمْ آدَمَ فِي الْعِلْمِ وَالْكَرَمِ.»

684. Müsennâ bana İshak, Abdullah b. Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî' b. Enes'in, {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Açığa vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da ben bilirim"*[321] âyeti hakkında sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Açığa vurdukları şey, onların *"Yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak kimseler mi yaratacaksın?"* [322] dedikleri zamandır. Aralarında gizledikleri şey; 'Rabbimiz hiçbir varlık yaratmaz ki biz onlardan daha bilgili ve değerli olmayalım.' sözleridir. Böylece Allah'ın Âdem'i ilim ve değerde onlardan daha üstün kıldığını bilmişlerdir."[323]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demektedir: Bu görüşlerden âyetin tefsirine en uygun olanı İbn Abbas'ın görüşüdür. O da {وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ} *"Açığa vurduklarınızı da ben bilirim"*[324] sözünün mânasının; 'Ben ilmimle göklerin ve yerin gaybını ve dillerinizle açıktan söylediklerinizi bilirim.'; {وَمَا كُنْتُمْ

319 Bakara 2/33.
320 Rivayet Abdürrezzâk'ın *Tefsîr*'inde (1/43) geçmektedir. Türkî, 1/533.
321 Bakara 2/33.
322 Bakara 2/30.
323 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/83) 357 no'lu rivayette İbn Ebî Ca'fer tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/533.
324 Bakara 2/33.

{تَكْتُمُونَ} *"Gizli tuttuklarınızı da ben bilirim"*[325] sözünün mânasının da 'Gönüllerinizde gizlediklerinizi bilirim ve sırlarınız ve açık halleriniz bana göre birdir, hiçbir şey bana gizli kalmaz.' şeklinde olmasıdır. Dilleriyle açıktan söyledikleri şey şanı yüce olan Allah'ın söylediklerini haber vermiş olduğu şeydir. O da {أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ} *"Orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ediyor ve seni takdis ediyoruz"*[326] şeklindeki sözleridir.

Onların gizledikleri şey İblis'in kendi içinde gizli olan Allah'ın emrine karşı gelme ve O'na itaat etme konusunda büyüklenmesidir. Çünkü müfessirlerin tamamından gelen görüşler, sözünü ettiğimiz iki görüşün dışına çıkmaz. Bunlardan biri bizim söylediğimiz bu görüş diğeri de Hasan el-Basrî, Katâde ve şöyle diyenlerin görüşüdür: "Bunun anlamı meleklerin kendi aralarında 'Allah her kimi yaratsa biz ondan daha değerli oluruz.'" düşüncelerini gizlemeleridir. Ne var ki bu âyetin tefsirinde sözünü ettiğim iki görüşten ancak biri doğrudur. Birinin doğruluğunu kabul etmeyi gerektiren bir delil olmadığına göre diğeri doğrudur.

Hasan el-Basrî, Katâde ve âyetin tefsirinde onların görüşünü benimseyenlerin bu görüşlerinin doğru olduğunu gösteren, kitabın bir işareti veya hüccet olacak bir haber yoktur. İbn Abbas'tan aktarılan görüş Allah'ın İblis'i Hz. Âdem'e secdeye çağırdığı ve onun kaçınıp kibirlendiği, meleklere bundan önce gizli olan Allah'a isyan fiilini ve kibrini açıkça meleklere gösterdiği zaman İblis'in O'na isyan ettiği yönündeki haber bu görüşün doğruluğuna delâlet etmektedir. **[1/533]**

Eğer bir kimse meleklerin konuşmalarını gizlemelerinin onların hepsiyle alakalı olduğunu düşünürse; bu âyetin tefsiri hakkında İbn Abbas'tan rivayet edilen görüşün ve onun görüşünü benimseyenlerin, bunun İblis'in kibrini ve isyanını gizlemesiyle alakalı olduğunu doğru kabul etmemiş olur. Bu, ismini bizzat zikretmeksizin bir grubun bir ferdine dair haber verdikleri zaman tamamına dair haber vermiş gibi bir kullanıma sahip olan Arapların üslubudur. Tıpkı ordudan bir kişi veya bir kısım insan öldürüldüğü veya yenilgiye uğratıldığı zaman Arapların قُتِلَ الْجَيْشُ وَهُزِمُوا "Ordu katledildi ve yenilgiye uğratıldı." sözü gibidir ve böylece yenilgiye uğratılan ve öldürülen kimseden ordunun tamamı adına haber verilmiş olur. Şanı

325 Bakara 2/33.
326 Bakara 2/30.

yüce olan Allah'ın{إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ} *"Odaların arkasından sana bağıranların çoğu aklı ermeyen kimselerdir."*[327] dediği gibi Allah Resûlü'ne (sav) bağıran ve bu o âyetin kendisi hakkında indiği kimsenin Allah Resûlü'ne (sav) (Medine dışından) gelen Temîmoğulları'ndan olduğundan bahsedilmiştir. (Durum böyleyken) Haber (bir kişi adına değil) grup adına haber verir şekilde verilmiştir. Allah'ın,{وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Açığa vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da ben bilirim"*[328] sözü de böyledir ve onlardan bir kişi kastedildiği halde grup adına haber verilmiştir.

[BAKARA SÛRESİ 34. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾

***"Hani meleklere, 'Âdem için saygı ile eğilin' demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu."* (Bakara 2/34)**

1. {وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ} "Hani meleklere, 'Âdem için saygı ile eğilin' demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişlerdi."

Allah'ın {وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demektedir: Allah'ın {وَإِذْ قُلْنَا} sözü {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ} sözüne atfedilmiştir. Sanki şanı yüce olan Allah, Resûlü'nün Muhacirleri arasında yaşayan İsrailoğullarından olan Yahudilere daha önce bahsettiğimiz üzere onlara olan nimetlerini tek tek sayarak ve bunları hatırlatarak "Size nimet verdiğim, yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattığım, meleklere yeryüzünde bir halife yaratacağım." diyerek "Atanız Âdem'i kendi ilmimden, lütfumdan ve ikramımdan vererek üstün kıldığım ve melekleri ona secde ettirip onlar secde ettikleri zaman size yaptıklarımı hatırlayın." demiştir.

---

327 Hucurât 49/4.
328 Bakara 2/33.

Sonra meleklerin tamamından İblis'i istisna etmiştir. Onu istisna etmesiyle İblis'in meleklerden olduğuna ve onlarla birlikte ona da secde emredildiğine işaret etmiştir. Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şöyle buyurduğu gibi:

{إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ}

"İblis'ten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı. Allah, 'Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?' dedi."[329]

Övgüsü yüce olan Allah, İblis'e, meleklere secde etmesini emrettiği kişi olan Âdem'e secde etmesini emrettiğini haber vermektedir. Sonra onu Âdem'e secde ettiklerini söylediği kimselerden istisna etmiştir. Böylece onu, emrine itaat etmekle nitelendirdiği kimselerden çıkarmış ve melekler için 'kulu Âdem'e secde etme' şeklinde yüklediği vasfı ondan olumsuzlamıştır. **[1/534]**

2. İblis'in Meleklerden mi Yoksa Başka Varlıklardan mı Olduğu Konusu

Sonra müfessirler onun meleklerden mi yoksa başka varlıklardan mı olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları şu rivayette geçen yorumu benimsemişlerdir:

[٦٨٥] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانَ إِبْلِيسُ مِنْ حَيٍّ مِنْ أَحْيَاءِ الْمَلَائِكَةِ، يُقَالُ لَهُمْ الْجِنُّ خُلِقُوا مِنْ نَارِ السَّمُومِ مِنْ بَيْنِ الْمَلَائِكَةِ. قَالَ: فَكَانَ اسْمُهُ الْحَارِثَ. قَالَ: وَكَانَ خَازِنًا مِنْ خُزَّانِ الْجَنَّةِ. قَالَ: وَخُلِقَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ نُورٍ غَيْرِ هَذَا الْحَيِّ. قَالَ: وَخُلِقَتِ الْجِنُّ الَّذِينَ ذُكِرُوا فِي الْقُرْآنِ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ، وَهُوَ لِسَانُ النَّارِ الَّذِي يَكُونُ فِي طَرَفِهَا إِذَا الْتَهَبَتْ.»

685. Ebû Küreyb bize Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İblis, meleklerin kabilelerinden bir kabiledendi. Onlara cin denilir. Melekler

329 A'râf 7/12.

arasında kavurucu ateşten yaratılmışlardır. İsmi Hâris'ti. Cennet bekçilerinden bir bekçiydi. Meleklerin tamamı -bu kabilenin dışında- nurdan yaratılmıştır. Kur'ân'da bahsedilen cinler yalın ateşten yaratılmıştır. O, alevlendiği zaman ucunda bulunan ateşin yalımıdır."[330] **[1/535]**

[٦٨٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ خَلَّادِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانَ إِبْلِيسُ قَبْلَ أَنْ يَرْكَبَ الْمَعْصِيَةَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ اسْمُهُ عَزَازِيلُ، وَكَانَ مِنْ سُكَّانِ الْأَرْضِ وَكَانَ مِنْ أَشَدِّ الْمَلَائِكَةِ اجْتِهَادًا وَأَكْثَرِهِمْ عِلْمًا، فَذَلِكَ دَعَاهُ إِلَى الْكِبْرِ، وَكَانَ مِنْ حَيٍّ يُسَمَّوْنَ جِنًّا.»

686. İbn Humeyd bize Seleme, İbn İshak, Hallâd b. Atâ ve Tâvus tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Masiyet günahını işlemeden önce meleklerdendi ve ismi 'Azâzîl'di. Yeryüzünün sakinlerindendi, meleklerin en çalışkanı ve en bilgilisiydi. Bu durum onu kibre götürdü. O kendilerine cin denilen bir kabiledendi."[331]

[٦٨٧] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، مَرَّةً أُخْرَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ خَلَّادٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ طَاوُسٍ أَوْ مُجَاهِدٍ أَبِي الْحَجَّاجِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَغَيْرِهِ، بِنَحْوِهِ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: «كَانَ مَلَكًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ اسْمُهُ عَزَازِيلُ، وَكَانَ مِنْ سُكَّانِ الْأَرْضِ وَعُمَّارِهَا، وَكَانَ سُكَّانُ الْأَرْضِ فِيهِمْ يُسَمَّوْنَ الْجِنَّ مِنْ بَيْنِ الْمَلَائِكَةِ.»

687. İbn Humeyd bize -başka bir kere- Seleme, İbn İshak, Hallâd, Atâ ve Tâvus veya Mücâhid Ebi'l-Haccâc tarikiyle İbn Abbas'ın veya onun dışında başka birinin mâna olarak benzer şeyleri söylediğini ancak farklı olarak şöyle dediğini rivayet etmiştir: "O, meleklerden bir melekti ve ismi 'Azâzîl'di. Yeryüzünün sakinlerinden ve orayı imar edenlerdendi. Melekler arasından onların içinde kendilerine cin denilen yeryüzünün sakinleri vardı."[332]

---

330 Rivayetin tamamı sayfa 482'de geçmişti. Türkî, 1/535.

331 İbn İshak, *el-Mübtede' ve'l-Meb'aṣ ve'l-Meġāzî*'de, İbn Kesîr'in *Tefsîr*'inde (1/110) olduğu gibi tahriç etmiştir. Ayrıca Taberî, *Târîh*'inde (1/86) tahriç etmiştir. *ed-Dürrü'l-Mensûr*'a (1/50) bakılabilir. Türkî, 1/536.

332 Taberî, *Târîh*'inde (1/86) tahriç etmiştir. İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*'da (334) İbn Humeyd ve İbn Gânim tarikiyle Seleme'den uzun bir şekilde tahriç etmiştir. Türkî,

[٦٨٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «جُعِلَ إِبْلِيسُ عَلَى مُلْكِ سَمَاءِ الدُّنْيَا، وَكَانَ مِنْ قَبِيلَةٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ يُقَالُ لَهُمُ الْجِنُّ، وَإِنَّمَا سُمُّوا الْجِنَّ لِأَنَّهُمْ خُزَّانُ الْجَنَّةِ، وَكَانَ إِبْلِيسُ مَعَ مُلْكِهِ خَازِنًا.»

688. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd ve Esbât tarikiyle Süddî'den Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre, İbn Mes'ûd ve Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "İblis dünya semasının yöneticiliğine getirilmişti. O, cin denilen meleklerin bir kabilesindendi. Onlara cennetin bekçileri olduğu için cin ismi verilmiştir. İblis, yöneticiliği ile birlikte bekçiydi."[333] **[1/536]**

[٦٨٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «كَانَ إِبْلِيسُ مِنْ أَشْرَافِ الْمَلَائِكَةِ وَأَكْرَمِهِمْ قَبِيلَةً وَكَانَ خَازِنًا عَلَى الْجِنَانِ، وَكَانَ لَهُ سُلْطَانُ سَمَاءِ الدُّنْيَا، وَكَانَ لَهُ سُلْطَانُ الْأَرْضِ.» قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَقَوْلُهُ: {كَانَ مِنَ الْجِنِّ}، إِنَّمَا يُسَمَّى بِالْجَنَّانِ أَنَّهُ كَانَ خَازِنًا عَلَيْهَا، كَمَا يُقَالُ لِلرَّجُلِ: مَكِّيٌّ، وَمَدَنِيٌّ، وَكُوفِيٌّ، وَبَصْرِيٌّ. قَالَهُ ابْنُ جُرَيْجٍ.

689. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İblis; meleklerin eşrafından, en değerli kabilesindendi. Cennetlerin yöneticisi idi. Dünya semasının ve yeryüzünün yönetimi ona aitti." İbn Abbas, Allah'ın {كَانَ مِنَ الْجِنِّ} *"O, cinlerdendi."*[334] sözüyle ilgili; "Cennetlere yönetici olduğu için İblis'e 'Cennân' ismi verilmiştir." demiştir. "Bir kişiye مَكِّيٌّ، وَمَدَنِيٌّ، وَكُوفِيٌّ، وَبَصْرِيٌّ 'Mekkeli, Medineli, Kûfeli, Basralı' denildiği gibi." Bunu İbn Cüreyc söylemiştir.[335]

1/536.

333 Rivayetin tamamı sayfa 486'da geçmişti. Türkî, 1/537.

334 Kehf 18/50.

335 Taberî, *Târîh*'inde (1/81) وَكَانَ لَهُ سُلْطَانُ الْأَرْضِ sözüne kadar tahriç etmiştir. Kehf sûresinin tefsirinde daha fazla içerikle gelecektir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (4/227) bu rivayeti Taberî ve İbnü'l-Münzir'e isnad eder. Türkî, 1/537.

2- Diğerleri şöyle demiştir: "Onlar meleklerden bir kabiledir ve İblis'in kabilesinin adı cindir."

[٦٩٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ صَالِحٍ مَوْلَى التَّوْأَمَةِ وَشَرِيكِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «إِنَّ مِنَ الْمَلَائِكَةِ قَبِيلَةً مِنَ الْجِنِّ، وَكَانَ إِبْلِيسُ مِنْهَا، وَكَانَ يَسُوسُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ."

690. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, Tev'eme'nin mevlâsı Salih ve Şerîk İbn Ebî Nemir -ya birisi ya da her ikisi- tarikiyle İbn Abbas'ın "Meleklerin, cinlerden olan bir kabilesi vardı. İblis de ondandır. O göklerle yer arasında yöneticilik yapardı." dediğini rivayet etmiştir.[336] **[1/537]**

[٦٩١] حُدِّثْتُ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ الْفَضْلَ بْنَ خَالِدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ بْنَ مُزَاحِمٍ: «يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: {فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ} قَالَ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ: إِنَّ إِبْلِيسَ كَانَ مِنْ أَشْرَفِ الْمَلَائِكَةِ وَأَكْرَمِهِمْ قَبِيلَةً» ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ ابْنِ جُرَيْجٍ الْأَوَّلَ سَوَاءً.

691. Bana Hasan b. Ferac tarafından Ebû Muâz Fadl b. Hâlid ve Ubeyd b. Süleyman tarikiyle Dahhâk b. Müzâhim'in, Allah'ın {فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ} "*Melekler secde ettiler ancak İblis etmedi. O, cinlerdendi.*"[337] sözü hakkında; "İbn Abbas 'İblis meleklerin eşrafından, en değerli kabilesindendi.' derdi." Sonra İbn Cüreyc'in ilk rivayetini aynen aktardı.[338]

[٦٩٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي شَيْبَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَّامُ بْنُ مِسْكِينٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: «كَانَ إِبْلِيسُ رَئِيسَ مَلَائِكَةِ سَمَاءِ الدُّنْيَا."

336 Taberî, *Târîh*'inde (1/81) tahriç etmiştir. Sayfa 541'de Şerîk ve Salih tarikiyle İbn Abbas'tan rivayetle gelecektir. Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*'de (1131) Süleyman b. Bilal, Şerîk ve Küreyb tarikiyle İbn Abbas'tan tahriç etmiştir. Türkî, 1/537.

337 Kehf 18/50.

338 Taberî, *Târîh*'inde (1/81) Abede el-Mervezî tarikiyle Hüseyin b. Ferec'den tahriç etmiştir. Ebü'ş-Şeyh *el-Azame*'de (1138) Ebû Muâz tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/538.

692. Muhammed b. Müsennâ bize Şeybân, Sellâm b. Miskîn ve Katâde tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in "İblis dünya seması meleklerinin reisiydi." dediğini rivayet etmiştir.[339]

[٦٩٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ} قَبِيلٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ يُقَالُ لَهُمُ الْجِنُّ» وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ: «لَوْ لَمْ يَكُنْ مِنَ الْمَلَائِكَةِ لَمْ يُؤْمَرْ بِالسُّجُودِ وَكَانَ عَلَى خِزَانَةِ سَمَاءِ الدُّنْيَا» قَالَ: وَكَانَ قَتَادَةُ يَقُولُ: «جَنَّ عَنْ طَاعَةِ رَبِّهِ.»

693. Bişr b. Muâz bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ} *"Hani meleklere, 'Âdem için saygı ile eğilin.' demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişlerdi, İblis cinlerdendi."*[340] sözüyle ilgili "Meleklerin içinden bir kabileye cinler denirdi." İbn Abbas da 'Eğer İblis meleklerden olmasaydı ona secde emredilmezdi ve dünya semasının yönetiminde olmazdı.' derdi." dediğini rivayet etmiştir. Katâde "Rabbine itaatten gizlendi (kaçındı)." derdi.[341]

[٦٩٤] حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ {إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ} قَالَ: كَانَ مِنْ قَبِيلٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ يُقَالُ لَهُمُ الْجِنُّ.»

694. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ} *"İblis'ten başka (hepsi saygı ile eğilmişlerdi.) O ise cinlerdendi."*[342] sözü hakkında "O, meleklerin içinden kendilerine cinler denilen bir kabiledendi." dediğini rivayet etmiştir.[343]

---

339 Taberî, *Târîh*'inde (1/86) tahriç etmiştir. Kehf sûresinin tefsirinde daha fazla içerikle gelecektir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/50; 4/227) bu rivayeti İbn Ebî Hâtim'e isnad eder. Türkî, 1/538.

340 Kehf 18/50.

341 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (4/227) bu rivayeti سَمَاءِ الدُّنْيَا ifadesine kadar Taberî'ye, İbnü'l-Münzir'e ve İbn Ebî Hâtim'e isnad eder. Türkî, 1/538.

342 Kehf 18/50.

343 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/404. Türkî, 1/538.

[٦٩٥] وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: «أَمَّا الْعَرَبُ فَيَقُولُونَ: مَا الْجِنُّ إِلَّا كُلُّ مَنِ اجْتَنَّ فَلَمْ يُرَ. وَأَمَّا قَوْلُهُ: {إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ} أَيْ كَانَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ، وَذَلِكَ أَنَّ الْمَلَائِكَةَ اجْتَنُّوا فَلَمْ يُرَوْا، وَقَدْ قَالَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ {وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ} وَذَلِكَ لِقَوْلِ قُرَيْشٍ: إِنَّ الْمَلَائِكَةَ بَنَاتُ اللَّهِ. فَيَقُولُ اللَّهُ: إِنْ تَكُنِ الْمَلَائِكَةُ بَنَاتِي فَإِبْلِيسُ مِنْهَا، وَقَدْ جَعَلُوا بَيْنِي وَبَيْنَ إِبْلِيسَ وَذُرِّيَّتِهِ نَسَبًا. قَالَ: وَقَدْ قَالَ الْأَعْشَى أَعْشَى بَنِي قَيْسِ بْنِ ثَعْلَبَةَ الْبَكْرِيُّ، وَهُوَ يَذْكُرُ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ وَمَا أَعْطَاهُ اللَّهُ:

وَلَوْ كَانَ شَيْءٌ خَالِدًا أَوْ مُعَمِّرًا ... لَكَانَ سُلَيْمَانَ الْبَرِيَّ مِنَ الدَّهْرِ
بَرَاهُ إِلَهِي وَاصْطَفَاهُ عِبَادَهُ ... وَمَلَّكَهُ مَا بَيْنَ تُرْيَا إِلَى مِصْرِ
وَسَخَّرَ مِنْ جِنِّ الْمَلَائِكِ تِسْعَةً ... قِيَامًا لَدَيْهِ يَعْمَلُونَ بِلَا أَجْرِ

قَالَ: فَأَبَتِ الْعَرَبُ فِي لُغَتِهَا إِلَّا أَنَّ الْجِنَّ كُلُّ مَا اجْتَنَّ. يَقُولُ: مَا سَمَّى اللَّهُ الْجِنَّ إِلَّا أَنَّهُمُ اجْتَنُّوا فَلَمْ يُرَوْا، وَمَا سَمَّى بَنِي آدَمَ الْإِنْسَ إِلَّا أَنَّهُمْ ظَهَرُوا فَلَمْ يَجْتَنُّوا، فَمَا ظَهَرَ فَهُوَ إِنْسٌ، وَمَا اجْتَنَّ فَلَمْ يُرَ فَهُوَ جِنٌّ.»

695. İbn Humeyd bize Seleme tarikiyle Muhammed b. İshak'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Araplar 'Cinler gizlenmiş olan ve görülmeyen şeylerden başka bir şey değildir.' derler. Allah'ın {إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ} *"İblis'ten başka (hepsi saygı ile eğilmişlerdi.) O ise cinlerdendi."*[344] sözüne gelince "O meleklerdendi." demektir. Bu, meleklerin gizli olup görülmemeleri sebebiyledir. Şanı yüce olan Allah {وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ} *"Allah ile cinler arasında da nesep bağı kurdular. Oysa cinler de kendilerinin Allah'ın huzuruna getirileceklerini bilirler."*[345] demiştir. Bu, Kureyşlilerin; 'Melekler Allah'ın kızlarıdır.' demeleri sebebiyledir. Şanı yüce olan Allah;

344 Kehf 18/50.
345 Saffât 37/158.

'Eğer melekler benim kızlarım olsa İblis de onlardandır. Benimle İblis ve nesli arasında nesep bağı kurdular.' demek istemiştir. A'şâ yani A'şâ Benî Kays b. Sa'lebe el-Bekrî, Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman'dan ve Allah'ın ona verdiklerinden bahsederek şöyle demiştir:

وَلَوْ كَانَ شَيْءٌ خَالِدًا أَوْ مُعَمِّرًا ... لَكَانَ سُلَيْمَانَ الْبَرِيَّ مِنَ الدَّهْرِ

بَرَاهُ إِلَهِي وَاصْطَفَاهُ عِبَادَهُ ... وَمَلَّكَهُ مَا بَيْنَ ثُرْيَا إِلَى مِصْرِ

وَسَخَّرَ مِنْ جِنِّ الْمَلَائِكِ تِسْعَةً ... قِيَامًا لَدَيْهِ يَعْمَلُونَ بِلَا أَجْرِ

Eğer bir şey ebedî ve uzun ömürlü olsaydı
Zamandan uzak olan Süleyman olurdu

Onu benim ilahım uzaklaştırdı ve kulları arasından onu seçti
Süreyya[346] ile Mısır arasına onu kral yaptı

Meleklerin cinlerinden dokuzunu emrine verdi
Yanında karşılıksız daima çalışır şekilde

Araplar dilsel kullanımlarında cinleri gözden gizlenmiş her şey için kullanırlar. Allah cinlere gizli oldukları ve görülmedikleri için bu ismi vermiştir. Âdemoğullarına da görünür olup gizlenmedikleri için 'ins' ismini vermiştir. Dolayısıyla açık ve görünür olan ins; gizli olan ve görünmeyen cindir."[347] **[1/538]**

3- Diğerleri şu rivayette geçen görüşü benimsemiştir:

[٦٩٦] حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ عَوْفٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «مَا كَانَ إِبْلِيسُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ طَرْفَةَ عَيْنٍ قَطُّ، وَإِنَّهُ لَأَصْلُ الْجِنِّ كَمَا أَنَّ آدَمَ أَصْلُ الْإِنْسِ.»

696. Muhammed b. Beşşâr bize İbn Ebî Adî ve Avf tarikiyle Hasan'ın "İblis kesinlikle göz açıp kapayıncaya kadar bile melek olmamışıtır.

346 Asıl nüshada ثُونَا (Tuna) şeklinde geçmektedir. Türkî, 1/539.

347 İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*'da (335) İbn Humeyd ve İbn Gânim tarikiyle Seleme'den tahriç etmiştir. İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (5/165) şöyle der: "Bu konuda seleften birçok rivayet gelmiştir ve çoğu da İsrailiyat'tan nakledilmiştir. Bu rivayetlerin durumunu en iyi Allah bilir. Bu rivayetler içerisinde elimizdeki hakikat olan Kur'ân'a aykırı olduğu kesin olanlar vardır." Türkî, 1/539.

Âdem'in aslı insan olduğu gibi onun aslı da cindir." dediğini rivayet etmiştir.[348] **[1/539]**

[٦٩٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: كَانَ الْحَسَنُ يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ} أَلْجَأَهُ إِلَى نَسَبِهِ فَقَالَ اللَّهُ: {أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي} الْآيَةَ. وَهُمْ يَتَوَالَدُونَ كَمَا يَتَوَالَدُ بَنُو آدَمَ."

697. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey' ve Saîd tarikiyle Katâde'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hasan, Allah'ın {إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ} *"İblis'ten başka (hepsi saygı ile eğilmişlerdi.) O ise cinlerdendi."*[349] sözü hakkında 'Allah onu aslına nispet etti ve {أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي} *"Şimdi siz, beni bırakıp da İblis'i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz?"*[350] dedi. Onlar insanların doğumla üreyip çoğaldıkları gibi üreyip çoğalırlar.' derdi."[351]

[٦٩٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْيَحْمِدِيُّ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَوَّارُ بْنُ الْجَعْدِ الْيَحْمَدِيُّ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، قَوْلُهُ: «{مِنَ الْجِنِّ} قَالَ: كَانَ إِبْلِيسُ مِنَ الْجِنِّ الَّذِينَ طَرَدَتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ، فَأَسَرَهُ بَعْضُ الْمَلَائِكَةِ فَذَهَبَ بِهِ إِلَى السَّمَاءِ."

698. İbn Humeyd bize Yahyâ b. Vâdıh, Ebû Saîd el-Yahmedî, İsmail b. İbrahim ve Sevvâr b. Ca'd el-Yahmedî tarikiyle Şehr b. Havşeb'in, Allah'ın {مِنَ الْجِنِّ} "... *cinlerdendi."*[352] sözüyle ilgili; "İblis, meleklerin kovduğu cinlerdendi. Meleklerin bir kısmı onu esir aldı ve onu gökyüzüne götürdü." dediğini rivayet etmiştir.[353]

---

348 Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*'de (1156) İbn Ebî Adî tarikiyle tahriç etmiştir. İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*'da (337) ve Ebü'ş-Şeyh, Avf tarikiyle tahriç etmiştir. İbn Humeyd ve İbn Gânim tarikiyle Seleme'den tahriç etmiştir. İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/110; 5/164) bu rivayetin isnadının sahih olduğunu söylemiştir. Türkî, 1/540.

349 Kehf, 18/50.

350 Kehf 18/50.

351 Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*'de (1148) Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/540.

352 Kehf, 18/50.

353 Taberî, *Târîh*'inde (1/87) tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (4/227) bu rivayeti İbn Ebî Hâtim'e isnad eder. Türkî, 1/540.

[٦٩٩] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «إِبْلِيسُ أَبُو الْجِنِّ، كَمَا آدَمُ أَبُو الْإِنْسِ.»

699. Yunus b. Abdila'lâ bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in "Âdem insanların atası olduğu gibi İblis de cinlerin atasıdır." dediğini rivayet etmiştir.[354]

[٧٠٠] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو نَصْرٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْخَلَّالُ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُنَيْدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مُوسَى بْنِ نُمَيْرٍ، وَعُثْمَانَ بْنِ سَعِيدِ بْنِ كَامِلٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: «كَانَتِ الْمَلَائِكَةُ تُقَاتِلُ الْجِنَّ، فَسُبِيَ إِبْلِيسُ وَكَانَ صَغِيرًا، فَكَانَ مَعَ الْمَلَائِكَةِ فَتَعَبَّدَ مَعَهَا. فَلَمَّا أُمِرُوا بِالسُّجُودِ لِآدَمَ سَجَدُوا، فَأَبَى إِبْلِيسُ؛ فَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ: {إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ}.»

700. Ali b. Hasan bana Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Hallâl, Süneyd b. Dâvûd, Hüşeym, Abdurrahman b. Yahya, Musa b. Nümeyr ve Osman b. Saîd b. Kâmil tarikiyle Sa'd b. Mes'ûd'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Melekler cinlerle savaşıyorlardı, İblis küçükken esir alındı. Sonra meleklerle birlikte oldu ve onlarla birlikte ibadet etti. Meleklere Âdem'e secde etme emri verildiği zaman İblis secdeden kaçındı. Bundan dolayı Allah, {إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ} *"İblis'ten başka (hepsi saygı ile eğilmişlerdi.) O ise cinlerdendi."*[355] demiştir."[356] **[1/540]**

[٧٠١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُبَارَكُ بْنُ مُجَاهِدٍ أَبُو الْأَزْهَرِ، عَنْ شَرِيكِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، عَنْ صَالِحٍ، مَوْلَى التَّوْأَمَةِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «إِنَّ مِنَ الْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا يُقَالُ لَهُمُ الْجِنُّ، فَكَانَ إِبْلِيسُ مِنْهُمْ، وَكَانَ إِبْلِيسُ يَسُوسُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَعَصَى، فَمَسَخَهُ اللَّهُ شَيْطَانًا رَجِيمًا.»

---

354 Ahmed Muhammed Şâkir baskısında bu rivayetin numarası 701'dir. Şâkir, 1/507. Çalışmamızda Türkî baskısı temel alındığı Şâkir baskısının da rivayet numaraları esas alındığı için rivayet numarasındaki tertipte farklılık olmuştur. Rivayet için İbn Kesîr, *Tefsîr*'ine (1/110) bakılabilir. Türkî, 1/540.

355 Kehf, 18/50.

356 Taberî, *Târîh*'inde (1/87) tahriç etmiştir. *el-Azame*'ye (1143) bakılabilir. İbn Kesîr, *Tefsîr*, (1/111). Türkî, 1/541.

701. İbn Humeyd bize Seleme b. Fadl, Mübârek b. Mücâhid Ebü'l-Ezher, Şerîk b. Abdillah b. Ebî Nemir ve Tev'eme'nin mevlâsı Salih tarikiyle İbn Abbas'ın "Melekler içerisinde kendilerine cin denilen bir kabile vardı ve İblis onlardandı. İblis göklerle yer arasını yönetiyordu ve isyan etti. Allah onu kovulmuş bir şeytana dönüştürdü." dediğini rivayet etmiştir.[357]

[٧٠٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ الْقَزَّازُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ خَلْقًا، فَقَالَ: اسْجُدُوا لِآدَمَ فَقَالُوا: لَا نَفْعَلُ. فَبَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ نَارًا تَحْرِقُهُمْ. ثُمَّ خَلَقَ خَلْقًا آخَرَ، فَقَالَ: إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ، اسْجُدُوا لِآدَمَ. فَأَبَوْا، فَبَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ نَارًا فَأَحْرَقَتْهُمْ. قَالَ: ثُمَّ خَلَقَ هَؤُلَاءِ، فَقَالَ: اسْجُدُوا لِآدَمَ. فَقَالُوا: نَعَمْ. وَكَانَ إِبْلِيسُ مِنْ أُولَئِكَ الَّذِينَ أَبَوْا أَنْ يَسْجُدُوا لِآدَمَ.»

702. Muhammed b. Sinân el-Kazzâz bize Ebû Âsım, Şerîk, bir râvi ve İkrime tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah bir mahluk yarattı ve 'Âdem'e secde edin.' dedi. Onlar da;

'Biz yapmayız!' dediler. Bunun üzerine Allah üzerilerine onları yakacak bir ateş gönderdi. Sonra bunları yarattı ve;

'Âdem'e secde edin!' dedi. Onlar da;

'Evet (ederiz)!' dediler. İşte İblis Âdem'e secde etmekten kaçınan bu kimselerdendi.'"[358] **[1/541]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demektedir: Bu görüşü -İblis'in meleklerden olmadığı görüşünü- benimseyen kimselerin gerekçesi; şanı yüce olan Allah'ın, kitabında İblis'i kavurucu ve dumansız ateşten yarattığını söylemesi, melekleri bunun gibi bir şeyden yarattığını söylememesi ve İblis'in de cinlerden olduğunu söylemesidir.

Onlar "Allah'ın nispet ettiği şeyin dışında bir şeye nispet edilmesi uygun değildir." demişlerdir. Ayrıca "İblis'in nesli ve çocukları vardır, melekler nesilleşip çoğalmazlar." demişlerdir.

---

357 Taberî, *Târîh*'inde (1/82) tahriç etmiştir. Beyhakî *eş-Şu'ab*'da (144) Züheyr b. Muhammed tarikiyle Şerîk'ten tahriç etmiştir. Türkî, 1/541.

358 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/111) Taberî'den nakletmiş ve şöyle demiştir: "Bu garîb bir rivayettir. İsnadı da hemen hemen sahih değildir. Çünkü senedde durumu bilinmeyen bir râvi vardır. Bu rivayetle ihticac edilemez." Türkî, 1/541.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demektedir: Bu gerekçeler bu görüş sahiplerinin bilgilerinin zayıflıklarını ortaya koymaktadır. Şanı yüce Allah'ın melekleri çeşitli mahlukat gibi sınıf sınıf yaratmış olması yadırganacak bir şey değildir. Kimisini nurdan, kimisini ateşten, kimisini de bunların dışında bir şeyden yaratmıştır. Allah'ın, meleklerini neyden yarattığını söylemeyip İblis'i neyden yarattığını söylemiş olması İblis'in, meleklerin kapsamı dışında olduğunu gerektiren bir şey değildir. Çünkü İblis'in de içinde bulunduğu meleklerinden bir sınıfı ateşten yaratmış olması ve diğer meleklerinden ayrı olarak sadece İblis'i dumansız ateşten yaratmış olması mümkündür. Meleklerden çekilip alınmış olan şehvet ve lezzet hissinin Allah'ın, İblis'in masiyetini murad etmesinden dolayı ona yerleştirilmiş olması sebebiyle onun çocuğu ve nesli olmasından yola çıkarak onun meleklerden sayılıp sayılmaması meselesi bu sözün bağlamı değildir.

Allah'ın, onun cinlerden olduğunu söylemesine gelince -daha önce A'şâ'nın şiirinde bahsettiğimiz gibi- gözlerden gizlenen her şeyin cin olarak isimlendirilmesi ve böylece Âdemoğullarının gözlerinden gizlenmeleri sebebiyle İblis'in ve meleklerin onlardan olması imkânsız değildir. **[1/542]**

3. "İblis" Kelimesinin Mânası

"İblis" kelimesinin mânası konusunda bahis:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: İblis kelimesi إِفْعِيلٌ kalıbındadır. İblâs kökünden gelmektedir ve hayırdan ümit kesmek, pişmanlık ve hüzündür.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٧٠٣] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «إِبْلِيسُ أَبْلَسَهُ اللَّهُ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ وَجَعَلَهُ شَيْطَانًا رَجِيمًا عُقُوبَةً لِمَعْصِيَتِهِ.»

703. Ebû Küreyb bize Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İblis, Allah'ın, hayrın tamamından ümitsizliğe düşürdüğü ve işlediği isyan fiiline karşılık ceza olarak kovulmuş şeytan yaptığı birisidir."[359]

359 Taberî, *Târîh*'inde (1/95); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/84) 362 no'lu rivayette tahriç etmiştir. İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*'da (336) Bişr tarikiyle tahriç etmiştir.

[٧٠٤] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «كَانَ اسْمُ إِبْلِيسَ الْحَارِثَ، وَإِنَّمَا سُمِّيَ إِبْلِيسَ حِينَ أَبْلَسَ فَقِيرًا.»

704. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd ve Esbât tarikiyle Süddî'nin "İblis'in adı el-Hâris'ti. Muhtaç bir şekilde ümitsizliğe düşünce İblis olarak isimlendirildi." dediğini rivayet etmiştir.[360]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: "(İblis kelimesinin anlamı) Yüce Allah'ın hayırdan ümidini kaybetmiş, pişman ve hüzünlü olduklarını kastederek {فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ} *"Onlar ümitlerini kaybetmişlerdir."*[361] dediği gibidir."

Accâc'ın (ö. 97/715-16) dediği gibi:

يَا صَاحِ هَلْ تَعْرِفُ رَسْمًا مُكْرَسًا ... قَالَ نَعَمْ أَعْرِفُهُ وَأَبْلَسَا

Ey arkadaşım! Üst üste binmiş dışkı izinin olduğu bu mekânı biliyor musun?
"Evet biliyorum" dedi ve kederinden sustu[362] **[1/543]**

Ru'be (b. Accâc) (ö. 145/762) şöyle demiştir:

وَحَضَرَتْ يَوْمَ الْخَمِيسِ الْأَخْمَاسْ ... وَفِي الْوُجُوهِ صُفْرَةٌ وَإِبْلَاسْ

Beş zira uzunluğundaki elbise gelir bir gün
Yüzlerde sarılık ve umutsuzluk olur[363]

Yani (إِبْلَاسْ kelimesi) keder ve umutsuzluk demektir.

Eğer bir kimse "Senin dediğin gibi bu kelime إِبْلَاسْ kökünden إِفْعِيلٌ kalıbında ise ve çekimlenip türetilse ya" derse ona şöyle cevap verilir:

Arapça isimlerde benzeri olmaması sebebiyle zorluk olacağı için çekimlenmesi terk edilmiştir. Araplar -böyle olduğu için- çekimlenmeyen yabancı isimlere benzetmişlerdir. مَرَرْتُ بِإِسْحَاقَ "İshak'a uğradım." demişler

---

Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (4/227) bu rivayeti İbnü'l-Münzir'e isnad eder. Rivayetin tamamı 482'de geçmişti. Türkî, 1/543.

360 Bu rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/84) 362 no'lu rivayette Amr b. Hammâd tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/543.

361 En'âm 6/44.

362 Accâc, *Dîvân*, 123. Türkî, 1/543.

363 Ru'be, *Dîvân*'ı, 67 (Mecmû'u Eş'âri'l-'Arab). Türkî, 1/544.

ve أَسْحَقَهُ اللهُ إِسْحَاقًا "Allah onu ücra bir yere götürdü." ifadesinden geldiği halde onu çekimleyip ondan kelime üretmemişlerdir. Çünkü Arapların dışındakiler için ilk isim olarak gelmiş, sonra Araplar onu isim olarak kabul etmiş ve bu şekilde yerleşmiştir. Bu isim Araplar arasında yabancı isimlerdendir ve çekimlenmez. Aynı şekilde أَيُّوبُ "Eyyûb" kelimesi آبَ، يَئُوبُ "geri dönmek" fiilinden فَيْعُولٌ kalıbından gelmektedir.

4. {أَبَى} "Yüz çevirdi"

Allah'ın {أَبَى} sözünün tefsiri:

Bununla Allah, İblis'in Âdem'e secdeden kaçındığını ve ona secde etmediğini kasteder. {وَاسْتَكْبَرَ} ifadesiyle Âdem'e secde etme konusunda Allah'a itaatte kibirlendiğini ve büyüklendiğini kasteder.

5. {وَاسْتَكْبَرَ} "Büyüklendi"

Bu her ne kadar yüce Allah tarafından İblis'e dair bir haber verme olsa da yarattığı kimselerden Allah'ın emrine boyun eğmekten, O'nun emrettiği ve yasakladığı konularda O'na itaat etmekten ve birbirleri üzerindeki haklara riayet etmeyi zorunlu tuttuğu konularda O'na teslimiyetten kibirlenerek yüz çeviren İblis'in ortaklarına bir kınamadır. O, Allah'ın emrine boyun eğme, O'na itaat etme konusunda alçak gönüllü, O'nun başkalarının hukukunu koruma hükmüne teslim olma konusunda kibirlenenler arasında Allah Resûlü'nün Muhacirleri arasında yaşayan Yahudiler ve Allah Resûlü'nü, onun özelliklerini ve gerçek peygamber olduğunu bilen din adamları vardır. Onlar sahip oldukları bilgiye rağmen onun peygamberliğini itiraf etmekten ve ona itaate yönelmekten içlerinde azgınlık ve kıskançlık duygusu sebebiyle kaçınmışlardır. Bunun üzerine Allah da onlara Rablerinden hakikati getirdiği zaman kıskançlık ve azgınlık sebebiyle Hz. Muhammed'e (sav) ve onun peygamberliğine kulak vermekten kibirlendiklerinde yaptıkları gibi hasetleri ve azgınlıkları sebebiyle Hz. Âdem'e secde etmekten kibirlenen İblis'ten haber vererek onları azarlamıştır. **[1/544]**

6. {وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ} "O, yani (İblis) kâfirlerden oldu."

Sonra İblis'i Allah'ın boyun eğmeyi emrettiği kimseler için kibirlenme, haset ve boyun eğmekten kaçınma noktasında örnek verdiği kimselerin

özelliğiyle nitelemiştir ve {وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ} *"O, yani (İblis) kâfirlerden oldu."*[364] demiştir. Yani Yahudilerin, Allah'ın onların önceki atalarına bıldırcın eti ve kudret helvası vermek, bulutlarla gölgelemek ve sayılamayacak kadar çok şekilde atalarına Allah'ın verdiği nimetleri, özellikle de Hz. Muhammed'in (sav) devrine yetişmek, Allah'ın onda gösterdiği delilleri bizzat görmek gibi nimetleri inkâr ettikleri ve onlar onu iyice tanıdıktan, peygamberliğini bildikten sonra kıskançlık ve azgınlık sebebiyle inkâr ettikleri gibi, (İblis de) Hz. Âdem'e secde etmeyi emrettiği konuda O'na karşı çıkmakla Allah'ın ona olan nimetlerini ve ona iyiliklerini inkâr edenlerden oldu.

Allah'ın, soyları ve cinsiyetleri farklı olmasına rağmen münafıklık konusunda ortak olmaları sebebiyle münafıkları birbirinden kıldığı ve münafıklık ve sapkınlıkta birbirlerinden olduklarını kastederek {الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ} *"Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendir."*[365] söylediği gibi her ne kadar tür ve ait olduğu varlık cinsi farklı olsa da O, İblis'i kâfirlere nispet etmiş, din ve inanç konusunda onu onların emsallerinden saymıştır. İblis hakkındaki {وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ} *"O, kâfirlerden oldu."*[366] sözü de böyledir. Yani her ne kadar cinsleri ve ait oldukları varlık alanları birbirinden farklı olsa da Allah'ı inkâr etme ve O'nun emrine karşı çıkma konusunda onlardan oldu. Allah'ın {وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ} *"O, kâfirlerden oldu."*[367] sözü secdeden kaçındı, tam da o anda kâfirlerden oldu, demektir. **[1/545]**

Rebî' b. Enes tarikiyle Ebü'l-Âliye'nin, Allah'ın {وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ} *"O, kâfirlerden oldu."*[368] sözü hakkında bu bağlamda "O âsilerden oldu." dediği rivayet edilmiştir.

[٧٠٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ} يَعْنِي الْعَاصِينَ.»

364 Bakara 2/34.
365 Tevbe 9/67.
366 Bakara 2/34.
367 Bakara 2/34.
368 Bakara 2/34.

705. Müsennâ b. İbrahim bana Âdem el-Askalânî, Ebû Ca'fer ve Rebî' tarikiyle Ebü'l-Âliye'nin, Allah'ın {وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ} *"O, kâfirlerden oldu."*[369] sözü hakkında "Yani o âsilerden oldu." dediğini rivayet etmiştir.[370]

[٧٠٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بِمِثْلِهِ.

706. Ammâr b. Hasan tarafından bana Abdullah b. Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''den rivayetin lafız olarak aynısı rivayet edilmiştir.

Bu bizim benimsediğimiz görüşün mânasının benzeridir.

Meleklerin Âdem'e secdeleri, ona ibadet etme değildir; ona değer verme ve Allah'a itaattir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٧٠٧] حَدَّثَنَا بِهِ، بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ} فَكَانَتِ الطَّاعَةُ لِلَّهِ، وَالسَّجْدَةُ لِآدَمَ، أَكْرَمَ اللَّهُ آدَمَ أَنْ أَسْجَدَ لَهُ مَلَائِكَتَهُ.»

707. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey' ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ} *"Hani meleklere, 'Âdem için saygı ile eğilin.' demiştik."* sözüyle alakalı "İtaat Allah için, secde Âdem içindir. Allah, melekleri Âdem'e secde ettirmekle onun değerini yükseltmiştir." dediğini rivayet etmiştir.[371] **[1/546]**

---

369 Bakara 2/34.

370 Bu rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/85) 367 no'lu rivayette Âdem tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/546.

371 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/50) bu rivayeti Taberî'ye, Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir'e ve İbn Ebî Hâtim'e isnad eder. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'ine (1/84) 364 no'lu rivayete bakılabilir. Türkî, 1/547.

[BAKARA SÛRESİ 35. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَداً حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾

"Dedik ki: 'Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.'" (Bakara 2/35)

1. {وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجَكَ الْجَنَّةَ} "Dedik ki: 'Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin.'"

Allah'ın {وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجَكَ الْجَنَّةَ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bu âyette "İblis, Hz. Âdem'e secde etme konusunda kibirlenerek yüz çevirmesinden sonra cennetten çıkarıldı, İblis'i yeryüzüne indirmeden önce Âdem'i oraya yerleştirmiştir." görüşünün doğru olduğuna dair delil vardır. Allah'ın {وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ} "*Dedik ki: 'Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz. Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı.*"[372] sözünü işitmiyor musunuz? İblis'in lanete uğradıktan ve kibrini açıktan ortaya koyduktan sonra o ikisinin ayağını kaydırarak onları Allah'a itaatten uzaklaştırdığı belli olmuştur. Çünkü meleklerin Âdem'e secdeleri, Allah'ın ona ruh üflemesinden sonra olmuştur. İşte o anda da İblis'in secdeden kaçınması meydana gelmiştir. Kaçındığı esnada ise lanet ona inmiştir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٧٠٨] حَدَّثَنِي بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَّ عَدُوَّ اللهِ إِبْلِيسَ

372 Bakara 2/35-36.

أَقْسَمَ بِعِزَّةِ اللَّهِ لَيُغْوِيَنَّ آدَمَ وَذُرِّيَّتَهُ وَزَوْجَهُ، إِلَّا عِبَادَهُ الْمُخْلَصِينَ مِنْهُمْ، بَعْدَ أَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ، وَبَعْدَ أَنْ أُخْرِجَ مِنَ الْجَنَّةِ، وَقَبْلَ أَنْ يُهْبَطَ إِلَى الْأَرْضِ، وَعَلَّمَ اللَّهُ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا.“

708. Musa b. Harun bana Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre, İbn Mes'ûd ve Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Allah'ın düşmanı İblis, Allah'ın ona lanet etmesinden, cennetten çıkarılmasından sonra; yeryüzüne düşürülmeden ve Allah'ın, isimlerin tamamını Âdem'e öğretmesinden önce, Allah'ın ihlas sahibi kulları hariç olmak üzere Âdem'i, onun neslini ve hanımını saptıracağına dair Allah'ın izzetine yemin etmiştir."

[٧٠٩] وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: «لَمَّا فَرَغَ اللَّهُ مِنْ إِبْلِيسَ وَمُعَاتَبَتِهِ، وَأَبَى إِلَّا الْمَعْصِيَةَ، وَأَوْقَعَ عَلَيْهِ اللَّعْنَةَ، ثُمَّ أَخْرَجَهُ مِنَ الْجَنَّةِ؛ أَقْبَلَ عَلَى آدَمَ وَقَدْ عَلَّمَهُ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا، فَقَالَ: {يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ} إِلَى قَوْلِهِ: {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ}.“

709. İbn Humeyd bize Seleme tarikiyle İbn İshak'ın "Allah, İblis'i azarlamayı bitirince, o da isyandan başka bir şey yapmayınca ve onu cennetten çıkarınca o, Âdem'e yöneldi. Zaten ona her şeyin isimlerini öğretmişti ve {يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ} *"Ey Âdem! Onlara onların isimlerini söyle."*[373] ifadesinden başlayarak {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} *"Şüphesiz sen her şeyi bilen ve hikmet sahibisin."*[374] ifadesine kadar söyledi." dediğini rivayet etmiştir.[375] **[1/547]**

Müfessirler; Âdem için eşinin yaratıldığı durum konusunda ve onun için bir sükûnet aracı kılındığı vakit konusunda ihtilaf etmişlerdir.

---

373 Bakara 2/33.

374 Bakara 2/32.

375 Rivayetin tamamı sayfa 496'da geçmişti. Türkî, 1/548. "{يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ} *"Ey Âdem! Onlara onların isimlerini söyle"* Bakara 2/33. ifadesinden başlayarak {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} *"Şüphesiz sen her şeyi bilen ve hikmet sahibisin."* Bakara 2/33. ifadesine kadar söyledi." şeklinde çevirdiğimiz yerde önce zikredilen {يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ} *"Ey Âdem! Onlara onların isimlerini söyle"* ifadesi Bakara 2/33. âyetinde iken sonra zikredilen {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} *"Şüphesiz sen her şeyi bilen ve hikmet sahibisin."* ifadesi Bakara 2/32. âyetindedir. Yani ifadeler arasında takdim-tehir vardır ve bu hatalı bir ifadedir. İncelenen nüshaların hepsinde böyle yazıldığı için metne bağlı kalarak tercümeye yansıtılmıştır.

İbn Abbas şu rivayette geçen görüşü benimsemiştir:

[٧١٠] حَدَّثَنِي بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَأُخْرِجَ إِبْلِيسُ مِنَ الْجَنَّةِ حِينَ لُعِنَ، وَأُسْكِنَ آدَمُ الْجَنَّةَ، فَكَانَ يَمْشِي فِيهَا وَحْشًا لَيْسَ لَهُ زَوْجٌ يَسْكُنُ إِلَيْهَا. فَنَامَ نَوْمَةً فَاسْتَيْقَظَ، وَإِذَا عِنْدَ رَأْسِهِ امْرَأَةٌ قَاعِدَةٌ خَلَقَهَا اللَّهُ مِنْ ضِلْعِهِ، فَسَأَلَهَا: مَنْ أَنْتِ؟ فَقَالَتِ: امْرَأَةٌ، قَالَ: وَلِمَ خُلِقْتِ؟ قَالَتْ: تَسْكُنُ إِلَيَّ. قَالَتْ لَهُ الْمَلَائِكَةُ يَنْظُرُونَ مَا بَلَغَ عِلْمُهُ: مَا اسْمُهَا يَا آدَمُ؟ قَالَ: حَوَّاءُ، قَالُوا: وَلِمَ سُمِّيَتْ حَوَّاءَ؟ قَالَ: لِأَنَّهَا خُلِقَتْ مِنْ شَيْءٍ حَيٍّ. فَقَالَ اللَّهُ لَهُ: {يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا}.“

710. Musa b. Harun bana Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre, İbn Mes'ûd ve Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: “Lanete uğradığı zaman İblis (cennetten) çıkarıldı ve Âdem cennete yerleştirildi. Orada sükûnet bulacağı hanımı olmaksızın yalnız bir şekilde yürüyordu. Biraz uyudu ve sonra uyandı. Bir de baktı ki başucunda bir kadın oturuyor. Allah onu Âdem'in eğe kemiğinden yaratmıştır. Ona;

'Sen kimsin?' diye sordu. O da;

'Kadın(ım).' dedi.

'Niçin yaratıldın?' dedi. O da;

'Bende sükûnet bulman için.' dedi. Melekler ona bilgisinin nereye ulaştığını görmek üzere;

'Onun adı nedir?' dediler. O da;

'Havvâ.' dedi. Onlar;

'Niçin ona Havvâ ismi verildi?' dediler. O da;

'Çünkü o hay (canlı) olan bir şeyden yaratıldı.' dedi. Allah da ona;

{يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا} *"Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin."*[376] dedi."[377]

1- Bu rivayet Hz. Havvâ'nın, Hz. Âdem'in cennete yerleşmesinden sonra yaratıldığını ve ona bir sükûnet aracı kılındığını söylemektedir.

2- Diğerleri bilakis Hz. Havvâ'nın, Hz. Âdem'in cennete yerleştirilmesinden önce yaratıldığını söylemişlerdir. **[1/548]**

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٧١١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: «لَمَّا فَرَغَ اللَّهُ مِنْ مُعَاتَبَةِ إِبْلِيسَ أَقْبَلَ عَلَى آدَمَ وَقَدْ عَلَّمَهُ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا، فَقَالَ: {يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ} إِلَى قَوْلِهِ: {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} قَالَ: ثُمَّ أَلْقَى السِّنَةَ عَلَى آدَمَ، فِيمَا بَلَغَنَا عَنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ أَهْلِ التَّوْرَاةِ وَغَيْرِهِمْ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ وَغَيْرِهِ، ثُمَّ أَخَذَ ضِلَعًا مِنْ أَضْلَاعِهِ مِنْ شِقِّهِ الْأَيْسَرِ وَلَأَمَ مَكَانَهُ لَحْمًا وَآدَمَ نَائِمٌ لَمْ يَهُبَّ مِنْ نَوْمَتِهِ حَتَّى خَلَقَ اللَّهُ مِنْ ضِلْعِهِ تِلْكَ زَوْجَتَهُ حَوَّاءَ، فَسَوَّاهَا امْرَأَةً لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا. فَلَمَّا كَشَفَ عَنْهُ السِّنَةَ وَهَبَّ مِنْ نَوْمَتِهِ رَآهَا إِلَى جَنْبِهِ فَقَالَ فِيمَا يَزْعُمُونَ وَاللَّهُ أَعْلَمُ: لَحْمِي وَدَمِي وَزَوْجَتِي. فَسَكَنَ إِلَيْهَا. فَلَمَّا زَوَّجَهُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَجَعَلَ لَهُ سَكَنًا مِنْ نَفْسِهِ، قَالَ لَهُ، فَتَلَا: {يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ}."

711. İbn Humeyd bize Seleme tarikiyle İbn İshak'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah, İblis'i azarlamayı bitirince Âdem'e yöneldi -zaten ona bütün isimleri öğretmişti- ve {يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ} *"Ey Âdem! Onlara onların isimlerini söyle."*[378] ifadesinden başlayarak {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} *"Şüphesiz sen her şeyi bilen ve hikmet sahibisin."*[379] ifadesine kadar söyledi. Sonra Hz. Âdem üzerine uyuklama gönderdi -Ehl-i Kitap'tan olan

376 Bakara 2/35.

377 Taberî, *Târîh*'inde (1/103-104) bu rivayeti tahriç etmiştir. Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*'ta (820) ve İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*'ında (7/402) Amr b. Hammâd tarikiyle tahriç etmişlerdir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/85) 372 no'lu rivayette Amr b. Hammâd ve Esbât tarikiyle Süddî'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/548.

378 Bakara 2/33.

379 Bakara 2/32.

Tevrat ehlinden, onların dışındaki ilim ehlinden, Abdullah b. Abbas ve onun dışındaki bazı kimselerden bize ulaştığına göre- sonra sol tarafındaki eğe kemiklerinden bir kemik aldı ve onun yerini bir etle onardı. Hz. Âdem, Allah eğe kemiğinden eşi Hz. Havvâ'yı yaratıncaya kadar, uykusundan hiç kıpırdayıp uyanmadan uyuyordu. Hz. Havvâ'yı onda sükûnet bulsun diye bir kadın şeklinde güzelce yarattı. Uyuklamayı ondan alınca ve uykusundan kıpırdayıp uyanınca Hz. Havvâ'yı yanında gördü. -Doğrusunu Allah bilir onların zannına göre- 'etim, kanım ve eşim!' dedi. Onda sükûnet buldu ve Allah onunla evlendirince ve gönlünde ona bir sükûnet nasip edince ona doğrudan aracısız bir şekilde {يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ} *"Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz."* dedi."[380]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bir adamın hanımına زَوْجُهُ ve زَوْجَتُهُ denilir. زَوْجَةٌ kelimesi Araplarda زَوْجٌ kelimesinden daha fazla kullanılır. زَوْجٌ kelimesinin Ezd kabilesinin Şenûe kolunun bir kullanımı olduğu söylenir. زَوْجٌ kelimesinin "kadının kocası" olduğu konusunda Araplar arasında bir görüş farklılığı yoktur.

2. {وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا} "Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin"

Allah'ın {وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Âyetteki الرَّغَدُ kelimesine gelince, o, yaşamda bolluk ve sahibini sıkıntıya düşürmeyen afiyet demektir. Bir kimse bolluk ve refah içinde bir yaşam elde ettiğinde أَرْغَدَ فُلَانٌ denilir.

İmruülkays b. Hucr'un şöyle dediği gibi:

بَيْنَمَا الْمَرْؤُ تَرَاهُ نَاعِمًا ... يَأْمَنُ الْأَحْدَاثَ فِي عَيْشٍ رَغَدْ

Bir adamı nimetler içinde gördüğünde
Bolluk içinde hayattaki kötü olaylardan güvende olur[381] **[1/549]**

---

380 Taberî bu rivayeti *Târih*'inde (1/104) tahriç etmiş, İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/112) İbn İshak'tan zikretmiştir. Türkî, 1/549.

381 Bu rivayet İmruülkays'ın *Dîvân*'ında bulunamamıştır. Türkî, 1/550; Şâkir, 1/515.

Şu rivayetlerde de bu kelime bolluk ve refah anlamına gelmektedir:

[٧١٢] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا} قَالَ: الرَّغَدُ: الْهَنِيءُ.»

712. Musa b. Harun bana Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre, İbn Mes'ûd ve Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "{وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا} *"Orada bol bol yiyin"*[382] âyetindeki {رَغَداً} kelimesi bolluk ve refah anlamına gelmektedir."[383]

[٧١٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {رَغَدًا} قَالَ: لَا حِسَابَ عَلَيْهِمْ.»

713. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {رَغَدًا} kelimesi hakkında "Onlara hesap yoktur." dediğini rivayet etmiştir.[384]

[٧١٤] وَحَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

714. Müsennâ bize Ebû Huzeyfe, Şibl ve ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den lafız olarak aynısını rivayet ettiğini söylemiştir.

[٧١٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ أَبِي بَزَّةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا} أَيْ لَا حِسَابَ عَلَيْهِمْ.»

---

382 Bakara 2/35.

383 Hafız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de (8/164) bu rivayeti Süddî ve râvileri tarikiyle Taberî'den zikretmiştir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/86) 375 no'lu rivayette Ebû Zür'a, Amr b. Hammâd ve Esbât tarikiyle Süddî'den tahriç etmiştir. Rivayetin tamamı 547'de geçmişti. Türkî, 1/550.

384 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 203. Onun tarikiyle İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/86) 374 no'lu rivayette tahriç etmiştir. Türkî, 1/550.

715. İbn Humeyd bize Hakkâm, Anbese, Muhammed b. Abdirrahman ve Kâsım b. Ebî Bezze tarikiyle Mücâhid'in {وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا} *"Orada bol bol yiyin"*[385] âyetiyle alakalı "Onlara hesap yoktur." dediğini rivayet etmiştir.

[٧١٦] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا} قَالَ: الرَّغَدُ: سَعَةُ الْمَعِيشَةِ.»

716. Bana Mincâb tarafından Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا} *"Orada dilediğiniz şekilde bol bol yiyin"*[386] sözüyle alakalı şöyle dediği rivayet edilmiştir: "{رَغَدًا} kelimesi, hayatın bolluk ve refahıdır."[387] **[1/550]**

Âyetin mânası şu şekildedir: "Biz 'Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin, cennetten dilediğiniz yerde geniş rızık ve refah bir hayat içerisinde yiyin.' dedik."

[٧١٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا} ثُمَّ إِنَّ الْبَلَاءَ الَّذِي كُتِبَ عَلَى الْخَلْقِ كُتِبَ عَلَى آدَمَ كَمَا ابْتُلِيَ الْخَلْقُ قَبْلَهُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى ذِكْرُهُ أَحَلَّ لَهُ مَا فِي الْجَنَّةِ أَنْ يَأْكُلَ مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شَاءَ غَيْرَ شَجَرَةٍ وَاحِدَةٍ نُهِيَ عَنْهَا، وَقَدَّمَ إِلَيْهِ فِيهَا، فَمَا زَالَ بِهِ الْبَلَاءُ حَتَّى وَقَعَ بِالَّذِي نُهِيَ عَنْهُ.»

717. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey' ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا} *"Ey Âdem sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin"*[388] sözüyle ilgili "Sonra mahlukatın Âdem'den önce Allah'ın yasaklanan bir ağaç hariç diledikleri gibi cennetten bol bol yemelerini helâl kılıp ona sunduğu ve imtihanın, yasaklanan şeyi yaparak günaha düşmelerine kadar devam ettiği gibi, mahlukata yazılan imtihan, Âdem'e yazıldı." dediği rivayet edilmiştir.

---

385 Bakara 2/35.

386 Bakara 2/35.

387 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/85) 373 no'lu rivayette Ebû Zür'a tarikiyle Mincâb'dan tahriç etmiştir. Türkî, 1/551.

388 Bakara 2/35.

3. {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} "Ama şu ağaca yaklaşmayın"

Allah'ın {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Arapların kullanımında الشَّجَرُ kelimesi gövdesi üzerinde duran her şeydir. Allah'ın {وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ} *"Otlar ve ağaçlar (Allah'a) boyun eğerler."*[389] sözü bu kullanımdandır. Âyette geçen {النَّجْمُ} kelimesiyle O, yeryüzünden çıkan bitkiyi, {الشَّجَرُ} kelimesiyle de gövde üzerinde (yerden) bağımsızlaşmış bitkiyi kastetmektedir.

Sonra müfessirler Hz. Âdem'in (as), meyvesinden yemesi yasaklanan ağacın ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları "Bu, buğday başağıdır." demişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٧١٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْأَحْمَسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ الْحِمَّانِيُّ، عَنِ النَّضْرِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "الشَّجَرَةُ الَّتِي نُهِيَ عَنْ أَكْلِ ثَمَرِهَا آدَمُ هِيَ السُّنْبُلَةُ."

718. Muhammed b. İsmail el-Ahmesî bana Abdülhamîd el-Himmânî, Nadr ve İkrime tarikiyle İbn Abbas'ın "Âdem'in, meyvesinden yemesi yasaklanan ağaç buğday başağıdır." dediğini rivayet etmiştir.[390] **[1/551]**

[٧١٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، جَمِيعًا، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} قَالَ: هِيَ السُّنْبُلَةُ."

719. Yakub b. İbrahim bana Hüşeym tarikiyle; İbn Vekî' bize İmrân b. Uyeyne[391] tarikiyle; her ikisi de Husayn tarikiyle Ebû Mâlik'in, Allah'ın

---

389 Rahmân 55/6.

390 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/86) 377 no'lu rivayette ve Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*'de (1059) Muhammed b. İsmail tarikiyle tahriç etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/52) bu rivayeti İbnü'l-Münzir'e ve İbn Asâkir'e isnad eder. Nadr b. Abdurrahman metrûkü'l-hadîstir. Türkî, 1/552.

391 Halebî nüshasında bu kelimesi Uteybe şeklinde geçmektedir. *Tehzîbü'l-Kemâl*'e (22/345) bakılabilir. Türkî, 1/552.

{وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} *"Ama şu ağaca yaklaşmayın"*[392] sözü hakkında "O, buğday başağıdır." dediğini rivayet etmişlerdir.[393]

[٧٢٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَا جَمِيعًا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ مِثْلَهُ.

720. Muhammed b. Beşşâr bize İbn Mehdî tarikiyle; Ahmed b. İshak el-Ahvâzî bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî tarikiyle her ikisi de Süfyân ve Husayn tarikiyle Ebû Mâlik'ten aynı lafızlarla aynı rivayeti aktarmışlardır.

[٧٢١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَابْنُ وَكِيعٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، عَنْ عَطِيَّةَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} قَالَ: السُّنْبُلَةُ.»

721. Ebû Küreyb ve İbn Vekî' bize İbn İdris'ten "Babamı Atıyye'nin, {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} *"Ama şu ağaca yaklaşmayın"*[394] sözü hakkında 'O, buğday başağıdır.' dediğini işittim." dediğini rivayet etmiştir.[395]

[٧٢٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: «الشَّجَرَةُ الَّتِي نُهِيَ عَنْهَا آدَمُ هِيَ السُّنْبُلَةُ»

722. Bişr b. Muâz bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin "Âdem'in, meyvesinden yemesi yasaklanan ağaç buğday başağıdır." dediğini rivayet etmiştir.

[٧٢٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ: «كَتَبَ إِلَى أَبِي الْجَلْدِ يَسْأَلُهُ عَنِ الشَّجَرَةِ الَّتِي أَكَلَ

---

392 Bakara 2/35.

393 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*'inde (7/401) Husayn tarikiyle tahriç etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/53) bu rivayeti Vekî', Abd b. Humeyd ve Ebü'ş-Şeyh'e isnad eder. Türkî, 1/552.

394 Bakara 2/35.

395 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/86) 377 no'lu rivayetin ardından muallak rivayet olarak zikretmiştir. Türkî, 1/552.

مِنْهَا آدَمُ وَالشَّجَرَةِ الَّتِي تَابَ عِنْدَهَا، فَكَتَبَ إِلَيْهِ أَبُو الْجَلْدِ: سَأَلْتَنِي عَنِ الشَّجَرَةِ الَّتِي نُهِيَ عَنْهَا آدَمُ، وَهِيَ السُّنْبُلَةُ. وَسَأَلْتَنِي عَنِ الشَّجَرَةِ الَّتِي تَابَ عِنْدَهَا آدَمُ، وَهِيَ الزَّيْتُونَةُ.“

723. Müsennâ b. İbrahim bana Müslim b. İbrahim tarikiyle Kâsım'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Temîmoğulları'ndan bir kişi İbn Abbas'ın Ebü'l-Celd'e Âdem'in yediği ağacı ve yanında tevbe ettiği ağacı sorduğu bir mektup yazdı. Buna karşılık Ebü'l-Celd de ona;

'Sen bana Âdem'in yasaklandığı ağacı sormuşsun. O buğday başağıdır. Âdem'in, yanında tevbe ettiği ağacı sormuşsun. O da zeytindir.' şeklinde yazdı." **[1/552]**

[٧٢٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «الشَّجَرَةُ الَّتِي نُهِيَ عَنْهَا آدَمُ: الْبُرُّ.“

724. İbn Humeyd bize Seleme, İbn İshak, ilim ehlinden birisi ve Mücâhid tarikiyle İbn Abbas'ın "Âdem'in yasaklandığı ağaç buğdaydır." dediğini rivayet etmiştir.[396]

[٧٢٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ وَابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: «كَانَتِ الشَّجَرَةُ الَّتِي نَهَى اللَّهُ عَنْهَا آدَمَ وَزَوْجَتَهُ السُّنْبُلَةُ.“

725. Müsennâ bana İshak, Abdürrezzâk, İbn Uyeyne'yle birlikte İbnü'l-Mübârek, Hasan b. Umâra, Minhâl b. Amr ve Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın "Allah'ın, Âdem ve eşine yasakladığı ağaç buğday başağıdır." dediğini rivayet etmiştir.[397]

[٧٢٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ بَعْضِ أَهْلِ الْيَمَنِ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ الْيَمَانِيِّ: أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «هِيَ الْبُرُّ؛ وَلَكِنَّ الْحَبَّةَ مِنْهَا فِي الْجَنَّةِ كَكُلَى الْبَقَرِ أَلْيَنُ مِنَ الزُّبْدِ وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ. وَأَهْلُ التَّوْرَاةِ يَقُولُونَ: هِيَ الْبُرُّ.“

396 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/113) bu rivayeti İbn İshak'tan zikretmiştir. Suyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'una (1/52) bakılabilir. Türkî, 1/553.

397 Rivayetin tamamı A'râf 7/22. âyette gelecektir. Türkî, 1/553.

726. İbn Humeyd bize Seleme, İbn İshak, bazı Yemenliler tarikiyle Vehb b. Münebbih el-Yemânî'nin "O, buğdaydır. Fakat ondan bir tanesi cennettedir. İneğin böbrekleri gibi, yağdan yumuşak ve baldan tatlıdır. Tevrat ehli 'O, buğdaydır.' derler." dediğini rivayet etmiştir.[398]

[٧٢٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ عُتْبَةَ: «أَنَّهُ حَدَّثَ أَنَّهَا الشَّجَرَةُ الَّتِي تَحَنَّكُ بِهَا الْمَلَائِكَةُ لِلْخَلْدَةِ.»

727. İbn Humeyd bize Seleme, Muhammed b. İshak tarikiyle Yakub b. Utbe'nin "'O, meleklerin ebedîlik için uğrayıp dokundukları ağaçtır.' şeklinde konuştu." dediğini rivayet etmiştir. **[1/553]**

[٧٢٨] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ يَمَانٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ رِفَاعَةَ، عَنْ مُحَارِبِ بْنِ دِثَارٍ، قَالَ: "هِيَ السُّنْبُلَةُ."

728. İbn Vekî' bize İbn Yemân ve Câbir b. Yezîd b. Rifâ'a tarikiyle Muhârib b. Disâr'ın "O, buğday başağıdır." dediğini rivayet etmiştir.[399]

[٧٢٩] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «هِيَ السُّنْبُلَةُ الَّتِي جَعَلَهَا اللَّهُ رِزْقًا لِوَلَدِهِ فِي الدُّنْيَا.»

729. İbn Vekî' bize Ebû Üsâme ve Yezîd b. İbrahim tarikiyle Hasan'ın "O, Allah'ın Âdem'in çocuğuna dünya rızık olarak yarattığı şeydir." dediğini rivayet etmiştir.[400]

2- Diğerleri: "O, üzümdür." demişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٧٣٠] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «هِيَ الْكَرْمَةُ»

398 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/86) 378 no'lu rivayette Seleme tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/553.

399 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/86) 377 no'lu rivayetin ardından muallak rivayet olarak zikretmiştir. Türkî, 1/554.

400 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/86) 377 no'lu rivayetin ardından muallak rivayet olarak zikretmiştir. Türkî, 1/554.

730. İbn Vekî‘ bize Abdullah, İsrâîl, Süddî ve İbn Abbas’tan aktaran bir kişi tarikiyle İbn Abbas’ın “O, üzümdür.” dediğini rivayet etmiştir.[401]

[٧٣١] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمَدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} قَالَ: هِيَ الْكَرْمَةُ. وَتَزْعُمُ الْيَهُودُ أَنَّهَا الْحِنْطَةُ.“

731. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî ve İbn Mes‘ûd tarikiyle Hz. Peygamber’in (sav) ashâbından bazı kimselerin {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} *“Ama şu ağaca yaklaşmayın”*[402] âyetiyle ilgili “O, üzümdür, Yahudiler ise onun buğday olduğunu sanıyorlar.” dediklerini rivayet etmiştir.[403] **[1/554]**

[٧٣٢] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «الشَّجَرَةُ هِيَ الْكَرْمُ.“

732. İbn Vekî‘ bize Amr b. Hammâd ve Esbât tarikiyle Süddî’nin “O ağaç üzümdür.” dediğini rivayet etmiştir.

[٧٣٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ جَعْدَةَ بْنِ هُبَيْرَةَ، قَالَ: «هُوَ الْعِنَبُ فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ}.“

733. Yakub b. İbrahim bana Hüşeym, Muğîre ve Şa‘bî tarikiyle Ca‘de b. Hübeyra’nın, {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} *“Ama şu ağaca yaklaşmayın”*[404] sözü hakkında “O, üzümdür.” dediğini rivayet etmiştir.

---

401 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*’inde (1/86) 376 no’lu rivayette Ubeydullah tarikiyle tahriç etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*’da (1/53) bu rivayeti Abd b. Humeyd ve İbnü’l-Münzir’e isnad eder. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*’da (1/53) Taberî tarikiyle İbn Abbas’ın “O, bademdir اللَّوْز.” dediğini aktarmış ve “Bana göre nüshada -ki o da eskidir- böyledir. Bu kelime الكَرْم kelimesi yanlış okunarak böyle yazılmıştır.” Türkî, 1/554.

402 Bakara 2/35.

403 Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*’da (1/53) bu rivayeti Taberî tarikiyle İbn Mes‘ûd’a isnad eder. Ayrıca İbn Asâkir’in *Târîhu Dımaşk*’ına (7/401) bakılabilir. Türkî, 1/555.

404 Bakara 2/35.

[٧٣٤] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ خَلَّادٍ الصَّفَّارِ، عَنْ بَيَانٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ جَعْدَةَ بْنِ هُبَيْرَةَ: «{وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} قَالَ: الْكَرْمُ.»

734. İbn Vekî' bize babası Hallâd es-Saffâr, Beyân, Şa'bî tarikiyle Ca'de b. Hübeyra'nın, Allah'ın {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} *"Ama şu ağaca yaklaşmayın"*[405] sözü hakkında "O, üzümdür." dediğini rivayet etmiştir.[406]

[٧٣٥] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ الْوَاسِطِيُّ، عَنْ بَيَانٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ جَعْدَةَ بْنِ هُبَيْرَةَ: «{وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} قَالَ: الْكَرْمُ.»

735. İbnü'l-Müsennâ bize Hüseyin, Hâlid el-Vâsıtî, Beyân, eş-Şa'bî tarikiyle Ca'de b. Hübeyra'nın, Allah'ın {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} *"Ama şu ağaca yaklaşmayın"*[407] sözü hakkında "O, üzümdür." dediğini rivayet etmiştir.[408]

[٧٣٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، وَابْنُ وَكِيعٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ جَعْدَةَ بْنَ هُبَيْرَةَ، قَالَ: «الشَّجَرَةُ الَّتِي نُهِيَ عَنْهَا آدَمُ: شَجَرَةُ الْخَمْرِ.»

736. İbn Humeyd ve İbn Vekî' bize Cerîr, Muğîre ve Şa'bî tarikiyle Ca'de b. Hübeyra'nın, {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} *"Ama şu ağaca yaklaşmayın"*[409] sözü hakkında "Hz. Âdem'e yasaklanan ağaç, şarap ağacı/üzüm asmasıdır." dediğini rivayet etmişlerdir.

[٧٣٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ الْعَوَّامِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ حُسَيْنٍ، عَنْ يَعْلَى بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «قَوْلُهُ {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} قَالَ: الْكَرْمُ.»

---

405 Bakara 2/35.

406 Vekî', *-ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/53) olduğu gibi- ve İbn Sa'd (1/34) Beyân tarikiyle tahriç etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/53) bu rivayeti Ebü'ş-Şeyh'e isnad eder. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/86) 376 no'lu rivayete bakılabilir. Türkî, 1/555.

407 Bakara 2/35.

408 Ca'de b. Hübeyra'nın bu rivayeti Şâkir nüshasında bu sırada iken Türkî nüshasında yasaklanan meyvenin üzüm olduğu görüşünü benimseyenlere dair zikredilen rivayetlerin en sonuna kalmıştır. Dolayısıyla rivayet Şâkir nüshası esas alınarak buraya kaydırılmıştır. Krş. Şâkir, 1/519; Türkî, 1/556.

409 Bakara 2/35.

737. Ahmed b. İshak bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Abbâd b. Avvâm, Süfyân b. Hüseyin[410] ve Ya'lâ b. Müslim tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in Allah'ın {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} *"Ama şu ağaca yaklaşmayın"*[411] sözüyle ilgili "O, üzümdür." dediğini rivayet etmiştir.[412]

[٧٣٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «الْعِنَبُ.»

738. Ahmed b. İshak bize Ebû Ahmed ve Süfyân tarikiyle Süddî'nin "Üzümdür." dediğini rivayet etmiştir.

[٧٣٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ، قَالَ: «عِنَبٌ.»

739. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve Ebû Ma'şer tarikiyle Muhammed b. Kays'ın "Üzümdür." dediğini rivayet etmiştir. **[1/555]**

3- Diğerleri bu ağacın incir olduğunu söylemişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٧٤٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «تِينَةٌ.»

740. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle Hz. Peygamber'in ashâbından bazılarının "İncirdir." dediklerini rivayet etmiştir.[413]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bize göre görüş şanı yüce olan Allah'ın yenilmesini yasakladığı ağacın ne olduğunu onlara açıkladıktan

---

410 Bir başka nüshada "Husayn" olarak geçmektedir. Türkî, 1/555.

411 Bakara 2/35.

412 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/86) 376 no'lu rivayetin ardından muallak olarak zikretmiştir. Türkî, 1/555.

413 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/53) bu rivayeti bazı sahabîler tarikiyle Taberî'ye isnad eder. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/89) 379 no'lu rivayette İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den tahriç etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da bu rivayeti Mücâhid tarikiyle Ebü'ş-Şeyh'e isnad eder. Sayfa 204'te geçen rivayete bakılabilir. Türkî, 1/556.

ve {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} *"Ama şu ağaca yaklaşmayın"*[414] sözüyle ona işaret ettikten sonra Hz. Âdem ve eşinin, Rablerinin, yenilmesini yasakladığı ağaçtan yediklerini ve o ağaçtan yemeleri sebebiyle Allah'ın yapılmasını yasakladığı hatayı işlediklerini haber verdiği ve Kur'ân'a muhatap olan kullarına, ismine dair açık bir ifade veya ona delâlet eden bir şeyle Hz. Âdem'e yaklaşmasını yasakladığı ağacın hangisi olduğuna dair herhangi bir delâlet koymadığı şeklindedir. Şayet Allah'ın bunun bilinmesi konusunda rızası olmuş olsaydı bilinmesine rızası olan her şeye yaptığı gibi (kullarının) onu bilmeleri sebebiyle O'na itaat etmeleri için o (ağacın) bizzat ne olduğuna dair bilgiye ulaşacakları bir delâlet koymaktan kullarını uzak tutmazdı.

Bu konuda doğru olan şöyle denilmesidir: "Şanı yüce olan Allah, Hz. Âdem ve eşine cennet ağaçlarının diğerlerinin değil bizzat bir tane ağacın yenilmesini yasakladı. Onlar da Allah'ın yasakladığı şey konusunda ona muhalif davrandılar ve Allah'ın (âyette) belirttiği gibi (yasak meyveyi) yediler. Hangi ağaç olduğu konusunda bizde herhangi bir bilgi yoktur."[415] Onun buğday, üzüm ve incir ağacı olduğu söylenmiştir. Bunlardan birinin olması mümkündür. Bu, bilinirse bilgisi kişiye fayda sağlamayan, bilinmezse de bilinmiyor olması kişiye zarar vermeyen bir konudur. **[1/556]**

4. {فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ} "Yoksa zalimlerden olursunuz."

Allah'ın {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Arap dilcileri Allah'ın{وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ} *"Ama şu ağaca yaklaşmayın yoksa zalimlerden olursunuz"*[416] sözünün tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kûfeli nahivcilerden biri bunun tefsirinde şöyle demiştir: "Bu ağaca yaklaşmayın, yaklaştığınız takdirde ikiniz zalimlerden olursunuz. Cümlenin ikinci bölümü şartın cevabı konumundadır. إِنْ تَقُمْ أَقُمْ 'Eğer sen kalkarsan ben de kalkarım.' sözünde olduğu gibi şartın cevabı olan bölümde cümlenin ilk kısmı (olan şart cümlesi) amel eder. Dolayısıyla cümlenin ikinci bölümünü ilk

414 Bakara 2/35.

415 Tefsirin bir başka nüshasında Taberî şöyle demektedir: "Hangi ağaç olduğu nasıl tayin edilecek ki? Çünkü Allah Teâlâ ne Kur'ân'da ne de sahih sünnette kulları için buna dair bir delil zikretmiştir. Bunu söyleyen kişi neye dayanarak söyleyecektir?" Türkî, 1/556-557.

416 Bakara 2/35.

bölümün cezimli olması sebebiyle cezmedersin. {فَتَكُونَا} sözünde olduğu gibi {فَ} fâ harfi ilk şartın konumunda olduğu zaman onunla nasbedilir ve gelecek zaman anlamını gerektirdiğinden dolayı gelecek zaman fiillerini nasbetme konusunda كَيْ konumuna dönüştürülmüştür. Çünkü şartın cevabının aslı gelecek zamandır."

Basralı dilcilerden biri de şöyle demiştir: "Bunun tefsiri لَا يَكُنْ مِنْكُمَا قُرْبُ هَذِهِ الشَّجَرَةِ فَأَنْ تَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ 'İkinizden bu ağaca yakınlaşma ve zalimlerden olma meydana gelmesin.' şeklindedir." Ne var ki o عَسَى أَنْ يَفْعَلَ sözünün عَسَى الْفِعْلُ şeklinde olması; مَا كَانَ لِأَنْ يَفْعَلَ sözünün لِيَفْعَلَ مَا كَانَ olmasının uygun olmadığı gibi أَنْ harfinin لَا harfiyle açıkça kullanılmasının uygun olmadığını ancak ismin -ki o da أَنْ'dir- isme atfıyla sözün sahih olması için gizlenmiş olduğunu iddia etmektedir.

Bu ikinci görüşü سَرَّنِي قِيَامُكَ "Senin ayağa kalkman beni mutlu etti." anlamını kastederek سَرَّنِي تَقُومُ يَا هَذَا diyen kimsenin sözünün hatalı olduğuna dair herkesin fikir birliği içinde olmaları geçersiz hale getirmektedir. Aynı şekilde bu görüşe göre لَا يَكُنْ مِنْكَ قِيَامٌ "Senden ayağa kalkma fiili meydana gelmesin." mânasında olduğu zaman لَا تَقُمْ diyen kimsenin sözünün de yanlış olması gerekir. لَا تَقُمْ diyen kimsenin sözünün doğru olduğu ve سَرَّنِي قِيَامُكَ "Senin ayağa kalkman beni mutlu etti." anlamını kastederek سَرَّنِي تَقُومُ يَا هَذَا diyen kimsenin sözünün hatalı olduğu konusunda herkesin fikir birliği içinde olmasıyla {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ} sözündeki {لَا} ile birlikte أَنْ harfinin gizlendiğini iddia edenin iddiasının yanlışlığına ve diğer görüşün doğruluğuna en açık delildir. **[1/557]**

Allah'ın {فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ} sözü hakkında iki çeşit yorum vardır.

1- Birisi{فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ} sözünün {وَلَا تَقْرَبَا} sözüne atfedilmesidir. Bu durumda da yorumu "Bu ağaca yaklaşmayın ve zalimlerden olmayın." şeklinde olur ve {فَتَكُونَا} ifadesi o zaman لَا تُكَلِّمْ عَمْرًا وَلَا تُؤْذِهِ "Amr'la konuşma ve ona eziyet etme!" diyen kimse gibi {وَلَا تَقْرَبَا} ifadesini cezmeden (nehiy sigasıyla) cezmedilmiş olur.

İmruülkays'ın dediği gibi:

فَقُلْتُ لَهُ صَوِّبْ وَلَا تَجْهَدَنَّهُ ... فَيُذْرِكَ مِنْ أُخْرَى الْقَطَاةِ فَتَزْلَقِ

(Atı) al ve onu (koşturarak) yorma
Seni terkisinden atmasın yoksa kayarsın[417]

417 *Dîvânu İmruülkays*, s. 174; Türkî, 1/558.

Sanki nehyi tekrarlamış gibi لَا تَجْهَدَنَّهُ ifadesini cezmeden فَيَذَرَكَ ifadesini cezmetmiştir.

2- İkinci yorum {فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ} ifadesinin şartın cevabı olmasıdır. O zaman bunun yorumu لَا تَشْتُمْ زَيْداً فَيَشْتُمَكَ مُجَازَاةً "Zeyd'le alay etme, yoksa karşılık olarak o da seninle alay eder." dediğin gibi لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ، فَإِنَّكُمَا إِنْ قَرِبْتُمَاهَا كُنْتُمَا مِنَ الظَّالِمِينَ "Bu ağaca yaklaşmayın, yaklaştığınız takdirde ikiniz zalimlerden olursunuz." şeklinde olur. Bu durumda {فَتَكُونَا}ifadesi nasb mahallinde olur. Çünkü harf kendi türünden olmayan bir ögeye atfedilmiştir. {وَلَا تَقْرَبَا} ifadesi içerisinde amel eden bir harf olduğu ve {فَتَكُونَا} ifadesi içerisindeki bir şeye döndürülmesi uygun olmadığı zaman bu meselenin başında açıkladığım durum üzerine nasbedilmiştir. **[1/558]**

Allah'ın {فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ} sözünün tefsirine gelince O, bununla "Size izin verilen ve mübah kılınan alanın dışına çıkanlardan olursunuz." anlamını kastetmektedir. Bununla "Eğer bu ağaca yaklaşırsanız sınırlarımı aşan, emrime isyan eden ve haram kıldıklarımı helâl sayanların yolunda olursunuz." anlamını kastetmiştir. Çünkü zalimler birbirlerinin dostudur. Allah takva sahiplerinin dostudur. Arapların kullanımında "zulüm" kelimesinin aslı, bir şeyi (hak ettiği) yerden farklı bir yere koymaktır. Nâbiğa ez-Zübyânî'nin dediği gibi:

إِلَّا الْأَوَارِيَّ لَأْيًا مَا أُبَيِّنُهَا ... وَالنُّؤْيُ كَالْحَوْضِ بِالْمَظْلُومَةِ الْجَلَدِ

Sadece meşakkat çekilen ağıllar anlatamadığım
Bir de develerin su içtiği yersiz kazılmış havuz gibi çukurlar[418]

Şâir, yeryüzünü mazlum olarak nitelendirmiştir. Çünkü orada çukur kazan kişi, onu olması gereken yerin dışında kazmış, şâir de kazma eyleminin yeri dışında bir yerde yapılmasından dolayı yeryüzünü mazlum olarak nitelendirmiştir. Yağmuru betimlemesinde İbn Kamîe'nin sözü bu kabildendir:

ظَلَمَ الْبِطَاحَ بِهَا انْهِلَالُ حَرِيصَةٍ ... فَصَفَا النِّطَافُ لَهُ بُعَيْدَ الْمُقْلَعِ

Az yağmurun vadinin ortasına yağması ona zulmetti
Tuttuktan hemen sonra az su onu arındırdı[419] **[1/559]**

418 Şiir sayfa 184'te geçmişti. Türkî, 1/559.

419 Bu beyit İbn Kamîe'nin *Dîvân*'ında (s. 207) ona nispet edilen bir şiir olarak geçmiştir. Yazma nüshada yoktur. Doğrusu bu şiir Hâride'ye aittir. *el-Mufaddaliyât*'a

Suyun vadiye zulmü, zamanı dışında gelmesi ve yağacağı yerin dışına yağmasıdır. Bir kimsenin sebepsiz yere devesini kesmesinin ona zulüm olması bu kabildendir. Araplara göre bu, kesme eylemini, olması gereken yeri dışında yapmaktır.

Zulüm kelimesinin ne anlama geldiğini tek tek saymak kıtabı uzatır. İnşaallah yeri geldiğinde onu açıklayacağız. Bütün bunların aslı belirttiğimiz anlam olan bir şeyi uygun olduğu yerin dışına koymaktır.

[BAKARA SÛRESİ 36. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾

"Derken, şeytan, ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, 'Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır.' dedik." (Bakara 2/36)

1. {فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا} "Derken, şeytan, ayaklarını oradan kaydırdı."

Allah'ın {فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا} sözünün tefsiri:

a. Kıraat

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Kâriler bunun okunuşunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Geneli lâm harfinin şeddesiyle "onların ayağını kaydırmak istedi." anlamında {فَأَزَلَّهُمَا} şeklinde okumuştur.[420] Bir kişinin din konusunda ayağı sürçüp hata yaptığı ve yapma hakkı olmayan şeyi yaptığı zaman söylenen زَلَّ الرَّجُلُ فِي دِينِهِ sözü ve onun sebebiyle dinî ve dünyevî bir konuda hata yapmasına vesile olduğu zaman söylenen أَزَلَّهُ غَيْرُهُ sözü bu kabildendir. Bundan dolayı şanı yüce olan Allah, Hz. Âdem'in ve eşinin cennetten çıkmalarını

(44) ve Hâride'nin *Dîvân*'ına (s. 308) bakılabilir. Türkî, 1/559.

420 Bu kıraat, Nâfi', İbn Kesîr, Âsım, İbn Âmir, Ebû Amr ve Kisâî'nin kıraatidir. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 153; Türkî, 1/560.

İblis'e izafe etmiş ve İblis'i kastederek {فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ} *"Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı."*[421] demiştir. Çünkü Allah'ın onları cennetten çıkarmakla cezalandırdığı hataya sebep olan odur.

2- Diğerleri ise "bir şeyi bir şeyden ayırmak" anlamında فَأَزَالَهُمَا şeklinde okumuşlardır.[422] Bu, onu oradan koparıp ayırmadır.

b. {فَأَزَلَّهُمَا} "Ayaklarını kaydırdı."

Allah'ın {فَأَزَلَّهُمَا} sözünün tefsiri konusunda İbn Abbas'tan şu rivayet nakledilmiştir:

[٧٤١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «فِي تَأْوِيلِ قَوْلِهِ تَعَالَى: {فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ} قَالَ: أَغْوَاهُمَا."

741. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle İbn Abbas'ın {فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ} âyetiyle ilgili "onları saptırdı" dediğini rivayet etmiştir.[423] **[1/560]**

İki kıraatten doğruya en uygun olan kıraat {فَأَزَلَّهُمَا} şeklinde okuyan kimsenin kıraatidir. Çünkü şanı yüce olan Allah, bu şekilde okuduğu kıraatte İblis'in onları bulundukları yerden çıkardığını söylemektedir. Bu da فَأَزَالَهُمَا şeklindeki sözünün mânasıdır. O zaman إِزَالَةٌ kelimesinin anlamı ayırmak ve çıkarmak anlamında olduğu için "Onları oradan ayırdı ve onları bulundukları yerden çıkardı." denilmesine sebep yoktur. Bu durumda bu ifadenin anlamı فَأَزَالَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَزَالَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ "Şeytan onları oradan ayırdı ve onları bulundukları yerden çıkardı." şeklinde olur. Ancak anlaşılan (uygun) anlam -şanı yüce olan Allah'ın {فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ} dediği ve kıraat imamlarının bu şekilde okudukları gibi- "İblis Allah'a itaat konusunda; onların ayaklarını kaydırmak istedi ve bu kaydırmayla onları cennetten çıkardı." şeklinde olur. **[1/561]**

---

421 Bakara 2/36.

422 Bu, Hamza'nın kıraatidir. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 153; Türkî, 1/560.

423 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/87) 386 no'lu rivayette İbn Cüreyc tarikiyle tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/53) bu rivayeti İbnü'l-Münzir'e isnad eder. Türkî, 1/560.

Eğer bir kimse bize; "İblis'in, Hz. Âdem'in ve Hz. Havvâ'nın ayaklarını kaydırması nasıl olmuştur da onları cennetten çıkarma fiili ona nispet edilmiştir?" derse ona;

"Bu konuda âlimler, bir kısmını zikreceğimiz bazı görüşler söylemiştir." şeklinde cevap verilir. Bu konuda Vehb b. Münebbih'ten şu rivayet aktarılmıştır:

[٧٤٢] حَدَّثَنَا بِهِ الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُهَرِّبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهٍ: «يَقُولُ: لَمَّا أَسْكَنَ اللَّهُ آدَمَ وَذُرِّيَّتَهُ، أَوْ زَوْجَتَهُ - الشَّكُّ مِنْ أَبِي جَعْفَرٍ - وَهُوَ فِي أَصْلِ كِتَابِهِ: وَذُرِّيَّتَهُ، وَنَهَاهُ عَنِ الشَّجَرَةِ، وَكَانَتِ شَجَرَةً غُصُونُهَا مُتَشَعِّبٌ بَعْضُهَا فِي بَعْضٍ، وَكَانَ لَهَا ثَمَرٌ تَأْكُلُهُ الْمَلَائِكَةُ لِخُلْدِهِمْ، وَهِيَ الثَّمَرَةُ الَّتِي نَهَى اللَّهُ آدَمَ عَنْهَا وَزَوْجَتَهُ. فَلَمَّا أَرَادَ إِبْلِيسُ أَنْ يَسْتَزِلَّهُمَا دَخَلَ فِي جَوْفِ الْحَيَّةِ، وَكَانَتْ لِلْحَيَّةِ أَرْبَعَةُ قَوَائِمَ كَأَنَّهَا بُخْتِيَّةٌ مِنْ أَحْسَنِ دَابَّةٍ خَلَقَهَا اللَّهُ. فَلَمَّا دَخَلَتِ الْحَيَّةُ الْجَنَّةَ، خَرَجَ مِنْ جَوْفِهَا إِبْلِيسُ، فَأَخَذَ مِنَ الشَّجَرَةِ الَّتِي نَهَى اللَّهُ عَنْهَا آدَمَ وَزَوْجَتَهُ، فَجَاءَ بِهَا إِلَى حَوَّاءَ، فَقَالَ: انْظُرِي إِلَى هَذِهِ الشَّجَرَةِ، مَا أَطْيَبَ رِيحَهَا، وَأَطْيَبَ طَعْمَهَا، وَأَحْسَنَ لَوْنَهَا. فَأَخَذَتْ حَوَّاءُ فَأَكَلَتْ مِنْهَا، ثُمَّ ذَهَبَتْ بِهَا إِلَى آدَمَ، فَقَالَتْ: انْظُرْ إِلَى هَذِهِ الشَّجَرَةِ، مَا أَطْيَبَ رِيحَهَا، وَأَطْيَبَ طَعْمَهَا، وَأَحْسَنَ لَوْنَهَا. فَأَكَلَ مِنْهَا آدَمُ، فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا، فَدَخَلَ آدَمُ فِي جَوْفِ الشَّجَرَةِ، فَنَادَاهُ رَبُّهُ: يَا آدَمُ أَيْنَ أَنْتَ؟ قَالَ: أَنَا هُنَا يَا رَبِّ، قَالَ: أَلَا تَخْرُجُ؟ قَالَ: أَسْتَحْيِي مِنْكَ يَا رَبُّ، قَالَ: مَلْعُونَةٌ الْأَرْضُ الَّتِي خُلِقْتَ مِنْهَا لَعْنَةً يَتَحَوَّلُ ثَمَرُهَا شَوْكًا. قَالَ: وَلَمْ يَكُنْ فِي الْجَنَّةِ وَلَا فِي الْأَرْضِ شَجَرَةٌ كَانَ أَفْضَلَ مِنَ الطَّلْحِ وَالسِّدْرِ؛ ثُمَّ قَالَ: يَا حَوَّاءُ أَنْتِ الَّتِي غَرَّرْتِ عَبْدِي، فَإِنَّكِ لَا تَحْمِلِينَ حَمْلًا إِلَّا حَمَلْتِهِ كَرْهًا، فَإِذَا أَرَدْتِ أَنْ تَضَعِي مَا فِي بَطْنِكِ أَشْرَفْتِ عَلَى الْمَوْتِ مِرَارًا. وَقَالَ لِلْحَيَّةِ: أَنْتِ الَّتِي دَخَلَ الْمَلْعُونُ فِي جَوْفِكِ حَتَّى غَرَّ عَبْدِي، مَلْعُونَةٌ أَنْتِ لَعْنَةً تَتَحَوَّلُ قَوَائِمُكِ فِي بَطْنِكِ، وَلَا يَكُنْ لَكِ رِزْقٌ إِلَّا التُّرَابَ، أَنْتِ عَدُوَّةُ بَنِي آدَمَ وَهُمْ أَعْدَاؤُكِ، حَيْثُ لَقِيتِ أَحَدًا مِنْهُمْ أَخَذْتِ بِعَقِبِهِ وَحَيْثُ لَقِيَكِ

شَدَخَ رَأْسَكِ. قَالَ عُمَرُ: قِيلَ لِوَهْبٍ: وَمَا كَانَتِ الْمَلَائِكَةُ تَأْكُلُ؟ قَالَ: يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ»

وَرُوِيَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ نَحْوُ هَذِهِ الْقِصَّةِ.

742. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk tarikiyle Ömer b. Abdurrahman b. Müherrib'in Vehb b. Münebbih'ten şöyle işittiğini söylemiştir: "Allah, Âdem'i ve neslini veya eşini -(hangisi olduğu konusundaki) şüphe Ebû Ca'fer'den kaynaklanmaktadır, kitabın aslında 'neslini' şeklindedir- (cennete) yerleştirdiği ve dalları birbirine kenetlenmiş, meleklerin ebedîlik için yedikleri meyvesi olan ağacı -ki o da Allah'ın Âdem'e ve eşine yasakladığı meyvedir- yasakladığı zaman İblis onların ayağını kaydırmayı isteyince yılanın karnına girdi. Yılanın Allah'ın yarattığı en güzel canlılardan olan dişi deve بُخْتِيَّةٌ gibi dört ayağı vardı. Yılan cennete girince karnından İblis çıktı ve Allah'ın Âdem'e ve Havvâ'ya yasakladığı ağaçtan (bir meyve) alıp onu Havvâ'ya getirdi ve;

'Bu ağaca bak, kokusu ne güzel! Tadı ne güzel! Rengi ne güzel!' dedi. Havvâ onu aldı, yedi ve Âdem'e ondan meyve götürdü ve;

'Bu ağaca bak, kokusu ne güzel! Tadı ne güzel! Rengi ne güzel!' dedi. Bunun üzerine ondan Âdem de yedi. Sonra ikisinin avret yerleri ortaya çıktı. Âdem, ağacın içine girdi ve Rabbi ona;

'Ey Âdem! Neredesin?' dedi. O da;

'Ben buradayım Rabbim!' dedi. O da;

'Çıkmıyor musun?' dedi. O da;

'Senden utanıyorum Rabbim!' dedi. O da;

'Meyvesi, dikene dönüşecek bir lanetle yaratıldığın yeryüzü toprağı lanetlendi.' dedi. Âdem;

'Cennette ve yeryüzünde muz ve sedir ağacından daha güzel bir ağaç yoktur.' dedi. Sonra Allah;

'Ey Havvâ! Kulumu saptıran sensin. Sen istemeye istemeye taşıyacağın bir yükten başka bir şey yüklenmeyeceksin. Karnındakini çıkarmayı istediğin zaman defalarca ölümle burun buruna geleceksin.' dedi. Allah, yılana 'Kulumu saptırmak için lanetlenmiş (İblis)in, karnına girdiği sensin, ayakların karnına dönüşecek ve topraktan başka yiyeceği olmayacak şekilde lanetlendin, sen onlardan biriyle karşılaştığında arkasına düşecek

şekilde, onlardan biri seninle karşılaştığında da senin kafanı ezecek şekilde sen Âdemoğullarının düşmanı onlar da senin düşmanındır.' dedi. Ömer şöyle dedi: 'Vehb'e 'Melekler ne yerlerdi?' denildi. O da;

'Allah dilediğini yapar.' dedi."[424]

İbn Abbas'tan bu kıssanın benzeri rivayet edilmiştir: **[1/562]**

[٧٤٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمَّا قَالَ اللَّهُ لِآدَمَ: {اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ}، أَرَادَ إِبْلِيسُ أَنْ يَدْخُلَ عَلَيْهِمَا الْجَنَّةَ فَمَنَعَتْهُ الْخَزَنَةُ، فَأَتَى الْحَيَّةَ وَهِيَ دَابَّةٌ لَهَا أَرْبَعُ قَوَائِمَ كَأَنَّهَا الْبَعِيرُ، وَهِيَ كَأَحْسَنِ الدَّوَابِّ، فَكَلَّمَهَا أَنْ تُدْخِلَهُ فِي فُقْمِهَا -قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ: وَالْفُقْمُ جَانِبُ الشِّدْقِ- حَتَّى تَدْخُلَ بِهِ إِلَى آدَمَ، فَأَدْخَلَتْهُ فِي فُقْمِهَا، فَمَرَّتِ الْحَيَّةُ عَلَى الْخَزَنَةِ فَدَخَلَتْ وَلَا يَعْلَمُونَ؛ لِمَا أَرَادَ اللَّهُ مِنَ الْأَمْرِ، فَكَلَّمَهُ مِنْ فُقْمِهَا فَلَمْ يُبَالِ كَلَامَهُ، فَخَرَجَ إِلَيْهِ فَقَالَ: {يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلَى} ، يَقُولُ: هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةٍ إِنْ أَكَلْتَ مِنْهَا كُنْتَ مَلِكًا مِثْلَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ فَلَا تَمُوتَانِ أَبَدًا. وَحَلَفَ لَهُمَا بِاللَّهِ: إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ، وَإِنَّمَا أَرَادَ بِذَلِكَ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا تَوَارَى عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا بِهَتْكِ لِبَاسِهِمَا. وَكَانَ قَدْ عَلِمَ أَنَّ لَهُمَا سَوْأَةً لِمَا كَانَ يَقْرَأُ مِنْ كُتُبِ الْمَلَائِكَةِ، وَلَمْ يَكُنْ آدَمُ يَعْلَمُ ذَلِكَ، وَكَانَ لِبَاسُهُمَا الظُّفُرَ. فَأَبَى آدَمُ أَنْ يَأْكُلَ مِنْهَا، فَتَقَدَّمَتْ حَوَّاءُ فَأَكَلَتْ ثُمَّ قَالَتْ: يَا آدَمُ كُلْ؛ فَإِنِّي قَدْ أَكَلْتُ فَلَمْ يَضُرَّنِي. فَلَمَّا أَكَلَ آدَمُ {بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ}."

---

424 Rivayet Abdürrezzâk, *Tefsîr*'inde (1/226) geçmektedir. Taberî, *Târîh*'inde (1/108) ve İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde (1/87) 382 no'lu rivayette muhtasar olarak bu rivayeti Hasan b. Yahyâ'dan tahriç etmiştir. Bunlara göre Taberî'nin şüphe ettiği yer şüphesiz bir şekilde لَمَّا أَسْكَنَ اللهُ آدَمَ وَزَوْجَتَهُ الجَنَّةَ şeklindedir. Türkî, 1/562.

743. Musa b. Harun bana Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre, İbn Mes'ûd ve Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Allah, Âdem'e; {اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ} *"Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz."*[425] dediği zaman İblis, cennete onların yanına girmek istedi fakat onu bekçiler engellediler. O da yılana geldi ki onun da canlıların en güzeli olan dişi deve gibi dört ayağı vardı. Onu Âdem'in yanına girdirmesi için çenesinden[426] -Ebû Ca'fer et-Taberî الْفُقْمُ avurdun ve çene kemiğinin yan tarafı olduğunu söylemiştir- girme konusunda onunla konuştu. Yılan da onu çenesinden[427] girdirdi. Allah murad ettiğinden dolayı bekçiler (durumu) bilmeden yılan bekçileri geçti. İblis yılanın çenesinden[428] Âdem'le konuştu ve Âdem de sözünü hiç önemsemedi. Onun yanına çıkageldi ve {يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلَى} *"Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?"*[429] dedi. Yani 'ondan yediğin takdirde Allah gibi kral olacağın veya ebedîlerden olup sonsuza kadar ölmeyeceğin ağacı göstereyim mi?' demek istedi ve Allah adına ikisine 'Size karşı samimiyim.' diyerek yemin etti. Bununla elbiselerini soyarak avret yerlerinden gizli olanları ortaya çıkarmayı istedi. İblis, meleklerin kitabında okuduğu için onların avret yerlerinin olduğunu biliyordu fakat Âdem bunu bilmiyordu. (Vücutlarını tek örten) Elbiseleri zufur bitkisiydi. Âdem onu yemeye yaklaşmadı. Havvâ ona doğru ilerledi ve yedi. Sonra da 'Ey Âdem! Sen de ye. Ben yedim bana bir şey olmadı.' dedi. Âdem yiyince avret yerleri ortaya çıktı ve cennet yapraklarından üzerlerine örtmeye başladılar."[430] **[1/563]**

---

425 Bakara 2/35.

426 Tefsirin bazı nüshalarında, Taberî'nin *Târîh*'inde ve *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da فُقْمِهَا yerine فَمِهَا şeklindedir. Bu durumda anlam çene yerine ağız olmaktadır. Türkî, 1/563.

427 Tefsirin bazı nüshalarında, Taberî'nin *Târîh*'inde ve *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da فُقْمِهَا yerine فَمِهَا şeklindedir. Bu durumda anlam çene yerine ağız olmaktadır. Türkî, 1/563.

428 Tefsirin bazı nüshalarında فَمِه şeklindedir. Türkî, 1/563.

429 Tâhâ 20/120.

430 Taberî, *Târîh*'inde (1/106-107) bu rivayeti tahriç etmiştir. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*'ında (7/402) Amr yani İbn Hammâd tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/563-564.

[٧٤٤] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «حَدَّثَنِي مُحَدِّثٌ أَنَّ الشَّيْطَانَ دَخَلَ الْجَنَّةَ فِي صُورَةِ دَابَّةٍ ذَاتِ قَوَائِمَ، فَكَانَ يُرَى أَنَّهُ الْبَعِيرُ. قَالَ: فَلُعِنَ فَسَقَطَتْ قَوَائِمُهُ، فَصَارَ حَيَّةً.»

744. Ammâr b. Hasan tarafından bana İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bana birisi Şeytan'ın dişi deve gibi görünen ayaklı bir hayvan sûretinde cennete girdiğini aktarmıştır. Sonra lanetlendi, ayakları düştü ve yılana dönüştü."[431]

[٧٤٥] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: وَحَدَّثَنِي أَبُو الْعَالِيَةِ: «أَنَّ مِنَ الْإِبِلِ، مَا كَانَ أَوَّلُهَا مِنَ الْجِنِّ، قَالَ: فَأُبِيحَتْ لَهُ الْجَنَّةُ كُلُّهَا إِلَّا الشَّجَرَةَ، وَقِيلَ لَهُمَا: {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ} قَالَ: فَأَتَى الشَّيْطَانُ حَوَّاءَ فَبَدَأَ بِهَا فَقَالَ: أَنُهِيتُمَا عَنْ شَيْءٍ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ. فَقَالَ: {مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ} قَالَ: فَبَدَأَتْ حَوَّاءُ فَأَكَلَتْ مِنْهَا، ثُمَّ أَمَرَتْ آدَمَ فَأَكَلَ مِنْهَا. قَالَ: وَكَانَتْ شَجَرَةً مَنْ أَكَلَ مِنْهَا أَحْدَثَ. قَالَ: وَلَا يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ فِي الْجَنَّةِ حَدَثٌ. قَالَ: {فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ} قَالَ: فَأُخْرِجَ آدَمُ مِنَ الْجَنَّةِ.»

745. Ammâr b. Hasan tarafından bana İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''nin şöyle dediği rivayet edildi: "Ebü'l-Âliye bana şöyle rivayet etmiştir: 'Develerden öncesinde cin olanlar vardı. Bir ağaç hariç cennet tamamen ona mübah kılınmıştı. Âdem'e ve Havvâ'ya {وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ} *"Şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz."*[432] denildi. Bunun üzerine Şeytan, Havvâ'ya geldi ve onunla uğraşmaya başladı ve;

'Size bir şey mi yasaklandı?' dedi. O da;

'Evet şu ağaçtan.' dedi. Şeytan da;

---

431 Taberî, *Târîh*'inde (1/109) bu rivayeti tahriç etmiştir. Türkî, 1/564.

432 Bakara 2/35.

"Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı."[433] dedi. Havvâ erken davranıp ondan yedi. Sonra Âdem'e söyledi o da yedi. Bu ağaç kendisinden yiyen kimsenin idrar çıkardığı bir ağaçtı. Halbuki cennette idrar olmaması gerekir. {فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ} *"Derken şeytan, onların ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı."* [434] Yani Âdem cennetten çıkarıldı.'"[435]

[٧٤٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ بَعْضِ أَهْلِ الْعِلْمِ «أَنَّ آدَمَ، حِينَ دَخَلَ الْجَنَّةَ وَرَأَى مَا فِيهَا مِنَ الْكَرَامَةِ وَمَا أَعْطَاهُ اللَّهُ مِنْهَا، قَالَ: لَوْ أَنَّ خُلْدًا كَانَ. فَاغْتَمَزَ فِيهَا مِنْهُ الشَّيْطَانُ لَمَّا سَمِعَهَا مِنْهُ، فَأَتَاهُ مِنْ قِبَلِ الْخُلْدِ."

746. İbn Humeyd bize Seleme ve İbn İshak tarikiyle ilim ehlinden birinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Âdem cennete girdiği zaman ve içindeki ikramı ve Allah'ın lütfettiklerini görünce 'Keşke ebedîlik olsa!' dedi. Şeytan ondan bunu duyunca bu konuda onda zayıflık gördü[436] ve ona ebedîlik tarafından (vesvese vererek) geldi."[437] **[1/564]**

[٧٤٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَسْلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: «حُدِّثْتُ أَنَّ أَوَّلَ مَا ابْتَدَأَهُمَا بِهِ مِنْ كَيْدِهِ إِيَّاهُمَا أَنَّهُ نَاحَ عَلَيْهِمَا نِيَاحَةً أَحْزَنَتْهُمَا حِينَ سَمِعَاهَا، فَقَالَا لَهُ: مَا يُبْكِيكَ؟ قَالَ: أَبْكِي عَلَيْكُمَا تَمُوتَانِ فَتُفَارِقَانِ مَا أَنْتُمَا فِيهِ مِنَ النِّعْمَةِ وَالْكَرَامَةِ. فَوَقَعَ ذَلِكَ فِي أَنْفُسِهِمَا. ثُمَّ أَتَاهُمَا فَوَسْوَسَ إِلَيْهِمَا، فَقَالَ: {يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلَى} وَقَالَ: {مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ} أَيْ: تَكُونَانِ مَلَكَيْنِ، أَوْ تَخْلُدَانِ -إِنْ لَمْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ- فِي نِعْمَةِ الْجَنَّةِ فَلَا تَمُوتَانِ، يَقُولُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ}."

---

433 A'râf 7/20.

434 Bakara 2/35.

435 Taberî, *Târîh*'inde (1/109-110) bu rivayeti tahriç etmiştir. Türkî, 1/564.

436 Tefsirin bir nüshasında فَاغْتَمَزَ فِيهَا yerine فَاغْتَنَمَهَا şeklinde geçmektedir. Bu durumda anlam "İblis bunu bir fırsat olarak gördü." şeklinde olur. Türkî, 1/565.

437 Taberî, *Târîh*'inde (1/110) bu rivayeti tahriç etmiştir. Türkî, 1/565.

747. İbn Humeyd bize Seleme tarikiyle İbn İshak'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bana şöyle rivayet edilmiştir: 'Âdem ve Havvâ'ya onun yaptığı ilk tuzağı, kendisini işittikleri zaman onları üzecek şekilde dövünerek ağlamasıdır. İkisi ona;

'Seni ağlatan nedir?' dediler. O da;

'Ben size ağlıyorum, siz öleceksiniz, içinde bulunduğunuz nimet ve ikramlardan ayrılacaksınız.' dedi. Bu onların nefislerine (bir vesvese olarak) düştü, sonra onlara geldi ve vesvese verdi ve {يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلَى} *"Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?"*[438] ve {مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلاَّ أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ} *"Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı' dedi ve Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim diye de onlara yemin etti."*[439] Yani melek olacaksınız veya -melek olmazsanız- cennet nimeti içerisinde ebedîleşeceksiniz ve ölmeyeceksiniz. Övgüsü yüce olan Allah {فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ} *"Bu sûretle onları kandırarak yasağa sürükledi."*[440] dedi.'"[441]

[٧٤٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «وَسْوَسَ الشَّيْطَانُ إِلَى حَوَّاءَ فِي الشَّجَرَةِ حَتَّى أَتَى بِهَا إِلَيْهَا، ثُمَّ حَسَّنَهَا فِي عَيْنِ آدَمَ. قَالَ: فَدَعَاهَا آدَمُ لِحَاجَتِهِ، قَالَتْ: لَا، إِلَّا أَنْ تَأْتِيَ هَهُنَا. فَلَمَّا أَتَى قَالَتْ: لَا، إِلَّا أَنْ تَأْكُلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ، قَالَ: فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا. قَالَ: وَذَهَبَ آدَمُ هَارِبًا فِي الْجَنَّةِ، فَنَادَاهُ رَبُّهُ: يَا آدَمُ أَمِنِّي تَفِرُّ؟ قَالَ: لَا يَا رَبِّ، وَلَكِنْ حَيَاءً مِنْكَ. قَالَ: يَا آدَمُ أَنَّى أُتِيتَ؟ قَالَ: مِنْ قِبَلِ حَوَّاءَ أَيْ رَبِّ. فَقَالَ اللَّهُ: فَإِنَّ لَهَا عَلَيَّ أَنْ آدَمِيَهَا فِي كُلِّ شَهْرٍ مَرَّةً كَمَا آدَمَيْتُ هَذِهِ الشَّجَرَةَ، وَأَنْ أَجْعَلَهَا سَفِيهَةً، فَقَدْ كُنْتُ خَلَقْتُهَا حَلِيمَةً، وَأَنْ أَجْعَلَهَا تَحْمِلُ كَرْهًا وَتَضَعُ كَرْهًا، فَقَدْ كُنْتُ جَعَلْتُهَا تَحْمِلُ يُسْرًا وَتَضَعُ يُسْرًا قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: وَلَوْلَا الْبَلِيَّةُ الَّتِي أَصَابَتْ حَوَّاءَ لَكَانَ نِسَاءُ الدُّنْيَا لَا يَحِضْنَ، وَلَكِنْ حَلِيمَاتٌ، وَكُنَّ يَحْمِلْنَ يُسْرًا وَيَضَعْنَ يُسْرًا."

438 Tâhâ, 20/120.
439 A'râf 7/20-21.
440 A'râf 7/20.
441 Taberî, *Târîh*'inde (1/110-111) bu rivayeti tahriç etmiştir. Türkî, 1/565.

748. Yunus b. Abdila'lâ bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şeytan, Havvâ'yı ağaca getirinceye kadar vesvese verdi sonra da onu Âdem'in gözünde güzel gösterdi. Âdem ihtiyacı için Havvâ'yı çağırdı. O da;

'Hayır! Sen buraya gel.' dedi. Âdem onun yanına gelince;

'Bu ağaçtan ye!' dedi. Sonra ikisi de ondan yediler ve avret yerleri onlara göründü. Âdem kaçarak cennete gitti. Rabbi ona;

'Ey Âdem! Benden mi kaçıyorsun?' dedi. 'Hayır Rabbim! Senden utandığımdan (kaçıyorum)' dedi.

'Ey Âdem! Kim tarafından bu fiil yaptırıldı?' dedi. O da;

'Havvâ tarafından Rabbim!' dedi. Allah da;

'Öyleyse bu ağacın kan çıkardığı gibi her ayda bir onun kanını akıtmak, onu yumuşak huylu olarak yarattığım halde onu aklı kıt yapmak, kolaylıkla hamile olacak ve kolaylıkla doğum yapacak şekilde yarattığım halde onu zor bir şekilde hamile olacak ve zor bir şekilde doğum yapacak hale getirmek benim üzerime gerekliliktir.' dedi."

İbn Zeyd şöyle demiştir: "Havvâ'nın başına gelen imtihan olmasaydı kadınlar hayız görmeyecekler, yumuşak huylu olacaklar, kolaylıkla hamile kalacak ve kolaylıkla doğum yapacaklardı."[442] **[1/565]**

[٧٤٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قُسَيْطٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، قَالَ: «سَمِعْتُهُ يَحْلِفُ بِاللَّهِ مَا يَسْتَثْنِي مَا أَكَلَ آدَمُ مِنَ الشَّجَرَةِ وَهُوَ يَعْقِلُ، وَلَكِنَّ حَوَّاءَ سَقَتْهُ الْخَمْرَ حَتَّى إِذَا سَكِرَ قَادَتْهُ إِلَيْهَا فَأَكَلَ."

749. İbn Humeyd bize Seleme, Muhammed b. İshak, Yezîd b. Abdullah b. Kusayt tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in "Âdem'in aklı başındayken ağaçtan yemediğine, ancak Havvâ'nın ona içki içirdiğine, sarhoş olunca da o ağaca götürdüğüne ve yediğine yemin ettiğini duydum." dediğini rivayet etmiştir.[443]

---

442 Taberî, *Târîh*'inde (1/111) bu rivayeti tahriç etmiştir. Rivayetin bir kısmı sayfa 421'de geçmişti. Türkî, 1/566.

443 Taberî, *Târîh*'inde (1/111-112) bu rivayeti uzun bir şekilde tahriç etmiştir. Türkî, 1/566.

[٧٥٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ لَيْثِ بْنِ أَبِي سُلَيْمٍ، عَنْ طَاوُسٍ الْيَمَانِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «إِنَّ عَدُوَّ اللَّهِ إِبْلِيسَ عَرَضَ نَفْسَهُ عَلَى دَوَابِّ الْأَرْضِ أَنَّهَا تَحْمِلُهُ حَتَّى يَدْخُلَ الْجَنَّةَ مَعَهَا، وَيُكَلِّمَ آدَمَ وَزَوْجَتَهُ، فَكُلُّ الدَّوَابِّ أَبَى ذَلِكَ عَلَيْهِ، حَتَّى كَلَّمَ الْحَيَّةَ فَقَالَ لَهَا: أَمْنَعُكِ مِن ابْنِ آدَمَ، فَأَنْتِ فِي ذِمَّتِي إِنْ أَنْتِ أَدْخَلْتِنِي الْجَنَّةَ. فَجَعَلَتْهُ بَيْنَ نَابَيْنِ مِنْ أَنْيَابِهَا، ثُمَّ دَخَلَتْ بِهِ. فَكَلَّمَهُمَا مِنْ فِيهَا، وَكَانَتْ كَاسِيَةً تَمْشِي عَلَى أَرْبَعِ قَوَائِمَ، فَأَعْرَاهَا اللَّهُ، وَجَعَلَهَا تَمْشِي عَلَى بَطْنِهَا. قَالَ: يَقُولُ ابْنُ عَبَّاسٍ: اقْتُلُوهَا حَيْثُ وَجَدْتُمُوهَا، أَخْفِرُوا ذِمَّةَ عَدُوِّ اللَّهِ فِيهَا.»

750. İbn Humeyd bize Seleme, İbn İshak, Leys b. Ebî Süleym ve Tâvus el-Yemânî tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah'ın düşmanı İblis, cennete beraber girip Âdem ve Havvâ'yla konuşmak için kendisini taşımak üzere yeryüzü canlılarına kendini sunarak teklifte bulundu. Bütün canlılar bundan geri durdular. Ta ki yılanla konuştu ve ona;

'Seni Âdemoğullarından men ediyorum, eğer beni cennete girdirirsen benim zimmetimdesin.' dedi. Yılan, İblis'i iki azı dişinin arasına koydu ve onunla birlikte (cennete) girdi. İkisiyle yılanın ağzından konuştu. Yılan dört ayak üzerinde yürüyen giyinik bir haldeydi. Allah onu çıplaklaştırdı ve onu karnı üzerinde yürür hale getirdi. İbn Abbas,

'Onu bulduğunuz yerde öldürün, Allah'ın düşmanının zimmetini orada yok edin.' derdi."[444] **[1/566]**

[٧٥١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: «وَأَهْلُ التَّوْرَاةِ يَدْرُسُونَ: إِنَّمَا كَلَّمَ آدَمَ الْحَيَّةُ، وَلَمْ يُفَسِّرُوا كَتَفْسِيرِ ابْنِ عَبَّاسٍ.»

751. İbn Humeyd bize Seleme tarikiyle İbn İshak'ın "Tevrat ehli Âdem'le konuşanın yılan olduğunu okuyorlar ve İbn Abbas'ın tefsiri gibi tefsir etmiyorlar." dediğini rivayet etmiştir.

444 Taberî, *Târîh*'inde (1/107) bu rivayeti tahriç etmiştir. Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/53) bu rivayeti Abdürrezzâk'a isnad eder. Türkî, 1/567.

[٧٥٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ، قَالَ: «نَهَى اللَّهُ آدَمَ وَحَوَّاءَ أَنْ يَأْكُلَا مِنْ شَجَرَةٍ وَاحِدَةٍ فِي الْجَنَّةِ وَيَأْكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شَاءَا. فَجَاءَ الشَّيْطَانُ فَدَخَلَ فِي جَوْفِ الْحَيَّةِ، فَكَلَّمَ حَوَّاءَ، وَوَسْوَسَ الشَّيْطَانُ إِلَى آدَمَ، فَقَالَ: {مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ} قَالَ: فَقَطَعَتْ حَوَّاءُ الشَّجَرَةَ، فَدَمِيَتِ الشَّجَرَةُ وَسَقَطَ عَنْهُمَا رِيَاشُهُمَا الَّذِي كَانَ عَلَيْهِمَا {وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَأَقُلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ} لِمَ أَكَلْتَهَا وَقَدْ نَهَيْتُكَ عَنْهَا؟ قَالَ: يَا رَبِّ أَطْعَمَتْنِي حَوَّاءُ. قَالَ لِحَوَّاءَ: لِمَ أَطْعَمْتِهِ؟ قَالَتْ: أَمَرَتْنِي الْحَيَّةُ. قَالَ لِلْحَيَّةِ: لِمَ أَمَرْتِهَا؟ قَالَتْ: أَمَرَنِي إِبْلِيسُ. قَالَ: مَلْعُونٌ مَدْحُورٌ. أَمَّا أَنْتِ يَا حَوَّاءُ فَكَمَا أَدْمَيْتِ الشَّجَرَةَ فَتَدْمِينَ فِي كُلِّ هِلَالٍ. وَأَمَّا أَنْتِ يَا حَيَّةُ فَأَقْطَعُ قَوَائِمَكِ فَتَمْشِينَ جَرْيًا عَلَى وَجْهِكِ وَسَيَشْدَخُ رَأْسَكِ مَنْ لَقِيَكِ بِالْحَجَرِ؛ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ.“

752. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve Ebû Ma‘şer tarikiyle Muhammed b. Kays’ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Allah, Âdem’e ve Havvâ’ya cennetteki bir tane ağaçtan yemelerini yasakladı, onlar orada dilediklerini bol bol yiyorlardı. Şeytan geldi ve yılanın karnında cennete girdi, Havvâ’yla konuştu ve Âdem’e vesvese verdi ve {مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ} “*Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı.’ dedi ve şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim, diye de onlara yemin etti.*”[445] Havvâ ağacı kesti, ağaçtan kan çıktı ve ikisinin üzerindeki elbiseleri düştü, {وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَأَقُلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ} “*Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rableri onlara, ‘Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?’ diye seslendi.*”[446] Allah;

‘Sana yasakladığım halde neden ondan yedin?’ dedi. O da;

445 A‘râf 7/20-21.
446 A‘râf 7/22.

'Rabbim onu bana Havvâ yedirdi.' dedi. Allah, Havvâ'ya;

'Neden ona bunu yedirdin?' dedi. O da;

'Onu bana yılan emretti.' dedi. Allah, yılana;

'Neden bunu ona emrettin?' dedi. O da;

'Onu bana İblis emretti.' dedi. Allah;

'(O) Lanetlenmiş ve kovulmuştur.' dedi. Allah; 'Sana gelince ey Havvâ! Ağacın kanını akıttığın gibi her hilal zamanı kan göreceksin. Sana gelince ey yılan! Ayaklarını kesiyorum. Artık yüzüstü yürüyeceksin ve sana rastlayan senin kafanı taşla ezecek, birbirinize düşman olarak (yeryüzüne) inin.' dedi."[447] **[1/567]**

Sahabeden, tâbiînden ve diğer kimselerden aktardığımız bu rivayetler Allah'ın düşmanı olan İblis'in, cennetten çıkarıncaya kadar, Âdem'in ve Havvâ'nın ayaklarını kaydırması konusunda rivayet edilmiştir.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demektedir: Bize göre hakikate en uygun olarak görüş Allah'ın kitabına uygun olandır. Şanı yüce olan Allah, İblis'in Hz. Âdem'e ve eşine onların avret yerleri ortaya çıksın diye vesvese verdiğini ve ikisine; {مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ} *"Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı."* dediğini ve onları aldatarak {إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ} *"Şüphesiz ben size karşı samimiyim."* diye onlara yemin ettiğini[448] haber vermiştir. Şanı yüce olan Allah'ın, düşmanı ona İblis'in Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'ya {إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ} *"Şüphesiz ben size karşı samimiyim."* diyerek yemin ettiğini haber etmesinde onun ya bizzat kendisi onlara görünerek doğrudan veya da başkasının kılığında onlara hitap ettiğine dair açık delil vardır. Bunun sebebi, Arapların kullanımında bir şeye ulaşmasına sebep olduğu zaman ona yemin etmeksizin قَاسَمَ فُلَانٌ فُلَانًا فِي كَذَا وَكَذَا "Falanca kişi şu, şu konularda falancaya yemin etti." denilmesinin makul olmamasıdır. Yemin bir şeye sebep olmakla olmaz. {فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ} *"Şeytan ona vesvese verdi."*[449] sözü de böyledir. Günah işleyen bir kimsenin "İşlediğim günahı çekici hale getirirken İblis, 'Kendisinin samimi olduğuna dair bana

447 Taberî, *Târîh*'inde (1/109) bu rivayeti tahriç etmiştir. Türkî, 1/568.
448 A'râf 7/20-21.
449 Tâhâ 20/120.

yemin etti.'" demesinin uygun olmadığı gibi şayet bu, İblis tarafından Hz. Âdem'e, onun ayağını kaydıracağı söz ve hilelerle hitabı doğrudan olmayan bir şekilde Allah'ın Hz. Âdem'e yasakladığı ağaçtan yemeyi cazip göstermesi, günümüzdeki gibi nesline cazip göstermesi şeklinde olsaydı Allah {وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ} *"Şüphesiz ben size karşı samimiyim diyerek yemin etti."*[450] demezdi. Aynı şekilde Hz. Âdem ve eşinden olan şeyler İblis'le Hz. Âdem'in nesli arasında olanla aynı şekilde olsaydı Allah {وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ} *"Şüphesiz ben size karşı samimiyim diyerek yemin etti."*[451] demezdi. Ancak bu -inşaallah- İbn Abbas'ın ve onun görüşünü benimseyenlerin dediği şekilde olmuştur.[452] **[1/568]**

Allah'ın onu cennetten çıkarmasından ve onu kovmasından sonra cennete hangi aracıyla ulaştığına gelince, İbn Abbas ve Vehb b. Münebbih'ten bu konuda aktarılan rivayette akıl sahibi bir kimse için reddedebilecek bir mâna yoktur. Çünkü bu, aklın ve doğru olması aksine bir delili gerekli kılan bir rivayetin reddedeceği bir görüş değildir. Bunlar mümkün durumlardır. Bu konuda kabul edilebilir görüş şanı yüce olan Allah'ın haber verdiğine göre onlarla karşılıklı konuşmaya imkân bulduğu yönündedir ve müfessirlerin benimsedikleri görüşle aynı doğrultuda buna imkân bulması mümkündür. Hatta İbn İshak bu konuda şu rivayetteki görüşü benimsemiş olsa bile -inşaallah- müfessirlerin, bunun doğru olduğuna dair görüşlerin birbirini destekleyen şekilde gelmesinden dolayı böyledir:

[٧٥٣] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ فِي ذَلِكَ: اللَّهُ أَعْلَمُ أَكَمَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَأَهْلُ التَّوْرَاةِ: «أَمْ خَلَصَ إِلَى آدَمَ وَزَوْجَتِهِ بِسُلْطَانِهِ الَّذِي جَعَلَ اللَّهُ لَهُ لِيَبْتَلِيَ بِهِ آدَمَ وَذُرِّيَّتَهُ، وَأَنَّهُ يَأْتِي ابْنَ آدَمَ فِي نَوْمَتِهِ وَفِي يَقْظَتِهِ، وَفِي كُلِّ حَالٍ مِنْ أَحْوَالِهِ، حَتَّى يَخْلُصَ إِلَى مَا أَرَادَ مِنْهُ حَتَّى يَدْعُوَهُ إِلَى الْمَعْصِيَةِ، وَيُوقِعَ فِي نَفْسِهِ الشَّهْوَةَ وَهُوَ لَا يَرَاهُ، وَقَدْ قَالَ اللَّهُ: {فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ} وَقَالَ: {يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا

450 A'râf 7/21.

451 A'râf 7/21.

452 Taberî, Şeytan'ın doğrudan veya bir başka varlığın kılığına girerek Hz. Âdem'i muhatap alıp konuştuğunu, onun vesvese vermesinin Şeytan'ın günümüzdeki insanlara vesvese vermesi gibi olmadığını ifade etmektedir.

لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ} وَقَدْ قَالَ اللَّهُ لِنَبِيِّهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: {قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ مَلِكِ النَّاسِ} إِلَى آخِرِ السُّورَةِ» ثُمَّ ذَكَرَ الْأَخْبَارَ الَّتِي رُوِيَتْ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ» قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَإِنَّمَا أَمْرُ ابْنِ آدَمَ فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ عَدُوِّ اللَّهِ، كَأَمْرِهِ فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ آدَمَ، فَقَالَ اللَّهُ: {فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ} ثُمَّ خَلَصَ إِلَى آدَمَ وَزَوْجَتِهِ حَتَّى كَلَّمَهُمَا، كَمَا قَصَّ اللَّهُ عَلَيْنَا مِنْ خَبَرِهِمَا، قَالَ: {فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلَى} فَخَلَصَ إِلَيْهِمَا بِمَا خَلَصَ إِلَى ذُرِّيَّتِهِ مِنْ حَيْثُ لَا يَرَيَانِهِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ أَيُّ ذَلِكَ كَانَ؛ فَتَابَا إِلَى رَبِّهِمَا.

753. İbn Humeyd bize Seleme tarikiyle İbn İshâk'ın bu konuda şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İblis, Âdem'e ve eşine İbn Abbas ve Tevrat ehlinin dediği gibi (yılan şeklinde veya yılanın ağzında) mı yoksa Âdem'i ve eşini imtihan etmek için Allah'ın kendisine tanıdığı yetkiyle (görünmeden, gizlice) mi geldi Allah daha iyi bilir. Hâlbuki o, Âdemoğluna onu günah işlemeye davet edinceye ve onun gönlüne şehveti düşürünceye kadar ona istediği şeyi işletmek için görmediği bir yerden uykusunda, uyanıkken ve her halinde gelir. Şanı yüce olan Allah şöyle dedi:

{فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ}

"Derken Şeytan, ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı."[453]

{يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ}

453 Bakara 2/36.

"Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmasın. Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz, şeytanları, iman etmeyenlerin dostları kılmışızdır."[454]

Övgüsü yüce olan Allah, Peygamberi'ne (sav) hitaben {قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ مَلِكِ النَّاسِ} *"İnsanların Rabbine ve Melik'ine sığınırım' de."*[455] ve sûrenin sonuna kadar olanı söyledi. Sonra Hz. Peygamber'in (sav) *"Şeytan Âdemoğlunun kanının aktığı yerde dolaşır."*[456] dediğine dair aktarılan rivayetleri zikretti.

İbn İshak şöyle demiştir: 'Âdemoğlunun Allah'ın düşmanıyla arasında olan şey Hz. Âdem'le arasında olan şey gibidir. Allah şöyle dedi:

{فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ}

"Allah, 'Şimdi in aşağı oradan. Çünkü senin orada büyüklük taslamak haddine değil! Hemen çık! Çünkü sen aşağılıklardansın.'"[457]

Sonra Şeytan, Allah'ın bize haberlerini anlatıp {فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلَى} *"Şeytan ona vesvese verdi ve 'Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?'"*[458] dediği gibi Hz. Âdem ve eşiyle konuşmak üzere onlara geldi. Görmedikleri yerden nesline yaklaştığı şekilde onlara yaklaştı. Bunun hangisi oldu Allah en iyi bilir. Sonra ikisi Rablerine tevbe ettiler." **[1/569]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demektedir: İbn İshak, Allah, İblis'in Hz. Âdem ve eşini doğrudan muhatap alıp onlara söylediklerini söylediğine dair verdiği habere rağmen onun Hz. Âdem ve eşiyle yüz yüze konuştuğu hakkında kesin bir kanaat içinde değildir. Keşke kesin bir kanaat içide olabilseydi! Anlayış sahibi bir kimsenin, doğru olduğuna dair Kur'ân'ın delâletinin yanı sıra ilim ehli arasında yaygınlaşmış görüşe itiraz etmesi caiz değildir. Şu halde o nasıl şüphe eder? Allah'tan muvaffakiyet dileriz.

---

454 A'râf, 7/27.
455 Nâs 114/1-2.
456 Buhârî (2039); Müslim (2175) Safiyye (ra) hadisinden tahriç etmişlerdir. Türkî, 1/570.
457 A'râf 7/13.
458 Tâhâ 20/120.

2. {فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ} "Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı."

Yüce Allah'ın {فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ} "*Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı.*" sözünün tefsiri:

{فَأَخْرَجَهُمَا} sözünün tefsirine gelince o "Şeytan, Hz. Âdem'i ve eşini bulundukları yerden çıkardı yani cennette bulundukları bolluk içindeki yaşam ve geniş nimetlerden çıkardı." demektir. Yüce Allah'ın, bizzat çıkaran kendisi olduğu halde onların cennetten çıkarılmalarını şeytana izafe ettiğini çünkü onların çıkarılmasının şeytanın sebebiyle olduğunu açıklamıştık. Bir insanın, onun yüzünden oturduğu yeri değiştirecek kadar bir sıkıntı gelmesine sebep olan kimseye ondan herhangi bir şekilde yerinden etmek için doğrudan müdahalesi olmadığı halde "Beni bulunduğum yerimden eden senden başkası değildir." demesi gibi bu (cennetten çıkarılma işine) sebep olmasından dolayı Şeytan'a izafe edilmiştir. Ancak onun yerinin değişmesi, onun sebep olmasıyla olduğu zaman, yerini değiştirme fiilinin ona izafe edilmesi caiz olur. **[1/570]**

3. {وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} "'Birbirinize düşman olarak inin'"

Övgüsü yüce olan Allah'ın {وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} "'*Birbirinize düşman olarak inin' dedik.*" sözünün tefsiri:

Bir kimse bir yere ayak bastığı zaman falanca kimse şu yere ve şu vadiye vardı anlamında هَبَطَ فُلَانٌ أَرْضَ كَذَا وَوَادِي denilir. Şâirin dediği gibi:

مَا زِلْتُ أَرْمُقُهُمْ حَتَّى إِذَا هَبَطَتْ ... أَيْدِي الرِّكَابِ بِهِمْ مِنْ رَاكِسٍ فَلَقَا

Dostlar ininceye kadar gözetlemeye devam ettim
Vadinin iki tepesi arasından kervandaki develerin ayaklarını[459]

Allah'tan sadır olan bu söz Hz. Âdem'i cennetten çıkaranın Allah olup Allah'ın çıkarma fiilini yukarıda izah ettiğimiz şekilde Şeytan'a izafe etmesinin doğru olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Aynı şekilde bu, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın hata işlemeleri ve şanı yüce olan Rabbimizin

459 Şâir Züheyr b. Ebî Sülmâ'dır. *Şerhu Dîvânı Züheyr b. Ebî Sülmâ*, s. 37; Türkî, 1/571.

bahsettiği şekilde İblis'in onların çıkarılmalarına sebep olmasından bahsettikten sonra onların çıkarılmalarından haber verirken Allah'ın onlar için çoğul zamir kullanması Hz. Âdem, Hz. Havvâ'nın ve düşmanları olan İblis'in çıkmalarının aynı vakitte olduğuna delâlet etmektedir. **[1/571]**

Müfessirler {اهْبِطُوا} sözüyle Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın kastedilenler arasında olduğunda fikir birliği olmakla birlikte kastedilenin ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

[٧٥٤] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ أَبِي عَوَانَةَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ: «{اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} قَالَ: آدَمُ، وَحَوَّاءُ، وَإِبْلِيسُ، وَالْحَيَّةُ.»

754. Süfyân b. Vekî' bize Ebû Üsâme, Ebû Avâne ve İsmail b. Sâlim tarikiyle Ebû Salih'in "{اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} *"Birbirinize düşman olarak inin."*[460] sözü Âdem, Havvâ, İblis ve yılanı kastediyor." dediğini rivayet etmiştir.[461]

[٧٥٥] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، وَمُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} قَالَ: فَلَعَنَ الْحَيَّةَ وَقَطَعَ قَوَائِمَهَا وَتَرَكَهَا تَمْشِي عَلَى بَطْنِهَا وَجَعَلَ رِزْقَهَا مِنَ التُّرَابِ، وَأَهْبَطَ إِلَى الْأَرْضِ آدَمَ وَحَوَّاءَ وَإِبْلِيسَ وَالْحَيَّةَ.»

755. İbn Vekî' ve Musa b. Harun bize Amr b. Hammâd ve Esbât tarikiyle Süddî'nin {اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} *"Birbirinize düşman olarak inin."*[462] âyetiyle ilgili "Yılana lanet etti, onun ayaklarını kesti, onu karnı üzerinde yürüyecek hale getirdi, yiyeceğini toprak yaptı ve Âdem, Havvâ, İblis ve yılanı yeryüzüne gönderdi." dediğini rivayet etmişlerdir.[463]

---

460 Bakara 2/36.

461 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/92) 416 no'lu rivayette Ebû Avâne tarikiyle tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/55) bu rivayeti Katâde tarikiyle Ebü'ş-Şeyh'e isnad eder. Türkî, 1/572.

462 Bakara 2/36.

463 Bu rivayet tefsirin bazı nüshalarında bulunmamaktadır. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/92) 416 no'lu rivayetin ardından Amr tarikiyle tahriç etmiştir. Taberî, *Târîh*'inde (1/112) bu senedle Süddî'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/572.

[٧٥٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} قَالَ: آدَمُ، وَإِبْلِيسُ وَالْحَيَّةُ.»

756. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa b. Meymûn ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} *"Birbirinize düşman olarak inin."*[464] sözü hakkında "(Kastedilenler) Âdem, İblis ve yılandır." dediğini rivayet etmiştir.[465] **[1/572]**

[٧٥٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ}: آدَمُ، وَإِبْلِيسُ، وَالْحَيَّةُ، ذُرِّيَّةٌ بَعْضُهُمْ أَعْدَاءٌ لِبَعْضٍ.»

757. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in{اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} *"Birbirinize düşman olarak inin."*[466] âyetiyle ilgili "Âdem, İblis ve yılandır; bunların nesilleri birbirine düşmandır." dediğini rivayet etmiştir.

[٧٥٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} قَالَ: آدَمُ وَذُرِّيَّتُهُ، وَإِبْلِيسُ وَذُرِّيَّتُهُ.»

758. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in {بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} *"Birbirinize düşman olarak."*[467] âyetiyle ilgili "Bunlar Âdem ve onun nesli; İblis ve onun neslidir." dediğini rivayet etmiştir.

---

464 Bakara 2/36.

465 Rivayet Tefsîru Mücâhid'de (112) "İblis ve Âdem" şeklinde geçmektedir; Taberî, *Târîh*'inde (1/112) "Havvâ" ilavesiyle bu rivayeti tahriç etmiştir. İbn Asâkir, *Târîh*'inde (7/404) Sevrî tarikiyle Mücâhid'den "Âdem, yılan ve Şeytan" ilavesiyle tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/55) bu rivayeti bu lafızlarla Mücâhid tarikiyle Ebü'ş-Şeyh'e isnad eder. Türkî, 1/572.

466 Bakara 2/36.

467 Bakara 2/36.

[٧٥٩] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} قَالَ: يَعْنِي إِبْلِيسَ، وَآدَمَ.»

759. Müsennâ bize Âdem b. Ebî İyâs, Ebû Ca'fer ve Rebî' tarikiyle Ebü'l-Âliye'nin, Allah'ın {بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} "*Birbirinize düşman olarak inin.*"[468] sözü hakkında "Yani İblis ve Hz. Âdem." dediğini rivayet etmiştir.

[٧٦٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} قَالَ: بَعْضُهُمْ عَدُوٌّ: آدَمُ، وَحَوَّاءُ، وَإِبْلِيسُ، وَالْحَيَّةُ.»

760. Müsennâ bana İshak, Ubeydullah b. Musa, İsrâîl, Süddî ve ondan rivayet eden bir kişi tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} "*Birbirinize düşman olarak inin.*"[469] sözü hakkında; "Birbirlerine düşman olanlar; Âdem, Havvâ, İblis ve yılandır." dediğini rivayet etmiştir.

[٧٦١] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ السُّدِّيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ: «{اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} قَالَ: آدَمُ، وَحَوَّاءُ، وَإِبْلِيسُ، وَالْحَيَّةُ.»

761. Yunus b. Abdila'lâ bana İbn Vehb, Abdurrahman b. Mehdî, İsrâîl, İsmail es-Süddî tarikiyle İbn Abbas'tan dinleyen bir kimsenin, {اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} "*Birbirinize düşman olarak inin.*"[470] âyetiyle alakalı "Bunlar Âdem, Havvâ, İblis ve yılandır." dediğini rivayet etmiştir.[471]

[٧٦٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} قَالَ: لَهُمَا وَلِذُرِّيَّتِهِمَا.»

---

468 Bakara 2/36.
469 Bakara 2/36.
470 Bakara 2/36.
471 Taberî, *Târîh*'inde (1/112) ve İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/89; 5/1455) 398 ve 8320 no'lu rivayetlerde Yunus tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/573.

762. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in, Allah'ın {اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} *"Birbirinize düşman olarak inin."*[472] sözü hakkında "İkisine ve ikisinin nesline (düşman olarak)" dediğini rivayet etmiştir. **[1/573]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Eğer bir kimse bize "Hz. Âdem, eşi, İblis ve yılan arasındaki düşmanlık neydi?" diye sorarsa ona şöyle cevap verilir:

İblis'in Âdem ve nesline düşmanlığı ona haset etmesi ve Rabbine {أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ} *"Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."*[473] dediği zaman Hz. Âdem'e secde etme konusunda itaat etmekten kibirlenerek geri durmasıdır.

Hz. Âdem'in ve neslinin İblis'e olan düşmanlığına gelince o da büyüklenme ve emrine karşı çıkarak Allah'a nankörlük etmesi ve Rabbine isyan etmesi sebebiyle müminlerin ona düşman olmasıdır. Bu da Hz. Âdem ve neslinden Müslüman olanların Allah'a imanından dolayıdır.

İblis'in Hz. Âdem'e olan düşmanlığı Allah'a nankörlüktür.

Hz. Âdem ve nesli ile yılan arasındaki düşmanlığa gelince onu da İbn Abbas ve Vehb b. Münebbih'ten bu konuda aktarılan rivayetlerde zikretmiştik. O da bizimle yılan arasında Allah Resûlü'nden (sav) *"Biz onlarla çatıştığımızdan beri onlara teslim olmadık. Kim intikam alacağı korkusuyla onları bırakırsa bizden değildir."* şeklinde aktarılan rivayetteki gibidir.

[٧٦٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجُ بْنُ رَشِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: "مَا سَالَمْنَاهُنَّ مُنْذُ حَارَبْنَاهُنَّ، فَمَنْ تَرَكَ شَيْئًا مِنْهُنَّ خِيفَةً فَلَيْسَ مِنَّا."

763. Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem bana Haccâc b. Reşed, Hayve b. Şürayh, İbn Aclân, babası ve Ebû Hüreyre tarikiyle Allah Resûlü'nün (sav) *"Biz onlarla çatıştığımızdan beri onlara teslim olmadık. Kim korktuğu için onlardan bir şey bırakırsa bizden değildir"* dediğini rivayet etmiştir.[474] **[1/574]**

---

472 Bakara 2/36.

473 A'râf 7/12; Sâd 38/76.

474 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde (15/360; 16/433) 9588 ve 10741 no'lu rivayetlerde; Ebû Dâvûd (5248); Tahâvî, *el-Müşkil*'de (1338) İbn Aclân tarikiyle tahriç

Yılanla aramızdaki savaşın aslının, kendilerinden rivayetler sunduğumuz âlimlerimizin, Allah'ın onu oradan çıkarmasından sonra İblis'i cennete girdirmesi ve nihayet (Âdem'in) yasaklanan ağaçtan yemesi ve Rabbinin itaatinden ayağını kaydırarak saptırması konusunda zikrettikleri olduğunu sanıyorum.

[٧٦٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ، وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ خَلَفٍ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي آدَمُ، جَمِيعًا، عَنْ شَيْبَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَنْ قَتْلِ الْحَيَّاتِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "خُلِقَتْ هِيَ وَالْإِنْسَانُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَدُوٌّ لِصَاحِبِهِ إِنْ رَآهَا أَفْزَعَتْهُ، وَإِنْ لَدَغَتْهُ أَوْجَعَتْهُ. فَاقْتُلْهَا حَيْثُ وَجَدْتَهَا."

764. Ebû Küreyb bize Muâviye b. Hişâm tarikiyle; Muhammed b. Halef el-Askalânî ve Âdem tarikiyle hepsi birlikte Şeybân, Câbir ve Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Allah Resûlü'ne (sav) yılanların öldürülmesi soruldu. Allah Resûlü'nün (sav) de;

"O ve insan birbirlerine düşman olarak yaratılmıştır. Eğer insan onu görürse insanı korkutur. Eğer onu sokarsa canını acıtır. Öyleyse onu bulduğun yerde öldür." dedi." dediğini rivayet etmiştir.[475]

---

etmiştir. Humeydî, (1156); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde (12/324) 7366 no'lu rivayette ve İbn Hibbân (5644) aynı şekilde İbn Aclân ve Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşah tarikiyle Aclân'dan tahriç etmiştir. Dârekutnî, *el-İlel*'inde (11/138) "Muhammed b. Aclân belki babasından işitmiştir. Ben, Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşah olduğunu kesin olarak belirledim." demiştir. Türkî, 1/574-575.

475 Câbir el-Cu'fî'den dolayı rivayetin isnadı zayıftır. Tayâlisî (2741) ve et-Taberânî, *Evsat*'ta (4500) Câbir tarikiyle rivayeti tahriç etmişlerdir. Türkî, 1/575.

4. {وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} **"Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır."**

a. {وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ} **"Sizin için yeryüzünde barınak vardır."**

Yüce Allah'ın {وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ} *"Sizin için yeryüzünde barınak vardır."* sözünün tefsiri:

Müfessirler bunun tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları şu rivayette geçen görüşü benimsemişlerdir:

[٧٦٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ} قَالَ: هُوَ قَوْلُهُ: {الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا}.»

765. Müsennâ b. İbrahim bana Âdem el-Askalânî, Ebû Ca'fer ve Rebî' tarikiyle Ebü'l-Âliye'nin, Allah'ın {وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ} *"Sizin için yeryüzünde barınak vardır."*[476] sözü hakkında "Bu âyet {الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا} *"O, yeri sizin için döşek yapandır."*[477] âyeti(nin mâna olarak benzeri)dir." dediğini rivayet etmiştir.[478]

[٧٦٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ} قَالَ: هُوَ قَوْلُهُ: {جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا}.»

766. Ammâr b. Hasan tarafından bana Abdullah b. Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''nin, Allah'ın {وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ} *"Sizin için yeryüzünde barınak vardır."*[479] sözü hakkında "Bu âyet {جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا} *"Allah, yeryüzünü sizin için yerleşim yeri kılandır."*[480] âyeti(nin mâna olarak benzeri)dir." dediğini rivayet etmiştir. **[1/575]**

---

476 Bakara 2/36.
477 Bakara 2/22.
478 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/90; 5/1455) 401 ve 8323 no'lu rivayetlerde Âdem tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/575.
479 Bakara 2/36.
480 Mümin 40/64.

2- Diğerleri bunun mânası "Sizin için yeryüzünde kabirlerde yerleşim yeri vardır." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٧٦٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ} يَعْنِي الْقُبُورَ.»

767. Musa b. Harun bize Amr b. Hammâd ve Esbât tarikiyle gelen rivayete göre Süddî, {وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ} *"Sizin için yeryüzünde barınak vardır."*[481] âyetinde kabirlerin kastedildiğini söylemiştir.[482]

[٧٦٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ السُّدِّيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: «{وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ} قَالَ: الْقُبُورُ.»

768. Yunus b. Abdila'lâ bana İbn Vehb, Abdurrahman b. Mehdî, İsrâîl, İsmail es-Süddî tarikiyle İbn Abbas'tan dinleyen bir kimsenin, {وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ} *"Sizin için yeryüzünde barınak vardır."*[483] âyetiyle alakalı "Onlar kabirlerdir." dediğini rivayet etmiştir.[484]

[٧٦٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ} قَالَ: مُقَامُهُمْ فِيهَا.»

769. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in "{وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ} *"Sizin için yeryüzünde barınak vardır."*[485] âyetiyle ilgili "Orada kalacakları yerdir." dediğini rivayet etmiştir.

---

481 Bakara 2/36.

482 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (5/1455) 8321 no'lu rivayetin ardından Amr tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/576.

483 Bakara 2/36.

484 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/89) 399 no'lu rivayette İsrâîl ve İsmail es-Süddî tarikiyle İbn Abbas'tan tahriç etmiştir. Türkî, 1/576.

485 Bakara 2/36.

Arapların dilsel kullanımında الْمُسْتَقَرُّ kelimesi karar kılınıp yerleşilen yer demektir. Böyle olunca insanın yeryüzünde mevcut ve yerleşik olduğu her yer onun yeryüzünde karar kıldığı yeri olan الْمُسْتَقَرُّ'dır.

Yüce Allah bununla onların cennette ve gökte karar kıldıkları yerleri ve evleri olduğu gibi yeryüzünde karar kıldıkları yerleri ve meskenleri olduğunu kastetmiştir. **[1/576]**

b. {وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} "Belli bir süre yararlanma vardır."

Allah'ın {وَمَتَاعٌ} sözü de aynı şekilde "Onlar için cennette nimetlerle faydalanma olduğu gibi orada faydalanma vardır." demektir.

Yüce Allah'ın {وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} sözünün tefsiri:

Müfessirler bunun tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları "Sizin için orada ölüme bir yol vardır." görüşünü benimsemişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٧٧٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «فِي قَوْلِهِ: {وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} قَالَ يَقُولُ: بَلَاغٌ إِلَى الْمَوْتِ.»

770. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd ve Esbât tarikiyle Süddî'nin, Allah'ın {وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} *"belli bir süre yararlanma vardır."*[486] sözü hakkında "Ölüme bir yol vardır." dediğini rivayet etmiştir.[487]

[٧٧١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ السُّدِّيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ: «{وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} قَالَ: الْحَيَاةُ.»

771. Yunus bana İbn Vehb, Abdurrahman b. Mehdî, İsrâîl, İsmail es-Süddî tarikiyle İbn Abbas'tan dinleyen bir kimsenin, {وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ}

---

486 Bakara 2/36.

487 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/90; 5/1456) 402 ve 4324 no'lu rivayetlerde Amr tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/577.

"belli bir süre yararlanma vardır."[488] âyetiyle alakalı "(O, dünya) hayatıdır." dediğini rivayet etmiştir.

[ ] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ السُّدِّيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ: «{وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} قَالَ: الْحَيَاةُ."

Müsennâ bana İshak, Ubeydullah b. Musa, İsrâîl, İsmail es-Süddî tarikiyle İbn Abbas'tan dinleyen bir kimsenin, {وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} *"belli bir süre yararlanma vardır."*[489] âyetiyle alakalı "(O, dünya) hayatıdır." dediğini rivayet etmiştir.[490]

2- Diğerleri Allah'ın {وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} *"belli bir süre yararlanma vardır."*[491] âyetiyle alakalı "kıyamet kopuncaya kadar (bir faydalanmadır)." görüşünü benimsemişlerdir. **[1/577]**

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٧٧٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} قَالَ: إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِلَى انْقِطَاعِ الدُّنْيَا."

772. Müsennâ bize Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} *"belli bir süre yararlanma vardır."*[492] âyetiyle alakalı "Kıyamet gününe, dünyanın bitişine kadar (bir faydalanmadır)." dediğini rivayet etmiştir.

3- Diğerleri {إِلَى حِينٍ} *"belli bir süre"*[493] ifadesinin "Ecele kadar" demek olduğunu söylemişlerdir.

---

488 Bakara 2/36.
489 Bakara 2/36.
490 Bu rivayet tefsirin diğer bazı nüshalarında mevcut değildir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/90; 5/1456) 403 ve 4325 no'lu rivayetlerde Ubeydullah b. Musa, İsrâîl, Süddî ve İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/577.
491 Bakara 2/36.
492 Bakara 2/36.
493 Bakara 2/36.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٧٧٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} قَالَ: إِلَى أَجَلٍ.»

773. Ammâr b. Hasan tarafından bana Abdullah b. Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''nin, Allah'ın {وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} *"belli bir süre yararlanma vardır."*[494] âyetiyle alakalı "Ecele kadar (bir faydalanmadır)." dediğini rivayet etmiştir.[495]

Metâ' Arapların dilsel kullanımında faydalanılan geçim imkânı, rahat elbise, lezzet veren şeyler ve buna benzer faydalanılan her şeydir. Durum böyle olunca şanı yüce olan Allah hayat sahibi herkesin hayatını, hayatı boyunca faydalanacağı bir faydalanma aracı, yeryüzünü insan için yaşadığı günlerde üzerine yerleşmesi, Allah'ın oradan çıkardığı şeyle besinlerden yemesi, orada yaratılmış olan güzel şeyleri tatmasıyla, ölümünden sonra cesedi için koruma ve cenazesi için bir yuva ve yerleşme yeri kılmıştır. Metâ' ismi bunların hepsini kapsamaktadır. Yorumlardan âyete en uygun olanı Allah {وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ} *"belli bir süre yararlanma vardır."* [496] sözüyle hem aklen hem de rivayetlerde bir kısmını kastedip bir kısmını dışarıda bırakacak ve genel mânayı bırakıp özel bir ifade olduğuna dair bir delâlet koymuş olmadığı için, bunun genel mânada olması ve verilen haberin de aynı şekilde Âdemoğullarının ve İblis'in evlatlarının faydalandırılmasının biteceği vakte kadar olmasıdır. O da yeryüzünün başka bir yeryüzüyle değiştirileceği vakte kadardır. Yorumlardan âyete en uygun olanı bizim belirttiğimiz şekilde olması sebebiyle şu şekildedir: "Gökler ve cennetlerdeki evlerinizde yerleştiğiniz gibi sizin için yeryüzünde yerleşeceğiniz evler ve meskenler, oradan, oranın sizin için çıkardıkları şeylerden, yaşama imkânı, rahat elbise, süs ve lezzet veren şeylerden, yeryüzünün üzerinde hayatınız boyunca ve vefatınızdan sonra defnedildiğiniz ve onu başka bir yeryüzüyle değiştireceğim vakte kadar kabirlerinizde ve mezarlarınızda verdiğim şeylerden faydalanma vardır." **[1/578]**

---

494 Bakara 2/36.

495 Kurtubî, *Tefsîr*'inde (1/321) Rebî''den aktarmıştır. Türkî, 1/578.

496 Bakara 2/36.

[BAKARA SÛRESİ 37. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾

***"Derken, Âdem (vahiy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabbine yalvardı. O da) bunun üzerine tevbesini kabul etti. Şüphesiz O, tevbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır."* (Bakara 2/37)**

1. {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} "Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı."

Yüce Allah'ın {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} sözünün tefsiri:

{فَتَلَقَّى} ifadesine gelince "aldı ve kabul etti" demektir. Kelimenin aslı اللِّقَاءِ mastarının tefe'ul bâbındandır. Bir kimsenin bir diğerini gurbetten veya seferden dönüşü esnasında karşılayarak kabul ettiği zaman يَتَلَقَّى الرَّجُلُ الرَّجُلَ denildiği gibi {فَتَلَقَّى} denilmiş; (Hz. Âdem) kendisine vahyedildiği ve bilgi verildiği zaman sanki onu karşılamış ve kabul ederek almıştır. Öyleyse bunun anlamı şöyledir: Allah, Hz. Âdem'e tevbe cümlelerini verdi, Hz. Âdem de Rabbinden bunları alıp tevbe etti, bunları onun söylemesine ve Rabbinden almasına karşılık da Allah onun tevbesini kabul etti.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٧٧٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} الْآيَةَ. قَالَ: لَقَّاهُمَا هَذِهِ الْآيَةَ: {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ}.»

774. Yunus b. Abdila'lâ bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in, Allah'ın {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} sözü hakkında "Allah Âdem ve Havvâ'ya {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ} *"Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."*[497] âyetini verdi." dediğini rivayet etmiştir.[498] **[1/579]**

Bazıları (Hz. Âdem'e Rabbinden kelimeler geldi anlamında) فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٌ şeklinde okumuşlardır. Bir kişinin aldığı herhangi bir şey için

497 A'râf 7/23.

498 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/116) bu rivayeti İbn Zeyd'den zikretmiştir. Türkî, 1/580.

onu alan anlamında مُتَلَقٍّ olduğu ve bir şeye ulaşmasını anlatmak için لَقِيَهُ ifadesi uygun olduğu ve böylece de bir kimsenin fiili dilediği iki muhtemel anlama yönlendirmesi ve fiilden dilediği anlamı devre dışı bırakması onun hakkı olduğu için Arapça açısından doğru olsa bile bana göre "Âdem" kelimesini kelimeleri alanın o olması hasebiyle merfû dışında bir harekeyle okumak caiz değildir. Zira kâriler ve ilk dönem ve son dönem âlimlerinden olan müfessirler التَّلَقِّي fiilini الْكَلِمَاتُ kelimesine değil de "Âdem" kelimesine tevcih üzerinde icmâ etmişlerdir. İcmâ edilen bir konuda yanılma ve hata etmeleri mümkün kimselerin görüşüyle buna karşı çıkmak caiz değildir.

Müfessirler Hz. Âdem'in, Rabbinden aldığı kelimelerin bizzat ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları şu rivayetteki görüşü benimsemişlerdir:

[٧٧٥] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَطِيَّةَ، عَنْ قَيْسٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ} قَالَ: أَيْ رَبِّ. أَلَمْ تَخْلُقْنِي بِيَدِكَ؟ قَالَ: بَلَى، قَالَ: أَيْ رَبِّ. أَلَمْ تَنْفُخْ فِيَّ مِنْ رُوحِكَ؟ قَالَ: بَلَى، قَالَ: أَيْ رَبِّ. أَلَمْ تُسْكِنِّي جَنَّتَكَ؟ قَالَ: بَلَى، قَالَ: أَيْ رَبِّ. أَلَمْ تَسْبِقْ رَحْمَتُكَ غَضَبَكَ؟ قَالَ: بَلَى، قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ أَنَا تُبْتُ وَأَصْلَحْتُ أَرَاجِعِي أَنْتَ إِلَى الْجَنَّةِ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَهُوَ قَوْلُهُ: {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ}.»

775. Ebû Küreyb bize İbn Atıyye, Kays, İbn Ebî Leylâ, Minhâl b. Amr ve Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ} *"Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı, bunun üzerine tevbesini kabul etti."*[499] âyetiyle ilgili şunu rivayet etmiştir:

"(Hz. Âdem),

'Ey Rabbim! Beni elinle sen yaratmadın mı?' dedi. Allah da;

'Evet' dedi. O,

'Ey Rabbim! Bana ruhundan üflemedin mi?' Allah;

'Evet' dedi. O,

499 Bakara 2/37.

'Ey Rabbim! Beni cennetine yerleştirmedin mi?' dedi. O da;

'Evet' dedi. O;

'Ey Rabbim! Senin rahmetin gazabını geçmiş değil mi?' dedi. O da;

'Evet' dedi. O,

'Ben tevbe edersem ve durumumu düzeltirsem beni cennete tekrar geri gönderir misin?' dedi. O da;

'Evet' dedi.

İbn Abbas dedi ki: 'İşte bunlar {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} *"Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı."*[500] âyeti(nde bahsedilenler)dir.'"[501] **[1/580]**

[٧٧٦] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُصْعَبٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ نَحْوَهُ.

776. Ali b. Hasan bana Müslim, Muhammed b. Mus'ab, Kays b. Rebî', Âsım b. Küleyb ve Saîd b. Ma'bed[502] tarikiyle İbn Abbas'tan benzerini rivayet etmiştir.[503]

[٧٧٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ} قَالَ: إِنَّ آدَمَ قَالَ لِرَبِّهِ إِذْ عَصَاهُ: رَبِّ أَرَأَيْتَ إِنْ أَنَا تُبْتُ وَأَصْلَحْتُ؟ فَقَالَ لَهُ رَبُّهُ: إِنِّي رَاجِعُكَ إِلَى الْجَنَّةِ."

777. Muhammed b. Sa'd bana babası, amcası, onun babası ve onun da babası tarikiyle İbn Abbas'ın, {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ} *"Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı, bunun üzerine tevbesini kabul etti."*[504]

---

500 Bakara 2/37.

501 Taberî, *Târîh*'inde (1/132) tahriç etmiştir. Âcurrî, *eş-Şerî'a*'da (755, 910) Kays b. Rebî' tarikiyle ve İbn Asâkir, *Târîh*'inde (7: 433) İbn Ebî Leylâ tarikiyle tahriç etmiştir. Senedde geçen İbn Atıyye'nin tam ismi Hasan b. Atıyye b. Necîh'tir. Eserin 2. cildinin 86. sayfasında geleceği üzere bu râvi sadûktur. Kays hakkında ise ihtilaf edilmiştir. Türkî, 1/581.

502 Nüshalardan birinde "Beyâd" şeklinde, diğerinde "Cübeyr" şeklinde; diğer bazılarında ise "Mu'îd" şeklinde geçmektedir. İbn Kesîr, *Tefsîr*'ine (1/116) bakılabilir. Türkî, 1/581.

503 Saîd b. Ma'bed meçhul râvidir. Kays hakkında ise ihtilaf edilmiştir. Türkî, 1/581.

504 Bakara 2/37.

âyetiyle ilgili "Hz. Âdem isyan ettiği zaman Rabbine 'Ey Rabbim! Tevbe edersem ve durumumu düzeltirsem ne buyurursun?' dedi. Rabbi de ona;

'Seni tekrar cennete döndürürüm.' dedi." dediğini rivayet etmiştir.[505]

[٧٧٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} ذُكِرَ لَنَا أَنَّهُ قَالَ: يَا رَبِّ أَرَأَيْتَ إِنْ أَنَا تُبْتُ وَأَصْلَحْتُ؟ قَالَ: إِنِّي إِذًا رَاجِعُكَ إِلَى الْجَنَّةِ. قَالَ: وَقَالَ الْحَسَنُ إِنَّهُمَا قَالَا: {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ}.»

778. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey' ve Saîd tarikiyle Katâde'den {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} *"Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı"*[506] âyetiyle alakalı "Bize; Âdem'in,

'Ey Rabbim! Tevbe edersem ve durumumu düzeltirsem ne dersin?' dedi. Rabbi de ona;

'O zaman seni tekrar cennete döndürürüm.' dediği rivayet edildi.[507] Hasan'ın ise "Âdem ve Havvâ '{رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ} *"Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."*[508] dediler.' dediğini" söylemiştir.[509] **[1/581]**

[٧٧٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} قَالَ: إِنَّ آدَمَ لَمَّا أَصَابَ

505 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde bu rivayeti (1/116) Avfî tarikiyle İbn Abbas'tan zikretmiştir. Türkî, 1/581.

506 Bakara 2/37.

507 Taberî, *Târîh*'inde (1/132) tahriç etmiştir. Beyhakî *eş-Şu'ab*'da (7174) tahriç etmiştir. Onun tarikiyle de İbn Asâkir, *Târîh*'inde (7/ 387) Şeybân tarikiyle Katâde'den tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/59) bu rivayeti Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e isnad eder. Bu rivayet başka bir şekilde Katâde'den nakille sayfa 586'da gelecektir. Türkî, 1/581.

508 A'râf 7/23.

509 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/91) 410 no'lu rivayetin ardından muallak olarak zikretmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/59) bu rivayeti Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/582.

الْخَطِيئَةَ، قَالَ: يَا رَبِّ أَرَأَيْتَ إِنْ تُبتُ وَأَصْلَحْتُ؟ فَقَالَ اللَّهُ: إِذَنْ أُرْجِعُكَ إِلَى الْجَنَّةِ فَهِيَ مِنَ الْكَلِمَاتِ. وَمِنَ الْكَلِمَاتِ أَيْضًا: {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ}."

779. Müsennâ b. İbrahim bana Âdem el-Askalânî, Ebû Ca'fer ve Rebî' tarikiyle Ebü'l-Âliye'nin, Allah'ın {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} *"Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı."*[510] sözü hakkında "Hz. Âdem hata işleyince,

'Ey Rabbim! Tevbe edersem ve durumumu düzeltirsem ne dersin?' dedi. Allah da ona;

'O zaman seni tekrar cennete döndürürüm. O da kelimelerden dolayıdır.' dedi. {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ} *"Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."*[511] sözü de o kelimelerdendir.' dedi." dediğini rivayet etmiştir.[512]

[٧٨٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} قَالَ: رَبِّ أَلَمْ تَخْلُقْنِي بِيَدِكَ؟ قِيلَ لَهُ: بَلَى، قَالَ: وَنَفَخْتَ فِيَّ مِنْ رُوحِكَ؟ قِيلَ لَهُ: بَلَى، قَالَ: وَسَبَقَتْ رَحْمَتُكَ غَضَبَكَ؟ قِيلَ لَهُ: بَلَى، قَالَ: رَبِّ هَلْ كَتَبْتَ هَذَا عَلَيَّ؟ قِيلَ لَهُ: نَعَمْ، قَالَ: رَبِّ إِنْ تُبْتُ وَأَصْلَحْتُ هَلْ أَنْتَ رَاجِعِي إِلَى الْجَنَّةِ؟ قِيلَ لَهُ: نَعَمْ. قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: {ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى}."

780. Musa bana Amr b. Hammâd ve Esbât tarikiyle Süddî'nin {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} *"Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı."*[513] âyetiyle ilgili "(Hz. Âdem) 'Ey Rabbim! Beni elinle sen yaratmadın mı?' dedi. Ona;

---

510 Bakara 2/37.
511 A'râf 7/23.
512 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde bu rivayeti (1/116) Ebû Ca'fer'den zikretmiştir. Türkî, 1/582.
513 Bakara 2/37.

'Evet' denildi. O,

'Ey Rabbim! Bana ruhundan üflemedin mi?' Ona;

'Evet' denildi. O,

'Ey Rabbim! Senin rahmetin gazabını geçmiş değil mi?' dedi. Ona;

'Evet' denildi. O;

'Ey Rabbim! Bunu bana sen mi yazdın?' dedi. Ona;

'Evet' denildi. O,

'Ey Rabbim! Ben tevbe edersem ve durumumu düzeltirsem beni cennete tekrar geri gönderir misin?' dedi. Ona;

'Evet' denildi. Yüce Allah da;

{ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى} *"Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi."* dedi.[514]" dediğini rivayet etmiştir.[515] **[1/582]**

2- Diğerleri şu rivayetteki görüşü benimsemişlerdir:

[٧٨١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ عُبَيْدَ بْنَ عُمَيْرٍ، يَقُولُ: «قَالَ آدَمُ: يَا رَبِّ خَطِيئَتِي الَّتِي أَخْطَأْتُهَا أَشَيْءٌ كَتَبْتَهُ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ تَخْلُقَنِي، أَوْ شَيْءٌ ابْتَدَعْتُهُ مِنْ قِبَلِ نَفْسِي؟ قَالَ: بَلَى شَيْءٌ كَتَبْتُهُ عَلَيْكَ قَبْلَ أَنْ أَخْلُقَكَ. قَالَ: فَكَمَا كَتَبْتَهُ عَلَيَّ فَاغْفِرْهُ لِي. قَالَ: فَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ: {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ}.»

781. Muhammed b. Beşşâr bize Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, Abdulazîz b. Rufey' tarikiyle Ubeyd b. Umeyr'den dinleyen bir kişinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Âdem;

'Ey Rabbim! Benim işlediğim hata beni yaratmadan önce bana yazdığın bir hata mıdır yoksa kendi nefsimden yaptığım bir şey midir?' dedi. O da;

---

514 Tâhâ 20/122.

515 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/90) 407 no'lu rivayetin ardından Amr'dan tahriç etmiştir. Saîd b. Mansûr *Sünen*'inde (Tefsir-186), onun da tarikiyle İbn Asâkir, *Târîh*'inde (7/433) Hasan b. Yezîd el-Asam tarikiyle tahriç etmiştir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/90) 407 İsrâîl, Süddî ve İbn Abbas'tan aktaran bir kişi tarikiyle İbn Abbas'tan tahriç etmiştir. Türkî, 1/582-583.

'Bilakis seni yaratmadan önce sana yazdığım şeydir.' dedi. O da;

'Bana onu yazdığın gibi onu benden bağışla.' dedi. İşte bu da Allah'ın{فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} *"Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı."*[516] sözüdür." dediğini rivayet etmiştir.[517]

[٧٨٢] وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّار، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْ سَمِعَ عُبَيْدَ بْنَ عُمَيْرٍ بِمِثْلِهِ.

782. İbn Beşşâr[518] bize Müemmel, Süfyân ve Abdülazîz b. Rufey' tarikiyle Ubeyd b. Umeyr'den dinleyen bir kişiden lafız olarak aynısını rivayet etmiştir.[519]

[٧٨٣] حَدَّثَنَا ابْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعُ بْنُ الْجَرَّاحِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ، عَمَّنْ سَمِعَ عُبَيْدَ بْنَ عُمَيْرٍ يَقُولُ: قَالَ آدَمُ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

783. İbn Beşşâr[520] bize Vekî' b. Cerrâh, Süfyân ve Abdülazîz b. Rufey' tarikiyle Ubeyd b. Umeyr'den dinleyen bir kişinin "Âdem dedi ki" (diyerek başladığını söylemiş) ve benzerini rivayet etmiştir.[521]

[٧٨٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ بِمِثْلِهِ.

784. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Sevrî ve Abdülazîz tarikiyle Ubeyd b. Umeyr'den benzerini rivayet etmiştir.[522] **[1/583]**

---

516 Bakara 2/37.

517 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/91) 409 no'lu rivayette İbn Mehdî tarikiyle tahriç etmiştir. Dârimî ise *er-Red ale'l-Cehmiyye*'de (72) Muhammed b. Kesîr tarikiyle Süfyân'dan tahriç etmiştir. Türkî, 1/583.

518 Diğer bazı nüshalarda "İbn Sinân" olarak geçmektedir. Türkî, 1/583.

519 İbn Asâkir, *Târîh*'inde (7/434) Müemmel tarikiyle tahriç etmiştir. Müemmel'in isnadında ihtilaf edilmiştir. Türkî, 1/583.

520 Diğer bazı nüshalarda "İbn Sinân" olarak geçmektedir. Türkî, 1/583.

521 Bu rivayeti Vekî' *-ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/59) olduğu gibi- onun da tarikiyle Firyâbî, *el-Kader*'de (121); Âcurrî, *eş-Şerî'a*'da (322); Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*'de (1023) ve Ebû Nu'aym *el-Hilye*'de (3/273) tahriç etmişlerdir. Türkî, 1/583.

522 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/44; Âcurrî, *eş-Şerî'a*'da (323); İbn Asâkir Târîh'inde (7/434); Hasan b. Yahyâ ve Muhammed b. Hammâd et-Tahrânî tarikiyle

٥]٧٨] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْ سَمِعَ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَيْرٍ بِنَحْوِهِ.

785. Müsennâ bana Ebû Nu'aym, Süfyân ve Abdülazîz b. Rufey' tarikiyle Ubeyd b. Umeyr'den dinleyen bir kişiden benzerini rivayet etmiştir.[523]

3- Diğerleri şu rivayetteki görüşü benimsemişlerdir:

[٧٨٦] حَدَّثَنِي بِهِ، أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ حَكِيمٍ الْأَوْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ شَرِيكٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا حُصَيْنُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ نَبْهَانٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ مُعَاوِيَةَ أَنَّهُ قَالَ: «قَوْلُهُ: {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ} قَالَ آدَمُ: اللَّهُمَّ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ، تُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.»

786. Ahmed b. Osman b. Hakîm el-Evdî bana Abdurrahman b. Şerîk, babası, Husayn b. Abdurrahman ve Humeyd b. Nebhân tarikiyle Abdurrahman b. Yezîd b. Muâviye'nin, Allah'ın {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ} *"Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı; bunun üzerine tevbesini kabul etti."*[524] sözüyle alakalı şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Âdem; 'Ey Allah'ım! Senden başka ilah yoktur, seni hamdinle tesbih ederim, senden bağışlanma dilerim, sana tevbe ediyorum. Sen tevbemi kabul et. Çünkü sen tevbeleri kabul eden ve merhamet edensin.' dedi."[525]

[٧٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، وَقَيْسٌ، جَمِيعًا

Abdürrezzâk'tan tahriç etmiştir. Türkî, 1/584.

523 Bu rivayet Şâkir nüshasında 784 no'lu rivayettir. Şâkir, 1/544; Ancak Türkî nüshasında 785 no'lu rivayetten sonra geçmektedir. Türkî, 1/584.

524 Bakara 2/37.

525 Abdurrahman b. Şerîk zayıf bir râvidir. Humeyd b. Nebhân ile alakalı bizde netleşen bir bilgi bulunmamaktadır. Beyhakî *eş-Şu'ab*'da (7175); İbn Asâkir, *Târîh*'inde (7/435; 42/115) -Beyhakî, Hatîb ve o ikisi dışındakilerin tarikiyle- Avâm b. Havşeb, Abdülkerîm el-Müktib -Beyhakî'ye göre Abdürrahîm– Abdurrahman b. Yezîd tarikiyle. Abdülkerîm, İbn Ebi'l-Mehârik el-Muallim olup zayıftır. Türkî, 1/584.

عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} قَالَ قَوْلُهُ: {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا} حَتَّى فَرَغَ مِنْهَا.“

787. Müsennâ b. İbrahim bana Ebû Gassân ve Ebû Züheyr; Ahmed b. İshak el-Ahvâzî bize Ebû Ahmed, Süfyân ve Kays hepsi Husayf tarikiyle Mücâhid'in{فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ} *"Derken, Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı; bunun üzerine tevbesini kabul etti."*[526] sözü hakkında; "Bu kelimeler, sonuna kadar {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا} *"Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan..."*[527] sözüdür." dediğini rivayet etmiştir.[528] **[1/584]**

[٧٨٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «كَانَ يَقُولُ فِي قَوْلِ اللَّهِ: {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} الْكَلِمَاتُ: اللَّهُمَّ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ، رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي إِنَّكَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ. اللَّهُمَّ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ، رَبِّي إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَارْحَمْنِي إِنَّكَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ. اللَّهُمَّ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ، رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.“

788. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} *"Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı."*[529] sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "(Aldığı) Kelimeler şunlardır: 'Ey Allah'ım! Senden başka ilah yoktur. Seni hamdinle tesbih ederim. Rabbim! Ben kendime zulmettim, sen beni bağışla çünkü sen bağışlayanların en hayırlısısın. Ey Allah'ım! Senden başka ilah yoktur. Seni hamdinle tesbih ederim. Rabbim! Ben kendime zulmettim, sen bana merhamet et, çünkü Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın. Ey Allah'ım! Senden başka ilah yoktur. Seni hamdinle tesbih

526 Bakara 2/37.
527 A'râf 7/23.
528 Taberî, *Târîh*'inde (1/132) sadece Ahmed b. İshak el-Ahvâzî'den tahriç etmiştir. İbn Ebî Hâtim, Tefsîr'inde (1/91) 410 no'lu rivayette Süfyân ve Husayf tarikiyle Mücâhid ve Saîd b. Cübeyr'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/584-585.
529 Bakara 2/37.

ederim. Rabbim! Ben kendime zulmettim, tevbemi kabul et. Çünkü sen tevbeleri kabul eden ve merhamet edensin!' sözleridir."[530]

[٧٨٩] وَحَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ النَّضْرِ بْنِ عَرَبِيٍّ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} قَالَ: هُوَ قَوْلُهُ: {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا} الْآيَةَ.»

789. İbn Vekî' bize babası ve Nadr b. Arabî tarikiyle Mücâhid'in, {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} *"Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı."*[531] âyetiyle ilgili "Bu (kelimeler) {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا} *"Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan ..."*[532] sözüdür." dediğini rivayet etmiştir.[533]

[٧٩٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} قَالَ: أَيْ رَبِّ أَتَتُوبُ عَلَيَّ إِنْ تُبْتُ؟ قَالَ: نَعَمْ. فَتَابَ آدَمُ، فَتَابَ عَلَيْهِ رَبُّهُ.»

790. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} *"Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı."*[534] âyetiyle ilgili "Hz. Âdem 'Ey Rabbim! Eğer tevbe edersem tevbemi kabul eder misin?' dedi. Allah da;

'Evet' dedi.

Bunun üzerine Hz. Âdem tevbe etti. Rabbi de onun tevbesini kabul etti." dediğini rivayet etmiştir.

---

530 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/91) 411 no'lu rivayette Ebû Huzeyfe, Şibl ve Abdullah b. Kesîr tarikiyle Mücâhid'den tahriç etmiştir. İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/116) bu rivayeti İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den zikretmiştir. Türkî, 1/585.

531 Bakara 2/37.

532 A'râf 7/23.

533 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/59) bu rivayeti Vekî''e ve Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/585.

534 Bakara 2/37.

[٧٩١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} قَالَ: هُوَ قَوْلُهُ: {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ}.»

791. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'nin, {فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ} *"Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı."*[535] sözü hakkında "Bu (kelimeler) {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا} *"Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan ..."*[536] sözüdür." dediğini rivayet etmiştir.[537] **[1/585]**

[٧٩٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «هُوَ قَوْلُهُ: {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ}.»

792. Yunus b. Abdila'lâ bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in o kelimeler {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ} *"Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."*[538] sözleridir." dediğini rivayet etmiştir.[539]

Aktardığımız bu görüşler her ne kadar lafızları farklı olsa da mânaları Allah'ın Hz. Âdem'e birtakım kelimeler verdiği, Hz. Âdem'in, Rabbinden onları aldığı, onlarla amel ettiği, günahlarını itiraf ederek, hatalarından Rabbine sığınarak ve emrine karşı geldiği geçmiş günahlarına pişmanlık duymuş bir şekilde onları söyleyerek ve onlarla amel ederek hatalarını bırakıp Rabbine tevbe ettiği, Rabbinin de onun ondan aldığı kelimeleri ve geçmiş günahlarına olan pişmanlığını kabul ederek tevbesini kabul ettiği konusunda birbiriyle örtüşen görüşlerdir.

Övgüsü yüce olan Allah'ın kitabının delâlet ettiği şey Hz. Âdem'in, Rabbinden aldığı kelimelerin günahlarını itiraf ederek Rabbine sığınarak söylediğini Allah'ın haber verdiği kelimeler olan {رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ

---

535 Bakara 2/37.

536 A'râf 7/23.

537 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/44. İbn Asâkir, *Târîh*'inde (7/435) Muhammed b. Hammâd yani et-Tahrânî tarikiyle Abdürrezzâk'tan tahriç etmiştir. Sayfa 581'de başka bir vecihle Katâde'den aktarılan rivayet geçmişti. Türkî, 1/585.

538 A'râf 7/23.

539 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/116) bu rivayeti İbn Zeyd'den zikretmiştir. Türkî, 1/586.

{لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ} *"Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."*[540] sözüdür. Bizim aktardığımız görüşlerden bu görüşümüzden farklı görüşler reddedilecek görüşler değildir. Ancak kesin olarak teslim olmanın gerekli olduğu delilin şahitlik etmediği bir görüştür ki bunun Hz. Âdem'e nispet edilmesi ve onun günahından Rabbine sığındığı esnada Rabbinden aldığı kelimeler olduğu durumu caiz olsun.

Allah'ın Hz. Âdem'den aktardığı -ona verdiği ve hatasından tevbe ederek söylemiş olduğu söze dair- bu rivayet şanı yüce olan Allah tarafından kitabın bütün muhataplarına günahlardan tevbenin nasıl olacağına dair bir bilgi verme ve{كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ} *"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?"*[541] sözüyle içinde bulundukları Allah'ı inkâr durumundan tevbe bağlamında ve içinde bulundukları dalâlet durumundan kurtuluşlarının; Allah'ın, ataları Hz. Âdem'e ve onun dışındaki atalarına özel olarak vermiş olduğu önceki nimetleri hatırlatarak ataları Hz. Âdem'in, hatasından kurtulması gibi olduğuna muhataplarına yönelik bir uyarıdır. **[1/586]**

2. {فَتَابَ عَلَيْهِ} "Tevbesini kabul etti."

Allah'ın {فَتَابَ عَلَيْهِ} *"Tevbesini kabul etti."* sözünün tefsiri:

Allah'ın {فَتَابَ عَلَيْهِ} *"Tevbesini kabul etti."* yani Hz. Âdem'in tevbesini kabul etti demektir.

{عَلَيْهِ} ifadesindeki "hâ" harfi (zamir) Hz. Âdem'e dönmektedir.

{فَتَابَ عَلَيْهِ} ifadesi; "Allah ona hatasından tevbe etmeyi nasip etti." anlamına gelmektedir. Tevbenin anlamı övgüsü yüce olan Allah'a sığınmak ve Allah'ın hoşlanmadığı şeyden O'na itaate dönmek demektir.

3. {إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} "Şüphesiz O, tevbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır."

Allah'ın {إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} *"Şüphesiz O, tevbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır."* sözünün tefsiri:

---

540 A'râf 7/23.
541 Bakara 2/28.

Allah'ın {إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} *"Şüphesiz O, tevbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır."*[542] sözünün tefsiri şu şekildedir: Allah, günahkâr kullarından hatasından dönen kimsenin tevbesini kabul eden ve O'na itaate dönmesiyle isyan fiili işlemesinden sonra geçmiş günahlarıyla cezalandırmayı terk edendir. Kul tarafından Rabbine tevbenin mânasının O'na itaate dönmesi, yapmakta olduğu Rabbinin hoşlanmadığı işlerden O'nun gazabını celbeden şeyleri terk etmek sûretiyle O'nu razı edecek işlere yönelmesi olduğunu ve aynı şekilde Allah'ın, kulunun tevbesini kabul etmesinin de onu tevbeyle rızıklandırması, ona gazap etmekten vazgeçip ondan razı olmaya, azap etmekten onu affetmeye ve hoş görmeye yönelmesi olduğunu zikretmiştik.

Allah'ın {الرَّحِيمُ} sözüne gelince, Allah'ın tevbeyi kabul etmesiyle birlikte merhamet etmekle onu lütuflandırması anlamına gelmektedir. Ona merhamet etmesi ise hatasını bırakması ve günahını cezalandırmaktan vazgeçmesi anlamına gelmektedir. **[1/587]**

[BAKARA SÛRESİ 38. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

***"'İnin oradan (cennetten) hepiniz. Tarafımdan size bir yol gösterici (peygamber) gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.' dedik."* (Bakara 2/38)**

1. {قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا} "'İnin oradan (cennetten) hepiniz.' dedik."

Allah'ın {قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا} sözünün tefsiri konusundaki görüşü önceki yerde zikretmiştik. Bundan dolayı onu tekrar etmeye ihtiyaç bulunmamaktadır. Çünkü bu bağlamdaki mânası o bağlamdaki mânanın aynısıdır.

542 Bakara 2/37.

[٧٩٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ سَالِمٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ: «فِي قَوْلِهِ: {اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا} قَالَ: آدَمُ، وَحَوَّاءُ، وَالْحَيَّةُ، وَإِبْلِيسُ.»

793. Yakub b. İbrahim bana Hüşeym ve İsmail b. Sâlim tarikiyle Ebû Salih'in, Allah'ın {اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا} sözü hakkında "Bunlar Âdem, Havvâ, İblis ve yılandır." dediğini rivayet etmiştir.[543]

2. {فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى} "Tarafımdan size bir yol gösterici gelirse"

Allah'ın {فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى} sözünün tefsiri:

{فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ} ifadesi "Size gelirse" demektir. {إِنْ} ile birlikte gelen {مَا} sözü kuvvetlendirmek içindir ve Arap dilcilerin sıla ve haşve dedikleri kelâmı kuvvetlendirme mânasına gelen {مَا} harfini {الَّذِي} anlamına gelen {مَا} harfinden ayırmak için {إِنْ} ifadesine birleşmesiyle birlikte {يَأْتِيَنَّكُمْ} ifadesine şeddeli nûn gelmiştir. Fiilin ona gelmesiyle {إِنْ} ile birlikte gelen {مَا}'nın {الَّذِي} anlamına gelen {مَا} değil de şart anlamında tekid anlamında olduğunu söylersin.

Basralı dilcilerden biri şöyle demiştir: "إِمَّا ifadesi إِنْ ifadesine مَا eklenmiş ve sonrasında gelen fiil şeddesiz veya şeddeli nûn harfiyle olmuştur. Nûn harfi olmaksızın da olabilir. Ona nûn eklendiği zaman güzel olur. Çünkü مَا harfi olumsuzluk harfidir ve o gerekli olan şeylerden değildir. O, vacibi olumsuzlayan bir harftir. بِعَيْنٍ مَا أَرَيَنَّكَ 'Gözle seni görürüm.' sözleri gibi onda nûn güzel olur. Ona مَا harfi getirildiği zaman burada nûn güzel olur."

Dilcilerden bir grup مَا harfiyle gelen بِعَيْنٍ مَا أَرَيَنَّكَ ifadesinin olumsuz anlamda olduğu görüşünü benimseyenlerin iddiasını kabul etmemiş ve bunun, sözün mânasını vurgulamak için olduğunu söylemiştir. **[1/588]**

Diğerleri şöyle demiştir: "Aksine bu, cümlede bir dolgudur حَشْوٌ ve mânası da bu ifadenin hazfedilmiş haliyle olan anlamdır. Yani cümlenin mânası 'Gözle seni görürüm.' şeklindedir. Bu kullanım hakkında ihtilaf olmasına rağmen bunu kıyasa konu olacak bir asıl olarak kabul etmek uygun değildir."

543 Sayfa 572'de başka bir tarikle İsmail'den rivayet edilerek geçmişti. Türkî, 1/588.

3. {فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} "Kim yol göstericime uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir."

Övgüsü yüce olan Allah'ın {فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} sözünün tefsiri:

Bu bağlamda الهُدَى kelimesi beyân ve doğru yolda olma durumu demektir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٧٩٤] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى} قَالَ: الْهُدَى: الْأَنْبِيَاءُ وَالرُّسُلُ وَالْبَيَانُ.»

794. Müsennâ b. İbrahim bana Âdem el-Askalânî, Ebû Ca'fer ve Rebî' tarikiyle Ebü'l-Âliye'nin, Allah'ın {فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى} *"Tarafımdan size bir yol gösterici gelirse"*[544] sözü hakkında "Âyetteki الهُدَى kelimesi peygamberler, elçiler ve beyândır." dediğini rivayet etmiştir.[545]

Eğer durum Ebü'l-Âliye'nin dediği gibi "inin" sözüyle hitap Hz. Âdem ve eşine olursa bu durumda burada kastedilenin Hz. Âdem, eşi ve ikisinin nesli olması gerekir. O zaman da bu, 'İçerisinde bulunduğumuz mahlukatla birlikte itaat ederek geldik.' anlamında {فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ} *"(Gökyüzüne) ve yeryüzüne 'İsteyerek veya istemeyerek gelin.' dedi. O ikisi de 'İtaat ederek geldik.' dediler."*[546] âyetiyle benzer olur. Yine İbn Mes'ûd kıraatinde şu ifadeye benzer: رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَأَرِهِمْ مَنَاسِكَهُمْ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ[547] "Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Onlara ibadet yerlerini ve ilkelerini göster." Bizim kıraatimizde {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} *"Bize ibadet yerlerimizi ve ilkelerimizi göster."*[548] şeklinde olsa da (bu kıraate

544 Bakara 2/38.
545 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/93) 419 no'lu rivayette Âdem tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/589.
546 Fussilet 41/11.
547 Bu kıraatin tahrici tefsirin ilgili yerinde gelecektir. Türkî, 1/589.
548 Bakara 2/128.

göre) henüz nesli olmadığı halde onlardan topluluk olarak söz etmiştir. Bu tıpkı birinin diğerine "Sanki sen evlenmişsin, çocuğun olmuş, çoğalmışsın ve şeref sahibi olmuşsun." demesine benzer. **[1/589]**

Biz diyoruz ki: Bu, Ebü'l-Âliye'den aktardığımız yorumun gerektirdiği çıkarımdır. Çünkü Hz. Âdem yeryüzüne indirildikten sonra hayatı boyunca peygamber ve şanı yüce Allah tarafından zürriyetine gönderilmiş elçi idi. Elçi olduğu halde kendisine ve eşine hitaben "Eğer tarafımdan peygamberler ve elçiler size gelirse" denilerek{فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى} *"Tarafımdan size bir yol gösterici gelirse"*[549] sözüyle Hz. Âdem'in kastedilmesi ancak benim belirttiğim yoruma göre uygun olur.

Ebü'l-Âliye'nin bu konudaki görüşü eğer âyetin muhtemel tefsirlerinden biri olacaksa bana göre doğruya en yakını ve Kur'ân'ın lafzının zahirine uygun düşeni, âyetin tefsirinin şu şekilde olmasıdır: "Ey gökyüzünden yeryüzüne indirilen topluluk! Eğer benden bir yol gösterici size gelirse -ki önceki âyetin tefsirinde önceden bahsettiğimiz gibi onlar Hz. Âdem, hanımı ve İblis'tir- yani benim tarafımdan emrim ve bana itaat konusunda bir açıklama, yoluma ve dinime bir yönlendirme gelirse ve sizden kim ona uyarsa bundan önce onlar tarafından bana bir isyan, emrime ve bana itaate karşı çıkma olsa bile onlara korku yoktur ve üzülmeyeceklerdir. Şanı yüce olan Allah onlara bununla {إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} *"Şüphesiz O, tevbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır."*[550] sözünde kendisini anlattığı gibi günahlarından tevbe edenin tevbesini kabul ettiğini, O'na yönelene merhametli olduğunu bildirmektedir."

Bunun sebebi hitabın zahirinin kendilerine övgüsü yüce olan Allah'ın{اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا} *"İnin oradan (cennetten) hepiniz."*[551] dediği kimseler olması sebebiyledir. Bununla hitap edilenler, kendilerinden delil niteliği taşıyan rivayetler aktardığımız, sahabe ve tâbiîn diye belirttiğimiz kimselerdir. Eğer bu, şanı yüce olan Allah tarafından o anda gökyüzünden yeryüzüne indirilenlere bir hitap olsa bile bu, Allah'ın bütün mahlukatı konusundaki sünnetullahı ve kendisi tarafından sûrenin başında{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} *"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar."*[552] ve{وَمِنَ النَّاسِ

549 Bakara 2/38.
550 Bakara 2/37.
551 Bakara 2/38.
552 Bakara 2/6.

{مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} *"İnsanlardan, inanmadıkları halde, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık.' diyenler de vardır."*[553] sözlerinde bahsettiği kimselere O'na tevbe ettikleri, O'na yöneldikleri ve elçisi olan Hz. Muhammed'in (sav) diliyle Allah katından gelen yol gösterici açıklamaya uydukları takdirde kendisinin yanında âhirette onlara korku olmadığını ve üzülmeyeceklerini; onlara hükmünün ise tevbe etmeden ve Allah'a yönelmeden önce inkârları ve sapıklıkları üzere öldükleri takdirde ebedî olarak cehennem ateşi halkından olacakları olduğunu bildirmesidir. **[1/590]**

a. {فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ} "Kim yol göstericime uyarsa"

Allah'ın {فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ} *"Kim yol göstericime uyarsa."*[554] sözü "Kim elçilerimin dilinden veya elçilerimle birlikte açıkladığım şeylere tâbi olursa" anlamına gelmektedir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٧٩٥] حَدَّثَنَا بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ} يَعْنِي بَيَانِي.»

795. Müsennâ b. İbrahim bana Âdem el-Askalânî, Ebû Ca'fer ve Rebî' tarikiyle Ebü'l-Âliye'nin {فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ} *"Kim yol göstericime uyarsa."*[555] âyetiyle ilgili "Yani beyânıma (uyarsa)." dediğini rivayet etmiştir.[556]

b. {فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ} "Onlar için herhangi bir korku yoktur."

Allah'ın {فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ} *"Onlar için herhangi bir korku yoktur."*[557] sözü "Onlar dünyada Allah'a itaat etmeleri, O'nun emrine, yol göstermesine ve yoluna uymaları sebebiyle kıyametin korkunç halleri içerisinde Allah'ın azabından korkmaksızın güven içerisindedirler." anlamına gelmektedir.

---

553 Bakara 2/8.
554 Bakara 2/38.
555 Bakara 2/38.
556 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/93) 422 no'lu rivayette Âdem tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/591.
557 Bakara 2/38.

c. {وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} "Onlar üzülmeyeceklerdir."

{وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} *"Onlar üzülmeyeceklerdir de."*[558] yani o gün dünyada vefatlarından sonra geride bıraktıklarına üzülmeyeceklerdir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٧٩٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ} يَقُولُ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ أَمَامَكُمْ، وَلَيْسَ شَيْءٌ أَعْظَمَ فِي صَدْرِ الَّذِي يَمُوتُ مِمَّا بَعْدَ الْمَوْتِ، فَأَمَّنَهُمْ مِنْهُ وَسَلَّاهُمْ عَنِ الدُّنْيَا، فَقَالَ: {وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}.»

796. Yunus b. Abdila'lâ bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "{لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ} *"Onlar için herhangi bir korku yoktur."*[559] (âyeti) önünüzde size korku yoktur. Ölenin gönlünde ölümden sonrakinden daha büyük bir korku yoktur ki Allah onları o korkudan güven içerisine almış ve onları dünya tasasından kurtarmıştır demektir.' dedi ve bunun üzerine {وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} *"Onlar üzülmeyeceklerdir de."*[560] âyetini söyledi." **[1/591]**

[BAKARA SÛRESİ 39. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

"İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte bunlar cehennemliktir. Onlar orada ebedî kalacaklardır." (Bakara 2/39)

1. {وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا} "İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince"

Allah'ın {وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا} *"İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince"*[561] sözü "Âyetlerimi inkâr eden ve elçilerimi yalanlayanlar" anlamına gelmektedir. Allah'ın âyetleri; O'nun birliğine, Rab olduğuna dair delilleri ve elçilerin, Rableri tarafından haber verdiği şeyin

558 Bakara 2/38.
559 Bakara 2/38.
560 Bakara 2/38.
561 Bakara 2/39.

doğru olduğuna dair getirdikleri şahitler ve kanıtlardır. Küfrün mânasının bir şeyin üzerini örtmek olduğunu açıklamıştık.[562]

2. {أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ} "İşte bunlar cehennemliktir."

Allah'ın {أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ} *"İşte bunlar cehennemliktir."*[563] sözü "Ateşe layık olan ehlinden başkası değil onlar nihayetsiz ve sonsuz vakte kadar orada ebedîdirler." demektir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٧٩٧] كَمَا حَدَّثَنَا بِهِ، عُقْبَةُ بْنُ سِنَانٍ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا غَسَّانُ بْنُ مُضَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ يَزِيدَ، وَحَدَّثَنَا سَوَّارُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْعَنْبَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَسْلَمَةَ سَعِيدُ بْنُ يَزِيدَ، وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ عَوْنٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَمَّا أَهْلُ النَّارِ الَّذِينَ هُمْ أَهْلُهَا فَإِنَّهُمْ لَا يَمُوتُونَ فِيهَا وَلَا يَحْيَوْنَ وَلَكِنَّ أَقْوَامًا أَصَابَتْهُمُ النَّارُ بِخَطَايَاهُمْ أَوْ بِذُنُوبِهِمْ فَأَمَاتَتْهُمْ إِمَاتَةً حَتَّى إِذَا صَارُوا فَحْمًا أُذِنَ فِي الشَّفَاعَةِ."

797. Ukbe b. Sinân el-Basrî bize Gassân b. Mudar ve Saîd b. Yezîd tarikiyle; Sevvâr b. Abdullah el-Anberî bize Bişr b. Mufaddal ve Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd tarikiyle; Yakub b. İbrahim bana Ebû Bekir b. Avn tarikiyle ikisinin şöyle dediklerini rivayet etmişlerdir: "İsmail b. Uleyye bize Saîd b. Yezîd ve Ebû Nadra tarikiyle Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: 'Allah Resûlü (sav) *'Ateşe layık olan ateş ehli orada ölmezler ve yaşamazlar. Fakat onlar hataları veya günahları sebebiyle ateşin dokunduğu topluluklardır. Ateş onları öldürür. Onlar kömür oldukları zaman onlara şefaat edilmesine izin verilir.'* dedi."[564] **[1/592]**

---

562 Sayfa 262'de geçmişti. Türkî, 1/592.

563 Bakara 2/39.

564 İbn Huzeyme, *et-Tevhîd*'de (182); İbn Saîd, İbnü'l-Mübârek'in *Zühd*'üne yazdığı *Zevâid*'inde (1269) Ukbe b. Sinân ve Yakub b. İbrahim tarikiyle tahriç etmişlerdir. Ayrıca Müslim, (185); İbn Mâce, (4309), Bişr b. Mufaddal tarikiyle tahriç etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, (17/134-135 11077 no'lu rivayette), Hüseyin el-Mervezî ve İbn Saîd, İbnü'l-Mübârek'in *Zühd*'üne yazdığı *Zevâid*'lerinde (1269);

[BAKARA SÛRESİ 40. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَابَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ﴾

"Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun." (Bakara 2/40)

Şanı yüce olan Allah'ın {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ} *"Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun."* sözünün tefsiri:

1. {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ} "Ey İsrailoğulları!"

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Şanı yüce olan Allah {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ} "Ey İsrailoğulları!" sözüyle Yakub b. İshak b. İbrahim Halîlürrahman'ın çocuklarını kastetmektedir. Nitekim Yakub'a "Allah'ın kulu ve yarattıkları içerisinde seçkin olanı" mânasında "İsrâîl" denilirdi. إِيلُ Allah, إِسْرَا ise kul demektir. Tıpkı "Allah'ın kulu" mânasında "Cibrîl" denildiği gibi.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٧٩٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ رَجَاءٍ، عَنْ عُمَيْرٍ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «إِنَّ إِسْرَائِيلَ كَقَوْلِكَ: عَبْدُ اللَّهِ.»

798. İbn Humeyd'in bize Cerîr, A'meş ve İsmail b. Recâ' tarikiyle İbn Abbas'ın mevlâsı Umeyr'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "'İsrail' kelimesi senin 'Abdullah' sözün[nün mânası] gibidir."[565]

Ebû Ya'lâ, (1097, 1370); İbn Hibbân, (7485) ve İbn Mende, el-Îmân'da (832) İbn Uleyye tarikiyle tahriç etmişlerdir. Türkî, 1/592.

565 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/182'de; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*'da (165); Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-Müteferrik*'te 1/398'de Ebî Muâviye tarikiyle A'meş'ten (bu isnad 2/296'da ileride gelecek) nakletmiştir. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Ta'lîku't-Ta'lîk*, 4/175. Türkî, 1/593. Bu rivayet İbn Kesîr'de (1/149) ve *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/63) geçmektedir. İsnadı sahihtir. İsmail b. Recâ' b. Rebî'a ise sika bir râvi olup rivayetini Müslim, Sahîh'inde nakletmiştir. İbn Abbas'ın

[٧٩٩] وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمِنْهَالِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: «إِيلُ: اللَّهُ بِالْعِبْرَانِيَّةِ.»

799. İbn Humeyd'in bize Cerîr, A'meş, Minhâl tarikiyle Abdullah b. Hâris'ten rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "إِيلُ kelimesi İbranicede 'Allah' demektir."[566]

Bu nedenle şanı yüce olan Allah {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ} sözüyle Hz. Peygamber'in (sav) Muhacirleri arasında bulunan İsrâiloğulları Yahudileri'nin rahiplerine hitap etmiş ve şanı yüce olan Allah benzer örneklerde olduğu gibi {يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ} *"Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin)."*[567] sözüyle Âdem'in soyunu Âdem'e nispet ettiği gibi onları da Yakub'a nispet etmiştir.

Allah bu âyette ve kendilerine verdiği nimetlerden bahsettiği devamındaki âyetlerde bizzat onlara seslenmiş -her ne kadar onlar ve diğer başka milletler hakkında indirilen âyetler bu sûrenin başında geçmiş olsa da- kendilerinden önceki ümmetlerin haberlerini ve atalarının kıssalarını içeren bu âyetlerde bazı delilleri onlara mahsus olarak ve kendileri dışındaki toplumların bilmediği sadece kendilerinin bildiği birtakım olayların kıssalarını ortaya koymuştur. Öyle ki bu âyetlerdeki kıssaların sıhhati ve hakikati konusunda kendilerine verilen bilginin bir benzeri içlerinden onun bilgisini alanlar dışında başka kimseye verilmemiştir. Allah da (bu âyetlerde) söz konusu bilgiye Muhammed'in (sav) muttali olduğunu ve -kendi kavmi ve aşireti bunları bilmekten uzak olduğu ve Muhammed (sav) bu haberlerin yer aldığı kitaplarla meşgul olup onları incelemediği halde- şanı yüce olan Allah'tan gelen vahyin dışında ve bunları katından kendisine indirmesi/bildirmesi dışında ona ulaşmadığını onlara özellikle {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ} *"Ey İsrâiloğulları!"* diye hitap ederek bildirmiştir. **[1/593]**

---

mevlâsı Umeyr ise: Umeyr b. Abdillâh el-Hilâlî'dir. Tâbiînden sika bir râvidir. Şâkir, 1/553.

566 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/182'de Cerîr tarikiyle nakletmiştir. Bu isnad 2/295'te ileride gelecektir. Rivayette geçen "el-Minhâl" İbn Amr el-Esedî'dir. Abdullah b. el-Hâris ise tâbiînden sika bir râvi olup tam adı Abdullah b. Hâris el-Ensârî el-Basrî Ebü'l-Velîd'dir. Şâkir, 1/553.

567 A'râf 7/31.

[٨٠٠] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ} قَالَ: يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِلْأَحْبَارِ مِنْ يَهُودَ.»

800. İbn Humeyd'in bize, Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ} sözü 'Ey Ehl-i Kitap'tan Yahudi din adamları' demektir."[568]

Şanı yüce olan Allah'ın {اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُم} *"Size verdiğim nimetimi hatırlayın."* sözünün tefsiri:

2. {اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُم}
"Size verdiğim nimetimi hatırlayın."

Allah'ın İsrâiloğullarına verdiği nimeti; onlardan peygamberler seçmesi, onlara kitaplar indirmesi Firavun ve kavminin bela ve musibetlerinden onları kurtarıp yeryüzünde yeniden güçlendirmesi ve kayadan pınarlar fışkırtıp onları kudret helvası ve bıldırcın ile doyurmasıdır. Böylece şanı yüce olan Allah onların nesillerine atalarından bahsetmişken onların yaptıklarını yapmamalarını ve geçmiş atalarına Allah'ın verdiği menfaat ve iyilikleri unutmamalarını onlara emretmiştir. Bunu dikkate almazlarsa, Allah'ın nimetlerini unutmaları, onlara karşı nankörlük etmeleri ve onlara verdiği menfaat ve iyilikleri inkâr etmeleri sebebiyle katından atalarının başlarına getirdiği felaketleri bunların da (Medine Yahudilerinin) başına da getireceğini bildirmiştir. **[1/594]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٨٠١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ} أَيْ آلَائِي عِنْدَكُمْ وَعِنْدَ آبَائِكُمْ لِمَا كَانَ نَجَّاهُمْ بِهِ مِنْ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ."

568 Bk. İbn Hişâm, *Sîret*, 1/534. Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/95'te Seleme tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/594.

801. İbn Humeyd'in bize, Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ} *"Size verdiğim nimetimi hatırlayın."*[569] yani 'elinizdeki nimetleri ve atalarınıza verilen Firavun ve kavminden Allah'ın onları kurtarması nimetini hatırlayın.' demektir."[570]

[٨٠٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: "فِي قَوْلِهِ: {اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ} قَالَ: نِعْمَتُهُ أَنْ جَعَلَ مِنْهُمُ الْأَنْبِيَاءَ وَالرُّسُلَ، وَأَنْزَلَ عَلَيْهِمُ الْكُتُبَ."

802. Bana Müsennâ'nın Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ} *"nimetimi hatırlayın."*[571] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın nimeti, onlardan nebiler ve resûller seçmesi ve kendilerine kitaplar indirmesidir."[572]

[٨٠٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ} يَعْنِي نِعْمَتَهُ الَّتِي أَنْعَمَ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِيمَا سَمَّى وَفِيمَا سِوَى ذَلِكَ، فَجَّرَ لَهُمُ الْحَجَرَ، وَأَنْزَلَ عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى، وَأَنْجَاهُمْ عَنْ عُبُودِيَّةِ آلِ فِرْعَوْنَ."

803. Bana Müsennâ'nın Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid {اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ} *"Size verdiğim nimetimi hatırlayın."*[573] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani Allah'ın İsrâiloğullarına verdiği ve (bu âyette) isimlerini saydığı nimetler ve bunun dışındaki nimetlerdir. Allah onlara taşı yardı (su fışkırttı), kudret helvası ve bıldırcın verdi ve onları Firavun hanedanına köle olmaktan kurtardı."[574]

---

569 Bakara 2/40.
570 Tahrici bir önceki sayfada geçmiştir. Türkî, 1/595.
571 Bakara 2/40.
572 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/95) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/595.
573 Bakara 2/40.
574 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/95) İbn Ebî Necîh tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/595.

[٨٠٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ} قَالَ: نِعَمَهُ عَامَّةً، وَلَا نِعْمَةَ أَفْضَلُ مِنَ الْإِسْلَامِ، وَالنِّعَمُ بَعْدُ تَبَعٌ لَهَا. وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ {يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ} الْآيَةَ. وَتَذْكِيرُ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُه الَّذِي ذَكَرَهُمْ جَلَّ ثَنَاؤُهُ بِهَذِهِ الْآيَةِ مِنْ نِعَمِهِ عَلَى لِسَانِ رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَظِيرَ تَذْكِيرِ مُوسَى صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ أَسْلَافَهُمْ عَلَى عَهْدِهِ الَّذِي أَخْبَرَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لَهُمْ، وَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ}.»

804. Bana Yunus b. Abdula'lâ'nın İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd Allah'ın {نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ} *"Size verdiğim nimetimi."*[575] sözü hakkında şöyle dedi: "'(Âyette bahsedilen) Allah'ın bütün nimetleridir. O'nun İslâm'dan daha üstün hiçbir nimeti olmayıp bütün nimetler ondan sonra gelmektedir. İbn Zeyd daha sonra {يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ} *"Müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar. De ki: 'Müslüman olmanızı bir lütuf gibi bana hatırlatıp durmayın.'"*[576] âyetini okudu. Şanı yüce olan Allah'ın kendilerine hatırlattığı kimselere bu âyetle Peygamberi Muhammed'in (sav) lisanı ile bu nimetlerini hatırlatması Musa'nın (as) kendi dönemindeki insanlara yaptığı hatırlatma gibidir. Öyle ki Allah kendilerine onun (Musa'nın) söyledikleri hakkında haber vermiştir. Musa'nın (as) bu hatırlatması Allah'ın {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ} *"Hani Musa, kavmine demişti ki: 'Ey kavmim! Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani içinizden peygamberler çıkarmıştı. Sizi hükümdarlar kılmıştı ve (diğer) toplumlardan hiçbirine vermediğini size vermişti.'"*[577] sözüdür." **[1/595]**

---

575 Bakara 2/40.
576 Hucurât 49/17.
577 Mâide 5/20.

3. {وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} *"Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: الْعَهْدُ "söz" kelimesinin anlamı hakkındaki açıklamamız bu kitabımızda daha önce geçti. Aynı şekilde onun tefsiri hakkında ihtilaf edenlerin farklı görüşleri[578] ve bize göre bu konudaki doğru görüşün ne olduğu da daha önce geçti.[579] الْعَهْدُ "söz" kelimesinin buradaki anlamı ise Allah'ın, Muhammed'in (sav) Allah'ın elçisi olduğunu insanlara açıklayacaklarına, onun Allah'ın Peygamberi olduğunu yanlarında yazılı olarak bulacaklarına ve ona ve Allah katından getirdiği şeylere inanacaklarına dair İsrâiloğullarından Tevrat'ta aldığı sözü ve onlara yüklediği emridir.

{أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} *"Ben de size verdiğim sözü yerine getireyim."*[580] Allah'ın onlara verdiği söz bu emrettiği şeyleri yaptıkları takdirde onları cennete koymasıdır. Şanı yüce olan Allah'ın şu âyette ifade ettiği gibi:

{وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا}

"Andolsun, Allah İsrâiloğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci -başkan- seçmiştik."[581]

Ve yine şöyle buyurduğu gibi:

{فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ}

"Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere, âyetlerimize inananlara ve Resûl'e o ümmî Peygamber'e uyan kimselere yazacağım."[582]

---

578 Daha önce 1/435-439'da geçti. Türkî, 1/596.
579 Bk. 1/435-439. Türkî, 1/596.
580 Bakara 2/40.
581 Mâide 5/12.
582 A'râf 7/156-157.

Şu rivayetlerde bu mâna kastedilmiştir:

[٨٠٥] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{وَأَوْفُوا بِعَهْدِي} الَّذِي أَخَذْتُ فِي أَعْنَاقِكُمْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا جَاءَكُمْ {أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} أَيْ أُنْجِزْ لَكُمْ مَا وَعَدْتُكُمْ عَلَيْهِ بِتَصْدِيقِهِ وَاتِّبَاعِهِ، بِوَضْعِ مَا كَانَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْإِصْرِ وَالْأَغْلَالِ الَّتِي كَانَتْ فِي أَعْنَاقِكُمْ بِذُنُوبِكُمُ الَّتِي كَانَتْ مِنْ إِحْدَاثِكُمْ."

805. İbn Humeyd'in bize, Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "'{وَأَوْفُوا بِعَهْدِي} *"Ben de size verdiğim sözü yerine getireyim."*[583] Nebi (sav) size geldiğinde ona uyacağınıza dair sizden aldığım ahdimi (yerine getirin ki) {أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} *"Ben de size verdiğim sözü yerine getireyim."*[584] Yani onu tasdik etme ve ona tâbi olmanız durumunda üzerinizdeki günahları ve işlediğiniz günahlar nedeniyle boyunlarınızdaki zincirleri kaldırıp size vaad ettiğim şeyi yerine getireyim.'"[585] **[1/596]**

[٨٠٦] وَحَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} قَالَ: عَهْدُهُ إِلَى عِبَادِهِ: دِينُ الْإِسْلَامِ أَنْ يَتَّبِعُوهُ. وَ {أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} يَعْنِي الْجَنَّةَ."

806. Bana Müsennâ'nın Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} *"Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim."*[586] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın kulları üzerindeki ahdi İslâm dinine tâbi olmalarıdır. {أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} *"Ben de size verdiğim sözü yerine getireyim."* sözüyle ise cenneti kastetmektedir.[587]

---

583 Bakara 2/40.
584 Bakara 2/40.
585 Bk. İbn Hişâm, *Sîret*, 1/534. Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/95, 96) Seleme tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/597.
586 Bakara 2/40.
587 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/95, 96) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/597.

[٨٠٧] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} أَمَّا أَوْفُوا بِعَهْدِي: فَمَا عَهِدْتُ إِلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ، وَأَمَّا أُوفِ بِعَهْدِكُمْ: فَالْجَنَّةُ، عَهِدْتُ إِلَيْكُمْ أَنَّكُمْ إِنْ عَمِلْتُمْ بِطَاعَتِي أَدْخَلْتُكُمُ الْجَنَّةَ.“

807. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "{وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} *"Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim."*[588] sözündeki {أَوْفُوا بِعَهْدِي} *"Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki."*[589] ifadesine gelince onun anlamı [şudur]: Benim size Tevrat'ta sizi sorumlu tuttuğum şeyler. {أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} *"Ben de size verdiğim sözü yerine getireyim."*[590] sözü ise 'Bana itaat ettiğinizde sizi girdireceğime dair söz verdiğim cennettir.' anlamındadır."[591]

[٨٠٨] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} قَالَ: ذَلِكَ الْمِيثَاقُ الَّذِي أَخَذَ عَلَيْهِمْ فِي الْمَائِدَةِ {وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ. فَهَذَا عَهْدُ اللَّهِ الَّذِي عَهِدَ إِلَيْهِمْ، وَهُوَ عَهْدُ اللَّهِ فِينَا، فَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِ اللَّهِ وَفَّى اللَّهُ لَهُ بِعَهْدِهِ.“

808. Bana Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre o {وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} *"Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim."*[592] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu misak Allah'ın Mâide sûresindeki {وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا} *"Andolsun, Allah İsrâiloğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci -başkan- seçmiştik."*[593] âyetinde onlardan aldığını bildirdiği sözdür. Bu aynı zamanda Allah'ın onlara verdiği söz olup Allah'ın bu sözü bizim hakkımızda da geçerlidir. Kim Allah'a verdiği sözü yerine getirirse Allah da ona verdiği sözü yerine getirir." **[1/597]**

---

588 Bakara 2/40.
589 Bakara 2/40.
590 Bakara 2/40.
591 Rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/118) Süddî'den nakletmiştir. Türkî, 1/597.
592 Bakara 2/40.
593 Mâide 5/12.

[٨٠٩] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} يَقُولُ: أَوْفُوا بِمَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ مِنْ طَاعَتِي وَنَهَيْتُكُمْ عَنْهُ مِنْ مَعْصِيَتِي فِي النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِي غَيْرِهِ {أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} يَقُولُ: أَرْضَ عَنْكُمْ وَأُدْخِلْكُمُ الْجَنَّةَ.»

809. Bana Mincâb'ın, Bişr, Ebî Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah Teâlâ'nın {وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} *"Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim."*[594] sözü hakkında şöyle der: "Benim size emrettiğim taatleri yerine getirin, Peygamber (sav) ve onun dışındakiler hakkında yasakladığım bana isyan etmekten uzak durun ki {أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} *"ben de size verdiğim sözü yerine getireyim."* sözünde de şöyle demektedir: 'Ben sizden razı olur ve sizi cennete koyarım.'"[595]

[٨١٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} قَالَ: أَوْفُوا بِأَمْرِي، أُوفِ بِالَّذِي وَعَدْتُكُمْ، وَقَرَأَ: {إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ} حَتَّى بَلَغَ: {وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ} قَالَ: هَذَا عَهْدُهُ إِلَيْكُمُ الَّذِي عَهِدَهُ لَهُمْ.»

810. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın{وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ} *"Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim."*[596] sözü hakkında şöyle der: "Benim emirlerimi yerine getirin ben de size vaad ettiğim sözü yerine getireyim." dedikten sonra râvi İbn Zeyd {إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ} *"Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını... satın almıştır."* âyetini[597] {وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ} *"Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren?"*[598] ifadesine kadar okudu ve şöyle dedi: 'Allah'ın size verdiği bu söz İsrâiloğullarına verdiği sözdür.'"

---

594 Bakara 2/40.
595 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/95, 96) Mincâb tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/597.
596 Bakara 2/40.
597 Tevbe 9/111.
598 Tevbe 9/111.

4. {وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ} "Yalnız benden korkun."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ} *"Yalnız benden korkun."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Azîz ve Celîl olan Allah'ın {وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ} *"Yalnız benden korkun."*[599] sözünün tefsiri şöyledir: "Ey bana verdiği sözü yerine getirmeyip zayi eden İsrâiloğulları! Yalnız siz korkun ve sakının. Yine indirdiğim kitaplarda ona iman etmeniz ve tâbi olmanız konusunda sizden sağlam söz aldığım peygamberimi (Musa'yı) yalanlayanlar -azabımın onlara helâl olmasından- korkup sakınsınlar. Eğer ona uymak sûretiyle bana yönelip tövbe etmez ve ona indirdiğimi kabul etmezseniz sizden önceki milletlerden emrime karşı gelen ve peygamberlerimi yalanlayanların başına getirdiğim azabı sizin başınıza da getiririm."

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٨١١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ} أَنْ أُنْزِلَ بِكُمْ مَا أَنْزَلْتُ بِمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ مِنْ آبَائِكُمْ مِنَ النِّقْمَاتِ الَّتِي قَدْ عَرَفْتُمْ مِنَ الْمَسْخِ وَغَيْرِهِ.»

811. Bize Muhammed b. Humeyd'in, Seleme, Muhammed b. Ebî Muhammed, Zeyd b. Sâbit'in mevlâsı, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ} *"Yalnız benden korkun."*[600] 'Sizden önceki atalarınıza indirdiğim ve sizin de çok iyi bildiğiniz cezayı maymuna dönüştürme (mesh) ve diğer başka cezaları size indirmem konusunda."[601] **[1/598]**

[٨١٢] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنِي آدَمُ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ} يَقُولُ: فَاخْشَوْنِ.»

599 Bakara 2/40.
600 Bakara 2/40.
601 Bk. İbn Hişâm, *Sîret*, 1/534, Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/95, 96) Seleme tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/599.

812. Bize Müsennâ b. İbrahim'in, Âdem el-Askalânî, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye; "{وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ} *"Yalnız benden korkun."*[602] âyetinde Allah'ın 'Yalnız benden korkun.' dediğini söylemiştir."[603]

[٨١٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ} بِقَوْلِ: وَإِيَّايَ فَاخْشَوْنِ.»

813. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî; "{وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ} *"Yalnız benden korkun."*[604] âyetinin "Yalnız benden korkun." anlamında olduğunu söylemiştir.[605]

[BAKARA SÛRESİ 41. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ﴾

"Elinizdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'ân'a) iman edin. Onu inkâr edenlerin ilki olmayın. Âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin ve bana karşı gelmekten sakının." (Bakara 2/41)

1. {وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ} "Elinizdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'ân'a) iman edin."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ} âyetinin tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: Allah Teâlâ daha önce açıkladığımız gibi[606] {آمِنُوا} *"iman edin"* sözüyle "tasdik edin" mânasını kastetmiştir. {بِمَا أَنْزَلْتُ} *"İndirdiğimize"* ifadesiyle ise Muhammed'e (sav) indirilen Kur'ân'ı kastetmiştir. {مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ} *"Elinizdeki Tevrat'ı tasdik edici*

602 Bakara 2/40.
603 Bu rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/96) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/599.
604 Bakara 2/40.
605 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/96) Amr tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/599.
606 Bk. Türkî, 1/599.

olarak" sözüyle de Kur'ân'ın İsrâiloğulları Yahudileriyle birlikte Tevrat'ı (tahrif edilmemiş halini) tasdik ettiğini ifade ederek aynı zamanda onların da Kur'ân'ı tasdik etmelerini onlara emretmekte ve şanı yüce olan Allah onların Kur'ân'ı tasdik etmelerinin "Tevrat'ı tasdik etmek" demek olduğunu haber vermektedir. Çünkü Kur'ân'daki Muhammed'in (sav) peygamberliğini kabul etmek, tasdiklemek ve ona tâbi olmakla bu konuda Tevrat ve İncil'deki yer alanlar[ı kabul etmek ve tasdiklemek] aynı şeydir. İsrâiloğullarının Muhammed'e (sav) indirileni tasdik etmeleri aynı zamanda yanlarındaki Tevrat'ı tasdik etmeleri mânasına geldiği gibi onu yalanlamaları da aynı şekilde Tevrat'ı yalanlamaları anlamına gelmektedir.

Şanı yüce olan Allah'ın {مُصَدِّقًا} sözü ise mevsûle olan {مَا}'nın zikredilmesi ve {أَنْزَلْتُ} ifadesindeki zikredilmeyen "hâ" zamiri nedeniyle "hal"dir.[607] Bu durumda sözün anlamı şöyledir: Ey Yahudiler! Yanınızda olanın [Tevrat ve İncil'i] tasdikçisi olarak indirdiğime [Kur'ân'a] iman edin. Onların yanlarında bulunan Tevrat ve İncil'dir. **[1/599]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٨١٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ} يَقُولُ: إِنَّمَا أَنْزَلْتُ الْقُرْآنَ {مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ} التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ.»

814. Bana Muhammed b. Amr el-Bâhilî'nin Ebû Âsım, İsa b. Meymûn, İbn Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ} *"Elinizdekini (Tevrat'ı) tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'ân'a) iman edin."* [608] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ben Kur'ân'ı yanınızdaki Tevrat ve İncil'in tasdikçisi olarak indirdim."[609]

---

607 Bu ifade أَنْزَلْتُهُ şeklinde olması gerekirken ه zamiri مَا'dan dolayı zikredilmeyip terk edilmiştir. Bu konudaki izah için bk. Şâkir, 1/561

608 Bakara 2/41.

609 Bk. *Tefsîru Mücâhid*, s. 201; yine onun tarikiyle İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/95, 96) "Tevrat" kelimesini zikretmeden nakletmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (vr. 16, mahtut) Abd b. Humeyd'e isnad etmiştir. Türkî, 1/600.

[٨١٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

815. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.

[٨١٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَآمَنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ} يَقُولُ: يَا مَعْشَرَ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ عَلَى مُحَمَّدٍ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ. يَقُولُ: لِأَنَّهُمْ يَجِدُونَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ.»

816. Bana Müsennâ, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet etiğine göre Ebü'l-Âliye {وَآمَنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ} *"Elinizdekini (Tevrat'ı) tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'ân'a) iman edin."*[610] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Ey Ehl-i Kitap topluluğu! Muhammed'e (sav) yanınızdakini [Tevrat'ı] tasdik edici olarak indirdiğime [Kur'ân'a] iman edin." Râvi sözlerine devamla şöyle der: "Çünkü onlar Muhammed'i (sav) [onun peygamber olarak geleceğini] Tevrat ve İncil'de yazılı olarak bulmuşlardır."[611]

2. {وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ} "Onu inkâr edenlerin ilki olmayın."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ} *"Onu inkâr edenlerin ilki olmayın."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Birisi bize "Nasıl oluyor da {وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ} *"Onu inkâr edenlerin ilki olmayın."*[612] âyetinde hitap çoğul/cemî bir haber iken tekil olan {كَافِرٍ} ifadesi kullanılmıştır derse ve -her ne kadar bu caiz olsa da- لَا تَكُونُوا أَوَّلَ رَجُلٍ قَامَ "İlk kalkan kimse olmayın." diyen birisinin bu sözüne biz cevaz veriyor muyuz?" diye sorarsa; ona şöyle cevap verilir:

أَفْعَلَ kalıbında gelen bir kelimeye izafe edilen bir kelime cemîye (çoğula) haber olsa da eğer (kâne'nin haberi) فَعَلَ وَيَفْعَلُ kalıbında türemiş bir isim olursa haberin tekil getirilmesi caizdir. Çünkü sözde zikredilmeyen (mahzûf)

610 Bakara 2/41.
611 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/96'da Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/600.
612 Bakara 2/41.

olan مَنْ bu maksadı yerine getirmekte ve müzekker ve müennesler için kullanabilen bu edat tekil bir kelime olduğu halde onun görevini de ifa etmektedir. Dikkat edersen şöyle dersin: وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ مَنْ يَكْفُرُ بِهِ "onu ilk inkâr edenler olmayın." مَنْ edatı isimlerin tesniye, cemî ve müennes olarak çekimlendiği gibi çekimlenmeyen bir kelimedir. فَعَلَ وَيَفْعُلُ vezninden müştak bir isim onun yerine getirildiğinde مَنْ edatının ifade ettiği cemî ve müennes mânasını aynı onun yerine tekil olarak icra eder. Tıpkı senin الْجَيْشُ مُنهَزِمٌ "Ordu yenildi." ve وَالْجُنْدُ مقْبِلٌ "Asker/ordu geldi." dediğin ve الْجَيْشُ وَالْجُنْدُ kelimelerinin lafzen tekil olmasından (her ne kadar anlamları çoğul olsa da) dolayı fiili de tekil yaptığın gibi. Ancak الْجَيْشُ رَجُلٌ "Ordu bir adamdır (yani ondan oluşmaktadır)." ve وَالْجُنْدُ غُلَامٌ "Asker bir çocuktur." demen caiz değildir. Hatta الْجُنْدُ غِلْمَانٌ "Asker/ordu erkek çocuklardır/gençlerdir." ve وَالْجَيْشُ رِجَالٌ "Ordu, adamlardır." demen de caiz değildir. Çünkü فَعَلَ وَيَفْعُلُ vezni dışındaki tekil isimler çoğul mânasını ifade etmezler. Şâirin şu sözü de bu anlamdadır:

وَإِذَا هُمُ طَعِمُوا فَأَلْأَمُ طَاعِمٍ ... وَإِذَا هُمُ جَاعُوا فَشَرُّ جِيَاعِ

Onlar öyle bir topluluk ki doyduklarında doyanların en alçağı;
Acıktıklarında ise açların en şerlileridirler[613] **[1/600]**

مَنْ edatıyla kastedilen mânayı ve فَعَلَ وَيَفْعُلُ vezninde getirilen ismin lafızda açık olarak onun yerine مَنْ getirme konusunu açıkladığım üzere şâir de beyitte مَنْ edatını karşılayan ismi bir defa tekil kullandı, ikincisinde ise kendilerinden bahsedilen isimlerin sayılarını dikkate alarak çoğul kullandı. Eğer çoğul kullandığı yerde tekil, tekil getirdiği yerde çoğul getirseydi bu da caiz ve doğru bir kullanım olurdu.

1- Bu âyetin tefsirine gelince o da şu anlamdadır: "Ey Ehl-i Kitap din adamları! Elinizin altında bulunan Tevrat ve İncil'de onun benim Peygamberim ve hak üzere gönderilmiş elçim olduğu size bildirilen Muhammed'e (sav) indirdiğim ve kitabınızı doğrulayan Kur'ân'ı tasdik edin. Siz diğerlerinin aksine onun Allah tarafından gönderildiği bilgisine sahip olduğunuz halde onun benim katımdan gönderildiğini inkâr eden ümmetinizin öncüleri olmayın. Onların, onunla küfre düşmeleri Kur'ân'ın Allah katından olduğunu yalanlamaları [nedeniyledir]." **[1/601]**

---

613 Şiire Ebû Zeyd, *en-Nevâdir*'de (s. 152) Ferrâ da *Me'âni'l-Kur'ân*'da (1/33) yer vermiştir. Türkî, 1/601.

{بِهِ} kelimesindeki "hâ" zamiri ile kastedilen {وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ} sözünde zikredilen {مَا} ile kastedilendir (yani Kur'ân'dır).

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٨١٧] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ} بِالْقُرْآنِ.»

817. Bana Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre o, Allah'ın {وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ} *"Onu inkâr edenlerin ilki olmayın."*[614] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani Kur'ân'ı [ilk inkâr edenler olmayın]."[615]

Bana Ebü'l-Âliye'den bu konuda şöyle rivayet edildi:

[٨١٨] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: "{وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ} يَقُولُ: لَا تَكُونُوا أَوَّلَ مَنْ كَفَرَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ."

818. Bana Müsennâ'nın, Âdem, Ebû Ca'fer, Rebî' tarikiyle Ebü'l-Âliye'den rivayet ettiğine göre o, {وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ} *"Onu inkâr edenlerin ilki olmayın."*[616] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Muhammed'i (sav) inkâr edenlerin ilki olmayın."

2- Bazıları da şöyle demiştir: "{وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ} *"Onu inkâr edenlerin ilki olmayın."*[617] "Yani kitabınızı (ilk inkâr edenler olmayın). Âyet onların kendi kitaplarını yalanlamaları nedeniyle Muhammed'i (sav) ilk yalanlayanlar olduğunu açıklamaktadır. Çünkü onların kitaplarında Muhammed'e (sav) tâbi olmaları emri yer almaktadır."[618]

Bu iki görüş Kur'ân'ın zahirinin işaret ettiği mânaya uzaktır. Çünkü şanı yüce olan Allah bu âyetin baş tarafıyla muhataplarına Muhammed'e

614 Bakara 2/41.
615 Rivayeti Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/64) Taberî'ye nispet etmiştir. Türkî, 1/602.
616 Bakara 2/41.
617 Bakara 2/41.
618 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/97) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/602.

(sav) indirilene iman etmelerini emretmiş ve şöyle demiştir: "{وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ} *"Elinizdeki (Tevrat'ı) tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'ân'a) iman edin."*[619] Makul olan da Allah'ın Muhammed'e (sav) onun asrında indirdiği şeyin Kur'ân olup bizzat kendisinin olmamasıdır. Çünkü Muhammed (sav), indirilmiş bir kitap değil gönderilmiş bir elçidir. İndirilen şey ise kitaptır [yani Kur'ân'dır]. Sonra da onları, âyetin başında iman etmelerini istediği kitabı Ehl-i Kitap'tan ilk inkâr edenler olmaktan men etti. Âyetten açık olarak anlaşılan mâna budur. Her ne kadar sözde açıkça bir ismin adı zikredilmeden üstü kapalı olarak belirtilmesi imkânsız değilse de bu âyette {وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ} *"Elinizdeki (Tevrat'ı) tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'ân'a) iman edin."*[620] ve {وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ} *"Onu inkâr edenlerin ilki olmayın."*[621] âyetinde üstü kapalı olarak kendisinden bahsedilenin Muhammed (sav) olduğuna işaret eden açık bir ifade geçmemiştir. **[1/602]**

Aynı şekilde {بِهِ} kelimesindeki zamirin {لِمَا مَعَكُمْ} ifadesindeki {مَا}'ya döndüğünü iddia eden kimsenin görüşü de anlamsızdır. Çünkü her ne kadar sözün zahirine göre bu mümkünse de bu durum daha önce âyetin başında geçen iman edilmesi gereken şeyin Kur'ân olduğunu açıkladığımız durum gibidir. Kur'ân'ın zahirinin delâleti nedeniyle bu uzak bir görüştür. Bu izahlara göre âyetin sonunda kendisini inkâr etmekten sakınılması gereken şey; Kur'ân'dır. Ancak, bir âyette ve bir sözde Kur'ân'ı inkârdan men edilmeyip de sadece ona imanın emrediliyor olmasına [iddiasına yani imanın açıkça zikredilmesine ve aynı zamanda bunda inkârın nehyinden bahsedilmemesine] gelince tefsirde bu mânanın kabul edilmesi mümkün olmadığı gibi bu kullanım dilde açık ve yaygın olarak bilinen bir şey de değildir.

[Bu konudaki rivayet şöyledir:]

[٨١٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَآمَنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ} وَعِنْدَكُمْ فِيهِ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَيْسَ عِنْدَ غَيْرِكُمْ.»

619 Bakara 2/41.
620 Bakara 2/41.
621 Bakara 2/41.

819. Bize İbn Humeyd'in Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, Zeyd b. Sâbit'in âzatlısının İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ} âyeti hakkında şöyle demiştir: "Sizin dışınızdakilerin buna dair bir bilgisi olmadığı halde siz bu bilgiye [Kur'ân'ın Allah katından indirildiği bilgisine] sahiptiniz."[622]

3. {وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا} "Âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا} *"Âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin."* sözünün tefsiri:

Müfessirler bu âyetin tefsiri konusunda ihtilaf ettiler.

1- [Bu konudaki bir görüşü içeren rivayet şöyledir:]

[٨٢٠] فَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا} يَقُولُ: لَا تَأْخُذُوا عَلَيْهِ أَجْرًا. قَالَ: هُوَ مَكْتُوبٌ عِنْدَهُمْ فِي الْكِتَابِ الْأَوَّلِ: يَا ابْنَ آدَمَ عَلِّمْ مَجَّانًا كَمَا عُلِّمْتَ مَجَّانًا.''

820. Bana Müsennâ b. İbrahim'in Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا} *"Âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin."*[623] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onun üzerinden [onu ücreti mukabili öğretme karşılığında] kazanç elde etmeyin." Râvi dedi ki: "Onların kitaplarının ilk bölümünde şu şekilde yazılıydı: 'Ey Âdemoğlu! Sana herhangi bir bedel alınmaksızın öğretildiği gibi sen de bedelsiz olarak öğret.'"[624] **[1/603]**

---

622 Bk. İbn Hişâm, *Sîret*, 1/534; rivayeti İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde (1/97) Seleme tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/603.

623 Bakara 2/41.

624 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/97) ve Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de (s. 153) Âdem tarikiyle nakletmiştir. İbn Adî, *el-Kâmil*'de (3/1023); İbn Asâkir de onun tarikiyle *Târîh*'inde (18/179); Ebû Nu'aym *el-Hilye*'de (2/220); Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de (s. 145) Ebû Ca'fer tarikiyle bu rivayetin bir benzerini nakletmiştir. Ebû Hayseme, Kitâbü'l-İlm, 68'de İshak b. Süleyman er-Râzî, Ebû Ca'fer ve Rebî''den onun sözünü nakletmiştir. Türkî, 1/604.

2- Diğerleri de şöyle demiştir: **[Bu görüşü içeren rivayet şöyledir:]**

[٨٢١] حَدَّثَنِي ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ يَقُولُ: «لَا تَأْخُذُوا طَمَعًا قَلِيلًا وَتَكْتُمُوا اسْمَ اللَّهِ. فَذَلِكَ الطَّمَعُ هُوَ الثَّمَنُ.»

821. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Allah'ın adını gizleyerek az bir menfaat/karşılık almayın. Bu menfaat ücrettir."[625]

Bu durumda âyetin tefsiri şöyledir: Size kitabım sayesinde verdiğim ilmi ve o kitabın âyetlerini değersiz ve geçici az bir dünyalık karşılığında satmayın. Onların kitabı satmaları, Muhammed'in (sav) insanlara peygamber olarak gönderildiği ve onun ümmî bir peygamber olduğu bilgisinin, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı olduğu halde kitaplarındaki bu bilgiyi değersiz bir bedel karşılığında açıklamaktan kaçınmalarıdır. Yahudilerin, Allah'ın âyetlerini satmalarına karşılık aldıkları şey, onların kendi kavimlerinden ve dinlerinden olan kimselerin lideri olmaları (onların idaresini üstlenmelerine razı olmaları) ve [Tevrat ve İncil'de yazılı olan] bu bilgileri açıklamalarına karşılık kendilerine açıklama yaptıkları insanlardan ücret almalarıdır.

Biz şöyle deriz: Bunun ({وَلَا تَشْتَرُوا} sözünü)n anlamı şudur: "Satmayın." demektir. Çünkü Allah'ın âyetlerini az bir bedele satan, âyetleri ücret karşılığında satan kimsedir. Alınan ücret ve karşılığında ücret alınan şeylerin her birisi sahibinin malı, sahibi de onun satıcısıdır.

Ebü'l-Âliye'nin izahına göre bu sözün anlamı ise şöyledir: "İnsanlara Muhammed'in (sav) hak peygamber olarak gönderildiğini açıklayın ve bunun karşılığında onlardan herhangi bir ücret almayın." Bu durumda onun hak peygamber olduğunu açıklama karşılığında ücret almaktan men edilmeleri Allah'ın âyetlerini değersiz bir bedele satmaktan nehyedilmeleri olmuş olur.

4. {وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ} "Bana karşı gelmekten sakının."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ} *"Bana karşı gelmekten sakının."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Allah şöyle diyor: -Düşük bir bedele âyetlerimi satmanız ve bu bedelle basit bir karşılık almanız, ayrıca benim

625 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/97) Amr tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/604.

Peygamberime indirdiğimi inkâr ederek onun benim elçim olduğunu reddetmeniz konusunda- sizden öncekilerden sizin gittiğiniz bu yoldan giden ve [o peygamberin (Musa'nın)] karşısına dikilip ona intikam besleyenlerin başına getirdiğim azabımı sizin başınıza da getirmemden ve sizi cezalandırmamdan sakının. **[1/604]**

[BAKARA SÛRESİ 42. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

"Hakkı batılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin." (Bakara 2/42)

1. {وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ} "Hakkı batılla karıştırmayın."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ} *"Hakkı batılla karıştırmayın."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Allah Teâlâ {وَلَا تَلْبِسُوا} sözüyle şunu kastetmektedir: Karıştırmayın! اللَّبْسُ "karıştırmak, anlaşılmaz kılmak" demektir. Bu mânada şöyle denilir: Bir meseleyi/işi onlara karışık kıldığında لَبَسْتُ عَلَيْهِمُ الْأَمْرَ "Bu iş konusunda onların aklını karıştırdım." Fiilin şimdiki zaman kipi أَلْبِسُهُ "onun aklını karıştırıyorum"; masdarı ise, لَبْسًا "aklını karıştırmak" şeklindedir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٨٢٢] حَدَّثَنَا عَنِ الْمِنْجَابِ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: "{وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ} يَقُولُ: لَخَلَطْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَخْلِطُونَ."

822. Bize Mincâb'ın Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ} *"ve onları yine içinde bulundukları karmaşaya düşürmüş olurduk."*[626] âyeti hakkında şöyle demiştir: "'Onlara karıştırmakta oldukları şeyi iyice karmaşık hale getirdik.'"[627]

---

626 En'âm 6/9.

627 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (4/1267); Ebû Zür'a ve Mincâb tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/605.

Accâc'ın şu sözü de bu anlamdadır:

لَمَّا لَبَسْنَ الْحَقَّ بِالتَّجَنِّي ... غَنِينَ وَاسْتَبْدَلْنَ زَيْدًا مِنِّي

O kadınlar, hakkı iftirayla karıştırınca
Umarsızca, Zeyd'i benden aldılar[628]

Şâir لَبَسْنَ sözüyle خَلَطْنَ "karıştırmak, anlaşılmaz kılmak" mânasını kastetmektedir. اللُّبْس kelimesi ise لَبِسْتُهُ "o elbiseyi giydim" muzari formunda أَلْبَسُهُ "o elbiseyi/giysiyi giyiyorum"; mastar formu لُبْسًا "giymek" isim formu ise مَلْبَسًا "giysi/elbise" şeklinde kullanılır. Bu şekildeki kullanımı ise elbise/kıyafet olarak giyilen şeyleri giyme ve onu [bedene] örtmeyi ifade eder.

Ahtal'ın şu sözü de kelimenin اللُّبْس şeklindeki bu kullanımına örnektir:

لَقَدْ لَبِسْتُ لِهَذَا الدَّهْرِ أَعْصُرَهُ ... حَتَّى تَجَلَّلَ رَأْسِي الشَّيْبُ وَاشْتَعَلَا

Ben bunca zaman bu an için giyindim,
Nihayet saçım ağardı ve beyazlarla tutuştu
[Birbirinden farklı nice günler geldi geçti de ben bunların hayrını şerrini hesap ederek yaşadım, (sonunda da bu yaşam) saçlarımı ağarttı][629] **[1/605]**

Kelimenin اللَّبْس şeklindeki kullanımı ise Allah Teâlâ'nın {وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ} *"ve onları yine içinde bulundukları karmaşaya düşürmüş olurduk."* [630]âyetindeki kullanımdır.

Eğer bir kimse: "Nasıl oluyor da onlar kâfirler olduğu halde hakla batılı karıştırıyor olabilirler?" derse; ona şöyle cevap verilir:

Onlar içerisinde münafıklar vardı. Onlar görünüşte Muhammed'i (sav) açıktan tasdik ettiklerini söylüyorlar ancak onu gizliden inkâr ediyorlardı. Onların ileri gelenleri şöyle diyorlardı: "Muhammed (sav) Allah tarafından gönderilmiş bir Peygamber'dir ancak bizden başkalarına [peygamber olarak] gönderilmiştir." Yahudilerden münafıkların hakkı batılla karıştırması, hakkı açıktan diliyle söylemesi ve Muhammed'in (sav) peygamberliğini ve getirdiğini açıktan kabul ettiği halde apaçık

628 *Dîvânu Accâc*, s. 185. Türkî, 1/605.
629 *Şerhu Dîvâni Ahtal*, s. 347. Türkî, 1/606.
630 En'âm 6/9.

olan bu hakikati batılla karıştırarak içinde gizlemesidir. Onlardan Muhammed'in (sav) Allah tarafından başkalarına gönderildiğini kabul eden birisinin hakkı batıla karıştırması, onun kendilerine gönderildiğini inkâr edip başkalarına peygamber olarak gönderildiğini kabul etmesidir -ki bu hak olandır-. Allah onu bütün insanlığa Peygamber olarak gönderdiği halde onun kendilerine gönderildiğini inkâr etmesi ise batıl olandır. Onların hakka batılı karıştırmaları ve onların bu hak konusundaki şüpheleri işte budur.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٨٢٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ} قَالَ: لَا تَخْلِطُوا الصِّدْقَ بِالْكَذِبِ.»

823. Bize Ebû Küreyb'in Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas; "{وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ} *"Hakkı batılla karıştırmayın."*[631] âyetini açıklarken şöyle dedi: "Doğruyla yalanı karıştırmayın."[632]

[٨٢٤] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ} يَقُولُ: لَا تَخْلِطُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ، وَأَدُّوا النَّصِيحَةَ لِعِبَادِ اللَّهِ فِي أَمْرِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ.»

824. Bana Müsennâ'nın Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ} *"Hakkı batılla karıştırmayın."*[633] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hakkı batılla karıştırmayın ve Muhammed'in (as) Peygamber olarak gönderildiği konusunda Allah'ın kullarına nasihat edin." **[1/606]**

631 Bakara 2/42.

632 Rivayeti Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/64) Taberî'ye isnad etmiştir. Türkî, 1/606.

633 Bakara 2/42.

[٨٢٥] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ مُجَاهِدٌ: «{وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ} الْيَهُودِيَّةَ وَالنَّصْرَانِيَّةَ بِالْإِسْلَامِ.»

825. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; {وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ} *"Hakkı batılla karıştırmayın."*[634] sözünün "[Allah katında dinin İslâm olduğunu bilmenize rağmen] Yahudilik ve Hristiyanlığı İslâm ile karıştırmayın." anlamında olduğunu söylemiştir.

[٨٢٦] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ} قَالَ: الْحَقُّ: التَّوْرَاةُ الَّذِي أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى مُوسَى، وَالْبَاطِلُ: الَّذِي كَتَبُوهُ بِأَيْدِيهِمْ.»

826. Bana Yunus b. Abdula'lâ, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd{وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ} *"Hakkı batılla karıştırmayın."*[635] sözü hakkında şöyle demiştir: "Hak: Allah'ın Musa'ya (as) indirdiği Tevrat'tır. Batıl ise; kendilerinin elleriyle yazdıkları [uydurma] şeylerdir."

2. {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} "Bile bile hakkı gizlemeyin."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} *"Bile bile hakkı gizlemeyin."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} *"Bile bile hakkı gizlemeyin."*[636] âyetinde iki görüş vardır:

1- Bunlardan birincisi: "Şanı yüce olan Allah, hakkı batıla karıştırmaktan men ettiği gibi hakkı gizlemeyi de onlara yasaklamıştır. Bu durumda âyetin tefsiri şöyledir: "Hakkı batılla karıştırmayın ve onu gizlemeyin. Bu durumda {وَتَكْتُمُوا} sözü de {تَلْبِسُوا} ifadesine atfedilerek onun meczûm (cezimli) olması gibi meczûm olur."[637]

634 Bakara 2/42.
635 Bakara 2/42.
636 Bakara 2/42.
637 {وَلَا تَلْبِسُوا} ifadesi başında yer alan nehiy la'sı ile cezmedilmiş ve cezm alâmeti olarak da sonundaki "nun" harfi düşmüştür. Bu durumda {وَتَكْتُمُوا} ifadesi de başında yer alan atıf vavı ile {وَلَا تَلْبِسُوا} ifadesine atfedilerek onun gibi meczûm yapılmış ve sonundaki "nun" harfi cezm alâmeti olarak düşmüştür. Detaylar için bk.

2- Diğer görüş ise şöyledir: "Şanı yüce olan Allah'ın onları hakkı batılla karıştırmaktan men etmesi ve {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ} sözünün bunun onların bildikleri hakkı gizlemelerini bildiren bir haber (cümlesi) olmasıdır. Bu durumda da Allah'ın {وَتَكْتُمُوا} sözü {وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ} *"Bile bile hakkı gizlemeyin."*[638] ifadesinin mânasından ayrı bir anlamda olarak mansup olur. Çünkü {وَلَا تَلْبِسُوا} sözü nehiydir. {وَتَكْتُمُوا} sözü ise, {تَلْبِسُوا} sözünde amel ederek onu cezmeden {لَا} cezm harfinin kendisine döndürülmesi caiz olmayan bir kelimeye atfedilen bir haber olmuş olur ki bu da nahivcilerin sarf[639] dedikleri mânadır. Bunun mâna ve i'râb açısından bir benzeri şâirin şu sözüdür:

لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِيَ مِثْلَهُ ... عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمُ

Sen bir benzerini yaparken [insanları] bir davranıştan men etme
Eğer [insanlara] yapma dediğin şeyi kendin yaptıysan
bu senin için büyük bir ayıptır[640] **[1/607]**

وَتَأْتِيَ kelimesi {وَتَكْتُمُوا} sözüyle ilgili aktardığımız yorumda olduğu gibi mansup (fethalı) okunmuştur. Çünkü bu nehiy ile "ahlakı unutma ve söylediğin şeyin aynısını da yapma" mânası kastedilmemiştir. Bunun mânası şudur: Sen de aynısını yapıyorken ahlaklı olmayı unutma. Bu durumda birinci ifade nehiy, ikincisi ise haber olur. Çünkü şâir nehyi لَا تَنْهَ kendi benzeri dışında bir şeye atfetmiştir.

Muhyiddîn b. Ahmed Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân ve Beyânühû* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1415/1994-1995), 1/93.

638 Bakara 2/42.

639 Taberî, sarfın dilsel açıdan ne anlama geldiğini tefsirinde (6/92) genişçe izah etmiştir. Bu izaha göre sarf; bir fiilin, kendisinden önceki başka bir fiile atıf harflerinden biriyle atfedilmesi ve ilk fiilin başında, atıf harfiyle birlikte tekrarlanması dilsel açıdan hoş olmayan bir edatın bulunması anlamına gelir. Bu durumda atıf harfinden sonra zikredilen fiil sarf sebebiyle mansup olur. Bunun sebebi birinci fiilin anlamından bu fiilin anlamına dönülmüş olmasıdır. Sarf denilen bu dilsel olgu cümlenin başında nefiy, istifham veya nehiy edatlarından biri bulunduğunda gerçekleşir. Nitekim Araplar لَا يَسَعُنِي شَيْءٌ وَيَضِيقُ عَنْكَ "Ben bir şeyi ne zaman yaparsem sen de o zaman yapabilirsin." derler. Çünkü يَسَعُنِي fiilinin başında bulunan لَا'nın وَيَضِيقُ fiilinin başına gelmesi ve [وَ لَا يَضِيقُ şeklinde] tekrar söylenmesi dilsel açıdan uygun değildir. Türkî, 6/92.

640 Bu beytin kime ait olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*'de (8/564) bunları zikretmiştir. Bunlar içerisinde en meşhuru ise Ebü'l-Esved ed-Düelî'dir. Türkî, 1/608.

Aktardığımız bu iki görüşten birinci görüşe gelince, âyet her ikisine de muhtemeldir. Bize nakledilen şu rivayette geçtiği üzere İbn Abbas'ın görüşü de bu yöndedir:

[٨٢٧] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ} يَقُولُ: وَلَا تَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ.»

827. Bize Ebû Küreyb'in Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ} *"hakkı gizlemeyin."*[641] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bildiğiniz halde hakkı gizlemeyin."[642]

[٨٢٨] وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ} أَيْ وَلَا تَكْتُمُوا الْحَقَّ.»

828. Bize İbn Humeyd'in, Seleme b. Fazl, İbn İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed tarikiyle İkrime veya Saîd b. Cübeyr'den naklettiğine göre İbn Abbas {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ} *"hakkı gizlemeyin."*[643] sözünün "Hakkı gizlemeyin." anlamında olduğunu söylemiştir.

Bu iki görüşten ikincisine gelince bu da Ebü'l-Âliye ve Mücâhid'in görüşüdür.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٨٢٩] الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} قَالَ: كَتَمُوا بَعْثَ[644] مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

641 Bakara 2/42.

642 Rivayeti Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/64) Taberî'ye isnad etmiştir. Türkî, 1/608.

643 Bakara 2/42.

644 Bu kelime tefsirin diğer bazı nüshalarında bu şekilde yer almıştır. Türkî, 1/609. Mevcut matbu nüshada ise نَعْتَ şeklinde yer almıştır. Biz diğer nüshalardakini bağlama daha uygun bulduğumuzdan onu tercih ettik.

829. Bana Müsennâ b. İbrahim'in Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} *"Bile bile hakkı gizlemeyin."*[645] sözünü açıklarken şöyle demiştir: "Onlar Muhammed'in (sav) hak peygamber olarak gönderildiğini gizlemişlerdir."[646] **[1/608]**

[٨٣٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ نَحْوَهُ.

830. Muhammed b. Amr bana, Ebû Âsım, İsa b. Meymûn tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletmiştir.[647]

[٨٣١] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ نَحْوَهُ.

831. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletmiştir.

Onların bilerek gizledikleri "hak"kın tefsirine gelince o da;

Şu rivayetlerde geçtiği gibidir:

[٨٣٢] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ} يَقُولُ: لَا تَكْتُمُوا مَا عِنْدَكُمْ مِنَ الْمَعْرِفَةِ بِرَسُولِي وَمَا جَاءَ بِهِ وَأَنْتُمْ تَجِدُونَهُ عِنْدَكُمْ فِيمَا تَعْلَمُونَ مِنَ الْكُتُبِ الَّتِي بِأَيْدِيكُمْ.»

832. Bize İbn Humeyd'in Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, Zeyd b. Sâbit'in âzatlısının İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ} *"hakkı gizlemeyin."*[648] sözü

---

645 Bakara 2/42.

646 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/98) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/609.

647 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/99) 458 numaralı rivayetin ardından muallak olarak nakletmiştir. Türkî, 1/609.

648 Bakara 2/42.

hakkında şöyle demiştir: "Muhammed'in (sav) benim Peygamberim olduğunu ve size getirdiğinin [hak olduğunu] elinizin altındaki kitaplardan öğrendikleriniz arasında bulduğunuz halde bunları gizlemeyin."[649]

[٨٣٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ} يَقُولُ: إِنَّكُمْ قَدْ عَلِمْتُمْ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ فَنَهَاهُمْ عَنْ ذَلِكَ."

833. Bize Ebû Küreyb'in Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ} *"hakkı gizlemeyin."*[650] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Siz Muhammed'in (sav) Allah'ın elçisi olduğunu bildiniz; böylece Allah Yahudileri bundan [Tevrat'ta yazılı olan Hz. Muhammed'in (sav) hak Peygamber olduğunu gizlemekten] men etti."

[٨٣٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} قَالَ: يَكْتُمُ أَهْلُ الْكِتَابِ مُحَمَّدًا، وَهُمْ يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ."

834. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} *"Bile bile hakkı gizlemeyin."*[651] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ehl-i Kitap, Muhammed'i (sav) [peygamberliğini] yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buldukları halde bunu gizliyordu." **[1/609]**

[٨٣٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

835. Müsennâ b. İbrahim bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.

649 Bk. İbn Hişâm, *Sîret*, 1/534; rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/95'te Seleme tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/609.

650 Bakara 2/42.

651 Bakara 2/42.

[٨٣٦] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} قَالَ: الْحَقُّ هُوَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

836. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} *"Bile bile hakkı gizlemeyin."*[652] âyetini açıklarken şöyle demiştir: "الْحَقُّ, Muhammed'dir (sav)."[653]

[٨٣٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} قَالَ: كَتَمُوا بَعْثَ[654] مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُمْ يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ.»

837. Bana Müsennâ'nın Âdem, Ebû Ca'fer, Rebî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} *"Bile bile hakkı gizlemeyin."*[655] sözü hakkında şöyle demiştir: "Muhammed'in (sav) Peygamber olarak gönderildiğini yanlarındaki kitapta yazılı olarak buldukları halde bunu gizlediler."[656]

[٨٣٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «تَكْتُمُونَ مُحَمَّدًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ، وَأَنْتُمْ تَجِدُونَهُ عِنْدَكُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ.»

838. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Siz bildiğiniz ve yanınızdaki Tevrat ve İncil'de de bu şekilde yazılı bulduğunuz halde Muhammed'i (sav) (hak olarak gönderilen bir Peygamber olduğunu) gizliyorsunuz."

Bu rivayetler dikkate alındığında âyetin tefsiri şöyledir: "Ey Ehl-i Kitap din adamları! İnsanlara Muhammed'in (sav) Peygamber olarak

652 Bakara 2/42.
653 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/99) Ebû Zür'a ve Mincâb tarikiyle naklet-miştir. Türkî, 1/610.
654 Bu kelime daha önce 829 no'lu rivayet ve Ahmed Muhammed Şâkir'in kullanımı esas alınarak bu şekilde yazılmıştır. Bk. Şâkir, 1/572.
655 Bakara 2/42.
656 Bu rivayet özet olarak s. 633'te geçmiştir. Türkî, 1/610.

gönderildiğini ve onun Rabbi katından getirdiği Kur'ân'ı, onun diğer bazı milletlerdeki insan topluluklarına gönderildiğini iddia ederek gizlemeyin. Yahut onun hepinize ve sizin dışınızdakilerin de hepsine gönderilmiş bir Peygamber olduğunu bildiğiniz halde nifak çıkarmayın ve böylece de doğru ile yalanı birbirine karıştırmayın. Yine onun, kitabınızda zikredilen vasıflarını ve özelliklerini, onun benim bütün insanlara gönderdiğim Peygamberim olduğunu bildiğiniz halde ve aynı zamanda onun size getirdiği şeylerin benim katımdan olduğunu bildiğiniz halde bunu gizlemeyin. Aynı şekilde sizden, kitabınızda, ona ve getirdiğine (Kur'ân'a) inanacağınıza ve onu tasdik edeceğinize dair sağlam söz aldığımı bildiğiniz halde onun hak Peygamber olarak gönderildiğini gizlemeyin." **[1/610]**

[BAKARA SÛRESİ 43. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ﴾

"Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin." (Bakara 2/42)

1. {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ} "Namazı kılın, zekâtı verin."

Allah Teâlâ'nın {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ} *"Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bildirildiğine göre Yahudi din adamları ve münafıklar insanlara namaz kılmayı ve zekât vermeyi emrediyorlar ancak kendileri yapmıyorlardı. Şanı yüce olan Allah onlara Muhammed'i (sav) ve getirdiği Kur'ân'ı tasdik eden Müslümanlarla birlikte namaz kılmayı, zekât vermeyi ve tıpkı onların itaat ettiği gibi Allah ve Resûlü'ne itaat etmeyi emretti.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٨٣٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ} قَالَ: فَرِيضَتَانِ وَاجِبَتَانِ، فَأَدُّوهُمَا إِلَى اللَّهِ."

839. Ammâr b. Hasan'ın bana, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle onun babasından rivayet ettiğine göre Katâde Allah'ın {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ} *"Namazı kılın,*

zekâtı verin."[657] sözü hakkında şöyle demiştir: "[Namaz ve zekât], yapmanız gereken iki farzdır. Bu iki farzı Allah'a karşı yerine getirin."

Daha önce geçtiği üzere bu kitabımızda namazı ikâme etmenin mânasını açıklamıştık. Burada tekrar etmek istemiyoruz.[658]

Zekât vermeye gelince o, farz olan sadakayı eda etmektir. "Zekât" kelimesinin aslı malın çoğalması, ürün/meyve vermesi ve artmasıdır. Bu anlamda şöyle denilir: Şanı yüce olan Allah'ın ondan çıkardığı [mahsul] artıp çoğaldığı zaman ekine زَكَا الزَّرْعُ "ekin çok oldu, arttı." denilir. Yine aynı şekilde infak malı arttığında وَزَكَتِ النَّفَقَةُ denilir. Yine bir kimse tek kişiyken buna ilave bir kişinin eklenmesiyle evlenip çift olduğunda زَكَا الْفَرْدُ "Tek kişi çoğaldı, çift oldu." denilir. Tıpkı şâirin şu sözünde olduğu gibi:

كَانُوا خَسًا أَوْ زَكًا مِنْ دُونِ أَرْبَعَةٍ ... لَمْ يَخْلَقُوا وَجُدُودُ النَّاسِ تَعْتَلِجُ

Dörtten aşağı, tek ya da çift idiler,
Eski elbise giymediler ama insanların kısmetleri
alabildiğine birbiriyle çarpışıyordu[659] **[1/611]**

Bir başka şâir de şöyle der:

فَلَا خَسَا عَدِيدُهُ وَلَا زَكَا ... كَمَا شِرَارُ الْبَقْلِ أَطْرَافُ السَّفَا

Sayısı ne tek ne çift
Tıpkı bakla tanelerinin kılçığı ve hurma dikeninin uçları gibi

[Şâir burada kendisinden söz ettiği kişiye: "Sen
kavminde hurma ağacındaki diken gibisin yani onların
en şerlisi ve pis olanısın" demek istemektedir.][660]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: السَّفَا: hurma ağacını her taraftan saran dikendir. Şâir وَلَا زَكَا sözüyle onun kavminin arasında bulunması nedeniyle onları tek iken çifte dönüştürmediğini kastetmektedir [Yani senin gibi ikinci bir belalı ve pislik daha kavminde yok, demek istemektedir].

---

657 Bakara 2/43.

658 Daha önceki izah için bk. Türkî, 1/611.

659 Beyit, İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*'da خ س ى maddesinde geçmiştir. Türkî, 1/611.

660 Bu şâir Hüreym b. Cevvâs et-Teymî'dir. Beyit, İsfahânî'nin *el-Eğânî*'sinde (21/30) muhtelif rivayetlerle ve *Tabakâtü Fuhûli'ş-Şu'arâ*'da (2/739) ve *Mu'cemü'ş-Şu'arâ*'da (s. 473) geçmektedir. Türkî, 1/612.

Zekâta bu ismin verilmesinin sebebi onun, maldan çıkan mal olmasındandır. Çünkü Allah Teâlâ, malının zekâtını veren bir kimsenin, zekât vermesinden sonra geriye kalan malını artırmaktadır. Yahut da zekât veren kişinin, malında hakkı bulunan hak sahiplerine vererek malını haksız kazançtan arındırmasındandır. Şanı yüce olan Allah'ın, peygamberi Musa'dan (as) haber verirken söylediği şu âyette olduğu gibi: {أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً} *"Suçsuz birini mi öldürdün?"*[661] yani günahlardan berî, tertemiz birisini. Tıpkı bu anlamda bir kimseye هُوَ عَدْلٌ زَكِيٌّ "O, adil ve temiz birisidir." denildiği gibi.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Her ne kadar zekâtın tefsirinde birinci görüş makbul[662] olsa da zekât malının izahına bu görüş daha uygundur. **[1/612]**

2. {وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ} "Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin."

Âyette geçen rükûa gelince ondan maksat, şanı yüce olan Allah'a itaat ederek O'na boyun eğmektir. Bu mânada bir kimse birisine itaat ettiğinde رَكَعَ فُلَانٌ لِكَذَا وَكَذَا "Falan şu şu nedenlerden dolayı ona boyun eğdi." denilir. Şâirin şu sözü de bu anlamdadır:

بِيعَتْ بِكَسْرٍ لَئِيمٍ وَاسْتَغَاثَ بِهَا ... مِنَ الْهُزَالِ أَبُوهَا بَعْدَ مَا رَكَعَا

(Mukâtil b. Talebe'nin kızı) basit bir fiyata satıldı
Her ikisi de kabul ettikten sonra babası ona (mehrine)
karşılık Hüzelî'den yardım istedi[663]

Bununla şâir şu mânayı kastetmektedir: Çok muhtaç ve sıkıntılı bir duruma düştükten sonra [kızının az mihrine karşılık Hüzelî'den yardım istedi].

---

661 Kehf 18/74.

662 Bu kelime, tefsirin bazı nüshalarında ve Şâkir baskısında yer alan مَقْبُولًا ifadesi esas alınarak çevrilmiştir. Türkî, 1/613; Şâkir, 1/574.

663 Söz konusu şâir İsâm b. Ubeyd ez-Zemânî'dir. Beyit, İbn Temâm'ın el-Vahşiyyât'ında (s. 86) ve Câhız'ın, *el-Hayevân*'ında (4/281) geçmektedir. Beytin birinci satırı her iki eserde de بِيعَتْ بِوَكْسٍ قَلِيلٍ فَسْتَقَلَّ بِهَا "basit bir fiyata satıldı ve onunla (mehrine karşılık) özgürlüğüne kavuştu." şeklinde geçmektedir. Türkî, 1/613. Şiirle ilgili detaylı açıklamalar için bk. Şâkir, 1/574.

Bu (âyet) şanı yüce olan Allah'ın -kendilerinden bahsettiği İsrâiloğullarının din adamlarına ve münafıklarına- kendisine yönelerek tövbe etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri ve Müslümanlarla birlikte İslâm'a girmeleri emridir. Bu (âyet) aynı zamanda daha önce bu kitabımızda geçtiği yerde açıkladığımız üzere Muhammed'in (sav) peygamberliğinin delilleri kendilerine gösterildikten sonra bu konuda öğrendikleri şeyi gizlemeyi -Allah bu konuda onları ikaz edip uyardıktan sonra ve kendilerine ve atalarına olan nimetini hatırlattıktan sonra bunun katından bir lütuf olması için ve duymadık diye mazerette bulunmamaları için kendilerine yapılan bir duyurudan sonra- onlara yasaklamasıdır.

[BAKARA SÛRESİ 44. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

"Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?" (Bakara 2/44)

1. {أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ} "Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ} *"Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?"* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Müfessirlerin hepsi Allah'a yapılan her itaatin iyilik {الْبِرّ} olduğunda ittifak etmelerine rağmen bu âyetle kendilerine hitap edilenlerin insanlara emrettikleri ancak kendileri hakkında unuttukları bu iyiliğin {الْبِرّ} anlamının ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bu konuda İbn Abbas'tan şu rivayetler nakledilmiştir:

[٨٤٠] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ} أَيْ تَنْهَوْنَ النَّاسَ عَنِ الْكُفْرِ بِمَا

عِنْدَكُمْ مِنَ النُّبُوَّةِ وَالْعَهْدِ مِنَ التَّوْرَاةِ، وَتَتْرُكُونَ أَنْفُسَكُمْ: أَيْ وَأَنْتُمْ تَكْفُرُونَ بِمَا فِيهَا مِنْ عَهْدِي إِلَيْكُمْ فِي تَصْدِيقِ رَسُولِي، وَتَنْقُضُونَ مِيثَاقِي، وَتَجْحَدُونَ مَا تَعْلَمُونَ مِنْ كِتَابِي.“

840. İbn Humeyd'in bize, Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed tarikiyle İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas{أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ} *"Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?"*[664] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani siz, bir yandan insanlardan Tevrat'taki peygamberlerle ve Allah'a verdiğiniz sağlam sözlerle ilgili yanınızdaki bilgileri inkâr etmemelerini istiyor ve kendiniz bunu yapmıyordunuz. Diğer taraftan benim size gönderdiğim kitapta bana verdiğiniz sözleri ve Peygamberimi tasdik etmenizle ilgili emirleri inkâr ediyor ve bana verdiğiniz sağlam sözü yerine getirmediğiniz gibi ayrıca kitabımdan bildiğiniz şeyleri de reddediyordunuz."[665] **[1/613]**

[٨٤١] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ} يَقُولُ: أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالدُّخُولِ فِي دِينِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَغَيْرِ ذَلِكَ مِمَّا أُمِرْتُمْ بِهِ مِنْ إِقَامِ الصَّلَاةِ[666] {وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ}.“

841. Bize Ebû Küreyb'in Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebî Ravk, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ} *"Siz başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?"*[667] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Siz insanlara Muhammed'in (sav) dinine girmeyi ve bunun dışında size emredilen namaz kılmak gibi şeyleri emrediyor ancak {وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ} *"kendinizi unutuyorsunuz."*[668]

---

664 Bakara 2/44.

665 Bk. İbn Hişâm, *Sîret*, 1/534; rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/101, 102) (473, 476, 479) Seleme tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/614.

666 Tefsirin bazı nüshalarında وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ ifadesi yer almaktadır. Türkî, 1/614.

667 Bakara 2/44.

668 Bakara 2/44.

Diğer görüş sahipleri de şu rivayetlerdeki görüşleri ileri sürmüşlerdir:

[٨٤٢] حَدَّثَنِي بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ} قَالَ: كَانُوا يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِطَاعَةِ اللَّهِ وَبِتَقْوَاهُ وَهُمْ يَعْصُونَهُ.»

842. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ} *"Siz kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?"*[669] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar insanlara Allah'a takva üzere itaat etmeyi emrederken kendileri O'na asi oluyorlardı."[670]

[٨٤٣] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ} قَالَ: كَانَ بَنُو إِسْرَائِيلَ يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِطَاعَةِ اللَّهِ وَبِتَقْوَاهُ وَبِالْبِرِّ وَيُخَالِفُونَ، فَعَيَّرَهُمُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُه.»

843. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ} *"Siz kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?"*[671] sözü hakkında şöyle demiştir: "İsrâiloğulları insanlara Allah'a takva ve iyilik ile itaat etmeyi emrediyorlardı, kendileri ise bunları yerine getirmiyorlardı. Şanı yüce olan Allah da onları kınadı."[672]

[٨٤٤] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «{أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ} أَهْلُ الْكِتَابِ وَالْمُنَافِقُونَ كَانُوا يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالصَّوْمِ وَالصَّلَاةِ، وَيَدَعُونَ الْعَمَلَ بِمَا يَأْمُرُونَ بِهِ النَّاسَ، فَعَيَّرَهُمُ اللَّهُ بِذَلِكَ، فَمَنْ أَمَرَ بِخَيْرٍ فَلْيَكُنْ أَشَدَّ النَّاسِ فِيهِ مُسَارَعَةً.»

669 Bakara 2/44.
670 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (478) Amr tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/614.
671 Bakara 2/44.
672 Bk. Tefsîru Abdürrezzâk, 1/44; rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/101) Hasan b. Yahyâ tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/614.

844. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc{أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ} *"Siz başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?"*[673] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Ehl-i Kitap ve münafıklar insanlara oruç tutmayı ve namaz kılmayı emrediyor ancak onlara emrettikleri şeyi yapmayı kendileri terk ediyorlardı. Allah da onları bu yaptıklarından dolayı kınadı [ve bu nedenle âyette] İnsanlara bir hayrı emreden kimse, onu yeri getirmede insanların en ilerisinde olsun [diye emretti]."[674] **[1/614]**

Diğer bazıları da şu rivayetlerdeki görüşleri ileri sürmüşlerdir:

[٨٤٥] حَدَّثَنِي بِهِ يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «هَؤُلَاءِ الْيَهُودُ كَانَ إِذَا جَاءَ الرَّجُلُ يَسْأَلُهُمْ مَا لَيْسَ فِيهِ حَقٌّ وَلَا رِشْوَةٌ وَلَا شَيْءٌ، أَمَرُوهُ بِالْحَقِّ، فَقَالَ اللَّهُ لَهُمْ: {أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ}.»

845. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "Bu Yahudiler bir kimse kendilerine, kendisinde hak, rüşvet ya da başka bir şey bulunmayan bir şeyi sormak üzere geldiğinde ona hakkı emrediyorlardı. Bunun üzerine Allah kendilerine {أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ} *"Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?"*[675] âyetini indirdi."[676]

[٨٤٦] وَحَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ الْحَرَمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَخْلَدُ بْنُ الْحُسَيْنِ، عَنْ أَيُّوبَ السَّخْتِيَانِيِّ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ} قَالَ: قَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: لَا يَفْقَهُ الرَّجُلُ كُلَّ الْفِقْهِ حَتَّى يَمْقُتَ النَّاسَ فِي ذَاتِ اللَّهِ ثُمَّ يَرْجِعَ إِلَى نَفْسِهِ فَيَكُونَ لَهَا أَشَدَّ مَقْتًا.»

846. Bana Ali b. Hüseyin, Müslim el-Haramî, Mahled b. Hüseyin, Eyyûb es-Sahtiyânî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Kılâbe Allah'ın{أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ} *"Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyup*

673 Bakara 2/44.
674 Rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/121) İbn Cüreyc'den nakletmiştir. Türkî, 1/615.
675 Bakara 2/44.
676 Rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/121) İbn Zeyd'den nakletmiştir. Türkî, 1/615.

durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?"[677] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ebü'd-Derdâ dedi ki: 'Bir kimse Allah hakkında (Allah'a karşı yaptıklarından dolayı) insanlara buğzedip arkasından da kendisine dönüp (kendisinin Allah'a karşı yaptıkları nedeniyle) insanlara buğzundan daha fazla buğzetmedikçe gerçek fakih olamaz.'"[678]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu âyetin tefsirine dair görüş ortaya koyanların hepsinin zikrettiğimiz bu görüşlerinin anlamları birbirine yakındır. Çünkü müfessirler her ne kadar İsrâiloğullarının şanı yüce olan Allah'ın bu âyetle birtakım özelliklerini açıkladığı şey ve kendileri dışındaki kimselere yapmalarını emrettikleri bu iyiliğin {الْبِرّ} ne olduğu konusunda ihtilaf etseler de onların insanlara Allah'ın razı olacağı sözlü ve fiilî şeyleri emrederken kendilerinin bu emrettikleri iyiliklerin ve benzerlerinin tersini yaptıkları konusunda ittifak etmişlerdir. **[1/615]**

Bu durumda Kur'ân'ın zahirinin işaret ettiği tefsir şöyledir: "Siz insanlara Allah'a itaati emrediyorken kendiniz bunu terk edip O'na asi mi oluyorsunuz? Bu konuda kendilerini kınadığınız ve yaptıkları şeyin çirkinliğinden dolayı kötülediğiniz insanlara emrettiğiniz Azîz ve Celîl olan Rabbinize itaati kendi nefislerinize de emretmeniz gerekmez mi?"

Bu âyette geçen onların kendilerini unutmalarının bir benzeri âyette şanı yüce olan Allah şöyle buyurur:

---

677 Bakara 2/44.

678 Rivayeti Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*inde (20473); İbn Ebî Şeybe, (13/306); Hattâbî, *el-Uzle*'de (s. 82); Ebû Nu'aym, *el-Hilye*'de (1/211); Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-Sıfât*'ta (619) Eyyûb tarikiyle benzer lafızlarla nakletmişlerdir. Ma'mer hadisin baş tarafına لَا تَفْقَهُ كُلَّ الْفِقْهِ حَتَّى تَرَى لِلْقُرْآنِ وُجُوهاً كَثِيرَةً ifadesini ilave etmiştir. Râvi Ebû Kılâbe Ebü'd-Derdâ'ya yetişmemiştir. Hafız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de şöyle demiştir: "Hadisin râvileri sikadır. Ancak senedinde inkıta' (kopukluk) vardır." Ahmed Muhammed Şâkir senedde adı geçen ve Müslim el-Haramî'nin Taberî nüshalarında bu şekilde geçtiğini ancak daha önce detaylıca açıkladığı üzere bu râvinin adının "el-Cermî" şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Râvi Ebû Kılâbe'nin ise tam adının Abdullah b. Zeyd b. Amr el-Cermî olduğunu ve kendisinin tâbiînden bilinen sika râvilerden birisi olduğunu ifade eder. Ayrıca Ebû Kılâbe'nin rivayetinin mürsel (sahabî râvinin atlanması) olduğunu çünkü kendisinden rivayette bulunduğu Ebü'd-Derdâ'nın daha erken bir tarihte h. 32'de kendisinin ise h. 104 veya 107 tarihinde vefat ettiğini söyler. Şâkir, 2/8.

{نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ}

"Onlar Allah'ı unuttu da Allah da onları unuttu."[679]

Âyetin anlamı şudur: Onlar Allah'a itaati terk ettiler; Allah da onlara bunun sevabını vermedi.

2. {وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ} "Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz halde"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ} *"Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz halde"* âyetinin tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Allah {تَتْلُونَ} sözüyle "onu inceleyip okuyorken" anlamını kastetmiştir.

Tıpkı şu rivayette olduğu gibi:

[٨٤٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ} يَقُولُ: تَدْرُسُونَ الْكِتَابَ بِذَلِكَ. وَيَعْنِي بِالْكِتَابِ: التَّوْرَاةَ.»

847. Bize Ebû Küreyb'in, Osman b. Saîd, Bişr, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ} sözü hakkında şöyle demiştir: "Kitabı bu şekilde okuyup inceliyorsunuz. Âyetteki {الْكِتَابَ}'dan maksat Tevrat'tır."[680]

3. {أَفَلَا تَعْقِلُونَ} "(Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَفَلَا تَعْقِلُونَ} *"(Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?"* sözünün tefsiri:

---

679 Tevbe 9/67.

680 Rivayetin baş tarafı 1/614'te geçmiştir. Türkî, 1/616. Şâkir bu rivayetteki وَيَعْنِي بِالْكِتَابِ: التَّوْرَاةَ ifadesinin Taberî'ye ait olması ihtimalinden bahseder. Şâkir, 2/10. Türkî ise bu ifadenin Taberî'ye ait olduğunu düşünerek rivayetten ayrı zikretmiştir. Türkî, 1/616.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Allah {أَفَلَا تَعْقِلُونَ} sözüyle şunu kastetmektedir: Siz günah işlerken insanları günah işlemekten men ediyor ve tıpkı kendilerine Peygamber'e tâbi olmalarını emrettiğiniz kimseler gibi Allah'a karşı yapmanız gerekenin ve O'na itaatin Muhammed'e (sav) tâbi olmak, onun peygamberliğine ve getirdiği Kur'ân'a tâbi olmaktan geçtiğini bilip dururken insanlara aksini emretmenizin ve Rabbinize karşı gelmenizin çirkinliğini idrak etmiyor musunuz ve anlamıyor musunuz?

Şu rivayette olduğu gibi:

[٨٤٨] حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{أَفَلَا تَعْقِلُونَ} يَقُولُ: أَفَلَا تَفْهَمُونَ. فَنَهَاهُمْ عَنْ هَذَا الْخُلُقِ الْقَبِيحِ.»

848. Bize Muhammed b. Abdülalâ'nın Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebî Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {أَفَلَا تَعْقِلُونَ} sözü hakkında şöyle demiştir: "'Anlamıyor musunuz?' demektir. Böylece Allah onları bu çirkin davranıştan men etmiştir.'"[681]

Daha önce aktardığımız gibi[682] bu rivayet, bizim İsrâiloğulları Yahudilerinin din adamlarının "O bizim dışımızdakilere gönderilmiştir." diyerek kendileri dışındakilere Muhammed'e (sav) uyma konusunda yaptıkları hakkında bizim söylediğimizin doğruluğuna delildir. **[1/616]**

[BAKARA SÛRESİ 45. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾

"Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir." (Bakara 2/45)

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} *"Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir."* sözünün tefsiri:

---

681 Rivayetin baş tarafı 1/614'te geçmiştir. Türkî, 1/617

682 Bu konu için bk. 840 ve 841. rivayetler. Şâkir, 2/10.

1. {وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} "Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: {وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} *"Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin."*

1- Şanı yüce olan Allah şunu kastetmektedir: Bana Kitabınız Tevrat'ta sizinle yaptığım ahitleşmeye uyarak verdiğiniz sağlam sözü -bana itaat ederek emirlerimi de yerine getirmek ve size yasakladığım dünya sevgisi ve toplumunuzun yönetimine geçmeyi bırakarak (nefsinizin) hoşunuza gitmeyen benim emirlerime uyma ve Peygamberim Muhammed'e (sav) tâbi olmaya yönelmek sûretiyle- sabrederek ve namaz kılarak yerine getirin.

2- Şöyle de denilmiştir: "Bu âyetteki 'sabır' kelimesinin anlamı oruçtur. Sabır ise bize göre orucun bir kısmıdır." Bu nedenle bize göre bu sözün tefsiri şöyledir: Şanı yüce olan Allah onlara Allah'a itaat ve günahları terk etme konusunda nefislerinin hoşuna gitmeyen bütün şeylerde sabrı emretmiştir.

Sabrın aslı, nefsi sevdiği şeylerden alıkoymaktır. Bundan dolayı musibete sabredene kendisini üzüntüden alıkoyduğu için "sâbir" denilmiştir. Ramazan ayına da oruç tutanın gündüzün kendisini yiyeceklerden ve içeceklerden alıkoymasından dolayı شَهْرُ الصَّبْرِ "sabır ayı" denilmiştir. Oruç tutanın bunlara sabretmesinin anlamı: Kendisini bu yiyeceklerden alıkoyması ve bunlardan uzak durmasıdır. Tıpkı senin kötü birisini öldürme konusunda sabretmen ve onu öldürmemek için nefsini bundan alıkoyman gibi. Bu nedenle şöyle denilmiştir: "Falan kişi filanı sabrederek öldürdü." Bununla şunu kastetmektedir: Kendisini ondan alıkoydu ama [sabredemeyip/dayanamayıp] sonunda öldürdü. Maktul kendisine sabredilen, katil ise sabredendir.

{الصَّلَاةُ} Namaza gelince onun mânasını daha önce aktarmıştık.[683] **[1/617]**

Eğer bir kimse şöyle derse: "Sabırla yardım dilemenin emredilmesinin mânasının ahde vefa göstermek ve itaati devam ettirmek olduğunu öğrendik. Peki, Allah'a itaat, günahlardan sakınma ve yönetimden uzak durma ve dünya malını terk etme konusunda namazla yardım istemenin anlamı nedir?" Şöyle cevap verilir:

---

683 Daha önce geçen izahlar konusunda 1/248-249. sayfalara bakılabilir. Türkî, 1/617.

Namazda şanı yüce olan Allah'ın kitabının tilaveti vardır ki bu kitabın âyetleri dünyayı bırakıp onun (geçici) nimetlerini terk etmeye çağırır, nefisleri onun süsünden ve aldatıcılığından alıkoyar, âhireti ve oradakiler için Allah'ın hazırladığı şeyleri hatırlatır. Bütün bunlar dikkate alındığında şanı yüce olan Allah'a itaat edenlerin namaz vesilesiyle yardım istemede gayret etmeleri gerekir. Tıpkı Peygamberimizden (sav) "onun sıkıntılı/üzüntülü bir haber veya ciddi bir şey kendisine ulaştığında hemen namaza durduğu" rivayet edildiği gibi.

[Bu konudaki diğer rivayetler de şöyledir:]

[٨٤٩] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ، إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُوسَى الْفَزَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ رَتَاقٍ الْهَمْدَانِيُّ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ عَمَّارٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَيْدِ بْنِ أَبِي قُدَامَةَ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ الْيَمَانِ، عَنْ حُذَيْفَةَ، قَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذَا حَزَبَهُ أَمْرٌ فَزِعَ إِلَى الصَّلَاةِ.»

849. Bana İsmail b. Musa el-Fezârî'nin, Hüseyin b. Ratâk el-Hemdânî,[684] İbn Cüreyc, İkrime b. Ammâr, Muhammed b. Ubeyd b. Ebî Kudâme, Abdülazîz b. el-Yemân tarikiyle rivayet ettiğine göre Huzeyfe şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) üzüntülü bir haber veya ciddi bir şey kendisine ulaştığında hemen namaza dururdu."[685] **[1/618]**

---

684 Bu râvinin adı Taberî'nin diğer nüshalarında da "Hüseyin" şeklindedir. Ancak doğrusu Hasan'dır. Tıpkı İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında (8/168) geçtiği üzere. Belki de bu râvi Hasan b. Ziyâd el-Lü'lüî'dir. Bu râvi zayıf bir râvidir. Doğrusunu Allah bilir. Türkî, 1/618.

685 Senedi zayıftır. Abdülazîz b. Yemân meçhul bir râvidir. İbn Kânî', *Mu'cem*'inde (2/189) Anzî'den -Bu kimse Hasan b. Alîl'dir- İsmail tarikiyle bu rivayeti nakletmiştir. İbn Kânî' aynı şekilde ve İbn Mendeh -*Üsdü'l-Gâbe*'de (3/506, 507) geçtiği gibi- Amr b. İbrahim ve Muhammed b. İshak es-Sekafî tarikiyle İsmail'den bu rivayeti nakletmişlerdir. Senedinde Huzeyfe'den bahsetmemişlerdir. İbn Hibbân da *es-Sikât*'ta (8/168), Mizzî, *et-Tuhfe*'de (3/50) nakletmişlerdir. *Üsdü'l-Gâbe* ve *et-Tuhfe*'de şu şekilde yer almıştır: "Muhammed b. Abdillah b. Ebî Kudâme." Ahmed Muhammed Şâkir'in *Müsned Şerhi*'ne de 10/57 (6578) bakılabilir. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*'de (1/172) Nadr b. Muhammed el-Cürşî'den muallak olarak (senedin başından râvi atlanması. Detay için Bk. Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: Timaş, 1987), 102. , İkrime'den de mevsul olarak (senedde kopukluk olmadan/muttasıl) nakletmiştir. Türkî, 1/618.

[٨٥٠] وَحَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَلَفُ بْنُ الْوَلِيدِ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ عَمَّارٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الدُّؤَلِيِّ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ أَخُو حُذَيْفَةَ، قَالَ حُذَيْفَةُ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا حَزَبَهُ أَمْرٌ صَلَّى.»

850. Bana Süleyman b. Abdi'l-Cebbâr, Halef b. Velîd el-Ezdî, Yahyâ b. Zekeriyya, İkrime b. Ammâr, Muhammed b. Abdillah ed-Düelî, Huzeyfe'nin kardeşi Abdülazîz tarikiyle rivayet ettiğine göre Huzeyfe şöyle der: "Peygamber (sav) sıkıntılı bir işle karşılaştığında namaz kılardı."[686]

[٨٥١] وَكَذَلِكَ رُوِيَ عَنْهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ رَأَى أَبَا هُرَيْرَةَ مُنْبَطِحًا عَلَى بَطْنِهِ فَقَالَ لَهُ: «اشْكَنَبْ دَرْدَ؟»[687] قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «قُمْ فَصَلِّ فَإِنَّ فِي الصَّلَاةِ شِفَاءً.»

851. Yine Resûlullah'tan (sav) rivayet edildiğine göre "O, Ebû Hüreyre'yi karnı üzere yüzükoyun yatmış olarak gördü ve ona;

'Karnında bir ağrı mı var?' dedi. O da;

'Evet' diye cevap verince Peygamber (sav) ona;

'Kalk ve namaz kıl; çünkü namaz şifadır.' buyurdu."[688] **[1/619]**

---

686 Rivayeti Ahmed b. Hanbel, 5/388, (el-Meymene) Halef b. Velîd tarikiyle nakletmiştir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel; Ebû Dâvûd, (1319); Hatîb el-Bağdâdî, (6/274); Yahyâ b. Zekeriyya b. Ebî Zâide tarikiyle nakletmiştir. Ebû Dâvûd'da "Huzeyfe'nin kardeşinin oğlu" şeklinde geçmiştir. İbn Kâni' Mu'cem'inde (2/189); Ebû Nu'aym -*Üsdü'l-Gâbe*, 3/507'de olduğu gibi- Süreyc b. Yunus, İbn Ebî Zâide'den nakletmiş ve senedinde Huzeyfe'yi zikretmemiştir. Mizzî, *et-Tuhfe*'de 3/50'de bu şekilde zikretmiştir. Üsdü'l-Gâbe'de ise; Huzeyfe'nin kardeşinin oğlu şeklinde yer almıştır. Ebû Nu'aym ve Hafız İbn Hacer, *el-İsâbe*'de (5/250) bunu doğrulamışlardır. Doğrusu ise bu râvinin Ebû Huzeyfe'nin kardeşi olduğudur. Bk. *Tefsîru İbn Kesîr*, thk. Ebî İshak el-Huveynî, 5/25. Türkî, 1/619.

687 Bu ifade asıl nüshada اشْتَكَيْتَ دَرْدًا şeklindedir. *el-Müsned*'de اشْكَنَبْ دَرْد ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde اشْكَمْتَ دَرْد şeklinde yer almaktadır. Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*'de ise اشْكَم دَرْد şeklindedir. Aslı Farsça olan bu kelime "Karnın mı ağrıyor?" anlamındadır. Bk. Ebû Abdullah Abdüsselam b. Muhammed b. Ömer Allûş, *ez-Zeyl ale'n-Nihâye*, s. 274; Muhammed et-Tuncî, *el-Mu'cem ez-Zehebî*, s. 375, burada da شَكَم دَرْد şeklinde yani "Karın ağrısı" anlamındadır. Türkî, 1/619.

688 Hadis münkerdir (Zayıf bir râvinin rivayetine, daha zayıf bir râvi tarafından muhalif şekilde rivayet edilen hadis bk. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 111.). Doğrusu mevkuf olduğudur. Ahmed b. Hanbel, 15/28, 29, 131 (9240, 9066); İbn Mâce, (2458); Ukaylî, 2/48; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/985; Ebü'ş-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî*

Şanı yüce olan Allah tıpkı bu âyetle Peygamberi Muhammed'e (sav) emrettiği gibi durumlarını anlattığı İsrâiloğullarının din adamlarına sığınaklarını sabırla ve namazla Allah'tan yardım dileyerek güvende kılmalarını -Allah'a vermiş oldukları sağlam sözlerini yerine getirmede- emretmiştir. Nitekim Allah, Peygamber'e {فَاصْبِرْ} "Sabret ey Muhammed!" {عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَى} *"Onların söylediklerine ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tesbih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tesbih et ki hoşnut olasın."*[689] demiş ve şanı yüce olan Allah musibetlere karşı sabır ve namaza yönelmesini ona emretmiştir.

[Bu konudaki rivayetler şunlardır:]

[٨٥٢] وَقَدْ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، وَيَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُيَيْنَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ: «نُعِيَ إِلَيْهِ أَخُوهُ قُثَمُ وَهُوَ فِي سَفَرٍ،

---

sallallahu aleyhi vesellem, s. 275; İbn Şâhîn, *el-Efrâd*, (65); Temâm b. Muhammed ed-Dımaşkî, *el-Fevâid*, (1143-er-Ravdu'l-Bessâm); İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, 1/170-171 ve bunların dışındakiler Zevvâd b. Ulbe tarikiyle, Leys b. Ebî Süleym, Mücâhid ve Ebû Hüreyre'den merfû olarak rivayet etmişlerdir. Ancak Zevvâd zayıf bir râvidir. İbn Hibbân onun hakkında münkerü'l-hadîs (Bu kavram için bk. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 111-112.) demiştir. Türkî, 1/619. Ayrıca bu rivayeti es-Salt b. Haccâc Leys'ten Zevvâd b. Ulbe rivayetinin aynısını nakletmiştir. Ebü'ş-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî sallallahu aleyhi vesellem*, s. 276; İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/1400 ve İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, 1/171'de nakletmişledir.

İbn Adî şöyle der: "Bu hadis Zevvâd b. Ulbe'nin Leys'e isnad ettiği bilinen bir rivayettir. Diğerleri bu rivayeti Ebû Hüreyre'de durdurmuşlardır. Bu rivayeti es-Salt b. el-Haccâc aynı şekilde Zevvâd gibi merfû olarak rivayet etmiştir. Salt bazı hadislerinde hatta hepsinde münkerdir." İbnü'l-Cevzî ise şöyle der: "Belki de bu rivayeti Zevvâd'dan almıştır. Bu hadis Ebû Hüreyre'den mevkuf olarak rivayet edilmiştir." Doğru olan görüş de budur. Mevkuf olan rivayete gelince Buhârî, et-Târîhu's-Sağîr'de 2/235'te ondan ise, Ukaylî, İbn Adî, İbnü'l-Cevzî (1/172) el-İsbehânî, el-Muhâribî, Leys tarikiyle Ebû Hüreyre'den mevkuf olarak rivayet etmişlerdir. el-İsbehânî de şöyle der: "Zevvâd bu rivayeti merfû olarak nakletmiştir. Ancak bunun aslı yoktur. Ebû Hüreyre Fars asıllı değildir. Mücâhid Fars asıllıdır. Ukaylî, İbn Adî, Leys'ten mevkuf olan başka iki tarikten bu hadisi nakletmişlerdir. Leys ise zayıf bir râvidir." Bu konuda et-Tahdîs'te şu söylenene müracaat edilebilir: "Kendisinden hadis almak sahih değildir." Türkî, 1/619-620.

689 Tâhâ 20/130.

فَاسْتَرْجَعَ ثُمَّ تَنَحَّى عَنِ الطَّرِيقِ، فَأَنَاخَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ أَطَالَ فِيهِمَا الْجُلُوسَ، ثُمَّ قَامَ يَمْشِي إِلَى رَاحِلَتِهِ وَهُوَ يَقُولُ: {وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ}."

852. Bize Muhammed b. Alâ'nın Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye, Uyeyne b. Abdurrahman tarikiyle babasından rivayet ettiğine göre "İbn Abbas bir yolculuktayken ona kardeşi Kusem'in ölüm haberi ulaştı. Sonra yolun bir kenarına geçerek devesini çöktürdü, iki rekât namaz kıldı ve her iki rekâtı da uzun tuttu. Daha sonra da kalkıp bineğine doğru {وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} "*Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.*"[690] diyerek yürüdü."[691]

Ebü'l-Âliye'ye gelince o şu rivayette geçtiği üzere şöyle diyordu:

[٨٥٣] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} قَالَ يَقُولُ: اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ عَلَى مَرْضَاةِ اللَّهِ، وَاعْلَمُوا أَنَّهُمَا مِنْ طَاعَةِ اللَّهِ تعالى ذِكْرُهُ."

853. Bana Müsennâ'nın, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l Âliye {وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} "*Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin.*"[692] âyeti hakkında şöyle der: "Allah'ın razı olacağı şeyleri yapmak için sabır ve namazla (Allah'tan) yardım dileyin ve bilin ki bu ikisi de Allah'a itaattendir."[693] **[1/620]**

---

690 Bakara 2/45.

691 Bu rivayeti Saîd b. Mansûr, *Sünen*'inde (Tefsîr-231) onun tarikiyle de Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*'da (9682) İbn Uleyye'den nakletmiştir. Suyûtî de *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/68) İbnü'l-Münzir'e isnad etmiştir. Saîd b. Mansûr da aynı şekilde (189, 232) Hüşeym, Hâlid b. Safvân, Zeyd b. Ali tarikiyle İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayette oğlunun öldüğü haberi kendisine ulaştığı bilgisi vardır. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*'de (3/156) Hüşeym, tarikiyle İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in kendisine bir musibet geldiğinde namaz kıldığını nakletmiştir. Hâkim, *el-Müstedrek*'te 2/269-270'te; Beyhakî ondan *Şu'abu'l-Îmân*'da Hüşeym tarikiyle Hâlid, Zeyd, onun babası tarikiyle de İbn Abbas'tan ailesinden birinin öldüğü haberi kendisine ulaştı, bilgisi vardır. Türkî, 1/620.

692 Bakara 2/45.

693 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/102) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/621.

İbn Cüreyc ise şöyle demiştir:

[٨٥٤] حَدَّثَنَا بِهِ الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} قَالَ: إِنَّهُمَا مَعُونَتَانِ عَلَى رَحْمَةِ اللَّهِ.»

854. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc{وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} *"Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin."*[694] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Sabır ve namazla (Allah'tan) yardım dileyin. Çünkü bunlar Allah'ın rahmetine kavuşturan iki yardımdır."[695]

[٨٥٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} الْآيَةَ، قَالَ: قَالَ الْمُشْرِكُونَ: وَاللَّهِ يَا مُحَمَّدُ إِنَّكَ لَتَدْعُونَا إِلَى أَمْرٍ كَبِيرٍ، قَالَ: إِلَى الصَّلَاةِ وَالْإِيمَانِ بِاللَّهِ.»

855. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd{وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} *"Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin."*[696] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Müşrikler şöyle dediler: 'Vallahi ya Muhammed! Sen bizi yapması ağır bir işe çağırıyorsun.' Râvi der ki: 'Bu ağır iş namaz ve Allah'a iman etmektir.'"

2. {وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} "Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} *"Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der:

1- Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: {وَإِنَّهَا} yani namaz. {وَإِنَّهَا} kelimesindeki "hâ" ve "elif" namaza dönmektedirler.

2- Bazıları da şöyle demiştir: "{وَإِنَّهَا} sözü Muhammed'in (sav) çağrısına icabet etmeye râcidir." Ancak bu mânada icabet lafzına dair "ha" ve "elif"i kinaye yoluyla ona ait (çağrıya icabet) kılacak bir ifade gelmemiştir.

694 Bakara 2/45.
695 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde 1/124'te İbn Cüreyc tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/621.
696 Bakara 2/45.

Sözün zahirinden anlaşılanı terk edip sıhhatine dair bir delilin bulunmadığı batınî mânaya yönelmek ise caiz değildir.

Şanı yüce olan Allah {لَكَبِيرَةٌ} sözüyle "ağır ve şiddetli" mânasını kastetmektedir.

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[٨٥٦] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ يَزِيدَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ: "فِي قَوْلِهِ: {وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} قَالَ: إِنَّهَا لَثَقِيلَةٌ."

856. Bana Yahyâ b. Ebî Tâlib'in, Yezîd, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk {وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} *"Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir."*[697] sözü hakkında şöyle der: "[Âyette geçen {لَكَبِيرَةٌ}] ifadesi 'muhakkak ki o ağırdır.' anlamındadır."[698] **[1/621]**

Yine şanı yüce olan Allah {إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} *"Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına."*[699] sözüyle şunu kastetmektedir: "O'na itaatle boyun eğenler, O'nun kudretinden korkanlar ve vaadini ve cezasını tasdik edenlere ancak [sabır ve namazla Allah'tan yardım isteme] zor gelmez."

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[][700] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} يَعْنِي الْمُصَدِّقِينَ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ."

Bana Müsennâ b. İbrahim'in, Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas; "{إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ}

---

697 Bakara 2/45.

698 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/103) (487) muallak olarak Yezîd'den nakletmiştir. Türkî, 1/622.

699 Bakara 2/45.

700 Bu rivayet, rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında mükerrer olarak 856 numarası verildiğinden sıralamayı bozmamak için numaralandırılmamıştır.

"*Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına.*"[701] âyetiyle Allah'ın indirdiğini tasdik edenler anlamının kastedildiğini söylemiştir."[702]

[٨٥٧] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} قَالَ: يَعْنِي الْخَائِفِينَ.»

857. Bana Müsennâ'nın, Âdem el-Askalânî, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} "*Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına.*"[703] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani korkanlar demektir."[704]

[٨٥٨] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} قَالَ: الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا.»

858. Bana Muhammed b. Ca'fer,[705] Ebû Âsım, Süfyân tarikiyle Câbir'den rivayet ettiğine göre Mücâhid {إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} "*Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına.*"[706] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar hakka iman edenlerdir."[707]

[٨٥٩] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

859. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir. **[1/622]**

---

701 Bakara 2/45.

702 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/103) (489) Abdullah b. Salih'ten nakletmiştir. Türkî, 1/622.

703 Bakara 2/45.

704 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/103) (491) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/622.

705 Şâkir bu kişinin Muhammed b. Ca'fer değil Muhammed b. Amr olduğunu söyleyerek buna dair izahta bulunur. Şâkir, 2/16.

706 Bakara 2/45.

707 Rivayet, *Tefsîru Mücâhid*, s. 201; *Ta'lîku't-Ta'lîk*'te (4/172) yer aldığı üzere Abd b. Humeyd ve İbn Ebî Hâtim'in *Tefsîr*'inde (1/103 (490)) geçmektedir. Ayrıca bk. *Tefsîru's-Sevrî*, s. 45. Türkî, 1/622.

[٨٦٠] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «الْخُشُوعُ: الْخَوْفُ وَالْخَشْيَةُ لِلَّهِ. وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ: {خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ} قَالَ: قَدْ أَذَلَّهُمُ الْخَوْفُ الَّذِي نَزَلَ بِهِمْ، وَخَشَعُوا لَهُ.“

860. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd; "'Huşû: [azabından] korkmak ve Allah'a derinden saygı duymak demektir.' dedikten sonra Allah'ın {خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ} *"[Ateşe sunulurken] onların zilletten başlarını öne eğmiş halde [görürsün]."* sözünü[708] okudu ve şöyle dedi: 'Allah'ın onlara indirdiği korku [azabın korkusu] onları zelil kıldı ve O'na derinden saygı duydular.'"

الْخُشُوعُ kelimesinin aslı "tevazu, boyun eğmek ve itaat etmek" demektir. Şâirin şu sözü de bu anlamdadır:

لَمَّا أَتَى خَبَرُ الزُّبَيْرِ تَوَاضَعَتْ ... سُورُ الْمَدِينَةِ وَالْجِبَالُ الْخُشَّعُ

Zübeyr'in (şehadet) haberi gelince
Medine surları ve Allah'tan korkan dağlar alçalarak boyun eğdi[709]

Bu izahlardan sonra âyetin anlamı şöyledir: "Ey Ehl-i Kitap din adamları! Nefislerinizi şanı yüce olan Allah'a itaate vakfederek ve Allah'a karşı gelmekten sakındırarak bütün kötülüklere ve ahlaksızlıklara mani olan, Allah'ın rızasına yaklaştıran, kılınması, Allah'a karşı tevazu gösterenler, O'na kullukta boyun eğenler ve O'nun (azabının) korkusundan O'na itaat edenler için büyük bir önemi haiz olan namazla Allah'tan yardım isteyiniz."

708 Şûrâ 42/45.
709 Bu şâir Cerîr olup beyit onun *Dîvân*'ında (2/913) geçmektedir. Türkî, 1/623.

[BAKARA SÛRESİ 46. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾

"Onlar, Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O'na döneceklerini çok iyi bilirler." (Bakara 2/46)

1. {الَّذِينَ يَظُنُّونَ} "Çok iyi bilenler"

Şanı yüce olan Allah'ın {الَّذِينَ يَظُنُّونَ} "*Çok iyi bilenler*" sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bir kimse bize "Nasıl oluyor da zan, şüphe olduğu ve şanı yüce olan Allah'a kavuşacağında şüphe eden kimse sana göre kâfir olduğu halde şanı yüce olan Allah, kendisine huşû ile itaatte bulunduğunu söylediği kimse hakkında *"O, Rabbine kavuşacağını zannetmektedir."* buyurmuştur?" derse; ona şöyle cevap verilir:

Araplar "zann" kelimesini bazen "kesin olarak bilmek" bazen de "şüphe etmek" olarak isimlendirirler. Onların bu isimlendirmelerinin bir benzeri de سُدْفَةٌ kelimesini hem الظُّلْمَةُ "karanlık" hem de الضِّيَاءُ "ışık/aydınlık" anlamında kullanmaları ve yine صَارِخٌ kelimesini hem الْمُغِيثُ "yardım eden" ve hem de الْمُسْتَغِيثُ "yardım isteyen" anlamında kullanılması ve bir şey ve onun zıttı için kullanılan buna benzer isimlerdir. "Zann" kelimesinin kesin bilgi anlamında kullanıldığına delillerden birisi de Düreyd b. Sımmet'in şu sözüdür:

فَقُلْتُ لَهُمْ ظُنُّوا بِأَلْفَيْ مُدَجَّجٍ ... سَرَاتُهُمُ فِي الْفَارِسِيِّ الْمُسَرَّدِ

Onlara dedim ki: Kesin olarak bilin ki,
Silahlar kuşanmış iki bin soylularından ve sık örülmüş zırhlar giyinmiş atlılardan oluşan Fârisîler [size doğru gelmektedir][710] **[1/623]**

Şâir bu sözüyle şunu kastetmektedir: Kesin olarak bilin ki iki bin silahlı ve tam teçhizatlı asker size doğru gelmektedir. Yine Amîra b. Târık'ın şu sözü de bu anlamdadır:

710 Beyit için bk. *el-Asmâ'iyyât*, s. 107; *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, 2/812. Türkî, 1/623.

بِأَنْ تَغْتَزُوا قَوْمِي وَأَقْعُدُ فِيكُمُ ... وَأَجْعَلَ مِنِّي الظَّنَّ غَيْبًا مُرَجَّمَا

Siz kavmimle savaşırken ben kesin bildiğimi [savaşa gidip olanları gözümle görmek varken gitmeyerek]
Gayba ve tahmine/zanna dönüştüreceğim diye sizin aranızda oturuyorum[711]

Şâir bu beyitte şunu kastediyor: Kesin olanı zan ve gayb olan bilgiye dönüştürüyorum.

Arapların şiirlerindeki şahitler ve konuşmalarında, الظَّنُّ kelimesinin "kesin bilgi" mânasına geldiğine dair kullanımlar sayılamayacak kadar çoktur. Bu verdiğimiz örnekler bu mânayı anlayabilenler için yeterlidir.

Şanı yüce olan Allah'ın {وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا} *"Suçlular (o gün) ateşi görünce, onun içine düşeceklerini iyice anlayacaklar."*[712] sözündeki الظَّنّ kelimesi de "kesin olarak bilmek" anlamındadır. Bu söylediklerimizin benzeri müfessirlerin tefsirlerinde de yer almıştır.

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:

[٨٦١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، فِي قَوْلِهِ: «{يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ} قَالَ: إِنَّ الظَّنَّ هَهُنَا يَقِينٌ.»

861. Bana Müsennâ b. İbrahim'in, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye, Allah'ın {يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ} *"Onlar, Rablerine kavuşacaklarını çok iyi bilirler."*[713] sözü hakkında şöyle demiştir: "Buradaki zan 'kesin bilgi' anlamındadır."[714]

[٨٦٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "كُلُّ ظَنٍّ فِي الْقُرْآنِ يَقِينٌ، {إِنِّي ظَنَنْتُ} وَ {ظَنُّوا}."

862. Bize Muhammed b. Beşşâr'ın, Ebû Âsım, Süfyân, Câbir tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Kur'ân'da geçen

711 Şâkir bu beytin "zann" kelimesinin "kesin bilgi" anlamında olduğuna delil olmadığını söyler. Şâkir, 2/18.

712 Kehf 18/53.

713 Bakara 2/46.

714 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (493) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/624.

her ظَنٌّ kelimesi 'kesin bilgi' anlamındadır. {إِنِّي ظَنَنْتُ} *"Ben kesin olarak biliyordum."*[715] ve {وَظَنُّوا} *"onlar kesin olarak bildiler."*[716] âyetlerinde olduğu gibi."[717] **[1/624]**

[٨٦٣] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الْحَفَرِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كُلُّ ظَنٍّ فِي الْقُرْآنِ فَهُوَ عِلْمٌ.»

863. Bana Müsennâ'nın, İshak, Ebû Dâvûd el-Haferî, Süfyân tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Kur'ân'da geçen her ظَنٌّ kelimesi 'ilim' anlamındadır."[718]

[٨٦٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «أَمَّا يَظُنُّونَ فَيَسْتَيْقِنُونَ.»

864. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ} *"Onlar, Rablerine kavuşacaklarını çok iyi bilirler."*[719] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Âyette geçen {يَظُنُّونَ} ifadesine gelince o 'kesin olarak bilirler' anlamındadır."[720]

[٨٦٥] وَحَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: "{الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ} عَلِمُوا أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ، هِيَ كَقَوْلِهِ: {إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ} يَقُولُ عَلِمْتُ."

---

715 Hâkka 69/20.

716 A'râf 7/171; Tevbe 9/118.

717 Rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/159, 1/125) Taberî'ye nispet ederek zikretmiştir. Türkî, 1/625.

718 Rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/159, 1/125) Taberî'ye nispet ederek zikretmişti. İbn Kesîr senedin sahih olduğunu söylemiştir. Süfyân es-Sevrî de *Tefsir*'inde (s. 45) "Mücâhid şöyle dedi." diyerek nakletmiştir. Türkî, 1/625. Senedde adı geçen İshak, imam ve hafız olan İshak b. Râhûye'dir. Ebû Dâvûd el-Haferî ise Ömer b. Sa'd b. Abîd'dir. İbn Kesîr'in, *Tefsîr*'inde (1/159) "Ebû Dâvûd el-Ceberî" şeklinde geçmiştir ki bu hatalı bir yazımdır. Şâkir, 2/19.

719 Bakara 2/46.

720 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/104) (494 numaralı hadisin arkasından) Amr tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/624.

865. Bana Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc{الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ} *"Onlar, Rablerine kavuşacaklarını çok iyi bilirler."*[721] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar, Rablerine kavuşacaklarını bildiler. Bu mâna şu âyetteki gibidir: {إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ} *"Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum."*[722] O kişi ben biliyordum, der."[723]

[٨٦٦] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ} قَالَ: لِأَنَّهُمْ لَمْ يُعَايِنُوا، فَكَانَ ظَنُّهُمْ يَقِينًا، وَلَيْسَ ظَنًّا فِي شَكٍّ. وَقَرَأَ: {إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ}.»

866. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın{الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ} *"Onlar, Rablerine kavuşacaklarını çok iyi bilirler."*[724] sözü hakkında şöyle demiştir: "[Âyette 'zan' ifadesini kullandı] Çünkü onlar gözleriyle görmediler. Onların zannı, kesin bilgi olup şüphe mânasındaki 'zan' değildir. Râvi böyle dedikten sonra {إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ} *"Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum."*[725] âyetini okudu."

2. {أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ} "Onlar, Rablerine kavuşacaklarını (çok iyi bilirler)."

Şanı yüce olan Allah'ın {أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ} *"Onlar, Rablerine kavuşacaklarını (çok iyi bilirler)."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bir kimse bize şöyle dese: "Âyette الْمُلَاقُونَ ifadesi şanı yüce olan Allah'a (الرَّبُّ kelimesine) izafe edildiği ve bunun mânasının, 'Onlar, Rablerine kavuşacaklarını kesin olarak bilirler.' şeklinde olduğunu bildiğin halde nasıl olur da 'Onlar Rablerine kavuşacaklar' denilir? Eğer âyetin mânası böyle olursa Arapçada izafeti (isim tamlaması) terk edip 'nûn' harfini sabit bırakma kuralı vardır. 'Nûn' harfini sadece fiillerden türetilmiş isimlerde فَعَلَ mânasında olduklarında

721 Bakara 2/46.
722 Hâkka 69/20.
723 Rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/126) İbn Cüreyc'den nakleder. Türkî, 1/625.
724 Bakara 2/46.
725 Hâkka 69/20.

düşürür ve izafet (isim tamlaması) yaparsın. Eğer bu isim يَفْعَلُ ve فَاعِلٌ mânasında olursa o zaman 'nûn' sabit kalır ve izafet terk edilir." Buna şöyle cevap verilir:

Arap dilbilimcileri arasında فَعَلَ وَيَفْعَلُ veznindeki isimlerin izafetinde "nûn" harfinin düşürülmesinin caiz olduğunda ve bunun يَفْعَلُ ve فَاعِلٌ mânasına geldiği konusunda -fiilin şimdiki zaman ve gelecek zaman mânasını kastediyorum- herhangi bir fikir ayrılığı yoktur. **[1/625]**

Ancak Arap dilbilimciler izafet yapılmasına ve "nûn" harfinin düşmesine sebep olan şey hakkında ihtilaf ettiler. Basralı nahivciler bu konuda şöyle der: "{مُلَاقُو رَبِّهِمْ} ifadesinde vb. isim lafzındaki fiillerde 'nûn' harfi düşürülür ve bu يَفْعَلُ mânasında veya 'Eylem henüz gerçekleşmedi ama ileride gerçekleşecek' mânasında olur ki lafızda söylenmesi zor olduğundan bu şekilde kullanılmıştır. Ancak kastedilen ileride gerçekleşeceğidir. Bu mâna şanı yüce olan Allah'ın şu sözlerinde de kastedilen mânadır:

{كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ}

"Her canlı ölümü tadacaktır."[726]

Ve yine henüz göndermediği ve ileride/daha sonra gönderdiği halde şu sözünde söylediği gibi:

{إِنَّا مُرْسِلُو النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ}

"Şüphesiz biz, onlara bir imtihan olmak üzere, o dişi deveyi göndereceğiz."[727]

Yine şâirin şu sözü de bu anlamdadır:

هَلْ أَنْتَ بَاعِثُ دِينَارٍ لِحَاجَتِنَا ... أَوْ عَبْدَ رَبٍّ أَخَا عَوْنِ بْنِ مِخْرَاقِ

Bizim ihtiyacımız için dinar/altın gönderen sen misin?
Yoksa Avn b. Mihrak'ın kardeşi Abdürabbi mi?[728]

---

726 Âl-i İmrân 3/185; Enbiyâ 21/35; Ankebût 29/57.

727 Kamer 54/27.

728 Bk. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/171; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*'de (8/219) beytin sahibine nispeti konusundaki ihtilafı zikretmiştir. Türkî, 1/626.

Şâir parayı göndermediği halde بَاعِثُ kelimesini الدِّينَارَ kelimesine izafe etti (isim tamlaması yaptı) دِينَارٌ kelimesinin yerine/cümledeki konumuna atıf yaparak عَبْدَ رَبٍّ kelimesini mansup yaptı. Çünkü دِينَارٌ kelimesi her ne kadar kesralı okunsa da o nasb mahallindedir.

Yine bir başka şâirin şu sözü de bu anlamdadır:

الْحَافِظُو عَوْرَةِ الْعَشِيرَةِ لَا ... يَأْتِيهِمْ مِنْ وَرَائِهِمْ نَطَفُ

Aşiretinin (düşmanın gelmesinden korkulan) zayıf yerlerini koruyanların Arkasından bir ayıp, şer ve fesat gelmez[729] [1/626]

الْعَوْرَةُ kelimesi fethalı veya kesralı olarak okunmuştur. Kesralı okuyuş izafet (isim tamlamasına göre), fethalı (mansup) okuma ise "nun"un hazfi üzere [الْحَافِظُو] şeklindedir. Bu okuyuş "nun" harfinin okunuşundaki zorluk (telaffuzunun zor olması) nedeniyle olup lafızda söylenmemesinin amacı, bu zorluğu gidermek ve telaffuzu kolaylaştırmaktır. Basralı nahivcilerin görüşü işte budur.

Kûfeli nahivciler ise şöyle demektedirler: "{مُلَاقُو} ifadesinde يَلْقَوْنَ mânasında izafet caizdir. Bu ifadeden 'nûn' harfini düşürmek caizdir. Çünkü {مُلَاقُو} isimlerin lafzındadır (yani ism-i fail bir kelime olan {مُلَاقُو} kelimesi isimler gibidir). Bu nedenle isimlere izafe edildiğinde isimler için geçerli kurallar onun için de geçerlidir. Bunun benzeri olan [diğer] bütün isimlerde de bu kural geçerlidir." Kûfeli nahivciler şöyle dediler: "Bunun gibi bir kelimede 'nûn' düşürülmez, izafet de terk edilirse bu şekilde yapılır. Çünkü o, olmamış ve henüz gerçekleşmemiş (anlamında) olan يَفْعَلُ mânasındadır." Onlar yine şöyle dediler: "Bu ifadede izafet lafızda olup mânada izafet yapılmamıştır."

Bu izahlardan sonra âyetin anlamı şöyledir: "Bana verdiğiniz sözü yerine getirmede sabrederek ve namaz ile (benden) yardım isteyiniz. Çünkü namaz, azabımdan korkan, emrime boyun eğen, benimle karşılaşacağını ve ölümlerinden sonra bana döneceklerini kesin olarak bilenlerden başkasına ağır ve zor gelir."

Şanı yüce olan Allah namazın bu vasıflara sahip olmayan kimselere ağır ve zor geldiğini haber vermiştir. Çünkü âhirete kesin olarak inanmayan, Allah'a döneceğini, sevap ve cezayı tasdik etmeyen kimseler için

729 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/186; şiirin sahibine nispetindeki tartışmalar için bk. Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 4/283. Türkî, 1/626.

namaz eziyet ve haktan sapma vesilesidir. Zira o, namazı kılmakla bir fayda elde etmeyi ummadığı gibi bir zarardan kurtulmayı da ummaz. Böylece bu niteliklere sahip olanlara namazın zor ve onu kılmanın ağır geldiği ve (bu durumun) onun için bir felaket olduğu kaçınılmaz bir durum olmuştur.

Diğer taraftan şanı yüce olan Allah'a kavuşmayı tasdik eden, namaz kılarak O'nun sevabının çokluğunu umanlar, namazı terk ettiklerinde ise O'nun cezasının eleminden korkanlar için namaz hafifletilmiş ve kolaylaştırılmıştır. Aynı şekilde namazı kılmakla âhirette Allah'ın onu kılanlara vaad ettiği şeylere ulaşmayı umanlar ve onu zayi ettiklerinde Allah'ın namazı terk edenlere vaad ettiği cezalardan sakınanlar için namaz hafifletilmiştir. Böylece şanı yüce olan Allah bu âyetle kendilerine seslendiği İsrâiloğulları din adamlarına Allah'a döneceklerini ve kıyamet günü O'na kavuşacaklarını kesin olarak bilenler olduklarında onlara namazı kılanlardan ve O'nun sevabını umanlardan olmalarını emretmiştir. **[1/627]**

3. {وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} "Ve gerçekten O'na döneceklerini çok iyi bilirler."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} "*ve gerçekten O'na döneceklerini çok iyi bilirler.*" âyetinin tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: {وَأَنَّهُمْ} sözündeki "hâ" ve "mîm" harfleri (bir önceki âyette geçen) الْخَاشِعِينَ ifadesini kastetmek içindir. {إِلَيْهِ} kelimesindeki "ha" ise {مُلَاقُو رَبِّهِمْ} sözündeki şanı yüce olan Allah'ı ifade eden الرَّبِّ'e dönmektedir. Bu durumda kelimenin tefsiri şöyledir: "Muhakkak ki namaz, Allah'a karşı itaat edenler ve Rablerine döneceklerini kesin olarak bilenler dışındakiler için ağır ve zor gelir."

Bundan başka, müfessirler {وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} "*O'na döneceklerini çok iyi bilirler.*"[730] sözündeki الرُّجُوعُ kelimesinin tefsirinde ihtilaf ettiler.

1- Bazıları şu rivayetteki görüşü ileri sürmüştür:

[٨٦٧] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} قَالَ: يَسْتَيْقِنُونَ أَنَّهُمْ يَرْجِعُونَ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.»

730 Bakara 2/46.

867. Bize Müsennâ b. İbrahim'in, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} *"O'na döneceklerini çok iyi bilirler."*[731] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Kıyamet günü O'na döneceklerini kesin olarak biliyorlardı."[732]

2- Diğer bazıları ise الرُّجُوعُ kelimesinin anlamının "Öldüklerinde O'na dönecekler." şeklinde olduğunu söylemiştir.

Âyetin bu iki tefsirinden daha doğru olanı Ebü'l-Âliye'nin görüşüdür. Çünkü şanı yüce olan Allah bu âyetten önceki [28.] âyette şöyle buyurmuştur:

{كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ}

"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O'na döndürüleceksiniz."

Şanı yüce olan Allah onların kendisine dönüşlerinin öldükten sonra yeniden diriltilip hayat bulmalarından sonra olduğunu haber vermiştir ki bu kuşkusuz kıyamet günüdür. İşte {وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} *"O'na döneceklerini çok iyi bilirler."*[733] sözünün tefsiri de böyledir.

[BAKARA SÛRESİ 47. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَابَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾

"Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın." (Bakara 2/46)

1. {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ}
"Ey isrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın."

Şanı yüce olan Allah'ın {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ} *"Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın."* sözünün tefsiri:

731 Bakara 2/46.
732 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/104) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/628.
733 Bakara 2/46.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Âyetteki bu ifadenin tefsiri bundan önce geçen [40. âyet] {اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي} âyetinin tefsirinin bir benzeridir. Ben orada bunu aktardım.[734] **[1/628]**

2. {وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} "Ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı (hatırlayın)."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} *"ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı (hatırlayın)."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu âyet de aynı şekilde Allah'ın onlara olan ihsanlarını ve nimetlerini hatırlattığı âyetlerdendir. Allah {وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} *"ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı (hatırlayın)."*[735] sözüyle şunu kastediyor: "Ben sizi, sizden öncekilere üstün kıldım." Böylece atalarına ve onlardan öncekilere verdiği nimetlerin katından onlara verdiği nimetler olduğuna atıfta bulundu. Çünkü çocukların babalarının nesli olmaları hasebiyle atalarının ayrıcalıkları çocuklarının ayrıcalığı ve üstünlüğü, atalarının yanındaki nimetler de yine çocukları için nimettir. Şanı yüce olan Allah {وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} *"ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı (hatırlayın)."*[736] sözüyle umum ifade eden (genel) bir kullanım ortaya koyarak bununla hususî (belli) bir mânayı ifade etmek istemiştir. Çünkü âyetin mânası; "Ben sizi vakt-i zamanında aralarında bulunduğunuz kimselerin hepsine üstün kıldım." şeklindedir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٨٦٨] حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّنْعَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ ثَوْرٍ، عَنْ مَعْمَرٍ، وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} قَالَ: فَضَّلَهُمْ عَلَى عَالِمِ ذَلِكَ الزَّمَانِ.»

868. Bize Muhammed b. Abdila'lâ es-San'ânî'nin, Muhammed b. Sevr, Ma'mer, Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde{وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} *"ve (bir zamanlar) sizi cümle*

734 Taberî'nin bu izahı için bk. 1/593. Türkî, 1/629.
735 Bakara 2/47.
736 Bakara 2/47.

âleme üstün kıldığımı (hatırlayın).”[737] sözü hakkında şöyle demiştir: “Onları (yaşadıkları) o zamandaki insanların hepsine üstün kılmıştır.”[738]

[٨٦٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} قَالَ: بِمَا أُعْطُوا مِنَ الْمُلْكِ وَالرُّسُلِ وَالْكُتُبِ عَلَى عَالَمِ مَنْ كَانَ فِي ذَلِكَ الزَّمَانِ، فَإِنَّ لِكُلِّ زَمَانٍ عَالَمًا.“

869. Bana Müsennâ’nın, Âdem, Ebû Ca‘fer, Rebî‘ tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü’l-Âliye {وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} *“ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı (hatırlayın).”*[739] âyeti hakkında şöyle demiştir: “Kendilerine verilen mülk, gönderilen peygamberler ve kitaplarla (yaşadıkları) o zamandaki insanların hepsine üstün kılınmışlardır. Çünkü her zamanın insanlarının âlemi (topluluğu) vardır.”[740]

[٨٧٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} قَالَ: عَلَى مَنْ هُمْ بَيْنَ ظَهْرَانَيْهِ.“

870. Kâsım’ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ’nın {وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} *“ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı (hatırlayın).”*[741] sözü hakkında şöyle demiştir: “Onlar kendi aralarından bulundukları insanların hepsine (üstün kılınmışlardır).”[742]

[٨٧١] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: ”عَلَى مَنْ هُمْ بَيْنَ ظَهْرَانَيْهِ.“

---

737 Bakara 2/47.

738 Bk. Tefsîru Abdürrezzâk, 1/44-45; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*’da (1/68) Abd b. Humeyd’e isnad etmiştir. Türkî, 1/629.

739 Bakara 2/47.

740 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*’inde (497) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/629.

741 Bakara 2/47.

742 Bk. *Tefsîru Mücâhid*, s. 201; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*’da (1/68) Abd b. Humeyd’e isnad etmiştir. Türkî, 1/629.

871. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Onlar kendi aralarından bulundukları insanların hepsine (üstün kılınmışlardır)." **[1/629]**

[٨٧٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ زَيْدٍ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: «{وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} قَالَ: عَالَمِ أَهْلِ ذَلِكَ الزَّمَانِ. وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ: {وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ} قَالَ: هَذِهِ لِمَنْ أَطَاعَهُ وَاتَّبَعَ أَمْرَهُ، وَقَدْ كَانَ فِيهِمُ الْقِرَدَةُ وَهُمْ أَبْغَضُ خَلْقِهِ إِلَيْهِ، وَقَالَ لِهَذِهِ الْأُمَّةِ: {كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ} قَالَ: هَذِهِ لِمَنْ أَطَاعَ اللَّهَ وَاتَّبَعَ أَمْرَهُ وَاجْتَنَبَ مَحَارِمَهُ.»

872. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre o, şöyle demiştir: "İbn Zeyd'e Allah'ın {وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} *"ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı (hatırlayın)."*[743] âyetini sordum o şöyle cevap verdi: 'Bu zamanın [yani yaşadıkları dönemin] insanlarının hepsine üstün kıldım.' dedi ve Allah'ın {وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ} *"Andolsun, onları, bir bilgi üzerine (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık."* sözünü[744] okudu. İbn Zeyd sözlerine devamla şöyle dedi: 'Bu nimetler onları aralarında Allah'ın kendilerine en çok buğzettiği ve maymunlar[a dönüştürdüğü insanlar] olduğu halde O'na itaat eden ve emirlerini yerine getirenler içindir. Bu kimseler için, Allah {كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ} *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz."*[745] buyurmuştur. Bu âyet Allah'a itaat eden ve emrini yerine getirip yasaklarından kaçınanlar içindir [onları kapsamaktadır].'"

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu âyetin tefsirinin husus üzere (belli kimseler hakkında) olduğuna dair söylediklerimizin doğruluğuna delil olan rivayet şöyledir:

[٨٧٣] حَدَّثَنِي بِهِ، يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، جَمِيعًا، عَنْ بَهْزِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ

743 Bakara 2/47.
744 Duhân 44/32.
745 Âl-i İmrân 3/110.

جَدِّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "أَلَا إِنَّكُمْ وَفَّيْتُمْ سَبْعِينَ أُمَّةً" قَالَ يَعْقُوبُ فِي حَدِيثِهِ: "أَنْتُمْ آخِرُهَا" وَقَالَ الْحَسَنُ: "أَنْتُمْ خَيْرُهَا وَأَكْرَمُهَا عَلَى اللَّهِ."

873. Bana Yakub b. İbrahim'in, İbn Uleyye, Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer bunların hepsi de Behz b. Hakîm, o babasından, o da dedesinden rivayet ettiğine göre dedesi şöyle demiştir: "Peygamber'i (sav) şöyle derken işittim: *'Dikkat edin siz yetmiş ümmetin tamamlayıcısısınız.'* Râvi Yakub rivayetinde şöyle dedi: *'Siz o yetmiş ümmetin sonuncusunuz.'* Hasan ise şöyle dedi: *'Siz o yetmiş ümmetin en hayırlısı ve Allah katında en üstünüsünüz.'*"[746]

Bu rivayet Peygamber (sav) İsrâiloğullarının Ümmet-i Muhammed'e (sav) üstün kılınmadıklarını ve {وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} *"Onları (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık."*[747] sözünün ve {وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} *"ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı (hatırlayın)."*[748] sözünün anlamının tefsirinde açıkladığımız şekilde (kendi çağdaşlarına üstün kılınmaları) olduğunu bildirmektedir. Bu âyetin tefsiri ile ilgili yaptığımız açıklamada ve {الْعَالَمِينَ} sözünün tefsirinin açıklaması hakkında getirdiğimiz izahata ve bunun dışındaki diğer yerlerde yaptığımız yeterli açıklamalara göre [İsrâiloğulları kendi çağdaşlarına üstün kılınmışlardır] bunları tekrar etmeye gerek duymuyorum. **[1/630]**

---

746 Rivayetin senedinde yer alan Behz, İbn Hakîm b. Muâviye b. Hayde el-Kuşeyrî olup sika bir râvidir. İbn Ma'în, İbnü'l-Medînî ve bu ikisi dışındakiler onun güvenilir bir râvi olduğunu söylemişlerdir. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*'de (1/2/143) ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'de 1/430-431'de kendisi hakkında bilgi vermiştir. İbn Hacer de dedesi hakkında *el-İsâbe*'de (6/112) bilgi vermiştir. Babası ise Hakîm b. Muâviye olup tâbiînden sika bir râvidir. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*'de (2/1/12) ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'de (1/2/207) kendisi hakkında bilgi vermiştir. Dedesi Muâviye b. Hayde sahabeden olduğu kesin olan birisidir. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'da (7/1/22) ve Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*'de (4/1/329) kendisi hakkında bilgi vermiştir. Bk. Şâkir, 2/25.

747 Câsiye 45/26.

748 Bakara 2/47.

[BAKARA SÛRESİ 48. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ﴾

"Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaat kabul olunmaz, fidye alınmaz. Onlara yardım da edilmez." (Bakara 2/48)

1. {وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا} "Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا} *"Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez."* âyetinin tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: {وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا} *"Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez."*[749] sözünün tefsiri şudur: "Öyle bir günden sakının ki o günde hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez." Aynı şekilde âyetin tefsirinin şöyle olması da caizdir: "Öyle bir günden korkun ki o günün yerine geçecek bir günü karşılık olarak kimse kimseye vermez." Tıpkı şâirin şu sözünde olduğu gibi:

قَدْ صَبَحَتْ صَبَّحَهَا السَّلَامُ ... بِكَبِدٍ خَالَطَهَا سَنَامُ

فِي سَاعَةٍ يُحَبُّهَا الطَّعَامُ

Selam olsun o güne ki hörgüç etiyle karışık ciğer ikram etti
Yemek yemenin çok hoş olduğu bir vakitte [bana] imdat etti[750]

Şâir bu sözüyle şunu kastediyor: يُحَبُّ فِيهَا الطَّعَامُ "O saatte yemek [yemek] sevilir."

---

749 Bakara 2/48.

750 Beyit için bk. Müberred, *el-Kâmil*, 1/34.

1- Şu halde الْيَوْمُ kelimesine râci olan "hâ" zamiri düşürülmüştür. Çünkü {وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ} sözünde ortaya çıkıp hazfedilen bu mahzûf zamire işaret eden mâna ile yetinilmiştir. Zira bu zamirin mânası [âyetin zahirinden] anlaşılmaktadır.

2- Bazı Arap dilbilimciler burada "hâ" zamiri dışında bir hazfin caiz olmayacağını ileri sürmüşlerdir.

3- Diğer bazıları ise şöyle demişlerdir: "فِيهِ dışında bir hazfin olması (zikretmeme) caiz değildir."

Biz daha önce geçtiği üzere sözün zahirinin [mânasına] delâlet ettiği her şeyin lafızda düşürülmesinin caiz olduğunu delilleriyle birlikte açıkladık.[751] **[1/631]**

{وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا} *"Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez."*[752] sözündeki mânaya gelince: Bu söz şanı yüce olan Allah'tan bu âyete muhatap olan kullarına kıyamet günü kendilerine helâl olacak cezası konusunda bir sakındırmadır. O gün ki hiç kimse başkası adına bir şey ödeyemez. Baba çocuğu için, çocuk da babası için bir şey ödeyemez.

{لَا تَجْزِي نَفْسٌ} *"Hiç kimse ödeyemez."* sözünün tefsirine gelince: Bunun anlamı "ona fayda vermez." demektir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٨٧٤] حَدَّثَنِي بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: "{وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ} أَمَّا تَجْزِي: فَتُغْنِي."

874. Bana Musa b. Harun'un Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî{وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ} *"Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez."*[753] âyeti hakkında şöyle demiştir: "{تَجْزِي} ifadesine gelince onun anlamı 'fayda vermek'tir."[754]

---

751 1/139'a bakılabilir. Türkî, 1/631.

752 Bakara 2/48.

753 Bakara 2/48.

754 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/104'te (498) Amr b. Hammâd tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/629.

1- Arapların kullanımında جَزَاءٌ kelimesinin aslı "hükmetmek, ifa etmek/ödemek" ve "bedel, karşılık" demektir. Bu mânada جَزَيْتُهُ قَرْضَهُ وَدَيْنَهُ "onun ödüncünü ve borcunu ödedim." denilir. Muzari formunda أَجْزِيهِ "o borcu ödüyorum." mastar olarak ise جَزَاءً "ödemek" şeklinde söylenir. Bu mânada yine şöyle denilir: جَزَى اللَّهُ فُلَانًا عَنِّي خَيْرًا أَوْ شَرًّا yani Allah onun bana geçmişte yaptığına karşılık ona yapmam gereken şeyi (hayrı ya da şerri) benden ona isabet ettirsin ve benimle ilgili onun hakkında hüküm versin.

2- Bazı Arap dilbilimciler şöyle dediler: "Birisine yardım ettiğinde أَجْزَيْتُ عَنْهُ كَذَا 'ona şu konuda yardım ettim.' dediğin gibi birisine yardım ettiğinde yine جَزَيْتُ عَنْكَ فُلَانًا 'sana falana karşı yardım ettim.' dersin. [Yani bu görüşü savunanlara göre أَجْزَي ve جَزَي kelimeleri her ikisi de aynı mânadadır.]

3- Arap dilbilimcilerden diğer bazıları da yukarıdaki yaklaşımın aksine şöyle demiştir: "جَزَيْتُ عَنْكَ dediğinde قَضَيْتُ عَنْكَ 'sana hükmettim, hükmünü verdim.' mânası أَجْزَيْتُ dediğinde ise كَفَيْتُ 'Sana yardım ettim/seni kurtardım.' mânasını kastetmiş olursun." [Bu görüşü savunanlara göre ise أَجْزَي ve جَزَي kelimeleri yukarıdakinin aksine farklı mânalardadır.]

4- Diğer bir grup dil âlimi ise şöyle der: "Tam aksine her ikisi de aynı mânadadır. Bu mânada şöyle denilir: جَزَتْ عَنْكَ شَاةٌ وَأَجْزَتْ 'Bir koyun sana fayda verdi.', وَجَزَى عَنْكَ دِرْهَمٌ وَأَجْزَى 'Bir dirhem sana fayda verdi.' Aynı şekilde [nehiy olarak kullanıldığında ve عَنْ harf-i cerri olmadan her ikisi de aynı mânayı ifade eder] وَلَا تَجْزِي عَنْكَ شَاةٌ ve [شَاةٌ] وَلَا تَجْزِي sözleri ikisi de aynı mânaya gelip 'Bir koyun sana fayda vermez.' demektir. Ancak şu var ki onlar; جَزَتْ عَنْكَ وَلَا تُجْزِي عَنْكَ "Sana fayda verdi-sana fayda vermez." şeklindeki [عَنْ harf-i cerri ile] kullanımın Hicazlıların dildeki kullanımları olduğunu أَجْزَأَ وَتُجْزِئُ şeklindeki [Ya harfi yerine hemze getirerek] kullanımın ise diğerlerinin dilinde var olan bir kullanım olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca söz konusu görüş sahipleri Arap kabileleri arasında özellikle Temîm kabilesinin أَجْزَأَتْ عَنْكَ شَاةٌ، وَهِيَ تُجْزِئُ عَنْكَ şeklinde [hemzeli olarak] söylediğini ileri sürmüşlerdir.

5- Diğerleri onların (Temîm) قَضَى gibi hemzesiz olarak جَزَى şeklinde ve كَافَأَ gibi أَجْزَأَ şeklinde hemzeli okuduklarını ileri sürmüşlerdir. **[1/632]**

Bu izahlardan sonra âyetin anlamı şöyledir: "Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaat kabul olunmaz, fidye alınmaz ve ona hiçbir fayda sağlayamaz."

Eğer bir kimse şöyle derse: "لَا تَقْضِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ، وَلَا تُغْنِي عَنْهَا غِنًى؟ sözünün anlamı nedir?" Ona şöyle cevap verilir:

Bunun anlamı bizden birisi bugün belki çocuklarının veya anne-babasının yahut da dostları ve yakınlarının borcunu öder ancak kıyamet günü -bu konuda bize gelen rivayetlere göre- bu kişinin çocuklarından veya anne-babasından alacağı bir hakkının olması onu mutlu eder. Çünkü kıyamet günü hakların ödenmesi, iyiliklerden ve kötülüklerden olacaktır.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٨٧٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَنَصْرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَوْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ أَبِي خَالِدٍ الدَّالَانِيِّ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أُنَيْسَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا كَانَتْ عِنْدَهُ لِأَخِيهِ مَظْلِمَةٌ فِي عِرْضٍ» قَالَ أَبُو كُرَيْبٍ فِي حَدِيثِهِ: «أَوْ مَالٍ أَوْ جَاهٍ،[755] فَاسْتَحَلَّهُ قَبْلَ أَنْ يُؤْخَذَ مِنْهُ وَلَيْسَ ثَمَّ دِينَارٌ وَلَا دِرْهَمٌ، فَإِنْ كَانَتْ لَهُ حَسَنَاتٌ أَخَذُوا مِنْ حَسَنَاتِهِ، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ حَمَلُوا عَلَيْهِ مِنْ سَيِّئَاتِهِمْ.»

875. Bize Ebû Küreyb'in Nasr b. Abdurrahman el-Evdî, el-Muhâribî, Ebû Hâlid ed-Dâlânî Yezîd b. Abdurrahman, Zeyd b. Ebî Üneyse, Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî tarikiyle Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yanında din kardeşinin ırzı konusunda"* -râvi Ebû Küreyb bu hadisi rivayetinde ilave olarak *"veya malı ve makamı konusunda"* ifadesine yer verir- *"bir hak bulunup da, bu hak kendisinden alınmadan ona gelip ondan helâllik isteyen (bu işi kıyamete bırakmayan) kimseye Allah merhamet etsin. Çünkü âhirette ne bir dinar ne bir dirhem vardır. Eğer o kimsenin iyilikleri varsa, kardeşinin hakkı onun iyiliklerinden alınır. Eğer iyilikleri yoksa o zaman da üzerinde hak olan kardeşinin günahlarının bir kısmı ona yüklenir."*[756] **[1/633]**

---

755 Bu kelime, tefsirin bazı nüshalarında ve Şâkir baskısında bu şekilde yer almıştır. Tercümede de bunlar esas alınmıştır. Türkî, 1/633; Şâkir, 2/28.

756 Tirmizî, (2419), Nasr b. Abdurrahman, yine Tirmizî ve Ebû Ya'lâ, (6539), Muhâribî tarikiyle bu rivayeti nakletmiştir. Tayâlisî, (2440, 2446); Ahmed b. Hanbel, 15/377, 16/337 (9615, 10573) ve Buhârî, (2449) Saîd el-Makburî tarikiyle nakletmişlerdir. Türkî, 1/633. Senedde adı geçen Ebû Hâlid ed-Dâlânî'nin nisbesi Taberî'nin bazı nüshalarında "ed-Dûlânî" şeklinde geçse de Şâkir bunun doğru

[٨٧٦] حَدَّثَنِي أَبُو عُثْمَانَ الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفَرَوِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِهِ.

876. Bana Ebû Osman el-Mukaddemî, el-Feravî,[757] Mâlik, el-Makburî, o, babasından, Ebû Hüreyre tarikiyle Peygamber'den (sav) yukarıdaki rivayetin aynısını benzer lafızlarla nakletti.[758]

[٨٧٧] حَدَّثَنَا خَلَّادُ بْنُ أَسْلَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو هَمَّامٍ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِهِ.

877. Bize Hallâd b. Eslem, Ebû Hemmâm el-Ahvâzî, Abdullah b. Saîd, Saîd'den o da babasından Ebû Hüreyre tarikiyle Peygamber'den (sav) yukarıdaki rivayetin aynısını benzer lafızlarla nakletti.

[٨٧٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ سَهْلٍ الرَّمْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ الدَّرَاوَرْدِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَمُوتَنَّ أَحَدُكُمْ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ، فَإِنَّهُ لَيْسَ هُنَاكَ دِينَارٌ

---

olmadığını belirterek doğrusunun "ed-Dâlânî" şeklinde olduğunu söyler. Yezîd b. Abdurrahman hakkında farklı şeyler söylense de doğrusu onun sika olduğudur. Ebû Hâtim ve diğerleri onun sika olduğunu söylemişlerdir. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*'de (2/4/346-347) ve İbn Ebî Hâtim, 2/4/277'de kendisi hakkında bilgi vermişler ve onun güvenilir olduğu konusunda olumsuz bir şey söyleyip onu cerh etmemişlerdir. Tirmizî, (3/292) Hennâd ve Nasr b. Abdurrahman ve her ikisinden de Muhâribî tarikiyle bu isnad ile nakletmiş ve hadisin hasen-sahih olduğunu söylemiştir. Bk. Şâkir, 2/28.

757 Râvinin bu nisbesi tefsirin bazı nüshalarında "Garavî" şeklinde "kaf" ile yazılmış olsa da bu hatalı bir yazımdır. Doğrusu bizim aktardığımız şekildedir. Şâkir bu ismin dedelerinden birisine nispetle söylendiğini ifade eder. Tam adı İshak b. Muhammed b. Ebî Ferve olup İmam Mâlik'in ve Buhârî'nin hadis naklettiği hocalarından sika bir râvidir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/471. Türkî, 1/633; Şâkir, 2/29.

758 Rivayeti Ebû Nu'aym da *el-Hilye*'de (6/344) İshak b. Muhammed el-Ferevî'den nakletmiştir. Ayrıca İbn Hibbân, (7362), Hâlid b. Ebî Zeyd, Zeyd b. Ebî Üneyse tarikiyle Mâlik'ten nakletmiştir. Ebû Hâlid ed-Dâlânî bu senede muhalefet etmiş ve daha önce geçtiği üzere Zeyd ve Saîd el-Makburî tarikiyle Ebû Hüreyre'den nakletmiştir. Mâlik'in öğrencileri bu hadisi kendisinden Saîd tarikiyle Ebû Hüreyre'den nakletmişlerdir. Buhârî (6534) ve diğerleri de bu rivayeti nakletmişlerdir. Bk. Dârekutnî, *el-İlel*; 1/356-358; *Müsnedü't-Tayâlisî*, (2440). Türkî, 1/634.

وَلَا دِرْهَمٌ، إِنَّمَا يَقْتَسِمُونَ هُنَالِكَ الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ." وَأَشَارَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ يَمِينًا وَشِمَالًا.

878. Bana Musa b. Sehl er-Remlî'nin, Nu'aym b. Hammâd, Abdülazîz ed-Derâverdî, Amr b. Ebî Amr, İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden biriniz, üzerinde (ödemesi gereken) bir borç olduğu halde ölmesin. Çünkü orada (kıyamet gününde) dinar ve dirhem yoktur. Orada insanlar aralarında sadece iyilikleri ve kötülükleri taksim ederler/bölüşürler."* Daha sonra Resûlullah (sav) eliyle sağa ve sola işaret etti."

[٨٧٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: قَالَ: حَدَّثَنَا سَالِمُ بْنُ قَادِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ هَاشِمُ بْنُ عِيسَى، قَالَ: أَخْبَرَنِي الْحَارِثُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِ حَدِيثِ أَبِي هُرَيْرَةَ.

879. Bana Muhammed b. İshak'ın, Sâlim b. Kâdim,[759] Ebû Muâviye Hâşim b. İsa, el-Hâris b. Müslim, Zührî, Enes b. Mâlik tarikiyle Peygamber'den (sav) (yukarıdaki) Ebû Hüreyre hadisinin aynısını benzer lafızlarla nakletti.[760]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu izahlar ve rivayetler dikkate alınınca {لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا} âyetinin mânası şudur: "Hiçbir nefis başkasına ona gerekli olan (kendi yapması gereken) bir şeyi ödeyemez." Çünkü orada ödeme açıkladığımız üzere iyilikler ve kötülüklerden yapılmaktadır. Nasıl olur da çocuğunun veya anne-babasının üzerinde alacağı bir hakkı olduğu sabit olunca bu hakkı ondan almak için sevinen ve onu almaktan geri durmayan birisi bir başkasının borcunu öder? **[1/634]**

---

759 Şâkir bu râvinin adının "Sâlim" şeklindeki yazılışının hatalı olduğunu, doğrusunun "Selm" olduğunu kendisinin Bağdatlı ve sika olduğunu ifade eder. Şâkir, 2/30.

760 Rivayetin senedi zayıf olup senedde adı geçen Hâşim b. İsa, Ebû Hüreyre el-Hımsî'nin oğludur. Ukaylî onun hakkında "münkerü'l-hadîs" demiştir. Ayrıca o ve babasının hadis nakletme konusunda meçhul olduğunu söyler. Rivayeti Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ta (5159) Muhammed b. Hüseyin el-Etmâmî tarikiyle Selm'den nakletmiştir. Bu konuda el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*'e (10/355) bakılabilir. Türkî, 1/634. Şâkir hadisin senedinde bir karışıklık olduğunu söyleyerek bunu detaylı olarak açıklamıştır. Bk. Şâkir, 2/30.

Basralı nahivcilerden biri Allah'ın {لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا} *"O gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez."*[761]sözünün mânasının "Hiç kimse bir başkasına o günün yerine ona denk bir günü karşılık olarak veremez." şeklinde olduğunu ileri sürmüştür.

Kur'ân'ın zahiri bu görüşün geçersiz olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Arapların kullanımında bir kimsenin; "Benim yapacağımın ötesine geçip bana benden daha çok faydan olmadı." مَا أَغْنَيْتَ مِنِّي أَنْ تَكُونَ مَكَانِي anlamında مَا أَغْنَيْتَ عَنِّي شَيْئًا demesi makul değildir. Çünkü Araplar herhangi bir şeye faydası olmayan bir şeyi haber vermek istediklerinde لَا يَجْزِي هَذَا مِنْ هَذَا "Bunun buna faydası yoktur." derler [yani شَيْئًا kelimesini kullanmazlar]. Yine onlar لَا يَجْزِي هَذَا مِنْ هَذَا شَيْئًا "Bunun buna hiçbir şey faydası yoktur." demelerine cevaz vermezler [Yine aynı şekilde شَيْئًا kelimesinin kullanılmasına cevaz vermezler].

Eğer {لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا} *"O gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez."*[762] âyetinin tefsiri bu âyet hakkında görüşüne yer verdiğimiz kimsenin dediği gibi olsaydı o zaman Allah'ın âyette {وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ} "Öyle bir günden korkun ki o gün hiç kimse, hiç kimsenin yerine geçemez." demesi gerekirdi [yani {شَيْئًا} ifadesine yer vermemesi gerekirdi]: tıpkı لَا تَجْزِي نَفْسٌ مِنْ نَفْسٍ "kimse kimsenin yerini tutamaz." denilmesi gibi. Ve لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا *"O gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez."*[763] demesi gerekirdi. لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا *"O gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez."*[764] sözünün Kur'ân'daki sahih kullanımında ise bizim söylediğimizin doğruluğuna ve görüşüne yer verdiğimiz kimselerin bu konuda ileri sürdüklerinin geçersiz olduğuna en açık delil vardır.

2. {وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ} "Hiçbir kimseden herhangi bir şefaat kabul olunmaz."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ} *"Hiçbir kimseden herhangi bir şefaat kabul olunmaz."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: الشَّفَاعَةُ kelimesi bir kimsenin; شَفَعَ لِي فُلَانٌ إِلَى فُلَانٍ شَفَاعَةً "Falan bana filan kimseye karşı yardım etti." sözünde

761 Bakara 2/48.
762 Bakara 2/48.
763 Bakara 2/48.
764 Bakara 2/48.

geçen mastar bir kelimedir. Bu da ihtiyacını gidermesini ondan istemesidir. Bunun için şefaat edene شَفِيعٌ ve شَافِعٌ denilir. Çünkü ihtiyaç sahibi olan ondan yardım istemeden önce bu ihtiyacında tek iken kendisine şefaat edilen الْمُسْتَشْفَعُ بِهِ onu ikiledi ve ona çift oldu ve böylece ona ihtiyacını gidermede arkadaşı olan ve onu iki kişi kılan شَافِعٌ olmuş olur. Bundan dolayı evde ve arazide [bu ikisinin satışında] satıcıya olan konumuna eş (çift) olduğundan dolayı [sınır komşusuna] "şufa hakkı sahibi" anlamında "şefî'" denilir. **[1/635]**

1- "Şefaat" kelimesinin anlamı böyle olunca âyetin tefsiri de şöyle olur: "Yüce Allah'ın kendisine ya da bir başkasına ait kıldığı hiçbir hakkı hiç kimsenin, hiçbir kimse adına ödeyemeyeceği ve Allah'ın da hiçbir şefaatçinin şefaatini kabul edip de başkasının hakkını bir diğer kimseye bırakmayacağı günden korkun."

2- Şöyle de denilmiştir: "Muhakkak ki şanı yüce olan Allah bu âyetin muhataplarına önceki âyette hitap ettiği gibi onları (İsrâiloğullarını) muhatap almıştır. Çünkü onlar İsrâiloğulları Yahudilerindendir ve onlar şöyle diyorlardı: 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileri ve peygamberlerinin çocuklarıyız; atalarımız bize Allah katında şefaat edecektir.' Böylece şanı yüce olan Allah onlara kıyamet günü hiç kimsenin kimseye fayda vermeyeceğini ve her hak sahibinin hakkı alacağı kimseden tastamam alınıncaya kadar kimsenin kimseye şefaatinin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir."

Şu rivayette olduğu gibi:

[٨٨٠] حَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ نُصَيْرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْعَوَّامِ بْنِ مُزَاحِمٍ رَجُلٍ مِنْ قَيْسِ بْنِ ثَعْلَبَةَ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ النَّهْدِيِّ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ الْجَمَّاءَ لَتَقْتَصُّ مِنَ الْقَرْنَاءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ {وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا} الْآيَةَ.''

880. Bana Abbas b. Ebî Tâlib, Haccâc b. Nusayr, Şu'be, Avvâm b. Müzâhim[765] (Benî Sa'lebe'den bir kimse) Osman b. Nehdî tarikiyle Osman

765 Taberî'nin bazı nüshalarında bu şekilde bir başka nüshasında ise "Merâhim" şeklinde geçmektedir. Doğrusu ise "ra" ve "cim" harfleriyle "Merâcim" şeklindedir.

b. Affân'dan rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki kıyamet günü boynuzsuz koç boynuzlu koçtan hakkını/öcünü alacaktır.*[766] *Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu âyetinde buyurduğu gibi:* {وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا} *"Kıyamet günü için adâlet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız.""*[767] **[1/636]**

Böylece şanı yüce olan Allah -(bir taraftan) hakkı bildikleri halde onu yalanlarken ve şanı yüce olan Allah'ın Muhammed'e (sav) tâbi olma ve katından onlara getirdiği Kur'ân'a uyma konusundaki emrine karşı gelirken- azabından atalarının ve onların dışındaki tüm insanların şefaati ile kurtulma konusundaki aşırı istekleri konusunda onları ümitsizliğe sevk etti ve onlara küfürlerinden tövbe ve dalâletlerinden duydukları pişmanlık dışında hiçbir şeyin fayda vermeyeceğini bildirdi. Aynı şekilde inkârcıların Allah'ın rahmetini ummamaları için, yaptıkları nedeniyle inkârcılara uyguladığı ilâhî kanunları (inkârcıların, tövbe ve pişmanlık dışında Allah'ın rahmetinden nasiplenemeyeceği ilâhî düsturunu) kendileri gibi davranan herkese ibret/misal kıldı.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu âyetin kaynağı her ne kadar lafızda/tilavette âm (genel) olsa da Resûlullah'tan (sav) gelen şu haberlerin açıkça gösterdiği üzere tefsirde ondan kastedilen hâs (özel) mânadır:

Bk. Dârekutnî, el-Müteellif, 4/2078 ve İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-Menfa'a*, 2/88. Türkî, 1/636.

766 İsnadı zayıftır. Haccâc b. Nusayr zayıf bir râvidir. Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'l-Müsned*'de (1/542) (520); Bezzâr, (387); Ukaylî, *ed-Du'afâ*'da (1/285); İbn Adî, *el-Kâmil*'de (2/649); Dârekutnî, *el-İlel*'de (3/64), Haccâc b. Nusayr tarikiyle nakletmiştir. Ukaylî, (1/285, 286); İbn Adî, *el-Kâmil*, (2/650); Dârekutnî, (3/65) Gunder tarikiyle, Avâm'dan, Ebi's-Selîl ve Selman'dan merfû olarak nakletmişlerdir. Doğru olan budur. İbn Adî şöyle der: "İbn Sâid bize şöyle dedi: Bu Osman'ın (ra) Peygamber'den (sav) naklettiği hadis değildir. Bu hadisi Ebû Osman, Selman'dan nakletmiştir." Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, (2142, 2166) ve *İlelü'd-Dârekutnî*. Hadisin mânası Müslim'in *Sahîh*'inde (2582) Ebû Hüreyre'den merfû olarak yer almaktadır. Türkî, 1/636. Râviler arasında, Abbas b. Ebî Tâlib; Abbas b. Ca'fer b. ez-Zebrekânî el-Bağdâdî olup sika bir râvidir. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*'de, İbn Ebî Hâtim (3/1/215) ve Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*'da (12/142-411) kendisinden bahsetmektedir. Hadis zayıf olup mânası Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'de (7203) Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği hadis nedeniyle sahihtir. Müslim ve Tirmizî de bu rivayeti nakletmiş ve sahih demişlerdir. Şâkir, 2/32.

767 Enbiyâ 21/47.

"Şefaatim ümmetimden büyük günah sahipleri içindir."[768]

"Her peygamberin kabul edilen bir duası vardır. Ben ise duamı kıyamet gününde ümmetime şefaat için sakladım. Ümmetimden, Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmayarak ölene bu şefaatim erişecektir."[769]

Böylece bu âyetle şanı yüce olan Allah'ın, mümin kullarını Peygamberimizin (sav) şefaati ile affedeceği ortaya çıkmıştır. Allah Teâlâ'nın {وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ} *"Hiçbir kimseden herhangi bir şefaat kabul olunmaz."* sözüne gelince, bu âyet yalnız Allah'a (cc) tövbe etmeden küfrü üzere ölen kimse içindir. Bu âyetin tefsiri, şefaat, vaad ve vaîd konularında sözü uzatmanın ve bu konudaki delilleri detaylı incelemenin yeri değildir. Şanı yüce olan Allah'ın izniyle konuyla ilgili sadra şifa açıklamaları ilgili yerlerde yapacağız.

3. {وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ} "Hiçbir kimseden herhangi bir fidye alınmaz."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ} *"Hiçbir kimseden herhangi bir fidye alınmaz."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Arapçada "ayn" harfinin fethasıyla okunan الْعَدْلُ kelimesi "fidye" anlamındadır. **[1/637]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٨٨١] حَدَّثَنَا بِهِ الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ} قَالَ: يَعْنِي فِدَاءً."

881. Bana Müsennâ b. İbrahim'in Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ} *"Hiçbir*

768 Tayâlisî, (2138); Ahmed b. Hanbel, 20/439, (13222); Ebû Dâvûd, (4739); Tirmizî, (2435) v.dğr. Enes hadisini nakletmişlerdir. Türkî, 1/637. Bu hadisi Taberî senedsiz olarak nakletmiştir. Hadis sahih olup Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr*'de nakletmiş ve Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve İbn Mâce'ye isnad etmiştir. Şâkir, 2/33.

769 Hadisi, Buhârî, (6304, 7474); Müslim, (198, 199), Ebû Hüreyre hadisinden benzer lafızlarla naklettiler. Türkî, 1/637. Hadisi Taberî senedsiz olarak nakletmiştir. Hadis sahih olup Buhârî, Müslim rivayet etmişlerdir. Şâkir, 2/33.

kimseden herhangi bir fidye alınmaz."[770] âyetiyle ilgili şöyle demiştir: "{عَدْلٌ} yani 'fidye olarak' demektir."[771]

[٨٨٢] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ} أَمَّا عَدْلٌ فَيَعْدِلُهَا مِنَ الْعَدْلِ، يَقُولُ: لَوْ جَاءَتْ بِمِلْءِ الْأَرْضِ ذَهَبًا تَفْتَدِي بِهِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهَا.»

882. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ} *"Hiçbir kimseden herhangi bir fidye alınmaz."*[772] sözü hakkında şöyle demiştir: "Aslı 'ona denk ve eşit olan' mânasındaki {عَدْلٌ}'den olan {عَدْلٌ} kelimesine gelince [bunun anlamı şudur]: Eğer yeryüzü dolusu altınla gelse ve (Allah'ın azabından) kurtulmak için bunu fidye olarak verse bu ondan kabul edilmez."

[٨٨٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: "فِي قَوْلِهِ: {وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ} قَالَ: لَوْ جَاءَتْ بِكُلِّ شَيْءٍ لَمْ يُقْبَلْ مِنْهَا."

883. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ} *"Hiçbir kimseden herhangi bir fidye alınmaz."*[773] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Eğer her şeyi (fidye olarak) getirse bunların hiçbirisi kabul edilmez."[774]

[٨٨٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «{وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ} قَالَ: بَدَلٌ، وَالْبَدَلُ: الْفِدْيَةُ.»

884. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ} *"Hiçbir kimseden herhangi*

770 Bakara 2/48.
771 Hadisi İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/105) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/638.
772 Bakara 2/48.
773 Bakara 2/48.
774 Tefsîru Abdürrezzâk, 1/45. Türkî, 1/638.

bir fidye alınmaz."[775] âyeti hakkında şöyle der: "'Adl' bir karşılık olup bu karşılık fidyedir."[776]

[٨٨٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ} قَالَ: لَوْ أَنَّ لَهَا مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا لَمْ يُقْبَلْ مِنْهَا فِدَاءٌ قَالَ: وَلَوْ جَاءَتْ بِكُلِّ شَيْءٍ لَمْ يُقْبَلْ مِنْهَا»

885. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd{وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ} *"Hiçbir kimseden herhangi bir fidye alınmaz."*[777] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Eğer onun dünya dolusu altını olsa ve bunu fidye olarak verse bu kabul edilmez. Hatta her şeyi getirip fidye olarak verse de yine kabul edilmez."

[٨٨٦] وَحَدَّثَنِي نَجِيحُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَكِيمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ قَيْسٍ الْمُلَائِيِّ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي أُمَيَّةَ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ أَحْسَنَ عَلَيْهِ الثَّنَاءَ، قَالَ: قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْعَدْلُ؟ قَالَ: "الْعَدْلُ: الْفِدْيَةُ."

886. Bana Necîh b. İbrahim, Ali b. Hakîm, Humeyd b. Abdurrahman, o babasından, Amr b. Kays el-Mülâî, kendisi hakkında güzel övgülerde bulunduğu Benî Ümeyye'den Şamlı birisinden rivayet ettiğine göre "Hz. Peygamber'e (sav),

'Ya Resûlallah adl nedir?' diye soruldu. O da;

'Adl fidyedir.' buyurdu."[778] **[1/638]**

---

775 Bakara 2/48.

776 Rivayeti Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/68'de Taberî'ye nispet eder. Türkî, 1/638.

777 Bakara 2/48.

778 İsnadı zayıftır. Amr b. Kays etbâu't-tâbiînden olup hocası meçhul bir râvidir. Rivayeti Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/68'de Taberî'ye nispet eder. Ayrıca İbn Kesîr *Tefsiri*'ne de bakılabilir. Türkî, 1/639. Necîh b. İbrahim'in tam adı Necîh b. İbrahim b. Muhammed b. el-Kirmânî (*Lisânü'l-Mîzân*, 6/149) olup Kûfeli sika bir râvidir. Taberî'nin hocaları arasında yer alan Ebû Nu'aym'dan rivayette bulunmaktadır. Ali b. Hakîm ise el-Evdî el-Kûfî nisbesiyle bilinir. Sika bir râvi olup Buhârî ve Müslim'in hocaları arasında yer alır. Hamîd b. Abdurrahman b. Hamîd er-Rüâsî ve babası ise sika iki râvidir. Amr b. Kays el-Mülâî el-Kûfî ise etbâu't-tâbiînden olup sika bir râvidir. Bu hadis ismi belli olmayan hakkında övgü dolu sözler ifade edilen ve tâbiî

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bir şeyden verilen fidyeye ve onun karşılığına, sûret ve yaratılış bakımından değil de kendi cinsi dışından olduğu halde sadece ona denk olması ve sonuçta karşılık olması yönüyle onun bir benzeri olduğu için عَدْلُهُ "onun dengi" denilir. Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın *"(Kurtuluşu için) her türlü fidyeyi verse de bu ondan kabul edilmez."*[779] *mâna*sındaki şu sözünde olduğu gibi: "{وَإِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا}." Bu anlamda هَذَا عَدْلُهُ وَعَدِيلُهُ "Bu onun dengidir ve eşdeğeridir." denilir. Ancak "ayn" harfinin kesralı okunuşuyla الْعِدْلُ kelimesine gelince o, sırta yüklenen [heybe] yük gibidir [yani hayvanın sırtına yüklenen yükün her iki tarafının da denk ve eşit olması gibi]. Bu mânada şöyle denilir: Eğer bir çocuk diğerine denkse veya bir koyun diğerine denkse عِنْدِي غُلَامٌ عِدْلُ غُلَامِكَ "Benim yanımda senin oğlunun dengi bir çocuk var."; yine "ayn" harfinin kesralı okunuşuyla وَشَاةٌ عِدْلُ شَاتِكَ "Benim yanımda senin koyunun dengi bir koyun var." Bu türden olan kullanımların hepsinin örneğinde de durum bunun gibidir.

Bir şeyin kendi türü dışında başka bir şeyin yanındaki değeri kastedildiğinde "ayn" harfi mansup (fethalı) yapılır ve şöyle denilir: عِنْدِي عَدْلُ شَاتِكَ مِنَ الدَّرَاهِمِ "Benim yanımda senin koyunun değerinde dirhem var." Bazı Araplara göre "fidye" ve "dengi" mânasındaki الْعَدْلُ kelimesini "ayn" harfi kesralı okunarak karşılık bakımından bir şeye denk olan şey kastedildiği görüşü nakledilmiştir. Bu yaklaşım الْعَدْلُ ve الْعِدْلُ kelimelerinin anlamlarının birbirine yakın olması nedeniyle ortaya konulmuştur. Ancak الأَعْدَالُ kelimesinin tekili olan عِدْلٌ kelimesinin "ayn" harfinin kesralı okunuşundan başka bir okuyuş duyulmamıştır.

4. {وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} "Onlara yardım da edilmez."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} *"Onlara yardım da edilmez."* sözünün tefsiri:

1- Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} sözünün tefsirine gelince, bu âyet şu mânaya gelmektedir: "Onlara o gün hiçbir yardımcı yardım edemez. Tıpkı hiç kimsenin onlara şefaat edemediği ve kendilerinden herhangi bir fidyenin kabul edilmediği gibi. Kıyamet günü orada kayırmacılık geçersiz olmuş rüşvet ve aracılıklar yok olmuş ve bir kavmin kendi içindeki dayanışma ve yardımlaşma kaldırılmış ve o gün karar verme yetkisi,

---

olması tercihe şayan olan bir kimseden merfû olarak rivayet edilmiştir. Bu durumda da sened mürsel veya munkatı' olmaktadır ve zayıftır. Şâkir, 2/34.

779 En'âm 6/70.

katında şefaatçilerin ve yardımcıların fayda vermediği ve böylece kötülüğe mislini iyiliğe ise kat kat fazlasını veren Âdil ve Cebbâr olan Allah'ın olmuştur. Şanı yüce olan Allah'ın bu sözünün bir benzeri de şudur:

{وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ}

"Onları tutuklayın. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir. (Onlara), "Ne diye yardımlaşmıyorsunuz?" (denilir). Hayır, onlar bugün teslim olmuş kimselerdir.""[780] **[1/639]**

İbn Abbas {لَا تَنَاصَرُونَ} sözünün anlamı hakkında şu rivayette geçtiği üzere şöyle demiştir:

[٨٨٧] حُدِّثْتُ بِهِ، عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ:"{مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ} مَا لَكُمْ لَا تَمَانَعُونَ مِنَّا؟ هَيْهَاتَ لَيْسَ ذَلِكَ لَكُمُ الْيَوْمَ ".

887. Bana Mincâb'ın, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ} *"(Ey inkârcılar!) Size ne oldu ki şimdi birbirinize yardım etmiyorsunuz"*[781] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Size ne oluyor da bize karşı [günah işleme konusunda] birbirinize mani olmuyorsunuz. Bugün bu işi [isteseniz de] yapamazsınız, bu sizin için artık imkânsızdır."[782]

2- Bazıları da Allah'ın {وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} sözü hakkında şöyle demişlerdir: "O gün Allah onları cezalandırdığı zaman Allah katından onlara yardım edecek kimse yoktur."

3- {وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ} sözünün anlamının; "Onlara ne talepleri yerine getirilerek ne de şefaat ve fidye ile yardım edilir." anlamında olduğu da söylenmiştir.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Birinci görüş âyetin tefsiri ile ilgili en doğru olandır. Çünkü açıkladığımız üzere şanı yüce olan Allah muhataplarına bu âyetle kıyamet gününün -Allah'ın yarattıklarından cezayı hak edenlere- ne fidyenin ne şefaatin ne de bir yardımcının olduğu bir gün olduğunu

780 Sâffât 37/24-26.
781 Sâffât 37/25.
782 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da bu rivayeti Taberî'ye nispet etmiştir. Türkî, 1/640.

bildirmiştir. Bunun anlamı da bu durumun onlar için dünyada da var olduğudur (Yani Allah kendilerini dünyada cezalandırmak istediğinde onlar için ne fidye vardır ne bir şefaatçi ne de bir yardım eden). Ayrıca kıyamet günü bu yardımın olmadığını ve bunu elde etmelerine imkân da bulunmadığını bildirmiştir.

[BAKARA SÛRESİ 49. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾

"Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık. Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı." (Bakara 2/49)

1. {وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ} "Hani, sizi Firavun ailesinden kurtarmıştık."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ} *"Hani, sizi Firavun ailesinden kurtarmıştık."* sözünün tefsiri:

a. {وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ} "Hani, sizi kurtarmıştık."

{وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ} sözünün tefsirine gelince: Bu söz Allah'ın {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ} sözüne atıftır. O sanki şöyle demiştir: "Benim size olan nimetimi hatırlayın ve yine sizi -Firavun ailesinden kurtardığımızda- onlardan (zulmünden) kurtarmamıza dair nimetimi hatırlayın." **[1/640]**

b. {مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ} "Firavun ailesinden"

{آلَ فِرْعَوْنَ} sözüne gelince: Bunlar onun dininden olanlar, onun kavmi ve onun yandaşlarıdır. {آلَ} kelimesinin aslı أَهْلَ'dür. "Hâ" harfi hemzeye dönüştürülmüştür. Tıpkı مَاهْ kelimesindeki "hâ"yı hemzeye dönüştürdükleri [ve مَاءْ şeklinde okudukları] gibi. Bu kelimeyi ism-i tasğîr (küçültme ismi) yaptıklarında da مُوَيْهْ demişler ve "hâ"yı küçültme isminde geri döndürerek aslında olduğu gibi ortaya çıkarmışlardır. {آلَ} kelimesini de aynı şekilde ism-i tasğîr yaptıklarında أُهَيْلٌ şeklinde söylemişledir. Arapların nakledilen semâî (işitme yoluyla) bir kullanıma göre {آلَ} kelimesinin ism-i tasğîri

أُوَيْلٌ şeklindedir. Bu mânada bazen şöyle de denilir: فُلَانٌ مِنْ آلِ النِّسَاءِ "Falan kişi kadın tabiatlıdır." Bununla söz konusu bu kişinin onlardan (tabiatında/karakterinde) yaratıldığı kastedilir. Aynı şekilde bazen bu anlamda "O, kadınları ister ve onlara düşkün" de denilir. Tıpkı şâirin [tabiatı bakımından kadınlar gibi olma anlamında] şöyle dediği gibi:

فَإِنَّكَ مِنْ آلِ النِّسَاءِ وَإِنَّمَا ... يَكُنَّ لِأَدْنَى لَا وِصَالَ لِغَائِبِ

Sen kadınlar ailesindensin (ruh hali/tabiatları bakımından onlar gibisin)

Onlar ulaşılamayan uzaktakine en yakın olurlar (sevgi bağı kurarlar) [eğer bir kimse onlara yaklaşsa onların yakınlığını elde eder onlardan uzaklaşırsa onlar da ondan bağını koparırlar][783]

"Âl" kelimesinin kullanıldığı yerlerin en güzeli onun meşhur isimlerle birlikte kullanıldığı yerlerdir. Onların şu sözlerinde olduğu gibi: "Muhammed'in (sav) ailesi, Ali'nin ailesi, Abbas'ın ailesi, Ukayl'in ailesi." Kelimenin meçhul isimlerle kullanılması ise hoş karşılanmaz. Yer isimleri ve buna benzer isimlerle birlikte "âl" kelimesinin kullanımı da yine Arap dilciler tarafından hoş karşılanmaz. Örneğin "Adamın ailesini gördüm.", "Kadının ailesi beni ziyaret etti.", "Basra halkını ve Kûfe halkını görmedim." [şeklindeki kullanımlar bunlardandır]. Araplardan semâî olarak onların şöyle dedikleri nakledilmiştir: "Mekke ve Medine halkını gördüm." Ancak bu kullanım onların sözlerinde yaygın olan bir kullanım değildir. **[1/641]**

c. {فِرْعَوْنَ} "Firavun"

{فِرْعَوْنَ} kelimesinin anlamına gelince şöyle denilir ki: Mısır'daki Amelika krallarının ismi olup bu kelimeyle tıpkı Rum krallarını bazılarının "Kayser" bazılarının da "Hirakl" diye isimlendirildiği gibi onlar da "Firavun" diye isimlendirilirdi. Yine tıpkı İran krallarının tekili "Kisrâ" olan "Ekâsira" ismiyle adlandırıldığı ve Yemen krallarının tekili "Tübba'" olan "et-Tebâbia'" diye isimlendirildiği gibi.

---

783 Beyit İbn Fâris'in, *Kitâbü's-Sâhibî*'sinde (s. 434) söyleyeni belli olmadan yer almaktadır. İbn Cinnî, *el-Hasâis*'te, 3/27'de Küseyr'e nispet etse de onun divanında geçmemektedir. Ebû Hayyân ise *el-Bahru'l-Muhît*'te (2/262) Cemîl'e nispet eder. Ancak onun divanında da yer almamaktadır. Türkî, 1/641.

Şanı yüce olan Allah'ın İsrâiloğullarını, onun zulmünden kurtardığını haber verdiği Musa (as) dönemindeki Firavun'a gelince onun hakkında şöyle denilir: "Firavun kelimesi, ismi, Velîd b. Mus'ab olan birisinin lakabıdır." Muhammed b. İshak'ın onun ismi hakkında kendisine ulaşanı naklettiği şu rivayette böyledir:

[٨٨٨] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ، مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ: "أَنَّ اسْمَهُ الْوَلِيدُ بْنُ مُصْعَبِ بْنِ الرَّيَّانِ."

888. Bana Muhammed b. İshak'ın, Muhammed b. Humeyd, Seleme ve İbn İshak tarikiyle naklettiğine göre: "Onun ismi Mus'ab b. Reyyân'dır."[784]

d. Âyetin Bir Başka Anlamı

{وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ} âyetinin anlamı hakkında şöyle denilmesi de caizdir: "Bu hitap Firavun'u görmeyenlere ve onun zulmünden kurtarılmayanlaradır." Çünkü bu âyetle kendilerine hitap edilenler Firavun'un ve kavminin zulmünden kurtarılanların çocuklarıdır. Allah, atalarına verdiği nimetlerinden olan bir şeyi bunlara izafe etti. Tıpkı birisinin bir başkasına şöyle demesi gibi: "Biz size şöyle şöyle yaptık. Biz size şöyle yaptık, sizi öldürdük ve sizi esir ettik." Bu sözü söyleyerek yaptıklarını haber veren kişi bu ifadesiyle ya onun kavmini ve aşiretini ya da onun beldesindeki ve vatanındaki insanları kastetmektedir. Onun bu söylediği onlara yapılanı görsün veya görmesin aynıdır (fark etmez). Tıpkı Ahtal'ın Cerîr b. Atıyye'yi hicvederken söylediği şu sözde olduğu gibi:

وَلَقَدْ سَمَا لَكُمُ الْهُذَيْلُ[785] فَنَالَكُمْ ... بِإِرَابَ حَيْثُ يُقَسِّمُ الْأَنْفَالاَ

فِي فَيْلَقٍ يَدْعُو الْأَرَاقِمَ لَمْ تَكُنْ ... فُرْسَانُهُ عُزْلًا وَلَا أَكْفَالَا

Huzeyl, sizinle savaşa kalktı ve ganimetleri dağıttığı yer olan İrbâb'da[786] [savaşta] sizi rezil etti.

---

784 Taberî bu rivayeti *Târîh*'inde, 1/387'de nakletmiştir. Türkî, 1/642.

785 Bu Hüzeyl, Hüzeyl b. Hübeyrâ et-Tağlîbî'dir. *en-Nekâiz*, s. 77. Türkî, 1/643.

786 Yerbu' kavminin su bulunan yerlerinden bir yer. Türkî, 1/643.

[Huzeyl] Tam teçhizatlı süvari birliğindeki, süvarileri silahsız,
Ata binmekten ve üzerinde durmaktan aciz
Tağliblileri (savaşa) çağırıyor[787] **[1/642]**

Cerîr, Hüzeyl ile karşılaşmadı ve onu görmedi. İrbâb'a da gitmedi ve onu görmedi. Ancak o Ahtal'ın kavminin savaşların ve Cerîr'in kavmine [yaptığı şeylere] tanık olmadığı halde sözü ona ve kavmine izafe ederek söyledi. Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ} *"Hani sizi Firavun ailesinden kurtarmıştık."* sözüyle kendilerine seslendiği kimselere hitabı da böyledir. Bu âyetle kendilerine seslendiği kimselerin kavmini ve atalarını Firavun'un zulmünden kurtardığı için bu kurtarma işini âyetle kendilerine hitap edilenlere ve onların kavmine izafe etti. [Yani Allah, atalarını Firavun hanedanının zulmünden kurtardığı halde bu kurtarma fiilini onlara değil de âyetine muhataplarına (Yahudilere) ve onların kavmine (İsrâiloğullarına) izafe ederek "sizi kurtardık" dedi] **[1/643]**

2. {يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ} "Sizi azabın en kötüsüne uğratıyorlardı."

Şanı yüce olan Allah'ın {يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ} *"Sizi azabın en kötüsüne uğratıyorlardı."* âyetinin tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: {يَسُومُونَكُمْ} sözünün tefsirinin iki şekli vardır:

Birincisi: Firavun'un İsrâiloğullarına yaptıklarını bildiren bir başlangıç cümlesi olmasıdır. Bu durumda da âyetin mânası şöyle olur: "Sizi Firavun ailesinden kurtardığımda size olan nimetimi hatırlayın ki onlar daha önce size azabın en kötüsünü tattırıyorlardı." Âyetin tefsiri böyle olunca {يَسُومُونَكُمْ} ifadesinin cümledeki konumu (mübteda olduğu için) merfûdur.

İkincisi ise: {يَسُومُونَكُمْ} sözünün hal cümlesi olmasıdır ki bu durumda da âyetin tefsiri şöyledir: "Hatırlayın onlar size azabın en kötüsünü tattırıyorlarken biz sizi Firavun ailesinden kurtardık." Böylece {يَسُومُونَكُمْ} sözü {آلِ فِرْعَوْنَ} ifadesinin hal cümlesi olur.

a. {يَسُومُونَكُمْ} "Sizi uğratıyorlardı."

{يَسُومُونَكُمْ} sözünün tefsirine gelince bunun anlamı şudur: "Sizi azaba sürüklüyorlar.", "Size azabı tattırıyorlar.", "size azabı yüklüyorlar." Bu

787 *Dîvânu Ahtal*, s. 391. Türkî, 1/643.

anlamda şöyle denilir: Bir kimse bir başkasını azabı yüklenmeye mecbur bırakıp ona azabı tattırdığında سَامَهُ خُطَّةَ ضَيْمٍ "onu zilletin en aşağısıyla cezalandırdı." denilir. Tıpkı şâirin şu sözünde olduğu gibi:

إِنْ سِيمَ خَسْفًا وَجْهُهُ تَرَبَّدَا

Zillete düşürme cezası nedeniyle yüzü [öfkeden] kireç gibi bembeyaz oldu[788]

b. {سُوءَ الْعَذَابِ} "Azabın en kötüsüne"

Allah Teâlâ'nın {سُوءَ الْعَذَابِ} "*azabın en kötüsüne*" sözünün tefsirine gelince bu söz şu anlamdadır: "Onlara azap ederek yaptıkları kötülüktür." Bazıları bunun "azabın en şiddetlisi"; أَشَدُّ الْعَذَابِ mânasına geldiğini söylemektedir. Ancak eğer bu sözün anlamı onların dediği gibi olsaydı o zaman أَسْوَأَ الْعَذَابِ denilmesi gerekirdi.

Eğer bir kimse bize şöyle derse: "Onlara tattırdıkları bu azap nedir?" Şöyle cevap verilir:

Bu azap şanı yüce olan Allah'ın kitabında açıkladığı ve şöyle buyurduğu azaptır: {يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ} "*Kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlıyorlardı.*" **[1/644]**

Muhammed b. İshak bu konuda şu rivayetteki görüşü söylemiştir:

[٨٨٩] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: «كَانَ فِرْعَوْنُ يُعَذِّبُ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَيَجْعَلُهُمْ خَدَمًا وَخَوَلًا، وَصَنَّفَهُمْ فِي أَعْمَالِهِ، فَصِنْفٌ يَبْنُونَ، وَصِنْفٌ يَزْرَعُونَ لَهُ، فَهُمْ فِي أَعْمَالِهِ، وَمَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْهُمْ فِي صَنْعَةٍ مِنْ عَمَلِهِ فَعَلَيْهِ الْجِزْيَةُ، فَسَامَهُمْ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ.»

889. Bize İbn Humeyd'in Seleme'den rivayet ettiğine göre İbn İshak şöyle demiştir: "Firavun, İsrâiloğullarına işkence ediyordu. Onları hizmetçi ve işçi yapmış ve kendi işlerinde kullanmak üzere onları sınıflara ayırmıştı. Bir sınıf inşaat yapıyor, bir sınıf çiftçilik yapıyordu. Bunlar onun

788 Bu şâir Amr b. Sâlim el-Huzâî'dir. Bu beyit de Kureyş ve Benî Bekr'e karşı Hz. Peygamber'den (sav) yardım isterken söylediği beyitlerden birisidir. Söz konusu beyitler *Sîretü İbn Hişâm*'da (2/394, 395) geçmektedir. Türkî, 1/644.

işlerinde çalışıyorlardı. Bu sınıflardan olmayıp da çalışacak bir mesleği olmayandan ise vergi alınıyordu. Firavun onlara kötülük yapıyor ve zor görevlerde çalıştırıyordu. Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın {سُوءَ الْعَذَابِ} sözünde buyurduğu gibi."

Süddî şöyle der: "Firavun onları [erkekleri] pis işlerde çalıştırmış ve [böylece bu pis ve zor işler nedeniyle] erkek çocuklarının ölümüne sebep olmuş, kadınlarını ise [bu işlerde çalıştırmayarak] sağ bırakmıştır."

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[٨٩٠] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ.

890. Bana bu bilgiyi (yukarıda aktardığımız bilgi) Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât ve Süddî tarikiyle rivayet etmiştir.[789]

3. {يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ} "Kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlıyorlardı."

Şanı yüce olan Allah'ın {يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ} "*Kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlıyorlardı.*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah, Firavun ailesinin İsrâiloğullarına yaptığı kötülükleri -onlara yaptığı azabın kötüsünü, çocuklarını boğazlamalarını, kadınlarını sağ bırakmalarını- Firavun'a değil de onlar bu işleri bizzat kendileri yaptıkları için Firavun ailesine izafe etti -her ne kadar onların bu yaptıkları Firavun'dan güç alarak ve onun emriyle yaptılarsa da-. Böylece (Allah bu âyetle) bizzat bir canı öldürenin veya bir canlıya bizzat azap edenin her ne kadar bunu başkasının emriyle yapsa da onun faili, işi üstleneni ve bu işin kendisine izafe edilmesini hak eden kimse olduğunu açıklamıştır. -Bu kötülüğü emreden kişi bu işi yapmada işin failini zorlamış olsa da ve bu emreden kral ya da eşkıya bir hırsız veya zorba bir günahkâr olsa da (fark etmez)- tıpkı şanı yüce olan Allah'ın İsrâiloğullarının, oğullarının boğazlanmasını ve kadınlarının sağ bırakılmasını Firavun'a değil de Firavun ailesine izafe etmesi gibi. Firavun hanedanı her ne kadar Firavun'un kendilerine olan üstünlüğü ve hâkimiyeti nedeniyle kendilerine karşı bu

789 Bu rivayet ileride 649. sayfada uzunca tekrar gelecektir. Türkî, 1/645.

gücünü kullanması ve onlara emretmesiyle bu yaptıklarını yapmış olsalar da. Bu şekilde bir kişiyi bir başkasının emriyle zulmederek öldüren her katilin durumu da bunun gibidir. Bu katilin o kimseyi öldürmesi bir başkasının onu öldürmeye zorlaması ile olsa da bize göre kısas olarak katil de öldürülür. **[1/645]**

Onların İsrâiloğullarının erkek çocuklarını boğazlayıp kadınlarını sağ bırakmalarının tefsirine gelince, bize bu konuda İbn Abbas ve diğerlerinden gelen şu rivayetler de nakledilmiştir:

[٨٩١] حَدَّثَنَا بِهِ الْعَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ الْآمُلِيُّ، وَتَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ الْوَاسِطِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْأَصْبَغُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ أَيُّوبَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «تَذَاكَرَ فِرْعَوْنُ وَجُلَسَاؤُهُ مَا كَانَ اللَّهُ وَعَدَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلَهُ أَنْ يَجْعَلَ فِي ذُرِّيَّتِهِ أَنْبِيَاءَ وَمُلُوكًا وَائْتَمَرُوا، وَأَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ رِجَالًا مَعَهُمُ الشِّفَارُ، يَطُوفُونَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَلَا يَجِدُونَ مَوْلُودًا ذَكَرًا إِلَّا ذَبَحُوهُ، فَفَعَلُوا. فَلَمَّا رَأَوْا أَنَّ الْكِبَارَ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ يَمُوتُونَ بِآجَالِهِمْ، وَأَنَّ الصِّغَارَ يُذْبَحُونَ، قَالَ: تُوشِكُونَ أَنْ تُفْنُوا بَنِي إِسْرَائِيلَ فَتَصِيرُوا إِلَى أَنْ تُبَاشِرُوا مِنَ الْأَعْمَالِ وَالْخِدْمَةِ مَا كَانُوا يَكْفُونَكُمْ، فَاقْتُلُوا عَامًا كُلَّ مَوْلُودٍ ذَكَرٍ فَتَقِلُّ أَبْنَاؤُهُمْ وَدَعُوا عَامًا. فَحَمَلَتْ أُمُّ مُوسَى بِهَارُونَ فِي الْعَامِ الَّذِي لَا يُذْبَحُ فِيهِ الْغِلْمَانُ، فَوَلَدَتْهُ عَلَانِيَةً أُمُّهُ، حَتَّى إِذَا كَانَ الْقَابِلُ حَمَلَتْ بِمُوسَى.“

891. Abbas b. Velîd el-Âmülî ve Temîm b. Muntasır el-Vâsıtî'nin bize Yezîd b. Hârûn, Esbağ b. Zeyd, Kâsım b. Eyyûb, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiklerine göre İbn Abbas şöyle demiştir:

“Firavun ve ileri gelenleri toplanarak Allah'ın Halil'i Hz. İbrahim'e (as), soyundan peygamberler ve krallar göndereceğini vaad ettiği hususunu görüştüler ve onlar hakkında bir kısım insanları ellerinde usturalarla göndererek İsrâiloğullarından yeni doğacak olan erkek çocukları kesmeleri konusunda ittifakla bir karar aldılar ve bu kararı da uyguladılar. Firavun ve taraftarları, İsrâiloğullarının yaşlılarının ecelleriyle öldüklerini, çocuklarının da kesildiğini [ve böylece tükenmekte olduklarını] görünce, Firavun onlara dedi ki:

‘İsrailoğulları neredeyse tükenecekler. Sizler, onların sizin için yaptıkları işleri ve hizmetleri bizzat kendiniz yapmak zorunda kalacaksınız.

Bunun için bir yıl, doğan erkek çocukların hepsini öldürün de böylece çocuklar azalsın; ertesi yıl ise sağ bırakın!' Musa'nın (as) annesi erkek çocukların kesilmediği bir yılda Harun'a (as) hamile kaldı. Böylece annesi onu açıktan (gizlemeye gerek olmadan) doğurdu. Nihayet ebelerin olduğu zamanda da [hamile kadınları kontrol ettiği yani çocukların kesildiği yıl] Musa'ya (as) hamile kaldı [böylece Musa da (as) çocukların kesilmediği bir sonraki yıl doğmuş oldu]."[790]

[٨٩٢] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْكَرِيمِ بْنُ الْهَيْثَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ بَشَّارٍ الرَّمَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَعْدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "قَالَتِ الْكَهَنَةُ لِفِرْعَوْنَ: إِنَّهُ يُولَدُ فِي هَذِهِ الْعَامِ مَوْلُودٌ يَذْهَبُ بِمُلْكِكَ. قَالَ: فَجَعَلَ فِرْعَوْنُ عَلَى كُلِّ أَلْفِ امْرَأَةٍ مِائَةَ رَجُلٍ، وَعَلَى كُلِّ مِائَةٍ عَشَرَةً، وَعَلَى كُلِّ عَشَرَةٍ رَجُلًا؛ فَقَالَ: انْظُرُوا كُلَّ امْرَأَةٍ حَامِلٍ فِي الْمَدِينَةِ، فَإِذَا وَضَعَتْ حَمْلَهَا فَانْظُرُوا إِلَيْهِ، فَإِنْ كَانَ ذَكَرًا فَاذْبَحُوهُ، وَإِنْ كَانَ أُنْثَى فَخَلُّوا عَنْهَا. وَذَلِكَ قَوْلُهُ: {يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ}."

892. Bize Abdülkerim b. Heysem'in, İbrahim b. Beşşâr er-Ramâdî, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Sa'd tarikiyle İkrime'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Kâhinler, Firavun'a;

'Bu yıl senin saltanatını yok edecek bir çocuk doğacak.' dedi. Bunun üzerine Firavun her bin kadının başına yüz, her yüz kadının başına on ve her on kadının başına da bir adam dikti ve;

'Şehirdeki hamile olan bütün kadınlara bakın, bir kadın çocuk doğurduğunda ona bakın; eğer doğurduğu çocuk erkekse onu kesin, kızsa bırakın!' dedi. İşte{يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} *"Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık. Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı."*[791] âyetinin anlamı budur."[792] **[1/646]**

---

790 Bu rivayetin tahrici Tâhâ sûresi 40. âyetin tefsirinde gelecektir. Türkî, 1/645.

791 Bakara 2/49.

792 Bu râvinin adı tefsirin bazı nüshalarında سَعِيد şeklinde geçmektedir. Tam adı Ebû Sa'd Saîd b. el-Bakkâl b. el-Merzübân el-Bakkâl el-A'ver'dir. Bu râvi Ebû Sa'd Abdülkerim b. Mâlik el-Cezerî değildir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (8/2774) özetle adı Ebû Sa'd el-A'ver şeklinde geçmektedir. Rivayeti Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/69) Taberî'ye nispet etmiş olup zayıf bir râvidir. Türkî, 1/647.

[٨٩٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ} قَالَ: إِنَّ فِرْعَوْنَ مَلَكَهُمْ أَرْبَعَمِائَةِ سَنَةٍ، فَقَالَتِ الْكَهَنَةُ: إِنَّهُ سَيُولَدُ الْعَامَ بِمِصْرَ غُلَامٌ يَكُونُ هَلَاكُكَ عَلَى يَدَيْهِ. فَبَعَثَ فِي أَهْلِ مِصْرَ نِسَاءً قَوَابِلَ، فَإِذَا وَلَدَتِ امْرَأَةٌ غُلَامًا أُتِيَ بِهِ فِرْعَوْنُ فَقَتَلَهُ وَيَسْتَحْيِي الْجَوَارِي.''

893. Bana Müsennâ b. İbrahim'in, Ebû Ca'fer, Rebî' tarikiyle Ebü'l-Âliye'den rivayet ettiğine göre o, {وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ} *"Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan Firavun ailesinden kurtarmıştık."*[793] âyeti hakkında şöyle demiştir:

"Firavun hanedanı İsrâiloğullarına dört yüz yıl hükmetmişti. Kâhinler;

'Bu yıl Mısır'da bir çocuk doğacak ve senin helakin onun elinden olacaktır!' deyince, Firavun, Mısır halkına ebe kadınlar gönderdi. Bir kadın erkek çocuk doğurduğunda o Firavun'a getiriliyor ve Firavun onu öldürüyordu. Kız çocuklarını ise sağ bırakıyordu."

[٨٩٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ} الْآيَةَ، قَالَ: إِنَّ فِرْعَوْنَ مَلَكَهُمْ أَرْبَعَمِائَةِ سَنَةٍ، وَإِنَّهُ أَتَاهُ آتٍ، فَقَالَ: إِنَّهُ سَيَنْشَأُ فِي مِصْرَ غُلَامٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَيَظْهَرُ عَلَيْكَ وَيَكُونُ هَلَاكُكَ عَلَى يَدَيْهِ. فَبَعَثَ فِي مِصْرَ نِسَاءً'' فَذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ آدَمَ.

894. Bana Müsennâ'nın İshak b. Haccâc, Abdullah b. Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' b. Enes{وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ} *"Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan Firavun ailesinden kurtarmıştık."*[794] âyeti hakkında şöyle demiştir:

Rivayet mevkuf olup İbn Abbas'a nispeti sahihtir. Taberî de *Târîh*'inde (1/225) bu isnadla rivayet etmiştir. Abdülkerim b. Heysem b. Ziyâd el-Kattân, sika ve güvenilir bir râvidir. H. 278'de vefat etmiştir. Beşşâr er-Ramâdî de yine sika bir râvidir. Şâkir, 2/42.

793 Bakara 2/49.

794 Bakara 2/49.

"Firavun, İsrâiloğullarına dört yüz yıl hükmetmişti. Bir kimse ona gelerek,

'Bu yıl Mısır'da bir çocuk doğacak, sana üstün gelecek ve senin helakin onun elinden olacaktır!' deyince, Firavun, Mısır'a [her bir tarafına] ebe kadınlar gönderdi." Râvi, rivayetin devamında yukarıda Âdem'in naklettiği hadisin bir benzerini nakletmiştir. **[1/647]**

[٨٩٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: "كَانَ مِنْ شَأْنِ فِرْعَوْنَ أَنَّهُ رَأَى فِي مَنَامِهِ أَنَّ نَارًا أَقْبَلَتْ مِنْ بَيْتِ الْمَقْدِسِ حَتَّى اشْتَمَلَتْ عَلَى بُيُوتِ مِصْرَ، فَأَحْرَقَتِ الْقِبْطَ وَتَرَكَتْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَأَخْرَبَتْ بُيُوتَ مِصْرَ، فَدَعَا السَّحَرَةَ وَالْكَهَنَةَ وَالْعَافَةَ وَالْقَافَةَ وَالْحَازَةَ، فَسَأَلَهُمْ عَنْ رُؤْيَاهُ، فَقَالُوا لَهُ: يَخْرُجُ مِنْ هَذَا الْبَلَدِ الَّذِي جَاءَ بَنُو إِسْرَائِيلَ مِنْهُ، يَعْنُونَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ، رَجُلٌ يَكُونُ عَلَى وَجْهِهِ هَلَاكُ مِصْرَ. فَأَمَرَ بِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَنْ لَا يُولَدَ لَهُمْ غُلَامٌ إِلَّا ذُبِحُوهُ، وَلَا تُولَدُ لَهُمْ جَارِيَةٌ إِلَّا تُرِكَتْ. وَقَالَ لِلْقِبْطِ: انْظُرُوا مَمْلُوكِيكُمُ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ خَارِجًا فَأَدْخِلُوهُمْ، وَاجْعَلُوا بَنِي إِسْرَائِيلَ يَلُونَ تِلْكَ الْأَعْمَالَ الْقَذِرَةَ. فَجَعَلَ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي أَعْمَالِ غِلْمَانِهِمْ، وَأَدْخِلُوا غِلْمَانَهُمْ؛ فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: {إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ} يَقُولُ: تَجَبَّرَ فِي الْأَرْضِ: {وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا}، يَعْنِي بَنِي إِسْرَائِيلَ، حِينَ جَعَلَهُمْ فِي الْأَعْمَالِ الْقَذِرَةِ {يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ} فَجَعَلَ لَا يُولَدُ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ مَوْلُودٌ إِلَّا ذُبِحَ فَلَا يَكْبُرُ الصَّغِيرُ. وَقَذَفَ اللَّهُ فِي مَشْيَخَةِ بَنِي إِسْرَائِيلَ الْمَوْتَ، فَأَسْرَعَ فِيهِمْ. فَدَخَلَ رُءُوسُ الْقِبْطِ عَلَى فِرْعَوْنَ، فَكَلَّمُوهُ، فَقَالُوا: إِنَّ هَؤُلَاءِ قَدْ وَقَعَ فِيهِمُ الْمَوْتُ، فَيُوشِكُ أَنْ يَقَعَ الْعَمَلُ عَلَى غِلْمَانِنَا بِذَبْحِ أَبْنَائِهِمْ فَلَا تَبْلُغُ الصِّغَارُ وَتَفْنَى الْكِبَارُ، فَلَوْ أَنَّكَ كُنْتَ تُبْقِي مِنْ أَوْلَادِهِمْ. فَأَمَرَ أَنْ يُذْبَحُوا سَنَةً وَيُتْرَكُوا سَنَةً. فَلَمَّا كَانَ فِي السَّنَةِ الَّتِي لَا يُذْبَحُونَ فِيهَا وُلِدَ هَارُونُ، فَتُرِكَ؛ فَلَمَّا كَانَ فِي السَّنَةِ الَّتِي يُذْبَحُونَ فِيهَا حَمَلَتْ بِمُوسَى."

895. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "Firavun, âdeti olduğu üzere yine bir gün rüyasında Beytü'l-Makdis'ten çıkan ve Mısır'ın bütün evlerini saran,

Kıptîleri yakan, İsrâiloğullarına ise dokunmayan bir ateş gördü. Bunun üzerine, sihirbazları, kâhinleri, bilginleri, iz sürücüleri ve falcıları çağırdı ve onlara rüyasının (yorumunu) sordu. Ona cevaben şöyle dediler:

'Beytü'l-Makdis'i kastederek İsrâiloğullarının geldiği bu beldeden bir adam çıkacak ve Mısır'ın helaki onun eliyle olacak!' Bunun üzerine Firavun, İsrâiloğullarına doğan erkek çocukları kesmelerini kız çocuklarını ise bırakmalarını emretti. Kıptîlere de şöyle dedi:

'(Gidin) dışarıda çalışan kölelerinize bakın ve onları geri getirin ve İsrâiloğullarının sırtına bu pis ve zor işleri yükleyin!' **[1/648]**

Böylece İsrâiloğullarını kölelerinin işlerinde çalıştırdılar ve dışarıda çalışan kölelerine onları dâhil ettiler. İşte bu zaman şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ} *"Şüphe yok ki, Firavun yeryüzünde (ülkesinde) büyüklük taslamıştı."*[795] âyetinde buyurduğu zamandır. Bu âyette Allah şöyle der: "Firavun yeryüzünde büyüklendi. {وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا} *"ve ora halkını sınıflara ayırmıştı."*[796] Yani İsrâiloğulları pis ve ağır işlerde onları çalıştırdığı zaman, {يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ} *"onlardan bir kesimi eziyor, oğullarını boğazlıyordu."*[797]

Böylece İsrâiloğullarından bir çocuk doğmaya görsün ki o hemen kesilmeye başladı ve bu nedenle de küçükler büyüyemedi. Bunun üzerine Allah İsrâiloğullarının yaşlılarına ölümü gönderdi ve onlar arasında ölümü hızlandırdı. Bu durumu gören Kıptîlerin ileri gelenleri Firavun'a gelerek onunla konuştular ve ona;

'İsrâiloğullarında ölümler meydana geldi. Onların erkek çocuklarının kesilmesi nedeniyle bizim çocuklarımızın onların yaptığı işleri yapmaları [onların çalıştığı pis ve ağır işleri yapmaları] yakındır. Küçükler büyümüyor, yaşlılar da ölüyor. Keşke sen onların çocuklarını öldürmeyip bıraksan!' dediler. Bunun üzerine Firavun erkek çocuklarının bir yıl kesilmesini bir yıl kesilmeyip bırakılmasını emretti. Onların erkek çocuklarını kesmedikleri bir yıl geldiğinde Harun (as) dünyaya geldi ve kesilmekten kurtuldu. Erkek çocuklarını kestikleri bir yılda ise Musa'nın (as) annesi

795 Kasas 28/4.
796 Kasas 28/4.
797 Kasas 28/4.

ona hamile kaldı [dolayısıyla doğumu da çocukların kesildiği bir yıla denk gelmiş oldu]."[798]

[٨٩٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: "ذُكِرَ لِي أَنَّهُ لَمَّا تَقَارَبَ زَمَانُ مُوسَى أَتَى مُنَجِّمُو فِرْعَوْنَ وَحُزَاتُهُ إِلَيْهِ، فَقَالُوا لَهُ: تَعْلَمُ أَنَّا نَجِدُ فِي عِلْمِنَا أَنَّ مَوْلُودًا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَظَلَّكَ زَمَانُهُ الَّذِي يُولَدُ فِيهِ، يَسْلُبُكَ مُلْكَكَ وَيَغْلِبُكَ عَلَى سُلْطَانِكَ، وَيُخْرِجُكَ مِنْ أَرْضِكَ، وَيُبَدِّلُ دِينَكَ. فَلَمَّا قَالُوا لَهُ ذَلِكَ، أَمَرَ بِقَتْلِ كُلِّ مَوْلُودٍ يُولَدُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْغِلْمَانِ، وَأَمَرَ بِالنِّسَاءِ يُسْتَحْيَيْنَ. فَجَمَعَ الْقَوَابِلَ مِنْ نِسَاءِ مَمْلَكَتِهِ، فَقَالَ لَهُنَّ: لَا يَسْقُطْنَ عَلَى أَيْدِيكُنَّ غُلَامٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا قَتَلْتُنَّهُ. فَكُنَّ يَفْعَلْنَ ذَلِكَ، وَكَانَ يَذْبَحُ مَنْ فَوْقَ ذَلِكَ مِنَ الْغِلْمَانِ، وَيَأْمُرُ بِالْحَبَالَى فَيُعَذَّبْنَ حَتَّى يَطْرَحْنَ مَا فِي بُطُونِهِنَّ."

896. Bize Muhammed b. Muhammed'in, Seleme tarikiyle İbn İshak'tan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Bana söylendiğine göre Musa'nın (as) [doğma] zamanı yaklaştığında Firavun'un müneccimleri ve bilginleri ona geldiler ve şöyle dediler:

'Biliyor musun? Bizim elimizdeki bilgilere göre İsrâiloğullarından bir çocuk doğacak ve o doğduğu zaman seni hâkimiyeti altına alacak, hükümdarlığını zorla elinden alacak, saltanatında sana üstün gelecek, seni ülkenden sürgün edecek ve dinini değiştirecek!' Onlar Firavun'a bunları söyleyince o, derhal İsrâiloğullarından doğan bütün erkek çocukların öldürülmesini ve kadınların sağ bırakılmasını emretti. Ülkesindeki bütün kadın ebeleri topladı ve onlara şöyle dedi:

'İsrâiloğullarının erkek çocuklarından elinize bir çocuk düşmeye görsün ki onu mutlaka öldürün.'

Onlar da bu emri yerine getirdiler. O hamilelere işkence yapılmasını ve böylece karınlarındaki çocukları düşürmelerini sağlayarak [doğan] bu

798 Bu rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/106'da (506) Amr tarikiyle nakletmiştir. Rivayeti Taberî, *Târîh*'inde (1/388) Musa b. Harun tarikiyle Süddî'den bilinen senediyle nakletmiştir. Taberî rivayetin kalan kısmını bölmüş ve ileride buna yer vermiştir. Türkî, 1/649.

erkek çocuklardan [henüz doğmamış anne karnında olanları da öldürerek] daha fazlasını öldürüyordu."[799]

[٨٩٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "لَقَدْ ذُكِرَ أَنَّهُ كَانَ لَيَأْمُرُ بِالْقَصَبِ فَيُشَقُّ حَتَّى يُجْعَلَ أَمْثَالَ الشِّفَارِ، ثُمَّ يُصَفُّ بَعْضُهُ إِلَى بَعْضٍ، ثُمَّ يُؤْتَى بِالْحَبَالَى مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَيُوقَفْنَ عَلَيْهِ فَيَحُزُّ أَقْدَامَهُنَّ، حَتَّى إِنَّ الْمَرْأَةَ مِنْهُنَّ لَتَمْصَعُ بِوَلَدِهَا فَيَقَعُ مِنْ بَيْنِ رِجْلَيْهَا، فَتَظَلُّ تَطَؤُهُ تَتَّقِي بِهِ حَدَّ الْقَصَبِ عَنْ رِجْلِهَا لِمَا بَلَغَ مِنْ جَهْدِهَا. حَتَّى أَسْرَفَ فِي ذَلِكَ وَكَادَ يُفْنِيهِمْ، فَقِيلَ لَهُ: أَفَنَيْتَ النَّاسَ وَقَطَعْتَ النَّسْلَ، وَإِنَّهُمْ خَوَلُكَ وَعُمَّالُكَ. فَأَمَرَ أَنْ يُقْتَلَ الْغِلْمَانُ عَامًا وَيُسْتَحْيُوا عَامًا. فَوُلِدَ هَارُونُ فِي السَّنَةِ الَّتِي يُسْتَحْيَا فِيهَا الْغِلْمَانُ، وَوُلِدَ مُوسَى فِي السَّنَةِ الَّتِي فِيهَا يُقْتَلُونَ."

897. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, Muhammed b. İshak, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Bana rivayet edildiğine göre Firavun kamışın ikiye yarılarak jilet/ustura gibi keskin yapılmasını daha sonra [birbirine bağlanıp] yan yana sıralanmasını emrediyordu. Sonra da İsrâiloğullarından hamile kadınlar getirilerek onun üzerine durdurulup bu kadınların çocuklarını iki ayakları arasına düşürmeleri için ayaklarından çizikler şeklinde kesilerek acı veriliyordu. Böylece o kadın olanca gücüyle ayaklarıyla [onca acıya rağmen] kamışın keskin ucuna devamlı basarak karnındaki çocuğu kamışın ucundan [ayaklarının arasından o kamışın keskin ve sivri ucunun üzerine düşüp ölmesinden] korumaya çalışıyordu. Firavun erkek çocuklarını öldürme işinde aşırı gidince neredeyse onların hepsinin kökünü kazıyıp yok edecekti. Kendisine;

'İnsanları yok ettin ve nesli kuruttun oysa onlar senin hizmetkârların ve işçilerindir.' denildi. Bunun üzerine erkek çocuklarının bir yıl öldürülmesini diğer yıl sağ bırakılmasını emretti. İşte Harun (as) erkek çocukların sağ bırakıldığı senede doğdu. Musa (as) ise erkek çocukların öldürüldüğü yılda doğdu."[800] **[1/649]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der:

---

799 Rivayeti Taberî, *Târîh*'inde (1/387) nakletmiştir. Rivayetin baş tarafı 1/645'te geçmiştir. Türkî, 1/649.

800 Taberî bu rivayeti *Târîh*'inde (1/387, 388) nakletmiştir. Türkî, 1/650.

1- Görüşlerine yer verdiğimiz ilim ehli Firavun hanedanı İsrâiloğullarının erkek çocuklarını kestiğini ve kadınlarını da sağ bırakmadığını söylemektedirler. O zaman -görüşlerine yer verdiğimiz bu âlimlerin yaklaşımına göre- âyetin tefsiri şöyledir: "{وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ} *"kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı"*[801] onları [kadınları] bırakıyorlar ve onları öldürmüyorlardı."

İbn Abbas, Ebü'l-Âliye, Rebî' b. Enes ve Süddî'den {وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ} *"kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı"*[802] âyetinin tefsiri hakkında gelen tefsirlere göre Firavun'un doğumları esnasında sadece kız çocuklarını [öldürmeyip] bırakması, kız çocuklarının çocuklukları esnasında ve doğumları sonrasında امْرَأَةٌ "kadın" olarak isimlendirilmesi ve küçük kız çocuklarının çocuk oldukları halde kadınlar olarak isimlendirilmesinin caiz olması gerekir. Çünkü bu âlimler Allah Azze ve Celle'nin {وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ} *"kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı"*[803] sözünü şöyle tefsir ettiler: "Firavun hanedanı çocuklardan kız olanları doğdukları anda bırakıyorlar onları öldürmüyorlardı." **[1/650]**

İbn Cüreyc onların bu görüşlerine karşı çıkmıştır. Bu konudaki görüşünü içeren rivayette şöyle demiştir:

[٨٩٨] حَدَّثَنَا بِهِ الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «قَوْلُهُ: {وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ} قَالَ: يَسْتَرِقُّونَ نِسَاءَكُمْ.»

898. Bana Kâsım b. Hasan, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc {وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ} *"kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı"*[804] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar kadınlarınızı köleleştiriyordu."

İbn Cüreyc bu sözüyle {وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ} *"kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı"*[805] sözü hakkında görüşlerine yer verdiğimiz kimselerin kız çocuklarının sağ bırakıldığı şeklindeki yaklaşımlarına karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre kız çocukları için نِسَاءٌ isminin kullanılması gerekli değildir. Daha sonra İbn Cüreyc karşı çıktığı bu görüşten daha büyük hata olan bir başka görüşe, {وَيَسْتَحْيُونَ} ifadesine "köleleştiriyorlardı" mânası veren görüşe katılmıştır. Bu Arapçada ve Arapça dışındaki dillerde olmayan bir tefsirdir.

801 Bakara 2/49.
802 Bakara 2/49.
803 Bakara 2/49.
804 Bakara 2/49.
805 Bakara 2/49.

Çünkü الحَيَاةُ kelimesinde ["yapmak istemek" anlamındaki] bir kelime olan اِسْتِحْيَاءٌ "sağ bırakmak istemek" anlamındadır. Tıpkı [اسْتِفْعَالٌ bâbında] الْبَقَاءُ kelimesinden الِاسْتِبْقَاءُ "Kalmasını istemek" ve السَّقْيُ kelimesinden الِاسْتِسْقَاءُ "Yağmur yağmasını istemek" kullanımlarında olduğu gibi. Dolayısıyla fiilin anlamının "köleleştirmek" olması imkânsızdır.

2- Diğer bazıları da {يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ} *"Oğullarınızı boğazlıyorlardı"*[806] sözünü "Babalarınızın çocukları olan erkeklerinizi kesip öldürüyordu." şeklinde tefsir etmişler ve kesilenlerin çocuklar olduğunu kabul etmemişlerdir. Çünkü âyette onlara göre النِّسَاءُ kelimesine erkekleri bitiştirerek yani peş peşe kullanmıştır. Onlar bu görüşlerini izaha devamla şöyle derler: "Şanı yüce olan Allah'ın verdiği haberde sağ bırakılanlar kadınlardır. Bu açık işaret kesilenlerin erkekler olduğunu çocuklar olmadığını göstermektedir. Çünkü eğer kesilenler o erkek çocuklar olsaydı kesilmeyip sağ bırakılanların da kız çocuklar olması gerekirdi." Onlar yine sözlerine devamla şöyle der: "Şanı yüce olan Allah'ın bildirdiğinde sağ bırakılanların kadınlar, kesilenlerin de erkekler olduğunu ortaya koymaktadır." **[1/651]**

Bu görüşü ileri sürenler -sahabe ve tâbiînden müfessirlerin görüşünden çıkmakla birlikte- doğru görüşü dikkate almamışlardır. Çünkü şanı yüce olan Allah, Musa'nın (as) annesine Musa'yı emzirmesi emrine dair vahyinden haber vermiştir. Onu sandıkla birlikte denize atmada endişelenip daha sonra deniz onu karaya çıkarıp atınca bununla anlaşılmıştır ki eğer bu topluluk [Firavun ailesi] onlar sadece erkekleri öldürüyor ve kadınları bırakıyor olsalardı Musa'nın annesinin onu denize atmaya ihtiyacı olmazdı. Ya da Musa (as) yetişkin bir erkek olsaydı annesi onu sandığa koymazdı.

Fakat bize göre İbn Abbas'ın ve daha önce görüşünü naklettiğimiz kimselerin Firavun'un erkek çocukları kesmesi ve kız çocuklarını bırakmasına dair tefsiri [doğru olandır]. Şöyle de denilmiştir: "{وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ} *"kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı"*[807] âyeti "kadınlarınızı sağ bırakıyordu" anlamındadır. Çünkü kız çocukları da öldürülmeyip sağ bırakılmada annelerine dâhildir [yani onlar gibidir] ve anneleri de kuşkusuz kadındırlar. Zira onlar kadınların ne küçüklerini öldürüyorlardı ne de büyüklerini. Bu nedenle {وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ} *"kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı"*[808] denilmiştir. Allah bu sözle anneleri ve doğurdukları kızları kastetmiştir. Tıpkı içlerinde

806 Bakara 2/49.
807 Bakara 2/49.
808 Bakara 2/49.

erkek çocuklar da bulunduğu halde قَدْ أَقْبَلَ الرِّجَالُ "Erkekler geldi." denilmesi gibi. Allah'ın {وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ} *"kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı"*[809] sözü de böyledir [Yani içlerinde kız çocukları da olduğu halde "kadınlarınızı sağ bıraktı." denilmiştir]. Ancak erkeklere gelince onlardan sadece doğanlar yani küçük çocuklar kesilmiştir [bu nedenle] âyette {يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ} *"erkek çocuklarınızı kesiyordu."* denilmiş, "erkeklerinizi kesiyordu" denilmemiştir.

4. {وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} "Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir belâ (nimet, imtihan) vardı."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} *"Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Allah'ın {وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} *"Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir belâ vardı."*[810] sözüne gelince Allah bu sözle şunu kastediyor: "Bizim sizi kurtarmada size yaptıklarımızda -[âyetin başında] açıkladığım üzere [Allah] Firavun ailesinin size yaptığı azaba düçar olduğunuzda- size Rabbinizden (gelen) büyük bir nimet vardır." **[1/652]**

1- Allah بَلَاءٌ sözüyle bir nimeti kastetmektedir.

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[٨٩٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} قَالَ: نِعْمَةٌ.»

899. Müsennâ b. İbrahim'in bana, Ebû Salih, Muâviye b. Salih tarikiyle Ali b. Ebî Talha'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} *"Size Rabbinizden (gelen) büyük bir belâ."*[811]sözü hakkında [onda geçen {بَلَاءٌ} kelimesinin anlamı hakkında] şöyle demiştir: "[O] bir nimettir."[812]

---

809 Bakara 2/49.
810 Bakara 2/49.
811 Bakara 2/49.
812 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/106) Ebû Salih tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/653.

[٩٠٠] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «فِي قَوْلِهِ: {وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} أَمَّا الْبَلَاءُ: فَالنِّعْمَةُ.»

900. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} *"Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir belâ vardı."*[813] âyeti hakkında şöyle demiştir: "الْبَلَاءُ kelimesinin anlamına gelince o 'nimet' anlamındadır."[814]

[٩٠١] وَحَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} قَالَ: نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمَةٌ.»

901. Bize Süfyân'ın, babasından (Vekî' b. Cerrâh), Süfyân tarikiyle bir kişiden rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} *"Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir belâ vardı."*[815] âyeti hakkında şöyle demiştir: "O, Rabbinizden büyük bir nimettir."[816]

[٩٠٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَ حَدِيثِ سُفْيَانَ.

902. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki Süfyân hadisinin aynısını nakletmiştir.

[٩٠٣] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «{وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} قَالَ: نِعْمَةٌ عَظِيمَةٌ.»

903. Bana Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc{وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} *"Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir belâ vardı."*[817] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Büyük bir nimettir."

---

813 Bakara 2/49.

814 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/106) Amr tarikiyle nakletmiştir. Daha önce 1/648'de geçen rivayete bakılabilir. Türkî, 1/653.

815 Bakara 2/49.

816 Rivayeti Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/69'da) Vekî''e isnad etmiştir. İbn Ebî Hâtim de *Tefsîr*'inde (1/106) muallak olarak nakletmiştir. Türkî, 1/653.

817 Bakara 2/49.

2- Arapların konuşmalarında الْبَلَاءُ kelimesinin aslı "seçmek ve imtihan etmektir." Sonra da "hayır ve şer" anlamında kullanılır. Çünkü imtihan ve seçme bazen hayırla olduğu gibi bazen de şerle olur. Şanı yüce olan Allah'ın {وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ} *"Belki dönüş yaparlar diye de onları güzellikler ve kötülükler ile sınadık."*[818] sözünde *"onları sınadık"* buyurduğu gibi. Yine şanı yüce olan Allah'ın {وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً} *"Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz."*[819] Sonra Araplar hayrı da şerri de "bela" olarak isimlendirirler. Ancak şu var ki çoğunluk onu "şer" anlamında kullanır. Geçmiş zaman (mazi) kipinde بَلَوْتُهُ بَلَاءً "Onu bir bela ila sınadım." denirken şimdiki zaman kipinde (muzari) أَبْلُوهُ بَلَاءً "Onu bir bela ile sınıyorum." denilir.

Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın şu sözü de bu anlamdadır:

جَزَى اللَّهُ بِالْإِحْسَانِ مَا فَعَلَا بِكُمْ ... وَأَبْلَاهُمَا خَيْرَ الْبَلَاءِ الَّذِي يَبْلُو

Allah, o ikisinin size yaptıklarına ihsan ile karşılık verdi
Ve onları mükâfat olarak verdiği belaların en hayırlısı ile imtihan etti[820] **[1/653]**

Şâir her iki kullanımı da bu beytinde birleştirdi. Çünkü o bu beyitte şunu kastetmiştir: Allah, kullarını sınadığı nimetlerin en hayırlısını ikisine de nimet olarak verdi.

[BAKARA SÛRESİ 50. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾

"Hani, sizin için denizi yarmıştık, sizi kurtarmıştık, gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk." (Bakara 2/50)

1. {وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ} "Hani, sizin için denizi yarmıştık."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ} *"Hani, sizin için denizi yarmıştık."* sözünün tefsiri:

---

818 A'râf 7/168.
819 Enbiyâ 21/35.
820 Bk. *Şerhu Dîvânı Züheyr*, s. 109.

{وَإِذْ فَرَقْنَا} *"Hani yarmıştık."*[821] sözünün tefsirine gelince, bu söz {وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ} *"Hani sizi kurtarmıştık."*[822] sözüne atıftır. Mânası ise; "Benim size verdiğim nimetimi hatırlayın ve yine sizi Firavun ailesinden kurtarıp sizin için denizi yardığımızı hatırlayın." şeklindedir.

{فَرَقْنَا بِكُمُ} *"Sizin için yarmıştık."*[823] sözünün anlamı ise şudur: Sizin için denizi yardık demektir. Çünkü onlar on iki kabileydi ve Allah denizi on iki yola ayırdı. Böylece her bir boy kendileri için açılan bu yoldan ilerlerdi. Şanı yüce olan Allah'ın denizi onlar için yarması ve [sayılarınca] bölmesi onların on iki boya ayrılması nedeniyle işte böyle olmuştur.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٩٠٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ: "لَمَّا أَتَى مُوسَى الْبَحْرَ كَنَّاهُ أَبَا خَالِدٍ، وَضَرَبَهُ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ، فَدَخَلَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ، وَكَانَ فِي الْبَحْرِ اثْنَا عَشَرَ طَرِيقًا فِي كُلِّ طَرِيقٍ سِبْطٌ."

904. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Musa denize vardığı zaman onu 'Ebû Hâlid' diye adlandırdı ve ona asası ile vurunca deniz yarıldı ve her bir parçası koca bir dağ gibiydi. Daha sonra İsrâiloğulları denize girdiler. Denizde on iki yol ve her bir yolda da bir boy vardı."[824] **[1/654]**

Basralı nahivcilerden biri şöyle dedi: "Allah Teâlâ'nın {وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ} *"Hani sizin için denizi yarmıştık."*[825] sözünün anlamı şudur: 'Suyun ve sizin aranızı ayırdık.' Bununla şunu kastetmektedir: 'Sizinle suyun arasını ayırdık ve denizden geçerken [geçebileceğiniz şekilde] size orada yer ayırdık.'"

Bu yaklaşım Kur'ân'ın zahirine aykırıdır. Çünkü şanı yüce olan Allah denizi İsrâiloğulları için yardığını bildirmiş olup denizle onların arasını

821 Bakara 2/50.
822 Bakara 2/49.
823 Bakara 2/50.
824 Rivayetin tamamı 1/681'de gelecektir. Türkî, 1/655.
825 Bakara 2/50.

ayırdığını söylememiştir ki bu sözü söyleyenlerin tefsiri [doğru] olsun. Ayrıca Allah'ın İsrâiloğulları için denizi yarması bu konuda gelen rivayetlere göre ve açıkladığımız üzere onlar için denizin yollarını [on ikiye] ayırmasıdır.

2. {فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} "Sizi kurtarmıştık, gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} *"Sizi kurtarmıştık, gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk."* sözünün tefsiri:

Bir kimse bize; "Allah Firavun ailesini nasıl boğdu ve İsrâiloğullarını nasıl kurtardı?" derse ona şu rivayetlerle cevap verilir:

[٩٠٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادِ بْنِ الْهَادِ، قَالَ: «لَقَدْ ذُكِرَ لِي أَنَّهُ خَرَجَ فِرْعَوْنُ فِي طَلَبِ مُوسَى عَلَى سَبْعِينَ أَلْفًا مِنْ دُهْمِ الْخَيْلِ سِوَى مَا فِي جُنْدِهِ مِنْ شُهْبِ الْخَيْلِ؛ وَخَرَجَ مُوسَى، حَتَّى إِذَا قَابَلَهُ الْبَحْرُ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ عَنْهُ مُنْصَرَفٌ، طَلَعَ فِرْعَوْنُ فِي جُنْدِهِ مِنْ خَلْفِهِمْ {فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَى إِنَّا لَمُدْرَكُونَ قَالَ} مُوسَى: {كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ} أَيْ لِلنَّجَاةِ، وَقَدْ وَعَدَنِي ذَلِكَ وَلَا خُلْفَ لِوَعْدِهِ."

905. Bize İbn Humeyd'in Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî tarikiyle rivayet ettiğine göre Şeddâd b. el-Hâd şöyle demiştir: "Bana rivayet edildiğine göre Firavun, Musa'yı aramak için alaca atlar hariç yetmiş bin siyah atla çıktı. Bu arada Musa da (as) çıkmıştı ancak karşısına deniz çıkınca ona kaçacak bir yer kalmamıştı. Bu arada Firavun da ordusuyla birlikte göründü: {فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَى إِنَّا لَمُدْرَكُونَ} *"İki topluluk birbirini görünce Musa'nın arkadaşları, 'Eyvah yakalandık.' dediler."*[826] {كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ} Musa: *"Hayır! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir."* dedi." Yani kurtuluş için. O bana bunu vaad etti. O, vaadinden dönmez."[827] **[1/655]**

---

826 Şu'arâ 26/62.

827 Rivayeti Taberî, *Târîh*'inde (1/430) nakletmiştir. İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (8/2769, 2773) (15655) Seleme tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/656.

[٩٠٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: «أَوْحَى اللَّهُ إِلَى الْبَحْرِ فِيمَا ذُكِرَ إِذَا ضَرَبَكَ مُوسَى بِعَصَاهُ فَانْفَلِقْ لَهُ، قَالَ: فَبَاتَ الْبَحْرُ يَضْرِبُ بَعْضُهُ بَعْضًا فَرَقًا مِنَ اللَّهِ وَانْتِظَارَ أَمْرِهِ، فَأَوْحَى اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ إِلَى مُوسَى: {أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ} فَضَرَبَهُ بِهَا وَفِيهَا سُلْطَانُ اللَّهِ الَّذِي أَعْطَاهُ، {فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ} أَيْ كَالْجَبَلِ عَلَى نَشَزٍ مِنَ الْأَرْضِ. يَقُولُ اللَّهُ لِمُوسَى: {فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى} فَلَمَّا اسْتَقَرَّ لَهُ الْبَحْرُ عَلَى طَرِيقٍ قَائِمَةٍ يَبَسٍ سَلَكَ فِيهِ مُوسَى بِبَنِي إِسْرَائِيلَ، وَأَتْبَعَهُ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ.“

906. Bize İbn Humeyd'in Seleme, tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn İshak şöyle demiştir: "Rivayet edildiğine göre Allah, denize 'Musa (as) sana asası ile vurduğunda yarıl.' diye vahyetmiştir. Sonra deniz bir kısmı diğer kısmına vurarak [çalkalanarak] Allah'ın yarması için emrini bekler bir halde sabahladı. Sonra Allah, Musa'ya (as) {أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ} *"asan ile denize vur."*[828] diye vahyetti ve o da denize asasıyla vurdu. O asada Allah'ın ona verdiği güç vardı ve bu güç sayesinde {فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ} *"Deniz derhal yarıldı. Her parçası koca bir dağ gibiydi."*[829] Yani her biri dağ gibi [büyük] yerden yüksek bir tepedeydi. Sonra Allah, Musa'ya (as) şöyle dedi:

{فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى}

"Yakalanmaktan korkmaksızın, endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç' diye vahyettik."[830]

Daha sonra deniz onun için dümdüz kuru bir yol olunca Musa (as) ve İsrâiloğulları oradan geçti. Firavun ve ordusu da onu takip etti."[831]

[٩٠٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادِ بْنِ الْهَادِ اللَّيْثِيِّ، قَالَ: «حُدِّثْتُ أَنَّهُ، لَمَّا

828 Şu'arâ 26/63.
829 Şu'arâ 26/63.
830 Tâhâ 20/77.
831 Rivayet Taberî'nin, *Târîh*'inde (1/420) geçmektedir. İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (8/2772, 2773) (15670, 15677) Seleme tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/656.

دَخَلَ بَنُو إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ، فَلَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ أَحَدٌ، أَقْبَلَ فِرْعَوْنُ وَهُوَ عَلَى حِصَانٍ لَهُ مِنَ الْخَيْلِ حَتَّى وَقَفَ عَلَى شَفِيرِ الْبَحْرِ، وَهُوَ قَائِمٌ عَلَى حَالِهِ، فَهَابَ الْحِصَانُ أَنْ يُنْفِذَهُ؛ فَعَرَضَ لَهُ جِبْرِيلُ عَلَى فَرَسٍ أُنْثَى وَدِيقٍ، فَقَرَّبَهَا مِنْهُ فَشَمَّهَا الْفَحْلُ، فَلَمَّا شَمَّهَا قَدَّمَهَا، فَتَقَدَّمَ مَعَهَا الْحِصَانُ عَلَيْهِ فِرْعَوْنُ، فَلَمَّا رَأَى جُنْدُ فِرْعَوْنَ فِرْعَوْنَ قَدْ دَخَلَ دَخَلُوا مَعَهُ وَجِبْرِيلُ أَمَامَهُ، وَهُمْ يَتَّبِعُونَ فِرْعَوْنَ وَمِيكَائِيلَ عَلَى فَرَسٍ مِنْ خَلْفِ الْقَوْمِ يَسُوقُهُمْ، يَقُولُ: الْحَقُوا بِصَاحِبِكُمْ. حَتَّى إِذَا فَصَلَ جِبْرِيلُ مِنَ الْبَحْرِ لَيْسَ أَمَامَهُ أَحَدٌ، وَوَقَفَ مِيكَائِيلُ عَلَى نَاحِيَتِهِ الْأُخْرَى وَلَيْسَ خَلْفَهُ أَحَدٌ، طَبَقَ عَلَيْهِمُ الْبَحْرَ، وَنَادَى فِرْعَوْنُ حِينَ رَأَى مِنْ سُلْطَانِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَقُدْرَتِهِ مَا رَأَى وَعَرَفَ ذِلَّتَهُ وَخَذَلَتْهُ نَفْسُهُ: {آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ}."

907. Bize İbn Humeyd'in Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî tarikiyle rivayet ettiğine göre Şeddâd b. Hâd el-Leysî şöyle demiştir: "Bana rivayet edildiğine göre, İsrâiloğulları denize girip onlardan [dışarıda girmeyen] kimse kalmadığında Firavun, atının üzerindeyken denize yöneldi ta ki denizin kenarına kadar geldi ve o bulunduğu hal üzereyken atı denize girmekten ürktü. Bunun üzerine Cebrâil (as) dişi ve erkeğine kızışmış bir kısrak ile ona göründü (önünden ilerledi) ve o denize girince diğerleri de girdiler ve Cebrâil onun önündeydi. Firavun'un askerleri onun peşinden giderken Mikail de kavminin arkasında bir at üzerinde onları ileri sürüyor ve şöyle diyordu: 'Arkadaşınıza katılın (onu takip edin).' Ta ki Cebrâil önünde hiç kimse olmadan denizi yardı ve Mikail de denizin öbür ucunda durdu ve arkasında kimse yoktu. Deniz üzerlerine kapandı. Bunun üzerine Firavun, şanı yüce olan Allah'ın güç ve kudretini görüp acizliğini anlayınca ve nefsi kendisini Allah'ın yardımından yoksun bırakınca şöyle seslendi:

{آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ}

"İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka hiçbir ilah olmadığına inandım. Ben de Müslümanlardanım' dedi."[832] **[1/656]**

---

832 Yûnus 10/90. Rivayeti Taberî, *Târîh*'inde (1/420-421) nakletmiştir. İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (8/2775, 2776) (15687) Seleme tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/657.

[٩٠٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ الْأَوْدِيِّ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} قَالَ: لَمَّا خَرَجَ مُوسَى بِبَنِي إِسْرَائِيلَ بَلَغَ ذَلِكَ فِرْعَوْنَ، فَقَالَ: لَا تَتَّبِعُوهُمْ حَتَّى يَصِيحَ الدِّيكُ. قَالَ: فَوَاللَّهِ مَا صَاحَ لَيْلَتَئِذٍ دِيكٌ حَتَّى أَصْبَحُوا فَدَعَا بِشَاةٍ فَذُبِحَتْ، ثُمَّ قَالَ: لَا أَفْرُغُ مِنْ كَبِدِهَا حَتَّى يَجْتَمِعَ إِلَيَّ سِتُّمِائَةِ أَلْفٍ مِنَ الْقِبْطِ. فَلَمْ يَفْرُغْ مِنْ كَبِدِهَا حَتَّى اجْتَمَعَ إِلَيْهِ سِتُّمِائَةِ أَلْفٍ مِنَ الْقِبْطِ. ثُمَّ سَارَ، فَلَمَّا أَتَى مُوسَى الْبَحْرَ، قَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ يُقَالُ لَهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ: أَيْنَ أَمَرَكَ رَبُّكَ يَا مُوسَى؟ قَالَ: أَمَامَكَ. يُشِيرُ إِلَى الْبَحْرِ. فَأَقْحَمَ يُوشَعُ فَرَسَهُ فِي الْبَحْرِ حَتَّى بَلَغَ الْغَمْرَ، فَذَهَبَ بِهِ ثُمَّ رَجَعَ، فَقَالَ: أَيْنَ أَمَرَكَ رَبُّكَ يَا مُوسَى؟ فَوَاللَّهِ مَا كَذَبْتَ وَلَا كُذِبْتَ. فَفَعَلَ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ أَوْحَى اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ إِلَى مُوسَى: {أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ} يَقُولُ: مِثْلَ جَبَلٍ. قَالَ: ثُمَّ سَارَ مُوسَى وَمَنْ مَعَهُ وَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ فِي طَرِيقِهِمْ، حَتَّى إِذَا تَتَامُّوا فِيهِ أَطْبَقَهُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ، فَلِذَلِكَ قَالَ: {وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} قَالَ مَعْمَرٌ: قَالَ قَتَادَةُ: كَانَ مَعَ مُوسَى سِتُّمِائَةِ أَلْفٍ، وَأَتْبَعَهُ فِرْعَوْنُ عَلَى أَلْفِ أَلْفٍ وَمِائَةِ أَلْفِ حِصَانٍ.“

908. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer, Ebî İshak el-Hemdânî tarikiyle rivayet ettiğine göre Amr b. Meymûn el-Evdî{وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} *“Hani, sizin için denizi yarmış, sizi kurtarmış, gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk.”*[833] âyeti hakkında şöyle demiştir:

“Musa (as) İsrâiloğullarını alıp geceleyin çıkarak yola koyulduğunda bu durum Firavun'a haber edildi. O,

'Horoz ötünceye kadar onların peşinden gitmeyin.' dedi. Râvi Amr b. Meymûn der ki:

833 Bakara 2/50.

'Vallahi o gece sabah oluncaya kadar hiçbir horoz ötmedi.' Sabah olunca [Firavun] bir koyun isteyerek kesilmesini istedi. Koyun kesildi. Ardından,

'Kıptîlerden altı yüz bin kişi toplanıncaya kadar onun ciğerini çıkarıp (içini boşaltmam).' dedi. O koyunun ciğerini bitirmeden altı yüz bin Kıptî toplandı. Daha sonra yola koyuldular. Musa denize gelince ashâbından 'Yûşâ b. Nûn' denilen birisi ona;

'Rabbin nereden geçmemizi emretti?' diye sorunca Musa (as) ona denizi işaret ederek;

'Önünden' dedi. Bunun üzerine Yûşâ, atını denize sürdü, denizde bir süre ilerleyip çoğunu geçtikten sonra geri döndü ve tekrar;

'Rabbin nereden geçmemizi emretti?' diye sordu. [Hz. Musa aynı cevabı verip denizi işaret edince] ve;

'Allah'a yemin ederim ki sen yalan söylemediğin gibi sen yalanlanmadın da' dedi. Sonra bunu [atını denize sürüp geri dönme işini] üç defa tekrarladı. Bunun üzerine Allah, Musa'ya (as) şöyle vahyetti:

{أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ}

"Bunun üzerine Musa'ya, 'Asan ile denize vur' diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı. Her parçası koca bir dağ gibiydi."[834]

Allah âyette her bir yolun koca bir dağ gibi olduğunu söylemektedir. Daha sonra Musa (as) ve beraberindekiler bu yoldan ilerledi ve karşıya geçti. Firavun da onların gittikleri bu yollarında onları takip etti. Firavun ve askerlerinin hepsi denize girince Allah denizi onların üzerine kapattı. Allah işte bu nedenle âyette şöyle demiştir:

{وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ}

"[sizi kurtarmış] Ve gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk."

Ma'mer, Katâde'nin şöyle dediğini nakleder: 'Musa ile birlikte altı yüz bin kişi vardı. Firavun onu bir milyon yüz bin atlı süvari ile takip etmişti.'"[835] **[1/657]**

---

834 Şu'arâ 26/63.

835 Bk. Tefsîru Abdürrezzâk, 1/45; rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/106, 107) (508) Hasan b. Yahyâ tarikiyle nakletmiştir. Aynı şekilde (8/2771) (15667) İsrâil

[٩٠٩] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ بْنُ الْهَيْثَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ بَشَّارٍ الرَّمَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «أَوْحَى اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ }إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ{. قَالَ: فَسَرَى مُوسَى بِبَنِي إِسْرَائِيلَ لَيْلًا، فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ فِي أَلْفِ أَلْفِ حِصَانٍ سِوَى الْإِنَاثِ وَكَانَ مُوسَى فِي سِتِّمِائَةِ أَلْفٍ، فَلَمَّا عَايَنَهُمْ فِرْعَوْنُ قَالَ: {إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ} فَسَرَى مُوسَى بِبَنِي إِسْرَائِيلَ حَتَّى هَجَمُوا عَلَى الْبَحْرِ، فَالْتَفَتُوا فَإِذَا هُمْ بِرَهْجِ دَوَابِّ فِرْعَوْنَ فَقَالُوا: يَا مُوسَى {أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا} هَذَا الْبَحْرُ أَمَامَنَا، وَهَذَا فِرْعَوْنُ قَدْ رَهَقَنَا بِمَنْ مَعَهُ {قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ} قَالَ: فَأَوْحَى اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ إِلَى مُوسَى {أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ} وَأَوْحَى إِلَى الْبَحْرِ: أَنِ اسْمَعْ لِمُوسَى وَأَطِعْ إِذَا ضَرَبَكَ. قَالَ: فَبَاتَ الْبَحْرُ لَهُ أَفْكَلُ، يَعْنِي لَهُ رِعْدَةٌ، لَا يَدْرِي مِنْ أَيِّ جَوَانِبِهِ يَضْرِبُهُ، قَالَ: فَقَالَ يُوشَعُ لِمُوسَى: بِمَاذَا أُمِرْتَ؟ قَالَ: أُمِرْتُ أَنْ أَضْرِبَ الْبَحْرَ. قَالَ: فَاضْرِبْهُ. قَالَ: فَضَرَبَ مُوسَى الْبَحْرَ بِعَصَاهُ، فَانْفَلَقَ، فَكَانَ فِيهِ اثْنَا عَشَرَ طَرِيقًا، كُلُّ طَرِيقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ، فَكَانَ لِكُلِّ سِبْطٍ مِنْهُمْ طَرِيقٌ يَأْخُذُونَ فِيهِ. فَلَمَّا أَخَذُوا فِي الطَّرِيقِ، قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: مَا لَنَا لَا نَرَى أَصْحَابَنَا؟ قَالُوا لِمُوسَى: أَيْنَ أَصْحَابُنَا لَا نَرَاهُمْ؟ قَالَ: سِيرُوا فَإِنَّهُمْ عَلَى طَرِيقٍ مِثْلِ طَرِيقِكُمْ. قَالُوا: لَا نَرْضَى حَتَّى نَرَاهُمْ، قَالَ سُفْيَانُ، قَالَ عَمَّارٌ الدُّهْنِيُّ: قَالَ مُوسَى: اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى أَخْلَاقِهِمُ السَّيِّئَةِ. قَالَ: فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: أَنْ قُلْ بِعَصَاكَ هَكَذَا وَأَوْمَأَ إِبْرَاهِيمُ بِيَدِهِ يُدِيرُهَا عَلَى الْبَحْرِ قَالَ مُوسَى بِعَصَاهُ عَلَى الْحِيطَانِ هَكَذَا، فَصَارَ فِيهَا كُوًى يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ

قَالَ سُفْيَانُ: قَالَ أَبُو سَعِيدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: فَسَارُوا حَتَّى خَرَجُوا مِنَ الْبَحْرِ، فَلَمَّا جَازَ آخِرُ قَوْمِ مُوسَى هَجَمَ فِرْعَوْنُ عَلَى الْبَحْرِ هُوَ وَأَصْحَابُهُ، وَكَانَ فِرْعَوْنُ عَلَى فَرَسٍ

---

tarikiyle İbn İshak'tan bir kısmını nakleder. Ayrıca Taberî'nin *Târîh*'ine (1/414) de bakılabilir. Yine İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde (8/2274, 2775) (15682, 15686) Yunus ve İsrâil tarikiyle Ebî İshak, Amr b. Meymûn ve benzer lafızlarla İbn Mes'ûd'dan nakletmiştir. Türkî, 1/658.

أَدْهَمَ ذُنُوبٍ حِصَانٍ. فَلَمَّا هَجَمَ عَلَى الْبَحْرِ هَابَ الْحِصَانُ أَنْ يَقْتَحِمَ فِي الْبَحْرِ، فَتَمَثَّلَ لَهُ جِبْرِيلُ عَلَى فَرَسٍ أُنْثَى وَدِيقٍ. فَلَمَّا رَآهَا الْحِصَانُ تَقَحَّمَ خَلْفَهَا، وَقِيلَ لِمُوسَى: {اتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا}، قَالَ: طُرُقًا عَلَى حَالِهِ، قَالَ: وَدَخَلَ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ فِي الْبَحْرِ، فَلَمَّا دَخَلَ آخِرُ قَوْمِ فِرْعَوْنَ وَجَازَ آخِرُ قَوْمِ مُوسَى أُطْبِقَ الْبَحْرُ عَلَى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ فَأُغْرِقُوا." [١/٦٥٨]

909. Bize Abdülkerim b. Heysem'in, İbrahim b. Beşşâr er-Ramâdî, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Sa'd tarikiyle İkrime'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Musa'ya; {إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ} *"Biz Musa'ya, 'Kullarımı geceleyin yola çıkar, muhakkak ki takip edileceksiniz.' diye"*[836] vahyetti.' Râvi sözlerine şöyle devam etti: 'Bunun üzerine Musa, İsrâiloğullarıyla birlikte geceleyin yola çıktı. Firavun ise kısraklar hariç bir milyon erkek at üzerindeki adamlarıyla onları takip etti. Musa ile birlikte ise altı yüz bin kişi bulunuyordu. Firavun onları görünce dedi ki: {إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ} *"Bunlar pek az ve önemsiz bir topluluktur. Şüphesiz onlar bize öfke duyuyorlar. Ama biz uyanık ve tedbirli bir topluluğuz."*[837]

Musa, İsrâiloğullarıyla birlikte yürümeye devam etti. Denize doğru hücum ettiler. Arkalarına dönüp baktıklarında ise bir de ne görsünler. Firavun'un [ordusunun] atlarının havaya kaldırdığı toz bulutu ufku kaplamıştı. Bunun üzerine dediler ki: "Ey Musa: {أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا} *"Sen bize gelmeden önce de bize işkence edildi, geldikten sonra da."*

"İşte deniz, önümüzde; işte Firavun, beraberindekilerle bizi sıkıştırıyor."

{قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ} *"(Musa), Umulur ki, Rabbiniz düşmanınızı helak edecek ve sizi bu yerde (Mısır'da) egemen kılıp, nasıl davranacağınıza bakacaktır' dedi."*[838] Bunun üzerine şanı yüce olan Allah, Musa'ya;

{أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ} *"Asan ile denize vur."*[839] diye vahyetti. Denize de "Musa'yı dinle ve sana vurduğunda ona itaat et." diye vahyetti.'

836 Şu'arâ 26/52.
837 Şu'arâ 26/54-56.
838 A'râf 7/129.
839 Şu'arâ 26/63.

Râvi der ki: 'Deniz sabaha kadar çalkalandı -yani ürperti ve teyakkuz halinde bekledi- [Çünkü] Musa'nın (as) hangi tarafından kendisine vuracağını bilmiyordu. Tam da bu esnada Yûşâ, Musa'ya;

'Ne yapman emredildi?' diye sordu. Musa da;

'Denize vurmam emredildi.' diye cevap verdi. Yûşâ da;

'Öyleyse haydi vur!' dedi ve Musa denize asasıyla vurdu. Deniz yarıldı ve onda on iki yol açıldı. Her bir yol koca bir dağ gibiydi. İsrâiloğullarının on iki boyundan her biri bir yoluna koyuldu. İsrâiloğulları yola girince birbirlerine,

'Diğer arkadaşlarımızı neden göremiyoruz?' dediler. Musa'ya da;

'Arkadaşlarımız nerede onları neden göremiyoruz?' diye sordular. Musa da;

'Yürüyün. Onlar da sizin yürüdüğünüz yol gibi bir yoldan yürüyorlar.' dedi. Ancak onlar;

'Biz, arkadaşlarımızı görmedikçe içimiz rahat etmez.' dediler.'

Râvi Süfyân şöyle der: 'Ammâr ed-Dühenî der ki: 'Bunun üzerine Musa da (as);

'Allah'ım! Sen bunların kötü huylarına karşı bana yardım et!' dedi. Allah Teâlâ da Musa'ya;

'Asana, denize şöyle yapmasını söyle.' diye vahyetti.

Râvi İbrahim [bu rivayeti naklederken] eliyle onun denizin üzerinde bir daire çizdiğine işaret etti. Musa da asasını, denizde açılan yolların [sudan] duvarlarına bu şekilde vurdu. Duvarlardan, İsrâiloğullarının birbirlerini görecekleri delikler/pencereler açıldı.' **[1/659]**

Süfyân sözlerine devamla şöyle der: 'Ebû Sa'd, İkrime tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: 'İsrâiloğulları çıkıncaya kadar yürüyüp gittiler. Musa'nın kavminden son kişi de geçince Firavun ve ordusu, denize doğru hücum etti. Firavun siyah ve uzun kuyruklu bir at üzerindeydi. Atıyla denize hücum edince at denize girmekten ürktü. Bunun üzerine Cebrâil (as) dişi ve erkeğine kızışmış bir kısrak ile ona göründü (önünden ilerledi) ve o, denize girince diğerleri de girdiler. Bu arada Musa'ya

(as) denildi ki: {اتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا} *"Denizi açık halde bırak."*[840] -yani yolları [açık bir şekilde] olduğu hal üzere-. Daha sonra Firavun ve kavmi denize girmişti. Firavun'un kavminden son kişi denize girdiğinde Musa'nın kavminden son kişi de karşıya geçti. Ardından deniz Firavun'un ve kavminin üzerini kapattı ve hepsi boğuldular.'"[841]

[٩١٠] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ: «أَنَّ اللَّهَ أَمَرَ مُوسَى أَنْ يَخْرُجَ بِبَنِي إِسْرَائِيلَ، فَقَالَ: {أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ} فَخَرَجَ مُوسَى وَهَارُونُ فِي قَوْمِهِمَا، وَأُلْقِيَ عَلَى الْقِبْطِ الْمَوْتُ فَمَاتَ كُلُّ بِكْرِ رَجُلٍ. فَأَصْبَحُوا يَدْفِنُونَهُمْ، فَشُغِلُوا عَنْ طَلَبِهِمْ حَتَّى طَلَعَتِ الشَّمْسُ، فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ} فَكَانَ مُوسَى عَلَى سَاقَةِ بَنِي إِسْرَائِيلَ، وَكَانَ هَارُونُ أَمَامَهُمْ يَقْدُمُهُمْ. فَقَالَ الْمُؤْمِنُ لِمُوسَى: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، أَيْنَ أُمِرْتَ؟ قَالَ: الْبَحْرَ. فَأَرَادَ أَنْ يَقْتَحِمَ، فَمَنَعَهُ مُوسَى. وَخَرَجَ مُوسَى فِي سِتِّمِائَةِ أَلْفٍ وَعِشْرِينَ أَلْفَ مُقَاتِلٍ، لَا يَعُدُّونَ ابْنَ الْعِشْرِينَ لِصِغَرِهِ وَلَا ابْنَ السِّتِّينَ لِكِبَرِهِ، وَإِنَّمَا عَدُّوا مَا بَيْنَ ذَلِكَ سِوَى الذُّرِّيَّةِ. وَتَبِعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَعَلَى مُقَدِّمَتِهِ هَامَانُ فِي أَلْفِ أَلْفٍ وَسَبْعِمِائَةِ أَلْفِ حِصَانٍ لَيْسَ فِيهَا مَاذْبَانَةٌ[842]، يَعْنِي الْأُنْثَى؛ وَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ} يَعْنِي بَنِي إِسْرَائِيلَ. فَتَقَدَّمَ هَارُونُ، فَضَرَبَ الْبَحْرَ، فَأَبَى الْبَحْرُ أَنْ يَنْفَتِحَ، وَقَالَ: مَنْ هَذَا الْجَبَّارُ الَّذِي يَضْرِبُنِي؟ حَتَّى أَتَاهُ مُوسَى، فَكَنَّاهُ أَبَا خَالِدٍ وَضَرَبَهُ {فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ} يَقُولُ: كَالْجَبَلِ الْعَظِيمِ. فَدَخَلَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ. وَكَانَ فِي الْبَحْرِ اثْنَا عَشَرَ طَرِيقًا، فِي كُلِّ طَرِيقٍ سِبْطٌ، وَكَانَتِ الطُّرُقُ انْفَلَقَتْ بِجُدْرَانٍ، فَقَالَ كُلُّ سِبْطٍ: قَدْ قُتِلَ أَصْحَابُنَا. فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ مُوسَى، دَعَا اللَّهَ، فَجَعَلَهَا لَهُمْ قَنَاطِرَ كَهَيْئَةِ الطِّيقَانِ. فَنَظَرَ آخِرُهُمْ إِلَى أَوَّلِهِمْ، حَتَّى خَرَجُوا جَمِيعًا. ثُمَّ دَنَا فِرْعَوْنُ وَأَصْحَابُهُ،

---

840 Duhân 44/24.

841 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (8/2271, 2773) (15665, 15675) İbn Uyeyne tarikiyle özet olarak naklетmiştir. Ayrıca bk. 1/669-671. Türkî, 1/660.

842 Bu kelime asıl nüshada مَاذْبَانَةٌ şeklinde geçerken diğer nüshalarda مَارْبَانَةٌ ve şeklinde geçmekte olup kelime aslı Farsça olan muarrab yani sonradan Arapçaya girmiş bir kelimedir. Türkî, 1/660-661; Şâkir, 2/55.

فَلَمَّا نَظَرَ فِرْعَوْنُ إِلَى الْبَحْرِ مُنْفَلِقًا، قَالَ: أَلَا تَرَوْنَ الْبَحْرَ فُرِقَ مِنِّي قَدِ انْفَتَحَ لِي حَتَّى أُدْرِكَ أَعْدَائِي فَأَقْتُلَهُمْ؟ فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْآخِرِينَ} يَقُولُ: قَرَّبْنَا ثَمَّ الْآخِرِينَ؛ يَعْنِي آلَ فِرْعَوْنَ. فَلَمَّا قَامَ فِرْعَوْنُ عَلَى أَفْوَاهِ الطُّرُقِ أَبَتْ خَيْلُهُ أَنْ تَقْتَحِمَ، فَنَزَلَ جِبْرِيلُ عَلَى مَاذْبَانِهِ، فَشَامَّ الْحِصَانُ رِيحَ الْمَاذْبَانَهْ، فَاقْتَحَمَ فِي أَثَرِهَا، حَتَّى إِذَا هَمَّ أَوَّلُهُمْ أَنْ يَخْرُجَ وَدَخَلَ آخِرُهُمْ، أَمَرَ الْبَحْرَ أَنْ يَأْخُذَهُمْ، فَالْتَطَمَ عَلَيْهِمْ."

910. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Allah, Musa'ya (as) İsrâiloğulları ile birlikte Mısır'dan çıkmasını emredip şöyle buyurdu:

{أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ}

"Kullarımı geceleyin yola çıkar, muhakkak ki takip edileceksiniz."[843] **[1/660]**

Bunun üzerine Musa (as) ve Harun (as) kavimleriyle birlikte oradan çıktılar. Kıptîlerde bir hastalık peyda edildi de bütün genç erkekler öldü ve onları defnetmeyle meşgul oldular. Güneş doğuncaya kadar defin işiyle meşgul olmaları nedeniyle Musa ve Harun ile İsrâiloğullarını takip edemediler. İşte bundan dolayı şanı yüce olan Allah şöyle buyurdu:

{فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ}

"Firavun ve adamları gün doğarken onları takibe koyuldular."

Musa (as) İsrâiloğullarının arkalarında, Harun (as) ise önlerinde ilerliyordu. Kavmi içindeki müminlerden birisi Musa'ya (as) şöyle dedi:

'Ey Allah'ın elçisi nereye gitmemiz emrolundu?' Bunun üzerine Musa (as);

'Denize!' diye cevap verdi.

Bu cevap üzerine adam denize girmek istedi ancak Musa (as) adama mani oldu. Musa (as) altı yüz yirmi bin savaşçı ile çıkmıştı. Yirmili yaşlarda olanlar küçük oldukları için altmışlı yaşlarda olanlar da yaşları

843 Şu'arâ 26/52.

büyük olduğu için bu sayıya dâhil edilmemiş olup ancak onun soyundan bu ikisi arası yaştakiler dâhil edilmiştir. Firavun ve önünde Hâmân bir milyon yedi yüz bin atlı süvari ile birlikte onları takip etti. Bu atların içerisinde dişi olanlar yoktu. İşte bu durum şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde ifade ettiği durumdur:

{فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ}

"Firavun da şehirlere (asker) toplayıcılar gönderdi. Dedi ki: 'Bunlar pek az ve önemsiz bir topluluktur.'"[844]

Yani İsrâiloğulları. Harun öne geçti ve denize vurdu. Ancak deniz açılmayı reddetti ve;

'Bana vuran bu zorba kimdir?' dedi. Tam o sırada Musa (as) geldi ve;

'Ebû Hâlid' diye künyesiyle seslendi ve ona vurdu.

{فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ}

"Deniz yarıldı (ve onda on iki yol) açıldı. Her bir yol koca bir dağ gibiydi."[845]

Râvi şöyle der: 'Yani burada [denizin her bir parçasının] dağ gibi büyük olduğunu söylemektedir. İsrâiloğulları bu yollardan girdiler. Denizde on iki yol bulunuyordu ve her bir yolda bir boy ilerliyordu -Yollar duvarlarla ayrılmıştı-. Bunun üzerine her bir boy [birbirlerini görmedikleri için] şöyle dedi:

'Arkadaşlarımız öldürüldü.' Musa bu durumu görünce Allah'a yalvardı ve hepsi denizden çıkıncaya kadar kendilerine bu yollar üzerinde [her bir boyun diğerini görmesine imkân veren] kemer şeklinde geçitler var etmesini ve böylece en sondakilerin ilk baştakileri görebilmesine imkân tanımasını istedi. Bu arada Firavun ve askerleri onlara yaklaşmıştı. Firavun denizi açılmış olarak görünce şöyle dedi:

'Görmüyor musunuz? Deniz benim için açıldı. Düşmanlarımı yakalayıp öldürmem için bana açıldı.' İşte bu durum, şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde ifade ettiği durumdur:

---

844 Şu'arâ 26/53-54.
845 Şu'arâ 26/63.

{وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْآخِرِينَ}

"Ötekileri de oraya getirdik."[846]

Bu âyette şöyle denilmektedir: "Ötekileri de oraya yaklaştırdık." Firavun, yolların ağzına geldiğinde atı denizde açılan bu yola girmekten imtina etti. Bunun üzerine Cebrâil (as) dişi bir kısrak üzerinde oraya indi ve erkek atlar bu dişi kısrağın kokusunu alıp peşinden gittiler. Öyle ki onlardan ilki denizden çıkmaya yöneldiğinde sonuncusu da denize girdi. Ardından denize, onları içine alması emredildi ve böylece denizin dalgaları birbirine kavuşup üzerlerine kapandı.'"[847] **[1/661]**

[٩١١] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «لَمَّا أَخَذَ عَلَيْهِمْ فِرْعَوْنُ الْأَرْضَ إِلَى الْبَحْرِ قَالَ لَهُمْ فِرْعَوْنُ: قُولُوا لَهُمْ يَدْخُلُونَ الْبَحْرَ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ. فَلَمَّا رَآهُمْ أَصْحَابُ مُوسَى، قَالُوا: {إِنَّا لَمُدْرَكُونَ قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ} فَقَالَ مُوسَى لِلْبَحْرِ: أَلَسْتَ تَعْلَمُ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ؟ قَالَ: بَلَى. قَالَ: وَتَعْلَمُ أَنَّ هَؤُلَاءِ عِبَادٌ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ أَمَرَنِي أَنْ آتِيَ بِهِمْ؟ قَالَ: بَلَى. قَالَ: أَتَعْلَمُ أَنَّ هَذَا عَدُوُّ اللَّهِ؟ قَالَ: بَلَى. قَالَ: فَانْفَرَقَ لِي طَرِيقًا وَلِمَنْ مَعِي. قَالَ: يَا مُوسَى، إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ مَمْلُوكٌ لَيْسَ لِي أَمْرٌ إِلَّا أَنْ يَأْمُرَنِيَ اللَّهُ تَعَالَى. فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى الْبَحْرِ: إِذَا ضَرَبَكَ مُوسَى بِعَصَاهُ فَانْفَرَقَ، وَأَوْحَى إِلَى مُوسَى أَنْ يَضْرِبَ الْبَحْرَ، وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى: {فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى} وَقَرَأَ قَوْلَهُ: {وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا} سَهْلًا لَيْسَ فِيهِ تَعَدٍّ. فَانْفَرَقَ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ فِرْقَةً، فَسَلَكَ كُلُّ سِبْطٍ فِي طَرِيقٍ. قَالَ: فَقَالُوا لِفِرْعَوْنَ: إِنَّهُمْ قَدْ دَخَلُوا الْبَحْرَ. قَالَ: ادْخُلُوا عَلَيْهِمْ، قَالَ: وَجِبْرِيلُ فِي آخِرِ بَنِي إِسْرَائِيلَ يَقُولُ لَهُمْ: لِيَلْحَقْ آخِرُكُمْ أَوَّلَكُمْ. وَفِي أَوَّلِ آلِ فِرْعَوْنَ، يَقُولُ لَهُمْ: رُوَيْدًا يَلْحَقْ آخِرُكُمْ أَوَّلَكُمْ. فَجَعَلَ كُلُّ سِبْطٍ فِي الْبَحْرِ يَقُولُونَ لِلسِّبْطِ الَّذِينَ دَخَلُوا قَبْلَهُمْ: قَدْ هَلَكُوا. فَلَمَّا دَخَلَ ذَلِكَ

---

846 Şu'arâ 26/64.

847 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (8/2270, 2772, 2773-2775) (15661, 15669, 15676, 15679, 15684) Ebû Zür'a ve Amr b. Hammâd tarikiyle bölümler halinde nakletmiştir. Türkî, 1/661. Rivayeti Taberî *Târîh*'inde (1/413-415) Musa b. Harun, Süddî, tarikiyle bu bilinen senediyle nakletmiştir. Rivayetin baş tarafı 1/649'da geçmiştir. Türkî, 1/662; Şâkir, 2/56.

قُلُوبَهُمْ، أَوْحَى اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ إِلَى الْبَحْرِ، فَجَعَلَ لَهُمْ قَنَاطِرَ يَنْظُرُ هَؤُلَاءِ إِلَى هَؤُلَاءِ، حَتَّى إِذَا خَرَجَ آخِرُ هَؤُلَاءِ وَدَخَلَ آخِرُ هَؤُلَاءِ أَمَرَ اللَّهُ الْبَحْرَ فَأُطْبِقَ عَلَى هَؤُلَاءِ."

911. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle dedi: "Firavun (İsrâiloğullarını) karadan denize doğru zorladığında şöyle dedi:

'Onlara söyleyin, eğer gerçekten doğru iseler denize girsinler [de göreyim].' Musa'nın ashâbı onları [peşlerinde] görünce şöyle dediler:

{إِنَّا لَمُدْرَكُونَ قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ}

"Eyvah yakalandık!" dediler. *"Musa; 'Hayır! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir!' dedi."*[848] Bunun üzerine Musa (as) denize; 'Sen benim Allah'ın peygamberi olduğumu bilmiyor musun?' dedi. Deniz,

'Evet' biliyorum diye cevap verdi. Musa (as) tekrar;

'Bu kimselerin Allah'ın benim kendilerini buraya getirmemi emrettiği kullarından olduğunu da biliyorsun değil mi?' dedi. Deniz tekrar,

'Evet biliyorum.' diye cevap verdi. Musa sözüne devamla yine;

'Şu peşimizdekilerin Allah'ın düşmanı olduğunu da biliyorsun değil mi?' dedi. Deniz yine cevaben;

'Evet' dedi. Bu cevaplar üzerine Musa (as);

'Öyleyse bana ve yanımdakilere yol aç!' dedi. Deniz cevaben;

'Ey Musa! Ben emre amade bir kulum. Benim Allah'ın emri dışında bir tasarrufum yoktur.' dedi. Bu esnada Allah denize vahyetti ve 'Musa sana asası ile vurduğu zaman yarıl!' dedi. Musa'ya (as) 'Asan ile denize vur!' diye emretti. Daha sonra râvi şanı yüce olan Allah'ın şu âyetini;

{فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى}

"Musa'ya kullarımızı [geceleyin Mısır'dan] yürütüp çıkar. Yakalanmaktan korkmaksızın, endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç." diye vahyettik"[849] ve şu âyetini okudu:

---

848 Şu'arâ 26/61-62.
849 Tâhâ 20/77.

{وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا}

"Denizi açık halde bırak."[850]

Yani kolayca, meşakkat çekmeksizin. Denizde on iki yol açıldı ve her bir boy bir yoldan ilerledi. Adamları, Firavun'a;

'Onlar denize girdiler.' dedi. Firavun da;

'Siz de peşlerinden girin.' dedi. Cibrîl, İsrâiloğullarının arkasındaydı ve onlara,

'Çabuk olun arkadakiler öndekilere yetişsin.' diyordu. Firavun, ailesinin önüne geçtiğinde ise onlara;

'Yavaş olun arkadakiler öndekilere yetişsin.' diyordu. Bu arada her bir boy kendilerinden önce denize girenler hakkında,

'Onlar helak oldular.' diyordu. Kalplerinde bu korku meydana gelince denize O vahyetti ve onlar için denizden çıkıncaya kadar birbirlerine bakıp görebilecekleri geçitler meydana getirdi. Nihayetinde İsrâiloğullarının son kişisi denizden çıkıp Firavun ve ordusunun da son kişisi denize girdiğinde Allah denize emretti ve deniz onların üzerini kapayıverdi."

a. {وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} "Gözlerinizin önünde"

Allah {وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} *"Gözlerinizin önünde"*[851] sözüyle şunu kastetmektedir: Yani siz Allah sizin için denizi yarmasına ve sizi kurtardığı yerde Firavun ailesini helak etmesine bakıyordunuz. Yine siz daha öncesinde akıp giderken ve erimiş [sıvı] bir haldeyken denizin koca dağlar büyüklüğünde parçalara ayrılarak sınırını aşmaksızın emrine amade olması ve O'na boyun eğerek itaat etmesi konusunda Allah'ın kudretinin büyüklüğüne bakıyordunuz. **[1/662]**

Şanı yüce olan Allah bu âyetlerle İsrâiloğulları Yahudilerini onların aleyhlerine delillerinin olduğu yerde durduruyor ve onlar atalarından bahsederken bu arada onlara verdiği nimetlerini de hatırlatmakta ve -Muhammed'in (sav) peygamberliğini yalanlamaları durumunda- Musa'nın (as) peygamberliğini yalanlayan Firavun ve ailesinin başlarına gelenin kendi başlarına da gelmesi konusunda onları uyarmaktadır.

---

850 Duhân 44/24.
851 Bakara 2/50.

Bazı dilbilimciler Allah'ın {وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} *"Gözlerinizin önünde"*[852] sözünün mânasının "Sana vurdular bu arada ailen de [sana] bakıyordu." diyen birisinin sözünün mânası gibi olduğunu ileri sürdüler. Yani seni görüp duyabilecek yakın bir mesafede oldukları halde sana gelip yardım etmediler ve seni kurtarmadılar. Tıpkı Allah'ın şu sözü gibi:

{أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ}

"Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin?"

[Allah âyette *"görmez misin?"* buyurdu.] Ancak burada "görme" değil yalnızca "bilme [anlamı]" kastedilmiştir.

Bu görüşü ileri süren kimseyi bu şekilde âyeti tefsir etmeye iten şey Allah'ın {وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} *"Gözlerinizin önünde"*[853] sözünü Firavun'un boğulmasına tevcih edip sonra da şöyle demesidir: "Onlar denizin kendilerini çepeçevre kuşatması ile meşgul olmaları nedeniyle Firavun'u ve onun boğulmasını göremediler."

Bu sözün tefsiri onun tefsir ettiği şekilde değildir. Bu ifadenin tefsiri şudur: "Siz şanı yüce olan Allah'ın denizi sizin için yarmasına -az önce nasıl olduğunu anlattık- ve denizi sizin için kupkuru bir yola çevirdiği yerde denizin dalgalarının birbirine kavuşarak Firavun ailesinin [üzerilerini kapatıp] boğmasına bakıyordunuz." Bunun anlamı görüşüne yer verdiğimiz bu kimsenin zannettiği gibi değil, şüpheye mahal olmayacak şekilde bizzat 'gözleriyle bakmaları' olup 'bilmeleri' değildir.

[BAKARA SÛRESİ 51. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾

"Hani, biz Musa ile kırk gece için sözleşmiştik. Sizler ise onun ardından (kendinize) zulmederek bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz." **(Bakara 2/51)**

1. {وَإِذْ وَاعَدْنَا} "Hani, sözleşmiştik."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ وَاعَدْنَا} *"Hani, sözleşmiştik."* sözünün tefsiri:

852 Bakara 2/50.
853 Bakara 2/50.

a. Kıraat

Kıraat âlimleri bu kelimenin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları bu kelimeyi "Allah Musa'ya kendisine yakarması için Tûr'a gelmesini/orada karşılaşmayı vaad etti" mânasında {وَاعَدْنَا} şeklinde okumuştur. Bu karşılıklı vaadleşme Allah'tan Musa'ya, Musa'dan (as) da Allah'a verilmiş bir vaad şeklinde olmuştur. Bu şekilde okuyanların {وَاعَدْنَا} kıraatini وَعَدْنَا şeklindeki okuyuşa tercih etmelerine dair delilleri şöyle demeleridir: "Her söz verme karşılaşmak ve toplanmak üzere iki kişi arasında olur ve bu ikisinden her biri arkadaşına bunu vaad eder. Bu nedenle -onlar böyle iddia ettiler- {وَاعَدْنَا} okuyanın kıraatinin, وَعَدْنَا şeklinde okuyanın kıraatine tercih etmenin [doğruluğuna] hükmedilmesi gerekir." **[1/663]**

2- Bazıları da şanı yüce olan Allah, Musa'ya (as) vaad eden ve vaadi başkası değil sadece kendisi yapan mânasında وَعَدْنَا şeklinde okumuştur. Bu okuyuşu tercih edenler bu konudaki delillerini şöyle açıklarlar: "Karşılıklı vaadleşme insanlar arasında olur. Ancak şanı yüce olan Allah ise her türlü hayır ve şerle ilgili vaad ve va'îdinde (vaadinde ve tehdidinde) tek başına davranandır." Bu görüş sahipleri yine şöyle demişlerdir: "Bundan dolayı Kur'ân'ın tamamında 'tenzîl' (yukarıdan aşağıya indirme) kelimesi bu anlamda [vahyin tek yönlü bir iletişim olduğunu ifade etmek için] geçmiştir. Bu söylediğimiz mânada şanı yüce olan Allah şöyle buyurur:

{إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ}

"[İş bitirilince şeytan da diyecek ki:] 'Şüphesiz Allah, size gerçek olanı söz verdi.'"[854]

{وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ}

"Hani Allah size iki taifeden birini, o sizindir diye vaad ediyordu."[855]

Bu görüşü savunanlar [bu gerekçeye dayanarak] şöyle dediler: "Böylece وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَى sözündeki vaadin de münferid olması [yani vaad edenin tek başına Allah olması] gerekli olmuş olur."

---

854 İbrahim 14/22.

855 Enfâl 8/7.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bize göre bu görüşlerden doğru olan ümmetin her iki kıraati de okumayı benimsediği ve kıraat âlimlerinin de bunu okuduğudur. Ayrıca birini okumanın diğerinin anlamını geçersiz kılmadığıdır. Her ne kadar lafzın zahiri ve tilaveti bakımından birisinde diğerinin anlamına ilave bir fazlalık olsa da her ikisinin de ifade etmek istediği şey aynıdır. Çünkü bir kimse birisinin, bir başkasına herhangi bir yerde buluşmayı vaad ettiğini haber verse malumdur ki kendisine aynı yerde buluşma vaad edilen bu kimse de arkadaşına kendisine buluşma vaad ettiği aynı mekânda buluşmayı vaad etmiştir. Tıpkı arkadaşının kendisine vaad ettiği bu şeyi o kendisine vaad ettiğinde her ikisinin de bu vaad edilen yer üzerinde ittifak ettikleri gibi.

Yine malumdur ki Musa'ya (as) Rabbi ona Tûr'da buluşmayı vaad ettiğinde Musa'nın (as) rızası dışında Tûr'u [orada buluşmayı] ona vaad etmemiştir. Öyle ki Musa (as) da bu konuda en küçük bir şüpheye düşmediği gibi, Allah'ın kendisine emrettiği her şeyi isteyerek ve O'nun sevgisini elde etmek için derhal yerine getiriyordu. Makul olan da Allah Teâlâ'nın Musa'ya (as) kabul etmediği bir şeyi vaad etmemesidir. Durum böyle olunca şanı yüce olan Allah Musa'ya Tûr'da kendisine münacaatı vaad etmiş ve onunla anlaşmış olmakta, Musa da (as) buna karşılık Rabbine orada buluşmayı vaad etmiş ve anlaşmış olmaktadır. Bir kimse وَعَدَ ve وَاعَدَ kıraatlerinden hangisini okursa okusun gerekçeleriyle az önce açıkladığımız üzere -[her iki kelimenin] de bu anlamda tefsir edilmesi ve dilde bu mânaya gelmesi bakımından- bu konudaki yaklaşımı doğrudur ve isabetlidir. **[1/664]**

Vaadleşmenin sadece iki insan arasında olabileceğini ve şanı yüce olan Allah'ın vaadinde ve tehdidinde (vaad ve va'îd) tek başına davrandığını söyleyenin bu sözünün bir mânası yoktur. Çünkü Allah Teâlâ'nın [tasarruf yetkisi] kendi elinde olan sevap ve ceza, hayır ve şer, fayda ve zararla ilgili konularda vaad ve va'îdinde tek başına davranması ve bu tasarrufun diğer yaratıkları dışında sadece kendisine ait olması, bu sözün insanlar arasında geçerli olan kullanımında değişik mânalara gelmesine engel olmadığı gibi onun anlamlarını da değiştirmez. İnsanlar arasında yaygın olan ve bizim açıkladığımız bu sözden anlaşılan, bir şey üzerine yapılan her anlaşma iki kişi arasında olur ve bu her ikisinin de diğerine verdiği bir vaad ve aralarında bir sözleşmedir. Aynı zamanda her ikisinden biri arkadaşına onun kendisine vaad ettiğini vaad edendir. Vaad edenin vaad edilen kimse

dışında vaadinde tek başına olmasına gelince, bu sadece vaad (mükâfat) mânasında olup [bu mâna] va'îdin (cezanın) tersidir.

2. {مُوسَى} "Musa"

Şanı yüce olan Allah'ın {مُوسَى} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: "Musa" kelimesine gelince -bize nakledildiğine göre- bu kelime Kıptîce olan iki kelimeden oluşmaktadır ve bu iki kelime ile su ve ağaç kastedilmektedir. "Musa" kelimesindeki bu iki sözcükten birisi olan مُو "su" anlamına gelmekte, diğeri سَا ise "ağaç" anlamına gelmektedir. Bu şekilde isimlendirilmiştir bize nakledildiğine göre. Çünkü annesi -Firavun'un ona zarar vermesinden korktuğunda- Allah Teâlâ'nın ona vahyettiği şekilde onu tâbûta koymuş ve denize atmıştır. Bu denizin "Nil" olduğu da söylenmiştir. Denizin dalgaları onu kıyıya öyle bir atmıştır ki tâbût Firavun'un evinin yanındaki ağaçların arasına girmiştir. Firavun'un karısı Âsiye'nin hizmetçileri denizde yıkanmak için çıkmışlardı ve orada tâbûtu bulup aldılar ve Musa'ya (as) kıyıya çıktığı yerin ismi [su ve ağaç] kendisine verildi. Bu yer, su ve ağaç olan bir yerdi. Bundan dolayı "su ve ağaç" mânasında "Musa" denildi. **[1/665]**

Şu rivayette olduğu gibi:

[٩١٢] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، عَنْ أَسْبَاطِ بْنِ نَصْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ.

912. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den [yukarıdaki bilgiyi] nakletmiştir.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: İbn İshak'ın ileri sürdüğüne göre Musa[nın soyu], Musa b. İmrân b. Yushar b. Kâhis b. Levi b. Yakub b. İsrâîlullah b. İshak Zebîhullah b. İbrahim Halîlullah'tır.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٩١٣] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْهُ.

913. Bana bu bilgiyi İbn Humeyd, Seleme b. Fadl tarikiyle İbn İshak'tan nakletmiştir.

3. {أَرْبَعِينَ لَيْلَةً} "Kırk gece"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَرْبَعِينَ لَيْلَةً} *"kırk gece"* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bunun anlamı şudur: Musa'ya kırk gecenin tamamını vaad etmiştik. Kırk gecenin hepsi bu buluşma vaktine dâhildir.

Basralı nahivcilerden biri bunun mânasının; "Biz Musa'ya (as) kırk gecenin sona ermesini vaad ettik." anlamında olduğunu ileri sürmüştür. Yani kırk günün bitiminde demektir [Bu durumda bu kırk gecenin tamamı vaad edilen zaman kapsamına girmektedir]. Buna, Allah'ın {وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ} *"Köye sor!"*[856] âyetini ve Arapların "Filan, çıkalı beri kırk gün oldu.", "Bugün iki günün sonu." yani bugün iki günün ve kırk günün sonu şeklindeki sözlerini örnek vermişlerdir.[857] **[1/666]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bu görüş müfessirlerden gelen rivayetlere aykırıdır. Âyetin zahirine gelince, Azîz ve Celîl olan Allah, Musa'ya kırk gece vaad ettiğini haber vermektedir. Hiç kimsenin O'nun verdiği haberin (âyetin) zahirini, sahih olduğu kesin bir delil olmadıkça bâtınî mânaya sevk etme hakkı yoktur.

Müfessirlere gelince, onlar bu konuda şu zikredeceğim görüşleri ileri sürmüşlerdir. Bunlar rivayetlerdeki görüşlerdir:

[٩١٤] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَوْلُهُ: «{وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً} قَالَ: يَعْنِي ذَا الْقَعْدَةِ وَعَشْرًا مِنْ ذِي الْحِجَّةِ. وَذَلِكَ حِينَ خَلَفَ مُوسَى أَصْحَابَهُ وَاسْتَخْلَفَ عَلَيْهِمْ هَارُونَ، فَمَكَثَ عَلَى الطُّورِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً، وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ التَّوْرَاةَ فِي الْأَلْوَاحِ، وَكَانَتِ الْأَلْوَاحُ مِنْ بَرَدٍ. فَقَرَّبَهُ الرَّبُّ إِلَيْهِ نَجِيًّا، وَكَلَّمَهُ، وَسَمِعَ صَرِيفَ الْقَلَمِ. وَبَلَغَنَا أَنَّهُ لَمْ يُحْدِثْ حَدَثًا فِي الْأَرْبَعِينَ لَيْلَةً حَتَّى هَبَطَ مِنَ الطُّورِ.»

856 Yûsuf 12/82. Bu âyette mecaz bulunmakta ve yer (mahal) söylenerek orada yaşayanlar yani köy halkı kastedilmektedir. Bu vb. diğer örnekler için Bk. Süleyman Narol, *Tefsirde Zâhire Bağlılık Problematiği* (Hâkim el-Cüşemî Örneği) (Konya: Hikmetevi, 2020), s. 234.

857 Bu görüş Ahfeş el-Evsat'a aittir. Bk. *Meâni'l-Kur'ân*, 1/99, 100.

914. Bana Müsennâ b. İbrahim'in Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'ten rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً} *"Hani, biz Musa ile kırk gece için sözleşmiştik."*[858] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani [bu kırk gece] Zilkade ayı ile Zilhicce'nin on gecesidir. Çünkü Hz. Musa, ashâbına, yerine Harun'u (as) bıraktığı zaman Tûr dağında kırk gece kaldı ve ona levhalar halinde Tevrat indirildi -levhalar papirüstendi- Rab Teâlâ onu kendisine fısıldaşan kimse kadar yaklaştırdı ve onunla konuştu. Musa (as) kalemin gıcırtılarını [melekler o levhalara yazarken] işitti. Bize bildirildiğine göre Musa (as) Tûr'dan ininceye kadar bu kırk gecede [insanların ihtiyaçlarını gidermede yaşadıkları sıkıntılardan] herhangi bir şey meydana gelmedi (yani büyük abdest bozma vb. şeylere ihtiyacı olmadı)."[859]

[٩١٥] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بِنَحْوِهِ.

915. Bana Ammâr b. Hasan, Abdullah b. Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle Rebî''den yukarıdaki rivayetin lafızlarına benzer bir rivayet nakletmiştir. **[1/667]**

[٩١٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: «وَعَدَ اللَّهُ مُوسَى حِينَ أَهْلَكَ فِرْعَوْنَ وَقَوْمَهُ، وَنَجَّاهُ وَقَوْمَهُ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً، ثُمَّ أَتَمَّهَا بِعَشْرٍ، فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً، يَلْقَاهُ رَبُّهُ فِيهَا بِمَا شَاءَ. وَاسْتَخْلَفَ مُوسَى هَارُونَ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، وَقَالَ: إِنِّي مُتَعَجِّلٌ إِلَى رَبِّي فَاخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ. فَخَرَجَ مُوسَى إِلَى رَبِّهِ مُتَعَجِّلًا لِلِقَائِهِ شَوْقًا إِلَيْهِ، وَأَقَامَ هَارُونُ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ وَمَعَهُ السَّامِرِيُّ يَسِيرُ بِهِمْ عَلَى أَثَرِ مُوسَى لِيُلْحِقَهُمْ بِهِ.»

916. Bize İbn Humeyd'in, Seleme b. Fadl tarikiyle İbn İshak'tan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Allah, Firavun'u ve kavmini helak edip de onu ve kavmini kurtardığı zaman Musa'ya otuz gün vaad etti. Sonra da bunu on günle kırka tamamladı. Böylece Rabbinin onunla buluşma süresi

858 Bakara 2/51.

859 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/107) (511) Âdem tarikiyle وَكَانَتِ الْأَلْوَاحُ مِنْ بَرَدٍ ifadesi olmadan nakletmiştir. Yine İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 5/1563'te (8959) rivayeti مِنْ بَرَدَى ifadesi yer alarak nakletmiştir. Türkî, 1/667.

onu orada dilediği şekilde karşılamak üzere kırk geceye tamamlanmış oldu. Musa (as) kendi yerine İsrâiloğullarının başına Harun'u (as) getirdi ve ona şöyle dedi: 'Ben Rabbimin huzuruna çıkma konusunda acele ediyorum, yerime kavmime sen bak ve sakın bozguncuların yoluna tâbi olma!' Ardından Rabbiyle buluşmak üzere O'nunla görüşmeyi çok arzuladığından aceleyle çıktı ve Harun'u (as) kendi yerine İsrâiloğullarının başına geçirdi. Harun onların başında kalıp beraberinde Sâmirî de olduğu halde, onları Musa'nın peşinden ona yetişmek için götürdü."[860]

[٩١٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «انْطَلَقَ مُوسَى وَاسْتَخْلَفَ هَارُونَ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، وَوَاعَدَهُمْ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَّهَا اللَّهُ بِعَشْرٍ."

917. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Musa (as) [Rabbiyle buluşmak için Tûr'a gitmek üzere] yola koyuldu ve yerine İsrâiloğullarının başına Harun'u (as) bıraktı ve onlara otuz gece vaad etti de Allah bu on [gece] ile [kırka] tamamladı."[861]

4. {ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ} "Sizler ise onun ardından (kendinize) zulmederek bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz."

Şanı yüce olan Allah'ın {ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ} *"Sizler ise onun ardından (kendinize) zulmederek bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz."* sözünün tefsiri:

a. {ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ} "Sizler ise onun ardından bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Allah'ın {ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ} sözünün tefsiri şudur: "Sonra siz benim Musa'ya [Tûr'da] buluşmayı vaad ettiğim günlerde o sizden ayrılıp vaad edilen yere yöneldikten sonra buzağıyı ilah edindiniz." Allah'ın {مِنْ بَعْدِهِ} sözündeki "ha" zamiri Musa'yı ifade etmek içindir.

860 Rivayet için Bk. Taberî'nin *Târîh*'i, 1/421, 425. Ayrıca rivayet ileride 1/671'de tekrar gelecektir. Türkî, 1/668.

861 Rivayetin tamamı 1/670 ve 671'de ileride gelecektir. Türkî, 1/668.

Böylece şanı yüce olan Allah, Peygamberimiz Muhammed'e (sav) muhalefet eden, onu yalanlayan ve bu âyetin muhatabı olan İsrâiloğulları Yahudilerine, atalarının ve önceki nesillerin, Allah kendilerine sürekli nimetler verdiği halde ve yanlarında nimetlerinin bolluğuna rağmen peygamberlerini yalanladıklarını ve ona muhalefet ettiklerini haber verdi. Allah onları bu yaptıklarıyla tanıtırken Muhammed'e (sav) muhalefet ettiklerini, onu yalanladıklarını ve onun doğru söylediğini bildikleri halde peygamberliğini kabul etmediklerini -onları tıpkı babalarının ve geçmişlerinin yaptıkları üzerinden tarif ederek ve onları peygamberleri yalanlayan atalarının başlarına indirdiği maymuna çevirme, lanetleme ve benzeri birtakım intikamlar şeklinde indireceği azap ile korkutarak- peygamberleri yalanlama konusunda atalarının konumunda olmaları sebebiyle bunu yapmıştır. **[1/668]**

Onların buzağıyı ilah edinmelerinin sebebi şu rivayetlerde gelmiştir:

[٩١٨] حَدَّثَنِي بِهِ عَبْدُ الْكَرِيمِ بْنُ الْهَيْثَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ بَشَّارٍ الرَّمَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَمَّا هَجَمَ فِرْعَوْنُ عَلَى الْبَحْرِ هُوَ وَأَصْحَابُهُ، وَكَانَ فِرْعَوْنُ عَلَى فَرَسٍ أَدْهَمَ ذَنُوبٍ حِصَانٍ؛ فَلَمَّا هَجَمَ عَلَى الْبَحْرِ هَابَ الْحِصَانُ أَنْ يَقْتَحِمَ فِي الْبَحْرِ، فَتَمَثَّلَ لَهُ جِبْرِيلُ عَلَى فَرَسٍ أُنْثَى وَدِيقٍ، فَلَمَّا رَآهَا الْحِصَانُ تَقَحَّمَ خَلْفَهَا. قَالَ: وَعَرَفَ السَّامِرِيُّ جِبْرِيلَ لِأَنَّ أُمَّهُ حِينَ خَافَتْ أَنْ يُذْبَحَ خَلَّفَتْهُ فِي غَارٍ وَأَطْبَقَتْ عَلَيْهِ، فَكَانَ جِبْرِيلُ يَأْتِيهِ فَيَغْذُوهُ بِأَصَابِعِهِ، فَيَجِدُ فِي بَعْضِ أَصَابِعِهِ لَبَنًا، وَفِي الْأُخْرَى عَسَلًا، وَفِي الْأُخْرَى سَمْنًا. فَلَمْ يَزَلْ يَغْذُوهُ حَتَّى نَشَأَ، فَلَمَّا عَايَنَهُ فِي الْبَحْرِ عَرَفَهُ، فَقَبَضَ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ فَرَسِهِ. قَالَ: أَخَذَ مِنْ تَحْتِ الْحَافِرِ قَبْضَةً. قَالَ سُفْيَانُ: فَكَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ يَقْرَؤُهَا: «فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ فَرَسِ الرَّسُولِ» قَالَ أَبُو سَعِيدٍ، قَالَ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: وَأُلْقِيَ فِي رُوعِ السَّامِرِيِّ أَنَّكَ لَا تُلْقِيهَا عَلَى شَيْءٍ فَتَقُولُ كُنْ كَذَا وَكَذَا إِلَّا كَانَ. فَلَمْ تَزَلِ الْقَبْضَةُ مَعَهُ فِي يَدِهِ حَتَّى جَاوَزَ الْبَحْرَ. فَلَمَّا جَاوَزَ مُوسَى وَبَنُو إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ، وَأَغْرَقَ اللَّهُ آلَ فِرْعَوْنَ، قَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ: {اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ} وَمَضَى مُوسَى

لِمَوْعِدِ رَبِّهِ. قَالَ: وَكَانَ مَعَ بَنِي إِسْرَائِيلَ حُلِيٌّ مِنْ حُلِيِّ آلِ فِرْعَوْنَ قَدْ تَعَوَّرُوهُ، فَكَأَنَّهُمْ تَأَثَّمُوا مِنْهُ، فَأَخْرَجُوهُ لِتَنْزِلَ النَّارُ فَتَأْكُلَهُ، فَلَمَّا جَمَعُوهُ، قَالَ السَّامِرِيُّ بِالْقَبْضَةِ الَّتِي كَانَتْ فِي يَدِهِ هَكَذَا، فَقَذَفَهَا فِيهِ، وَأَوْمَأَ ابْنُ إِسْحَاقَ بِيَدِهِ هَكَذَا، وَقَالَ: كُنْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ. فَصَارَ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ. وَكَانَ يَدْخُلُ الرِّيحُ فِي دُبُرِهِ وَيَخْرُجُ مِنْ فِيهِ يُسْمَعُ لَهُ صَوْتٌ، فَقَالَ: هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى. فَعَكَفُوا عَلَى الْعِجْلِ يَعْبُدُونَهُ، فَقَالَ هَارُونُ: {يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى}."

918. Bize Abdülkerim b. Heysem'in, İbrahim b. Beşşâr er-Ramâdî, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Saîd tarikiyle İkrime'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Firavun ve ordusu, [İsrâiloğullarının ardından onları yakalamak için] denize doğru hücum etti. Firavun siyah ve uzun kuyruklu bir at üzerindeydi. O, atıyla denize hücum edince at denize girmekten ürktü. Bunun üzerine Cebrâil (as) dişi ve erkeğine kızışmış bir kısrak ile ona göründü (önünden ilerledi) ve Firavun'un atı onu görünce arkasından denize girdi." Râvi der ki: "Sâmirî, Cebrâil'i (as) tanıdı. Çünkü annesi onun kesilmesinden korktuğunda onu bir mağarada [doğumundan sonra] bırakmış ve üzerini kapatmıştı. Cebrâil ona geliyor ve parmaklarıyla onu besliyordu. Onun parmaklarından birisinde süt, diğerinde bal, bir başka parmağında da yağ buluyordu. Cebrâil; büyüyünceye kadar onu beslemeyi bırakmadı. Sâmirî denizde onunla karşılaştığında onu tanıdı ve atının izinden bir avuç [toprak] aldı."

Râvi şöyle der: "Atın toynağının altından bir avuç aldı

-Râvi Süfyân der ki: 'Bu âyeti İbn Mes'ûd şöyle okuyordu: فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ فَرَسِ الرَّسُولِ "Elçinin atının izinden bir avuç aldım."-

Râvi Ebû Sa'd şöyle der: 'İkrime'nin İbn Abbas'tan naklettiğine göre o şöyle demiştir:

'Sâmirî'nin aklına 'sen bunu bir şeye 'şöyle şöyle olsun.' deyip atsan o mutlaka olur.' diye bir düşünce geldi. Elindeki bu bir avuç toprağı denizi geçinceye kadar yanında tuttu. Musa (as) ve İsrâiloğulları denizi karşıya geçip Allah Teâlâ da Firavun ailesini suda boğunca Musa (as) kardeşi Harun'a {اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ} *"Musa, kardeşi Harun'a,*

'Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma' dedi."[862] ve Rab ile olan buluşması için gitti.'

Râvi der ki: 'İsrâiloğullarının yanında Firavun ailesinden ödünç aldıkları mücevherler ve ziynet eşyaları bulunuyordu. Sanki onlar ödünç aldıkları bu eşyalar nedeniyle kendilerini günaha girmiş, suç işlemiş gibi hissediyorlardı. Bu eşyaları [eritip yok etsin de bunlardan kurtulalım diye] ateşe atmak için çıkardılar. Bunları bir araya topladıklarında [ve ateş onları erittiğinde] Sâmirî onlara elinde tuttuğu toprağı işaret ederek elini kaldırdı ve onu bu erimiş ziynetlerin üzerine atarak,

-İbn İshak, rivayetin bu kısmını naklederken eliyle 'şu şekilde' diye işaret etti-

'Böğüren bir buzağı heykeli ol.' dedi. O da böğüren bir buzağı heykeli oluverdi. Rüzgâr arkasından giriyor ağzından çıkıyor ve çıkardığı ses duyuluyordu. Sâmirî onlara şöyle dedi:

{هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى}

"Bu sizin de ilahınızdır, Musa'nın da ilahıdır."[863]

Onlar sürekli bu buzağıya tapmayla meşgul oldular. Bunun üzerine Harun (as) onlara şöyle dedi:

{يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبَعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى}

"Ey kavmim! Siz bununla yalnızca imtihan edildiniz. Doğrusu sizin Rabbiniz ancak Rahmân'dır. Öyleyse bana uyun ve emrime itaat edin.' Onlar da 'Musa bize dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz' dediler"[864]"[865] **[1/669]**

[٩١٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ: «لَمَّا أَمَرَ اللَّهُ مُوسَى أَنْ يَخْرُجَ بِبَنِي إِسْرَائِيلَ، يَعْنِي مِنْ أَرْضِ

862 A'râf 7/142.
863 Tâhâ 20/88.
864 Tâhâ 20/90-91.
865 Bu rivayet için bk. 1/658-660.

مِصْرَ، أَمَرَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنْ يَخْرُجُوا وَأَمَرَهُمْ أَنْ يَسْتَعِيرُوا الْحُلِيَّ مِنَ الْقِبْطِ. فَلَمَّا نَجَّى اللَّهُ مُوسَى وَمَنْ مَعَهُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْبَحْرِ، وَغَرِقَ آلُ فِرْعَوْنَ، أَتَى جِبْرِيلُ إِلَى مُوسَى يَذْهَبْ بِهِ إِلَى اللَّهِ، فَأَقْبَلَ عَلَى فَرَسٍ فَرَآهُ السَّامِرِيُّ، فَأَنْكَرَهُ، وَقَالَ: إِنَّهُ فَرَسُ الْحَيَاةِ. فَقَالَ حِينَ رَآهُ: إِنَّ لِهَذَا لَشَأْنًا. فَأَخَذَ مِنْ تُرْبَةِ الْحَافِرِ حَافِرِ الْفَرَسِ. فَانْطَلَقَ مُوسَى، وَاسْتَخْلَفَ هَارُونَ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، وَوَاعَدَهُمْ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً، وَأَتَمَّهَا اللَّهُ بِعَشْرٍ. فَقَالَ لَهُمْ هَارُونُ: يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ. إِنَّ الْغَنِيمَةَ لَا تَحِلُّ لَكُمْ، وَإِنَّ حُلِيَّ الْقِبْطِ إِنَّمَا هُوَ غَنِيمَةٌ، فَاجْمَعُوهَا جَمِيعًا، وَاحْفُرُوا لَهَا حُفْرَةً فَادْفِنُوهَا، فَإِنْ جَاءَ مُوسَى فَأَحَلَّهَا أَخَذْتُمُوهَا، وَإِلَّا كَانَ شَيْئًا لَمْ تَأْكُلُوهُ. فَجَمَعُوا ذَلِكَ الْحُلِيَّ فِي تِلْكَ الْحُفْرَةِ، وَجَاءَ السَّامِرِيُّ بِتِلْكَ الْقَبْضَةِ، فَقَذَفَهَا، فَأَخْرَجَ اللَّهُ مِنَ الْحُلِيِّ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ. وَعَدَّتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ مَوْعِدَ مُوسَى، فَعَدُّوا اللَّيْلَةَ يَوْمًا وَالْيَوْمَ يَوْمًا، فَلَمَّا كَانَ تَمَامُ الْعِشْرِينَ خَرَجَ لَهُمُ الْعِجْلُ؛ فَلَمَّا رَأَوْهُ قَالَ لَهُمُ السَّامِرِيُّ: {هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى فَنَسِيَ} يَقُولُ: تَرَكَ مُوسَى إِلَهَهُ هَهُنَا وَذَهَبَ يَطْلُبُهُ. فَعَكَفُوا عَلَيْهِ يَعْبُدُونَهُ. وَكَانَ يَخُورُ وَيَمْشِي، فَقَالَ لَهُمْ هَارُونُ: يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ {إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ} يَقُولُ: إِنَّمَا ابْتُلِيتُمْ بِهِ، يَقُولُ: بِالْعِجْلِ، وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ. فَأَقَامَ هَارُونُ وَمَنْ مَعَهُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا يُقَاتِلُونَهُمْ. وَانْطَلَقَ مُوسَى إِلَى إِلَهِهِ يُكَلِّمُهُ، فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ لَهُ: {وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى قَالَ هُمْ أُولَاءِ عَلَى أَثَرِي وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى} {قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ} فَأَخْبَرَهُ خَبَرَهُمْ، قَالَ مُوسَى: يَا رَبِّ هَذَا السَّامِرِيُّ أَمَرَهُمْ أَنْ يَتَّخِذُوا الْعِجْلَ، أَرَأَيْتَ الرُّوحَ مَنْ نَفَخَهَا فِيهِ؟ قَالَ الرَّبُّ: أَنَا. قَالَ: رَبِّ أَنْتَ إِذًا أَضْلَلْتَهُمْ.“

919. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Allah, Musa'ya (as) İsrâiloğullarını Mısır'dan çıkarmasını emredince Musa da (as) İsrâiloğullarına Kıptîlerden ziynetlerini ödünç almalarını emretti. Allah, Musa ve beraberindeki İsrâiloğullarını denizden [boğulmaktan] kurtarıp Firavun ve ailesini boğduktan

sonra Cebrâil, Musa'ya onu Allah'ın huzuruna götürmek üzere bir ata yöneldiğinde Sâmirî onu (atı) gördü ve bilmezden geldi ve dedi ki:

'Bu, hayat atıdır.' Cebrâil'i gördüğünde ise,

'Bu, önemli bir kişidir.' dedi ve atının toynağının [bastığı yerin] toprağından aldı. Bu arada da Musa (as) [Tûr'a gitmek üzere] ayrıldı ve İsrâiloğullarının başına Harun'u (as) geçirdi ve onlara otuz gün [Tûr'da kalıp Rabbine yalvardıktan sonra döneceğini] vaad etti de Allah bu otuzu on gün[ilavey]le [kırka] tamamladı. Harun onlara;

'Ey İsrâiloğulları size ganimet helâl değildir. Kıptîlerin [bu emanet aldığınız] ziynetleri ganimet malıdır. Onların hepsini toplayın ve bunlar için bir çukur kazarak oraya bu ziynetleri gömün. Eğer Musa döner ve bu aldıklarınızı size helâl kılarsa ne ala. Yoksa onlardan hiçbir şey yemeyin!' dedi. Bunun üzerine İsrâiloğulları bu ziynetleri onları gömmek için kazdıkları çukura topladılar [ve bunları yaktılar]. Tam bu esnada Sâmirî elindeki daha önceden [Cebrâil'in atının bastığı yerden] aldığı toprakla geldi ve onu bu ziynetlerin üzerine attı. Allah da bu ziynetlerden, böğürmesi olan bir buzağı heykeli meydana getirdi. İsrâiloğulları Musa'nın, Rabbiyle buluşma süresini geceyi bir gün, gündüzü de bir gün olacak şekilde saydılar. Yirmi gün tamamlandığında [onlara göre kırk gece] buzağı ortaya çıktı. Onu gördüklerinde Sâmirî onlara;

{هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى فَنَسِيَ}

"*Bu sizin de ilahınızdır, Musa'nın da ilahıdır.*"[866] dedi. Yani o şöyle diyordu: 'Musa, (ilâhını burada) *unuttu* (da onu Tûr'da aramaya gitti).'[867] Bunun üzerine o buzağıya tapmaya başladılar. Buzağı böğürüyor ve hareket ediyordu. Harun ise onlara şöyle dedi: 'Ey İsrâiloğulları! {إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ}' yani "*Siz bununla yalnızca imtihan edildiniz.*"[868] Harun ve beraberindeki İsrâiloğulları onlarla [buzağıya tapanlar] savaşmayıp beklediler. Musa, Rabbiyle konuşmak üzere Tûr'a aceleyle gitti. Onunla konuşunca Allah ona şöyle dedi:

866 Tâhâ 20/88.
867 Tâhâ 20/88.
868 Tâhâ 20/90.

{وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى قَالَ هُمْ أُولَاءِ عَلَى أَثَرِي وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى}

"Seni, acele ile kavminden uzaklaştıran nedir, ey Musa?" Musa, şöyle dedi: 'Onlar, işte onlar hemen arkamdalar. Rabbim! Sen hoşnut olasın diye, acele ederek sana geldim.'"

Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

{فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ}

"Senden sonra bir kavmini sınadık; Sâmirî de onları saptırdı."[869]

Böylece Allah, Musa'ya (as) onların yaptıklarını haber verdi. Musa şöyle dedi:

'Ey Rabbim! Bu Sâmirî onlara buzağıyı ilah edinmelerini emretti. Peki ona ruhu kim üfledi?' Allah:

'Ben' dedi. Bunun üzerine Musa (as);

'Rabbim öyleyse onları sen saptırdın.' dedi."[870] **[1/670]**

[٩٢٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: «كَانَ فِيمَا ذُكِرَ لِي أَنَّ مُوسَى قَالَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ فِيمَا أَمَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ: اسْتَعِيرُوا مِنْهُمْ، يَعْنِي مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ، الْأَمْتِعَةَ وَالْحُلِيَّ وَالثِّيَابَ، فَإِنِّي مُنَفِّلُكُمْ أَمْوَالَهُمْ مَعَ هَلَاكِهِمْ. فَلَمَّا أَذَّنَ فِرْعَوْنُ فِي النَّاسِ، كَانَ مِمَّا يُحَرِّضُ بِهِ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنْ قَالَ: حِينَ سَارُوا وَلَمْ يَرْضَوْا أَنْ يَخْرُجُوا بِأَنْفُسِهِمْ حَتَّى ذَهَبُوا بِأَمْوَالِكُمْ مَعَهُمْ."

920. Bize İbn Humeyd'in Seleme tarikiyle, İbn İshak'tan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Bana bildirildiğine göre Musa (as) Allah Azze ve Celle'nin kendine emrettiği şeyler ile ilgili İsrâiloğullarına şöyle dedi:

---

869 Tâhâ 20/84-85.

870 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (8/2768) (15650) Ebû Zür'a ve Amr b. Hammâd tarikiyle rivayetin baş tarafını nakletmiştir. Taberî ise *Târîh*'inde (1/421-422) Musa b. Harun tarikiyle Süddî'den nakletmiş olup rivayetin baş tarafı 1/639'da geçmiştir. Türkî, 1/671.

‘Onlardan -yani Firavun ailesinden- birtakım malları, ziynet eşyalarını ve elbiseleri ödünç alın. Ben onların helaki ile birlikte mallarını size ganimet olarak dağıtacağım.’ Firavun, insanlara [Kıptîlere] [peşlerinden gitmelerine] izin verince onları İsrâiloğullarına karşı şöyle kışkırtıyordu:

‘Onlar çıkıp giderken sadece kendi başlarına gitmek istemediler ayrıca sizin mallarınızı da yanlarında götürdüler.’” **[1/671]**

[٩٢١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانَ السَّامِرِيُّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ بَاجَرْمَا، وَكَانَ مِنْ قَوْمٍ يَعْبُدُونَ الْبَقَرَ، وَكَانَ حُبُّ عِبَادَةِ الْبَقَرِ فِي نَفْسِهِ، وَكَانَ قَدْ أَظْهَرَ الْإِسْلَامَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ. فَلَمَّا فَصَلَ هَارُونُ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ وَفَصَلَ مُوسَى إِلَى رَبِّهِ، قَالَ لَهُمْ هَارُونُ: أَنْتُمْ قَدْ حُمِّلْتُمْ أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ، آلِ فِرْعَوْنَ، وَأَمْتِعَةً وَحُلِيًّا، فَتَطَهَّرُوا مِنْهَا، فَإِنَّهَا نَجَسٌ. وَأَوْقَدَ لَهُمْ نَارًا، فَقَالَ: اقْذِفُوا مَا كَانَ مَعَكُمْ مِنْ ذَلِكَ فِيهَا. قَالُوا: نَعَمْ. فَجَعَلُوا يَأْتُونَ بِمَا كَانَ مَعَهُمْ مِنْ تِلْكَ الْأَمْتِعَةِ وَذَلِكَ الْحُلِيِّ، فَيَقْذِفُونَ بِهِ فِيهَا، حَتَّى إِذَا تَكَسَّرَ الْحُلِيُّ فِيهَا وَرَأَى السَّامِرِيُّ أَثَرَ فَرَسِ جِبْرِيلَ أَخَذَ تُرَابًا مِنْ أَثَرِ حَافِرِهِ، ثُمَّ أَقْبَلَ إِلَى النَّارِ فَقَالَ لِهَارُونَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ أُلْقِيَ مَا فِي يَدِي؟ قَالَ: نَعَمْ. وَلَا يَظُنُّ هَارُونُ إِلَّا أَنَّهُ كَبَعْضِ مَا جَاءَ بِهِ غَيْرُهُ مِنْ ذَلِكَ الْحُلِيِّ وَالْأَمْتِعَةِ. فَقَذَفَهُ فِيهَا فَقَالَ: كُنْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ. فَكَانَ لِلْبَلَاءِ وَالْفِتْنَةِ، فَقَالَ: {هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى} فَعَكَفُوا عَلَيْهِ، وَأَحَبُّوهُ حُبًّا لَمْ يُحِبُّوا مِثْلَهُ شَيْئًا قَطُّ. يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {فَنَسِيَ} أَيْ تَرَكَ مَا كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِسْلَامِ، يَعْنِي السَّامِرِيَّ {أَفَلَا يَرَوْنَ أَنْ لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا} وَكَانَ اسْمُ السَّامِرِيِّ مُوسَى بْنَ ظُفُرٍ، وَقَعَ فِي أَرْضِ مِصْرَ، فَدَخَلَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ. فَلَمَّا رَأَى هَارُونُ مَا وَقَعُوا فِيهِ: قَالَ {يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى} فَأَقَامَ هَارُونُ فِيمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ مِمَّنْ لَمْ يَفْتَتِنْ، وَأَقَامَ مَنْ يَعْبُدُ الْعِجْلَ عَلَى عِبَادَةِ

الْعِجْلِ. وَتَخَوَّفَ هَارُونُ إِنْ سَارَ بِمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَنْ يَقُولَ لَهُ مُوسَى: {فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي} وَكَانَ لَهُ هَائِبًا مُطِيعًا."

921. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, Muhammed b. İshak, Hakîm b. Cübeyr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Sâmirî, Bâcermâ[871] halkından ineğe tapan ve kendisi de içinde ineğe tapma sevgisi bulunan bir kimseydi ve İsrâiloğulları arasında İslâm'ı yaymıştı. Harun (as) İsrâiloğullarının başına geçip Musa da (as) Rabbi ile görüşmek üzere ayrılınca Harun (as) onlara şöyle dedi:

'Siz kavmin -yani Firavun ailesinin- ziynetlerinden, mallarından ve takılarından yüklü miktarda getirdiniz onlardan [onların günahından] temizlenin çünkü onlar pistir [haram olduğu için].' Harun daha sonra onlar için ateş yaktı ve onlara;

'Yanınızda bulunan bu eşyaları ve ziynetleri ateşe atın!' dedi. Onlar da;

'Evet [tamam atalım].' dediler ve yanlarındaki bu malları ve süs eşyalarını getirip ateşe atmaya başladılar. Sonunda ziynetler ateşte parçalandı. Bu arada Sâmirî, Cebrâil'in atının izini gördü ve onun toynağının izinden toprak aldı ve Harun'a (as);

'Ey Allah'ın elçisi! Elimdekini atayım mı?' dedi. O da;

'Evet' dedi. Ancak Harun (as) onun da diğerlerinin getirdiği bazı şeyler gibi bu ziynetlerden ve mallardan getirdiğini sanıyordu. Sâmirî elindeki toprağı ateşe attı ve 'Böğürmesi olan bir buzağı!' ol dedi. Bu yaptığı onlara bela ve imtihan olması içindi. Ardından da {هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى} *"Bu, sizin de Musa'nın da ilahıdır."*[872] dedi. Onlar da bu buzağıyla meşgul olmaya başladılar ve daha önce başka bir şeyi hiç sevmedikleri kadar onu sevdiler. Şanı yüce olan Allah şöyle buyurur: {فَنَسِيَ} *"Unuttu."*

Yani daha önce İslâm üzere olduğu hali terk etti -yani Sâmirî-.

---

871 Arap yarımadasında (Suriye'de) Belîh nehri bölgesinde Rakka şehrine yakın bir köy. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/454. Türkî, 1/672.

872 Tâhâ 20/88.

{أَفَلَا يَرَوْنَ أَنْ لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا}

"Onlar bu heykelin, sözlerine karşılık vermediğini, kendilerinden hiçbir zararı uzaklaştıramayacağını ve onlara hiçbir fayda sağlayamayacağını görmezler mi?"[873]

'Sâmirî'nin adı Musa b. Zafer idi. Mısır'da oturuyordu daha sonra İsrâiloğullarına katılmıştı. Harun (as), kavminin içine düştüğü durumu görünce onlara şöyle dedi:

{يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى}

"Andolsun, Harun onlara daha önce şöyle demişti: 'Ey kavmim! Siz bununla yalnızca imtihan edildiniz. Doğrusu sizin Rabbiniz ancak Rahmân'dır. Öyleyse bana uyun ve emrime itaat edin.' Onlar da, 'Musa bize dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz.' dediler."[874]

Harun bu fitneye kapılmayan Müslümanlarla birlikte kaldı. Buzağıya tapanlar da buzağıya tapmaya devam ettiler. Harun beraberindeki Müslümanları götürürse Musa'nın (as) {فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي} *"Şüphesiz benimle, İsrâiloğullarının arasını açtın, sözüme uymadın."*[875] demesinden korktu. Çünkü Musa'dan çekinir ve ona itaat ederdi.'" **[1/672]**

[٩٢٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «لَمَّا أَنْجَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ فِرْعَوْنَ، وَأَغْرَقَ فِرْعَوْنَ وَمَنْ مَعَهُ، قَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ: {اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ} قَالَ: لَمَّا خَرَجَ مُوسَى وَأَمَرَ هَارُونَ بِمَا أَمَرَهُ بِهِ وَخَرَجَ مُوسَى مُتَعَجِّلًا مَسْرُورًا إِلَى اللَّهِ. قَدْ عَرَفَ مُوسَى أَنَّ الْمَرْءَ إِذَا نَجَحَ فِي حَاجَةِ سَيِّدِهِ كَانَ يَسُرُّهُ أَنْ يَتَعَجَّلَ إِلَيْهِ. قَالَ: وَكَانَ حِينَ خَرَجُوا اسْتَعَارُوا حُلِيًّا وَثِيَابًا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ، فَقَالَ لَهُمْ هَارُونُ: إِنَّ هَذِهِ الثِّيَابَ وَالْحُلِيَّ لَا تَحِلُّ لَكُمْ، فَاجْمَعُوا نَارًا، فَأَلْقُوهُ فِيهَا فَأَحْرِقُوهُ. قَالَ: فَجَمَعُوا نَارًا قَالَ: وَكَانَ السَّامِرِيُّ قَدْ

873 Tâhâ 20/89.
874 Tâhâ 20/90-91.
875 Tâhâ 20/94.

نَظَرَ إِلَى أَثَرِ دَابَّةِ جِبْرِيلَ، وَكَانَ جِبْرِيلُ عَلَى فَرَسٍ أُنْثَى، وَكَانَ السَّامِرِيُّ فِي قَوْمِ مُوسَى. قَالَ: فَنَظَرَ إِلَى أَثَرِهِ فَقَبَضَ مِنْهُ قَبْضَةً، فَيَبِسَتْ عَلَيْهَا يَدُهُ؛ فَلَمَّا أَلْقَى قَوْمُ مُوسَى الْحُلِيَّ فِي النَّارِ، وَأَلْقَى السَّامِرِيُّ مَعَهُمُ الْقَبْضَةَ، صَوَّرَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ ذَلِكَ لَهُمْ عِجْلًا ذَهَبًا، فَدَخَلَتْهُ الرِّيحُ، فَكَانَ لَهُ خُوَارٌ، فَقَالُوا: مَا هَذَا؟ فَقَالَ السَّامِرِيُّ الْخَبِيثُ: {هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى فَنَسِيَ} الْآيَةَ، إِلَى قَوْلِهِ: {حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى} قَالَ: حَتَّى إِذَا أَتَى مُوسَى الْمَوْعِدَ، قَالَ اللَّهُ: {وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى قَالَ هُمْ أُولَاءِ عَلَى أَثَرِي} فَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ: {أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ}."

922. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle naklettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "Şanı yüce olan Allah İsrâiloğullarını Firavun'dan kurtarıp Firavun'u ve beraberindekileri boğunca Musa, kardeşi Harun'a şöyle dedi:

{اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ}

"Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma."[876]

İbn Zeyd şöyle der: "Musa, Tûr'a çıkıp Harun'a bu emrettiği şeyi emredip Musa aceleyle ve sevinçle Rabbinin huzuruna çıktığında o biliyordu ki bir kimse, efendisinin bir arzusunda onun isteğini yerine getirip başarıya ulaştığında ona gitmekte acele etmesi onu sevindirir." İbn Zeyd der ki: "Bu arada İsrâiloğulları Mısır'dan çıktıklarında Firavun ailesinden ziynetlerini ve elbiselerini ödünç almışlardı. Harun onlara şöyle dedi:

'Bu elbise ve ziynetler size helâl değildir. Onları bir ateşte toplayın ve ona atıp yakın.' Onlar da bu elbiseleri ve ziynetleri toplayıp yaktılar. Bu esnada Sâmirî de Cebrâil'in atının izine doğru baktı. Cebrâil dişi bir at üzerindeydi ve Sâmirî, Musa'nın kavmindendi. Atın izinden bir avuç toprak aldı. Toprak elindeyken kurudu. Musa'nın kavmi ziynetleri ateşe atınca Sâmirî de onlarla beraber elindeki toprağı attı. Şanı yüce olan Allah da bunu onlara altından bir buzağı şekline çevirdi. Rüzgâr arkasından girdi ve o böğürdü. Bunun üzerine İsrâiloğulları;

'Bu nedir?' dediler. Ardından kötü niyetli Sâmirî onlara şöyle dedi:

876 A'râf 7/142.

{هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى فَنَسِيَ}

"Bu sizin de Musa'nın da ilahıdır. Öyle iken Musa, (ilahını burada) unuttu (da onu Tûr'da aramaya gitti.)"[877]

İbn Zeyd, 91. âyetteki {حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى} 'Onlar da, *"Musa bize dönünceye kadar [buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz] dediler."'* ifadesine kadar (88 ve 91. âyetler arasındaki âyetleri)[878] nakletmiştir. Sonra sözlerine devamla şöyle demiştir: "Musa, Rabbi ile sözleştikleri yere (Tûr'a) gelince Allah Teâlâ ona şöyle dedi:

{وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى قَالَ هُمْ أُولَاءِ عَلَى أَثَرِي}

"(Musa, Tûr'a varınca): 'Seni, acele ile kavminden uzaklaştıran nedir, ey Musa?' (dedik.) Musa, şöyle dedi: 'Onlar, işte onlar hemen arkamdalar. Rabbim!'"

İbn Zeyd, 86. âyetteki {أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ} *"(Ayrılışımdan sonra) çok zaman mı geçti, yoksa üzerinize?"* ifadesine kadar okudu."[879] **[1/673]**

---

877 Tâhâ 20/88.

878 Râvinin işaret etmekle yetinip zikretmediği Tâhâ 20/88-91. âyetler şöyledir:

88. *"Böylece (Sâmirî) onlar için böğürmesi olan bir buzağı heykeli ortaya çıkardı. (Sâmirî ve adamları) 'Bu sizin de ilâhınızdır, Musa'nın da ilâhıdır. Öyle iken Musa, (ilâhını burada) unuttu (da onu Tûr'da aramaya gitti)' dediler."*

89. *"Onlar bu heykelin, sözlerine karşılık vermediğini, kendilerinden hiçbir zararı uzaklaştıramayacağını ve onlara hiçbir fayda sağlayamayacağını görmezler mi?"*

90. *"Andolsun, Harun onlara daha önce şöyle demişti: 'Ey kavmim! Siz bununla yalnızca imtihan edildiniz. Doğrusu sizin Rabbiniz ancak Rahmân'dır. Öyleyse bana uyun ve emrime itaat edin.'"*

91. *"Onlar da, 'Musa bize dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz.' dediler."*

879 Râvinin başını ve sonunu aktardığı ve diğerlerine de işaret ettiği Tâhâ 20/83-86. âyetler şöyledir:

83. *"(Musa, Tûr'a varınca): 'Seni, acele ile kavminden uzaklaştıran nedir, ey Musa?' (dedik.)"*

84. *"Musa, şöyle dedi: 'Onlar, işte onlar hemen arkamdalar. Rabbim! Sen hoşnut olasın diye, acele ederek sana geldim.'"*

85. *"Allah, 'Şüphesiz, biz senden sonra halkını sınadık; Sâmirî onları saptırdı.' dedi."*

86. *"Bunun üzerine Musa, öfke dolu ve üzgün bir halde halkına döndü. 'Ey kavmim! Rabbiniz, size güzel bir vaadde bulunmadı mı? (Ayrılışımdan sonra) çok zaman mı geçti?'"*

[٩٢٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ} قَالَ: الْعِجْلُ حَسِيلُ الْبَقَرَةِ. قَالَ: حُلِيٌّ اسْتَعَارُوهُ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ، فَقَالَ لَهُمْ هَارُونُ: أَخْرِجُوهُ فَتَطَهَّرُوا مِنْهُ وَأَحْرِقُوهُ. وَكَانَ السَّامِرِيُّ قَدْ أَخَذَ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ فَرَسِ جِبْرِيلَ، فَطَرَحَهُ فِيهِ فَانْسَبَكَ، وَكَانَ لَهُ كَالْجَوْفِ تَهْوِي فِيهِ الرِّيَاحُ.»

923. Kâsım b. Hasan'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den naklettiğine göre Mücâhid {ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ} *"Onun ardından buzağıyı ilah edindiniz"*[880] sözü hakkında şöyle demiştir: "Âyette geçen {الْعِجْلُ} buzağıdır. Ziynetler ise Firavun ailesinden ödünç aldıkları şeylerdir. Harun onlara bu ziynetler hakkında şöyle demiştir: 'Onları çıkarın, onlardan [vebalinden] kurtulun ve onları yakın.' Bu arada Sâmirî, Cebrâil'in atının izinden bir avuç toprak aldı ve onu İsrâiloğullarının yaktığı ateşin içine attı ve o kalıp şekline/heykele dönüştü. Onun, içinde rüzgârın geçtiği boşluk [boğazı] vardı."

[٩٢٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: «إِنَّمَا سُمِّيَ الْعِجْلُ، لِأَنَّهُمْ عَجِلُوا فَاتَّخَذُوهُ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَهُمْ مُوسَى.»

924. Müsennâ b. İbrahim'in bana, Âdem, Ebû Ca'fer, Rebî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "[İsrâiloğullarının taptığı heykel] {الْعِجْلُ} diye isimlendirildi. Çünkü onlar Musa Tûr'dan gelmeden önce aceleyle onu ilah edindiler."[881] (Yani {الْعِجْلُ} 'acele' etmek mânasındaki عَجِلَ fiilinden türediği için 'hızlı hareket eden koşan' anlamında buzağıya bu isim verilmiştir.)

[٩٢٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى، [عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِنَحْوِ حَدِيثِ الْقَاسِمِ، عَنِ الْحَسَنِ].[882]

---

880 Bakara 2/51.

881 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/108) (512) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/674.

882 Parantez içerisinde verdiğimiz bu kısım tercümede esas aldığımız Türkî baskısında yer almamaktadır. Ancak tefsirin bazı nüshalarında geçmektedir. Devamındaki 926 numaralı rivayet ise söz konusu nüshalarda "حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِنَحْوِهِ" şeklinde geçmektedir. Şâkir de

[٩٢٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ،[883] «فِي قَوْلِهِ: {ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ}: حَسِيلُ الْبَقَرَةِ. قَالَ: حُلِيٌّ اسْتَعَارُوهُ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ، فَقَالَ لَهُمْ هَارُونُ: أَخْرِجُوهُ فَتَطَهَّرُوا مِنْهُ وَأَحْرِقُوهُ. وَكَانَ السَّامِرِيُّ قَدْ أَخَذَ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ فَرَسِ جِبْرِيلَ، فَطَرَحَهُ فِيهِ فَانْسَبَكَ، وَكَانَ لَهُ كَالْجَوْفِ تَهْوِي فِيهِ الرِّيَاحُ.»

926. Bana Müsennâ b. İbrahim, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ} *"Sonra buzağıyı ilah edindiniz."*[884] sözü hakkında şöyle demiştir:

"الْعِجْلُ ineğin buzağısıdır. Ziynetler ise Firavun ailesinden ödünç aldıkları ziynet eşyalarıdır. [Bu ziynetlerle ilgili] Harun (as) onlara şöyle dedi:

'Onları çıkarın ve onlardan [vebalinden] kurtulun ve onları yakın.' Bu arada Sâmirî, Cebrâil'in atının izinden bir avuç toprak aldı ve onu İsrâiloğullarının yaktığı ateşin içine attı ve kalıp şekline/heykele dönüştü. Onun, içinden rüzgârın geçtiği boşluk [boğazı] vardı."[885] **[1/674]**

b. {وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ} "(Kendinize) zulmederek"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ} *"(kendinize) zulmederek"* sözünün tefsiri:

Yani siz ibadeti, yapılması gerekenin dışında bir başka şeye yaptınız. Çünkü ibadet, şanı yüce olan Allah'tan başkasına yapılmaz. Oysa siz ibadeti olması gereken yerin dışında bir yere koyarak ve zulmederek buzağıya taptınız.

Biz bu kitabımızda daha önce geçtiği üzere başka bir yerde[886] zulmün aslının "bir şeyi olması gereken yerin dışında başka bir yere koymak" olduğunu delilleriyle birlikte açıklamıştık. Burada tekrardan kaçınıyorum.

---

bu rivayeti aynı şekilde nakletmiştir. Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/108, 109, 4/1104) (513, 524, 6196) Verkâ, tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten فَتَطَهَّرُوا مِنْهُ ifadesine kadar nakletmiştir. Türkî, 1/675; Şâkir, 2/68.

883 Tercümede esas aldığımız Türkî baskısında rivayetin bu kısmından sonrası Şâkir'de bir önceki dipnotta ifade ettiğimiz şekilde yer almaktadır. Bk. Şâkir, 1/68.

884 Bakara 2/51.

885 Bu rivayet Türkî'nin diğer nüshalarında farklı geçmektedir. İzah için bk. 925 numaralı rivayetin dipnotu.

886 Bk. 1/559. Türkî, 1/675.

[BAKARA SÛRESİ 52. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

"Sonra bunun ardından şükredesiniz diye sizi affetmiştik."

(Bakara 2/52)

Şanı yüce olan Allah'ın {ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} sözünün tefsiri:

1. {ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} "Sonra bunun ardından sizi affetmiştik."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Allah'ın {ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} sözünün tefsiri şöyledir: "Sizin buzağıyı ilah edindikten sonra hemen ardından sizin cezalandırılmanız konusunda acele etmedik."

Şu rivayette olduğu gibi:

[٩٢٧] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} يَعْنِي مِنْ بَعْدِ مَا اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ."

927. Bana Müsennâ b. İbrahim, Âdem el-Askalânî, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den naklettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "{ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} *"Sonra bunun ardından sizi affetmiştik."*[887] 'Yani buzağıyı ilah edinmenizin ardından.'"[888] **[1/675]**

2. {لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} "Şükredesiniz diye."

Allah Teâlâ'nın {لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} *"Şükredesiniz diye."*[889] sözünün tefsirine gelince: Bu söz şu anlama gelmektedir: *"Şükredesiniz diye [sizi affetmiştik]."*

---

887 Bakara 2/52.

888 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/108 (515) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/676.

889 Bakara 2/52.

Âyette geçen {لَعَلَّ} kelimesi burada "için" mânasındadır. Ben daha önce geçtiği üzere لَعَلَّ kelimesinin anlamlarından birisinin de "için" كَيْ mânası olduğunu açıkladım. Oradaki bu açıklamam yeterli olduğu için burada tekrar etmiyorum.[890]

Bu izahlara göre bu sözün anlamı şöyledir: "Benim sizi affetmem sebebiyle bana şükredesiniz diye buzağıyı ilah edinmenizden sonra sizi affetmiştik. Çünkü affetmek الْعَفْوُ vicdan ve akıl sahibi kimseler için şükretmeyi gerektirir."

[BAKARA SÛRESİ 53. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾

"Hani, doğru yolu tutasınız diye Musa'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) ve Furkan'ı vermiştik." (Bakara 2/53)

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ} sözünün tefsiri:

1. {وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ} "Musa'ya Kitab'ı ve Furkan'ı vermiştik."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: {وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ} *"Musa'ya Kitab'ı ve Furkan'ı vermiştik."*[891] sözüyle Allah şunu kastetmektedir: "Aynı şekilde hatırlayın. Hani biz Musa'ya (as) (Tevrat'ı) ve Furkân'ı vermiştik." Allah kitapla Tevrat'ı, Furkân ile de hakkı ve batılı ayırt etmeyi kastetmektedir.

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[٩٢٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ} قَالَ: فَرَّقَ بِهِ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ.»

890 Kelimenin Taberî tarafından yapılan geniş izahı için bk. 1/387.
891 Bakara 2/53.

928. Bana Müsennâ'nın Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ} *"Musa'ya Kitab'ı ve Furkan'ı vermiştik."*[892] âyeti[nde geçen الْفُرْقَان hakkında şöyle demiştir: "Onunla [bu yetenekle] hakkı batıldan ayırmıştır."[893] **[1/676]**

[٩٢٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: قَالَ: الْكِتَابُ: هُوَ الْفُرْقَانُ، فُرْقَانُ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ.»

929. Bana Muhammed b. Amr el-Bâhilî, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ} *"Musa'ya Kitab'ı ve Furkan'ı vermiştik."*[894] sözü hakkında şöyle demiştir: "[Âyette geçen] Kitap, hak ile batılın arasını ayıran Furkân'dır."[895]

[٩٣٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

930. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[٩٣١] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَا: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَوْلُهُ: «{وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ} قَالَ: الْكِتَابُ: هُوَ الْفُرْقَانُ، فَرَّقَ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ.»

931. Bana Kâsım b. Hasan'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den naklettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ} *"Musa'ya Kitab'ı ve Furkan'ı vermiştik."*[896] sözü hakkında şöyle demiştir: "[Âyette geçen] Kitap, Furkân'dır. O, hak ile batılın arasını ayırmıştır."

---

892 Bakara 2/53.

893 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/108 (515) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/676.

894 Bakara 2/53.

895 Bk. *Tefsîru Mücâhid*, s. 202; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/69) Abd b. Humeyd'e nispet etmiştir. Türkî, 1/677.

896 Bakara 2/53.

[٩٣٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «الْفُرْقَانُ: جِمَاعُ اسْمِ التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالزَّبُورِ وَالْفُرْقَانِ.»

932. Bize Kâsım b. Hasan'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Furkân: Tevrat, İncîl, Zebûr ve Kur'ân'ın isimlerinin tümüdür [yani hepsinin ortak adıdır]."[897]

İbn Zeyd bu konuda [aşağıdaki rivayette] şöyle demiştir:

[٩٣٣] حَدَّثَنِي بِهِ، يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَأَلْتُهُ، يَعْنِي ابْنَ زَيْدٍ، عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ} فَقَالَ: أَمَّا الْفُرْقَانُ الَّذِي قَالَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ: {يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ} فَذَلِكَ يَوْمُ بَدْرٍ، يَوْمَ فَرَّقَ اللَّهُ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ، وَالْقَضَاءُ الَّذِي فَرَّقَ بِهِ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ. قَالَ: فَكَذَلِكَ أَعْطَى اللَّهُ مُوسَى الْفُرْقَانَ، فَرَّقَ اللَّهُ بَيْنَهُمْ، وَسَلَّمَهُ اللَّهُ وَأَنْجَاهُ فَرَّقَ بَيْنَهُمْ بِالنَّصْرِ، فَكَمَا جَعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ بَيْنَ مُحَمَّدٍ وَالْمُشْرِكِينَ، فَكَذَلِكَ جَعَلَهُ بَيْنَ مُوسَى وَفِرْعَوْنَ.»

933. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "İbn Zeyd'i kastederek ona, şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ} *"Musa'ya Kitab'ı ve Furkan'ı vermiştik."*[898] sözünün açıklamasını sordum. O şöyle cevap verdi:

'Allah'ın sözündeki[899] {يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ} *"Furkan günü yani iki topluluğun karşı karşıya geldiği gün"*[900] Furkân'a gelince bu, Allah'ın hak ile batılın arasını ayırdığı gün olan ve hak ile batılın arasının ayrılmasına hükmettiği 'Bedir Günü'dür.'

İbn Zeyd der ki: 'İşte bunun gibi Allah da Musa'ya Furkân'ı vermiş ve Allah onların [Musa ve inananlarla Firavun ve adamlarının] arasını ayırmıştır. Allah, Musa'yı (as) [ve beraberindeki inananları] korumuş ve kurtarmış, onunla Firavun ve adamlarının arasını yardımıyla ayırmıştır.

---

897 Rivayeti, Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/69) Taberî'ye nispet etmiştir. Türkî, 1/677.

898 Bakara 2/53.

899 Enfâl 8/41.

900 Enfâl 8/41.

Tıpkı Allah'ın Muhammed (sav) ile müşriklerin arasını ayırdığı gibi. İşte bunun aynısını Musa ile Firavun arasında yapmıştır.'" **[1/677]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Âyetle ilgili İbn Abbas, Ebü'l-Âliye ve Mücâhid'den rivayet edilen bu iki tefsirden en doğru olanı, "Bu âyette Allah'ın Musa'ya verdiğini söylediği Furkân, hak ile batılın arasını ayıran Kitap yani Tevrat'tır." görüşüdür. "Furkân" kelimesi bu âyette Tevrat'ın özelliklerinden bir özellik olarak kullanılmıştır. Bu durumda âyetin tefsiri şöyledir: "Biz Musa'ya levhalara yazdığımız Tevrat'ı verdiğimizde onunla hak ile batılın arasını ayırdık." Bu durumda "Tevrat" kelimesini söylememek için onun yerine kullanılan "el-Kitab" kelimesi Tevrat'ın sıfatı olur ve sonra da "el-Furkân" kelimesi ona atfedilmiş olur. Çünkü Furkân [hakkı ve batılı ayırma] Tevrat'ın özelliklerinden birisidir. Biz bu kitabımızda daha önce geçtiği üzere كِتَاب kelimesinin مَكْتُوب "yazılmış" mânasında olduğunu açıklamıştık.[901]

Bir başka açıdan şöyle de deriz: Bu tefsir âyete daha uygundur -her ne kadar diğerinin doğru olması muhtemel olsa da-. Çünkü "Furkân" kelimesinden önce "kitap" zikredilmiştir. "Furkân"ın mânası da -bu kitabımızda daha önce geçtiği yerde delilleriyle açıkladığımız üzere-[902] "ayırmak" demektir. Durum bu şekilde olunca "Furkân" kelimesini yakınındaki kelimeye onun sıfatı olarak iliştirmek [sıfatı yapmak] ondan uzaktaki bir kelimenin sıfatı olarak iliştirmekten [sıfatı yapmaktan] evladır.

2. {لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ} "Doğru yolu tutasınız diye"

Şanı yüce olan Allah'ın {لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ} *"doğru yolu tutasınız diye"*[903] sözünün tefsirine gelince: Bu söz {لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} *"şükredesiniz diye"*[904] sözünün bir benzeridir. Mânası da "doğru yolu bulmanız için" şeklindedir. Sanki Allah Teâlâ şöyle demiştir: "Aynı şekilde Musa'ya hak ile batılın arasını ayıran Tevrat'ı, doğru yolu tutmanız ve onda yer alan hakikate tâbi olmanız için verdiğimi hatırlayın. Çünkü ben böylece Tevrat'ı kendisiyle doğru yolu bulmak ve onda yer alanlara [emir ve yasaklara] tâbi olmak isteyen için bir rehber kıldım."

---

901 Detaylı izah için bk. 1/95.
902 Bu izahlar için bk. 1/97-99. Şâkir 2/71.
903 Bakara 2/53.
904 Bakara 2/52.

[BAKARA SÛRESİ 54. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَاقَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾

"Musa, kavmine dedi ki: 'Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilah edinmekle kendinize yazık ettiniz. Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Bu, yaratıcınız katında sizin için daha iyidir.' Böylece Allah da onların tövbesini kabul etti. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhametlidir." **(Bakara 2/54)**

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَاقَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} sözünün tefsiri:

1. {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَاقَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ} "Musa, kavmine dedi ki: 'Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilah edinmekle kendinize yazık ettiniz. Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün."

Bu âyetin tefsiri şöyledir: "Aynı şekilde hatırlayın Musa, kavmi olan İsrâiloğullarına şöyle demişti: 'Ey kavmim! Siz kendinize zulmettiniz.' Onların sadece kendilerine zulmetmeleri yapmamaları gereken, Allah'ın kendilerine yaptıkları takdirde cezayı gerekli kılacağı bir eylemi yapmış olmalarıdır. Bu şekilde Allah'ın cezasını gerektirecek bir eylemi yapan herkes Allah Teâlâ'nın cezasını kendisine gerekli kıldığı için kendisine zulmetmiştir. Onların yaptıkları ve onunla kendilerine zulmetmiş oldukları eylem Allah'ın onlar hakkında verdiği habere göre yalnızca Musa'nın kendilerinden ayrılmasından sonra buzağıyı ilah edinmeleridir.

Daha sonra Musa [Tûr'dan indikten sonra] onlara günahlarından dönmelerini emredip şanı yüce olan Allah'a dönmelerini emrettiğinde tövbeyi ve O'nun emrine uymayı reddetmeleridir. Allah onların işledikleri günaha tövbe etmelerinin kendilerini öldürmeleri olduğunu bildirdi -biz daha önce geçtiği üzere tövbenin mânasının, Allah'ın hoşlanmadığı şeylerden,

razı olacağı birtakım taatlere dönmek olduğunu delilleriyle açıklamıştık.-[905] İsrâiloğulları, Musa, kendilerine işledikleri günahtan tövbe etmelerini emrettiğinde Allah'ın kendilerine emrettiği şekilde Rablerine dönmeyi kabul ettiler." **[1/678]**

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[٩٣٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ. حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: «{فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ} قَالَ: عَمَدُوا إِلَى الْخَنَاجِرِ، فَجَعَلَ يَطْعُنُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا."

934. Bize Muhammed b. Müsennâ'nın, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Ebû İshak tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Abdurrahman {فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ} *"Nefislerinizi öldürün"*[906] âyeti hakkında şöyle demiştir: "[İsrâiloğullarına Hz. Musa kendinizi öldürün emrini tebliğ edince] Hançerleri ellerine alıp birbirlerine saplamaya başladılar."

[٩٣٥] حَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي الْقَاسِمُ بْنُ أَبِي بَزَّةَ، أَنَّهُ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، وَمُجَاهِدًا، قَالَا: «قَامَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ بِالْخَنَاجِرِ يَقْتُلُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا لَا يَحِنُّ رَجُلٌ عَلَى رَجُلٍ قَرِيبٍ وَلَا بَعِيدٍ، حَتَّى أَلْوَى مُوسَى بِثَوْبِهِ فَطَرَحُوا مَا بِأَيْدِيهِمْ، فَتَكَشَّفَ عَنْ سَبْعِينَ أَلْفَ قَتِيلٍ، وَإِنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَى مُوسَى أَنْ حَسْبِي قَدِ اكْتَفَيْتُ، فَذَلِكَ حِينَ أَلْوَى بِثَوْبِهِ."

935. Bana Abbas b. Muhammed, Haccâc b. Muhammed, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Kâsım b. Ebî Bezze, Saîd b. Cübeyr ve Mücâhid'i şöyle derlerken işitmiştir: "İsrâiloğulları birbirlerine hançerlerle saldırdılar. Birbirlerini öldürüyorlardı. Hiç kimse uzak yakın kimseye acımıyordu. Sonra Musa elbisesini havaya kaldırıp eliyle sallayınca ellerindeki hançerleri attılar. Olayın ardından yetmiş bin kişinin öldüğü ortaya çıktı. Allah da Musa'ya 'Yeter bu kadara razı oldum' dedi. Bu, Musa elbisesini eliyle salladığı zaman[ki miktar]dı." **[1/679]**

---

905 Daha önce geçen bu izah için bk. 1/587.

906 Bakara 2/54.

[٩٣٦] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ بْنُ الْهَيْثَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: قَالَ أَبُو سَعِيدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ: {فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} قَالَ: أَمَرَ مُوسَى قَوْمَهُ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَقْتُلُوا أَنْفُسَهُمْ، قَالَ: فَاحْتَبَى الَّذِينَ عَكَفُوا عَلَى الْعِجْلِ فَجَلَسُوا، وَقَامَ الَّذِينَ لَمْ يَعْكُفُوا عَلَى الْعِجْلِ وَأَخَذُوا الْخَنَاجِرَ بِأَيْدِيهِمْ وَأَصَابَتْهُمْ ظُلْمَةٌ شَدِيدَةٌ، فَجَعَلَ يَقْتُلُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا. فَانْجَلَتِ الظُّلْمَةُ عَنْهُمْ، وَقَدْ أَجْلَوْا عَنْ سَبْعِينَ أَلْفَ قَتِيلٍ، كُلُّ مَنْ قُتِلَ مِنْهُمْ كَانَتْ لَهُ تَوْبَةً، وَكُلُّ مَنْ بَقِيَ كَانَتْ لَهُ تَوْبَةً.“

936. Bana Abdülkerim b. Heysem'in, İbrahim b. Beşşâr, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Saîd tarikiyle İkrime'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Musa, kavmine şöyle dedi:

{فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ}

"'*Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün (kendinizi düzeltin). Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir.' Böylece Allah da onların tövbesini kabul etti. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhametlidir.*"

İbn Abbas sözlerine devamla şöyle der: "Hz. Musa, Azîz ve Celîl olan Rabbinin birbirlerini öldürmelerine dair emrini İsrâiloğullarına bildirince, buzağıya tapanlar elbiseleriyle kendilerini gizlediler ve bulundukları yerlerde oturup kaldılar. Buzağıya tapmayanlar ise hançerleri ellerine aldıkları sırada onları şiddetli bir karanlık kapladı da karanlıkta birbirlerini öldürmeye başladılar. Karanlık kalktığında yetmiş bin kişinin öldüğü ortaya çıktı. Bu olayda İsrâiloğullarından öldürülenlerin de sağ kalanların da tövbesi kabul edildi."[907]

[٩٣٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «لَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ {قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا} إِلَى

907 Rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/131) Taberî'den nakleder. Daha önce 1/647'de geçen rivayete bakılabilir. Türkî, 1/68.

قَوْلِهِ: {فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ} {أَلْقَى} مُوسَى {الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ} {قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي} فَتَرَكَ هَارُونَ وَمَالَ إِلَى السَّامِرِيِّ، فَ {قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ} إِلَى قَوْلِهِ: {ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا} ثُمَّ أَخَذَهُ فَذَبَحَهُ، ثُمَّ حَرَّقَهُ بِالْمِبْرَدِ، ثُمَّ ذَرَّاهُ فِي الْيَمِّ، فَلَمْ يَبْقَ بَحْرٌ يَجْرِي يَوْمَئِذٍ إِلَّا وَقَعَ فِيهِ شَيْءٌ مِنْهُ. ثُمَّ قَالَ لَهُمْ مُوسَى: اشْرَبُوا مِنْهُ. فَشَرِبُوا، فَمَنْ كَانَ يُحِبُّهُ خَرَجَ عَلَى شَارِبَيْهِ الذَّهَبُ، فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ: {وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ} فَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِي بَنِي إِسْرَائِيلَ حِينَ جَاءَ مُوسَى، {وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ} فَأَبَى اللَّهُ أَنْ يَقْبَلَ تَوْبَةَ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا بِالْحَالِ الَّتِي كَرِهُوا أَنْ يُقَاتِلُوهُمْ حِينَ عَبَدُوا الْعِجْلَ، فَقَالَ لَهُمْ مُوسَى: {يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ} قَالَ: فَصَفُّوا صَفَّيْنِ ثُمَّ اجْتَلَدُوا بِالسُّيُوفِ. فَاجْتَلَدَ الَّذِينَ عَبَدُوهُ وَالَّذِينَ لَمْ يَعْبُدُوهُ بِالسُّيُوفِ، فَكَانَ مَنْ قُتِلَ مِنَ الْفَرِيقَيْنِ شَهِيدًا، حَتَّى كَثُرَ الْقَتْلُ حَتَّى كَادُوا أَنْ يَهْلِكُوا حَتَّى قُتِلَ بَيْنَهُمْ سَبْعُونَ أَلْفًا، وَحَتَّى دَعَا مُوسَى وَهَارُونُ: رَبَّنَا هَلَكَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ، رَبَّنَا الْبَقِيَّةَ الْبَقِيَّةَ. فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَضَعُوا السِّلَاحَ، وَتَابَ عَلَيْهِمْ. فَكَانَ مَنْ قُتِلَ شَهِيدًا، وَمَنْ بَقِيَ كَانَ مُكَفَّرًا عَنْهُ. فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ}" [١/٦٨٠]

937. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Hz. Musa kavmine geri dönüp gelince [onların içine düştükleri durumu görünce];

{قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا}

"Ey kavmim! Rabbiniz, size güzel bir vaadde bulunmadı mı?" dedi."[908]

Râvi devamındaki 87. âyetin {فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ} *"Sâmirî de aynı şekilde attı."*[909] ifadesine kadar okudu.

---

908 Tâhâ 20/86.
909 Tâhâ 20/86.

{أَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ}

"Musa öfkesinden) levhaları attı ve kardeşinin saçından tuttu, onu kendine doğru çekmeye başladı."[910]

{قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي}

"Harun ise ona: 'Ey anam oğlu! Saçımı sakalımı çekme. Şüphesiz ben, İsrailoğullarının arasını açtın, sözüme uymadın demenden korktum.' dedi."[911]

Musa, Harun'u bıraktı ve Sâmirî'ye yöneldi ve;

{قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ}

'Ya senin derdin neydi ey Sâmirî?' dedi.' [912]

Sâmirî, şöyle dedi:-Râvi {ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا} *"Sonra da küllerini denize savuracağız!"* [913] ifadesine kadar Tâhâ 20/94. ve 97. âyetleri okudu.[914] Sonra Musa o buzağıyı alıp törpü ile parçaladı, yaktı ve denize savurdu. O gün denizde ondan başka akan bir şey bulunmuyordu [yani onun külleri denizin her tarafını kaplamıştı]. Musa daha sonra onlara;

'Bu sudan (heykelin külleriyle kaplı) için.' dedi. Onlar da içtiler. Buzağıyı çok seven kim varsa onun bıyıklarında altın [kalıntıları] çıktı. İşte bu Allah'ın âyette {وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ} *"inkârları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti."*[915] buyurduğu durumdur.

---

910 A'râf 7/150.

911 Tâhâ 20/94.

912 Tâhâ 20/95.

913 Tâhâ 20/97.

914 Bu âyetler meâlen şöyledir: *"Harun: 'Ey anam oğlu! Saçımı sakalımı çekme. Şüphesiz ben, İsrâiloğullarının arasını açtın, sözüme uymadın demenden korktum' dedi. Musa, 'Ya senin derdin neydi ey Sâmirî?' dedi. Sâmirî, şöyle dedi: 'Ben onların görmediği şeyi gördüm. Elçinin izinden bir avuç avuçladım da onu attım. Böyle yapmayı bana nefsim güzel gösterdi.' Musa dedi ki: 'Çekil git! Artık sen hayatın boyunca (hastalanıp) 'Bana dokunmak yok!' diyeceksin. Senin için, asla kaçamayacağın bir ceza daha var. Hele şu ibadet edip durduğun ilahına bak! Biz onu elbette yakacağız ve onu muhakkak denize savuracağız."* (Tâhâ 20/94-97)

915 Bakara 2/93.

İsrâiloğulları yaptıklarına pişman olunca, Musa Tûr'dan geri döndüğünde onların gerçekten sapmış olduklarını görünce,

{وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ}

"Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, mutlaka ziyana uğrayanlardan oluruz.' dediler."[916]

Allah Teâlâ, İsrâiloğullarının tevbesini kabul etmedi. Ancak buzağıya tapmayanların ona tapanlarla savaşıp onları bundan alıkoymaktan hoşlanmadıkları durum dışında [yani buzağıya tapanlarla ilk anda yapmaları gereken savaşarak onlara mani olma işini yapıp onlarla savaşmadan] tövbelerini kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Musa onlara:

{يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ}

"Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilah edinmekle kendinize yazık ettiniz. Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün."[917]

Onlar da iki saf halinde sıralandılar, kılıçlarla savaştılar. Buzağıya tapanlar da tapmayanlar da kılıçlarla savaşıyorlardı. Her iki taraftan ölenler de şehit sayılıyordu. Öldürülenler öyle çoğaldı ki İsrâiloğulları neredeyse yok olacaktı. Öyle ki onlardan yetmiş bin kişi öldürülmüştü. Sonunda Musa ve Harun, Rablerine dua ettiler ve şöyle dediler: 'Rabbimiz, sen İsrâiloğullarını helak ettin. Rabbimiz, geri kalanlarını bırak.' Allah da onlara, silahlarını bırakmalarını emretti ve tövbelerini kabul etti. Onlardan öldürülenler şehit oldu. Geride kalanlar ise günahından bağışlandı. İşte bu Allah'ın {فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} *"Böylece Allah da onların tövbesini kabul etti. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhametlidir"*[918] âyetinde buyurduğu durumdur."[919] **[1/681]**

[٩٣٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ} قَالَ: كَانَ

916 A'râf 7/149.
917 Bakara 2/54.
918 Bakara 2/54.
919 Taberî bu rivayeti *Târîh*'inde (1/423, 424) Musa, Amr, Esbât, Süddî ve İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan nakleder. İbn Ebî Hâtim de *Tefsîr*'inde (1/111) (533) Amr, Esbât tarikiyle Süddî'den nakleder. Türkî, 1/681.

مُوسَى أَمَرَ قَوْمَهُ، عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ، أَنْ يَقْتُلَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا بِالْخَنَاجِرِ، فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَقْتُلُ أَبَاهُ وَيَقْتُلُ وَلَدَهُ، فَتَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ.“

938. Bana Muhammed b. Amr el-Bâhilî, Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ} *"Buzağıyı ilah edinmekle"*[920] sözü hakkında şöyle demiştir: "Musa, Rabbinin kendisine emrettiği şeyi İsrâiloğullarına emretti. Bu emir, birbirlerini hançerlerle öldürmeleriydi. Bunun üzerine bir kimse kendi babasını ve çocuğunu öldürmeye başladı. Sonunda Allah onların tövbelerini kabul etti."[921]

[٩٣٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ ، حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيفَةَ قَالَ ، حَدَّثَنَا شِبْل، عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيح، عَنْ مُجَاهِد:“بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ“، قَالَ: كَانَ مُوسَى أَمَرَ قَوْمَهُ -عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ- أَنْ يَقْتُلَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا ، وَلَايَقْتُلَ الرَّجُلُ أَبَاهُ وَلَا أَخَاهُ. فَبَلَغَ ذَلِكَ فِي سَاعَةٍ مِنْ نَهَارٍ سَبْعِينَ أَلْفاً.

939. Bana Müsennâ'nın, Ebû Huzeyfe, Şibl, Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ} *"Buzağıyı ilah edinmekle"*[922] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Musa -Rabbinin kendisine emrettiği şeyi- İsrâiloğullarına birbirlerini öldürmelerini ve bu arada bir kimsenin babasını ve kardeşini öldürmemesini emretti. [Bu emrin ardından] gündüzün bir saat içinde öldürülenlerin sayısı yetmiş bini buldu."

[٩٤٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ} الْآيَةَ. قَالَ: فَصَارُوا صَفَّيْنِ، فَجَعَلَ يَقْتُلُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، فَبَلَغَ الْقَتْلَى مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ: قَدْ تِيبَ عَلَى الْقَاتِلِ وَالْمَقْتُولِ.“

940. Bana Müsennâ'nın Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye, Allah'ın {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ} *"Musa kavmine dedi ki: 'Ey kavmim! Sizler, kendinize yazık ettiniz.'"*[923] âyeti

920 Bakara 2/54.
921 Bk. *Tefsîru Mücâhid*, s. 202; Türkî, 1/682.
922 Bakara 2/54.
923 Bakara 2/54.

hakkında şöyle demiştir: "İsrâiloğulları iki saf olduklarında birbirlerini öldürmeye başladılar. Öldürülenler Allah'ın dilediği kadar olunca onlara denildi ki: 'Öldüren de ölen de affedilmiştir.'"

[٩٤١] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: «لَمَّا أُمِرَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ بِقَتْلِ أَنْفُسِهَا بَرَزُوا وَمَعَهُمْ مُوسَى، فَتَضَارَبُوا بِالسُّيُوفِ، وَتَطَاعَنُوا بِالْخَنَاجِرِ، وَمُوسَى رَافِعٌ يَدَيْهِ. حَتَّى إِذَا فَتَرَ أَتَاهُ بَعْضُهُمْ قَالُوا: يَا نَبِيَّ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ لَنَا. وَأَخَذُوا بِعَضُدَيْهِ يَشُدُّونَ يَدَيْهِ، فَلَمْ يَزَلْ أَمْرُهُمْ عَلَى ذَلِكَ حَتَّى إِذَا قَبِلَ اللَّهُ تَوْبَتَهُمْ قَبَضَ أَيْدِي بَعْضِهِمْ عَنْ بَعْضٍ، فَأَلْقَوا السِّلَاحَ. وَحَزِنَ مُوسَى وَبَنُو إِسْرَائِيلَ لِلَّذِي كَانَ مِنَ الْقَتْلِ فِيهِمْ، فَأَوْحَى اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ إِلَى مُوسَى: لَا يَحْزُنْكَ، أَمَّا مَنْ قُتِلَ مِنْكُمْ فَحَيٌّ عِنْدِي يُرْزَقُ، وَأَمَّا مَنْ بَقِيَ فَقَدْ قَبِلْتُ تَوْبَتَهُ. فَسُرَّ بِذَلِكَ مُوسَى وَبَنُو إِسْرَائِيلَ.»

941. Bize Müsennâ'nın, Ebû Salih, Leys, Ukayl tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Şihâb şöyle demiştir: "İsrâiloğullarına kendilerini öldürmeleri emredilince Musa da yanlarında olduğu halde meydana çıkıp kılıçlarla vuruştular ve birbirlerine hançerleri sapladılar. Bu arada Musa ise ellerini semaya açmıştı [onların affedilmesi ve tövbelerinin kabul edilmesi için dua ediyordu]. Birbirlerini öldürüp savaş yatışınca bazıları Musa'ya gelip;

'Ey Allah'ın Peygamberi! Bizim için dua et!' dediler ve ellerine sarılıp sımsıkı tuttular. Allah tövbelerini kabul edinceye kadar durumları böyle devam etti [birbirlerini öldürmeye devam ettiler]. Allah tövbelerini kabul edince birbirlerinden ellerini çektiler [savaşı bıraktılar] ve silahları attılar. Musa ve İsrâiloğulları, öldürülenler için çok üzüldüler. Şanı yüce olan Allah, Musa'ya şöyle vahyetti:

'Üzülme! Sizden öldürülenler yanımda diridirler ve rızıklanmaktadırlar [yani şehittirler]. Sağ kalanların ise tövbesi kabul edilmiştir.' Bu duruma Musa ve İsrâiloğulları sevindi."[924] **[1/682]**

---

924 İbn Kesîr bu son cümleyi فَسُرَّ بِذَلِكَ مُوسَى وَبَنُو إِسْرَائِيلَ "Bunun üzerine Musa ve İsrâiloğulları sevindiler." şeklinde aktarmıştır. Söz konusu kısım tefsirin bir nüshasında da bu şekilde yer almıştır. İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde bu rivayeti (1/131) Taberî'ye nispet eder ve rivayetin senedi hakkında sahih olduğunu söyler. Suyûtî de bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/70) Taberî'den ve Ahmed b. Hanbel'in *Kitabü'z-Zühd*'ünden nakleder. Türkî, 1/683.

[٩٤٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَقَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ} قَالَ: قَامُوا صَفَّيْنِ فَقَتَلَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا حَتَّى قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا. قَالَ قَتَادَةُ: كَانَتْ شَهَادَةً لِلْمَقْتُولِ وَتَوْبَةً لِلْحَيِّ.»

942. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Zührî'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ} *"nefislerinizi öldürün"* [925] sözü hakkında şöyle der: "Kalkıp iki saf oldular ve birbirlerini öldürdüler ta ki bundan alıkonuluncaya kadar."

Katâde şöyle der: "Bu olay öldürülenler için şehitlik mertebesi, geride kalan sağlar için tövbelerinin kabulü oldu.'"

[٩٤٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ لِي عَطَاءٌ: سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ عُمَيْرٍ، يَقُولُ: «قَامَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ يَقْتُلُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، مَا يَتَوَقَّى الرَّجُلُ أَخَاهُ وَلَا أَبَاهُ وَلَا ابْنَهُ وَلَا أَحَدًا حَتَّى نَزَلَتِ التَّوْبَةُ.» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: بَلَغَ قَتْلَاهُمْ سَبْعِينَ أَلْفًا، ثُمَّ رَفَعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْهُمُ الْقَتْلَ، وَتَابَ عَلَيْهِمْ. قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: قَامُوا صَفَّيْنِ، فَاقْتَتَلُوا بَيْنَهُمْ، فَجَعَلَ اللَّهُ الْقَتْلَ لِمَنْ قُتِلَ مِنْهُمْ شَهَادَةً، وَكَانَتْ تَوْبَةً لِمَنْ بَقِيَ. وَكَانَ قَتْلُ بَعْضِهِمْ بَعْضًا أَنَّ اللَّهَ عَلِمَ أَنَّ نَاسًا مِنْهُمْ عَلِمُوا أَنَّ الْعِجْلَ بَاطِلٌ فَلَمْ يَمْنَعْهُمْ أَنْ يُنْكِرُوا عَلَيْهِمْ إِلَّا مَخَافَةَ الْقِتَالِ، فَلِذَلِكَ أَمَرَ أَنْ يَقْتُلَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا.»

943. Kâsım b. Hasan'ın bize, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in Atâ'dan naklettiğine göre o şöyle demiştir: "Ubeyde b. Umeyr'i şöyle derken işittim: 'İsrâiloğulları birbirlerinin karşısına dikilip birbirlerini öldürdüler. Bir adam babasını, kardeşini ve oğlunu ve başka birini öldürmekten kaçınmıyordu. Ta ki tövbe[lerinin kabul edildiğini bildiren vahiy] ininceye kadar [birbirlerini öldürmeye devam ettiler].'"

İbn Cüreyc der ki: "İbn Abbas şöyle dedi: 'Onların ölülerinin sayısı yetmiş bine ulaştı. Sonra Allah onlardan öldürme emrini kaldırdı ve onların tevbelerini kabul etti.'

925 Bakara 2/54.

İbn Cüreyc sözlerine devamla şöyle der: "Birbirlerinin karşısına dikilip iki saf oldular ve birbirlerini öldürdüler. Sonunda Allah öldürülenlerin ölümlerini şehitlik kıldı, geride kalan sağlar için de bu olay tövbelerinin kabulü oldu. Birbirlerini öldürmeleri(nin sebebi şudur): Allah biliyordu ki onlardan bazı kimseler buzağıya tapmanın batıl olduğunu bildikleri halde bunu yapanları kendileriyle savaşma korkusundan dolayı bu batıl işten alıkoymadılar ve onlara engel olmadılar. İşte bundan dolayı Allah onlara birbirlerini öldürmelerini emretmiştir.'" **[1/683]**

[٩٤٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: «لَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ، وَأَحْرَقَ الْعِجْلَ وَذَرَّاهُ فِي الْيَمِّ؛ خَرَجَ إِلَى رَبِّهِ بِمَنِ اخْتَارَ مِنْ قَوْمِهِ، فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ، ثُمَّ بُعِثُوا. سَأَلَ مُوسَى رَبَّهُ التَّوْبَةَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ عِبَادَةِ الْعِجْلِ، فَقَالَ: لَا، إِلَّا أَنْ يَقْتُلُوا أَنْفُسَهُمْ. قَالَ: فَبَلَغَنِي أَنَّهُمْ قَالُوا لِمُوسَى: نَصْبِرُ لِأَمْرِ اللَّهِ، فَأَمَرَ مُوسَى مَنْ لَمْ يَكُنْ عَبَدَ الْعِجْلَ أَنْ يَقْتُلَ مَنْ عَبَدَهُ، فَجَلَسُوا بِالْأَفْنِيَةِ وَأَصْلَتَ عَلَيْهِمُ الْقَوْمُ السُّيُوفَ، فَجَعَلُوا يَقْتُلُونَهُمْ، وَبَكَى مُوسَى وَبَهَشَ إِلَيْهِ النِّسَاءُ وَالصِّبْيَانُ يَطْلُبُونَ الْعَفْوَ عَنْهُمْ، فَتَابَ عَلَيْهِمْ وَعَفَا عَنْهُمْ، وَأَمَرَ مُوسَى أَنْ تُرْفَعَ عَنْهُمُ السُّيُوفُ."

944. Bize İbn Humeyd'in, Seleme tarikiyle naklettiğine göre İbn İshak şöyle demiştir: "Musa, Tûr'dan kavminin yanına dönüp buzağı heykelini ateşte yakıp küllerini denize savurduğunda seçtiği yetmiş kişi ile Rabbinin huzuruna çıktı. Onları yıldırım çarptı ve [bayılıp düştüler]. Daha sonra da kendilerine gelip kalktılar. Musa, İsrâiloğullarının buzağıya tapma nedeniyle [işledikleri günahlara yaptıkları] tövbelerinin kabul edilip bağışlanması için Rabbine yalvardı. Allah,

'Hayır! Kendilerini öldürmeden olmaz!' dedi.

Râvi der ki: Bana ulaştığına göre onlar Musa'ya şöyle dediler:

'Biz Allah'ın emrine sabrederiz.' Bunun üzerine Musa onlardan buzağıya tapmayanların ona tapanları öldürmelerini istedi. Bir alanda toplanıp oturdular ve İsrâiloğullarından buzağıya tapmayanlar, onlara karşı kılıçları kınından çıkardılar ve onları öldürmeye başladılar. [Bu durumu gören] Musa da (as) ağlamaya başlayınca kadınlar ve çocuklar etrafında toplanıp ağlamaya başladılar ve onların affedilmesini istediler. Bunun üzerine

Allah onların tövbelerini kabul edip onları affetti ve Musa da (as) onların üzerlerindeki kılıçların kaldırılıp kınına konulmasını emretti.'"

[٩٤٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «لَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ، وَكَانُوا سَبْعِينَ رَجُلًا قَدِ اعْتَزَلُوا مَعَ هَارُونَ الْعِجْلَ لَمْ يَعْبُدُوهُ. فَقَالَ لَهُمْ مُوسَى: انْطَلِقُوا إِلَى مَوْعِدِ رَبِّكُمْ، فَقَالُوا: يَا مُوسَى أَمَا مِنْ تَوْبَةٍ؟ قَالَ: بَلَى {فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ} الْآيَةَ. فَاخْتَرَطُوا السُّيُوفَ وَالْجِرَزَةَ وَالْخَنَاجِرَ وَالسَّكَاكِينَ. قَالَ: وَبَعَثَ عَلَيْهِمْ ضَبَابَةً، قَالَ: فَجَعَلُوا يَتَلَامَسُونَ بِالْأَيْدِي، وَيَقْتُلُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا. قَالَ: وَيَلْقَى الرَّجُلُ أَبَاهُ وَأَخَاهُ فَيَقْتُلُهُ وَلَا يَدْرِي، وَيَتَنَادَوْنَ فِيهَا: رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا صَبَرَ حَتَّى يَبْلُغَ اللَّهُ رِضَاهُ. وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ} قَالَ: فَقَتْلَاهُمْ شُهَدَاءُ، وَتِيبَ عَلَى أَحْيَائِهِمْ. وَقَرَأَ: {فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ}."

945. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "Musa, Tûr'dan kavminin yanına döndüğünde Harun'la beraber buzağıya tapmayıp ayrılan yetmiş kişiydi. Musa onlara;

'Rabbinizin size vaad ettiği şeye koşun!' dedi. Onlar da;

'Bizim için bağışlanma var mı?' dediler. Musa;

'Evet' {فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ} *"[Gelin yaratıcınıza tövbe edin de] birbirinizi öldürün. Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir."* dedi. Bunun üzerine onlar kılıçları, kargıları, hançerleri ve kamaları sıyırdılar.

[İbn Zeyd] Der ki: "Allah onların üzerine her tarafı kaplayan bir pus/kara bir bulut gönderildi. [Kimse birbirini görmüyordu] birbirlerine elleriyle değmeye ve birbirlerini öldürmeye başladılar. Bir adam babasıyla, kardeşiyle karşılaşıyor ama bilmeden onu öldürüyordu. Orada birbirlerine şöyle sesleniyorlardı: 'Allah rızasına erişinceye kadar sabreden kuluna merhamet etsin.' İbn Zeyd, şanı yüce Allah'ın şu âyetini okudu:

{وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ}

"Onlara, içinde açık bir imtihan bulunan mucizeler verdik."[926]

İbn Zeyd sözlerine devamla; 'Onların ölüleri şehit olan, dirileri ise tövbeleri kabul edilen kimselerdi.' dedikten sonra Allah'ınإِنَّهُ {فَتَابَ عَلَيْكُمْ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} *"Böylece Allah da onların tövbesini kabul etti. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhametlidir."*[927] âyetini okudu." **[1/684]**

İşte naklettiğimiz bu rivayetler, İsrâiloğullarının buzağıya tapmakla kendi kendilerine Rablerine karşı işledikleri günahın tevbesini ve işledikleri günaha duydukları pişmanlığı anlatmaktadır.

2. {فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ} "Gelin yaratıcınıza tövbe edin."

Allah Teâlâ'nın {فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ} *"Gelin yaratıcınıza tövbe edin."*[928] sözünün anlamına gelince bu söz şu mânaya gelmektedir: "Yaratıcınıza itaate ve O'nun sizden razı olacağı şeylere dönün."

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[٩٤٦] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ} أَيْ إِلَى خَالِقِكُمْ.»

946. Bana Müsennâ b. İbrahim'in, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "{فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ} *"Gelin yaratıcınıza tövbe edin."*[929] Yani yaratanınıza tevbe edin."[930]

بَارِئٌ kelimesi şu anlamdadır: بَرَأَ اللهُ الْخَلْقَ "Allah bütün varlıkları yarattı." Muzari formu ise يَبْرَؤُهُمْ "onları yaratıyor", mastar olarak olarak بَرْءاً "yaratmak" isim olarak ise فَهُوَ بَارِئٌ "O yaratandır." şeklindedir.

1- الْبَرِيَّةُ kelimesi ise "Bütün varlıklar" anlamında olup فَعِيلَةٌ kalıbında مَفْعُولَةٌ "mef'ûl/nesne" mânasında kullanılır. Ancak şu var ki لَأَكَ fiilinden

926 Duhân 44/33.
927 Bakara 2/54.
928 Bakara 2/54.
929 Bakara 2/54.
930 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/110) (562) Âdem tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/675.

türeyen مَلَكٌ kelimesi gibi بَرِيَّةٌ kelimesi de hemze ile yazılmaz. Çünkü bu kelime hemzenin terki ile kullanılagelmiştir.

Nâbiğa Benî Zübyân'ın söylediği şu söz de böyledir:

إِلَّا سُلَيْمَانَ إِذْ قَالَ الْمَلِيكُ لَهُ ... قُمْ فِي الْبَرِيَّةِ فَاحْدُدْهَا عَنِ الْفَنَدِ

[İnsanlar arasında onun bir benzerini yapan göremiyorum] Süleyman müstesna ve benzersizdir. Hani O mutlak melik (Allah) ona:

İnsanlar arasında dikil ve onları görüşlerindeki ve sözlerindeki hatalardan ve yalanlardan [bunlar sebebiyle fesat çıkarmaktan ve bozgunculuk yapmaktan] alıkoy demişti[931] **[1/685]**

2- Şöyle de denilmiştir: "الْبَرِيَّةُ kelimesi hemze ile yazılmaz çünkü o الْبَرَى kelimesinden فَعِيلَةٌ vezninde türemiştir. الْبَرَى ise, 'Toprak' demektir." Kelimeyi bu şekilde tefsir edenin yaklaşımına göre sanki onun tefsiri "O topraktan yaratılmıştır." mânasındadır.

3- Bazıları ise şöyle demiştir: "الْبَرِيَّةُ kelimesi بَرَيْتُ الْعُودَ 'Dalın/çubuğun ucunu sivrilttim, ucunu açtım.' sözünden alınmış olup hemzeli yazılmamıştır.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Kelimedeki hemzenin yazılmayıp terk edilmesi caiz olduğu gibi hemzeli yazmak da caizdir. {بَارِئِكُمْ} kelimesindeki hemzenin yazılmaması caiz olunca الْبَرِيَّةُ kelimesinin بَرَى اللهُ الْخَلْقَ "Allah bütün varlıkları yarattı." sözündeki gibi hemzesiz olması da kabul edilemez değildir.

3. {ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ} "Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir."

Allah Teâlâ {ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ} "*Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir.*" sözüyle şunu kastetmektedir: "Kendinizi öldürerek tövbe etmeniz ve Rabbinize itaatiniz, Rabbiniz katında sizin için daha hayırlıdır. Çünkü siz âhirette O'nun, günahlarınız nedeniyle sizi cezalandırmasından ancak bu şekilde kurtulur ve O'nun sevabını bununla (tövbe ve itaatinizle) elde edebilirsiniz."

931 *Dîvânu Nâbiğa Benî Zübyân*, s. 13. Türkî, 1/686.

4. {فَتَابَ عَلَيْكُمْ} "Tövbenizi kabul etti."

1- Allah Teâlâ'nın {فَتَابَ عَلَيْكُمْ} sözünde ise (Taberî) şöyle der: Birbirinizi öldürmeniz konusundaki emirlerini yerine getirmeniz nedeniyle Allah sizin tövbenizi kabul etti. Bu söz, zahirinin kendisine işaret etmesi nedeniyle söylenmekten kaçınılan mahzûf sözlerdendir. Çünkü sözün anlamı şöyledir: "Rabbinize tövbe edin ve kendinizi öldürün. Bu, Rabbiniz katında sizin için daha hayırlıdır. Siz tövbe ettiniz Allah da tövbenizi kabul etti." Âyette فَتُبْتُمْ "tövbe ettiniz" sözü söylenmemiştir. Çünkü {فَتَابَ عَلَيْكُمْ} ifadesinde sözün iktizası yani zorunlu ve gerekli anlamı açık bir şekilde فَتُبْتُمْ "tövbe ettiniz" sözüne delâlet etmektedir. **[1/686]**

2- Allah Teâlâ {فَتَابَ عَلَيْكُمْ} sözünde aynı zamanda şunu da kasteder: "Rabbiniz günahlarınızı affederek işlediğiniz şeyin ağırlığından sizi kurtarmış ve suçunuzu bağışlamış böylece size dönerek talebinize [müspet] cevap vermiştir [tövbelerinizi kabul etmiştir]."

5. {إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} "Şüphesiz ki O, tevbeleri çokça kabul eden ve kullarına rahîm olandır."

{إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} Yani yapmayı sevdiği bağışlamasıyla kendisine itaat ederek yönelen kimselere dönendir (onların tövbelerini kabul edendir). {الرَّحِيمُ} sözüyle "cezasından kurtarıp rahmetiyle kuluna dönendir" anlamını kastetmektedir.

[BAKARA SÛRESİ 55. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَامُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾

"Hani siz, 'Ey Musa! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız.' demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı." (Bakara 2/55)

Allah Teâlâ'nın {وَإِذْ قُلْتُمْ يَامُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} *"Hani siz, 'Ey Musa! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız.' demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı."* sözünün tefsiri:

1. {وَإِذْ قُلْتُمْ يَامُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً}
"Hani siz, 'Ey Musa! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız.' demiştiniz."

Bu âyetin tefsiri şöyledir: Hatırlayın siz aynı şekilde bir zamanlar şöyle demiştiniz: "Ey Musa! Bizimle O'nun arasındaki perdeyi kaldırıp bizim ve O'nun üzerindeki örtüyü açıp Allah'ı gözlerimizle açıkça görmeden ve gözlerimizle O'na bakmadan seni asla tasdik etmeyeceğiz ve bize getirdiğin şeyleri asla kabul etmeyeceğiz." Tıpkı kuyunun [dibindeki suyun] açığa çıkması gibi. Çünkü kuyunun suyunu çamur kapladığı zaman [dibindeki] su görününceye kadar onun üzerini kaplayan bu çamur temizlenir. Bu anlamda [geçmiş zaman sîgasıyla] şöyle denilir: قد جَهَرْتُ الرَّكِيَّةَ "Kuyuyu ortaya [suyunu] çıkardım." Şimdiki zaman (muzari) kipinde ise, onun suyunu [dibindeki çamuru temizleyerek] ortaya çıkarıyorum أَجْهَرُهَا, mastar formunda da جَهْرًا 'ortaya çıkarmak' denilir. Kelimenin bu mânası nedeniyle şöyle de denilir: Bir kimse bir işi gözle görülecek şekilde ortaya çıkarır ve onu alenîleştirirse قَدْ جَاهَرَ فُلَانٌ بِهَذَا الْأَمْرِ مُهَاجَرَةً وَجِهَارًا "Falan bu işi açıktan, alenî yaptı." denilir.

Tıpkı Ferezdak b. Gâlib'in şu sözünde olduğu gibi:

مِنَ اللَّائِي يَضِلُّ الْأَلْفُ مِنْهُ ... مِسَحًّا مِنْ مُخَالَفَتِهِ جِهَارَا[932]

Binlerce cengâver açıkça onun karşısında durmaktan
[korktukları için] Sıvışarak ortadan kaybolur[933] **[1/687]**

[Aynı şekilde şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[٩٤٧] حَدَّثَنَا بِهِ الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «{حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} قَالَ: عَلَانِيَةً."

947. Bize Kâsım b. Hasan'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} *"Allah'ı açıktan*

---

932 Dîvân'ın şerhinde جِهَارًا kelimesi نَهَارًا şeklindedir. Bu durumda Taberî için bu şiir şahit olmaktan çıkıp Ferezdak'ın aynı kasidede yer alan bir başka beyti onun şahidi olur:
وَلَكِنَّ اللِّئَامَ إِذَا هَجَوْنِي غَضِبْتُ فَكَانَ نُصْرَتِي الْجِهَارَا Türkî, 1/688.

933 Bk. *Şerhu Dîvânu Ferezdak*, s. 443. Türkî, 1/688.

açığa görmedikçe"[934] âyetindeki {جَهْرَةً} kelimesinin "alenî olarak, açıktan" anlamında olduğunu söylemiştir.[935]

[٩٤٨] وَحُدِّثْتُ عَنْ عُمَارَةَ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} يَقُولُ: عِيَانًا.»

948. Bana Umâra b. Hasan'ın, Abdullah b. Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} *"Allah'ı açıktan açığa görmedikçe"*[936] âyetindeki {جَهْرَةً} kelimesinin "gözle görecek şekilde" anlamında olduğunu söylemiştir.[937]

[٩٤٩] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} حَتَّى يَطْلُعَ إِلَيْنَا.»

949. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} *"Allah'ı açıktan açığa görmedikçe"*[938] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bize açıkça görününceye kadar."[939]

[٩٥٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} أَيْ عِيَانًا.»

950. Bana Bişr b. Muâz'ın Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} *"Allah'ı açıktan açığa görmedikçe"*[940] âyetindeki {جَهْرَةً} kelimesinin "gözle görecek şekilde" anlamında olduğunu söylemiştir.[941] **[1/688]**

---

934 Bakara 2/55.

935 Rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/132) İbn Cüreyc'den nakleder. İbn Ebî Hâtim de *Tefsîr*'inde (1/111) (534) Ebü'l-Huveyris tarikiyle İbn Abbas'tan nakleder. Ebü'l-Huveyris ise sika bir râvi olup ezberi iyi olmayan bir râvidir. Türkî, 1/688.

936 Bakara 2/55.

937 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/111) 535 numaralı rivayetin ardından İbn Ebî Ca'fer tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/688.

938 Bakara 2/55.

939 Rivayetin tamamı 1/696 ve 2/47'de gelecektir. Türkî, 1/688.

940 Bakara 2/55.

941 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/111) (535) Saîd b. Beşîr tarikiyle Katâde'den nakletmiştir. Türkî, 1/688.

Şanı yüce olan Allah, atalarının aralarındaki çekişmelerini ve önceki nesillerin de Allah'ın kendilerine sağlam delillerini ve en azının bile kalplerine ferahlık ve huzur vereceği ibretlerini çokça gözlerinin önüne sermesine rağmen ve bu ibretleri görerek onu tasdik ettikleri takdirde vicdanlarının rahatlayacağı halde peygamberlerine karşı kötü bir istikamette olduklarını bu âyetle onlara [İsrâiloğulları Yahudilerine] hatırlattı.

Bunun yanında onlara birbiri ardınca deliller göndermesine ve yanlarındaki bolca nimetlerine ve bütün bunlara rağmen onlar bir sefer peygamberlerinden kendilerine Allah'ın dışında bir ilah edinmesini istiyorlar, bir başka sefer Allah'ın dışında buzağıya tapıyorlar bazen de {لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} *"Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe seni asla tasdik etmeyiz."*[942] diyorlardı.

Bir başka seferde de Allah yolunda cihada çağrıldıklarında {قَالُوا يَا مُوسَى فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ} *"'Ey Musa! Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.' diyorlardı."*[943]

Yine bir keresinde kendilerine kendilerine {وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ} *"[Şu memlekete girin. Yiyeceklerinden dilediğiniz kadar bol bol yiyin. Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve] 'hıtta!' (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım."*[944] denildiğinde "arpa içinde buğday" anlamında حِنْطَةٌ فِي شَعِيرَةٍ diyorlardı. O şehrin kapısından girerken arkalarını dönerek giriyorlardı.

Bunun yanında peygamberleri Musa'ya (as) eziyet olarak yaptıkları pek çok sayıda [çirkin] daha başka fiilleri vardı.

İsmi mübarek, şanı yüce olan Rabbimiz bu âyetlerle kendilerine hitap ettiği İsrâiloğulları Yahudilerinden Resûlullah'ın (sav) Muhacirleri arasında olan kimselere -Muhammed'i (sav) yalanlamaları ve onun peygamberliğini inkâr etmeleri, onun peygamberliğinin hak olduğunu ve getirdiği vahiylerin doğruluğunu bildikleri halde bunları kabul etmeye yanaşmamaları konusunda- önceki nesilleri ve ataları gibi onların yaptıklarını tekrar yapanlar olmamalarını bildirmiştir. Bu ataları ve önceki nesilleri ki Allah'ın, onların dinlerinden defalarca döndüklerine ve peygamberleri Musa'ya (as)

942 Bakara 2/55.
943 Mâide 5/24.
944 Bakara 2/58.

Allah katından üzerlerine büyük bir belayı çekeceği halde tekrar tekrar saldırdıklarına ve onlara bol bol nimetleri verdiğine dair kıssalarını kendilerine tafsilatlı bir biçimde bildirdiği kimselerdir. **[1/689]**

2. {فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ} "Bunun üzerine sizi yıldırım çarpmıştı."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ} *"Bunun üzerine sizi yıldırım çarpmıştı."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Müfessirler İsrâiloğullarını çarpan yıldırımın özellikleri hakkında ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları şu rivayetlerdeki görüşü ileri sürmüşlerdir:

[٩٥١] حَدَّثَنَا بِهِ الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ} قَالَ: مَاتُوا.»

951. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ} *"Bunun üzerine sizi yıldırım çarpmıştı."*[945] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar öldüler [yani âyetteki sâika, 'ölüm' demektir]."[946]

[٩٥٢] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ} قَالَ: سَمِعُوا صَوْتًا، فَصُعِقُوا. يَقُولُ: مَاتُوا.»

952. Bana Ammâr b. Hasan'ın Abdullah b. Ebî Ca'fer, o da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ} *"Bunun üzerine sizi yıldırım çarpmıştı."*[947] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar bir ses işittiler ve bayılıp düştüler yani [âyette Allah] 'ardından öldüler' demektedir."[948]

---

945 Bakara 2/55.

946 Bk. *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/46; rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/112) (538) Hasan b. Yahyâ tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/690.

947 Bakara 2/55.

948 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/112) (539) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/690.

2- Diğerleri de şu rivayetteki görüşü savunmuşlardır:

[٩٥٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ} وَالصَّاعِقَةُ: نَارٌ.»

953. Bana Musa b. Harun el-Hemdânî, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle der: "{فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ} *"Bunun üzerine sizi yıldırım çarpmıştı."*[949] âyetindeki {الصَّاعِقَةُ}, 'ateş' anlamındadır."[950]

3- Diğer bazıları ise şu rivayetteki görüşü savunmuştur:

[٩٥٤] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثنا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: «أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ وَهِيَ الصَّاعِقَةُ فَمَاتُوا جَمِيعًا».

954. Bize İbn Humeyd'in, Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn İshak şöyle demiştir: "Onları korkunç bir sarsıntı yakaladı, bu işte {الصَّاعِقَةُ}'dır. Ardından hepsi öldüler."[951]

{الصَّاعِقَةُ}'nın aslı; gören, uzaktan izleyen ya da bizzat başına gelen kimse için -dehşetinden ve vahametinden dolayı helake ve yok oluşa veya aklını kaybetmeye, bilinci vb. duyuları kaybetmeye neden olan- ses, ateş, deprem ve sarsıntı gibi korkunç bir olaydır. Bayılanın bazen ölmediğinin ve diri olduğunun delillerinden birisi de şanı yüce olan Allah'ın {وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا} *"[Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi.] Musa da baygın düştü."*[952] sözüdür. Yani baygın düştü, kendinden geçti. Cerîr b. Atıyye'nin şu sözü de bu anlamdadır:

وَهَلْ كَانَ الْفَرَزْدَقُ غَيْرَ قِرْدٍ ... أَصَابَتْهُ الصَّوَاعِقُ فَاسْتَدَارَا

Ferezdak maymun dışında bir şey miydi?
Ona yıldırımlar çarptı [benim şiirimin yıldırımları onu çarptı da] o aslına döndü [evvelden de maymundu][953] **[1/690]**

949 Bakara 2/55.
950 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/112) (5340) Amr tarikiyle nakletmiştir. Kalan kısmı 1/695'te ileride gelecektir. Türkî, 1/690.
951 Rivayet 1/684'te daha önce geçen rivayetin bir bölümüdür. Türkî, 1/689.
952 A'râf 7/143.
953 Bk. *Dîvânu Cerîr*, 2/887. Türkî, 1/691.

Musa'nın (as) bayılıp düştüğünde ve şoka uğradığında ölmediği bilinmektedir. Çünkü şanı yüce olan Allah onun ayıldığında {تُبْتُ إِلَيْكَ} *"Allah'ım! Sana tövbe ettim."* dediğini haber vermektedir. Cerîr, Ferezdak'ı diriyken maymuna benzetmemiştir; onu ölüyken benzetmiştir. Bunun anlamı ise bizim açıkladığımız gibidir.

3. {وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} "Siz bakıp dururken"

Allah {وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} *"siz bakıp dururken"*[954] sözüyle de şunu kastetmektedir: "Siz, size isabet eden yıldırıma bakıp dururken. [Yani] Allah şöyle diyor: Yıldırım göz göre göre alenî olarak siz ona bakıp dururken (sizi) çarptı."

[BAKARA SÛRESİ 56. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

"Sonra, şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar diriltik." (Bakara 2/56)

Şanı yüce olan Allah'ın {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} *"Sonra, şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar dirilttik."* sözünün tefsiri:

1. {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ} "Sonra Sizi Tekrar Dirilttik"

Allah {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ} *"Sonra sizi tekrar dirilttik"*[955] sözüyle şunu kastediyor: "Sizi dirilttik."

الْبَعْثُ "Diriltme"nin aslı, bir şeyi yerinden kıpırdatıp harekete geçirmektir. Bu anlamda şöyle denilir: Bir kimse dişi devesini çöktüğü yerden yürümesi için kaldırıldığında بَعَثَ فُلَانٌ رَاحِلَتَهُ "Falan devesini kaldırıp harekete geçirdi." denilir. Şâirin şu sözünde olduğu gibi:

954 Bakara 2/55.
955 Bakara 2/56.

فَأَبْعَثُهَا وَهِيَ صَنِيعُ حَوْلٍ ... كَرُكْنِ الرَّعْنِ ذِعْلِبَةٍ وَقَاحَا

Devemi harekete geçiririm. O, bir yıl yayılır etlenip güçlenir O dağın tepesindeki burun (çıkıntı) gibi azametli, güçlü ve yolda hızlı ve dayanıklı olur[956] **[1/691]**

Beyitteki الرَّعْنُ: Dağın çıkıntısının benzersizliği ve eşsiz oluşu, الذِّعْلِبَةُ: "Hafif" mânasında, الْوَقَاحُ: "Tırnakları ya da ayak tabanları sert ve dayanıklı" mânasındadır. Kelimenin bu mânasından dolayı, bulunduğu yerden oraya gitmesi için onu kaldırdığında şöyle denilir: بَعَثْتُ فُلَانًا لِحَاجَتِي "Falan kimseyi ihtiyacımı gidermesi/işimi görmesi için gönderdim." Yine bu anlamından dolayı kıyamet gününe يَوْمُ الْبَعْثِ denilir. Çünkü o, insanların kabirlerinden kalkıp hesap yerine (mahşere) doğru harekete geçtiği gündür.

2. {مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ} "Ölümünüzün ardından"

Allah {مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ} *"Ölümünüzün ardından"*[957] sözüyle şunu kastetmektedir: "Sizi yok eden yıldırımla ölümünüzden sonra."

3. {لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} "Sonra, şükredesiniz diye"

Allah {لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} *"Sonra, şükredesiniz diye"*[958] sözünde ise şöyle demektedir: "Bunu verdiğim nimetlerle sizi üstün kılmama ve size azap etmede acele etmeyip imkân vermek için [pişman olup tövbe etmeniz için] sizi tekrar diriltmeme karşı bana şükredesiniz diye yaptık.

1- Yine sizin başınıza yıldırım çarpması cezasını getirip gerek birbirinize karşı gerekse Rabbinize karşı işlediğiniz büyük hatalarınız sebebiyle sizi öldürdükten sonra günahlarınızın büyüklerinden tövbe edip dönmeniz için sizi yeniden dirilttik."

Bu görüş Allah'ın {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ} sözünü "Sonra sizi dirilttik." şeklinde tefsir edenlerin tefsirine göredir.

2- Diğerleri şöyle demiştir: "{ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ} sözünün anlamı şudur: Yani sizi peygamberler olarak gönderdik."

---

956 Şâir Nâbiğa ez-Zübyânî'dir. Beyit ise *Dîvân*'ında s. 251'de geçmektedir. Türkî, 1/691.

957 Bakara 2/56.

958 Bakara 2/56.

Bu görüşü şu kimseler nakletmiştir:

[٩٥٥] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ.

955. Bu görüşü bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'den rivayet etmiştir. **[1/692]**

Süddî'nin tefsirine göre bu sözün açıklaması şöyledir: "Sizi yıldırım çarptı sonra siz ölümünüzden sonra bizim sizi diriltmemize bakıp dururken sizi tekrar dirilttik. Sonra da belki şükredersiniz diye sizi peygamberler olarak gönderdik."

Süddî burada âyette önce geçen şeyin (mukaddem) mânasının sonra meydana gelme (te'hîr) olduğunu, sonra meydana gelen şeyin (muahhar) mânasının da önce meydana gelme mânasında olduğunu ileri sürmüştür. [Yani burada bakıp durma her ne kadar yıldırım çarpması anında zikredilmişse de öldükten sonra diriltilme anında bizim sizi diriltmemize bakıp duruyordunuz demektir. Bu nedenle yıldırım çarpmasının hemen ardından sizi tekrar diriltti ve siz bu esnada bakıyordunuz anlamındadır. Şükretme ise yeniden diriltmeye karşılık değil peygamber olarak göndermeye karşılıktır.]

[٩٥٦] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ، مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ.

956. Yukarıda Süddî'ye ait olan görüşü bana Musa, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'den nakletmiştir.

Bu tefsir, müfessirlerin, hatalı bir yaklaşım olduğu yönündeki icmâına ilaveten Kur'ân'ın zahirine de ters bir tefsirdir. Süddî'nin naklettiğimiz bu görüşüne göre {لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} âyetinin mânasının şöyle olması gerekir: "Sizi peygamberlere dönüştürmem sebebiyle bana şükredesiniz diye."

Onların Allah'ın haber verdiği Musa'ya söyledikleri {لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} *"Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe seni asla tasdik etmeyiz."*[959] sözü söylemelerinin nedeni şuydu:

---

959 Bakara 2/55.

[Bu konudaki rivayetler şöyledir:]

[٩٥٧] مَا حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثنا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: «لَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ، وَرَأَى مَا هُمْ فِيهِ مِنْ عِبَادَةِ الْعِجْلِ، وَقَالَ لِأَخِيهِ وَلِلسَّامِرِيِّ مَا قَالَ، وَحَرَّقَ الْعِجْلَ وَذَرَّاهُ فِي الْيَمِّ؛ اخْتَارَ مُوسَى مِنْهُمْ سَبْعِينَ رَجُلًا الْخَيِّرَ فَالْخَيِّرَ، وَقَالَ: انْطَلِقُوا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَتُوبُوا إِلَيْهِ مِمَّا صَنَعْتُمْ وَسَلُوهُ التَّوْبَةَ عَلَى مِنْ تَرَكْتُمْ وَرَاءَكُمْ مِنْ قَوْمِكُمْ، صُومُوا وَتَطَهَّرُوا وَطَهِّرُوا ثِيَابَكُمْ. فَخَرَجَ بِهِمْ إِلَى طُورِ سَيْنَاءَ لِمِيقَاتٍ وَقَّتَهُ لَهُ رَبُّهُ، وَكَانَ لَا يَأْتِيهِ إِلَّا بِإِذْنٍ مِنْهُ وَعِلْمٍ. فَقَالَ لَهُ السَّبْعُونَ فِيمَا ذُكِرَ لِي حِينَ صَنَعُوا مَا أَمَرَهُمْ بِهِ وَخَرَجُوا لِلِقَاءِ اللَّهِ: يَا مُوسَى اطْلُبْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ لِنَسْمَعَ كَلَامَ رَبِّنَا. فَقَالَ: أَفْعَلُ. فَلَمَّا دَنَا مُوسَى مِنَ الْجَبَلِ وَقَعَ عَلَيْهِ الْغَمَامُ حَتَّى تَغَشَّى الْجَبَلَ كُلَّهُ، وَدَنَا مُوسَى فَدَخَلَ فِيهِ، وَقَالَ لِلْقَوْمِ: ادْنُوا. وَكَانَ مُوسَى إِذَا كَلَّمَهُ رَبُّهُ وَقَعَ عَلَى جَبْهَتِهِ نُورٌ سَاطِعٌ لَا يَسْتَطِيعُ أَحَدٌ مِنْ بَنِي آدَمَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَيْهِ، فَضَرَبَ دُونَهُ الْحِجَابَ. وَدَنَا الْقَوْمُ حَتَّى إِذَا دَخَلُوا فِي الْغَمَامِ وَقَعُوا سُجُودًا، فَسَمِعُوهُ وَهُوَ يُكَلِّمُ مُوسَى يَأْمُرُهُ وَيَنْهَاهُ: افْعَلْ وَلَا تَفْعَلْ. فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ أَمْرِهِ وَانْكَشَفَ عَنْ مُوسَى الْغَمَامُ فَأَقْبَلَ إِلَيْهِمْ فَقَالُوا لِمُوسَى: {لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ} وَهِيَ الصَّاعِقَةُ فَمَاتُوا جَمِيعًا. وَقَامَ مُوسَى يُنَاشِدُ رَبَّهُ وَيَدْعُوهُ، وَيَرْغَبُ إِلَيْهِ وَيَقُولُ: {رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ} قَدْ سَفِهُوا، أَفَتُهْلِكُ مَنْ وَرَائِي مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا تَفْعَلُ السُّفَهَاءُ مِنَّا؟ أَيْ أَنَّ هَذَا لَهُمْ هَلَاكٌ، اخْتَرْتُ مِنْهُمْ سَبْعِينَ رَجُلًا، الْخَيِّرَ فَالْخَيِّرَ أَرْجِعُ إِلَيْهِمْ، وَلَيْسَ مَعِي مِنْهُمْ رَجُلٌ وَاحِدٌ، فَمَا الَّذِي يُصَدِّقُونِي بِهِ أَوْ يَأْمَنُونِي عَلَيْهِ بَعْدَ هَذَا؟ {إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ} فَلَمْ يَزَلْ مُوسَى يُنَاشِدُ رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَيَطْلُبُ إِلَيْهِ، حَتَّى رَدَّ إِلَيْهِمْ أَرْوَاحَهُمْ، فَطَلَبَ إِلَيْهِ التَّوْبَةَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ عِبَادَةِ الْعِجْلِ، فَقَالَ: لَا، إِلَّا أَنْ يَقْتُلُوا أَنْفُسَهُمْ.» [١/٦٩٣]

957. Bize Muhammed b. Humeyd, Seleme b. Fadl tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. İshak şöyle demiştir: "Musa (as), kavminin yanına

döndüğünde onların buzağıya tapındıklarını görünce kardeşine ve Sâmirî'ye söyleyeceklerini söyledi ve buzağıyı yakıp kül etti ve küllerini denize savurdu. Sonra onların arasından en seçkin yetmiş kişiyi seçti ve dedi ki:

'Haydi Allah'a varın ve işlediklerinizden dolayı tevbe edip kavminizden geride bıraktıklarınız için bağışlanma dileyin, oruç tutun, temizlenin ve elbiselerinizi de temizleyin.' Rabbinin tayin ettiği vakitte O'nunla buluşmak için onları Tûr-i Sina'ya çıkardı. Musa (as) buraya Rabbinin izniyle geliyordu. [İbn İshak der ki] Bana anlatıldığına göre, bu yetmiş kişi Musa'nın (as) emrettiği şeyleri yerine getirip Allah'ın huzuruna O'nunla buluşmaya gittiklerinde dediler ki:

'Ey Musa! Rabbine bizim için Rabbimizin sözünü duymak istediğimizi ilet.' Musa;

'Tamam ileteceğim.' dedi ve dağa yaklaşınca üzerine bir bulut kümesi geldi sardı, öyle ki bütün dağı kapladı. Musa yaklaşarak onun içine girdi ve kavmine de 'Yaklaşın!' dedi. Musa, Allah ile konuştuğu sırada yüzünde parlak bir nur beliriyordu ki Âdemoğullarının hiçbirisi ona bakmaya güç yetiremiyordu. Nurun üzerine bir perde çekildi ve seçilenler de ona yaklaştılar ve bulutun içine girince de secdeye kapandılar ve Allah'ın Musa ile konuştuğunu işittiler. Ona, 'Şunu yap, bunu yapma' diye emir ve yasaklarını bildiriyordu. Allah'ın ona olan emri tamamlanınca Musa'nın üzerindeki bulut açıldı. Musa onlara yaklaştı. Bunun üzerine onlar dediler ki:

{لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} *"Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe seni asla tasdik etmeyiz."* [960] Bunun üzerine onları sarsıntı yakalayıverdi. Bu, yıldırımdı ve hepsi birden öldüler. Musa, Rabbine yalvararak kalktı, O'na dua ediyor ve şöyle diyordu:

{رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ}

"Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de bundan önce helak ederdin." [961]

Onlar beyinsizce davrandılar. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden arkamdaki İsrâiloğullarını da helak eder misin? -Yani bu sefahatleri

960 Bakara 2/55.
961 A'râf 7/155.

onlar için bir helaktir- Ben onların arasından en seçkin yetmiş kişiyi seçtim. Tekrar kendilerine döndüğümde onlardan hiçbirisi yanımda olmayacak. O zaman beni nasıl tasdik ederler ve bir daha bana nasıl güvenirler? {إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ} *"Biz sana tövbe ettik."*'[962]

Musa, Rabbine sürekli yalvarıyor ve O'ndan [bağışlanmalarını] talep ediyordu. Nihayet Allah onların ruhlarını geri getirdi. Hz. Musa, İsrâiloğullarının da buzağıya tapmalarına karşılık yaptıkları tövbelerinin kabulünü istedi. Allah, 'Hayır ancak birbirlerini öldürürlerse [onların tövbelerini kabul ederim]' diye buyurdu."[963] **[1/694]**

[٩٥٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ: «لَمَّا تَابَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ مِنْ عِبَادَةِ الْعِجْلِ، وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ بِقَتْلِ بَعْضِهِمْ بَعْضًا كَمَا أَمَرَهُمْ بِهِ أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى مُوسَى أَنْ يَأْتِيَهُ فِي نَاسٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ يَعْتَذِرُونَ إِلَيْهِ مِنْ عِبَادَةِ الْعِجْلِ، وَوَعَدَهُمْ مَوْعِدًا، فَاخْتَارَ مُوسَى مِنْ قَوْمِهِ سَبْعِينَ رَجُلًا عَلَى عَيْنِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ بِهِمْ لِيَعْتَذِرُوا. فَلَمَّا أَتَوْا ذَلِكَ الْمَكَانَ قَالُوا: {لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} ، فَإِنَّكَ قَدْ كَلَّمْتَهُ فَأَرِنَاهُ. فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ فَمَاتُوا، فَقَامَ مُوسَى يَبْكِي، وَيَدْعُو اللَّهَ وَيَقُولُ: رَبِّ مَاذَا أَقُولُ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِذَا أَتَيْتُهُمْ وَقَدْ أَهْلَكْتَ خِيَارَهُمْ {رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا} فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُوسَى إِنَّ هَؤُلَاءِ السَّبْعِينَ مِمَّنِ اتَّخَذَ الْعِجْلَ، فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ مُوسَى: {إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ} {إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ} ، وَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ} ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ أَحْيَاهُمْ، فَقَامُوا وَعَاشُوا رَجُلًا رَجُلًا يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ كَيْفَ يَحْيَوْنَ، فَقَالُوا: يَا مُوسَى أَنْتَ تَدْعُو اللَّهَ فَلَا تَسْأَلُهُ شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاكَ، فَادْعُهُ يَجْعَلْنَا أَنْبِيَاءَ. فَدَعَا اللَّهَ تَعَالَى، فَجَعَلَهُمْ أَنْبِيَاءَ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ} وَلَكِنَّهُ قَدَّمَ حَرْفًا وَأَخَّرَ حَرْفًا."

958. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "İsrâiloğulları buzağıya

962 A'râf 7/155.

963 Hadisin tahrici 1/684'te daha önce geçti. Türkî, 1/695.

tapınmalarından dolayı tevbe edince ve Allah da emir buyurduğu gibi onların birbirlerini öldürmeleri halinde tevbelerini kabul edeceğini bildirince, Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya İsrâiloğullarından herkesin buzağıya tapmaktan dolayı özür beyân ederek huzuruna gelmelerini emretti ve onlara buluşmayı vaad etti. Bunun üzerine Musa, kavminden yetmiş kişi seçerek özür dilemek için onları Allah'ın huzuruna götürdü. Allah'ın kendilerine söylediği yere geldiklerinde dediler ki: {لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} *"Ey Musa! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız."*[964] Kesin olan bir şey var ki sen O'nunla konuştun. Öyleyse O'nu bize göster!' dediler. Ardından onları yıldırım çarptı ve öldüler. Bunu gören Musa ağlamaya ve;

'Rabbim bana gelip sorduklarında ben İsrâiloğullarına ne diyeceğim? Sen onlardan en seçkinleri helak ettin.' {رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا} *"Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de bundan önce helak ederdin. Şimdi içimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle bizi helak mı edeceksin?"*[965] diyerek Rabbine yalvarmaya başladı. Bunun üzerine Allah, Musa'ya şöyle vahyetti:

'Muhakkak ki bu yetmiş kişi buzağıya tapan kimselerdendir.' İşte bu durum Musa'nın şöyle derken ifade ettiği şeydir:

{إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ}

"Bu, sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin."

Râvi [A'râf sûresi 156. âyetteki] {إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ} *"Biz sana varan doğru yola yöneldik."* ifadesine kadar okudu.[966]

Yine bu durum şu sözünde ifade edilen durumdur:

---

964 Bakara 2/55.

965 A'râf 7/155.

966 Buradaki olayı anlatan iki âyet meâlen şöyledir: *"Musa, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti. Onları sarsıntı yakalayınca (bayıldılar). Musa, 'Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de bundan önce helak ederdin. Şimdi içimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle bizi helak mı edeceksin? Bu, sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin. Sen, bizim velimizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı. Sen, bağışlayanların en hayırlısısın' dedi. 'Bizim için bu dünyada da bir iyilik yaz, âhirette de. Çünkü biz sana varan doğru yola yöneldik' (dedi)."* (A'râf 7/155-156)

{وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ}

"Hani siz, 'Ey Musa! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız.' demiştiniz. Bunun üzerine sizi yıldırım çarpmıştı."[967]

Sonra şanı yüce olan Allah onları diriltti, ardından kalktılar ve teker teker dirildiler ve birbirlerinin nasıl diriltildiklerine bakıyorlardı. Sonra şöyle dediler: 'Ey Musa sen Allah'tan istemeyegör ki O sana mutlaka istediğini verir. Öyleyse O'na yalvar da bizi peygamberler kılsın.' Bunun üzerine Musa, Allah'a yalvardı ve Allah onları [yeniden diriltilmelerinin ardından] peygamberler kıldı. İşte bu, şu sözünde ifade edilen durumdur:

{ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ}

"Sonra, ölümünüzün ardından sizi tekrar dirilttik."[968]

Ancak [Süddî bu rivayetinde فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ، ثُمَّ أَحْيَيْنَاكُمْ şeklinde][969] âyetteki bir okuyuşu yani ifadeyi[970] öne aldı bir okuyuşu da ondan sonra getirdi.[971]"[972] **[1/695]**

[٩٥٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أنا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: "قَالَ لَهُمْ مُوسَى لَمَّا رَجَعَ مِنْ عِنْدِ رَبِّهِ بِالْأَلْوَاحِ، قَدْ كُتِبَ فِيهَا التَّوْرَاةُ فَوَجَدَهُمْ يَعْبُدُونَ الْعِجْلَ، فَأَمَرَهُمْ بِقَتْلِ أَنْفُسِهِمْ، فَفَعَلُوا، فَتَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ: إِنَّ هَذِهِ الْأَلْوَاحَ فِيهَا كِتَابُ اللَّهِ فِيهِ أَمْرُهُ الَّذِي أَمَرَكُمْ بِهِ وَنَهْيُهُ الَّذِي نَهَاكُمْ عَنْهُ. فَقَالُوا: وَمَنْ يَأْخُذْ بِقَوْلِكَ أَنْتَ؟ لَا وَاللَّهِ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً، حَتَّى يَطَّلِعَ اللَّهُ عَلَيْنَا فَيَقُولَ: هَذَا كِتَابِي فَخُذُوهُ. فَمَا لَهُ لَا يُكَلِّمُنَا كَمَا يُكَلِّمُكَ أَنْتَ يَا مُوسَى فَيَقُولُ: هَذَا كِتَابِي فَخُذُوهُ؟ وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى: {لَنْ نُؤْمِنَ

967 Bakara 2/55.
968 Bakara 2/56.
969 Şâkir, 2/88.
970 Burada rivayette geçen حَرْفٌ, Arapçada "kelime" mânasına gelmekle birlikte burada Süddî tarafından takdim ve tehir edilen şeyler kelime değil ifade olduğu için çeviri de buna göre yapılmıştır.
971 Burada Süddî'nin âyette öne geçirdiği ya da sona bıraktığı ifadelerin izahı için 956 no'lu rivayetin devamındaki izaha bakınız.
972 Rivayeti Taberî, *Târîh*'inde (1/428, 429) Musa b. Harun tarikiyle Süddî'den aynı senedle nakletmiştir. Türkî, 1/696.

لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} قَالَ: فَجَاءَتْ غَضْبَةٌ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَجَاءَتْهُمْ صَاعِقَةٌ بَعْدَ التَّوْبَةِ، فَصَعَقَتْهُمْ فَمَاتُوا أَجْمَعُونَ. قَالَ: ثُمَّ أَحْيَاهُمُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِمْ، وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى: {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} فَقَالَ لَهُمْ مُوسَى: خُذُوا كِتَابَ اللَّهِ. فَقَالُوا لَا، فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَصَابَكُمْ؟ قَالُوا: أَصَابَنَا أَنَّا مِتْنَا ثُمَّ حَيِينَا. قَالَ: خُذُوا كِتَابَ اللَّهِ. قَالُوا لَا. فَبَعَثَ اللَّهُ تَعَالَى مَلَائِكَةً، فَنَتَقَتِ الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ."

959. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "Musa, Rabbinin huzurundan Tevrat'ın yazılı olduğu levhalarla döndüğünde onları buzağıya tapıyorlarken buldu. Bunun üzerine onlara kendilerini öldürmelerini emretti ve onlar bu emri derhal yerine getirdiler. Allah da onların tövbelerini kabul etti. Ardından Musa (as) şöyle dedi:

'Muhakkak ki Allah'ın, kitabının yazılı olduğu [elimdeki] şu levhalarda size emrettiği buyrukları ve yasakladığı nehiyleri vardır.' Onlar da şöyle;

'Senin sözünle bu kitabı alır [da ona kim itibar eder]? Hayır! Vallahi Allah'ı apaçık görüp de onu bize gösterip 'İşte bu benim kitabım onu alın.' [demeden sana asla inanmayacağız] Allah'a ne oluyor da seninle konuştuğu gibi bizimle konuşmuyor? [Karşımıza çıkıp] işte bu benim kitabım dese ya?' dediler."

İbn Zeyd daha sonra {لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} *"Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız."*[973] âyetini okudu ve sözlerine devamla şöyle dedi: "Onların bu sözleri üzerine Allah'tan bir gazab geldi ve tövbeden sonra onları yıldırım çarptı ve hepsi öldüler. Öldükten sonra Allah Teâlâ onları tekrar diriltti." İbn Zeyd, {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} *"Sonra şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar diriltik."*[974] âyetini okudu. "Musa onlara;

'Allah'ın kitabını alın!' dedi. Onlar [yine];

'Hayır' dediler. Musa;

'Sizin başınıza ne geldi?' dediğinde, onlar;

'Biz öldük sonra tekrar diriltildik.' dediler. Musa onlara [tekrar];

'Allah'ın kitabını alın.' dedi, onlar yine;

---

973 Bakara 2/55.
974 Bakara 2/56.

'Hayır' dediler. Bunun üzerine Allah, meleklerini gönderdi ve üzerlerine dağı kaldırdı."[975]

[٩٦٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ} قَالَ: أَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ، ثُمَّ بَعَثَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى لِيُكْمِلُوا بَقِيَّةَ آجَالِهِمْ."

960. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde {فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} *"Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı."*[976] {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ} *"Sonra, ölümünüzün ardından sizi tekrar diriltik."*[977] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yıldırım onları çarptı [ve öldüler] ardından Allah kalan ecellerini tamamlamaları için onları yeniden diriltti."[978] **[1/696]**

[٩٦١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ} قَالَ: هُمُ السَّبْعُونَ الَّذِينَ اخْتَارَهُمْ مُوسَى فَسَارُوا مَعَهُ. قَالَ: فَسَمِعُوا كَلَامًا، فَقَالُوا: {لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} قَالَ: فَسَمِعُوا صَوْتًا فَصُعِقُوا. يَقُولُ: مَاتُوا[979]. فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ} فَبُعِثُوا مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِمْ؛ لِأَنَّ مَوْتَهُمْ ذَاكَ كَانَ عُقُوبَةً لَهُمْ، فَبُعِثُوا لِبَقِيَّةِ آجَالِهِمْ."

961. Bana Müsennâ'nın, İshak, İbn Ebî Ca'fer, o da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' b. Enes, {فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ} *"Bunun üzerine sizi yıldırım çarpmıştı."*[980] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bunlar [kendilerine yıldırım çarpanlar] Musa'nın seçtiği ve beraberinde götürdüğü yetmiş kişiydi. Onlar bir konuşma işittiler ve dediler ki:

---

975 Rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/133) İbn Zeyd'den nakletti. Türkî, 1/696.

976 Bakara 2/55.

977 Bakara 2/56.

978 Bk. Tefsîru Abdürrezzâk, 1/46; rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/112) (543), Hasan b. Yahyâ tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/697.

979 Rivayetin bu kısmından sonra asıl nüshada benzer lafızlarla aynı mânayı ifade eden bir farklılık söz konusudur. İlgili kısım için bk. Türkî 1/697.

980 Bakara 2/55.

{لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً}

"Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız."[981]

Bunun ardından bir ses işittiler ve hepsi düşüp bayıldılar yani öldüler. İşte bu durum Allah'ın; {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ} *"Sonra, şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar dirilttik."*[982] sözünde ifade ettiği durumdur. Ardından ölümlerinden sonra yeniden diriltildiler. Çünkü bu ölümleri onlar için bir cezaydı. Onlar geri kalan ecellerini tamamlamak için tekrar diriltildiler."[983]

İşte bu rivayet edilen görüşler {لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً} *"Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız."*[984] demelerinden dolayı başlarına gelenlerin sebebi hakkındadır.

Ancak bu aktardığımız rivayetlerde görüşlerini naklettiğimiz bu kimselerin İsrâiloğullarının Musa'ya bu söylediklerinin sebebi hakkındaki sözlerinin sıhhatine dair bize ulaşan delillerden kabul edilecek sahih bir haber yoktur. Bu rivayetlerden bazılarının bu konuda söylediklerinin doğru olması da caizdir. Bu konuyla ilgili delil olacak bir rivayet olmadığı için doğrusu, bu konuda şöyle denilmesidir: "Şanı yüce olan Allah, Musa'nın (as) kavminin ona şöyle dediklerini haber vermiştir:

{يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً}

"Ey Musa! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız."[985]

Tıpkı Allah bu sözü söylediklerini haber verdiği gibi. Bununla birlikte şanı yüce olan Allah burada, yukarıdaki âyetlerle hitapta bulunulan kimselere, peygamberliğinin delilleri açıkça ortaya çıkmış olmasına rağmen birtakım gerekçeler ileri sürerek Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini inkâr etmeleri sebebiyle onları kınamak için seslendiğini bildirmiştir. Bu rivayetlere ulaşan kimsenin onların neden böyle bir şey dediklerini

981 Bakara 2/55.
982 Bakara 2/56.
983 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/112) (539-544), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/697.
984 Bakara 2/55.
985 Bakara 2/55.

bilmesine ihtiyacı yoktur. Yukarıda zikrettiğimiz bu görüşleri haber verenler bu sebebi ifade etmişlerdir. Onların bu görüşlerinin bazılarının, söyledikleri şekilde doğru olması da mümkündür. **[1/697]**

[BAKARA SÛRESİ 57. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾

"Bulutu üstünüze gölge yaptık. Size, kudret helvası ile bıldırcın indirdik. 'Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiyin' (dedik). Onlar (verdiğimiz nimetlere nankörlük etmekle) bize zulmetmediler, fakat kendilerine zulmediyorlardı." (Bakara 2/57)

1. {وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ} "Bulutu üstünüze gölge yaptık."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ} *"Bulutu üstünüze gölge yaptık."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: {وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمْ} *"Üstünüze gölge yaptık."*[986] sözü {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ} *"Sonra, ölümünüzün ardından sizi tekrar dirilttik."*[987] âyeti üzerine atıftır. Bu durumda bu sözün tefsiri şöyledir: "Sonra biz ölümünüzün ardından sizi dirilttik ve bulutu üzerinize gölge yaptık -Allah onlara olan diğer nimetlerini de saydı- belki şükredersiniz diye."

1- {الْغَمَامُ} kelimesi tıpkı السَّحَابُ kelimesinin سَحَابَةٌ'ün çoğulu olduğu gibi غَمَامَةٌkelimesinin çoğuludur. {الْغَمَامُ}, göğü kaplayan ve onu örten bulut, toz ve bunun dışındaki göğe bakan kimselerin gözlerinden onu saklayan şeylerdir. Üstü örtülmüş, bürünmüş olan her şeye Araplar مَغْمُومٌ derler.

2- Şöyle de denilmiştir: "Allah'ın İsrâiloğullarına gölge yaptığı şey bulut değildir."

---

986 Bakara 2/57.
987 Bakara 2/56.

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[٩٦٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثنا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثنا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «قَوْلُهُ: {وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ} قَالَ: لَيْسَ بِالسَّحَابِ.»

962. Bize Ahmed b. İshak el-Ahvâzî'nin Ebû Ahmed, Süfyân tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ} *"Bulutu üstünüze gölge yaptık."*[988] sözünde geçen {الْغَمَامَ} kelimesinin "bulut" السَّحَابُ olmadığını söylemiştir."[989]

[٩٦٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «قَوْلُهُ: {وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ} قَالَ: لَيْسَ بِالسَّحَابِ هُوَ الْغَمَامُ الَّذِي يَأْتِي اللَّهُ فِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَمْ يَكُنْ إِلَّا لَهُمْ.»

963. Bana Müsennâ b. İbrahim'in, Ebû Huzeyfe ve Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ} *"Bulutu üstünüze gölge yaptık."*[990]sözü hakkında şöyle demiştir: "Âyette geçen ve Allah'ın onların üzerine gölge yaptığı bulut bildiğimiz bulut {الْغَمَامُ} değildir. [Burada bahsedilen bulut] Allah'ın [emrinin] kıyamet günü içinde onlara geleceği ve sadece kendileri için [gönderilecek] olan buluttur."[991] **[1/698]**

[٩٦٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ} قَالَ: هُوَ بِمَنْزِلَةِ السَّحَابِ.»

964. Bana Muhammed b. Amr el-Bâhilî'nin Ebû Âsım, İsa, İbn Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, şanı yüce olan Allah'ın {وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ

---

988 Bakara 2/57.

989 Rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/134) Süfyân es-Sevrî'den nakletmiştir. Türkî, 1/698.

990 Bakara 2/57.

991 Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/113) (549) Ebû Huzeyfe tarikiyle nakletmiştir. Suyûtî ise *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da 1/70'te Vekî' ve Abd b. Humeyd'e isnad etmiştir. Türkî, 1/699.

{الْغَمَامَ} *"Bulutu üstünüze gölge yaptık."*[992] sözünde geçen {الْغَمَامُ} kelimesinin bulut mesabesinde olduğunu söylemiştir.

[٩٦٥] وَحَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «{وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ} قَالَ: هُوَ غَمَامٌ أَبْرَدُ مِنْ هَذَا وَأَطْيَبُ، وَهُوَ الَّذِي يَأْتِي اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي قَوْلِهِ: {فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ} ، وَهُوَ الَّذِي جَاءَتْ فِيهِ الْمَلَائِكَةُ يَوْمَ بَدْرٍ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَكَانَ مَعَهُمْ فِي التِّيهِ.»

965. Bana Kâsım b. Hasan'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ} *"Bulutu üstünüze gölge yaptık."*[993] sözünde geçen bulut {الْغَمَامُ} diğer normal buluttan daha soğuk ve daha güzel bir buluttur. Bu bulut aynı zamanda Allah'ın {فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ} *"bulut gölgeleri içinde ..."*[994] âyetinde geçen ve kıyamet günü şanı yüce olan Allah'ın [emrinin/azabının] içinde geleceği buluttur. Yine bu bulut, Bedir savaşında meleklerin içinde geldiği buluttur." İbn Abbas sözlerine devamla şöyle dedi: "Bu bulut Tîh çölünde İsrâiloğullarıyla beraberdi [onları gölgelendiriyordu]."[995]

Âyette geçen bulut {الْغَمَامُ} kelimesinin anlamı açıkladığımız şekilde 'göğü kaplayan şeylerden herhangi birisinin onun yüzünü kaplaması ve kendine bakana kapatması' olunca o zaman Allah'ın İsrâiloğullarını kendisiyle gölgelendirdiği -ve bulut {الْغَمَامُ} olarak tanımladığı şeyin sadece bu [gölgeleme] vasfından dolayı bulut السَّحَابُ olarak isimlendirilmesi gökyüzünü kaplayan şeylerin bulut dışında başka herhangi bir şey [toz, duman vb.] olduğunu [söylemeye] uygun değildir [yani {الْغَمَامُ} kelimesine sadece gökyüzünü kapladığı için bulut mânasında السَّحَابُ denilmesi durumunda bu, bulutun dışında gökyüzünü kaplayan başka şeyler olduğunu söylemeye imkân vermez].

---

992 Bakara 2/57.
993 Bakara 2/57.
994 Bakara 2/210.
995 Rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/134) Hüseyin tarikiyle; İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/113) (550) aynı senedle İbn Cüreyc'den nakletmiş ve şöyle demiştir: "Diğerleri şöyle dediler: 'Bu bulut normal buluttan daha soğuk ve güzeldir.'" Türkî, 1/699.

3- Şöyle de denilmiştir: "Allah'ın İsrâiloğullarını kendisiyle gölgelendirdiği şey [kar gibi] bembeyaz olan buluttur." **[1/699]**

2. {وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى} "Size, kudret helvası ve bıldırcın indirdik."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ} *"Size, kudret helvası indirdik."* sözünün tefsiri:

a. {الْمَنَّ} "Menn: kudret helvası"

Müfessirler {الْمَنُّ} *"kudret helvası"*nın ne olduğu konusunda ihtilaf ettiler.

1- Onlardan bazıları şöyle dedi:

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[٩٦٦] حَدَّثَنِي بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ} قَالَ: الْمَنُّ: صَمْغَةٌ.»

966. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şanı yüce olan Allah'ın {وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ} *"Size, kudret helvası indirdik."*[996] âyetinde geçen {الْمَنُّ}'in zamk (ağaç reçinesi) [gibi yapışkan tatlı bir şey] olduğunu söylemiştir."[997]

[٩٦٧] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

967. Bize Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

---

996 Bakara 2/57.

997 Bk. *Tefsîru Mücâhid*, s. 203, yine onun tarikiyle Abd b. Humeyd ve Firyâbî nakletmiştir. Yine İbn Hacer, *Ta'liku't-Ta'lik*, 4/173'te geçtiği üzere ve İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/114) (553) Süfyân tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten nakletmiştir. Suyûtî ise *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/70) Vekî''e isnad etmiştir. Türkî, 1/700.

[٩٦٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أنا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أنا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى} يَقُولُ: كَانَ الْمَنُّ يَنْزِلُ عَلَيْهِمْ مِثْلَ الثَّلْجِ.»

968. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'in rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى} *"Size, kudret helvası indirdik."*[998] sözü hakkında şöyle demiştir: "Kudret helvası onların üzerlerine tıpkı kar yağar gibi iniyordu."[999]

2- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "{الْمَنُّ} [tatlı] bir içecektir."

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayet şudur:

[٩٦٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، قَالَ: «الْمَنُّ: شَرَابٌ كَانَ يَنْزِلُ عَلَيْهِمْ مِثْلَ الْعَسَلِ، فَيَمْزِجُونَهُ بِالْمَاءِ، ثُمَّ يَشْرَبُونَهُ.»

969. Bana Müsennâ'nın Âdem, Ebû Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' b. Enes şöyle demiştir: "{الْمَنُّ} üzerlerine indirilen bal gibi [tatlı] bir içecektir. Onunla suyu karıştırıyorlar daha sonra içiyorlardı."[1000]

3- Diğer bazıları ise şöyle demişlerdir: "{الْمَنُّ}, baldır." **[1/700]**

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler şunlardır:

[٩٧٠] حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «الْمَنُّ: عَسَلٌ كَانَ يَنْزِلُ لَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ.»

970. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "{الْمَنُّ}, gökten onların üzerine inen bir baldır."[1001]

---

998 Bakara 2/57.

999 Bk. *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/46; rivayeti İbn Ebî Hâtim ise Tefsîr'inde (1/114) (556) Saîd b. Beşîr tarikiyle Katâde'den uzunca nakletmiştir. Türkî, 1/700.

1000 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/115) (558) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/700.

1001 Bu rivayet İbn Kesîr'de (1/135) İbn Zeyd'den nakletmiştir. Türkî, 1/701.

[٩٧١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: «عَسَلُكُمْ هَذَا جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنَ الْمَنِّ.»

971. Bize Ahmed b. İshak'ın, Ebû Ahmed, İsrâil, Câbir tarikiyle rivayet ettiğine göre Âmir şöyle demiştir: "Sizin yediğiniz bu bal, {الْمَنُّ}'in yetmiş parçasından bir parçadır."

4- Bazıları ise şöyle demişlerdir: "{الْمَنُّ}, ince [açılmış yufka gibi] ekmektir."

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayet şudur:

[٩٧٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ، قَالَ سَمِعْتُ وَهْبًا: وَسُئِلَ، مَا الْمَنُّ؟ قَالَ: «خُبْزُ الرُّقَاقِ، مِثْلُ الذُّرَةِ، وَمِثْلُ النِّقْيِ.»

972. Bana Müsennâ'nın, İshak, İsmail b. Abdilkerîm, Abdüssamed tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdüssamed şöyle der: "Vehb'e '{الْمَنُّ} nedir?' diye sorulurken işittim. O şöyle cevap verdi:

'Mısır tanesi gibi [küçük pulcuklar şeklinde] ve bembeyaz undan yapılmış ekmeğe benzeyen [yufka/lavaş şeklinde] ince bir ekmektir.'"[1002]

5- Diğer bazıları ise şöyle demişlerdir: "{الْمَنُّ}, zencefildir."

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayet şudur:

[٩٧٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «الْمَنُّ كَانَ يَسْقُطُ عَلَى شَجَرِ الزَّنْجَبِيلِ.»[1003]

1002 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/115) (557) İsmail tarikiyle nakletmiştir. Suyûtî ise *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/70) Abd b. Humeyd'e isnad etmiştir. Rivayetin tamamı 1/709'da ileride gelecektir. Türkî, 1/701.

1003 الزَّنْجَبِيلُ kelimesi tefsirin bir başka nüshasında التَّرَنْجَبِينُ şeklinde geçmektedir. Taberî'nin Târîh'inde de böyle geçer. Bu şekildeki kullanım da الزَّنْجَبِيلُ İbn Ebî Hâtim'in ve İbn Kesîr tefsirlerindeki kullanıma uygundur. Rivayeti Taberî, Târîh'inde (1/430) Musa b. Harun tarikiyle Süddî'den yukarıdaki senediyle uzunca nakleder. İbn Ebî Hâtim de Tefsîr'inde (1/114) (555) Ebû Zür'a tarikiyle Amr b. Hammâd'dan nakletmiştir. Rivayet ileride 1/707 ve 708'de detaylı olarak gelecektir. Türkî, 1/702.

973. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "{الْمَنُّ}, [Gökten] zencefil ağacının üzerine düşüyordu [ve oradan alıp yiyorlardı]." **[1/701]**

6- Diğer bazıları da şöyle demiştir: "{الْمَنُّ} insanların yediği ağacın/çalılıkların üzerine düşen [reçine ya da zamka benzeyen tatlı bir] şeydi."

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler şunlardır:

[٩٧٤] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «كَانَ الْمَنُّ يَنْزِلُ عَلَى شَجَرِهِمْ فَيَغْدُونَ عَلَيْهِ فَيَأْكُلُونَ مِنْهُ مَا شَاءُوا.»

974. Bana Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{الْمَنُّ}, gökten onların [yedikleri] ağaçlarının üstüne iniyordu ve o ağaca sabah erkenden gidiyorlar ve diledikleri şekilde ondan yiyorlardı."[1004]

[٩٧٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنْ عَامِرٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ} قَالَ: الْمَنُّ: الَّذِي يَقَعُ عَلَى الشَّجَرِ.»

975. Bana Müsennâ, Himmânî, Şerîk tarikiyle Mücâlid'den rivayet ettiğine göre Âmir {وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ} "*Size, kudret helvası indirdik.*"[1005] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "{الْمَنُّ}, gökten ağaçların üstüne yağan şeydir."

[٩٧٦] وَحُدِّثْنَا عَنِ الْمِنْجَابِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {الْمَنَّ} قَالَ: الْمَنُّ: الَّذِي يَسْقُطُ مِنَ السَّمَاءِ عَلَى الشَّجَرِ فَيَأْكُلُهُ النَّاسُ.»

976. Bize Mincâb b. Hâris'in Bişr b. Umâra, Ebî Ravk, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {الْمَنَّ} sözü hakkında şöyle demiştir: "{الْمَنُّ}, ağaçların üzerine gökten yağan şey olup insanlar onu yiyorlardı."

1004 Bu rivayetler bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında bu sıralamayla gelmiştir. Biz de sıralamayı bozmamak için Şâkir baskısını esas aldık. Aynı rivayetler bu görüş başlığı altında Türkî baskısında da yer almakla birlikte sıralaması farklıdır. Krş. Türkî, 1/702; Şâkir, 2/93.

1005 Bakara 2/57.

[٩٧٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: «الْمَنُّ: هَذَا الَّذِي يَقَعُ عَلَى الشَّجَرِ.»

977. Bize Ahmed b. İshak, Ebû Ahmed ez-Zübeyr, Şerîk, Mücâlid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Âmir şöyle demiştir: "{الْمَنُّ}, ağaçların üzerine gökten yağan bu şeydir." **[1/702]**

7- Şöyle de denilmiştir: "{الْمَنُّ}, terancebîndir.[1006]

8- Bazıları {الْمَنُّ}, sümam [çöldeki bir bitki][1007] ve uşer [reçinesi olan ve ateş yakmada kullanılan pamuğa benzer kavı olan bir ağaç türü][1008] üzerine inen bal gibi tatlı bir şey olduğunu söyledi. Nitekim A'şâ Meymûn b. Kays şu sözüyle tam da bunu kastetmektedir:

لَوْ أُطْعِمُوا الْمَنَّ وَالسَّلْوَى مَكَانَهُمُ ... مَا أَبْصَرَ النَّاسُ طُعْمًا فِيهِمُ نَجَعَا

Eğer yerlerinde onlara men ve selva yedirilseydi
İnsanlar onlar hakkında daha yararlı yemekler görmezlerdi[1009]

Yine Resûlullah'tan (sav) gelen rivayetlere göre o şöyle buyurmuştur:

[٩٧٨] "الْكَمْأَةُ مِنَ الْمَنِّ، وَمَاؤُهَا شِفَاءٌ لِلْعَيْنِ".

978. "Mantar menn {الْمَنُّ} cinsindendir. Suyu da göze şifadır."[1010]

9- Diğer bazı görüş sahipleri de şöyle demiştir: "{الْمَنُّ}, tatlı bir içecek olup İsrâiloğulları onu pişiriyorlar ve daha sonra da içiyorlardı."

1006 Terancebîn, gökten çiğ gibi ağaçların üzerine inen bala benzeyen tatlı bir şeydir. Katı ve tanelidir. İbnü'l-Baytâr, *el-Câmi' li-Müfredâti'l-Edeviyyeti ve'l-Ağziye*, 1/137. Türkî, 1/703.

1007 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993 1414), ث م م.

1008 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ع ش ر.

1009 *Dîvânu'l-A'şâ*, s. 109. Türkî, 1/703.

1010 Taberî'nin senedsiz naklettiği bu rivayeti Buhârî, 5708; Müslim, 2049 numaralı hadis olarak nakletmişler, bu ikisi dışındakiler de Saîd b. Zeyd'den nakletmişlerdir. Bk. *Müsnedü't-Tayâlisî*, 2519 ve *Tefsîru İbn Kesîr*, thk. Ebî İshak el-Huveynî, 2/405-416. Türkî, 703. Hadisin diğer hadis kitaplarında geçmesine dair detaylı bilgi için bk. Şâkir, 2/94.

Ümeyye b. Salt es-Sekafî'ye gelince o şiirinde {الْمَنُّ}'i bal olarak zikretmiş ve İsrâiloğullarının Tîh'teki durumlarını ve orada rızıklandırıldıkları şeyleri anlatırken şöyle demiştir:

فَرَأَى اللهُ أَنَّهُنَّ بِمَضِيعٍ ... لَا بِذِي مَزْرَعٍ وَلَا مَثْمُورَا

فَنَسَّاهَا عَلَيْهِمْ غَادِيَاتٍ ... وَمَرَى مُزْنَهُمْ خَلَايَا وَخُورَا

عَسَلًا نَاطِفًا وَمَاءً فُرَاتًا ... وَحَلِيبًا ذَا بَهْجَةٍ مَمْرُورَا

Allah onların ne bir ekin ne de bir meyvenin olmadığı çölde kaybolduğunu gördü
Üzerlerine bol yağmurlu bulut gönderdi ve develerinin memelerini sütle doldurdu onlar da sıvazlayıp sağdılar

Yine onlara saf bal, tatlı su ve göz alıcı saf süt gönderdi[1011] **[1/703]**

Beyitte geçen الْمَمْرُورُ: saf süttür. Allah onlara gökten inen menni saf bal olarak indirmiştir. النَّاطِفُ: süzülmüş olan demektir.

b. {وَالسَّلْوَى} "Selvâ: bıldırcın"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالسَّلْوَى} sözünün tefsiri:

{السَّلْوَى}, bıldırcın kuşuna benzeyen bir kuş adıdır. Tekili ve çoğulu için de bu isim {السَّلْوَى} kullanılır. Aynı şekilde السُّمَانَى (bıldırcın) kelimesi de hem tekil hem de çoğul mânada kullanılır. {السَّلْوَى} kelimesinin çoğul olduğu tekilinin de سَلْوَاةٌ olduğu da söylenir.

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:

[٩٧٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «السَّلْوَى: طَيْرٌ يُشْبِهُ السُّمَانَى.»

1011 Beyit Ümeyye b. Ebi's-Salt'a ait olup onun *Dîvân*'ında (s. 44) geçmektedir. Türkî, 1/703.

979. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, Ebî Mâlik, Ebî Salih, İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî, İbn Mes'ûd, Nebi'nin (sav) ashâbından bir grup insan tarikiyle kendisine ulaşan bir rivayete göre o, şöyle demiştir: "Selvâ, bıldırcına benzer bir kuştur."[1012] **[1/704]**

[٩٨٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «كَانَ طَيْرًا أَكْبَرَ مِنَ السُّمَانَى.»

980. Musa b. Harun'un bana, Amr [b. Hammâd] tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "[Selvâ] bıldırcından daha büyük bir kuştu."

[٩٨١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «السَّلْوَى: طَائِرٌ كَانَتْ تَحْشُرُهَا عَلَيْهِمُ الرِّيحُ الْجَنُوبُ.»

981. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Selvâ, bir kuş olup güney rüzgârları/lodos onu kendilerine toplayıp getiriyordu."[1013]

[٩٨٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "السَّلْوَى: طَائِرٌ".

982. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Selvâ, bir kuştur."[1014]

1012 Rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/138) Taberî'den nakletmiştir. Rivayet ileride 1/707-708'de uzunca gelecektir. Türkî, 1/705. Rivayetin senedinde Süddî'den sonra gelen kısmı Türkî'nin asıl nüsha ile diğer bir nüshasında yer almaktadır. Türkî, 1/704. Taberî, Süddî'den naklettiği rivayetlerde çoğunlukla burada geçen isimleri zikretmeden Süddî'den aktarmıştır. Burada olduğu gibi tefsirinde kimi yerlerde de senedin tamamını aktarmıştır. Şâkir, 2/96.

1013 Bk. *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/46; rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/115) (562) Saîd b. Beşîr tarikiyle Katâde'den uzunca nakletmiştir. Türkî, 1/705.

1014 Bk. *Tefsîru Mücâhid*, s. 203. Türkî, 1/705.

[٩٨٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «السَّلْوَى: طَائِرٌ.»

983. Bana Müsennâ'nın Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Selvâ, bir kuştur."

[٩٨٤][1015] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ، قَالَ: سَمِعْتُ وَهْبًا: وَسُئِلَ: مَا السَّلْوَى؟ فَقَالَ: "طَيْرٌ سَمِينٌ مِثْلُ الْحَمَامِ."

984. Bana Müsennâ'nın, İshak, İsmail b. Abdülkerîm, Abdüssamed tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Vehb'e selvânın ne olduğu sorulurken onu işittim. O, şöyle cevap verdi:

'Güvercin gibi etli bir kuştur.'"[1016]

[٩٨٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «السَّلْوَى: طَيْرٌ.»

985. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "Selvâ, bir kuştur."

[٩٨٦] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «السَّلْوَى: كَانَ طَيْرًا يَأْتِيهِمْ مِثْلَ السُّمَانَى.»

986. Bize Müsennâ'nın, İshak, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' b. Enes şöyle demiştir: "Selvâ, onlara gelen bıldırcın gibi bir kuştur."[1017]

1015 984 numaralı bu rivayet ve devamında gelen 985, 986, 987 numaralı rivayetler, rivayetlerin numaralandırılmasında esas aldığımız Şâkir baskısında bu sıralamada gelirken Türkî baskısında tersine bir sıralamayla 987-986-985-984 şeklinde 988 numaralı el-Mincâb ve 989 numaralı Ahmed b. İshak rivayetlerinden sonra gelmektedirler. Krş. Türkî, 1/705-706; Şâkir, 2/96-97.

1016 Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/116) (563) İsmail tarikiyle; Suyûtî de *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da 1/71'de Abd b. Humeyd'e nispet etmiştir. Türkî, 1/706.

1017 Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/115) 561 numaralı rivayetin ardından nakletmiştir. 1/706.

[٩٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: ثنا شَرِيكٌ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: «السَّلْوَى: السُّمَانَى.»

987. Bana Müsennâ'nın, Himmânî, Şerîk tarikiyle Mücâlid'den rivayet ettiğine göre İbn Âmir şöyle demiştir: "Selvâ, bıldırcındır."[1018] **[1/705]**

[٩٨٨][1019] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "السَّلْوَى: هُوَ السُّمَانَى."

988. Bana Mincâb'ın, Bişr, Ebî Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Selvâ, bıldırcının kendisidir."[1020]

[٩٨٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثنا شَرِيكٌ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: «السَّلْوَى: السُّمَانَى.»

989. Bize Ahmed b. İshak, Ebû Ahmed, Şerîk, Mücâlid tarikiyle rivayet ettiğine göre Âmir şöyle demiştir: "Selvâ, bıldırcındır."

[٩٩٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثنا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: ثنا قُرَّةُ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: «السُّمَانَى هُوَ السَّلْوَى".

990. Bize İbn Beşşâr'ın, Ebû Âmir, Kurre tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk şöyle demiştir: "Selvâ, bıldırcının ta kendisidir."[1021]

1018 Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/115) 561 numaralı rivayetin ardından İbn Ebî Ca'fer tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/706.

1019 Bu ve bir sonraki rivayet (988-989) rivayetlerin numaralandırılmasında esas aldığımız Şâkir baskısında bu sıralamada gelirken Türkî baskısında tersine bir sıralamayla 987-986-985-984 şeklinde gelen rivayetlerden önce gelmektedir. Krş. Türkî, 1/705-706; Şâkir, 2/96-97.

1020 Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/115) (560) Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'tan nakletmiştir. İbn Ebî Hâtim aynı şekilde (559'da) Cehdam tarikiyle İbn Abbas'tan nakletmiştir. Ayrıca bk. *Tefsîru İbn Kesîr*, thk. Ebû İshak el-Huveynî, 2/416, 417. Türkî, 1/705.

1021 Rivayeti Suyûtî de *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/71) Abd b. Humeyd'e ve Ebü'ş-Şeyh'e nispet etmiştir. Türkî, 1/706.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Eğer birisi, "Allah'ın bu kavmi bulutla gölgelendirmesinin ve onlara kudret helvası ve bıldırcın indirmesinin sebebi nedir?" derse ona şöyle cevap verilir:

Âlimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir.

Biz şimdi konuyla ilgili bize ulaşan rivayetleri aktarıyoruz:

[٩٩١] فَحَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ: «لَمَّا تَابَ اللَّهُ عَلَى قَوْمِ مُوسَى وَأَحْيَا السَّبْعِينَ الَّذِينَ اخْتَارَهُمْ مُوسَى بَعْدَ مَا أَمَاتَهُمْ، أَمَرَهُمُ اللَّهُ بِالْمَسِيرِ إِلَى أَرِيحَا، وَهِيَ أَرْضُ بَيْتِ الْمَقْدِسِ. فَسَارُوا حَتَّى إِذَا كَانُوا قَرِيبًا مِنْهَا بَعَثَ مُوسَى اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا. وَكَانَ مِنْ أَمْرِهِمْ وَأَمْرِ الْجَبَّارِينَ، وَأَمْرِ قَوْمِ مُوسَى مَا قَدْ قَصَّ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ فَقَالَ قَوْمُ مُوسَى لِمُوسَى: {فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ} فَغَضِبَ مُوسَى، فَدَعَا عَلَيْهِمْ قَالَ: {رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ} فَكَانَتْ عُجْلَةً مِنْ مُوسَى عَجِلَهَا فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: {فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ} فَلَمَّا ضُرِبَ عَلَيْهِمُ التِّيهُ نَدِمَ مُوسَى، وَأَتَاهُ قَوْمُهُ الَّذِينَ كَانُوا مَعَهُ يُطِيعُونَهُ، فَقَالُوا لَهُ: مَا صَنَعْتَ بِنَا يَا مُوسَى؟ فَلَمَّا نَدِمَ أَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ }أَنْ لَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ{؛ أَيْ لَا تَحْزَنْ عَلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ سَمَّيْتُهُمْ فَاسِقِينَ. فَلَمْ يَحْزَنْ. فَقَالُوا: يَا مُوسَى كَيْفَ لَنَا بِمَاءٍ هَهُنَا، أَيْنَ الطَّعَامُ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْمَنَّ، فَكَانَ يَسْقُطُ عَلَى الشَجَرِ الزَّنْجَبِيلِ، وَالسَّلْوَى: وَهُوَ طَيْرٌ يُشْبِهُ السُّمَانَى، فَكَانَ يَأْتِي أَحَدُهُمْ، فَيَنْظُرُ إِلَى الطَّيْرِ إِنْ كَانَ سَمِينًا ذَبَحَهُ، وَإِلَّا أَرْسَلَهُ، فَإِذَا سَمِنَ أَتَاهُ. فَقَالُوا: هَذَا الطَّعَامُ، فَأَيْنَ الشَّرَابُ؟ فَأُمِرَ مُوسَى فَضَرَبَ بِعَصَاهُ الْحَجَرَ، فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا، فَشَرِبَ كُلُّ سِبْطٍ مِنْ عَيْنٍ، فَقَالُوا: هَذَا الطَّعَامُ وَالشَّرَابُ، فَأَيْنَ الظِّلُّ؟ فَظَلَّلَ عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ، فَقَالُوا: هَذَا الظِّلُّ فَأَيْنَ اللِّبَاسُ؟ فَكَانَتْ ثِيَابُهُمْ تَطُولُ مَعَهُمْ كَمَا تَطُولُ الصِّبْيَانُ، وَلَا يَتَخَرَّقُ لَهُمْ ثَوْبٌ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى} وَقَوْلُهُ: {وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ}." [٧٠٦/١]

991. Bize Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle der: "Allah Teâlâ Hz. Musa'nın kavminin tevbelerini kabul ettikten ve onun seçtiği yetmiş kişiyi öldürüp tekrar dirilttikten sonra İsrâiloğullarına, Beytü'l-Makdis diyarındaki Erîhâ'ya gitmelerini emretmiştir. Onlar bu emri yerine getirip yola çıktılar ve nihayet oraya yaklaşınca Musa onlardan on iki önder seçti [Musa bu kişileri orada bulunan zorba kavme gönderdi]. Bu gidenlerle o kavim ve Musa'nın kavminin durumu Allah'ın bize kitabında bildirdiğine göre şöyleydi: [Musa, kavmine oraya girmelerini emrettiğinde] kavmi ona şöyle demişti:

{فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ}

"'Ey Musa! Onlar orada bulundukça, biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız."[1022]

Bunun üzerine Musa hiddetlendi ve onlara beddua ederek şöyle dedi:

{رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ}

"Ey Rabbim! Ben ancak kendime ve kardeşime söz geçirebilirim. Artık bizimle, o yoldan çıkmışların arasını ayır!' dedi."[1023]

Bu dua Musa'nın acele ile yaptığı bir dua olup Allah akabinde ona şöyle demiştir:

{فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ}

"O halde, orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır. Bu süre içinde yeryüzünde şaşkın şaşkın dönüp dolaşacaklar."[1024]

İsrâiloğulları [bu beddua üzerine] Tîh çölünde yaşamaya mecbur edilince Musa (as) [yaptığı bedduadan dolayı] pişman oldu; kavminden kendisiyle beraber olan ve kendisine itaat eden insanlar onun yanına geldi ve ona şöyle dediler:

'Ey Musa, bize ne yaptın?' Musa'nın (as) pişman olması üzerine Allah ona;

1022 Mâide 5/24.
1023 Mâide 5/25.
1024 Mâide 5/26.

{لَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ}

"Artık böyle yoldan çıkmış kavme üzülme"[1025] diye vahyetti. Yani benim fâsıklar olarak isimlendirdiğim kavme üzülme. Bunun üzerine Hz. Musa'nın üzüntüsü gitti. Kavmi ona tekrar şöyle dedi:

'Ey Musa, biz burada suyu nerede bulacağız ve ne yiyeceğiz?' Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara zencefil ağacının üzerine indirdiği kudret helvasını ve bıldırcına benzeyen selvâyı gönderdi. İsrâiloğullarından herhangi birisi gelip kuşa bakıyor eğer semiz ise onu kesiyor yoksa bırakıyordu. O zayıf kuş da etlenince tekrar geliyordu. Bunun üzerine İsrâiloğulları şöyle dediler:

'Bu yemeğimiz fakat içecek nerede?' Ardından Musa'ya (as) emredildi ve o, asasıyla taşa vurdu. Taştan on iki pınar fışkırdı. Her bir boy pınarların birinden su içmeye başladı. Sonrasında İsrâiloğulları şöyle dediler:

'Yemek ve su olarak bunlar var. Fakat [çölde kızgın güneşin altında] gölgelik nerede?' Bunun üzerine onlar, bulutlarla gölgelendirildiler. Bu sefer de,

'Bu gölge fakat [giyeceğimiz] elbiseler nerede?' dediler. Bunun üzerine [Allah Teâlâ'nın dilemesiyle] onların elbiseleri tıpkı çocukların uzayıp büyümesi gibi [onların bedenlerine uygun hale geliyordu] onlar uzadıkça elbiseleri de onlarla birlikte uzuyordu ve eskimiyordu. İşte bütün bunlar Allah'ın şu sözlerinde anlatılanlardır:

{وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى}

"Bulutu üstünüze gölge yaptık. Size, kudret helvası ile bıldırcın indirdik."[1026] ve,

{وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ
فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ}

"Hani, Musa kavmi için su dilemişti. Biz de, 'Asanı kayaya vur.' demiştik, böylece kayadan on iki pınar fışkırmış, her boy kendi su alacağı

1025 Mâide 5/26.
1026 Bakara 2/57.

pınarı bilmişti. 'Allah'ın rızkından yiyin, için. Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın.' demiştik."[1027]"[1028] **[1/707]**

[٩٩٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثنا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: «لَمَّا تَابَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ وَأَمَرَ مُوسَى أَنْ يَرْفَعَ عَنْهُمُ السَّيْفَ مِنْ عِبَادَةِ الْعِجْلِ، أَمَرَ مُوسَى أَنْ يَسِيرَ بِهِمْ إِلَى الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ، وَقَالَ: إِنِّي قَدْ كَتَبْتُهَا لَكُمْ دَارًا وَقَرَارًا وَمَنْزِلًا، فَاخْرُجْ إِلَيْهَا وَجَاهِدْ مَنْ فِيهَا مِنَ الْعَدُوِّ فَإِنِّي نَاصِرُكُمْ عَلَيْهِمْ. فَسَارَ بِهِمْ مُوسَى إِلَى الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ بِأَمْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، حَتَّى إِذَا نَزَلَ التِّيهَ بَيْنَ مِصْرَ وَالشَّامِ وَهِيَ أَرْضٌ لَيْسَ فِيهَا خَمَرٌ وَلَا ظِلٌّ، دَعَا مُوسَى رَبَّهُ حِينَ آذَاهُمُ الْحَرُّ، فَظَلَّلَ عَلَيْهِمْ بِالْغَمَامِ، وَدَعَا لَهُمْ بِالرِّزْقِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ لَهُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى."

992. Bize İbn Humeyd'in, Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn İshak şöyle demiştir: "Allah, İsrâiloğullarının tevbesini kabul edip de Musa'ya (as) onların buzağıya tapmaları nedeniyle üzerlerinden kılıcı kaldırmasını [kendilerine açtığı savaşı sona erdirmesini] ve onları arz-ı mukaddese (Kudüs'e) götürmesini emretmiş ve şöyle demiştir: 'Ben burayı size yurt ve yerleşme yeri ve karargâh seçtim. Oraya gidin ve orada bulunan düşmanla savaşın, ben sizin yardımcınızım.' Şanı yüce olan Allah'ın bu emri üzerine Musa (as) onları arz-ı mukaddese götürdü. Nihayet Mısır ile Şam arasında bulunan ve ne sığınacak (ağaç, kaya vb.) bir şey ne de bir gölgenin olduğu Tîh'te konakladığında onlar sıcaktan bunalınca Musa (as), Rabbine dua etti de Allah onun duasını kabul edip bulutla onları gölgelendirdi. Musa (as) tekrar Rabbine yalvararak onlara rızık vermesini istedi. Allah da [onun duasını kabul etti ve] onlara [rızık olarak] menn ve selvâyı (kudret helvası ve bıldırcın etini) verdi."

1027 Bakara 2/60.

1028 Taberî bu rivayeti *Târîh*'inde (1/429-430) Musa b. Harun tarikiyle Süddî'den bu senedle nakletmiştir. Türkî, 1/708.

[٩٩٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ.

993. Bana Müsennâ b. İbrahim, İshak, İbn Ebî Ca'fer, o da babası tarikiyle Rebî' b. Enes'ten [yine Rebî' b. Enes'ten farklı kanaldan aşağıdaki rivayeti nakletmiştir]:

[٩٩٤] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «قَوْلُهُ: {وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ} قَالَ: ظُلِّلَ عَلَيْهِمُ الْغَمَامُ فِي التِّيهِ: تَاهُوا فِي خَمْسَةِ فَرَاسِخَ أَوْ سِتَّةٍ، كُلَّمَا أَصْبَحُوا سَارُوا غَادِينَ، فَأَمْسَوْا فَإِذَا هُمْ فِي مَكَانِهِمُ الَّذِي ارْتَحَلُوا مِنْهُ، فَكَانُوا كَذَلِكَ حَتَّى مَرَّتْ أَرْبَعُونَ سَنَةً. قَالَ: وَهُمْ فِي ذَلِكَ يَنْزِلُ عَلَيْهِمُ الْمَنُّ وَالسَّلْوَى وَلَا تَبْلَى ثِيَابُهُمْ، وَمَعَهُمْ حَجَرٌ مِنْ حِجَارَةِ الطُّورِ يَحْمِلُونَهُ مَعَهُمْ، فَإِذَا نَزَلُوا ضَرَبَهُ مُوسَى بِعَصَاهُ، فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا.»

994. Bana Ammâr b. Hasan, İbn Ebî Ca'fer, onun da babası tarikiyle naklettiğine göre Rebî' b. Enes {وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ} "*Bulutu üstünüze gölge yaptık.*"[1029] sözü hakkında şöyle demiştir: "Tîh'te bulut, üzerlerine gölge yapılmıştır. Onlar beş ya da altı fersahlık bir alanda kaybolmuşlardı. Sabah erkenden gidiyorlar akşam olduğunda da tekrar gittikleri aynı noktaya geri geliyorlardı. Onlar kırk yıl boyunca bu durumdaydılar. İşte onlar bu haldeyken kendilerine kudret helvası ve bıldırcın veriliyor ve elbiseleri de eskimiyordu. Beraberlerinde Tûr'dan getirdikleri kaya parçasını taşıyorlardı. Konakladıkları zaman Musa (as) ona asası ile vuruyor ve ondan on iki pınar fışkırıyordu." **[1/708]**

[٩٩٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ، قَالَ: سَمِعْتُ وَهْبًا، يَقُولُ: «إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ أَنْ يَدْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ شَكَوْا إِلَى مُوسَى، فَقَالُوا: مَا نَأْكُلُ؟ فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ سَيَأْتِيكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ. قَالُوا: مِنْ أَيْنَ لَنَا إِلَّا أَنْ يُمْطِرَ عَلَيْنَا خُبْزًا؟

1029 Bakara 2/57.

قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ سَيُنْزِلُ عَلَيْكُمْ خُبْزًا مَخْبُوزًا. فَكَانَ يُنْزِلُ عَلَيْهِمُ الْمَنَّ، سُئِلَ وَهْبٌ: مَا الْمَنُّ؟ قَالَ: خُبْزُ الرِّقَاقِ مِثْلُ الذُّرَةِ أَوْ مِثْلُ النِّقْيِ، قَالُوا: وَمَا نَأْتَدِمُ، وَهَلْ بُدِّلْنَا مِنْ لَحْمٍ؟ قَالَ: فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِيكُمْ بِهِ. فَقَالُوا: مِنْ أَيْنَ لَنَا إِلَّا أَنْ تَأْتِيَنَا بِهِ الرِّيحُ؟ قَالَ: فَإِنَّ الرِّيحَ تَأْتِيكُمْ بِهِ وَكَانَتِ الرِّيحُ تَأْتِيهِمْ بِالسَّلْوَى فَسُئِلَ وَهْبٌ: مَا السَّلْوَى؟ قَالَ: طَيْرٌ سَمِينٌ مِثْلُ الْحَمَامِ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ فَيَأْخُذُونَ مِنْهُ مِنَ السَّبْتِ إِلَى السَّبْتِ، قَالُوا: فَمَا نَلْبَسُ؟ قَالَ: لَا يَخْلَقُ لِأَحَدٍ مِنْكُمْ ثَوْبٌ أَرْبَعِينَ سَنَةً. قَالُوا: فَمَا نَحْتَذِي؟ قَالَ: لَا يَنْقَطِعُ لِأَحَدِكُمْ شِسْعٌ أَرْبَعِينَ سَنَةً، قَالُوا: فَإِنَّ فِينَا أَوْلَادًا فَمَا نَكْسُوهُمْ؟ قَالَ: ثَوْبُ الصَّغِيرِ يَشُبُّ مَعَهُ. قَالُوا: فَمِنْ أَيْنَ لَنَا الْمَاءُ؟ قَالَ: يَأْتِيكُمْ بِهِ اللَّهُ. قَالُوا: فَمِنْ أَيْنَ؟ إِلَّا أَنْ يَخْرُجَ لَنَا مِنَ الْحَجَرِ. فَأَمَرَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مُوسَى، أَنْ يَضْرِبَ بِعَصَاهُ الْحَجَرَ. قَالُوا: فِيمَ نُبْصِرُ؟ تَغْشَانَا الظُّلْمَةُ. فَضُرِبَ لَهُمْ عَمُودٌ مِنْ نُورٍ فِي وَسَطِ عَسْكَرِهِمْ أَضَاءَ عَسْكَرَهُمْ كُلَّهُ، قَالُوا: فَبِمَ نَسْتَظِلُّ؟ فَإِنَّ الشَّمْسَ عَلَيْنَا شَدِيدَةٌ قَالَ: يُظِلُّكُمُ اللَّهُ بِالْغَمَامِ.“

995. Bana Müsennâ'nın, İshak, İsmail b. Abdilkerîm tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdüssamed, Vehb'den şöyle işittiğini söylemiştir: "İsrâiloğulları -Allah kendilerine kırk yıl arz-ı mukaddese girmelerini yasaklayıp da yeryüzünde kaybolduklarında- Musa'ya (as) şikâyetlerini iletip şöyle dediler:

'Biz ne yeriz?' Bunun üzerine Musa (as);

'Allah size pişirilmiş ekmek indirecek.' dedi. Onlara menn (kudret helvası) indiriliyordu.

Vehb'e 'Menn {الْمَنُّ} nedir?' diye soruldu. O şöyle cevap verdi:

'Mısır tanesi gibi [küçük pulcuklar şeklinde] ve bembeyaz undan yapılmış ekmeğe benzeyen [yufka/lavaş şeklinde] ince bir ekmektir.' İsrâiloğulları;

'Biz ekmeğe neyi katık yapacağız? Bunun yerine bize et verilemez mi?' dediler. Bunun üzerine Musa (as);

'Allah onu size getirecektir.' deyince;

'Nereden getirecek? Bize onu ancak rüzgâr getirir!' dediler. Musa (as) da;

'Evet onu size rüzgâr getirir.' dedi. Rüzgâr onlara selvâyı getiriyordu.

-Vehb'e 'Selvâ nedir?' diye soruldu. O:

'Güvercin gibi etli bir hayvandır. Cumartesiden cumartesiye kendilerine geliyordu.' dedi.- Onlar bu defa;

'Biz ne giyeceğiz?' dediler. Musa onlara;

'Sizden birinin elbisesi kırk yıl boyunca hiç eskimeyecek.' dedi. Onlar;

'Peki biz ayağımıza ne giyeceğiz?' dediler. Musa (as) dedi ki:

'Sizin ayakkabılarınızın kemeri[1030] kırk yıl boyunca kopmayacak.' Dediler ki:

'Bizim çocuklarımız dünyaya gelir; biz onlara ne giydireceğiz?' Hz. Musa cevaben şöyle dedi:

'Sizden küçük yaşta birisinin elbisesi onunla beraber büyüyecek.' Onlar bu sefer;

'Peki biz suyu nereden içeceğiz?' dediler. Musa (as) da;

'Allah onu size getirecek.' buyurdu. Onlar;

'Su nereden gelebilir ki. Olsa olsa bize kayadan suyu çıkarır!' dediler.

Bunun üzerine Allah, Musa'ya (as) asasını taşa vurmasını emretti. İsrâiloğulları bu kere de;

'Karanlık bizi kaplarsa [ışık olmadan] neyle göreceğiz?' dediler. Allah onların yerleştikleri karargâhın ortasına nurdan bir sütun var etti ve bütün yerleşkelerini aydınlattı. Daha sonra;

'Üzerimizde kızgın güneş varken nasıl gölgeleneceğiz?' dediler. Bunun üzerine Musa (as);

'Allah sizi bulutla gölgeler!' dedi."[1031]

[٩٩٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فَذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ مُوسَى بْنِ هَارُونَ عَنْ عَمْرِو بْنِ حَمَّادٍ.

1030 Ayağa giyilen [nalın şeklindeki] ayakkabının iki parmak arasına girerek ayakkabıyı ayakta tutan kayışıdır. Bk. Türkî, 1/709; Şâkir, 2/100.

1031 Rivayetin bir kısmı daha önce 1/701 ve 706'da geçti. Türkî, 1/710.

996. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb, İbn Zeyd tarikiyle Musa b. Harun, Amr b. Hammâd'dan naklettiği rivayetin lafızlarına benzer bir rivayet nakletmiştir.[1032] **[1/709]**

[٩٩٧] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ: «خُلِقَ لَهُمْ فِي التِّيهِ ثِيَابٌ لَا تَخْلَقُ وَلَا تَدْرَنُ» قَالَ: وَقَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: "إِنْ أَخَذَ الرَّجُلُ مِنَ الْمَنِّ وَالسَّلْوَى فَوْقَ طَعَامِ يَوْمٍ فَسَدَ، إِلَّا أَنَّهُمْ كَانُوا يَأْخُذُونَ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ طَعَامَ يَوْمِ السَّبْتِ فَلَا يُصْبِحُ فَاسِدًا."

997. Bana Kâsım b. Hasan'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "İsrâiloğulları için Tîh'te eskimeyen ve kirlenmeyen elbiseler yaratılmıştır." Râvi der ki: "İbn Cüreyc şöyle demiştir: 'Eğer İsrâiloğullarından bir kimse kudret helvası ve bıldırcından bir günlük yiyeceğinden fazla alırsa o, kendiliğinden bozuluyordu. Ancak sadece cuma gününden cumartesi gününün yemeğini aldıklarında bozulmuyordu.'"[1033]

3. {كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ} "Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiyin."

Şanı yüce olan Allah'ın {كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ} *"Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiyin."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu âyet de zahirinin [söylenmeyip] terk edilen şeye delâlet etmesi nedeniyle zahiriyle yetinilen âyetlerdendir. Bu durumda âyetin tefsiri şöyledir: "Biz bulutları üzerinize gölge yaptık ve size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik ve size dedik ki:

1032 Türkî'nin kullandığı bazı nüshalarda ve Şâkir baskısında rivayetin senedinin son kısmında Amr b. Hammâd'dan sonra "Esbât ve Süddî'den عَنْ أَسْبَاطٍ، عَنِ السُّدِّيِّ" ilavesi vardır. Türkî, 1/710; Şâkir, 2/100.

1033 Rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/139) Hüseyin tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/710.

{كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ}

"Verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin."[1034]

Böylece az önce açıkladığımız gibi "ve [yine] size dedik ki" ifadesinin söylenmesi hitapta lafzın zahirinin kendisine işaret etmesi sebebiyle terk edilmiştir. **[1/710]**

1- Şanı yüce olan Allah {كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ} *"Verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin."*[1035] sözüyle şunu kastetmiştir: "Bizim size verdiğimiz rızıklarımızdan lezzetli olanları yiyiniz."

2- Allah Teâlâ'nın {كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ} *"Verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin."*[1036] sözüyle şunu kastettiği de söylenmiştir: "Bizim size mübah kıldığımız helâl olanlarından ve size rızık kıldıklarımızdan yiyiniz."

Bu iki görüşten ilki tefsir açısından evla olandır. Çünkü bu görüş Allah'ın İsrâiloğullarına verdiği bu yaşam güzelliklerini açıklamaktadır. Âyetteki الطَّيِّبُ kelimesinin lezzet mânasında olduğunu açıklamak; onun helâl ve mübah olduğunu açıklamaktan daha doğrudur. Âyetteki {رَزَقْنَاكُمْ} ifadesiyle birlikte kullanılan {مَا} [ilgi zamiri olan] الَّذِي mânasındadır. Sanki şöyle denilmiştir: "Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin iyi ve güzel olanlarından yiyin."

4. {وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ} "Onlar (verdiğimiz nimetlere nankörlük etmekle) bize zulmetmediler, fakat kendilerine zulmediyorlardı."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ} *"Onlar (verdiğimiz nimetlere nankörlük etmekle) bize zulmetmediler, fakat kendilerine zulmediyorlardı."* âyetinin tefsiri:

Bu âyet de aynı şekilde zahirinin terk edilen şeye delâleti nedeniyle zahiriyle yetinilen [lafızda söylenmesi gereken bir şeye zahirinin işaret etmesi nedeniyle bu şeyin hazfedildiği] âyetlerdendir. Bu durumda âyetin anlamı şöyle olur: "Size verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından

1034 Mâide 5/57.
1035 Mâide 5/57.
1036 Mâide 5/57.

yiyin. Ancak onlar kendilerine emrettiğim şeye muhalefet ettiler ve Rablerine asi oldular sonra da peygamberimize isyan ettiler [biz de onları cezalandırdık]. Onlar bize zulmetmedi." Âyetin zahiriyle, terk edilen şeye işaret etmekle yetinilmiştir.

Allah {وَمَا ظَلَمُونَا} *"Onlar (verdiğimiz nimetlere nankörlük etmekle) bize zulmetmediler"* sözünde şöyle demektedir: "Onlar bu yaptıkları ve günahları nedeniyle bize zulmetmedi. {وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ} *"fakat kendilerine zulmediyorlardı."*

Allah {وَمَا ظَلَمُونَا} *"Onlar (verdiğimiz nimetlere nankörlük etmekle) bize zulmetmediler"* sözüyle de şunu kastetmektedir: "Onlar bu yaptıklarını ve isyanlarını bize zarar vermek konumunda yapmadıkları gibi bizi eksik ve zayıf düşürmek için de yapmadılar. Ancak onlar bu yaptıklarıyla kendilerini zarara uğrattılar ve zayıf duruma düştüler." **[1/711]**

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[٩٩٨][1037] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: ثنا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ} قَالَ: يَضُرُّونَ."

998. Bana Mincâb'dan, Bişr, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet edildiğine göre İbn Abbas {وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ} *"Onlar (verdiğimiz nimetlere nankörlük etmekle) bize zulmetmediler. Fakat kendilerine zulmediyorlardı."* âyeti hakkında şöyle demiştir: "[Kendilerine] zarar veriyorlar."[1038]

Biz daha önce "zulm"ün aslının bir şeyi kendi yeri dışında başka bir yere koymak olduğunu delilleriyle açıklamıştık. Bunu yeterli gördüğüm için burada tekrardan kaçınıyorum.[1039]

1037 Bu rivayet bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında aynı yerde olmasına rağmen orada sehven iki defa 999 sıra numarası verilmiştir. Bu rivayetin oradaki sırası 999 olarak geçmektedir. Biz bu hatayı düzelterek burada 998 numarasını verdik. Bk. Şâkir, 2/102.

1038 Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/116) (567) Ebû Zür'a ve Mincâb tarikiyle nakletmiştir. Suyûtî de *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/71) Ebü'ş-Şeyh'e nispet etmiştir. Türkî, 1/712.

1039 Söz konusu izah için bk. 1/559-560.

Aynı şekilde şanı yüce olan Rabbimize bir asinin günahı zarar veremediği gibi zalimin zulmü de O'nun hazinelerini eksiltmez. Tıpkı itaatkârın taatinin O'na fayda vermediği gibi adil kimsenin adâleti de O'nun hazinelerini artırmaz. Bilakis zalim, nefsine zulmeder ve asi olarak payını alır. Yine sadece itaatkâra itaati fayda verir ve o da adâletle davranmış olarak payına düşeni alır.

[BAKARA SÛRESİ 58. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ﴾

"Hani, 'Şu memlekete girin. Orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin. Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve 'hıtta!' (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara ise daha da fazlasını vereceğiz.' demiştik." (Bakara 2/58)

1. {وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ} "Hani, 'Şu Memlekete Girin.' Demiştik."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ} *"Hani, 'Şu memlekete girin.' demiştik."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ'nın girmelerini ve orada diledikleri gibi bolca yemelerini istediği şehir bize bildirildiğine göre Beytü'l-Makdis'tir.

[Bu konudaki rivayetler şunlardır:]

[٩٩٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: "فِي قَوْلِهِ: {ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ} قَالَ: بَيْتُ الْمَقْدِسِ."

999. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde {ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ} *"Şu memlekete girin."*[1040] âyeti hakkında şöyle demiştir: "[Bu şehir] Beytü'l-Makdis'tir."[1041]

1040 Bakara 2/58.

1041 Bk. *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/46. Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/116) (569) Hasan b. Yahyâ'dan nakletmiştir. Türkî, 1/712.

[١٠٠٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ} أَمَّا الْقَرْيَةُ فَقَرْيَةُ بَيْتِ الْمَقْدِسِ.»

1000. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "{وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ} *"Hani, 'Şu memlekete girin.' demiştik."*[1042] âyetindeki [İsrâiloğullarının girmeleri istenen] şehre gelince orası Beytü'l-Makdis şehridir."[1043] **[1/712]**

[١٠٠١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ} يَعْنِي بَيْتَ الْمَقْدِسِ.»

1001. Bana Ammâr b. Hasan, Abdullah b. Ebî Ca'fer babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ} *"Hani, 'Şu memlekete girin.' demiştik."*[1044] âyetindeki [İsrâiloğullarının girmeleri istenen] şehir hakkında şöyle demiştir: "Yani Beytü'l-Makdis'e [girin]."[1045]

[١٠٠٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَأَلْتُهُ، يَعْنِي ابْنَ زَيْدٍ، عَنْ قَوْلِهِ: «{ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا} قَالَ: هِيَ أَرِيحَا، وَهِيَ قَرِيبَةٌ مِنْ بَيْتِ الْمَقْدِسِ.»

1002. Bana Yunus'un İbn Vehb'den naklettiğine göre İbn Vehb, İbn Zeyd'e{ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا} *"'Şu memlekete girin. Oradan yiyin.'"*[1046] âyeti hakkında sorduğunda onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: "O şehir Erîhâ'dır ve orası Beytü'l-Makdis'e yakındır."[1047]

2. {فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا} "Orada Dilediğiniz Gibi, Bol Bol Yiyin."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا} *"Orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin."* sözünün tefsiri:

1042 Bakara 2/58.
1043 Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/116) 569 numaralı rivayetin ardından Ebî Zür'a ve Amr b. Hammâd'dan nakletmiştir. Türkî, 1/713.
1044 Bakara 2/58.
1045 Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/116) 569 numaralı rivayetin ardından İbn Ebî Ca'fer tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/713.
1046 Bakara 2/58.
1047 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/139) zikretmiştir. Türkî, 1/713.

Allah bununla şunu kastetmektedir: "Bu şehirde dilediğiniz şekilde hesapsız, rahat ve geniş bir yaşam sürerek yiyin."

Biz daha önce bu kitabımızda geçtiği üzere الرَّغَدُ kelimesinin anlamını açıkladık ve müfessirlerin bu konudaki görüşlerini zikrettik.

3. {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} "[Beytü'l-Makdis'in] Kapısından Eğilerek Tevazu İle Girin Ve 'Hıtta!' (Ya Rabbi, Bizi Affet) Deyin."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} *"[Beytü'l-Makdis'in] Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve 'hıtta!' (Ya Rabbi, bizi affet) deyin."* sözünün tefsiri:

a. {وَادْخُلُوا الْبَابَ} "[Beytü'l-Makdis'in] Kapısından girin."

Âyette geçen ve İsrâiloğullarına girmeleri emredilen kapının neresi olduğuna gelince **[bu konudaki rivayetler şunlardır]**:

[١٠٠٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثنا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: "{ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} قَالَ: بَابُ الْحِطَّةِ مِنْ بَابِ إِيلِيَاءَ مِنْ بَيْتِ الْمَقْدِسِ."

1003. Bana Muhammed b. Amr el-Bâhilî'nin Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} *"[Beytü'l-Makdis'in] Kapısından eğilerek tevazu ile girin."*[1048] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hıtta (tövbe) kapısı Beytü'l-Makdis'ten olan Îliyâ kapılarından biridir."[1049] **[1/713]**

[١٠٠٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

1048 Bakara 2/58.

1049 Bk. *Tefsîru Mücâhid*, s. 203, yine onun tarikiyle İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/117) (574) nakletmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/16) Abd b. Humeyd'e isnad etmiştir. Türkî, 1/714.

1004. Bana Müsennâ, Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٠٠٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} أَمَّا الْبَابُ فَبَابٌ مِنْ أَبْوَابِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ.»

1005. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} *"[Beytü'l-Makdis'in] Kapısından eğilerek tevazu ile girin."*[1050] âyeti hakkında şöyle demiştir: "[Âyette geçen] kapıya gelince o, Beytü'l-Makdis'in kapılarından biridir."[1051]

[١٠٠٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "قَوْلُهُ: {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} أَنَّهُ أَحَدِ أَبْوَابِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، وَهُوَ يُدْعَى بَابَ حِطَّةٍ."

1006. Bana Muhammed b. Sa'd, o, babasından, o, amcasından, o da babası tarikiyle dedesinden rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} *"[Beytü'l-Makdis'in] Kapısından eğilerek tevazu ile girin."*[1052] âyeti[ndeki kapı] hakkında şöyle demiştir: "Bu kapı Beytü'l-Makdis'in kapılarından birisidir. Bu kapıya 'Hıtta (tövbe) kapısı' denirdi."

b. {سُجَّدًا} "Eğilerek tevazu ile"

Allah Teâlâ'nın {سُجَّدًا} sözüne gelince İbn Abbas bunu "eğilerek" anlamında tefsir etmiştir.

[Bu konudaki rivayetler şunlardır:]

[١٠٠٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثنا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثنا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} قَالَ: رُكَّعًا مِنْ بَابٍ صَغِيرٍ.»

1050 Bakara 2/58.

1051 Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/117) 574 numaralı rivayetin ardından Ebû Zür'a ve Amr b. Hammâd'dan nakletmiştir. Türkî, 1/714.

1052 Bakara 2/58.

1007. Bana Muhammed b. Beşşâr'ın, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân, A'meş, Minhâl b. Amr tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den naklettiğine göre İbn Abbas {ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} *"[Beytü'l-Makdis'in] Kapısından eğilerek tevazu ile girin."*[1053] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Küçük bir kapıdan eğilerek [girin]."[1054]

[١٠٠٨] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ الزِّبْرِقَانِ النَّخَعِيُّ، قَالَ: ثنا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمِنْهَالِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} قَالَ: أُمِرُوا أَنْ يَدْخُلُوا رُكَّعًا."

1008. Bana Hasan b. Zibrikân en-Nehaî, Ebû Üsâme, Süfyân, A'meş, Minhâl tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar [bu kapıdan] eğilerek girmekle emrolundular."[1055] **[1/714]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Secdenin aslı, secde edilen kimseyi yücelterek onun karşısında eğilmektir. Bir şeye secde eden herkes ona karşı saygıyla ve boyun eğerek secde eder. Şâirin şu sözü de bu anlamdadır:[1056]

بِجَمْعٍ تَضِلُّ الْبُلْقُ فِي حَجَرَاتِهِ ... تَرَى الْأَكَمَ فِيهِ سُجَّدًا لِلْحَوَافِرِ

Öyle kalabalık bir orduyla (geldi ki) alaca atlar etraflarında kayboluyordu

Sert kayalıklı yüksek tepelerin ise toynakları
altında saygıyla eğildiğini görürsün[1057]

Allah {سُجَّدًا} sözüyle "boyun eğerek ve itaat ederek" anlamını kastetmektedir. A'şâ Benî Sa'lebe'nin şu sözü de bu anlamdadır:

1053 Bakara 2/58.

1054 Rivayet ileride 1/725-726'da uzunca gelecektir. Türkî, 1/714.

1055 Rivayet ileride 1/725-726'da uzunca gelecektir. Türkî, 1/715.

1056 Bu şâir Zeyd Hayl b. Mühelhel et-Tâî olup meşhur el-Fâris'tir. Şâkir, 2/104; Beyit, İbn Kuteybe, *el-Meânî'l-Kebîr*'de (2/201); Müberred, *el-Kâmil*'de (2/201); Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sınâ'ateyn*'de (s. 28) söyleyeni belli olmadan geçmektedir. Türkî, 1/715.

1057 Şâir bu sözleri Ebû Müknif'in kalabalık ordusunu betimleyerek Benî Âmir'e hitap ederken söylemiştir. Bk. Abdülhamîd, 1/550.

يُرَاوِحُ مِنْ صَلَوَاتِ الْمَلِي ... كِ طَوْرًا سُجُودًا وَطَوْرًا جُؤَارَا

O, namaz kılışında her şeyin hâkimine kimi zaman secde ediyor
Kimi zaman da yalvarıp yakarıyordu[1058]

Bundan dolayı İbn Abbas {سُجَّدًا} sözünü "rükû ederek" anlamı vermiştir. Çünkü her ne kadar secde eden ondan daha çok eğilse de rükû eden kimse de eğilir.

c. {وَقُولُوا حِطَّةٌ} "Hıtta!" (Ya Rabbi, bizi affet) deyin."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقُولُوا حِطَّةٌ} *"hıtta!" (Ya Rabbi, bizi affet) deyin."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ'nın {حِطَّةٌ} sözünün tefsiri şöyledir: [Bu kelime] فِعْلَةٌ kalıbındadır. Tıpkı şu sözün حَطَّ اللهُ عَنْكَ خَطَايَاكَ sahibinin söylediği gibi: "Allah senin hatalarını silkeleyip atsın [bağışlasın]." Muzari formunda يَحُطُّهَا حِطَّةً "Onları tam anlamıyla kaldırıp atıyor (affediyor)." kullanılır. Tıpkı رَدَدْتُ حَدَدْتُ مَدَدْتُ fiillerinin mastar olarak الْجِدَّةُ الْمِدَّةُ الرِّدَّةُ şeklinde söylendiği gibi [حَطَطْتُ الْحِطَّةُ denilmiştir]. **[1/715]**

Müfessirler {حِطَّةٌ} sözünün tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları az önce söylediğimizin bir benzerini söylemişlerdir.

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:

[١٠٠٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ أنا مَعْمَرٌ: {وَقُولُوا حِطَّةٌ} قَالَ الْحَسَنُ وَقَتَادَةُ: «أَيِ احْطُطْ عَنَّا خَطَايَانَا."

1009. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Hasan ve Katâde {وَقُولُوا حِطَّةٌ} *"'hıtta!' (Ya Rabbi, bizi affet) deyin."*[1059] sözü hakkında şöyle demişlerdir: "Bizim günahlarımızı kaldır (affet)[deyin]."[1060]

1058 Beyit için Bk. *Dîvânu A'şâ*, s. 53. Türkî, 1/715.

1059 Bakara 2/58.

1060 Bk. *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/47. Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/119) (584) Hasan b. Yahyâ'dan nakletmiştir. Türkî, 1/716.

[١٠١٠] حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَقُولُوا حِطَّةٌ} يَحُطُّ اللَّهُ بِهَا عَنْكُمْ ذَنْبَكُمْ وَخَطَايَاكُمْ.»

1010. Bize Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَقُولُوا حِطَّةٌ} "*'hıtta!' (Ya Rabbi, bizi affet) deyin.*"[1061] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah o sözle sizin günahınızı ve kusurlarınızı bağışlar."

[١٠١١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «{وَقُولُوا حِطَّةٌ} قَالَ: يَحُطُّ عَنْكُمْ خَطِيئَتَكُمْ.»

1011. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَقُولُوا حِطَّةٌ} "*'hıtta!' (Ya Rabbi, bizi affet) deyin.*"[1062] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah günahlarınızı bağışlasın."

[١٠١٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلُهُ: «{حِطَّةٌ} مَغْفِرَةٌ.»

1012. Bize Ebû Küreyb, Vekî', Süfyân, A'meş, Minhâl b. Amr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {حِطَّةٌ} sözünün "bağışlama" anlamında olduğunu söylemiştir.[1063]

[١٠١٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلُهُ: «{حِطَّةٌ} قَالَ: يَحُطُّ عَنْكُمْ خَطَايَاكُمْ.»

1013. Bana Ammâr b. Hasan, Ebû Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {حِطَّةٌ} sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah sizin günahlarınızı bağışlasın."[1064] **[1/716]**

1061 Bakara 2/58.

1062 Bakara 2/58.

1063 Rivayet ileride 1/725-726'da uzunca gelecektir. Türkî, 1/716.

1064 Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/119) 580 numaralı rivayetten sonra İbn Ebî Ca'fer tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/716.

[١٠١٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ لِي عَطَاءٌ: «فِي قَوْلِهِ: {وَقُولُوا حِطَّةٌ} قَالَ: سَمِعْنَا أَنَّهُ يَحُطُّ عَنْهُمْ خَطَايَاهُمْ.“

1014. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {وَقُولُوا حِطَّةٌ} “‘*hıtta!’ (Ya Rabbi, bizi affet) deyin.*”[1065] sözü hakkında şöyle demiştir: “Bu sözün onların hatalarını kaldırdığını [affettirdiğini] işittik.”[1066]

2- Diğerleri şöyle dediler: “{حِطَّةٌ} sözünün anlamı şudur: ‘Lâilâheillallâh’ deyin.” Sanki bu görüş sahipleri bu sözün tefsirini şöyle açıklamışlardır: “Günahlarınızı kaldırıp atan sözü söyleyiniz. Bu da ‘Lâilâheillallâh’ sözüdür.”

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayet:

[١٠١٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، وَسَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ الْمِصْرِيُّ، قَالَا: أَخْبَرَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، ثنا الْحَكَمُ بْنُ أَبَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ: «{وَقُولُوا حِطَّةٌ} قَالَ: قُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.“

1015. Bana Müsennâ’nın Sa‘d b. Abdillâh b. Abdilhakem el-Mısrî, Hafs b. Ömer, Hakem b. Ebân tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {وَقُولُوا حِطَّةٌ} “‘*hıtta!’ (Ya Rabbi, bizi affet) deyin.*”[1067] âyeti[nde geçen {حِطَّةٌ} sözü] hakkında şöyle demiştir: “‘Lâilâheillallâh’ deyin [anlamındadır].”

3- Diğer bazıları da İkrime’nin sözünün anlamına benzer bir görüş ileri sürdüler. Ancak onlar söylenmesi istenilen sözün istiğfar olduğunu ileri sürdüler.

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayet:

[١٠١٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الزِّبْرِقَانِ النَّخَعِيُّ، ثنا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمِنْهَالِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: ”{وَقُولُوا حِطَّةٌ} قَالَ: أُمِرُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا.“

1065 Bakara 2/58.

1066 Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*’inde (1/119) 580 numaralı rivayetten sonra muallak olarak (senedin başından râvi atlanması). Detay için bk. Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: Timaş, 1987), s. 102) nakletmiştir. Türkî, 1/717.

1067 Bakara 2/58.

1016. Bize Hasan b. Zebrikân en-Nehaî, Ebû Üsâme, Süfyân, A'meş, Minhâl, Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَقُولُوا حِطَّةٌ} "*'hıtta!' (Ya Rabbi, bizi affet) deyin.*"[1068] âyeti[nde geçen {حِطَّةٌ} sözü] hakkında şöyle demiştir: "Onlara istiğfarda bulunmaları emredildi."[1069] **[1/717]**

4- Diğer bir görüş sahipleri de İkrime'nin sözüne benzer bir görüş ileri sürdüler ancak onlar şöyle dediler: "İsrâiloğullarına söylenmesi emredilen söz şudur: 'Size verilen bu emir aynen size söylendiği gibi haktır.'"

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayet:

[١٠١٧] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: ثنا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَقُولُوا حِطَّةٌ} قَالَ: قُولُوا هَذَا الْأَمْرُ حَقٌّ كَمَا قِيلَ لَكُمْ."

1017. Bana Mincâb'dan, Bişr, Ebû Ravk, Dahhâk'tan rivayet edildiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Size söylendiği gibi 'bu emir haktır' deyin."[1070]

Arap dilbilimciler kendisi nedeniyle {حِطَّةٌ} sözünün merfû okunduğu mâna hakkında ihtilaf etmişlerdir.

1- Basralı nahivcilerden biri şöyle demiştir: "{حِطَّةٌ} kelimesi 'Senden bizim günahlarımıza bir bağışlama olsun.' deyin, anlamında merfû yapılmıştır. Tıpkı senin birisine; 'Beni dinle, bana kulak ver!' demen gibidir."

2- Basralı dilcilerden biri ise şöyle demiştir: "Bu, Allah'ın kendilerine merfû olarak söylemelerini emrettiği bir kelime olup Allah onu bu şekilde söylemelerini onlara zorunlu kılmıştır."

3- Kûfeli dilcilerden biri ise şöyle demiştir: "{حِطَّةٌ} kelimesi [bir ism-i işaret olan gizli bir] هَذِهِ ile merfû okunmuştur. Sanki Allah şöyle demiştir: '[Bizim istediğimiz] bu 'hıtta'dır deyiniz.'"

4- Diğer Kûfeli dilcilerden biri ise şöyle demiştir: "{حِطَّةٌ} kelimesi haber mânasındaki bir zamir ile merfûdur. Allah Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Hıtta' nedir?' مَا هُوَ حِطَّةٌ Bu durumda {حِطَّةٌ} kelimesi, {مَا}'nın haberi olmuş olur." **[1/718]**

1068 Bakara 2/58.

1069 Rivayet ileride 1/725-726'da uzunca gelecektir. Türkî, 1/718.

1070 Rivayeti İbn Ebî Hâtim ise *Tefsîr*'inde (1/118) (581) Ebî Zür'a ve Mincâb'dan nakletmiştir. Türkî, 1/716.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bana göre doğruya en yakın olan görüş ve Kur'ân'ın zahirine en uygun olan {حِطَّةٌ} kelimesinin Kur'ân'ın zahirinin delâlet ettiği gizli bir haberi olduğu gerekçesiyle merfû olmasıdır. Bu da şudur: Bizim kapıdan eğilerek girmemiz hıttadır [tövbemizdir]. Böylece bu ifadenin tekrar edilmesi Kur'ân'ın zahirinin işaret ettiği mânanın anlaşılması için yeterli olmuştur. Bu da {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} *"[Beytü'l-Makdis'in] Kapısından eğilerek tevazu ile girin."*[1071] sözüdür.[1072] Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde buyurduğu gibi:

{وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةً[1073] إِلَى رَبِّكُمْ}[1074]

"Hani onlardan bir topluluk demişti ki: 'Siz, Allah'ın helak edeceği veya şiddetli bir azaba uğratacağı bir kavme ne diye (boş yere) öğüt veriyorsunuz?' Onlar da, 'Rabbinize bir mazeret beyân etmek için, bir de belki Allah'a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz).' demişlerdi." [1075]

[Âyetteki {مَعْذِرَةً} kelimesinin مَعْذِرَةٌ şeklindeki okunuşu] Yani "Bizim yalnız onlara olan öğüdümüz, Rabbimize karşı bir mazeretimizdir." anlamındadır. Bana göre {وَقُولُوا حِطَّةٌ} *"'hıtta!' (Ya Rabbi, bizi affet) deyin."*[1076] sözünün tefsiri de böyledir. Yani Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Biz size 'Bu şehre secde ederek girin.' dediğimizde siz de [emre itaat edip girdikten sonra] deyiniz ki: Bizim bu şehre eğilerek girmemiz bizim günahlarımız için bir bağışlanmadır (hıtta'dır)." Az önce zikrettiğimiz bu görüş, Rebî' b. Enes, İbn Cüreyc ve İbn Zeyd'in tefsirine göredir.

1071 Bakara 2/58.

1072 Bu söz A'râf 7/161. âyette tekrar edilmiştir.

1073 Taberî'nin bu âyette örnek vermek istediği kelime {مَعْذِرَةً} kelimesi olup bu kelime bizim kıraatimizde burada olduğu gibi mansuptur. Ancak Taberî'nin ifade ettiğine göre Hicaz, Kûfe ve Basralıların kıraatlerinin çoğunluğu bu kelimeyi مَعْذِرَةٌ şeklinde merfû okuduklarını söyleyerek bu okuyuşu {حِطَّةٌ} kelimesinin okunuşuna delil getirir. Bk. Şâkir, 2/108.

1074 A'râf 7/164. âyetin meâli şöyledir: *"Hani onlardan bir topluluk demişti ki: 'Siz, Allah'ın helak edeceği veya şiddetli bir azaba uğratacağı bir kavme ne diye (boş yere) öğüt veriyorsunuz?' Onlar da, 'Rabbinize bir mazeret beyân etmek için, bir de belki Allah'a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz).' demişlerdi."*

1075 A'râf 7/164.

1076 Bakara 2/58.

İkrime'nin [{حِطَّةٌ} kelimesini] tefsirine gelince, onun görüşüne göre {حِطَّةٌ} kelimesini حِطَّةً şeklinde mansup okumak gerekir. Çünkü İsrâiloğulları "Lâilâheillallâh" demekle emrolunmuşlardı veya "Allah'tan bağışlanma dileriz; نَسْتَغْفِرُ اللهَ" demekle emrolunmuşlardı da onlara "bu sözü söyleyin." denilmişti. Bu durumda da "söyleyin" emri "hıtta" sözüne karşılık gelir. Çünkü İkrime'nin görüşüne göre "hıtta" "Lâilâheillallâh" sözüdür. Eğer âyette geçen söz "Lâilâheillallâh" olursa bu durumda âyetteki söyleyin {وَقُولُوا} emri {حِطَّةٌ} sözüne karşılık gelir. Tıpkı nasıl bir kimse bir başkasına hayır söz söylemesini emrettiğinde ona mansup olarak قُلْ خَيْرًا "hayır söyle" demesi gerekir ve قُلْ خَيْرٌ şeklinde söylemesi doğru olmazsa [burada da حِطَّةً şeklinde mansup okumak gerekir]. Ancak hiç hoşlanmadığı bir şeyi söylemesi böyle değildir [o zaman (قُلْ خَيْرٌ şeklinde) merfû söyleyebilir]. **[1/719]**

Kıraat âlimlerinin {حِطَّةٌ} kelimesinin merfû okunuşunda ittifak etmelerinde ise onların görüşlerinin İkrime'nin {وَقُولُوا حِطَّةٌ} "*'hıtta!' (Ya Rabbi, bizi affet) deyin.*"[1077] sözünün tefsirine dair söylediklerinin hilafına olduğu konusunda açık bir izah vardır.

Aynı şekilde Hasan el-Basrî ve Katâde'den rivayet ettiğimiz tefsire göre حِطَّةٌ kelimesini حِطَّةً şeklinde mansup okumak gerekir. Çünkü Arapların âdeti olan kullanımlarına göre onlar eğer mastarları fiillerin yerine koyarak fiilleri hazfederlerse masdarı mansup (fethalı) yaparlar. Tıpkı şâirin şu sözünde olduğu gibi:

أَبِيدُوا بِأَيْدِي عُصْبَةٍ وَسُيُوفُهُمْ ... عَلَى أُمَّهَاتِ الْهَامِ ضَرْبًا شَآمِيَا

Onları [itaatkâr] bir grup eliyle yok edin/diz çöktürün kılıçları
Onların ulularının tepesinde olarak bir bedbahtlık darbesi vurun onlara[1078]

Yine bir kimsenin birisine; "أَسْمَعُ سَمْعًا وَأُطِيعُ طَاعَةً Senin söylediklerini tastamam dinliyor ve sana tam olarak itaat ediyorum." mânasında "سَمْعًا وَطَاعَةً Baş üstüne, emredersin." demesi gibi. Şanı yüce olan Allah'ın *"sana sığınırız Allah'ım!"* mânasında {مَعَاذَ اللهِ}[1079] buyurduğu gibi.

1077 Bakara 2/58.

1078 Bu beyit Ferezdak'a ait olup onun *Dîvân*'ında s. 890'da geçmektedir. Türkî, 1/720.

1079 Yûsuf 12/23.

4. {نَغْفِرْ لَكُمْ} "Biz De Sizin Hatalarınızı Bağışlayalım."

Şanı yüce olan Allah'ın {نَغْفِرْ لَكُمْ} *"Biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Biz rahmetimizle sizin günahlarınızı örtelim ve rahmetimizle sizi kaplayalım da bunları açığa çıkarıp da onlar sebebiyle sizi rezil rüsvâ edip cezalandırmayalım."

الْغَفْرُ kelimesinin aslı bir şeyi kaplayıp örtmektir. Her bir şeyi örten, onun koruyucusudur. Bu nedenle demirden kaska, başın korunağı olduğu için "miğfer" denilir. Çünkü miğfer, başı örter ve onu korur. Kılıcın kını da bu mânada olup sahibini örterek kılıçtan koruyan şeydir. Yine elbisenin tüylerine غُفْرَةٌ denilmesi onun elbiseyi kaplayarak kendisine bakanı ve bakmayı engellemesindendir. Evs b. Hucr'un şu sözü de bu mânadadır:

فَلَا أَعْتِبُ ابْنَ الْعَمِّ إِنْ كَانَ جَاهِلًا ... وَأَغْفِرُ عَنْهُ الْجَهْلَ إِنْ كَانَ أَجْهَلَا

Eğer cahilse amcaoğlunu azarlayıp ikaz etmem
Yaptığı bir hatayı cehaletinden dolayı yapmışsa onun
yaptığını görmezden gelir üstünü örterim[1080] **[1/720]**

Şâir bu sözüyle şunu kastediyor: "Onun cehaletini bağışlarım. Yani ona olan hoşgörümle onun cehaletini örterim."

5. {خَطَايَاكُمْ} "Hata/Günahlarınızı"

Şanı yüce olan Allah'ın {خَطَايَاكُمْ} sözünün tefsiri:

الْخَطَايَا kelimesi خَطِيَّةٌ'nin çoğulu olup tıpkı hemzesiz olan مَطِيَّةٌ kelimesinin çoğulu olan الْمَطَايَا ve حَشِيَّةٌ kelimesinin çoğulu olan الْحَشَايَا gibidir. Ancak الْخَطَايَا kelimesinin çoğulunda hemze getirilmedi. Çünkü hemzenin terki خَطِيَّةٌ kelimesinde hemzenin terk edilmesi onun خَطِيئَةٌ şeklinde hemzeli yazılmasından daha çoktur. Böylece tekili hemzeli olmamasına binaen خَطَايَا şeklinde çoğul yapılmıştır. Eğer خَطَايَا kelimesi hemzeli olan خَطِيئَةٌ nin çoğulu olacak olsaydı o zaman tıpkı قَبِيلَةٌ kelimesinin çoğulu olan قَبَائِلُ ve صَحِيفَةٌ kelimesinin çoğulu olan صَحَائِفُ gibi خَطَائِي denilmesi gerekirdi. خَطِيئَةٌ kelimesi bazen hemzeli olarak da getirilir ve خَطِيئَاتٌ denilir. **[1/721]**

1080 Evs b. Hucr'a ait olan bu beyit onun *Dîvân*'ında (s. 82) geçmektedir. Türkî, 1/721.

الْخَطِيئَةُ kelimesi فَعِيلَةٌ kalıbında gelmiş olup bu kalıp mazi kipi خَطِئَ خِطْأً الرَّجُلُ "Adam büyük bir hata yaptı (günah işledi).", muzari formu ise يَخْطَأُ خِطْأً "Büyük bir hata yapıyor (günah işliyor)." şeklindeki kullanımlardan türemiştir. [Bir kimse] hak yolundan saptığı zaman bu şekilde ifade edilir. Şâirin şu sözü de bu anlamdadır:

وَإِنَّ مُهَاجِرَيْنِ تَكَنَّفَاهُ ... لَعَمْرُ اللهِ قَدْ خَطِئَا وَخَابَا

İki muhacir onun etrafını kuşattılar
Allah'a yemin olsun ki ikisi de hak yolundan ayrıldılar ve hüsrana uğradılar[1081]

Yani haktan ayrıldılar ve günah işlediler.

6. {وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ} "İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara ise daha da fazlasını vereceğiz [demiştik]."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ} *"İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara ise daha da fazlasını vereceğiz [demiştik]."* sözünün tefsiri:

İbn Abbas'tan bize rivayet edildiğine göre bunun tefsiri şöyledir:

[١٠١٨] حَدَّثَنَا بِهِ الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: "{وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ} مَنْ كَانَ مِنْكُمْ مُحْسِنًا زِيْدَ فِي إِحْسَانِهِ، وَمَنْ كَانَ مُخْطِئًا نَغْفِرْ لَهُ خَطِيئَتَهُ."

1018. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ} *"İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara ise daha da fazlasını vereceğiz [demiştik]."*[1082] Sizden kim iyi işler yaparsa (muhsin olursa) ona karşı yapılan iyilikler[imiz] de artırılır. Kim de hata ederse [günah işlerse] onun hatasını bağışlarız."

Bu izahlara göre âyetin tefsiri şöyledir: "Biz size dedik ki: Bu şehre girin orada bulunan güzel şeyleri yemesi size sınırsız ve hesapsız olarak

1081 Şâir Ümeyye b. Esker'dir. Beyit Ebû Ali el-Kâlî, *Zeylü'l-Emâlî*, s. 109; İsfahânî, *el-Eğânî*, 21/10; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 6/19'da geçmektedir. Türkî, 1/722.

1082 Bakara 2/58.

helâldir. Bu arada şehrin kapısından eğilerek girin ve 'Allah için bu eğilmemiz bizim günahlarımıza karşı Rabbimize bir tövbedir, onunla bizim günahlarımızı kaldırıp atar.' deyin. Biz de sizden günah işleyenin günahını kapatıp onun üzerini örtelim ve onun ağırlıklarını üzerinden kaldıralım ve sizden iyi işler yapanın iyiliklerini, ona daha önce verdiğimiz lütuflarımızı artıralım. **[1/722]**

Bundan başka şanı yüce olan Allah kendilerine verdiği ellerindeki büyük nimetlerine ve onlara gösterdiği mucizelerine ve ibretlere rağmen onların büyük cehaletlerini, Rablerine karşı itaatsizliklerini, peygamberlerine isyanlarını ve Allah'ın peygamberleri ile alay etmelerini bu âyetlerle kendilerine seslenilen İsrâiloğullarının çocuklarını [Peygamber dönemindeki Yahudileri] azarlayarak haber verdi. Yine onlara kendilerinin asla tekrar burada özelliklerini açıkladığı -kendi içlerinden onlara peygamber göndererek büyük bir ihsanda bulunmasına rağmen Muhammed'i (sav) yalanlama ve onun peygamberliğini kabul etmeme konusunda- ataları gibi olmamalarını onlara bildirmiştir. Bize de[1083] bu âyetlerle onların [İsrâiloğullarının] haberlerini anlatmıştır. Bundan sonra da şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur:

{فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ}

"Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular. Biz de o zalimlere gökten bir azap indirdik."

[BAKARA SÛRESİ 59. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾

"Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular. Biz de haktan ayrılmaları sebebiyle, o zalimlere gökten bir azap indirdik." (Bakara 2/59)

1083 Bu kısım Taberî'nin bir başka nüshasında geçen عَلَيْنَا ifadesi ve Şâkir baskısı dikkate alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Türkî, 1/723; Şâkir, 2/111.

1. {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} "Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular."

a. {فَبَدَّلَ} "Değiştirdiler"

Allah Teâlâ'nın {فَبَدَّلَ} sözünün tefsiri: [Bu söz] değiştirdi [anlamındadır].

b. {الَّذِينَ ظَلَمُوا} "Zalimler"

Allah {الَّذِينَ ظَلَمُوا} sözüyle de şunu kastetmektedir: "Yapmamaları gereken bir şeyi [ya da kendilerine söylenenden başka bir şeyi] yapanlar."

c. {قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} "Sözü kendilerine söylenenden başka şekle"

Allah Teâlâ {قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} sözüyle ise şunu kastetmektedir: "Kendilerine söylemeleri emredilen şeyi değiştirdiler ve tersini söylediler. Bunun anlamı, yerine başkasını koyma ve değiştirme التَّبْدِيلُ وَالتَّغْيِيرُ onların eylemidir."

Onların kendilerine söylemeleri emredilen sözü onun dışında bir başka sözle değiştirmeleri şöyleydi:

[Bu konudaki rivayetler şöyledir:]

[١٠١٩] حَدَّثَنَا بِهِ الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَالَ اللَّهُ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ: {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ، فَبَدَّلُوا وَدَخَلُوا الْبَابَ يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ وَقَالُوا: حَبَّةٌ فِي شَعِيرَةٍ.»

1019. Bana Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer, Hemmâm b. Münebbih'ten rivayet ettiğine göre o Ebû Hüreyre'den Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittiğini haber vermiştir: "Allah İsrâiloğullarına {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} *"Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve 'hıtta!' (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım."*[1084] dedi.

1084 Bakara 2/58.

Onlar Allah'ın kendilerine söylemelerini emrettiği sözü değiştirdiler ve şehrin kapısından kıçları üzerine sürünerek girdiler ve 'Arpa içinde tane' dediler."[1085] **[1/723]**

[١٠٢٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ وَعَلِيُّ بْنُ مُجَاهِدٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ، عَنْ صَالِحٍ مَوْلَى التَّوْأَمَةِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قَالَ:

1020. Bize İbn Humeyd'in Seleme ve Ali b. Mücâhid, Muhammed b. İshak, Salih b. Keysân, Tev'eme'nin âzatlısı Salih tarikiyle Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:[1086] ["Kendilerine eğilerek girmeleri emredilen kapıdan kıçları üzerinde sürünerek ve 'arpa içinde buğday' anlamında حِنْطَةٌ فِي شَعِيرَةٍ diyerek girdiler."]

[١٠٢١] وَحَدَّثَنِي عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَوْ عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "دَخَلُوا الْبَابَ الَّذِي أُمِرُوا أَنْ يَدْخُلُوا مِنْهُ سُجَّدًا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ يَقُولُونَ حِنْطَةٌ فِي شَعِيرَةٍ."

1085 Rivayeti Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/318'de (8213) Abdürrezzâk'tan bu isnadla nakletmiştir. Ancak حَبَّةٌ فِي شَعِرَةٍ ifadesiyle nakleder. Buhârî de 6/312, 8/228-229 (*Fethu'l-Bârî*) Abdürrezzâk tarikiyle nakleder. Hafız İbn Hacer 8/229'da شَعِرَةٌ lafzının rivayet bakımından Buhârî'nin râvilerinden daha çok olduğunu Küşmîhenî'nin rivayetinin ise شَعِيرَةٌ şeklinde olduğunu söyler. Bu hadisi yine İbn Kesîr, 1/180'de nakleder ve aynı şekilde Müslim ve Tirmizî'ye Abdürrezzâk rivayeti tarikiyle isnad eder. Bk. Şâkir, 2/112.

1086 Ahmed Muhammed Şâkir, Taberî'nin bu rivayeti ve aşağıdaki 1021 numaralı rivayeti iki farklı kanaldan aynı lafızlarla tek rivayet olarak naklettiğini ifade eder. Nitekim Türkî baskısında da bunlar bir iki farklı rivayet iç içe girmiş olarak tek rivayet şeklinde nakledilmiştir. Biz de bu rivayetin devamına aşağıdaki rivayetin metin kısmını terümede eklemeyi uygun bulduk. Krş. Şâkir 2/113. Ayrıca A. M. Şâkir bu senedlerden birisinin sahih ve muttasıl olduğunu; diğerinin ise mübhem râviler olan İbn İshak ve Muhammed b. Ebî Muhammed nedeniyle zayıf olduğunu söyler. Senedde bulunan Salih b. Keysân'ın ise tâbiî, sika bir râvi olduğunu söyler. Tev'eme'nin âzatlısı Salih'in ise diğer adının İbn Nehbân olduğunu ve onun da aynı şekilde sika olduğunu ifade eder. Ancak ömrünün sonuna doğru zabtının zayıfladığını bu durumundan önce kendisinden nakilde bulunanın rivayetinin sahih olduğunu söyler. Şâkir, 2/113.

1021. Yine bana Muhammed b. Ebî Muhammed'in, Zeyd b. Sâbit'in mevlâsının Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre Nebi (sav) şöyle demiştir: "Kendilerine eğilerek girmeleri emredilen kapıdan kıçları üzerinde sürünerek ve 'arpa içinde buğday' anlamında 'حِنْطَةٌ فِي شَعِيرَةٍ' diyerek girdiler." **[1/724]**

[١٠٢٢][1087] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبِيدٍ[1088] الْمُحَارِبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْلِهِ: {حِطَّةٌ} قَالَ: «بَدَّلُوا فَقَالُوا: حَبَّةٌ.»

1022. Bana Muhammed b. Abdillah el-Muhâribî'nin, Abdullah b. Mübârek, Ma'mer, Hemmâm tarikiyle Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) {حِطَّةٌ} sözü hakkında şöyle demiştir: "[Allah'ın kendilerine söylemelerini emrettiği sözü] değiştirdiler ve onun yerine 'buğday tanesi' anlamında حَبَّةٌ dediler."[1089]

[١٠٢٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ أَبِي سَعِدٍ، عَنْ أَبِي الْكَنُودِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: «{وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} قَالُوا: حِنْطَةٌ حَمْرَاءُ فِيهَا شَعِيرَةٌ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ}.»

1023. Bize İbn Beşşâr'ın, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, Süddî, Ebû Saîd, Ebü'l-Künûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah {وَادْخُلُوا الْبَابَ

1087 Bu rivayet tercümede esas alınan Türkî baskısında 1019 numaralı rivayet olarak gelmiştir. Ancak biz rivayetleri numaralandırmada Şâkir baskısını esas aldığımızdan burada yer verdik. Krş. Türkî, 1/723-724; Şâkir, 2/113.

1088 Bu râvinin ismi bazı nüshalarda عَبْد الله şeklinde geçerken bazı nüshalarda عَبْد şeklinde geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/70; Türkî, 1/724.

1089 Rivayeti Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da (10990); İbnü'l-Mukri', *Mu'cem*'inde, s. 158'de Muhammed b. Ubeyd tarikiyle aktarmıştır. Ahmed b. Hanbel, 13/471 (8110); Buhârî, (4479); Nesâî, (10949), İbnü'l-Mübârek tarikiyle nakletmişlerdir. Ancak Nesâî'de rivayet mevkûftur. Türkî, 1/724. Bu rivayet 1019 numaralı rivayetin muhtasarıdır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*'de 2/312 (Halebî tahk.) (8095) Yahyâ b. Âdem'den ve İbnü'l-Mübârek'ten bu isnadla uzunca nakleder. Aynı şekilde Buhârî de 8/125 (*Fethu'l-Bârî*) Abdurrahman b. Mehdî tarikiyle İbnü'l-Mübârek'ten uzunca nakleder. Şâkir, 2/113.

سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} *"Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve 'hıtta!' (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım."*[1090] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar 'kırmızı buğday içinde arpa tanesi' dediler. Allah Teâlâ indirdiği {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} *"Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular."*[1091] âyetinde bunu anlatır."[1092]

[١٠٢٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} قَالَ: رُكَّعًا مِنْ بَابٍ صَغِيرٍ. فَجَعَلُوا يَدْخُلُونَ مِنْ قِبَلِ أَسْتَاهِهِمْ. وَيَقُولُونَ حِنْطَةٌ؛ فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ}.»

1024. Bize İbn Beşşâr'ın, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân, A'meş, Minhâl b. Amr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} *"Kapısından eğilerek tevazu ile girin."*[1093] âyeti hakkında şöyle demiştir: "[Onlara] küçük bir kapıdan eğilerek [girin denildi]. Bunun üzerine onlar o kapıdan kıçlarını dönerek ve حِنْطَةٌ diyerek girdiler. İşte bu Allah'ın {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} *"Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular."*[1094] sözünde ifade ettiği durumdur."[1095] **[1/725]**

[١٠٢٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الزِّبْرِقَانِ النَّخَعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمِنْهَالِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «أُمِرُوا أَنْ يَدْخُلُوا

1090 Bakara 2/58.

1091 Bakara 2/59.

1092 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/119) (588) İbn Mehdî tarikiyle İbn Mes'ûd'u zikretmeksizin nakletmiştir. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de (9027) Firyâbî tarikiyle Süfyân ve İbn Mes'ûd'dan nakletmiştir. Bk. *el-İlel* (Ahmed b. Hanbel), 2/144-145 (922); *Tefsîru İbn Kesîr*, 1/142. Türkî, 1/725.

1093 Bakara 2/58.

1094 Bakara 2/59.

1095 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/117, 119) (572, 576, 590); Hâkim, *el-Müstedrek*'te (2/262) Süfyân tarikiyle nakletmişlerdir. Hâkim şöyle demiştir: "Rivayet, Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahihtir." Rivayetin bir bölümü 1/716 ve 718'de geçti. Türkî, 1/726.

رُكَّعًا، وَيَقُولُوا حِطَّةٌ، قَالَ أُمِرُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا، قَالَ: فَجَعَلُوا يَدْخُلُونَ مِنْ قِبَلِ أَسْتَاهِهِمْ مِنْ بَابٍ صَغِيرٍ وَيَقُولُونَ حِنْطَةٌ يَسْتَهْزِئُونَ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ}."

1025. Bize Hasan b. Zebrikân en-Nehaî, Ebû Üsâme, Süfyân, A'meş, Minhâl, Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "İsrâiloğullarına [şehrin kapısından] eğilerek ve {حِطَّةٌ} diyerek girmeleri emredildi. Râvi der ki: 'İstiğfar etmeleri emredildi. Onlar da küçük bir kapıdan kıçlarını dönerek ve alay edip حِنْطَةٌ diyerek girmeye başladılar. İşte bu durum Allah'ın {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} *"Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular."*[1096] sözünde ifade ettiği durumdur.'"

[١٠٢٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، وَالْحَسَنِ: «{ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} قَالَا: دَخَلُوهَا عَلَى غَيْرِ الْجِهَةِ الَّتِي أُمِرُوا بِهَا، فَدَخَلُوهَا مُتَزَحِّفِينَ عَلَى أَوْرَاكِهِمْ، وَبَدَّلُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ، فَقَالُوا حَبَّةٌ فِي شَعِيرَةٍ."

1026. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde ve Hasan'dan rivayet ettiğine göre {ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} *"Kapısından eğilerek tevazu ile girin."*[1097] âyeti hakkında onlar şöyle demişlerdir: "İsrâiloğulları şehre emredildikleri tarafın dışında bir yerden girdiler. Onlar kıçları üzerinde oraya girdiler ve kendilerine emredilen sözü başka bir sözle değiştirerek ve [alay ederek] 'arpa içinde buğday tanesi' dediler."[1098]

1096 Bakara 2/59.

1097 Bakara 2/58.

1098 Rivayette geçen شَعِيرَةٌ ifadesi yerine asıl nüshada "saç, kıl" anlamında gelen شَعَرَةٌ ifadesi geçmektedir. Rivayetin tahrici 1/716'da daha önce geçti. Türkî, 1/726. Bilindiği üzere Allah'ın elçisi Hz. Musa (as) kavmi, ona ihanet edip onun Beytü'l-Makdis'e girmeleri ve Amelika kavmi ile savaşmaları emrine isyan ettikten sonra, Allah'ın onları cezalandırdığı Tîh'te vefat etmiş, Allah, Yûşâ b. Nûn eliyle onlara orayı fethetmeyi nasip etmişti. Beytü'l-Makdis'i fethettiklerinde onlara şehrin kapısından eğilerek girmelerini ve günahlarının bağışlanması için "hıtta" demelerini emretmişti. Bu konuda bk. *Târîhu't-Taberî*, 1/432-442; *Tefsîru İbn Kesîr*, 1/139; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2/221-242. Türkî, 1/726-727.

[١٠٢٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "أَمَرَ مُوسَى قَوْمَهُ أَنْ يَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَيَقُولُوا حِطَّةٌ، وَطُؤْطِئَ لَهُمُ الْبَابُ لِيَسْجُدُوا فَلَمْ يَسْجُدُوا وَدَخَلُوا عَلَى أَدْبَارِهِمْ وَقَالُوا حِنْطَةٌ."

1027. Bana Muhammed b. Amr el-Bâhilî, Âsım,İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Musa (as), kavmine kapıdan eğilerek ve {حِطَّةٌ} diyerek girmelerini emretti. Kapı, eğilmeleri için onlara doğru eğildi ancak onlar eğilmediler ve arkalarını dönerek girdiler ve حِنْطَةٌ dediler."[1099] **[1/726]**

[١٠٢٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «أَمَرَ مُوسَى قَوْمَهُ أَنْ يَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ وَيَقُولُوا حِطَّةٌ، وَطُؤْطِئَ لَهُمُ الْبَابُ لِيَقُولُوا رُءُوسَهُمْ، فَلَمْ يَسْجُدُوا وَدَخَلُوا عَلَى أَسْتَاهِهِمْ إِلَى الْجَبَلِ، وَهُوَ الْجَبَلُ الَّذِي تَجَلَّى لَهُ رَبُّهُ وَقَالُوا: حِنْطَةٌ. فَذَلِكَ التَّبْدِيلُ الَّذِي قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ}."

1028. Bana Müsennâ'nın Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Musa (as), kavmine kapıdan eğilerek ve {حِطَّةٌ} diyerek girmelerini emretti. Kapı, onların başlarını eğmeleri için onlara doğru eğildi ancak onlar eğilmediler ve kıçları üzerinde dağa doğru girdiler. Bu dağ, Rabbinin [Musa'nın (as) kendisini görme talebi nedeniyle] kendisine tecelli ettiği dağdı. Onlar [dağa yönelmelerinin] ardından حِنْطَةٌ dediler. Bu değiştirme [kendilerine söylemeleri emredilen {حِطَّةٌ} sözü yerine حِنْطَةٌ demeleri] Azîz ve Celîl olan Allah'ın{فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} *"Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular."*[1100] âyetinde ifade ettiği değiştirmedir."

1099 Rivayetin tahrici s. 713'te daha önce geçti. Türkî, 1/727.
1100 Bakara 2/59.

[١٠٢٩][1101] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْهَمْدَانِيُّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّهُ قَالَ: «إِنَّهُمْ قَالُوا: هَطَى سَمَقَا يَا ازْبَةَ هَزْبَا، وَهُوَ بِالْعَرَبِيَّةِ: حَبَّةٌ حِنْطَةٍ حَمْرَاءُ مَثْقُوبَةٌ فِيهَا شَعِيرَةٌ سَوْدَاءُ. فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ}.»

1029. Bana Musa b. Harun el-Hemdânî'nin İbn Mes'ûd'dan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "İsrâiloğulları şöyle dediler: هَطَى سَمَقَا يَا ازْبَةَ هَزْبَ. Bu söz İbraniceydi ve [şu anlama geliyordu]: 'Delinmiş kırmızı buğday tanesi, içinde kara arpa.' İşte Allah Teâlâ'nın {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} *"Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular."*[1102] sözünde ifade ettiği durum budur."[1103]

[١٠٣٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمِنْهَالِ، عَنْ سَعِيدِ بنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} قَالَ: "فَدَخَلُوا عَلَى أَسْتَاهِهِمْ مُقَنِّعِي رُءُوسِهِمْ."

1030. Bize Ebû Küreyb, Vekî', Süfyân, A'meş, Minhâl [b. Amr], Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} *"Kapısından eğilerek tevazu ile girin."*[1104] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar [kapıdan eğilerek girin emrinin ardından] kıçları üzerinde [sürünerek] ve başlarını kaldırarak girdiler."

[١٠٣١] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ بْنُ عَدِيٍّ، عَنْ عِكْرِمَةَ: «{وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} فَدَخَلُوا مُقَنِّعِي رُءُوسِهِمْ {وَقُولُوا حِطَّةٌ} فَقَالُوا: حِنْطَةٌ حَمْرَاءُ فِيهَا شَعِيرَةٌ[1105]، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ}.»

1101 Bu rivayet bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında 1029 numaralı rivayet olarak gelirken tercümede esas alınan Türkî baskısında 1023 numaralı İbn Beşşâr rivayetinden hemen sonra gelmektedir. Ancak biz rivayet numaralarının Şâkir baskısıyla uyumlu olması için bu rivayete 1029 numarada yer verdik. Krş. Türkî, 1/725; Şâkir, 2/114.

1102 Bakara 2/59.

1103 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/119) (589), Ebû Zür'a ve Amr tarikiyle Süddî'yi zikretmeksizin nakletmiştir. Türkî, 1/725.

1104 Bakara 2/58.

1105 Bu kelime tefsirin bazı nüshaları ve Şâkir baskısında bu şekilde geçmekte olup bu, tercih edilmiştir. Türkî, 1/727; Şâkir, 2/115.

1031. Bize Süfyân b. Vekî', Ebü'n-Nadr b. Adî'nin rivayet ettiğine göre İkrime {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا} *"Kapısından eğilerek tevazu ile girin."*[1106] âyeti hakkında ise şöyle demiştir: "Onlar başlarını dikerek girdiler.

"Ve 'hıtta' deyin {وَقُولُوا حِطَّةٌ}." Ancak onlar dediler ki:

'Kırmızı buğday tanesi içinde arpa.'

İşte bu olay Allah Teâlâ'nın {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} *"Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular."*[1107] âyetinde ifade ettiği durumdur."[1108] **[1/727]**

[١٠٣٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «{وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} قَالَ: فَكَانَ سُجُودُ أَحَدِهِمْ عَلَى خَدِّهِ {وَقُولُوا حِطَّةٌ} نَحُطُّ عَنْكُمْ خَطَايَاكُمْ، فَقَالُوا: حِنْطَةٌ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: حَبَّةٌ فِي شَعِيرَةٍ {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ}.»

1032. Bana Ammâr b. Hasan'ın, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' b. Enes {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} *"Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve hıtta deyin."*[1109] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlardan birisinin eğilmesi yüzüstü yere kapanmaktı. Allah "{وَقُولُوا حِطَّةٌ} [Yani {حِطَّةٌ} deyin] günahlarınızı kaldıralım." dedi. Ancak onlar حِنْطَةٌ dediler. Bazıları da şöyle dedi: 'Arpa içinde buğday tanesi.' {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} *"Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular."*[1110]

[١٠٣٣] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} يَحُطُّ اللَّهُ بِهَا عَنْكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَخَطِيئَاتِكُمْ. قَالَ: فَاسْتَهْزَءُوا بِهِ، يَعْنِي

1106 Bakara 2/58.

1107 Bakara 2/59.

1108 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/120) 590 numaralı rivayetin ardından muallak olarak nakletmiştir. Türkî, 1/728.

1109 Bakara 2/58.

1110 Rivayete İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/118) (578) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle عَلَى خَدِّهِ sözüne kadar yer vermiştir. Türkî, 1/728.

بِمُوسَى وَقَالُوا: مَا يَشَاءُ مُوسَى أَنْ يَلْعَبَ بِنَا إِلَّا لَعِبَ بِنَا حِطَّةٌ حِطَّةٌ. أَيُّ شَيْءٍ حِطَّةٌ؟ وَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: حِنْطَةٌ."

1033. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd{وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} *"Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve hıtta deyin."*[1111] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah bu sözle {حِطَّةٌ} sizden günahlarınızı ve hatalarınızı kaldırıp atar. [Ancak] onlar onunla yani Musa ile alay ettiler ve şöyle dediler: 'Musa bizimle 'hıtta hıtta' diyerek ancak alay ediyor. Hıtta hangi şeydir?' Bunun üzerine birbirlerine 'hınta' dediler [alay ettiler]." **[1/728]**

[١٠٣٤][1112] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «لَمَّا دَخَلُوا قَالُوا: حَبَّةٌ فِي شَعِيرَةٍ."[1113]

1034. Bize Kâsım b. Hasan'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Onlar [şehre] girdiklerinde şöyle dediler: 'Arpa içinde buğday tanesi.'"

[١٠٣٥][1114] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي سَعْدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمِّي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "لَمَّا دَخَلُوا الْبَابَ قَالُوا حَبَّةٌ فِي شَعِيرَةٍ، فَبَدَّلُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ."

1111 Bakara 2/58.

1112 Bu rivayet bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında 1029 numaralı rivayet olarak gelirken tercümede esas alınan Türkî baskısında 1031 numaralı Süfyân b. Vekî' rivayetinden hemen sonra gelmektedir. Ancak biz rivayet numaralarının Şâkir baskısıyla uyumlu olması için bu rivayete 1034. numarada yer verdik. Krş. Türkî, 1/725; Şâkir, 2/114.
Ayrıca rivayette (قَالَ: قَالَ لِي عَطَاءٌ فِي قَوْلِهِ {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا} قَالَ: أَمَّا تَبْدِيلُهُمْ فَسَمِعْنَا أَنَّهُمْ قَالُوا: حِنْطَةٌ. قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ) ifadesi Şâkir baskısında ve Türkî'nin esas aldığı bazı nüshalarda bulunmamaktadır. Türkî, 1/728; Şâkir, 2/115.

1113 Bu kelime, tefsirin bazı nüshalarında ve Şâkir baskısında bu şekilde geçmektedir ve bu tercih edilmiştir. Türkî, 1/728; Şâkir, 2/115.

1114 Bu rivayet bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında 1035 numaralı rivayet olarak gelirken tercümede esas alınan Türkî baskısında 1032 numaralı Ammâr rivayetinden hemen önce gelmektedir. Ancak biz rivayet numaralarının sırasının bozulmaması için Şâkir baskısındaki numarayı esas aldık. Krş. Türkî, 1/725; Şâkir, 2/115.

1035. Bana Muhammed b. Sa'd'ın Ebû Sa'd b. Muhammed b. Hasan, ona amcası, ona da babası rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Onlar kapıdan girdiklerinde 'arpa içinde buğday tanesi' dediler ve kendilerine söylenilen sözü değiştirdiler." **[1/729]**

2. {فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ}
"Biz de haktan ayrılmaları sebebiyle, o zalimlere gökten bir azap indirdik."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ} *"Biz de o zalimlere gökten bir azap indirdik."* âyetinin tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا} *"Biz de o zalimlere indirdik"*[1115] sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah Teâlâ'nın kendilerine söylemelerini emrettiği sözü başka bir sözle değiştirerek yapmamaları gereken bir şeyi yapanların ve emrettiği şeylerde O'na isyan etmeleri ve yasakladığı şeyleri yapmaları sebebiyle onların üzerine {رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ} *"(o zalimlere) gökten bir azap (indirdik)."*[1116]

"Ricz" kelimesi Hicazlıların kullanımında "azap" anlamında olup "rics"ten başkadır. Bunun anlamı "rics", "pis, iğrenç şey" demektir. Nebi'den (sav) tâûn hakkında rivayet edilen şu haberde [de "ricz" kelimesi] bu anlamda kullanılmıştır. O, buyurur ki: "Tâûn, bir azap olup onunla sizden önceki bazı ümmetlere azap edilmiştir."

[Bu konudaki rivayetler şunlardır:]

[١٠٣٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "إِنَّ هَذَا الْوَجَعَ أَوِ السَّقَمَ رِجْزٌ عُذِّبَ بِهِ بَعْضُ الْأُمَمِ قَبْلَكُمْ".

1036. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın İbn Vehb, Yunus, İbn Şihâb, Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Üsâme b. Zeyd'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bu ızdırap veya acı 'ricz'dir ve onunla sizden önceki bazı ümmetlere azap edilmiştir."*[1117] **[1/730]**

1115 Bakara 2/59.

1116 Bakara 2/59.

1117 Ahmed b. Hanbel, (5/207-208); Buhârî, (6974); Müslim, (96/2218) ve diğerleri Zührî tarikiyle benzer bir rivayet nakletmişlerdir. Bk. *Tefsîru İbn Kesîr*,

[١٠٣٧] وَحَدَّثَنِي أَبُو شَيْبَةَ بْنُ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ رَبَاحِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: شَهِدْتُ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ مَالِكٍ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " إِنَّ الطَّاعُونَ رِجْزٌ أُنْزِلَ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، أَوْ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ."

1037. Bana Ebû Şeybe b. Ebî Bekr b. Ebî Şeybe, Ömer b. Hafs, o babasından, o eş-Şeybânî'den, o Rebâh b. Ubeyde, o da Âmir b. Sa'd'dan rivayet ettiğine göre Âmir, Üsâme b. Zeyd'in Sa'd b. Mâlik'ten naklederek şöyle dediğine tanıklık ettim demiştir: "Resûlullah (sav) şöyle demiştir: *'Tâûn, bir azap (ricz) olup sizden öncekilere veya İsrâiloğullarına gönderilmiştir.'*"[1118]

Bizim bu konuda söylediklerimizin aynısını bazı müfessirler de söylemişlerdir.

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:

[١٠٣٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أنا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أنا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: "فِي قَوْلِهِ: {رِجْزًا} قَالَ: عَذَابًا."

1038. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'den rivayet ettiğine göre o, {رِجْزًا} sözü hakkında şöyle demiştir: "Bir azap [indirdik]."

[١٠٣٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ} قَالَ: الرِّجْزُ: الْغَضَبُ."

1/142-143. Türkî, 1/729. Rivayetin senedi sahihtir. İbn Kesîr bu hadisin aslının Buhârî ve Müslim'de rivayet edildiğini söylemiştir. Şâkir, 2/116.

1118 Bu sened hadisin sahih olan bir diğer isnadıdır. Ebû Şeybe b. Ebî Bekr b. Ebî Şeybe asıl adı İbrahim b. Abdullah b. Muhammed'dir. Sika bir râvi olup Nesâî, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim aynı şekilde ondan rivayette bulunmuştur. Kendisi hakkında Mizzî, *et-Tehzîb*'de ve İbn Ebî Hâtim'de (1/1/110) bilgi vardır. Amr b. Hafs b. Gıyâs da yine sika bir râvi olup Buhârî ve Müslim kendisinden rivayette bulunmuştur. Babası Hafs b. Gıyâs da sika olup rivayeti alınan ve bilinen bir râvidir. Şeybânî ise, Ebû İshak Süleyman b. Süleyman olup sika ve hüccettir. Riyâh b. Ubeyde ise Basralı olup sika bir râvidir. İbn Ma'în ve Ebû Zür'a onun güvenilir olduğunu söylemişlerdir. Mizzî, *et-Tehzîb*'de (3/299); Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*'de (2/1/300) ve İbn Ebî Hâtim (1/2/511) kendisi hakkında bilgilere yer vermişlerdir. Şâkir, 2/117.

1039. Bana Müsennâ, Âdem el-Askalânî, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ} *"Biz de o zalimlere gökten bir azap indirdik."*[1119] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Ricz: Gazaptır."

[١٠٤٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «لَمَّا قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ: {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} بَعَثَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ عَلَيْهِمُ الطَّاعُونَ، فَلَمْ يُبْقِ مِنْهُمْ أَحَدًا. وَقَرَأَ: {فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ} قَالَ: وَبَقِيَ الْأَبْنَاءُ، فَفِيهِمُ الْفَضْلُ وَالْعِبَادَةُ الَّتِي تُوصَفُ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ وَالْخَيْرُ، وَهَلَكَ الْآبَاءُ كُلُّهُمْ، أَهْلَكَهُمُ الطَّاعُونُ.»

1040. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "İsrâiloğullarına {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} *"Şehre kapısından eğilerek tevazu ile girin ve 'hıtta!' (Ya Rabbi, bizi affet) deyin."*[1120] denildiğinde {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} *"Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular."*[1121] Şanı yüce olan Allah da onların üzerine tâûn hastalığını gönderdi ve onlardan hiç kimse sağ kalmadı." Râvi, ardındanبِمَا {فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ كَانُوا يَفْسُقُونَ} *"Biz de haktan ayrılmaları sebebiyle, o zalimlere gökten bir azap indirdik."*[1122] âyetini okudu ve dedi ki: "Çocuklar sağ kaldı. İçlerinde İsrâiloğulları içinde anlatılan özelliklere sahip fazilet ve ibadet sahipleri ile hayır sahibi kimseler vardı. Babaların hepsi yok oldu. Onları tâûn yok etmişti." **[1/731]**

[١٠٤١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «الرِّجْزُ: الْعَذَابُ، وَكُلُّ شَيْءٍ فِي الْقُرْآنِ رِجْزٌ فَهُوَ عَذَابٌ.»

1041. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "Ricz: Azaptır. Kur'ân'da geçen bütün 'ricz' kelimeleri 'azap' anlamındadır."

1119 Bakara 2/59.
1120 Bakara 2/59.
1121 Bakara 2/59.
1122 Bakara 2/59.

[١٠٤٢][1123] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {رِجْزًا} قَالَ: كُلُّ شَيْءٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الرِّجْزِ، يَعْنِي بِهِ الْعَذَابَ.»

1042. Bana el-Mincâb'ın Bişr, Ebî Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {رِجْزًا} sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın kitabında geçen bütün 'ricz' kelimeleriyle azabı ifade etmektedir."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: "Ricz" kelimesinin "azap" anlamında olduğunu ortaya koyduk. Şanı yüce olan Allah'ın azabı çeşit çeşit olup Allah, durumlarını açıkladığımız kimselere gökten azap indirmiştir. Bu azabın tâûn olması mümkün olduğu gibi ondan başka bir şey olması da mümkündür. Kur'ân'ın zahirinde ve Resûlullah'tan gelen sıhhati sabit rivayetlerde bunun ne olduğuna ve azabın hangi sınıfından olduğuna dair bir delil yoktur.

Bu konuda söylenecek en doğru şey şanı yüce olan Allah'ın şu dediği gibidir: 'Haktan ayrılmaları sebebiyle Allah onların üzerine gökten bir azap indirmiştir.' Ancak şu da var ki bende ağır basan husus, İbn Zeyd'in söylediği ve benim Peygamber'den (sav) naklettiğim ve onun haber verdiği tâûnun "ricz" olduğu ve onunla bizden önceki bir kavme azab edildiğidir. Ancak yine de bunu kesin olarak söyleyemem. Çünkü Resûlullah'tan gelen haberde bu tâûnla hangi kavme azap edildiğine dair bir açıklama yoktur. Ayrıca bu azabın Allah'ın {فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} *"Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular."*[1124] âyetinde özelliklerini açıkladığı kimselerin dışındakiler için olması da mümkün olabilir.

3. {بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ} "Haktan ayrılmaları sebebiyle"

Şanı yüce olan Allah'ın {بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ} *"haktan ayrılmaları sebebiyle"* sözünün tefsiri:

1123 Bu rivayet bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında 1042 numaralı rivayet olarak gelirken tercümede esas alınan Türkî baskısında 1040 numaralı Yunus rivayetinden hemen sonra gelmektedir. Ancak biz rivayet numaralarının Şâkir baskısıyla uyumlu olması için bu rivayete 1042 numarada yer verdik. Krş. Türkî, 1/730; Şâkir, 2/118.

1124 Bakara 2/59.

Biz bu kitabımızda daha önce geçtiği yerde "fısk"ın anlamının bir şeyden ayrılmak, onun dışına çıkmak olduğunu ortaya koyduk. Bu durumda {بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ} sözünün tefsiri şöyledir: "Allah'a itaati terk etmeleri ve ondan ayrılıp O'na isyana ve emrininin aksine [bir işe] yönelmeleri sebebiyle [o zalimlere gökten bir azap indirdik]." **[1/732]**

[BAKARA SÛRESİ 60. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ
فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا
وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾

"Hani, Musa kavmi için su dilemişti. Biz de 'Asanı kayaya vur' demiştik, böylece kayadan on iki pınar fışkırmış, her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti. 'Allah'ın rızkından yiyin, için. Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın.' demiştik." **(Bakara 2/60)**

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} *"Hani, Musa, kavmi için su dilemişti.*[1125] *Biz de, 'Asanı kayaya vur.' demiştik, böylece kayadan on iki pınar fışkırmış, her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti. 'Allah'ın rızkından yiyin, için. Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın.' demiştik."*[1126] sözünün tefsiri:

1125 Âyette geçen ve "su istemek/dilemek" şeklinde çevirdiğimiz bu ifade, lügat anlamının yanı sıra ıstılahî mânada, "Allah Teâlâ'ya yağmur yağdırması için özel olarak dua etmek" anlamında da kullanılmaktadır. Kur'ân'da Hûd 11/52. ve Nûh 71/10-12. âyetlerde belirtildiği gibi Hz. Hûd, Hz. Nûh ve daha pek çok peygamber Hz. Musa gibi tarih boyunca bu duayı yapmıştır. (Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 416; Mustafa Baktır, "İstiskā", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/istiska (06.03.2021).) Hz. Peygamber döneminde de söz konusu uygulama devam etmiştir. Bk. Buhârî, "İstiskâ", 1-8; Müslim, "Salâtü'l-İstiskâ", 8-9. Ayrıca Kur'ân'da istiska ile ilgili âyetlerin izahı ve konuyla ilgili Hz. Peygamber'in uygulamaları hakkında bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964), 1/418; Mustafa Yıldız, *Kur'ân-ı Kerîm'de Yağmur* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2009), s. 81-85.

1126 Bakara 2/60.

1. {وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ} "Hani, Musa kavmi için su dilemişti."

Allah Teâlâ, {وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ} *"Hani, Musa kavmi için su dilemişti."*[1127] sözüyle şunu kastetmektedir: Hani Musa bizden su istemişti; yani kavmine su vermemizi bizden dilemişti. Allah, Musa'nın bu istediğini ve maksadını açıkça zikretmedi. Çünkü zahir/açık olarak söylediği sözünde açıktan zikretmeyip hazfettiği/gizlediği bu mânaya delâlet vardır.

2. {فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا} "Biz de 'Asanı kayaya vur' demiştik, böylece kayadan on iki pınar fışkırmıştı"

Allah'ın {فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا} *"Biz de 'Asanı kayaya vur' demiştik, böylece kayadan on iki pınar fışkırmıştı"*[1128] sözü de âyetin akışının açıkça dile getirilmeyene işaret etmesi nedeniyle cümlenin tamamının söylenmesine ihtiyaç bırakmamıştır. Bu durumda sözün anlamı şudur: Biz "Asanı kayaya vur" dedik, o peşinden kayaya vurdu ve su fışkırdı. Allah âyette Musa'nın kayaya vurmasından bahsetmedi. Çünkü âyetin akışının delâleti maksada açıkça işaret etmektedir.

Allah'ın {قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ} *"Her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti."*[1129] sözü de böyledir. Nitekim bu sözün mânası şudur: Her boy kendi su içeceği pınarı tam olarak bildi. Allah âyette sözün zahiri açıkça işaret ettiğinden مِنْهُمْ ifadesine yer vermedi. Biz أُنَاسٌ kelimesinin çoğul olduğunu ve lafzının tekil kullanımının bulunmadığını ve الْإِنْسَانُ kelimesinin lafzı itibariyle çoğul yapılsaydı أَنَاسِينُ ve وَأَنَاسِيَةُ şeklinde söylenmesi gerektiğini daha önce açıklamıştık.[1130] **[2/5]**

1127 Bakara 2/60.

1128 Bakara 2/60.

1129 Bakara 2/60.

1130 Taberî, aynı sûrenin 8. âyetinde geçen النَّاسُ lafzıyla ilgili olarak söylediklerine atıf yapmıştır. Bk. Türkî, 1/274. Burada ise Ahmed Muhammed Şâkir'e göre, Taberî'nin bahsettiği kelime أُنَاس lafzıdır. Her ne kadar bazıları onun إِنْس kelimesinin çoğulu olduğunu söylese de o da tıpkı النَّاس kelimesi gibi lafzen çoğulu olmayan bir kelimedir. Bk. Şâkir, 2/119.

Musa'nın kavmi, Allah'ın (c.c) bu âyetlerde kıssalarını anlattığı İsrâiloğullarıdır. [1131]Bu konudaki rivayetlerde de geçtiği gibi Hz. Musa, Tîh çölünde[1132] kaybolduklarında şanı yüce olan Rabbinden onlar için su istemiştir. Nitekim,

[١٠٤٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ:" قَوْلُهُ: {وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ} الْآيَةَ قَالَ: كَانَ هَذَا إِذْ هُمْ فِي الْبَرِّيَّةِ اشْتَكَوْا إِلَى نَبِيِّهِمُ الظَّمَأَ، فَأُمِرُوا بِحَجَرٍ طُورِيٍّ، أَيْ مِنَ الطُّورِ، أَنْ يَضْرِبَهُ مُوسَى بِعَصَاهُ، فَكَانُوا يَحْمِلُونَهُ مَعَهُمْ، فَإِذَا نَزَلُوا ضَرَبَهُ مُوسَى بِعَصَاهُ، فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا، لِكُلِّ سِبْطٍ عَيْنٌ مَعْلُومَةٌ مُسْتَفِيضٌ مَاؤُهَا لَهُمْ ".

1043. Bişr b. Muâz bize, Yezîd b. Zürey', Saîd b. Ebî Arûbe tarikiyle rivayet ettiği üzere Katâde, {وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ} *"Hani, Musa kavmi için su dilemişti."*[1133] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu olay şöyledir: Onlar çölde giderken peygamberlerine susuzluktan şikâyet ettiler. Bunun üzerine onlara Tûr'dan, Musa'nın (as) asasıyla vurması için bir kaya parçası almaları emredildi. Onlar bu kaya parçasını yanlarında taşıyorlardı. Yolda konakladıklarında Musa ona asasıyla vurdu ve ondan on iki pınar fışkırdı.

1131 Bu ifade Kur'ân'da Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58. âyetlerde olmak üzere iki yerde geçmektedir. Hz. Ya'kub'un ikinci adı veya lakabı olduğu kabul edilen "İsrâîl" ifadesinden dolayı, onun soyundan gelenlere de Tevrat'ta "Beney Yisrael", Kur'ân'da "Benû/Benî İsrâîl (İsrâiloğulları)" denilmiştir. Tevrat'ta Ya'kūb'un soyundan gelenler, gerek Mısır'da gerekse Mısır'dan çıktıktan sonra çölde ve Ken'ân diyarında İsrâil ve İsrâiloğulları diye de adlandırılmıştır. Ömer Faruk Harman, "İsrâil (Benî İsrâil)", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/israil-beni-israil (06.03.2021).

1132 "Tîh" kelimesi Arapçada "Şaşırmak, karıştırmak, kaybolmak/yolunu kaybetmek" anlamlarında kullanılmaktadır. Kelime "çok geniş ve tehlikeli yer/düzlük, uçsuz bucaksız çöl" anlamında da التِّيهُ şeklinde isim olarak kullanılmaktadır. Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), "tvh", 12/418; 482-483; Ahmed Muhtâr ʿUmer, *Muʿcemu'l-Lugati'l-ʿArabiyyeti'l-Muʿâsıra* (Kahire: ʿÂlemü'l-Kütüb, 2008), 1/305-308. Burada ise Kur'ân'da Mâide sûresi 5/26. âyette geçtiği üzere Allah İsrâloğullarını Hz. Musa'ya karşı gelmeleri nedeniyle onları cezalandırmak için çölde (Mısır ile Filistin arasındaki bölge) kırk yıl dolaştırmıştır. Âyette geçen (يَتِيهُونَ/yetîhûn) ifadesinden hareketle bu bölge İslâm kaynaklarında "Tih" olarak isimlendirilmiştir. Bk. Mustafa Sinanoğlu, "Sînâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/sina (06.03.2021).

1133 Bakara 2/60.

Her bir boyun hangisinden su içeceğini bildiği kendilerine yetecek bol[1134] suyu olan bir pınarı oldu."[1135]

[١٠٤٤] حَدَّثَنِي تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَصْبَغُ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "ذَلِكَ فِي التِّيهِ ظَلَّلَ عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ، وَأَنْزَلَ عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى، وَجَعَلَ لَهُمْ ثِيَابًا لَا تَبْلَى وَلَا تَتَسَخُ، وَجَعَلَ بَيْنَ ظَهْرَانَيْهِمْ حَجَرٌ مُرَبَّعٌ، وَأَمَرَ مُوسَى فَضَرَبَ بِعَصَاهُ الْحَجَرَ، فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا فِي كُلِّ نَاحِيَةٍ مِنْهُ ثَلَاثُ عُيُونٍ، لِكُلِّ سِبْطٍ عَيْنٌ، وَلَا يَرْتَحِلُونَ مَنْقَلَةً إِلَّا وَجَدُوا ذَلِكَ الْحَجَرَ مَعَهُمْ بِالْمَكَانِ الَّذِي كَانَ بِهِ مَعَهُمْ فِي الْمَنْزِلِ الْأَوَّلِ".

1044. Bana Temîm b. Muntasır'ın, Yezîd b. Hârûn, Esbağ b. Zeyd, Kâsım'ın Ebû Eyyûb tarikiyle, Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre Abdullah b. Abbas şöyle der: "Bu olay Tîh'te gerçekleşmiştir. Allah bulutları üzerlerine gölgelendirmiş ve kendilerine kudret helvası ve bıldırcın verdi. Yine kendilerine eskimeyen ve kirlenmeyen elbiseler ve yanlarında taşımak üzere dört köşeli bir kaya parçası verdi. Musa'ya o kayaya asası ile vurmasını emretti de o, asası ile kaya parçasına vurur vurmaz on iki pınar fışkırdı. Her boy için bir pınar olmak üzere kayanın her bir yanından üçer pınar fışkırdı. Yolculukta her bir mola yerinde durduklarında bu kaya parçasını beraberlerinde kendileri için ilk indirildiği şekilde buluyorlardı." **[2/6]**

[١٠٤٥] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي سَعْدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «ذَلِكَ فِي التِّيهِ، ضَرَبَ لَهُمْ مُوسَى الْحَجَرَ، فَصَارَ فِيهِ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا مِنْ مَاءٍ، لِكُلِّ سِبْطٍ مِنْهُمْ عَيْنٌ يَشْرَبُونَ مِنْهَا».

1134 Ahmed Muhammed Şâkir tahkikinde de yer alan, bağlama daha uygun bulduğumuz "çok, bol" mânasına gelen مُسْتَفِيضٌ kelimesini tercih ettik ve tercümede de onu esas aldık. Şâkir, 2/120. Bu ifade Türkî baskısında مُسْتَفِيدٌ "faydalı/faydalandıkları" şeklinde geçerken Türkî'nin faydalandığı Halebî baskısının diğer bir nüshasında مُسْتَفِيضٌ şeklinde geçmektedir. Türkî, 2/6.

1135 İbn Ebî Hâtim (1/121) bu rivayeti muhtasar olarak Şeybân tarikiyle Katâde'den nakletmiş ve *Tefsîr*'inde yer vermiştir. Suyûtî ise *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/72) bu rivayeti Abd b. Humeyd'e isnad ederek aktarmıştır. Türkî, 2/6.

1045. Abdülkerîm bana, İbrahim b. Beşşâr, Süfyân, Ebû Sa'd, tarikiyle İkrime'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle der: "Bu olay Tîh'te gerçekleşmiştir. Musa onlar için kaya parçasına vurmuş ve peşi sıra kayadan her bir boy için kendisinden su içeceği on iki pınar fışkırmıştır."[1136]

[١٠٤٦] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا} لِكُلِّ سِبْطٍ مِنْهُمْ عَيْنٌ، كُلُّ ذَلِكَ كَانَ فِي تِيهِهِمْ حِينَ تَاهُوا.»

1046. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım'ın, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, {فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا} *"Biz de 'Asanı kayaya vur' demiştik. Böylece kayadan on iki pınar fışkırmıştı."*[1137] sözü hakkında şöyle demiştir: "İsrâiloğullarından her bir boyun bir pınarı vardı. Bütün bunlar, onlar Tîh'te kaybolduklarında meydana geldi."[1138]

[١٠٤٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «قَوْلُهُ: {وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ} قَالَ: خَافُوا الظَّمَأَ فِي تِيهِهِمْ حِينَ تَاهُوا، فَانْفَجَرَ لَهُمُ الْحَجَرُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ضَرَبَهُ مُوسَى قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: « الْأَسْبَاطُ: بَنُو يَعْقُوبَ كَانُوا اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ وَلَدَ سِبْطًا، أُمَّةً مِنَ النَّاسِ.»

1047. Kâsım b. Hasan bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ} *"Hani, Musa kavmi için su dilemişti."*[1139] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar Tîh'te kaybolduklarında susuz kalmaktan korktular ve Musa'nın vurduğu kaya parçası onlara on iki pınar fışkırttı."

1136 Hadisin râvileri arasında ismi geçen Ebû Sa'd'ın adını İbn Kesîr'in de tefsirinde Saîd şeklinde yer verdiği râvi olup doğrusu ve tam adı Ebû Sa'd el-Bakkâl Saîd b. Merzübân'dır. Aynı râvi daha önce 1/647'te de geçmiştir. Türkî, 2/7.

1137 Bakara 2/60.

1138 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/72. Türkî, 2/6.

1139 Bakara 2/60.

İbn Cüreyc'in naklettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Âyette geçen 'esbât'tan maksat Yakub'un oğullarıdır. Onlar on iki kişiydi. Her biri bir kabile, yani bir insan topluluğunu meydana getirdi."[1140] **[2/7]**

[١٠٤٨] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «اسْتَسْقَى لَهُمْ مُوسَى فِي التِّيهِ، فَسُقُوا فِي حَجَرٍ مِثْلِ رَأْسِ الشَّاةِ. قَالَ: يُلْقُونَهُ فِي جَوَانِبِ الْجَوَالِقِ إِذَا ارْتَحَلُوا، وَيَقْرَعُهُ مُوسَى بِالْعَصَا إِذَا نَزَلَ، فَتَنْفَجِرُ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا، لِكُلِّ سِبْطٍ مِنْهُمْ عَيْنٌ. فَكَانَ بَنُو إِسْرَائِيلَ يَشْرَبُونَ مِنْهُ، حَتَّى إِذَا كَانَ الرَّحِيلُ اسْتَمْسَكَتِ الْعُيُونُ، وَقِيلَ بِهِ فَأُلْقِيَ فِي جَانِبِ الْجَوَالِقِ، فَإِذَا نَزَلَ رُمِيَ بِهِ. فَقَرَعَهُ بِالْعَصَا، فَتَفَجَّرَتْ عَيْنٌ مِنْ كُلِّ نَاحِيَةٍ مِثْلَ الْبَحْرِ.»

1048. Yunus b. Abdila'lâ bana, İbn Vehb tarikiyle, İbn Zeyd'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "Musa, kavmi için Tîh'te Allah'tan su istedi ve koyun başı şeklindeki bir kayadan kendilerine su verildi."

O yine devamla şöyle dedi: "Yola çıktıklarında onu yanlarındaki kapların/çuvalların[1141] kenarına koyuyorlardı. Konakladıklarında Hz. Musa ona asa ile vuruyor ve her bir boy/kabile için bir pınar olmak üzere ondan on iki pınar fışkırıyordu. Öyle ki onlar yeniden hareket edip de pınarlar suyunu tutuncaya kadar ondan içerlerdi."

Bu görüş sahiplerince şöyle de rivayet edilmiştir:[1142] "Çuvalların yanına o kaya parçası konulur, konaklama yerine inildiğinde o taş atılır ve

---

1140 Ahmed Muhammed Şâkir buradaki rivayette kullanılan "Sıbt" kelimesinden أُمَّةٌ مِنَ النَّاسِ "İnsanlardan bir topluluk" ifadesinin onun tefsiri olduğunu söyler. Şâkir, 2/121. Suyûtî ise *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/140) bu rivayeti sonunu kısaltarak Taberî'ye isnad etmiştir. Türkî, 2/8.

1141 Arapça ifadesi الْجُوَالِقُ/الْجَوَالِقُ olan bu kelime, içine yiyecek vs. koymak için yünden ya da kıldan dokunan geniş ve sağlam kaptır. Aslı Arapça olmayan bu kelime Farsçadan Arapçaya geçmiştir. İbn Manzûr, جلق, 10/36; Türkî, 2/8. Ahmed Muhammed Şâkir bu kelimenin kendi bölgelerinde الْجُوَالِقُ/الْجَوَالِقُ kelimesinden aslı bozularak الشُّوَالُ "Çuval" diye isimlendirdikleri şeye tekabül ettiğini söyler. Şâkir, 2/121.

1142 Rivayette geçen ve bizim "Bu görüş sahiplerince şöyle de rivayet edilmiştir" şeklinde çevirdiğimiz (وَقِيلَ بِهِ) ifadesi, (قَالَ بِهِ) "Bunu dedi/Bu konuda şunu söyledi" ifadesinin meçhul/edilgen kullanımıdır. (وَقَالَ بِالشَّيْءِ) demek "rivayeti/sözü sahibine

Musa'nın, asası ile ona vurmasının ardından her bir taraftan deniz misali pınarlar fışkırırdı."

[١٠٤٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «كَانَ ذَلِكَ فِي التِّيهِ.»

1049. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, "Bu olay Tîh'te gerçekleşti" demiştir.[1143]

3. {قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ} "Her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti"

Allah'ın {قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ} *"Her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti"* sözüne gelince: Şanı Yüce olan Allah bu sözüyle onlardan haber verip bu haberlerini özel ve ayrıntılı anlattı. Çünkü onların durumları -Allah'ın kendileri için âyette su çıkarma vasfına sahip olduğunu belirttiği kayadan içtikleri su konusunda- Allah'ın (cc) kendisi dışında kimsenin sahibi olmadığı yeryüzünden ve dağlardan kendileri için çıkardığı suyla suvardığı diğer toplumların durumundan farklıydı. Böylece şanı yüce olan Allah her bir boy için bu âyette özelliklerini açıkladığı kayadan on iki pınar çıkarmıştır. **[2/8]**

Her bir boy diğerlerinin pınarlardan değil sadece kendi pınarında içiyor, onlardan hiç birisi diğerinin hissesine karışmıyordu. Bununla birlikte bu pınarlardan her bir pınarın taşta on iki gözesi vardı ve her bir boy hissesi kendisinde olan gözeyi tam olarak biliyordu. Bu nedenle Allah Teâlâ onların durumuna ilişkin haberlerini özellikleriyle birlikte anlattı. Öyle ki onlardan her bir topluluk diğerlerini su içtikleri yerle karıştırmadan kendi paylarını[1144] çok iyi biliyorlardı. Öyle ki kendileri dışındakiler (diğer in-

---

isnad etmek ve ona atfetmek" demektir. Araplar "kelam ve söz" anlamı dışında "اَلْقَوْلُ/kavl" kelimesini mutlak olarak bütün fiillerin yerine mecazen onlarla aynı manaya gelecek şekilde kullanırlar. Mesela adım atıp yürümeye başladığında ya da tekme atmayı kastettiklerinde (قَالَ برِجْله) derler. Yine suyu eliyle çevirdiğinde veya döktüğünde (قَالَ بِالْمَاء عَلَى يَده) derler. Bir şeye işaret ettiklerinde (قَالَ بِيَده) derler. Türkî, 2/8; Şâkir, 2/121; ayrıca bk. Şerafüddîn Abdullah et-Tîbî, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesabîh*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Mekke: Mektebetü Nezzâr Mustafâ el-Bâz, 1417), 2/560.

1143 Rivayeti Taberî tarihinde 1430 ve 431'de uzunca nakletmiştir. Türkî, 2/8.

1144 Su içtikleri paylarını şeklinde çevirdiğimiz "الشِّرْبُ" kelimesi bir kişinin/canlının su içmedeki payını ve hissesini ifade eder. Ahmed b. Muhammed b. Ali

sanlar) -hiç kimsenin sahip olmadığı bu su konusunda- suyun kaynağına ve aktığı yollara ortak idiler. Bu insanlardan her boy ise kayadan çıkan su kaynaklarından sadece birinden içme konusunda bağımsızdı idi ve bu kaynak diğerlerinin kaynakları değil sadece kendilerine özeldi. Bundan dolayı Allah Teâlâ onların her bir topluluğun kendi su içeceği yeri tam olarak bildiğine dair haberleri özel ve ayrıntılı bir şekilde bildirdi.

4. {كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ} "Allah'ın rızkından yiyin, için"

Şanı yüce olan Allah'ın {كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ} *"Allah'ın rızkından yiyin, için"* sözünün tefsiri:

Bu söz de aynı şekilde âyette lafzın zahirinin terk edilen şeye açıkça işaret etmesi bakımından lafızda açıkça zikredilmeyen diğer sözler gibidir. Bu âyetin izahı şudur: Biz Musa'ya *"Asanla kayaya vur"* dedik o da vurdu. Hemen ardından ondan on iki pınar fışkırdı ve her bir boy su içeceği yeri tam olarak bildi. Bunun ardından onlara *"Allah'ın rızkından yiyin, için"* denildi. Şanı yüce olan Allah onlara Tîh'te rızık olarak verdiği kudret helvası ve bıldırcın etinden yemelerini emrettiğini bildirdi. Yine kendileri için kaya parçasından fışkırttığı sudan nöbetleşe içmelerini emrettiğini bildirdi. Öyle ki o kaya, yeryüzünde kökü sabit bir yerde olmayan, suyun kendisine akamayacağı ancak celal ve ikram sahibi olan Allah'ın kudretiyle fışkırarak akan pınarlar ve coşkulu tatlı su kaynakları çıkaran bir kaya parçasıydı. **[2/9]**

Sonra şanı yüce olan Allah, -onlara birtakım şeyleri helâl kılması ve onlara rahat bir yaşam sürme nimeti vermesinin yanı sıra- yeryüzünde fesat çıkarmaktan ve orada büyüklük taslayarak bozgunculuk yapmaktan kendilerini menettiğini onlara bildirdi ve şöyle dedi: {وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} *"Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın."*

5. {وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} "Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} *"Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın."* sözünün tefsiri:

---

el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr fî Şerhi Ğarîbi'l-Kebîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.s.), 1/308. Söz konusu kelime bu anlamlarıyla Kur'an'da Sâlih peygamberin kavmi Semûd halkı ve onlara mucize olarak getirilen devenin su içme sırasını anlatırken de kullanılmaktadır. Bk. Şu'arâ 26/155.

[١٠٥٠] كَمَا حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: "{وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} يَقُولُ: لَا تَسْعَوْا فِي الْأَرْضِ فَسَادًا."

1050. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye, {وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} *"Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın."*[1145] sözünün "Yeryüzünde fesat çıkarmak için çabalamayın" anlamında olduğunu söyler.[1146]

[١٠٥١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} قَالَ: لَا تَسْعَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ. لَا تَعْثَ: لَا تَطْغَ.»

1051. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle, İbn Zeyd'den rivayet ettiğine göre o, Allah'ın {وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} *"Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın."*[1147] sözü hakkında şöyle dedi: "Yeryüzünde fesat çıkaranlar olmayın. لَا تَعْثَ, sözü لَا تَطْغَ 'haddi aşma' anlamındadır."

[١٠٥٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} أَيْ لَا تَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ.»

1052. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, "{وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} *"Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın."*[1148] âyetinin "Yeryüzünde fesat çıkaranlar olarak hareket etmeyin" anlamında olduğunu söylemiştir.[1149]

1145 "سَعَي" kelimesinde "Çabalamak ve bir şeyi var gücüyle yapma, hızla hareket etme, yürümek ve gitmek" mânaları vardır. Bağlama çabalamak ve bir şeyin peşinde olmak anlamı uygun düştüğünden söz konusu kelime bu şekilde çevrilmiştir. Bu konuda yapılan müstakil bir çalışmada da bu anlamlar üzerinde durulmuştur. Bk. Süleyman Narol, "Se'â Kelimesinin Anlam Analizi ve Meallerde Türkçeye Çeviri Sorunu", *Journal of Turkish Studies* 12/10 (2017), s. 225-248.

1146 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/122) bu rivayeti Âdem tarikiyle aktarır. Türkî, 2/10.

1147 Bakara 2/60.

1148 Bakara 2/60.

1149 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/122) bu rivayeti Şeybân tariki ile Katâde'den aktarır. Türkî, 2/10.

[١٠٥٣] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} لَا تَسْعَوْا فِي الْأَرْضِ».

1053. Mincâb bana, Bişr'in, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} *"Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın."*[1150] sözünün "Yeryüzünde (fesat çıkarmaya) çabalamayın."[1151] anlamında olduğunu söyler. **[2/10]**

اَلْعَثَا'nın anlamı ifsadın şiddetli hatta en çetin olanıdır. Bundan dolayı, bir kişi bozgunculukta son sınırı aşmışsa buna عَثَى فُلَانٌ فِي الْأَرْضِ denilir. عَثًا-يَعْثَى-عَثَى şeklinde sonu maksûrdur (elif şeklinde okunan "ya" harfi). Çoğulu هُمْ يَعْثُونَ "Onlar fesatta ileri gittiler." şeklindedir. Kelimenin dilde farklı iki okunuşu daha vardır. Onlardan birisi: عَثَا-يَعْثُو-عُثُوًّا şeklindeki okuyuştur. Bu şekilde okuyan kimse, kelimedeki ث harfini يَعْثُو şeklinde dammeli okuması gerekir. Bu şekilde okuyup da kendisine tâbi olunan birisini bilmiyorum. Yine kendisinin fesatta haddi aştığını bu okunuş şekliyle ifade etmek isteyen birisi عَثَوْتُ-أَعْثُو "fesatta haddi aştım-aşıyorum" der. İlk okuyuşu (fethalı) tercih eden birisi de aynı mânada عَثَيْتُ-أَعْثِي der.

Bu iki okuyuştan diğeri ise: عَاثَ-يَعِيثُ-عَيْثًا-وَعُيُوثًا-وَعِيثَانًا şeklindeki okuyuştur. Bütün bu farklı okuyuşların hepsi aynı mânadadır.

Ru'be b. Accâc'ın[1152] şu sözü (اَلْعَيْثِ) şeklindeki [bu] okuyuşa örnektir.[1153]

وَعَاثَ فِينَا مُسْتَحِلٌّ عَائِثُ ... مُصَدِّقٌ أَوْ تَاجِرٌ مُقَاعِثُ

Mallarımızı kendisine helâl ve mübah sayan fesatçı aramızda fesat çıkardı. O, ya zekâtı ve sadakalarımızı toplayandır (zekât memuru) ya da elimizdeki avucumuzdakini toplayıp kökünü kurutan (zalim ve pahacı) tacirdir.[1154]

1150 Bakara 2/60.

1151 Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/72) ve bu rivayeti Taberî'ye ve İbn Ebî Hâtim'e nispet etmiştir. Türkî, 2/11.

1152 Ru'be b. el- 'Accâc, Abbasî ve Emevî devletleri zamanında yaşamıştır. O vefat edip de defnedildiği zaman meşhur dilci Halîl b. Ahmed kendisi hakkında "Şiiri, dili ve fesahatı toprağa gömdük" demiştir. Abdülhamîd, 1/469.

1153 Ru'be b. Accâc, *Dîvânu Ru'be b. el-'Accâc (Mecmû'u Eş'âri'l-Arab)*, ed. el-Berûsî (Berlin: y.y, 1903), s. 30.

1154 وَالْمُصَدِّقُ: Zekât mallarını ve sadaka mallarını toplayan kişidir. مُقَاعِثُ ise, "malların hepsini toplayıp onların kökünü kurutan yok eden" anlamındadır. İbn Manzûr, ص د ق, 10/196; ق ع ث, 2/178. Bu beyitte zekât ve sadakaları toplayan kişinin

Şâir فِينَا عَاثَ sözü ile فِينَا أَفْسَدَ "İçimizde fesat çıkardı" anlamını kastetmektedir.

* * *

[BAKARA SÛRESİ 61. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَامُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾

"Hani, 'Ey Musa! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız. O halde, bizim için Rabbine yalvar da o bize yerden biten sebze-yeşillik,[1155] salatalık[1156], sarımsak, mercimek, soğan versin' demiştiniz. O da size, 'İyi olanı düşük olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Öyle ise inin Mısır'a![1157] İstedikleriniz orada var.' demişti. Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı. Onlar, Allah'ın gazabına uğradılar. Bunun sebebi, onların; Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor, peygamberleri de haksız yere

---

topladığı bu mallar üzerinde tasarruf yetkisi olduğu ve bunları amacına uygun yerlere sarf etmemesi nedeniyle insanlar arasında fesada neden olduğundan ya da fahiş fiyata malı satarak veya ticaretine hile karıştırarak insanları aldatan, ellerindeki ve avuçlarındakini alarak onları beş parasız bırakan tüccardan bahsedilmektedir. Bu ikisinin de toplumda neden olduğu huzursuzluk ve yol açtıkları fitneler beyitte bu şekilde dile getirilmiştir. Şâkir, 2/124.

1155 "الْبَقْلُ" kelimesi "yerin bitirdiği/tohumdan biten yeşil olan her şey" olarak açıklandığı için söz konusu kelimeyi biz her ikisini de içeren sebze-yeşillik şeklinde çevirmeyi uygun bulduk. Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh Tâcü'l-Lüga ve Sıhâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdü'l-Gafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987 1407), ب ق ل, 4/1636; Ebü'l-Hüseyin Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga* (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1979 1399), ب ق ل, 1/274-275; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ب ق ل, 11/60.

1156 "الْقِثَّاءُ" kelimesi de hıyar/salatalık olarak ifade edildiği için bu anlam tercih edilmiştir. Cevherî, *es-Sıhâh*, ق ث ء, 1/64.

1157 Âyette geçen "Mısır" kelimesine ileride geleceği üzere "şehir" anlamı verenler olsa da Taberî, "Firavun'un ülkesi" olarak da ifade edilen Mısır'ın da olabileceğini söylediği için çeviri bu tercihe göre yapılmıştır.

***öldürüyor olmaları idi. Bütün bunların sebebi ise, isyan etmek ve aşırı gitmekte oluşlarıydı."* (Bakara 2/61)**

1. {وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا} "Hani, 'Ey Musa! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız. O halde, bizim için Rabbine yalvar da, o bize yerden biten sebze-yeşillik, salatalık, sarımsak, mercimek, soğan versin' demiştiniz."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا} *"Hani, 'Ey Musa! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız. O halde, bizim için Rabbine yalvar da, o bize yerden biten sebze-yeşillik, salatalık, sarımsak, mercimek, soğan versin' demiştiniz."* sözünün tefsiri: **[2/11]**

a. Sabrın Anlamı

Ebû Ca'fer et-Taberî (Allah ona rahmet etsin) dedi ki: Daha önce sabrın mânasını ve onun "nefsi bir şeyden uzak tutmak, engellemek" anlamında olduğunu delilleriyle açıkladık.[1158]

b. Âyetin Mânası

Sabrın anlamı bu olunca o zaman âyetin mânası şöyledir: Ey İsrâiloğulları! Hatırlayın bir zamanlar siz; "Bizim nefislerimizi tek bir yemeğe mahkûm etmeye artık gücümüz yetmez oldu." demiş ve ardından -bu tek yemek bazı müfessirlere göre Allah'ın (cc) Tîh'te onları doyurduğunu haber verdiği bıldırcındır. Vehb b. Münebbih'ten gelen bir görüşe göre de bu yemek, etle birlikte halis ekmektir- Musa'ya "Rabbinden bizim için yerin bitirdiklerinden sebze-yeşillik, salatalık -ve bunlarla birlikte Allah'ın, onların Musa'dan istediklerini söylediği ve isimlerini âyette zikrettiği şeyleri (sarımsak, mercimek, soğan)- iste" demiştiniz.

Onların Musa'dan bunları istemelerinin sebebi hakkında bize ulaşan bilgilerden birisi de şudur:

1158 Taberî'nin bu konuda daha önce yaptığı izah için bk. Türkî, 1/617.

[١٠٥٤] حَدَّثَنَا بِهِ، بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ} قَالَ: كَانَ الْقَوْمُ فِي الْبَرِيَّةِ قَدْ ظُلِّلَ عَلَيْهِمُ الْغَمَامُ، وَأُنْزِلَ عَلَيْهِمُ الْمَنُّ وَالسَّلْوَى، فَمَلُّوا ذَلِكَ، وَذَكَرُوا عَيْشًا كَانَ لَهُمْ بِمِصْرَ، فَسَأَلُوهُ مُوسَى، فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: {اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ}»

1054. Bişr'in bize, Yezîd tarikiyle, Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ} *"Hani, 'Ey Musa! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız' demiştiniz."*[1159] sözü hakkında şöyle dedi: "İsrâiloğulları çöldeyken üzerlerine bulut gölgelendirildi ve onlara kudret helvası ve bıldırcın verildi de bunları yemekten bıktılar ve Mısır'daki/şehirdeki yaşantılarını hatırlayıp Musa'dan birtakım yiyecekler istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara {اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ} *'Öyle ise inin Mısır'a/şehre! İstedikleriniz orada var.'*[1160] dedi."[1161]

[١٠٥٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ} قَالَ: مَلُّوا طَعَامَهُمْ، وَذَكَرُوا عَيْشَهُمُ الَّذِي كَانُوا فِيهِ قَبْلَ ذَلِكَ، قَالُوا: {فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا} الْآيَةَ.»

1055. Hasan b. Yahya'nın bana, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet etiğine göre Katâde, Allah'ın {لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ} *"Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız."*[1162] sözü hakkında şöyle der: "Onlar yedikleri yemeklerinden bıktılar ve bundan önce şehir/Mısır'da yaşadıkları günleri hatırlayarak {فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا} *'(Ey Musa!) bizim için Rabbine yalvar da o bize yerden biten sebze-yeşillik, salatalık, sarımsak versin.'*[1163] dediler."[1164] **[2/12]**

1159 Bakara 2/61.

1160 Bakara 2/61.

1161 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/72) Taberî'ye ve Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 2/12.

1162 Bakara 2/61.

1163 Bakara 2/61.

1164 Abdürrezzâk (1/47) ve İbn Ebî Hâtim de Hasen b. Yahya tarikiyle (1/123), bu rivayete tefsirlerinde yer vermişlerdir. Türkî, 2/12.

[١٠٥٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ} قَالَ: كَانَ طَعَامُهُمُ السَّلْوَى، وَشَرَابُهُمُ الْمَنَّ، فَسَأَلُوا مَا ذَكَرَ، فَقِيلَ لَهُمْ: {اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ} "قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ: وَقَالَ قَتَادَةُ: إِنَّهُمْ لَمَّا قَدِمُوا الشَّأْمَ فَقَدُوا أَطْعِمَتَهُمُ الَّتِي كَانُوا يَأْكُلُونَهَا، فَقَالُوا: {فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا} وَكَانُوا قَدْ ظُلِّلَ عَلَيْهِمُ الْغَمَامُ وَأُنْزِلَ عَلَيْهِمُ الْمَنُّ وَالسَّلْوَى، فَمَلُّوا ذَلِكَ، وَذَكَرُوا عَيْشًا كَانُوا فِيهِ بِمِصْرَ.

1056. Müsennâ b. İbrahim bana, Âdem'in, Ebû Ca'fer'in tarikiyle Rebî'den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye, Allah'ın {وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ} *"Hani, 'Ey Musa! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız' demiştiniz."*[1165] sözü hakkında şöyle dedi: "İsrailoğullarının yiyecekleri bıldırcın eti, içecekleri de kudret helvasıydı. Onlar âyette ismi zikredilen şeyleri istediler de onlara; {اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ} *'Öyle ise inin Mısır'a/şehre! İstedikleriniz orada var.'*[1166] demişti" denildi.

Ebû Ca'fer er-Râzî'nin Katâde'den naklettiğine göre onlar Şam'a geldiklerinde yedikleri yiyeceklerini kaybettiler de {ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا} *'Ey Musa! Bizim için Rabbine yalvar da o bize yerden biten sebze-yeşillik, salatalık, sarımsak versin.'*[1167] dediler. Hâlbuki onların üzerlerine bulutlar gölge yapılıyor ve kendilerine, kudret helvası ve bıldırcın veriliyordu da ondan usandılar ve Mısır'da/şehirde yaşadıkları günleri hatırladılar."[1168]

[١٠٥٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ} الْمَنُّ وَالسَّلْوَى، فَاسْتَبْدَلُوا بِهِ الْبَقْلَ وَمَا ذُكِرَ مَعَهُ.»

1165 Bakara 2/61.
1166 Bakara 2/61.
1167 Bakara 2/61.
1168 Bu rivayet hasendir. Abdülhamîd, 1/470. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/122-123) Âdem tarikiyle bu rivayete yer verir. Türkî, 2/10.

1057. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den rivayet ettiğine göre o, Allah'ın (cc) {لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ} *"Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız."*[1169] sözü hakkında şöyle dedi: "Âyetteki tek yemekten maksat; kudret helvası ve bıldırcın etidir. Bunların yerine kendilerine sebze-yeşillik ve âyette onunla birlikte zikredilen diğer yiyeceklerin verilmesini istediler."[1170] **[2/13]**

[١٠٥٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، بِمِثْلِهِ سَوَاءً.

1058. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını benzer lafızlarla nakletti.

[١٠٥٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، بِمِثْلِهِ.

1059. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.

[١٠٦٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «أُعْطُوا فِي التِّيهِ مَا أُعْطُوا، فَأَجَمُوا ذَلِكَ وَقَالُوا: {يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا}»

1060. Musa b. Harun bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, şöyle demiştir: "Onlara Tîh'te kudret helvası ve bıldırcın verildi ve bunları yemekten bıktılar da {يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا} *'Ey Musa! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız. O halde, bizim için Rabbine yalvar da o bize yerden biten sebze-yeşillik, salatalık, sarımsak, mercimek, soğan versin.'*[1171] dediler."[1172]

1169 Bakara 2/61.

1170 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/72) ve bu rivayeti Taberî'ye ve Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 2/413.

1171 Bakara 2/61.

1172 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde Ebî Zür'a'dan ve Amr b. Hammâd'dan nakleder. Türkî, 2/14.

[١٠٦١] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَنْبَأَنَا ابْنُ زَيْدٍ، قَالَ: «كَانَ طَعَامُ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي التِّيهِ وَاحِدًا، وَشَرَابُهُمْ وَاحِدًا، كَانَ شَرَابُهُمْ عَسَلًا يَنْزِلُ لَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ يُقَالُ لَهُ الْمَنُّ، وَطَعَامُهُمْ طَيْرٌ يُقَالُ لَهُ السَّلْوَى، يَأْكُلُونَ الطَّيْرَ وَيَشْرَبُونَ الْعَسَلَ، لَمْ يَكُونُوا يَعْرِفُونَ خُبْزًا وَلَا غَيْرَهُ. فَقَالُوا: {يَا مُوسَى إِنَّا لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ، فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا}. فَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ: {اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ}»

1061. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle dedi: "İsrâiloğullarının Tîh'te yedikleri sadece bir yemekleri ve bir de içecekleri vardı. Onların yemekleri السَّلْوَى 'bıldırcın' denilen bir kuştu. İçecek olarak da bal tüketiyorlardı. Bunların dışında ne ekmek ne de onun dışında bir şey biliyorlardı. *'Ey Musa! Biz bir tek yemeğe katlanamayız. O halde, bizim için Rabbine yalvar da o bize yerin bitirdiklerinden versin'*[1173] demişlerdi."

İbn Zeyd bu âyeti {اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ} *"Öyle ise inin şehre/Mısır'a!*[1174] *İstedikleriniz orada var."*[1175] kısmına kadar okumuştur.

c. {يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ}
"Bize yerin bitirdiklerinden versin."

Şanı yüce olan Allah şöyle buyurdu:

{يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ}

"Bize yerin bitirdiklerinden versin."[1176]

Allah, onların Musa'dan, Rabbine yalvararak kendilerine verilmesini istedikleri yerin bitirdiği şeylerin neler olduğunu açıkça söylemedi. [Eğer bunların neler olduğunu açıkça söyleseydi] o zaman: "Rabbine yalvar bize yerin bitirdiği şeylerden şunları şunları ve sebze-yeşilik ve

1173 Bakara 2/61.
1174 Âyette geçen "Mısır" kelimesi ileride geleceği üzere Taberî'den nakledilen bir rivayette "Firavun'un memleketi" olarak da ifade edildiği için biz her iki anlama da âyetin mealinde ve konuyla ilgili diğer rivayetlerin çevirisinde yer verdik.
1175 Bakara 2/61.
1176 Bakara 2/61.

salatalığı versin." derlerdi. [Ancak böyle demediler] çünkü مِنْ cümlede kendisinden sonra gelen şeyler için "teb'îz" yani "bir kısmı" anlamında kullanılır. Bu nedenle bu yiyeceklerin diğer çeşitlerine de işaret ettiği için مِنْ ifadesine yer vermekle yetinilmiştir. Çünkü bir ifadede مِنْ kullanıldığı zaman sözden kastedilen mânanın onun مِنْ anlamı içerisinde var olduğu bilinen bir kuraldır. Bir kimsenin "Falanın yanında bugün yemeğe denk geldim." sözünde ondan bir şey aldığı/yediğini kastetmesi gibi.

1- Bazıları şöyle dedi: "مِنْ bu âyette 'iptal etmek, düşürmek/eksiltmek' mânasındadır; yani zâid/fazladan olup mânaya etkisi yoktur." Bu durumda sanki bu sözün anlamı şudur: "Rabbin bize yerin çıkardığı şeyleri versin."[1177] **[2/14]**

Bu mânayı verenler, Arapların مَا رَأَيْتُ أَحَدًا "Hiç kimseyi görmedim." anlamında مَا رَأَيْتُ مِنْ أَحَدٍ sözünü delil getirdiler. Yine Allah Teâlâ'nın {وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ} *"Allah böylece sizin (bütün) günahlarınızı bağışlasın."*[1178] âyetini ve Arapların bir başka kullanımları olan قد كانَ مِنْ حَدِيثٍ، فَخَلِّ عَنّي حتّى أَذْهَبَ "Onun söyleyecek [çok] sözü var beni bırak da gideyim." ifadesindeki kullanımı delil getirirler.[1179]

2- Arap dilcilerden bazıları, âyetteki {مِمَّا}'daki {مِنْ}'in "bir şeyi kelâmda iptal etmek (ilğâ)" mânasında olduğunu [dolayısıyla bir cümlede bir anlam ifade etmediğini] ileri sürenlerin bu yaklaşımını reddetmişlerdir. Onlara göre مِنْ, kullanıldığı her yerde konuşanın talep ettiği şeylerin tamamını değil, bazılarını istediğini bildirdiğini açıklamak için kullanılır ve kendisiyle kastedilen mâna dışında başka bir mânada kullanılmaz.

1177 Ebû Hayyân, Ahfeş'ten bu âyetteki {مِمَّا} ifadesinde yer alan {مِنْ}'in zâid olup bir anlam ifade etmediği, {مَا}'nın da ism-i mevsul (ilgi zamiri) ve mef'ûl konumunda olduğunu söylediğine dair bir görüş nakleder. Dolayısıyla da âyetin burada Taberî'nin naklettiği gibi مَا تَنْبُتُ الْأَرْضُ "yerin bitirdiği şeyleri/her şeyi" anlamına geldiğini nakleder. Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999), 1/375. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/324-325.

1178 Bakara 2/271.

1179 Bu kullanımlar Ahfeş tarafından ifade edilmiş olup muhtemelen Taberî de diğer müfessirler gibi ondan almıştır. O bu âyette geçen {مِنْ}'in zâid olduğunu {مَا}'nın da mevsule yani ilgi zamiri olduğunu ve "şey" mânasına geldiğini söyler. Ebü'l-Hasen el-Mücâşiî Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâa (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411), 1/105.

مِنْ ile ilgili yaptığımız bu izahlara göre âyetteki bu ifadenin tefsiri şöyledir:[1180] "O halde, bizim için Rabbine yalvar da, O, bize sebze-yeşillik ve salatalık gibi yerin bitirdiklerinden bazı şeyleri versin." şeklinde olur.[1181]

d. الفُومُ "Fûm"

Yerin bitkileri ve tohumlarından olan sebze-yeşillik الْبَقْلُ, salatalık الْقِثَّاءُ, mercimek الْعَدَسُ ve soğan الْبَصَلُ insanların bildikleri şeylerdi. Ancak الفُومُ'un ne olduğu konusunda müfessirler farklı görüşler ortaya koymuşlardır:

1- Onlardan bazılarına göre o, buğday ve ekmektir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٠٦٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثنا أَبُو أَحْمَدَ، وَمُؤَمَّلٌ، قَالَا: ثنا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «الْفُومُ: الْخُبْزُ.»

1062. Muhammed b. Beşşâr bize, Ebû Ahmed, Müemmel, Süfyân tarikiyle İbn Ebû Necîh'ten rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "الْفُومُ: ekmektir."[1182] **[2/15]**

[١٠٦٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، ثنا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، وَمُجَاهِدٍ: «قَوْلُهُ: {وَفُومِهَا} قَالَا: خُبْزُهَا.»

1063. Ahmed b. İshâk bana, Ebû Ahmed, Süfyân tarikiyle İbn Cüreyc rivayet ettiğine göre Atâ ve Mücâhid; {وَفُومِهَا} ifadesinin "yerin [bitirdiklerinden yapılan] ekmeği" mânasında olduğunu söylediler.[1183]

1180 Bu kısmın tercümesi Şâkir nüshası esas alınarak yapılmıştır. Krş. Şâkir, 2/127.

1181 Ebû Hayyân da Taberî gibi bu âyette geçen her iki {مِنْ}'in de zaid olmayıp teb'îz yani "bir kısmı" anlamında olduğunu tercih eder. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/376.

1182 Süfyân es-Sevrî de bu rivayeti vermiştir, *Tefsîru Süfyân es-Sevrî*, s. 45. Türkî, 2/15.

1183 Bu hadisi İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/122) Ebû Zür'a'dan Amr b. Hammâd tarikiyle rivayet etmiştir. Türkî, 2/14. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*'de (1/145) bu rivayeti Sevrî tarikiyle naklederken Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/72) Vekî' ve Abd b. Humeyd'e nispet etmiştir. Türkî, 2/16.

[١٠٦٤] حَدَّثَنِي زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى بْنِ أَبِي زَائِدَةَ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَا: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَفُومِهَا} قَالَ: الْخُبْزُ.»

1064. Zekeriyya b. Yahya b. Ebî Zâid ve Muhammed b. Amr bana, Ebû Âsım, İsa b. Meymûn tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiklerine göre Mücâhid dedi ki: "{وَفُومِهَا} 'ekmek' demektir."[1184]

[١٠٦٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، وَالْحَسَنِ: «الْفُومُ: هُوَ الْحَبُّ الَّذِي يَخْتَبِزُهُ النَّاسُ.»

1065. Bana Bişr b. Muâz, Yezîd tarikiyle, Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde ve Hasan el-Basrî şöyle dediler: "الْفُومُ insanların kendisinden ekmek yaptıkları tahıldır."

[١٠٦٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ وَالْحَسَنِ بِمِثْلِهِ.

1066. Bana Hasan b. Yahya, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde ve Hasan el-Basrî'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.[1185]

[١٠٦٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثنا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَفُومِهَا} قَالَ: الْحِنْطَةُ.»

1067. Bana Yakub b. İbrâhim, Hüşeym tarikiyle Husayn'dan rivayet ettiğine göre Ebû Mâlik: "{وَفُومِهَا} sözünün 'buğday' anlamında olduğunu söyledi."[1186]

1184 Bu rivayeti Mücâhid, *Tefsîr*'inde nakletmiştir. *Tefsîru Mücâhid*, s. 204. Türkî, 2/16.

1185 Sahih olan bu hadisi Abdürrezzâk, *Tefsîr*'inde (1/47) nakletmiştir. Türkî, 2/16.

1186 Bu rivayeti Saîd b. Mansûr, *Sünen*'inde (Tefsîr Bâbı 190. rivayet) Salih b. Abdullah tarikiyle Husayn'dan nakletmiş, Suyûtî de, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/72) Abd b. Humeyd'e nispet etmiştir. Türkî, 2/16.

[١٠٦٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَفُومِهَا} الْحِنْطَةُ.»[1187]

1068. Musa b. Harun, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât b. Nasr'dan rivayet ettiğine göre Süddî: "{وَفُومِهَا} sözünün 'buğday' anlamında olduğunu söyledi."[1188]

[١٠٦٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: ثنا هُشَيْمٌ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، وَحُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَفُومِهَا} الْحِنْطَةُ.»

1069. Bana Müsennâ, Amr b. Avn, Hüşeym, Yunus tarikiyle Hasan ve Husayn'dan rivayet ettiğine göre Ebû Mâlik; "{وَفُومِهَا} sözünün "buğday" anlamında olduğunu söyledi.

[١٠٧٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: «الْفُومُ: الْحَبُّ الَّذِي يَخْتَبِزُ النَّاسُ مِنْهُ.»

1070. Bana Müsennâ, Âdem tarikiyle Ebû Ca'fer er-Râzî'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle dedi: "{وَفُومِهَا} insanların kendisinden ekmek yaptıkları tahıldır." **[2/16]**

[١٠٧١] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ لِي عَطَاءُ بْنُ أَبِي رَبَاحٍ: «قَوْلُهُ: {وَفُومِهَا} قَالَ: خُبْزُهَا» قَالَهَا مُجَاهِدٌ.

1071. Bana Kâsım, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Atâ b. Ebî Rebâh, Mücâhid'in; "{وَفُومِهَا} sözünün 'buğday' anlamında olduğunu söylediğini nakletti."[1189]

1187 Bu rivayet, rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında 1068 numaralı rivayet olup Türkî baskısında 1070 numaralı el-Müsennâ rivayetinden sonra gelmektedir. Bk. Şâkir, 2/138; Türkî, 2/17.

1188 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/123) 614 numaralı hadisten sonra Ebû Zür'a tarikiyle bu hadisi Amr b. Hammâd'dan rivayet etmiştir. Türkî, 2/17.

1189 Bu rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/145'te nakleder. Türkî, 2/17.

[١٠٧٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ لِي ابْنُ زَيْدٍ: «الْفُومُ: الْخُبْزُ.»[1190]

1072. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd; "(الْفُومُ)'un "ekmek" olduğunu söylemiştir.[1191]

[١٠٧٣] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ السَّهْمِيُّ، قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَفُومِهَا} يَقُولُ: الْحِنْطَةُ وَالْخُبْزُ.»

1073. Bana Yahya b. Osman es-Sehmî, Abdullah b. Salih tarikiyle Ali b. Ebû Talhâ'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas; "{وَفُومِهَا} sözünün, "buğday" ve "ekmek" anlamında olduğunu söylemiştir."[1192]

[١٠٧٤] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: ثنا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَفُومِهَا} قَالَ: هُوَ الْبُرُّ بِعَيْنِهِ الْحِنْطَةُ.»

1074. Mincâb'ın bana, Bişr, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas; "{وَفُومِهَا} sözünün, bizzat buğdayın kendisi olan الْبُرُّ olduğunu söylemiştir.[1193]

[١٠٧٥] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: ثنا مُسْلِمٌ الْجَرْمِيُّ، قَالَ: ثنا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ رِشْدِينَ بْنِ كُرَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَفُومِهَا} قَالَ: الْفُومُ: الْحِنْطَةُ بِلِسَانِ بَنِي هَاشِمٍ.»

1075. Bana Ali b. Hasan, Müslim b. el-Cermî, İsa b. Yunus, Rişdîn b. Küreyb'den onun babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas; "Allah'ın (cc) {وَفُومِهَا} sözü hakkında şöyle demiştir: "الْفُومُ Benî Hâşim'in dilinde 'buğday' demektir."[1194] **[2/17]**

1190 Bu rivayet Türkî baskısında bizim, rivayetlerin numaralandırılmasında esas aldığımız Şâkir baskısında 1075 numaralı rivayetten hemen sonra gelmektedir. Şâkir 2/128; Türkî, 2/17.

1191 Bu rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/145'te nakleder. Türkî, 2/17.

1192 Suyûtî de, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/72) Abd b. Humeyd'e ve İbnü'l-Münzir'e nispet etmiştir. Ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/123) 613. Türkî, 2/17.

1193 Bu rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/145'te nakleder. Türkî, 2/17.

1194 Bu rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/145'te nakleder. Türkî, 2/17. Ahmed Muhammed Şâkir ise, bu rivayette geçen İbn Kureyb'in zayıf olduğunu

[١٠٧٦] حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مَنْصُورٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ أَبِي نُعَيْمٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ: سُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: {وَفُومِهَا} قَالَ: «الْحِنْطَةُ أَمَا سَمِعْتَ قَوْلَ أُحَيْحَةَ بْنِ الْجُلَاحِ وَهُوَ يَقُولُ:

1076. Bana Abdurrahman b. Abdillah b. Abdilhakem, Abdülaziz b. Mansûr tarikiyle Nafi' b. Ebî Nuaym'ın rivayet ettiğine göre Abdullah b. Abbas'a, Allah'ın {وَفُومِهَا} sözünün anlamı soruldu, da o şöyle dedi: "Uhayha b. el-Cülâh'ın الْحِنْطَةُ kelimesi hakkında şöyle dediğini işitmedin mi:[1195]

قَدْ كُنْتُ أَغْنَى النَّاسِ شَخْصًا وَاحِدًا ... وَرَدَ الْمَدِينَةَ عَنْ زِرَاعَةِ فُومِ

Ben vaktiyle buğday ekip biçmek için Medine'ye gelen insanların en zengin tek kişisiydim[1196]

2- Diğer müfessirler ise âyette geçen الْفُوم'un الثُّومُ "sarımsak" olduğunu söyler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٠٧٧] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثنا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثنا شَرِيكٌ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «هُوَ هَذَا الثُّومُ.»

---

ifade ederken babası Kureyb b. Ebî Müslim'in ise tâbiûndan olduğunu ve sika olduğunu söyler. Şâkir, 1/420.

1195 Ahmed Muhammed Şâkir bu hadisin senedinde yer alan Abdurrahman b. Abdilhakem el-Mısrî'nin sika bir râvi olduğunu, hadis ehli ve tarihini iyi bilen bir âlim olduğunu, Mısır ve diğer şehirlerin tarihine dair eserler kaleme aldığını ve hicrî 257 tarihinde vefat ettiğini aktarır. Mısrî *Fütûhu Mısr* isimli eseri kaleme almış olup eser Avrupa'da basılmıştır. (Eserin baskısı için bk. İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib*, thk. Ali Muhammed Ömer (Mısır: Mektebetü's-Sekâfe ed-Dîniyye, 1425). Ancak onun hocası olan Abdülaziz b. Mansûr hakkında *Fütûhu Mısr* isimli eserden başka bir yerde bilgi bulamadığını söyler. Bu ve diğer detaylı bilgiler için bk. Şâkir, 1/420. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/123) bu rivayeti Nâfi' tarikiyle nakleder ancak Nâfi' İbn Abbas'ı görmemiştir. Taberânî de *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de bu rivayeti Cüveybir tarikiyle Dahhâk'tan nakletmiştir. Türkî, 2/18.

1196 Bu beyit Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğânî* isimli eserinde 2/19'da geçmektedir. Ayrıca İbn Manzûr, ف و م, 12/460 da bu şiiri Ebû Mihcen es-Sekafî'ye nispet eder. *el-Eğânî*'de "fûm" yerine "fûl" geçmektedir. Türkî, 2/18.

1077. Bana Ahmed b. İshak el-Ahvâzî, Ebû Ahmed, Şerîk tarikiyle Leys'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "O işte şu sarımsaktır."[1197]

[١٠٧٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «الْفُومُ: الثُّوْمُ «وَهُوَ فِي بَعْضِ الْقِرَاءَاتِ» وَثُومِهَا.»

1078. Bana Müsennâ b. İbrahim, İshâk, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle onun babasından rivayet ettiğine göre er-Rebî' şöyle demiştir: "الْفُومُ, sarımsaktır. Bu kelime bazı kıraatlerde وَثُومِهَا şeklindedir."[1198] **[2/18]**

Kadîm Arapçada الْحِنْطَةُ وَالْخُبْزُ "buğday ve ekmek" kelimelerinin ikisi birlikte الْفُومُ olarak isimlendirildiği rivayet edildi. Bu kullanım semaî olarak (işitme yoluyla) bu dili kullananlardan rivayet edilmiş olup onlar, فُومُوا فَوِّمُوا لَنَا/لَنَا dediklerinde "Bize ekmek yapın."[1199] mânasını kastederlerdi.

Aynı şekilde İbn Mes'ûd'un kıraatinde ث ile وَثُومِهَا şeklinde olduğu rivayet edilmiştir. Eğer bu okuyuş sahih ise[1200] buradaki ث ve ف harfi birbirinin yerine okunabilen harflerdendir (yani bu dil açısından mümkündür). Arapların birileri için kurtulmaları mümkün olmayan bir şerre, kötülüğe (şerrin kuyusuna/çukuruna) düştüğünü ifade ederken"[1201] وَقَعُوا فِي عَاثُورِ شَرٍّ dedikleri bu sözlerinde ve وَعَافُورِ شَرٍّ أَثَافِيُّ "üç ayak (üç temel/esas)" yerine أَفَاثِيُّ,[1202] ve مَغَافِيرُ yerine مَغَاثِيرُ demeleri ve bunun gibi ف' harfinin ث'nin mahrecine yakınlığı nedeniyle ث'nin ف harfine, ف'nin de ث harfine dö-

1197 Bu rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/144'te nakleder. Türkî, 2/18.

1198 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/123 (615). Türkî, 2/18.

1199 Bu bilgilerin detayı içi bk. Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ziyâd Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vdğ. (Mısır: Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, 1431/2010), 1/41.

1200 Taberî bu kıraatin sahih olması durumunda bunun dil kuralları açısından mümkün olduğuna dair izahlar yapar. Ferrâ ise İbn Mes'ûd'un bu kıraatine dayanarak âyette geçen yiyeceğin sarımsak olmasının bağlama daha uygun olduğunu söyler. Çünkü öncesinde mercimek ve soğan gibi yiyeceklerden bahsedilmiştir. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/41.

1201 الْعَاثُور kelimesi, tuzağa düşürmek için önceden hazırlanmış çukur, kuyu demektir. "Şerrin kuyusuna düştüler." denildiğinde de bu anlamda kullanılır. Türkî, 2/19.

1202 Ateşin üzerine tencere ya da başka bir şeyi koymak için konulan üçtaş, üçsaç ayağı/üçayak. Bunun demirden yapılanına ise أَثَافِيُّ denilmeyip المِنْصَب denilir. Bk. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, thk. Muhammed Ivad (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 15/108; Cevherî, ث ف ي, 2/2293.

nüştürüldüğü diğer sözlerinde olduğu gibi. المَغَافِيرُ zamk, reçine ve bala benzeyen şey olup, gökten ağaç vb. şeylerin üzerine iner.[1203]

2. {قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ} "O da size, 'İyi olanı düşük olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?' demişti"

Şanı yüce olan Allah'ın {قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ} *"O da size, 'İyi olanı düşük olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?' demişti."* âyetinin tefsiri:

Şanı yüce olan Allah, Musa'nın onlara söylediği {قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى} *"'Düşük olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?' demişti."*[1204] sözüyle şunu kastetmiştir: Yaşam açısından değer ve kıymetçe daha üstün olan şeyi, daha kötü ve adi olan bir şeyle değiştirmek mi istiyorsunuz? Onların değişiklik talepleri buydu.

a. الِاسْتِبْدَالِ "İstibdâl"

الِاسْتِبْدَالِ'in aslı, terk edilenin yerine koymak için bir şeyi kendi dışındaki başka bir şeye terk etmektir. **[2/19]**

b. {أَدْنَى} "Ednâ"

Allah'ın {أَدْنَى} sözünün anlamı "değer ve kıymetçe en adi, en değersiz en küçük şey" demektir. Onların bu sözlerinde yer alan {أَدْنَى} kelimesinin aslı şudur: Bu adam adi, alçaklığı açık bir adamdır. Rezil işlerin peşinden gittiği zaman hemzesiz olarak "O büyük küçük her işi takip eder." anlamında وَإِنَّهُ لَيُدْنِي فِي الْأُمُورِ denilir. Bazı Araplardan onların bu kelimeyi semâî (şifahî) olarak hemzeli bir şekilde kullandığı da söylenmiştir. Onlar: [Birisine] مَا كُنْتَ دَنِيًّا "Sen aşağılık/rezil değilsin." veya وَلَقَدْ دَنَأْتَ "Alçaklık yaptın." diyorlardı.

Muasırlarımızdan biri, bir başkasından[1205] Benû Kilâb'a mensup birinden işittiği A'şâ'nın şu şiirini nakletti:[1206]

1203 Türkî'nin ر nüshasında "gökten inen ve bala benzeyen tatlı ve sıcak حَارّ bir şey olduğu" belirtilirken diğer nüshalarda "gökten inen ve bala benzeyen tatlı الحُلوُ bir şey olduğu" ifade edilir. Yani sıcak حَارّ kelimesi yerine الحُلوُ tatlı kelimesi yer alır. Türkî, 2/19.

1204 Bakara 2/61.

1205 Taberî buradaki bilgileri Ferrâ'dan almıştır. Bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/42; Şâkir, 2/130.

1206 *Dîvânu A'şâ*, s. 147. Türkî, 2/20.

بَاسِلَةُ الْوَقْعِ سَرَابِيلُهَا ... بِيضٌ إِلَى دَانِئِهَا الظَّاهِرِ

Ordunun/süvarilerin kahramanca yürümesi üzerlerini kaplamış simsiyah parlak zırhları nedeniyledir
En yiğidinden en değersizine (cılızına) kadar hepsi bu zırhlara bürünmüştür

Burada A'şâ'nın bu beytindeki الدَّانِئِ kelimesi hemzelidir. Şiiri nakleden, onların hemzeli olarak şöyle dediklerini de işitmiştir: إِنَّهُ لَدَانِئٌ خَبِيثٌ "O aşağılık pisliktir." Eğer onların bu okuyuşları sahihse o zaman söz konusu kelimeyi hemzeli okumak ya da hemzesiz okumak dilde var olan kullanımlardır.

Şüphesiz kim, kudret helvası ve bıldırcın etini, sebze, salatalık, mercimek, soğan ve sarımsakla değiştirirse o kimse yaşamında, daha yüksek değerde olan bir şeyi ondan daha az değerli olanla değiştirmiş olur.

1- Bazıları {الَّذِي هُوَ أَدْنَى} *"daha değersiz olan"*[1207] sözünü أَقْرَبُ ifadesiyle tefsir ettiler ve {أَدْنَى} sözüne, الدُّنُوّ kelimesinden "ef'alü" kalıbında الْقُرْبُ "yakın olmak" anlamı verdiler.

Bizim {الَّذِي هُوَ أَدْنَى} *"daha değersiz olan"*[1208] sözünün mânası hakkında söylediğimizi müfessirlerden birçoğu da onun tefsiri hakkında söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٠٧٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «{أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ} يَقُولُ: أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ شَرٌّ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ مِنْهُ.»

1079. Bişr b. Muâz bana, Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "{أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ} *'İyi olanı düşük olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?'*[1209] [yani Musa onlara] şöyle diyordu: *'Kötü olanı iyi olanla mı değiştiriyorsunuz?'*"[1210]

1207 Bakara 2/61.
1208 Bakara 2/61.
1209 Bakara 2/61.
1210 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/124) bu rivayeti Yezîd b. Zürey' tarikiyle nakleder.

[١٠٨٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَوْلُهُ: «{الَّذِي هُوَ أَدْنَى} قَالَ: أَرْدَأُ.» [٢/٢٠]

1080. Kâsım'ın bana, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Mücâhid; "{الَّذِي هُوَ أَدْنَى} *"daha değersiz olan"*[1211] sözünde geçen {أَدْنَى} ifadesinin أَرْدَأ 'daha kötü' anlamında olduğunu söyledi."[1212]

3. {اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ} "Öyle ise inin Mısır'a! İstedikleriniz orada var"

Şanı yüce olan Allah'ın {اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ} *"Öyle ise inin Mısır'a! İstedikleriniz orada var."* sözünün tefsiri:

Bu sözün tefsiri şudur: Musa dua etti biz de onun duasını kabul ettik ve onlara {اهْبِطُوا مِصْرًا} *"Öyle ise inin Mısır'a!"*[1213] dedik. {اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ} *"Öyle ise inin Mısır'a! İstedikleriniz orada var"*[1214] sözü zahirinin söylenmeyip hazfedilen (gizlenen) şeye işaret etmesi nedeniyle sözün bir kısmının söylemekle yetinildiği diğer âyetler gibidir. Nitekim biz daha önce geçtiği üzere[1215] bir yere inmenin الْهُبُوطِ إِلَى الْمَكَانِ mânasının "yerleşme ve ikâmete izin verme" anlamında olduğunu açıklamıştık.

Bu durumda âyetin tefsiri şöyledir: Siz; {يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ} *"Ey Musa! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız. Öyleyse, bizim için Rabbine yalvar da, o bize yerden biten sebze-yeşillik, salatalık, sarımsak, mercimek, soğan versin.' demiştiniz. Musa da onlara; 'Siz yaşamınızda iyi olanı kötü ve değersiz olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?' dedi."*[1216] ve onlara istedikleri şeyi vermesi için Rabbine yalvardı. O da onun duasını kabul ederek istedikleri şeyi onlara verdi. Allah onlara söylediği şeyi âyette şöyle dile getirdi:

1211 Bakara 2/61.

1212 Suyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*'da (1/73) bu rivayeti Taberî'ye isnad ederek nakletmiştir. Türkî, 2/20.

1213 Bakara 2/61.

1214 Bakara 2/61.

1215 Taberî'nin bu kelimenin izahına dair daha önce yaptığı açıklama için bk. Türkî, 1/571.

1216 Bakara 2/61.

{اِهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ}

"Öyle ise inin Mısır'a! İstedikleriniz orada var." [1217]

a. Kıraat

Sonra kurrâ {اهْبِطُوا مِصْرًا} *"Öyle ise inin Mısır'a!"*[1218] sözündeki {مِصْرًا} kelimesinin okunuşunda ihtilaf ettiler.

1- Kurrânın çoğunluğu {اهْبِطُوا مِصْرًا} *"Öyle ise inin Mısır'a!"*[1219] sözünü {مِصْرًا} şeklinde tenvinli ve uzatarak (tenvinli ve elifli olarak) okumuşlardır.

2- Bazıları ise tenvinsiz ve elifi hazfederek (elifsiz) okumuştur.[1220]

{مِصْرًا} kelimesini tenvinli ve elifli okuyanların kastettikleri mânaya gelince onlar, bu okuyuşlarıyla (nekra/belirsiz) {مِصْرًا} kelimesinden bilinen Mısır değil de "şehirlerden herhangi bir şehir" anlamını kastetmişlerdir. Bu durumda onların bu okuyuşunun tefsiri şudur: "Şehirlerden bir şehre inin. Çünkü karada ve çöldesiniz. Sizin bu istediklerinizi çöllerde ve kırlarda olmaz. Ancak köylerde ve şehirlerde olur. Siz buralara gittiğinizde bu dilediğiniz yaşamı bulacaksınız."

Bazen tenvinli ve elifli okuyanların bu okuyuşları da caiz olabilir. Bu durumda sözün tefsiri şöyle olur: Bu adla bilinen beldeye, Mısır'a inin. Bu kendisinden ayrıldıkları yer olan Mısır'dır. Ancak şu da var ki bu okuyuş Mushaf hattına tâbi olarak tenvinli ve elifli bir okuyuştur. Çünkü Mushaf'ta مِصْرَ kelimesinde sabit bir elif olup bu durumdaki kişinin kelimeyi tenvinli ve elifli okuması {كَانَتْ قَوَارِيرَاْ قَوَارِيرَاْ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا} *"...billur olan kaseler. Gümüşten billur kaseler ki, onları belli bir ölçüyle tespit etmişlerdir."*[1221] âyetlerini Mushaf hattına uyarak tenvinli[1222] okuyanın kıraati gibi olur.[1223]

1217 Bakara 2/61.

1218 Bakara 2/61.

1219 Bakara 2/61.

1220 Hasan-ı Basrî, A'meş, Talhâ ve Ebân b. Tağlîb'in kıraati olup aynı zamanda Übeyy b. Ka'b, İbn Mes'ûd'un ve Hz. Osman Mushaflarının bazılarında mevcuttur. İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 57; Ebû Hayyân *el-Bahru'l-Muhît*, 1/234. Türkî, 2/21.

1221 İnsân 76/15-16.

1222 Bu kıraat Nâfi', Kisâî, Âsım'ın Ebû Bekir rivayetinde yer almaktadır. İbn Kesîr ise ilkinde tenvinli, ikincisinde ise tenvinsiz okumuştur. Türkî, 2/22.

1223 Yani nasıl ki burada vasıl halinde (geçildiğinde) "Kavârîran" şeklinde tenvinli okunuyor, vakıf halinde (durulduğunda) ise bu elif ile "Kavârîrâ" şeklinde

مِصْرَ kelimesini tenvinsiz okuyana gelince kuşkusuz o Mısır'dan kendisi dışındaki diğer ülkeler arasında bizzat bu isimle bilinen ülke olan Mısır'ı kastetmektedir.

b. {مِصْرًا} "Mısır"

Kurrâ'nın okunuşunda ihtilaf ettikleri gibi, müfessirler de مِصْرَ kelimesinin tefsirinde ihtilaf ettiler.

[١٠٨١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{اهْبِطُوا مِصْرًا} أَيْ مِصْرًا مِنَ الْأَمْصَارِ {فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ}»

1081. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle dedi: "{اهْبِطُوا مِصْرًا} *"Öyle ise inin Mısır'a!"*[1224] yani herhangi bir şehre inin. Sizin istediğiniz şeyler orada vardır."

[١٠٨٢] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{اهْبِطُوا مِصْرًا} مِنَ الْأَمْصَارِ {فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ} فَلَمَّا خَرَجُوا مِنَ التِّيهِ رُفِعَ الْمَنُّ وَالسَّلْوَى وَأَكَلُوا الْبُقُولَ.»

1082. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "{اهْبِطُوا مِصْرًا} *"Öyle ise inin Mısır'a!"*[1225] yani şehirlerden bir şehre inin. Sizin istediğiniz şeyler oradadır. Tîh'ten çıktıklarında kudret helvası ve bıldırcın eti onlardan alındı ve onlar artık sebze yediler."[1226]

[١٠٨٣] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي آدَمَ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {اهْبِطُوا مِصْرًا} قَالَ: يَعْنِي مِصْرًا مِنَ الْأَمْصَارِ.»

---

uzatılarak okunuyorsa, (Mısır) kelimesi de durulduğunda "Mısrâ" şeklinde tenvinsiz olarak elifli, geçildiğinde de "Mısran" şeklinde tenvinli olarak okunur.

1224 Bakara 2/61.

1225 Bakara 2/61.

1226 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/124) Ebû Zür'a'dan ve Amr b. Hammâd'dan özetle nakleder. Türkî, 2/22.

1083. Bana Müsennâ, Âdem tarikiyle Ebû Ca'fer'den rivayet ettiğine göre Katâde {اهْبِطُوا مِصْرًا} *"Öyle ise inin Mısır'a!"*[1227] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yani şehirlerden bir şehre inin."

[١٠٨٤] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{اهْبِطُوا مِصْرًا} قَالَ: مِصْرًا مِنَ الْأَمْصَارِ، زَعَمُوا أَنَّهُمْ لَمْ يَرْجِعُوا إِلَى مِصْرَ.»

1084. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Mücâhid {اهْبِطُوا مِصْرًا} *"Öyle ise inin Mısır'a!"*[1228] sözü hakkında şöyle dedi: "Şehirlerden bir şehre inin. Onlar (Yahudiler) Mısır'a dönmediklerini ileri sürdüler."

[١٠٨٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{اهْبِطُوا مِصْرًا} قَالَ: مِصْرًا مِنَ الْأَمْصَارِ. وَمِصْرُ لَا تَجْرِي فِي الْكَلَامِ، فَقِيلَ: أَيُّ مِصْرٍ؟ فَقَالَ: الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَهُمْ. وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ}»

1085. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "{اهْبِطُوا مِصْرًا} *"Öyle ise inin Mısır'a!"*[1229] şehirlerden bir şehre inin. Konuşmada Mısır geçmemektedir.

'Bu Mısır hangi ülkedir?' diye soruldu O da;

'Allah'ın onlara girmelerini emrettiği Arz-ı Mukaddes'tir.' dedi ve şanı yüce olan Allah'ın {ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *'Ey kavmim! Allah'ın size gitmeyi emrettiği kutsal toprağa girin'*[1230] âyetini okudu."

1- Diğer müfessirler ise âyette geçen Mısır'ın Firavun'un memleketi olan Mısır olduğunu söylediler.

1227 Bakara 2/61.
1228 Bakara 2/61.
1229 Bakara 2/61.
1230 Mâide 5/21.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٠٨٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، ثنا آدَمَ، ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {اهْبِطُوا مِصْرًا} قَالَ: يَعْنِي بِهِ مِصْرَ فِرْعَوْنَ.»

1086. Bana Müsennâ, Âdem tarikiyle Ebû Ca'fer tarikiyle er-Rebî' rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye, {اهْبِطُوا مِصْرًا} *"Öyle ise inin Mısır'a!"*[1231] sözü hakkında şöyle dedi: "Bununla Firavun'un ülkesini kastetmektedir."[1232]

[١٠٨٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

1087. Ammar b. Hasan bana İbn Ebî Ca'fer babası tarikiyle er-Rebî''den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti. **[2/23]**

2- "Allah {اهْبِطُوا مِصْرًا} *'Öyle ise inin Mısır'a!'*[1233] sözüyle Firavun'un ülkesi dışındaki ülkelerden bir ülkeyi kastetmiştir." diyenlerin delilleri şunlardır: Allah Teâla, İsrailoğullarını Mısır'dan çıkardıktan sonra Şam topraklarını onlara mesken kılmıştır. Onların Tîh'te imtihana tâbi tutulmalarının sebebi zorbalara karşı savaşma konusunda Musa'ya karşı direnmeleri nedeniyledir. Çünkü Musa (as) onlara şöyle diyordu:

{يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللهُ لَكُمْ
وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ}

"Ey kavmim! Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin. Sakın ardınıza dönmeyin. Yoksa ziyana uğrayanlar olursunuz."[1234]

Onlar da şöyle karşılık veriyorlardı:

{ قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ

1231 Bakara 2/61.
1232 İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde (1/124) Âdem tarikiyle bu rivayeti nakletmiştir. Türkî, 2/23.
1233 Bakara 2/61.
1234 Mâide 5/21.

فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللهِ فَتَوَكَّلُوٓا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ قَالُوا يَا مُوسَىٰٓ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَآ أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَآ إِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ {

"'Ey Musa! O (dediğin) topraklarda gayet güçlü, zorba bir millet var. Onlar oradan çıkmadıkça, biz oraya asla giremeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, biz de gireriz.' Korkanların içinden Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki adam şöyle demişti: 'Onların üzerine kapıdan girin. Oraya girdiniz mi artık siz kuşkusuz galiplersiniz. Eğer müminler iseniz, yalnızca Allah'a tevekkül edin.' Dediler ki: 'Ey Musa! Onlar orada bulundukça, biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.'"[1235]

Bunun üzerine Allah (cc) bunu söyleyenlere Tîh'te perişan oluncaya kadar -daha önce bize bildirildiği gibi- oraya girmelerini haram kıldı. Allah onları yeryüzünde kırk yıl yollarını kaybetmekle imtihan etti. Sonra nesillerine Şam'ı mesken kıldı ve onları Arz-ı Mukaddes'e yerleştirdi ve zorbaları Musa'nın (as) vefatından sonra Yûşâ b. Nûn'un komutasında onların eliyle cezalandırdı.

Bu görüşü savunanlar şöyle dediler: "Biz şanı yüce olan Allah'ın Arz-ı Mukaddes'e girmelerini onlara emrettiğini görmekteyiz ancak Mısır'dan çıktıktan sonra onların tekrar oraya gireceklerine dair bir bilgi vermemiştir. Dolayısıyla bizim âyeti اِهْبِطُوا مِصْرَ şeklinde okumamız ve onları oraya (Şam'a) döndürdüğü şeklinde tefsir etmemiz caizdir."

Bu görüşü savunalar yine şöyle dediler: "Eğer bir kimse bize karşı şanı yüce olan Allah'ın; {فَأَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ كَذٰلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَآءِيلَ} *'Biz de Firavun'un kavmini bahçelerden, pınar başlarından, servetlerden ve iyi bir konumdan çıkardık. İşte böyle yaptık ve onlara, İsrâiloğullarını mirasçı kıldık.'*[1236] âyetlerini delil getirirse bu görüşümüze karşı çıkan kimsenin bu deliline şöyle cevap verilir:

Şanı yüce olan Allah onları buraya varis kılmış ve sadece burayı onlara mülk edindirmiş ve oraya (Mısır) onları tekrar döndürmemiş ve onlara Şam'ı yurt kılmıştır. (Yani bu âyetlerde varis kılındıkları belirtilen yer Şam'dır.)

1235 Mâide 5/22-24.
1236 Şu'arâ 26/57-59.

Allah Teâlâ, "{اهْبِطُوا} *'İnin!'*[1237] sözüyle Mısır'ı kastetmiştir" diyenlere gelince onların delilleri de şu âyetlerdir:

{فَأَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ}

"Biz de Firavun'un kavmini bahçelerden, pınar başlarından, servetlerden ve iyi bir konumdan çıkardık. İşte böyle yaptık ve onlara, İsrâiloğullarını mirasçı kıldık."[1238]

Yine Allah Teâlâ'nın şu buyruklarıdır:

{كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ}

"Onlar geride nice bahçeler, nice pınarlar bıraktılar. Nice ekinler, nice güzel konaklar! Zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler! İşte böyle! Onları başka bir topluma miras bıraktık."[1239]

Bu görüş sahipleri şöyle dediler: Allah Teâlâ bu sözüyle onları buraya (Mısır'a) varis ve onlara burayı mesken kıldığını bildirmiştir. Eğer onlar buraya varis olmasalardı ondan faydalanamazlardı (bu âyetlerde belirtildiği gibi).

Bu görüşü savunanlar yine şöyle dediler: "Onların hepsi ya da bir kısmı Mısır'a dönmemiş olsalardı ondan faydalanmış olmayacaklardı ve yine hepsinin ya da bir kısmının Mısır'a dönmemiş olması durumunda ondan faydalanıyor olmalarının da bir anlamı olmazdı." **[2/24]**

Yine bu görüş sahipleri şöyle dediler: "Bir başka delil daha vardır ki o da Übeyy b. Ka'b'ın ve Abdullah b. Mes'ûd'un اهْبِطُوا مِصْرَ şeklinde elifsiz okuyuşlarıdır. Bu görüşü savunanlar bu kıraatte geçen Mısır'ın bizzat bilinen Mısır olduğuna dair apaçık delil bulunduğunu söylemektedirler."

Bize göre, Allah'ın kitabında bu iki görüşten hangisinin daha doğru olduğunu gösteren bir âyet olmadığı gibi Resûlullah'tan da bu hususta itirazı giderecek kesin bir rivayet yoktur.

1237 Bakara 2/61.
1238 Şuarâ 26/57-59.
1239 Duhân 44/25-28.

Şu halde bize göre bu konudaki en doğru görüş şudur: Musa, Rabbinden kavmi çölde kaybolduklarında kendilerine verilmesini istedikleri şeyleri/yerin bitirdiklerinden -şanı yüce olan Allah'ın kitabında açıkladığı üzere- vermesini istedi de Allah, Musa'nın duasını kabul etti ve ona, kavminden beraberinde olanlarla birlikte istedikleri şeyleri bitiren yere yerleşmelerini emretti. Çünkü onların istedikleri şeyler beldelerde ve şehirlerde bitmekteydi. Böylece Allah oraya gittiklerinde istediklerini onlara vermiş olacaktı. Yerleştikleri bu yerin Mısır olması da Şam olması da mümkündür.

Elifli ve tenvinli olarak {اهْبِطُوا مِصْرًا} şeklindeki kıraate gelince bu kıraatin Müslümanların Mushaflarında üzerinde ittifak ettikleri bir kıraat oluşu ve kurrânın bu kıraatte ittifak etmeleri nedeniyle bunun dışındaki kıraatler caiz değildir. Tenvinsiz olarak ve elifi de düşürerek kimse okumamıştır. Okuyanların da bu konuda hüccet olan ve meşhur olarak gelen bir kıraate karşı itiraz etmeleri caiz değildir. **[2/25]**

4. {وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ} "Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı"

Şanı Yüce olan Allah'ın {وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ} *"Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı."* sözünün tefsiri:

a. {وَضُرِبَتْ} "Kapladı"

Şanı yüce olan Allah {وَضُرِبَتْ} sözüyle "zillet, farz oldu, üzerlerine yazıldı/yüklendi ve ona mecbur edildiler/kaçınılmaz kılındı" anlamını kastetmektedir. Şu sözleri: ضَرَبَ الْإِمَامُ الْجِزْيَةَ عَلَى أَهْلِ الذِّمَّةِ "Halife/Devlet başkanı zımmîlere cizye vermeyi emretti/farz kıldı" ضَرَبَ الرَّجُلُ عَلَى عَبْدِهِ الْخَرَاجَ "Adam kölesine haraç ödemesini farz kıldı/emretti" söyleyen kimse gibi. O bununla sadece o kimseye emretmeyi onu yükümlü kılmayı ve zorunlu tutmayı kasteder. Arapların şu sözü de bu kabildendir: ضَرَبَ الْأَمِيرُ عَلَى الْجَيْشِ الْبَعْثَ "Komutanın orduya gitmelerini emretti" denildiğinde "onları mecbur etti, zorladı" anlamını kastedilir.

b. {الذِّلَّةُ} "Zillet"

{الذِّلَّةُ} kelimesine gelince o الْفِعْلَةُ kalıbında gelmiş olup bir kimsenin sözünde fiilin mazi (geçmiş), muzari (şimdi) mastar ve isim formlarındaki şu kullanımlarda: ذَلَّ فُلَانٌ يَذِلُّ ذُلًّا وَذِلَّةً "falan hor ve hakir oldu/hor ve hakir

oluyor/hor ve hakir olmak/horluk ve hakirlik" olduğu gibi isim mânasında gelmiştir. Tıpkı bir işin küçüklük ve aşağılık oluşunu ifade eden الصِّغْرَة kelimesi ve قَعَدَ "oturdu" fiilinden isim olarak الْقِعْدَة "oturma/oturuş" denilmesi gibi.[1240]

{الذِّلَّةُ} kelimesi, Allah'ın mümin kullarına ancak onların Peygamber'e cizye ödemeleri durumunda (onları cezalandırmayacağına dair) eman vermesi neticesinde -onların Allah'ı ve Peygamber'i inkâr ederek içine düştükleri durum nedeniyle- onlarda var olan küçüklük ve aşağılık olma durumudur. Nitekim ismi yüce olan Allah onlara şöyle buyurmuştur:

{ قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ}

"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın."[1241]

[١٠٨٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الْحَسَنِ، وَقَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ} قَالَا: يُعْطُونَ الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ.»

1088. Bana Hasan b. Yahya, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Hasan el-Basrî ve Katâde, Allah'ın {وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ} *"Böylece zillet onları kapladı."*[1242] sözü hakkında şöyle dediler: "Küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizye veriyorlardı."[1243] **[2/26]**

1240 Söz konusu kelimeler Türkî'nin bazı nüshalarında ve Şâkir baskısında (كَالصِّغْرَة مِنْ صِغَر الأَمْر) şeklinde geçmektedir. Türkî baskısında ise (كَالصَّفْوَة مِنْ صَفَا هَذَا الأَمْرُ) şeklinde geçmektedir. Biz Şâkir baskısını ve Türkî'nin diğer nüshalarındaki kullanıma yer verdik. Türkî, 2/26; Şâkir, 2/136.

1241 Tevbe 9/29.

1242 Bakara 2/61.

1243 Söz konusu bu rivayeti Abdürrezzâk, *Tefsîr*'inde (2/47), İbn Ebî Hâtim de yine *Tefsîr*'inde (1/125) Hasan b. Yahya tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 2/26.

c. {وَالْمَسْكَنَةُ} "Yoksulluk"

{وَالْمَسْكَنَةُ} ise الْمِسْكِينِ kelimesinin mastarıdır.[1244] "Onlarda falan kişiden daha yoksul kimse yoktur.", "O, yoksul değildi." ve "Büsbütün yoksullaştı." denilir. Yine Arapların bazıları "İyice fakirleşti" derler. {وَالْمَسْكَنَةُ} kelimesi bu bağlamda "fakirlik ve muhtaçlık" anlamında kullanılmış olup bununla (fakirliğin onları) boyun eğdirip perişan etmesi kastedilir.

[١٠٨٩] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَالْمَسْكَنَةُ} قَالَ: الْفَاقَةُ.»

1089. Bana Müsennâ b. İbrahim, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye; Allah Teâlâ'nın {وَالْمَسْكَنَةُ} sözü hakkında şöyle dedi: "O, yoksulluktur."

[١٠٩٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ ثنا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «قَوْلُهُ: {وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ} قَالَ: الْفَقْرُ.»

1090. Bana Musa, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, Allah Teâlâ'nın {وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ} *"Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı."*[1245] sözünün "fakirlik" demek olduğunu söyledi.

[١٠٩١] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ} قَالَ هَؤُلَاءِ يَهُودُ بَنِي إِسْرَائِيلَ. قُلْتُ لَهُ: هُمْ قِبْطُ مِصْرَ؟ قَالَ: وَمَا لِقِبْطِ مِصْرَ وَهَذَا؟ لَا وَاللَّهِ مَا هُمْ هُمْ، وَلَكِنَّهُمُ الْيَهُودُ يَهُودُ بَنِي إِسْرَائِيلَ.»

1244 {وَالْمَسْكَنَةُ} kelimesi اَلسُّكُونُ yani "sakin olmak" kelimesinden alınmış olup "fakirlik nedeniyle hareket edemez kıpırdayamaz hale gelmek, hareketi ve kıpırdanışı azalmak" anlamındadır. Bk. İbrahim b. es-Seriyy ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, thk. Abdülcelîl Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 1/144. Söz konusu bu rivayeti Abdürrezzâk, *Tefsîr*'inde (2/47), İbn Ebî Hâtim de yine *Tefsîr*'inde (1/125) Hasan b. Yahya tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 2/26.

1245 Bakara 2/61.

1091. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah Teâlâ'nın {وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ} *"Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı."*[1246] sözü hakkında şöyle dedi:

"Bunlar İsrailoğulları Yahudileridir." Bunun üzerine ben ona;

"Onlar Mısır Kıptîleri[1247] değil midir?" dedim. O da bana;

"Mısır Kıptîlerinin bununla ne alakası vardır? Hayır, vallahi onlar, bunlar değildir. Ancak Yahudiler, İsrâiloğulları Yahudileridir." dedi.

Allah, İsrâiloğullarını âyetlerini yalanlamaları, peygamberlerini öldürmeleri ve haksız yere düşmanlık ve zulümle isyan etmeleri ve Allah'ın buyruklarına karşı gelmeleri nedeniyle katından bir ceza olarak onlara verdiği izzeti zillete, nimeti dert ve ıstıraba, hoşnutluğunu da öfkeye çevirmiştir. **[2/27]**

5. {وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ} "Onlar, Allah'ın gazabına uğradılar"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ} *"Onlar, Allah'ın gazabına uğradılar."* sözünün tefsiri:

Allah {وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ} *"Onlar, Allah'ın gazabına uğradılar."*[1248] sözüyle şunu kastetmektedir: (Allah'ın gazabını almış) olarak dönüp gittiler. بَاءُوا ifadesi ancak iyi ya da kötü bir şeyle birlikte kullanılır tek başına بَاءُوا denilmez. Şöyle denilir: بَاءَ فُلَانٌ بِذَنْبِهِ "Falan günahıyla birlikte çekip gitti." Kelime, şimdiki zaman ve mastar formlarını ifade etmek için de يَبُوءُ بِهِ بَوْءًا وَبَوَاءً şeklinde çekimlenir. Allah'ın (cc) {إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ} *"Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da kendi günahını da yüklenip gidesin*

1246 Bakara 2/61.

1247 "Kıptî" kelimesinin aslı olan "Kıbt, Greklerin Mısırlılar veya Nil deltası sakinleri için kullandığı 'aigyptos' kelimesinin kökünü teşkil eden 'gypt'ın Arapça karşılığıdır." Hz. Nuh'un torunlarından Kuftaim'in isminden veya Mısır'daki Koptos şehrinden alındığı söylense de yaygın olan kabule göre Grekçeden gelmektedir. Söz konusu kelime Mısırlılar veya Nil deltasında yaşayanlar için kullanılmıştır. Daha sonra Hıristiyanlığın Mısır'a girmesinden itibaren Hıristiyanlık Kıptîlerin dini olmuş, Kıptîlerle Hıristiyanlık özdeşleşmiş, böylece "Kıptî" ismi Mısır'daki hıristiyan halkı ifade etmeye başlamıştır. Nitekim 7. yüzyılda Müslümanlar Mısır'ı fethettiklerinde burayı "Dârülkıbt" olarak isimlendirmişlerdir. Bk. DİA, "KIPTÎLER", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kiptiler (26.03.2021).

1248 Bakara 2/61.

(cehennemliklerden olasın)"[1249] sözündeki kullanım da böyledir. Yani her iki günah da benim değil senin sırtına yüklenmiş olarak çekip gidesin.

O zaman bu sözün anlamı şudur: Onlar Allah'ın gazabını yüklenmiş olarak çekip/defolup gittiler. Allah'ın gazabı onların üzerindeydi ve O'nun öfkesi onlara vacip olmuştu.

[١٠٩٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ} فَحَدَثَ عَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ.»

1092. Bana Ammâr b. Hasan, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle onun babasından rivayet edildiğine göre Rebî', Allah Teâlâ'nın {وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ} *"Onlar, Allah'ın gazabına uğradılar."*[1250] sözü hakkında; "Onların üzerine Allah'tan bir gazap vaki oldu." demiştir.[1251]

[١٠٩٣] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ} قَالَ: اسْتَحَقُّوا الْغَضَبَ مِنَ اللَّهِ.»

1093. Bize Yahya b. Ebî Tâlip, Yezîd, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk; {وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ} *"Onlar, Allah'ın gazabına uğradılar."*[1252] sözü hakkında şöyle dedi: "Allah'ın gazabını hak ettiler."[1253]

Biz, Allah'ın kuluna gazap etmesinin anlamını bu kitabımızda daha önce geçtiği üzere açıkladık.[1254]

1249 Mâide 5/29.

1250 Bakara 2/61.

1251 Rivayeti İbn Ebî Hatim'in, *Tefsîr*'inde 1/126'da 631 numaralı rivayetten sonra nakleder. Ayrıca bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/73. Türkî, 1/29.

1252 Bakara 2/61.

1253 Hadisin hükmü zayıftır. Çünkü Cüveybir b. Saîd metruk bir râvidir. Abdülhamîd, 1/479.

1254 Taberî'nin bu bilgiyi tefsirinde açıkladığı yer için bk. Türkî, 1/189; Şâkir, 1/188.

6. {ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ} "Bunun sebebi, onların; Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor, peygamberleri de haksız yere öldürüyor olmaları idi"

Şanı yüce olan Allah'ın {ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ} *"Bunun sebebi, onların; Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor, peygamberleri de haksız yere öldürüyor olmaları idi."* sözünün tefsiri:

a. {ذَلِكَ} "Bu(nun sebebi)" olduğu gibi.

Şanı yüce olan Allah, {ذَلِكَ} sözüyle onlara perişanlığın ve yoksulluğun çarpmasını ve onlara olan öfkesinin helâl oluşunu kastetmektedir. Onun bu {ذَلِكَ} ifadesiyle bizim açıkladığımızı kastettiğine şu sözün sahibinin söylediği delildir: "ذَلِكَ kendisiyle bir şeye işaret edildiği zaman pek çok mânayı içerir." **[2/28]**

b. {بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ} "Onların inkâr ediyor olmaları(nedeniyle)dır"

Yine Allah Teâlâ {بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ} *"Onların inkâr ediyor olmaları(nedeniyle)dır."*[1255] sözüyle "Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor olmaları nedeniyle" anlamını kastetmektedir. Yine diyor ki: "Onlara Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmeleri sebebiyle -zilleti, yoksulluğu ve onlara olan öfkemizi başlarına getirerek- yapacağımızı yaptık."

A'şâ b. Sa'lebe'nin şu sözünde olduğu gibi:[1256]

مَلِيكِيَّةٌ جَاوَرَتْ بِالْحِجَا ... زِ قَوْمًا عُدَاةً وَأَرْضًا شَطِيرَا

بِمَا قَدْ تَرَبَّعَ رَوْضُ الْقَطَا ... وَرَوْضُ التَّنَاضُبِ حَتَّى تَصِيرَا

Kralın kızlarından birisi Hicaz'a kendi yurdundan uzak ve bilinmeyen bir yere, düşman kavmin yurduna girdi.

1255 Bakara 2/61.

1256 Şiir A'şâ'nın *Dîvân*'ında (s. 93) geçmektedir. Türkî, 2/29.

Baharın gelmesiyle Ravzu'l-Katâ[1257] ve Ravzu't-Tenâdub[1258] sularla doldu[1259]

A'şâ bu sözüyle bu kadının kendisine ve kavmine yakın olan Ravzu'l-Katâ ve Ravzu't-Tenâdub'a bahar gelmesine rağmen kendi ailesinden uzak bir yer olan düşman yurduna girmesini kastetmektedir.

Yine Allah Teâlâ'nın şu sözü de böyledir:

{وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ}

"Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı. Onlar, Allah'ın gazabına uğradılar. Bunun sebebi, onların; Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor olmaları idi."[1260]

Allah bu sözünde şöyle diyor: Bu (ceza) onların âyetlerimizi yalanlamaları sebebiyle bizim katımızdandı ve peygamberlerimizi öldürmeleri nedeniyle onlar için bir ceza idi.

Biz daha önceki kitabımızda geçtiği üzere küfrün mânasının "bir şeyin üstünü kaplamak ve örtmek" olduğunu açıklamıştık. Aynı şekilde Allah'ın âyetlerinin, O'nun tevhidine ve peygamberlerinin doğruluğuna dair hüccetleri, işaretleri ve delilleri olduğunu da açıkladık.[1261] **[2/29]**

Bu durumda sözün anlamı şöyledir: Biz bütün bunları onlara, Allah'ın tevhidine ve peygamberlerinin doğruluğuna işaret eden delilleri inkâr etmiş olmaları ve onların hakikat oluşunu reddedip onları yalanlamaları sebebiyle yaptık.

1257 Ravzu'l-Katâ: Arapların şiirlerinde en meşhur ve en çok geçen bahçelerden birisidir. Riyad şehrinin doğusunda Süleyy ve Urme [vadileri] arasında bir yerdir. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/856, bk. Türkî, 2/29.

1258 Ravzu't-Tenâdub: Benû Gıfâr suyundan olup Mekke yolu üzerindeki "Serif" denilen yerin yukarısında yer alır. Ebü'l-Feyz Murtadâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "ndb". Türkî, 2/29.

1259 "Sular aktı/geldi" diye çevirdiğimiz حَتَّى تَصيرَا ifadesi suyun gelmesi/akması mânasındadır. اَلْمَصيرُ "suyun aktığı yer" demektir. İbn Manzûr, ص ي ر. Türkî, 2/29.

1260 Bakara 2/61.

1261 Taberî'nin bu açıklamaları için bk. Türkî, 1/262.

c. {وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ}
"Peygamberleri de haksız yere öldürüyorlardı"

Allah'ın {وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ} *"Peygamberleri de haksız yere öldürüyorlardı."* [1262] sözünün anlamı şudur: Onlar Allah'ın kendilerine bildirmek istediği şeyleri onlara haber vermek maksadıyla gelen Allah'ın elçilerini öldürüyorlardı.

d. {النَّبِيِّينَ} "Nebi"

{النَّبِيِّينَ} çoğul olup tekili hemzesiz olarak نَبِيٌّ şeklinde gelir. Aslı hemzelidir. Çünkü أَنْبَأَ عَنِ اللهِ، فَهُوَ يُنْبِئُ عَنْهُ إِنْبَاءً ifadesinden gelir (Mazi, muzari ve mastarı hemzeli olarak kullanılır). İsim formu ise "haber veren" anlamında مُنْبِئٌ şeklinde gelir. Ancak kelimenin مُفْعِلٍ kalıbındaki bu kullanımı مُنْبِئٌ yerine فَعِيلٌ kalıbında gelen نَبِيٌّ kullanımı benimsenmiştir. Tıpkı سَمِيعٌ kelimesinin, مُفْعِلٍ kalıbı yerine فَعِيلٌ kalıbında kullanılması ve yine بَصِيرٌ kelimesinin, مُفْعِلٍ kalıbı yerine فَعِيلٌ kalıbında kullanılması vb. diğer kullanımlarda olduğu gibi. النَّبِيءِ kelimesinde hemzenin yerine ي getirilmiş ve نَبِيٌّ şeklinde okunmuştur. Bu النَّبِيُّ kelimesi de aynı şekilde أَنْبِيَاءَ şeklinde çoğul yapılır. أَنْبِيَاءُ kelimesini bu şekilde çoğul yapanlar النَّبِيُّ kelimesini ona dâhil ettikleri için çoğul yapmışlardır. Bunu da النَّبِيءِ kelimesindeki hemzeyi ي'ya dönüştürerek vavlı ve yâlı olan ve فَعِيلٌ takdirinde gelen sıfatlarda yapmışlardır. Böylece onlar فَعِيلٌ veznindeki vavlı ve yâlı olarak gelen sıfatları أَفْعِلَاءُ kalıbında çoğul yapmışlardır. Onların, وَصِيٌّ - وَأَوْصِيَاءُ, وَلِيٌّ - وَأَوْلِيَاءُ ve دَعِيٌّ - وَأَدْعِيَاءُ sözlerinde olduğu gibi. Eğer kelimeyi aslı üzere tekili olan ve hemzeli olan نَبِيءٌ'den çoğul yapsalardı o zaman فُعَلَاءُ vezninde النُّبَآءُ demeleri gerekirdi. النُّبَغَاء örneğinde olduğu gibi. Çünkü aslı vavlı ve yâlı olmayan فَعِيلٌ veznindeki sıfatların çoğulu böyledir. Tıpkı شُرَكَاءُ -الشَّرِيكَ, عُلَمَاءُ -الْعَلِيمَ ve حُكَمَاءُ -الْحَكِيمَ kelimelerini vb. diğer kelimeleri çoğul yapmaları gibi. Araplardan semâ' (işitme) yoluyla النَّبِيُّ kelimesinin النُّبَآءُ şeklinde çoğul yapıldığı da nakledilmiştir. Bu da النَّبِيءِ kelimesini hemzeli okuyup sonra النُّبَآءُ şeklinde çoğul yapanların dilidir.

İbn Abbas'ın Mirdâs es-Sülemî'den Hz. Peygamber'i medhettiği şu söz bu okuyuşu benimseyenlerin sözü gibidir:

1262 Bakara 2/61.

يَا خَاتَمَ النُّبَآءِ إِنَّكَ مُرْسَلٌ ... بِالْخَيْرِ كُلُّ هُدَى السَّبِيلِ هُدَاكَا

Ey peygamberlerin sonuncusu, şüphesiz ki sen hak ile gönderildin.

Doğru yola ileten bütün hidâyet senin hidâyetindir[1263]

Bu beyitte; "يَا خَاتَمَ النُّبَآءِ" denilerek tekili hemzeli olan نَبِيءٌ kelimesinin çoğulu olan النُّبَآءِ kullanılmıştır. **[2/30]**

*****

Bazıları şöyle dedi: "النَّبِيُّ ve النُّبُوَّةُ kelimelerinin her ikisi de hemzeli değildir. Çünkü her ikisi de tıpkı النَّجْوَةُ kelimesinde olduğu gibi النَّبْوَةُ kelimesinden türemiş olup yüksek yer anlamındadır." Bu görüşü savunan şöyle der: "النَّبِيُّ kelimesinin aslı yol demektir.

Bu görüşü savunanlar Katâmî'nin şu beytini delil getirir:[1264]

لَمَّا وَرَدْنَ نَبِيًّا وَاسْتَتَبَّ بِهَا ... مُسْحَنْفِرٌ[1265] كَخُطُوطِ السَّيْحِ مُنْسَحِلُ[1266]

Develer Nebî'ye (Benî Tağlib yurdunda yüksek kum tepelerinin olduğu yere) Geldiğinde onların yürümesi nedeniyle yol bize dümdüz ve apaçık olur

Öyle ki geniş ve uzayıp giden bu yol (develerin sürekli gidip gelmesinden dolayı) Tıpkı dokunmuş abaların/ kaftanların desenleri gibi ve apaçık dümdüzdür

Bu görüşü savunan şöyle der: "الطَّرِيقُ 'yol' Nebî olarak isimlendirilmiştir. Çünkü onun yüksek yer anlamında النَّبْوَةُ kelimesinden türediği apaçık, ayan beyândır." Yine şöyle der: " النَّبِيُّ kelimesini hemzeli okuyan duymadım."

Biz bu konudaki görüşleri daha önce zikrettik ve Allah'ın izniyle konuyla ilgili yeterli açılamaları yaptık.

1263 Bu medhiye *Sîretü İbn Hişam*'da (2/461) yer almaktadır. Türkî, 2/30

1264 Bu beyit Katâmî'nin *Dîvân*'ında (s. 27) geçmektedir. Türkî, 2/31.

1265 مُسْحَنْفِرٌ: "uzayıp giden, geniş olan" mânasındadır. Türkî, 2/31.

1266 مُنْسَحِلٌ: "kabuğu soyulmuş, sıyrılmış, dümdüz olan" mânalarına gelir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, س ح ل 11/328.

Allah Teâlâ'nın {وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ} *"Peygamberleri de haksız yere öldürüyorlardı."*[1267] sözünün anlamı şudur: Onlar Allah kendilerine o peygamberleri öldürme izni olmaksızın Allah'ın peygamberlerini öldürüyorlardı ve onların getirdiği risaletlerini inkâr ediyorlar ve nübüvvetlerini tanımıyorlardı.

7. {ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ} "Bütün bunların sebebi ise, isyan etmek ve aşırı gitmekte oluşlarıydı"

Şanı yüce olan Allah'ın {ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ} *"Bütün bunların sebebi ise, isyan etmek ve aşırı gitmekte oluşlarıydı."* sözünün tefsiri:

a. {ذَٰلِكَ} "Bu(nun sebebi)"

Buradaki {ذَٰلِكَ} sözü âyette geçen birinci {ذَٰلِكَ}'ye cevaptır. Âyetin anlamı: Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri sebebiyle ve Rablerine isyan ederek O'nun çizdiği sınırları aşmaları nedeniyle zillet ve yoksulluk onları kapladı ve onlar, Allah'ın gazabına uğradılar. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah şöyle buyurdu:

{ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا}

"Bütün bunların sebebi ise, isyan etmek ve ... oluşlarıydı."

Bunun anlamı: Bu (ceza) isyanları ve haddi aşmaları nedeniyledir. **[2/31]**

b. (الِاعْتِدَاءُ) "İ'tidâ"

الِاعْتِدَاءُ şanı yüce olan Allah'ın kullarına çizdiği ve onlara uymalarını söylediği sınırın dışına çıkmaktır. Her bir şeyin sınırını aşıp diğerine geçen, sınırını geçtiği şeye karşı haddini aşmıştır. Allah'ın bu sözünün anlamı şudur: Onlara bu yaptığımı (verdiğim cezayı), emrime asi olmaları nedeniyle ve kendilerine yasakladığım sınırı aşmaları nedeniyle yaptım.

1267 Bakara 2/61.

[BAKARA SÛRESİ 62. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

"Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) 'Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır.' (diye hükmedilmiştir)." (Bakara 2/62)

1. {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا} "Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا} *"Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler"* sözünün tefsiri:

a. {الَّذِينَ آمَنُوا} "inananlar"

{الَّذِينَ آمَنُوا} *"inananlar"* sözüne gelince bunlar Resûlullah'ın (sav) Allah'tan kendilerine getirdiği hak olan şeyleri tasdik edenlerdir. Bunlara imanları, daha önce bu kitabımızda geçtiği[1268] ve bizim açıkladığımız üzere; Peygamber'i tasdik etmeleridir.

b. {الَّذِينَ هَادُوا} "Yahudiler"

{الَّذِينَ هَادُوا} *"Yahudiler"* sözüne gelince onlar Yahudilerdir. {هَادُوا} sözünün anlamı, "tevbe ettiler" demektir. Bu anlamda هَادَ الْقَوْمُ يَهُودُونَ هَوْدًا وَهَادَةً "Kavim tevbe etti, tevbe ediyor, tevbe etmek"[1269] denilir. Yine şöyle denilir: Yahudiler {إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ} *"Şüphesiz biz sana tevbe edip durduk."*[1270] sözlerinden dolayı يَهُودَ olarak isimlendirilmiştir.

1268 Bu açıklamalar için bk. Türkî, 1/240.

1269 هَوْدًا وَهَادَة şeklindeki kullanım Şâkir baskısında ve Türkî'nin diğer bazı nüshalarında geçtiği için bu yazım şekli esas alınmıştır. Bk. Türkî, 2/32; Şâkir, 2/143.

1270 A'râf 7/156.

[١٠٩٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: «إِنَّمَا سُمِّيَتِ الْيَهُودُ مِنْ أَجْلِ أَنَّهُمْ قَالُوا: {إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ}»

1094. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Muhakkak ki Yahudiler {إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ} *"Şüphesiz biz sana tevbe edip durduk."*[1271] sözünden dolayı bu isimle isimlendirilmişlerdir."

2. {وَالنَّصَارَى} "Hıristiyanlar"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالنَّصَارَى} *"Hıristiyanlar"* sözünün tefsiri:

{وَالنَّصَارَى} çoğul bir kelime olup tekili نَصْرَانٌ'dür. Tıpkı السَّكَارَى kelimesinin tekilinin سَكْرَانُ ve النَّشَاوَى kelimesinin tekilinin نَشْوَانُ olduğu gibi. Tekil فَعْلَانُ vezninde olan bütün sıfatların çoğulları da böyle olup فَعَالَى vezninde gelir. Ancak Arapların kullanımında yaygın olan النَّصَارَى kelimesinin tekili نَصْرَانِيٌّ'dür. Yine Arapların kullanımından semâ (işitme) yoluyla نَصْرَانِيٌّ kelimesinin sonundaki ي'nin atılarak نَصْرَانُ şeklinde bir kullanım da nakledilmiştir. **[2/32]**

Şâirin[1272] şu sözü böyledir:

تَرَاهُ إِذَا زَارَ الْعَشِيُّ مُحَنِّفًا ... وَيُضْحِي لَدَيْهِ وَهُوَ نَصْرَانُ شَامِسُ

Akşam olduğunda onu (Allah'a) ibadete yönelmiş görürsün
Kuşluk vaktinde ise o, başkaldıran bir Nasranî oluverir[1376]

Arapların نَصْرَانُ kelimesini نَصْرَانَةُ şeklinde müennes olarak okuduğu nakledilmiştir.

1271 A'râf 7/156.

1272 Bu şâir Ebü'l-Ahzer el-Himmânî'dir. Bu beyit Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ında (3/256) ve İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*'da ف ن ح geçmektedir. Türkî, 2/33.

1273 Bu beyt İbnü'l-Enbârî'nin *el-Ezdâd* isimli eserinde (s. 181) yer aldığı gibi Ebû Hayyân da bunu *el-Bahru'l-Muhît* isimli eserinde (1/238) Taberî'den nakletmiştir. Bk. Türkî, 2/33.

Şâir şöyle der:

فَكِلْتَاهُمَا خَرَّتْ وَأَسْجَدَ رَأْسُهَا ... كَمَا سَجَدَتْ نَصْرَانَةُ لَمْ تَحَنَّفِ

Develelerin her ikisi de (yorgunluktan) yıkılıp başını eğdi
Tıpkı (duasında) bir tarafa meyletmeyen
Hıristiyanın başını önüne eğmesi gibi[1377]

Yine Arapların النَّصَارَى anlamında çoğul olarak أَنْصَارٌ şeklindeki kullanımları da onlardan nakledilmiştir.

Şâir (bu kullanımı içeren beyitlerinde) şöyle dedi:

لَمَّا رَأَيْتُ نَبَطًا أَنْصَارًا

شَمَّرْتُ عَنْ رُكْبَتِي الْإِزَارَا

كُنْتُ لَهُمْ مِنَ النَّصَارَى جَارَا

Birbirlerine yardım eden Nebatlıları görünce
Dizlerimin üzerine elbisemi sıvadım
Onları Hıristiyanlara karşı himaye ettim[1378]

Naklettiğim bu beyitler Hıristiyanların نَصَارَى diye isimlendirilmesinin onların birbirlerine yardımından ve kendi aralarındaki yardımlaşmalarından dolayı olduğuna delildir. Şöyle de denilmiştir: "Onlar نَاصِرَةٌ denilen yere yerleşmelerinden dolayı نَصَارَى diye isimlendirilmişlerdir." **[2/33]**

[١٠٩٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «النَّصَارَى إِنَّمَا سَمُّوا نَصَارَى مِنْ أَجْلِ أَنَّهُمْ نَزَلُوا أَرْضًا يُقَالُ لَهَا نَاصِرَةٌ.»

1274 Türkî baskısında beytin sadece نَصْرَانَةُ لَمْ تَحَنَّفِ kısmına yer verilirken yine Türkî'nin esas aldığı Halebî baskısında ve Ahmed Muhammed Şâkir bizim yukarıda yer verdiğimiz tam haline yer vermiş olup biz de bu iki nüshadaki gibi tamamına yer vermeyi uygun bulduk. Bk. Türkî, 2/33; Şâkir, 2/144.

1275 Beyitler için bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/44; İbnü'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/79. Türkî, 2/33.

1095. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Hıristiyanlar نَاصِرَةٌ denilen yere yerleşmelerinden dolayı نَصَارَى diye isimlendirilmişlerdir."[1276]

Diğerleri ise onlara İsa'nın (as), {مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ} *"Allah yolunda yardımcılarım kimdir?"*[1277] sözünden dolayı نَصَارَى denildiğini söylemiştir.

İbn Abbas'tan pek de muteber olmayan bir tarikten rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: "Hıristiyanlar نَصَارَى diye isimlendirildi. Çünkü İsa b. Meryem'in köyü نَاصِرَةٌ diye isimlendiriliyordu ve onun ashabı da النَّاصِرِيِّينَ olarak isimlendiriliyordu. İsa'ya da النَّاصِرِيُّ deniliyordu."

[١٠٩٦] حُدِّثْتُ بِذَلِكَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ.

1096. Bu rivayet bana, Hişâm b. Muhammed, onun babası da Ebî Sâlih tarikiyle İbn Abbas'tan nakledilmiştir.[1278]

[١٠٩٧] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «إِنَّمَا سُمُّوا نَصَارَى لِأَنَّهُمْ كَانُوا بِقَرْيَةٍ يُقَالُ لَهَا نَاصِرَةٌ يَنْزِلُهَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ، فَهُوَ اسْمٌ تَسَمَّوْا بِهِ وَلَمْ يُؤْمَرُوا بِهِ.»

1097. Bişr'in bize Yezîd, Saîd tarikiyle naklettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Onlar نَصَارَى diye isimlendirildiler. Çünkü onlar نَاصِرَةٌ diye isimlendirilen bir beldede yaşıyorlardı ve İsa b. Meryem de oraya yerleşmişti. O bu şekilde adlandırıldıkları bir isimdi ancak onlar bununla emrolunmamışlardı."[1279]

[١٠٩٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى} قَالَ: تَسَمَّوْا بِقَرْيَةٍ يُقَالُ لَهَا نَاصِرَةٌ، كَانَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَنْزِلُهَا.»

1098. Hasan b. Yahya'nın bize, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى}

1276 İbn Kesîr, *Tefsîr,* 1/174. Türkî, 2/33.
1277 Âl-i İmrân 3/52.
1278 İbn Sa'd (1/53, 54) seneddeki Hişâm b. Muhammed'den uzunca nakletmiştir. Türkî, 2/34.
1279 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/75) Taberî'ye nispetle nakletmiştir. Türkî, 2/34.

"*'Şüphesiz ki biz Hıristiyanız' diyenler*"[1280] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar نَاصِرَةٌ denilen bir beldenin ismiyle isimlendirilmişlerdir. İsa b. Meryem de oraya yerleşmişti."[1281]

3. {وَالصَّابِئِينَ} "Sâbiîler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالصَّابِئِينَ} "*Sâbiîler*" sözünün tefsiri:

صَابِئٌ, الصَّابِئُونَ kelimesinin çoğulu olup, "kendi dini dışında yeni bir din edinen" kimse olup, Müslümanken kendi dininden dönen mürted gibidir. Bir dinden çıkıp başka bir dine giren herkes Araplar tarafından صَابِئًا diye isimlendirilirdi. Bu anlamda صَبَأَ فُلَانٌ "falan dinden çıktı" denilir ve fiilin, şimdiki zaman ve mastar formları da صَبَأَ -يَصْبَأُ şeklinde gelir. Yıldızlar doğduğunda صَبَأَتِ النُّجُومُ denildiği gibi bir kimse ortaya çıkıp geldiğinde "Falan şuradan şöyle şöyle bize göründü/geldi صَبَأَ عَلَيْنَا فُلَانٌ مِنْ مَوْضِعِ كَذَا وَكَذَا" denilir. **[2/34]**

Müfessirler, din mensuplarından bu ismin kimlere verildiği konusunda ihtilaf ettiler.

1- Bazıları şöyle dediler: "Bu isim bir dinden çıkıp başka bir dine girenlere verilir.

2- Bazıları da şöyle dedi: "Allah'ın bu isimle kastettiği; dini olmayan topluluklardır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٠٩٩-١١٠٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ،[1282] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الصَّابِئُونَ لَيْسُوا بِيَهُودَ وَلَا نَصَارَى وَلَا دِينَ لَهُمْ.»

1280 Mâide 5/82.

1281 Abdürrezzâk, *Tefsîr,* 1/187. Türkî, 2/34.

1282 Bu rivayet, bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Ahmed Muhammed Şâkir baskısında dipnot işareti olan yere kadar ayrı bir rivayet olarak 1099 rakamıyla numaralandırılmış olup devamındaki kısım ise 1100 sıra numarası ile aktarılmıştır. Ancak 1099 numaralı rivayet sadece senedden oluştuğundan bizim burada esas aldığımız ve ikisini tek bir rivayet olarak nakleden Türkî (2/35) baskısı daha isabetli görünmektedir. O nedenle bu tercih edilmiştir. Nitekim Taberî'nin diğer baskıları olan Abdülhamîd, 1/485 (1097. rivayet) ve Medkûr 1/444 (1099. rivayet) baskılarında da bizim tercih ettiğimiz şekilde yer almıştır. Biz söz

1099-1100. Muhammed b. Beşşâr bize, Abdurrahman b. Mehdî; Hasan b. Yahya, Abdürezzâk ve bütün hepsi Süfyân tarikiyle Leys'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Sâbiîler ne Yahudi ne de Hıristiyandır. Onların dini yoktur."[1283]

[١١٠١] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا سُفْيَانُ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ أَرْطَأَةَ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ أَبِي بَزَّةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1101. Muhammed b. Beşşâr bize, Abdurrahman, Süfyân, Haccâc b. Ertât, Kâsım b. Ebî Bezze tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki hadisin aynısını rivayet etmiştir.

[١١٠٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثنا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الصَّابِئُونَ بَيْنَ الْمَجُوسِ وَالْيَهُودِ لَا تُؤْكَلُ ذَبَائِحُهُمْ وَلَا تُنْكَحُ نِسَاؤُهُمْ.»

1102. Bize İbn Humeyd, Hakkâm, Anbese tarikiyle Haccâc'dan rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Sâbiîler, Mecûsîler ve Yahudiler arasında bir konumda olup onların kestikleri yenmez, kadınları da nikâhlanmaz."[1284]

[١١٠٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثنا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ حَجَّاجٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، مِثْلَ ذَلِكَ.

1103. Bize İbn Humeyd, Hakkâm, Anbese, Haccâc, Katâde tarikiyle Hasan'dan yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.[1285]

---

konusu bu rivayeti tek rivayet olarak burada yer vermiş olsak da rivayetlerin numaralarının Şâkir baskısı ile uyumlu olarak devam etmesi için söz konusu bu rivayet 1099 ve 1100 numaralarını verdik.

1283 Rivayeti Mücâhid, *Tefsîr*'inde (s. 204), Abdürrezzâk, *Tefsîr*'inde (1/47) ve İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/127) Vekî' tarikiyle Süfyân'dan nakletmişlerdir. Türkî, 2/35.

1284 Bk. Kurtubî, *Tefsîr*, 1/434.

1285 Bk. Kurtubî, *Tefsîr*, 1/434.

[١١٠٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثنا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ: «الصَّابِئِينَ بَيْنَ الْيَهُودِ وَالْمَجُوسِ لَا دِينَ لَهُمْ.»

1104. Bize Muhammed b. Amr, Âsım tarikiyle İsa'dan rivayet ettiğine göre İbn Ebî Necîh şöyle demiştir: "Sâbiîler, Yahudilerle Mecûsîler arasında bir konumdadırlar. Onların dinleri yoktur."[1286]

[١١٠٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ .

1105. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir. **[2/35]**

[١١٠٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ مُجَاهِدٌ: «الصَّابِئِينَ بَيْنَ الْمَجُوسِ وَالْيَهُودِ، لَا دِينَ لَهُمْ»، قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: «الصَّابِئِينَ زَعَمُوا أَنَّهَا قَبِيلَةٌ مِنْ نَحْوِ السَّوَادِ لَيْسُوا بِمَجُوسَ وَلَا يَهُودَ وَلَا نَصَارَى» قَالَ: «قَدْ سَمِعْنَا ذَلِكَ، وَقَدْ قَالَ الْمُشْرِكُونَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَدْ صَبَأَ.»

1106. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Sâbiîler, Yahudilerle Mecûsîler arasında bir konumdadırlar. Onların dinleri yoktur."

İbn Cüreyc dedi ki: "Atâ'ya;

'Sâbiîlerin, ne Mecûsî, ne Yahudi ne de Hıristiyan oldukları, onların Irak bölgesinde yaşayan bir kabile oldukları ileri sürülmektedir.' dedim. O da;

'Bunu biz de işittik. Müşrikler, Peygamber'e (sav); 'O atalarının dininden çıktı.' demişlerdir.' dedi."[1287]

[١١٠٧] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: فِي قَوْلِهِ: «{وَالصَّابِئِينَ} قَالَ: الصَّابِئُونَ: دِينٌ مِنَ الْأَدْيَانِ، كَانُوا بِجَزِيرَةِ الْمَوْصِلِ يَقُولُونَ:

1286 Bk. Kurtubî, *Tefsîr,* 1/434.

1287 Bu rivayeti İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde (1/127) muallak olarak rivayet etmiştir.

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَلَيْسَ لَهُمْ عَمَلٌ وَلَا كِتَابٌ وَلَا نَبِيٌّ إِلَّا قَوْلَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. قَالَ: وَلَمْ يُؤْمِنُوا بِرَسُولِ اللَّهِ، فَمِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَانَ الْمُشْرِكُونَ يَقُولُونَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ: هَؤُلَاءِ الصَّابِئُونَ. يُشَبِّهُونَهُمْ بِهِمْ.»

1107. Bana Yunus b. Abdila'lâ tarikiyle İbn Vehb'den rivayet edildiğine göre İbn Zeyd; Allah Teâlâ'nın {وَالصَّابِئِينَ} *"Sâbiîler"*[1288] sözü hakkında şöyle demiştir: "Sâbiîler, dinlerden bir dindir. Onlar Musul bölgesinde yaşıyorlardı. 'Lâ ilâhe illallah' derlerdi. Ne ibadetleri ne kitapları ne de peygamberleri vardı. Ancak Allah'ın varlığını ve birliğini kabul ederlerdi."

İbn Zeyd dedi ki: "Allah'ın Peygamber'ine de inanmazlardı. Bundan dolayı müşriklerden idiler. Bundan dolayı müşrikler, Peygamber'e (sav) ve ashabına; 'Bunlar Sâbiîdirler' diyorlardı. Yani (onlar gibi 'Lâ ilâhe illallah' dedikleri için) onları Sâbiîlere benzetiyorlardı."[1289]

3- Diğerleri de şöyle demiştir: "Sâbiîler meleklere ibadet eden ve kıbleye doğru namaz kılan kimselerdir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١١٠٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثنا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنِي زِيَادٌ: «أَنَّ الصَّابِئِينَ، يُصَلُّونَ إِلَى الْقِبْلَةِ وَيُصَلُّونَ الْخَمْسَ. قَالَ: فَأَرَادَ أَنْ يَضَعَ عَنْهُمُ الْجِزْيَةَ. قَالَ: فَخَبَّرَ بَعْدُ أَنَّهُمْ يَعْبُدُونَ الْمَلَائِكَةَ.»[٢/٣٦]

1108. Bize Muhammed b. Abdila'lâ, Mu'temir b. Süleyman babası tarikiyle Hasan'dan rivayet ettiğine göre Ziyâd şöyle demiştir: "Sâbiîler, kıbleye doğru beş vakit namaz kılıyorlardı. Ziyâd onlardan cizyeyi kaldırmak istediğini söyledi ve daha sonra onların meleklere ibadet ettiklerini haber verdi." **[2/36]**

[١١٠٩] وَحَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلَهُ: {وَالصَّابِئِينَ} قَالَ: الصَّابِئُونَ قَوْمٌ يَعْبُدُونَ الْمَلَائِكَةَ، وَيُصَلُّونَ إِلَى الْقِبْلَةِ، وَيَقْرَءُونَ الزَّبُورَ.»

1288 Bakara 2/62.

1289 İbn Kesîr *Tefsîr*'inde (1/149) seneddeki İbn Vehb'den rivayet etmiştir. Türkî, 2/36.

1109. Bişr bize, Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde: "Allah Teâlâ'nın {وَالصَّابِئِينَ} sözü hakkında şöyle demiştir: Sâbiîler, meleklere ibadet eden kıbleye doğru namaz kılan ve Zebûr'u okuyan bir kavimdir."[1290]

[١١١٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمُ، ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: «الصَّابِئُونَ فِرْقَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ يَقْرَءُونَ الزَّبُورَ.» قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ: وَبَلَغَنِي أَيْضًا أَنَّ الصَّابِئِينَ قَوْمٌ يَعْبُدُونَ الْمَلَائِكَةَ، وَيَقْرَءُونَ الزَّبُورَ، وَيُصَلُّونَ إِلَى الْقِبْلَةِ.»

1110. Bana Müsennâ'nın Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-'Âliye şöyle demiştir: "Sâbiîler, Ehl-i Kitap'tan Zebûr'u okuyan bir gruptur."

Ebû Ca'fer er-Râzî dedi ki: "Aynı şekilde bana Sâbiîlerin meleklere ibadet eden, Zebûr'u okuyan ve kıbleye doğru namaz kılan kimseler oldukları nakledildi."[1291]

4- Diğerleri ise şöyle demiştir: "Onlar bilakis Ehl-i Kitap'tan bir gruptur."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١١١١] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: سُئِلَ السُّدِّيُّ عَنِ الصَّابِئِينَ، فَقَالَ: «هُمْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ.»

1111. Bize Süfyân b. Vekî', babası tarikiyle Süfyân'dan rivayet etiğine göre Süddî'ye Sâbiîler hakkında soruldu, o da şöyle dedi: "Onlar Ehl-i Kitap'tan bir topluluktur."[1292]

1290 İbn Kesîr *Tefsîr*'inde (1/149) Saîd ve Katâde'den rivayet etmiştir. Rivayet Hac sûresi 17. Âyetin tefsirinde Ma'mer, Katâde tarikiyle daha uzun bir şekilde gelecektir. Türkî, 2/37.

1291 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/127, 128) seneddeki Âdem'den nakletmiştir. Türkî, 2/37.

1292 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/127), Esbât, Süddî tarikinden nakletmiş, Suyûtî de *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da 1/75, Vekî'e nispet etmiştir. Türkî, 2/37.

4. {مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} "Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır (diye hükmedilmiştir)."

Şanı yüce olan Allah'ın {مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} *"Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır" (diye hükmedilmiştir)"* sözünün tefsiri:

a. {مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse (için)"

Şanı yüce olan Allah'ın {مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse"* sözünün anlamı: "Yani Allah'ı tasdik ve ölümden sonra kıyamet günü yeniden dirilmeyi ikrar eden kimseler" demektir.

b. {وَعَمِلَ صَالِحًا} "Salih Amel"

{وَعَمِلَ صَالِحًا} *"salih amel"* yani "Allah'a itaat etti" demektir.

c. {فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ} "Rableri Katında Mükâfat Vardır"

{فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ} *"Rableri katında mükâfat vardır."* sözüyle ise "Yaptıkları salih amellerin sevabı Allah katındadır." mânasını kastetmektedir.

Eğer birisi; "Allah'ın {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ} *'Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîler...'*[1293] sözünün tamamı neredir?" derse ona şöyle cevap verilir:

Allah'ın sözünün tamamı {مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse (için)"*[1294] cümlesidir. Çünkü bunun anlamı şöyledir: Onlar, Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimselerdir. مِنْهُمْ ifadesini sözün terk edilen şeye delâlet etmesi nedeniyle ve söylenileni tekrar etmekten kaçınmak için zikretmedi.

1293 Bakara 2/62.
1294 Bakara 2/62.

Bu kimse "Bu sözün anlamı nedir?" derse ona şöyle cevap verilir:

Bu sözün anlamı şudur:

{مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ}

"Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır."[1295]

Eğer "Mümin nasıl iman eder?" derse ona şöyle cevap verilir:

Müminin mânası, senin zannettiğin üzere tıpkı Yahudilerin ve Hıristiyanların iman etmeleri gibi bir dinden diğerine intikal etmek değildir. -Her ne kadar bununla Ehl-i Kitap'tan İsa (as) ve onun getirdiklerine inanmalarıyla beraber Muhammed'e (sav) ulaştıklarında da ona iman edip onu tasdik edenler kastedilse de İsa'nın ve getirdiklerinin müminleri olan bu kimselere Muhammed'e (sav) ulaştıkları zaman; "Muhammed'e ve getirdiklerine iman edin." denilir.- Ancak müminin imanının mânası bu bağlamda onda sebat etmesi, onu terk etmesi ise değiştirmesidir. **[2/38]**

Yahudi, Hıristiyan ve Sâbiîlerin imanına gelince Muhammed'i (sav) ve getirdiklerini tasdik etmektir. Bunlardan kim Hz. Muhammed'e ve getirdiklerine ve âhirete gününe inanır ve salih amel işlerse ve ölünceye kadar bunları değiştirmezse onun yaptığı amelin sevabı ve ecri şanı yüce olan Allah'ın âyette ifade ettiği gibi Rabbinin yanındadır.

Bir kimse: "مَنْ lafzı tek kişi için olduğu ve onunla birlikte kullanılan fiil de آمَنَ tekil olduğu halde nasıl (çoğul olarak) {فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ} *'Rableri katında onlara mükâfat vardır'*[1296] denildi" dese ona şöyle cevap verilir:

Âyette geçen مَنْ lafzı her ne kadar tekil bir fiil ile gelse de onun tekil, ikil (tesniye) ve çoğul (cemî'), müzekker (eril) ve müennes (dişil) mânaları vardır. Çünkü bu kelime bütün bu durumlarda tek bir biçimde ve sûrette (yazım biçimi ve şekli) yazılır ve değişmez. Araplar her ne kadar lafzen çoğul mânasında olsa da onunla fiili tekil kullanır. Aynı şekilde onunla fiili çoğul mânasında da kullanırlar. Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi:

1295 Bakara 2/62.
1296 Bakara 2/62.

{وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ
وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ}

"Onlardan sana kulak verenler de vardır. Fakat sağırlara, hele akılları da ermiyorsa, sen mi işittireceksin? İçlerinden sana bakanlar da vardır. Fakat (kalp gözleri görmeyen bu) körlere, sen mi doğru yolu göstereceksin?"[1297]

Birinci âyette مَنْ ile gelen fiili çoğul, ikinci âyette de tekil yaptı. Çünkü o tek bir lafızdadır. (Yani aynı lafız hem çoğul hem de tekil olarak kullanılmıştır.)

Tıpkı şâirin şu sözünde olduğu gibi:[1298]

أَلِمَّا بِسَلْمَى عَنْكُمَا إِنْ عَرَضْتُمَا ... وَقُولَا لَهَا عُوجِي عَلَى مَنْ تَخَلَّفُوا

Selma'yı ziyarete gidip onu görürseniz
Ona deyin ki: Geride kalan o kimselere sen de geri dön

Şâir تَخَلَّفُوا diyerek çoğul kullandığı gibi مَنْ edatını الَّذِينَ "ki onlar" anlamında çoğul yaptı. **[2/39]**

Ferezdak, *Dîvân*'ında şöyle dedi:

تَعَالَ فَإِنْ عَاهَدْتَنِي لَا تَخُونُنِي ... نَكُنْ مِثْلَ مَنْ يَا ذِئْبُ يَصْطَحِبَانِ

Eğer bana hainlik etmemek üzere söz veriyorsan gel
Seninle biz arkadaşlık eden iki kişi gibi olalım ey kurt![1402]

Ferezdak يَصْطَحِبَانِ kelimesini مَنْ'in tesniye mânası içermesi nedeniyle tesniye olarak kullanmıştır. Allah Teâlâ'nın şu sözü de böyledir:

1297 Yûnus 10/42-43.

1298 Beyit İmruü'l-Kays'a ait olup onun *Dîvân*'ında (s. 324) bir kasidede geçmektedir. Aynı şekilde beytin Kinde kabilesinden bir kişiye ait olduğu da söylenir. Türkî, 2/39.

1299 Beyit Ferezdak'ın *Dîvân*'ında (s. 870) geçmektedir. Türkî, 2/39.

{مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ}

"Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır."[1300]

آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا sözünü مَنْ edatından dolayı tekil yaptı. {فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ} *"Rableri katında onlara mükâfat vardır."*[1301] sözünde de yine مَنْ edatının çoğul anlamı olduğu için onları çoğul olarak zikretti.

d. {وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} "Onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır (diye hükmedilmiştir)"

{وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} *"Onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır (diye hükmedilmiştir)"* sözüne gelince... Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmiştir:

Onlar kendilerine ulaşan kıyametin dehşetinden korkmayacaklar, Allah'ın sevaplarına karşılık kendilerine hazırladığı şeyleri ve katında var ettiği nimetleri gördüklerinde dünya ve onun yaşantısından geride bıraktıkları şeyler için üzülmeyeceklerdir. **[2/40]**

5. Nüzûl Sebebi

{مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ} "Allah'a inanan" sözüyle Ehl-i Kitab'ın Peygamber'e (sav) ulaşıp da ona iman eden müminlerin kastedildiğini söyleyenlerden gelen rivayetler:

[١١١٢] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا} الْآيَةُ، قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي أَصْحَابِ سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ، وَكَانَ سَلْمَانُ مِنْ جُنْدَيسَابُورَ، وَكَانَ مِنْ أَشْرَافِهِمْ، وَكَانَ ابْنُ الْمَلِكِ صَدِيقًا لَهُ مُؤَاخِيًا، لَا يَقْضِي وَاحِدٌ مِنْهُمْ أَمْرًا دُونَ صَاحِبِهِ، وَكَانَا يَرْكَبَانِ إِلَى الصَّيْدِ جَمِيعًا. فَبَيْنَمَا هُمَا فِي الصَّيْدِ إِذْ رُفِعَ لَهُمَا بَيْتٌ مِنْ عَبَاءٍ، فَأَتَيَاهُ فَإِذَا هُمَا فِيهِ بِرَجُلٍ بَيْنَ يَدَيْهِ مُصْحَفٌ يَقْرَأُ فِيهِ وَهُوَ يَبْكِي، فَسَأَلَاهُ مَا هَذَا، فَقَالَ: الَّذِي يُرِيدُ أَنْ يَعْلَمَ هَذَا لَا

1300 Bakara 2/62.
1301 Bakara 2/62.

يَقِفُ مَوْقِفَكُمَا، فَإِنْ كُنْتُمَا تُرِيدَانِ أَنْ تَعْلَمَا مَا فِيهِ فَانْزِلَا حَتَّى أُعَلِّمَكُمَا، فَنَزَلَا إِلَيْهِ، فَقَالَ لَهُمَا: هَذَا كِتَابٌ جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ، أَمَرَ فِيهِ بِطَاعَتِهِ، وَنَهَى عَنْ مَعْصِيَتِهِ، فِيهِ: أَنْ لَا تَزْنِيَ، وَلَا تَسْرِقَ، وَلَا تَأْخُذَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ. فَقَصَّ عَلَيْهِمَا مَا فِيهِ، وَهُوَ الْإِنْجِيلُ الَّذِي أَنْزَلَهُ اللَّهُ عَلَى عِيسَى. فَوَقَعَ فِي قُلُوبِهِمَا وَتَابَعَاهُ فَأَسْلَمَا، وَقَالَ لَهُمَا: إِنَّ ذَبِيحَةَ قَوْمِكُمَا عَلَيْكُمَا حَرَامٌ، فَلَمْ يَزَالَا مَعَهُ كَذَلِكَ يَتَعَلَّمَانِ مِنْهُ، حَتَّى كَانَ عِيدٌ لِلْمَلِكِ، فَجَعَلَ طَعَامًا، ثُمَّ جَمَعَ النَّاسَ وَالْأَشْرَافَ، وَأَرْسَلَ إِلَى ابْنِ الْمَلِكِ فَدَعَاهُ إِلَى صَنِيعِهِ لِيَأْكُلَ مَعَ النَّاسِ، فَأَبَى الْفَتَى وَقَالَ: إِنِّي عَنْكَ مَشْغُولٌ، فَكُلْ أَنْتَ وَأَصْحَابُكَ، فَلَمَّا أَكْثَرَ عَلَيْهِ مِنَ الرُّسُلِ، أَخْبَرَهُمْ أَنَّهُ لَا يَأْكُلُ مِنْ طَعَامِهِمْ، فَبَعَثَ الْمَلِكُ إِلَى ابْنِهِ، فَدَعَاهُ وَقَالَ: مَا أَمْرُكَ هَذَا؟ قَالَ: إِنَّا لَا نَأْكُلُ مِنْ ذَبَائِحِكُمْ، إِنَّكُمْ كُفَّارٌ لَيْسَ تَحِلُّ ذَبَائِحُكُمْ، فَقَالَ لَهُ الْمَلِكُ: مَنْ أَمَرَكَ بِهَذَا؟ فَأَخْبَرَهُ أَنَّ الرَّاهِبَ أَمَرَهُ بِذَلِكَ، فَدَعَا الرَّاهِبَ فَقَالَ: مَاذَا يَقُولُ ابْنِي؟ قَالَ: صَدَقَ ابْنُكَ، قَالَ لَهُ: لَوْلَا أَنَّ الدَّمَ فِينَا عَظِيمٌ لَقَتَلْتُكَ، وَلَكِنِ اخْرُجْ مِنْ أَرْضِنَا، فَأَجَّلَهُ أَجَلًا. فَقَالَ سَلْمَانُ: فَقُمْنَا نَبْكِي عَلَيْهِ، فَقَالَ لَهُمَا: إِنْ كُنْتُمَا صَادِقَيْنِ، فَإِنَّا فِي بَيْعَةٍ بِالْمَوْصِلِ مَعَ سِتِّينَ رَجُلًا نَعْبُدُ اللَّهَ فِيهَا، فَأْتُونَا فِيهَا. فَخَرَجَ الرَّاهِبُ، وَبَقِيَ سَلْمَانُ وَابْنُ الْمَلِكِ؛ فَجَعَلَ يَقُولُ لِابْنِ الْمَلِكِ: انْطَلِقْ بِنَا، وَابْنُ الْمَلِكِ يَقُولُ: نَعَمْ، وَجَعَلَ ابْنُ الْمَلِكِ يَبِيعُ مَتَاعَهُ يُرِيدُ الْجِهَازَ. فَلَمَّا أَبْطَأَ عَلَى سَلْمَانَ، خَرَجَ سَلْمَانُ حَتَّى أَتَاهُمْ، فَنَزَلَ عَلَى صَاحِبِهِ وَهُوَ رَبُّ الْبَيْعَةِ، وَكَانَ أَهْلُ تِلْكَ الْبَيْعَةِ مِنْ أَفْضَلِ الرُّهْبَانِ، فَكَانَ سَلْمَانُ مَعَهُمْ يَجْتَهِدُ فِي الْعِبَادَةِ، وَيُتْعِبُ نَفْسَهُ، فَقَالَ لَهُ الشَّيْخُ: إِنَّكَ غُلَامٌ حَدَثٌ تَتَكَلَّفُ مِنَ الْعِبَادَةِ مَا لَا تُطِيقُ، وَأَنَا خَائِفٌ أَنْ تَفْتُرَ وَتَعْجِزَ، فَارْفُقْ بِنَفْسِكَ وَخَفِّفْ عَلَيْهَا. فَقَالَ لَهُ سَلْمَانُ: أَرَأَيْتَ الَّذِي تَأْمُرُنِي بِهِ أَهُوَ أَفْضَلُ، أَوِ الَّذِي أَصْنَعُ؟ قَالَ: بَلِ الَّذِي تَصْنَعُ؟ قَالَ: فَخَلِّ عَنِّي. ثُمَّ إِنَّ صَاحِبَ الْبَيْعَةِ دَعَاهُ فَقَالَ: أَتَعْلَمُ أَنَّ هَذِهِ الْبَيْعَةَ لِي، وَأَنَا أَحَقُّ النَّاسِ بِهَا، وَلَوْ شِئْتُ أَنْ أُخْرِجَ هَؤُلَاءِ مِنْهَا لَفَعَلْتُ؟ وَلَكِنِّي رَجُلٌ أَضْعَفُ عَنْ عِبَادَةِ هَؤُلَاءِ، وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أَتَحَوَّلَ مِنْ هَذِهِ الْبَيْعَةِ إِلَى بَيْعَةٍ أُخْرَى هُمْ أَهْوَنُ عِبَادَةً مِنْ هَؤُلَاءِ، فَإِنْ شِئْتَ أَنْ تُقِيمَ هَهُنَا فَأَقِمْ، وَإِنْ شِئْتَ أَنْ تَنْطَلِقَ مَعِي فَانْطَلِقْ. قَالَ لَهُ سَلْمَانُ: أَيُّ الْبَيْعَتَيْنِ

أَفْضَلُ أَهْلًا؟ قَالَ: هَذِهِ. قَالَ سَلْمَانُ: فَأَنَا أَكُونُ فِي هَذِهِ. فَأَقَامَ سَلْمَانُ بِهَا وَأَوْصَى صَاحِبَ الْبَيْعَةِ عَالِمَ الْبَيْعَةِ بِسَلْمَانَ، فَكَانَ سَلْمَانُ يَتَعَبَّدُ مَعَهُمْ. ثُمَّ إِنَّ الشَّيْخَ الْعَالِمَ أَرَادَ أَنْ يَأْتِيَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ، فَقَالَ لِسَلْمَانَ: إِنْ أَرَدْتَ أَنْ تَنْطَلِقَ مَعِي فَانْطَلِقْ، وَإِنْ شِئْتَ أَنْ تُقِيمَ فَأَقِمْ. فَقَالَ لَهُ سَلْمَانُ: أَيُّهُمَا أَفْضَلُ أَنْطَلِقُ مَعَكَ أَمْ أُقِيمُ؟ قَالَ: لَا بَلْ تَنْطَلِقُ مَعِي. فَانْطَلَقَ مَعَهُ فَمَرُّوا بِمُقْعَدٍ عَلَى ظَهْرِ الطَّرِيقِ مُلْقًى، فَلَمَّا رَآهُمَا نَادَى: يَا سَيِّدَ الرُّهْبَانِ ارْحَمْنِي يَرْحَمُكَ اللَّهُ، فَلَمْ يُكَلِّمْهُ، وَلَمْ يَنْظُرْ إِلَيْهِ، وَانْطَلَقَا حَتَّى أَتَيَا بَيْتَ الْمَقْدِسِ، فَقَالَ الشَّيْخُ لِسَلْمَانَ: اخْرُجْ فَاطْلُبِ الْعِلْمَ فَإِنَّهُ يَحْضُرُ هَذَا الْمَسْجِدَ عُلَمَاءُ أَهْلِ الْأَرْضِ. فَخَرَجَ سَلْمَانُ يَسْمَعُ مِنْهُمْ، فَرَجَعَ يَوْمًا حَزِينًا، فَقَالَ لَهُ الشَّيْخُ: مَا لَكَ يَا سَلْمَانُ؟ قَالَ: أَرَى الْخَيْرَ كُلَّهُ قَدْ ذَهَبَ بِهِ مَنْ كَانَ قَبْلَنَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَأَتْبَاعِهِمْ، فَقَالَ لَهُ الشَّيْخُ: يَا سَلْمَانُ لَا تَحْزَنْ، فَإِنَّهُ قَدْ بَقِيَ نَبِيٌّ لَيْسَ مِنْ نَبِيٍّ بِأَفْضَلَ تَبَعًا مِنْهُ وَهَذَا زَمَانُهُ الَّذِي يَخْرُجُ فِيهِ، وَلَا أُرَانِي أُدْرِكُهُ، وَأَمَّا أَنْتَ فَشَابٌّ لَعَلَّكَ أَنْ تُدْرِكَهُ، وَهُوَ يَخْرُجُ فِي أَرْضِ الْعَرَبِ، فَإِنْ أَدْرَكْتَهُ فَآمِنْ بِهِ وَاتَّبِعْهُ. فَقَالَ لَهُ سَلْمَانُ: فَأَخْبِرْنِي عَنْ عَلَامَتِهِ بِشَيْءٍ. قَالَ: نَعَمْ، هُوَ مَخْتُومٌ فِي ظَهْرِهِ بِخَاتَمِ النُّبُوَّةِ، وَهُوَ يَأْكُلُ الْهَدِيَّةَ وَلَا يَأْكُلُ الصَّدَقَةَ. ثُمَّ رَجَعَا حَتَّى بَلَغَا مَكَانَ الْمُقْعَدِ، فَنَادَاهُمَا فَقَالَ: يَا سَيِّدَ الرُّهْبَانِ ارْحَمْنِي يَرْحَمُكَ اللَّهُ، فَعَطَفَ إِلَيْهِ حِمَارَهُ، فَأَخَذَ بِيَدِهِ فَرَفَعَهُ، فَضَرَبَ بِهِ الْأَرْضَ وَدَعَا لَهُ، وَقَالَ: قُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ، فَقَامَ صَحِيحًا يَشْتَدُّ، فَجَعَلَ سَلْمَانُ يَتَعَجَّبُ وَهُوَ يَنْظُرُ إِلَيْهِ يَشْتَدُّ. وَسَارَ الرَّاهِبُ فَتَغَيَّبَ عَنْ سَلْمَانَ وَلَا يَعْلَمُ سَلْمَانُ. ثُمَّ إِنَّ سَلْمَانَ فَزِعَ فَطَلَبَ الرَّاهِبَ، فَلَقِيَهُ رَجُلَانِ مِنَ الْعَرَبِ مِنْ كَلْبٍ فَسَأَلَهُمَا: هَلْ رَأَيْتُمَا الرَّاهِبَ؟ فَأَنَاخَ أَحَدُهُمَا رَاحِلَتَهُ، قَالَ: نَعَمْ رَاعِي الصِّرْمَةِ هَذَا، فَحَمَلَهُ فَانْطَلَقَ بِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ. قَالَ سَلْمَانُ: فَأَصَابَنِي مِنَ الْحُزْنِ شَيْءٌ لَمْ يُصِبْنِي مِثْلُهُ قَطُّ. فَاشْتَرَتْهُ امْرَأَةٌ مِنْ جُهَيْنَةَ فَكَانَ يَرْعَى عَلَيْهَا هُوَ وَغُلَامٌ لَهَا يَتَرَاوَحَانِ الْغَنَمَ هَذَا يَوْمًا وَهَذَا يَوْمًا، فَكَانَ سَلْمَانُ يَجْمَعُ الدَّرَاهِمَ يَنْتَظِرُ خُرُوجَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَبَيْنَا هُوَ يَوْمًا يَرْعَى، إِذْ أَتَاهُ صَاحِبُهُ الَّذِي يَعْقُبُهُ، فَقَالَ: أَشَعَرْتَ أَنَّهُ قَدْ قَدِمَ الْيَوْمَ الْمَدِينَةَ رَجُلٌ يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ؟ فَقَالَ لَهُ سَلْمَانُ: أَقِمْ فِي الْغَنَمِ حَتَّى آتِيَكَ. فَهَبَطَ سَلْمَانُ إِلَى الْمَدِينَةِ، فَنَظَرَ إِلَى

النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدَارَ حَوْلَهُ. فَلَمَّا رَآهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَرَفَ مَا يُرِيدُ، فَأَرْسَلَ ثَوْبَهُ. حَتَّى خَرَجَ خَاتَمُهُ، فَلَمَّا رَآهُ أَتَاهُ وَكَلَّمَهُ، ثُمَّ انْطَلَقَ، فَاشْتَرَى بِدِينَارٍ بِبَعْضِهِ شَاةً وَبِبَعْضِهِ خُبْزًا، ثُمَّ أَتَاهُ بِهِ، فَقَالَ: «مَا هَذَا» ؟ قَالَ سَلْمَانُ: هَذِهِ صَدَقَةٌ قَالَ: «لَا حَاجَةَ لِي بِهَا فَأَخْرِجْهَا فَيَأْكُلَهَا الْمُسْلِمُونَ» ثُمَّ انْطَلَقَ فَاشْتَرَى بِدِينَارٍ آخَرَ خُبْزًا وَلَحْمًا، فَأَتَى بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «مَا هَذَا؟» قَالَ: هَذِهِ هَدِيَّةٌ، قَالَ: «فَاقْعُدْ» فَقَعَدَ فَأَكَلَا جَمِيعًا مِنْهَا. فَبَيْنَا هُوَ يُحَدِّثُهُ إِذْ ذَكَرَ أَصْحَابَهُ، فَأَخْبَرَهُ خَبَرَهُمْ، فَقَالَ: كَانُوا يَصُومُونَ وَيُصَلُّونَ وَيُؤْمِنُونَ بِكَ، وَيَشْهَدُونَ أَنَّكَ سَتُبْعَثُ نَبِيًّا؛ فَلَمَّا فَرَغَ سَلْمَانُ مِنْ ثَنَائِهِ عَلَيْهِمْ قَالَ لَهُ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا سَلْمَانُ هُمْ مِنْ أَهْلِ النَّارِ» فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَى سَلْمَانَ، وَقَدْ كَانَ قَالَ لَهُ سَلْمَانُ: لَوْ أَدْرَكُوكَ صَدَّقُوكَ وَاتَّبَعُوكَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآيَةَ: {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} «فَكَانَ إِيمَانُ الْيَهُودِ أَنَّهُ مَنْ تَمَسَّكَ بِالتَّوْرَاةِ وَسُنَّةِ مُوسَى حَتَّى جَاءَ عِيسَى، فَلَمَّا جَاءَ عِيسَى كَانَ مَنْ تَمَسَّكَ بِالتَّوْرَاةِ وَأَخَذَ بِسُنَّةِ مُوسَى فَلَمْ يَدَعْهَا وَلَمْ يَتَّبِعْ عِيسَى كَانَ هَالِكًا وَإِيمَانُ النَّصَارَى أَنَّهُ مَنْ تَمَسَّكَ بِالْإِنْجِيلِ مِنْهُمْ وَشَرَائِعِ عِيسَى كَانَ مُؤْمِنًا مَقْبُولًا مِنْهُ، حَتَّى جَاءَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَنْ لَمْ يَتْبَعْ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهُمْ وَيَدَعْ مَا كَانَ عَلَيْهِ مِنْ سُنَّةِ عِيسَى وَالْإِنْجِيلِ كَانَ هَالِكًا.»

1112. Bana Musa b. Harun, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا} *'Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler...'*[1302] âyeti Selmân-ı Fârisî'nin arkadaşları hakkında inmiştir. Selmân, Cündeysâbûrlu[1303] bir kimseydi. Onların eşrafındandı ve kralın oğlu ile kardeş mesabesinde arkadaştılar. Biri olmadan diğeri hiçbir iş yapmazdı. Birlikte ava giderlerdi. Bir gün ikisi birlikte

1302 Bakara 2/62.

1303 Cündeysâbûr: Huzistanda (İran'ın güneybatısında bir eyalet) bir şehir olup Sâbûr b. Erdeşîr tarafından kurulmuştur. Bu nedenle onun adıyla anılmıştır. Rum esirleri ve askerlerinden bir grubu buraya yerleştirmiştir. Bk. Şihâbüddîn Yâkût el el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 2/170; Recep Uslu, "Hûzistan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/huzistan (17.04.2021).

avdayken abadan bir ev (dokuma çadır) karşılarına çıktı. Ona girdiklerinde önündeki mushafı okuyan ve ağlayan bir adama rastladılar. Ona;

'Bu nedir?' diye sordular. O da;

'Bu kitapta ne olduğunu öğrenmek isteyen sizin durduğunuz yerde durmaz. Eğer öğrenmek istiyorsanız, gelin size öğreteyim.' diye cevap verdi. **[2/41]**

Bunun üzerine ikisi de rahibin yanına girdiler ve rahip;

'Bu, Allah katından gelmiş bir kitaptır. Onda, kendisine itaati emretmiş, karşı gelinmesini yasaklamış ve 'Zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, insanların mallarını bâtıl yollarla almayacaksın.' buyurmuştur' diyerek kitapta olanları onlara anlattı.

Bu kitap, Allah Teâlâ'nın Hz. İsa'ya indirdiği İncil'di. Rahibin bu söyledikleri gönüllerini etkiledi ve onun davetine uyup ikisi de Müslüman oldular. Rahip onlara, kavimlerinin kestiği hayvanların kendilerine haram olduğunu ve etlerini yememeleri gerektiğini söyledi. Her ikisi de rahibin yanında kalarak kitaptakileri ondan öğrenmeye devam ettiler. Ta ki Kral bir bayram gününde ziyafet verdi ve bütün ileri gelenleri ve insanları topladı. Oğlunu da insanlarla beraber yemek için davete katılmaya çağırdı ancak genç delikanlı meşgul olduğunu söyleyerek,

'Sen ve arkadaşların yiyin!' dedi ve bu davete katılmadı. Daha sonra kralın ısrarı üzerine oğlu, onların yedikleri şeyleri yemeyeceğini onlara söyledi. Bunun üzerine kral oğluna haber gönderip onu yanına çağırdı ve ona;

'Senin bu durumun nedir?' dedi. Bunun üzerine oğlu;

'Kestiğiniz etleri yemiyoruz. Sizler kâfirsiniz, kestiğiniz helâl değildir.' dedi. Kral, oğluna;

'Sana bunu kim emretti?' diye sorunca, o da rahibin kendilerine böyle dediğini söyledi. Bunun üzerine Kral, rahibi çağırdı ve;

'Oğlum ne diyor?' diye sorunca, rahip;

'Oğlun doğru söylüyor' diye cevap verdi. **[2/42]**

Bunun üzerine kral;

'Eğer kan akıtmak bize göre büyük bir cinayet olmasaydı seni öldürürdüm, topraklarımdan çık.' dedi ve rahibe belli bir süre verdi.

Selmân dedi ki: 'Biz rahibin bu durumuna ağlamaya başladık.'

Bunun üzerine rahip o ikisine;

'Eğer imanınızda samimi iseniz, ben altmış kişiyle birlikte Musul Kilisesi'nde Allah'a ibadet ediyorum. Oraya gelin.' dedi ve yola koyuldu. Selmân ve kralın oğlu yalnız kalınca, Selmân, Kral'ın oğluna;

'Haydi rahibin yanına gidelim.' demeye başladı, Kral'ın oğlu da;

'Tamam' dedi.

Kralın oğlu yolculuk için hazırlık yapmak üzere eşyalarını satmaya başladı; ancak hazırlıkları uzayıp da Selmân'ı geciktirince Selmân tek başına yola çıktı ve onların bulunduğu yere vardı ve kilisenin sahibi olan rahibin yanına gitti. Orada bulunanlar da rahiplerin ileri gelenlerindendi. Selmân onunla birlikte bütün gayretiyle Rabbine ibadet ediyor ve kendini yoruyordu. Rahip ona,

'Sen genç bir delikanlısın. Gücünün yetmeyeceği kadar ibadete kendini zorluyorsun, usanmandan ve yorgun düşmenden korkarım. Nefsine yumuşak davran ve ibadeti biraz hafiflet' deyince, Selmân;

'Benim yaptığım mı yoksa senin bana emrettiğin mi daha hayırlıdır?' diye sordu. Bunu üzerine rahip;

'Hayır! Elbette senin yaptığın' cevabını verince, Selmân;

'O zaman beni bırak!' dedi. Sonra kilisenin sahibi onu çağırdı ve ona;

'Bu kilisenin bana ait olduğunu biliyor musun? Buradakiler içinde bu kilisede en fazla hak sahibiyim. Eğer istersem bunları kiliseden çıkarabilirim; ama ben bunlardan daha az ibadet yapan birisiyim. Bu sebeple içindekilerin bunlardan daha az ibadet yaptığı başka bir kiliseye gitmek istiyorum. Sen, burada kalmak istersen kal ya da benimle gelmek istersen gel.' dedi. **[2/42]**

Bunun üzerine Selmân;

'Hangi kilisedekiler daha üstündür?' diye sorunca, rahip;

'Buradakiler daha üstündür.' cevabını verdi. Selmân;

'O zaman ben bu kilisede kalacağım.' deyip, o kilisede kaldı. Kilisenin sahibi giderken oranın en büyük âlimine Selmân hakkında tavsiyede bulundu. Selmân onlarla ibadet ediyordu. Bir gün, kilisenin başrahibi Beytu'l-Makdis'e gitmek istedi ve Selmân'ı çağırıp;

'Ben, Beytü'l-Makdis'e (Kudüs'e) gitmek istiyorum. İster benimle gel, istersen burada kal' dedi. Selmân;

'Seninle gelmem mi, yoksa burada kalmam mı daha faziletli?' diye sorunca, başrahip;

'Benimle gelmen daha faziletlidir.' cevabını verdi. O da başrahiple beraber yola çıktı. Yol üstünde kötürüm birine rastladılar ve kötürüm olan onları görünce;

'Ey rahiplerin efendisi! Bana merhamet et ki Allah da sana merhamet etsin.' dedi; ama rahip ona cevap vermediği gibi dönüp de bakmadı. İkisi birlikte yola devam ettiler ve Beytü'l-Makdis'e vardılar. Oraya varınca başrahip, Selmân'a;

'Çık ve ilim öğren. Bu mescide yeryüzünün önemli âlimleri gelirler.' dedi. Selmân bu âlimleri dinlemek için çıktı. Selmân bir gün üzüntülü bir şekilde dönünce rahip;

'Sana ne oldu Selmân?' diye sordu. Selmân;

'Bizden öncekilerden, peygamberler ve onlara tâbi olanlar bütün hayırları alıp götürmüşler' dedi. **[2/43]**

Bunun üzerine rahip;

'Ey Selmân üzülme! Geride bir peygamber daha var. Hiçbir peygambere tâbi olan, ona tâbi olandan daha üstün değildir. Bu zaman onun gelmesinin beklendiği zamandır. Ben ona kavuşacağımı sanmıyorum. Ancak sen gençsin, umarım ona kavuşursun. O, Arapların yurdunda ortaya çıkacaktır. Eğer ona ulaşırsan ona iman et ve tâbi ol.' dedi. Bunun üzerine Selmân ona;

'Sen bana, onun belirtilerinden bir şey öğret.' deyince, başrahip;

'Evet onun sırtı peygamberlik mührü ile mühürlenmiştir. O, hediyelerden yer ancak sadakadan yemez.' dedi. Sonra geri döndüler ve o kötürümün yanına vardıklarında, kötürüm ikisine de;

'Ey rahiplerin efendisi, bana merhamet et ki Allah da sana merhamet etsin.' deyince merkebinden ona doğru eğilerek kötürümü tutup kaldırdı ve yere çarptı. Sonra da onun için dua etti ve sonra;

'Allah'n izniyle kalk!' dedi. Kötürüm yürür ve koşar bir halde sapasağlam ayağa kalktı. Bunun üzerine Selmân hayretler içinde adama baktı, adam yürüyordu. Selmân şaşkın bir şekilde bakınırken rahib yoluna devam etti ve Selmân'ın gözünden onun bilmediği bir yere kaybolup gitti. Sonra Selmân kendine gelip rahibi aradı ama bulamadı. Yolda Kelb kabilesinden iki Arapla karşılaşıp onlara kaybettiği rahibi sorunca, onlardan birisi devesini çökertti ve;

'Bu ne güzel deve çobanıdır!' deyip Selmân'ı Medine'ye götürdü.

Selmân; 'O esnada üzüldüğüm kadar hiçbir zaman üzülmedim' dedi.

Selmân'ı, Cüheyne kabilesinden bir kadın satın aldı. Selmân, kadının diğer kölesiyle birlikte sıra ile (bir gün o, bir gün bu) onun koyunlarını güdüyordu. Selmân para biriktiriyor ve Hz. Muhammed'in (sav) çıkacağı günü bekliyordu. Bir gün Selmân koyun otlatırken, kendisinden nöbeti devralacak olan arkadaşı geldi ve ona;

'Haberin var mı? Bugün Medine'ye bir adam geldi. O, peygamber olduğunu iddia ediyor' dedi. Selmân;

'Ben gelene kadar koyunların yanında dur.' deyip Medine'ye geldi ve Resûlullah'a (sav) bakıp etrafında dönmeye başladı. Resûlullah (sav) onu görünce ne istediğini anlayıp mührü ortaya çıkıncaya kadar elbisesini indirdi. Selmân peygamberlik mührünü görünce Resûlullah'ın yanına geldi ve onunla konuştu. Sonra gidip bir dinara bir koyun ve biraz ekmek alarak koyunu kızarttı ve onu Resûlullah'a getirince o,

'Bu nedir?' diye sordu. Selman;

'Benim sadakamdır.' dedi. Bunun üzerine Resûlullah,

'Benim buna ihtiyacım yok. Onu çıkar da bütün Müslümanlar yesin.' dedi. Sonra tekrar gidip bir dinara et ve ekmek alıp Nebî'ye (sav) getirdi. O yine,

'Bu nedir?' diye sordu. Bunun üzerine Selmân,

'Bu hediyedir.' dedi. Nebî de (sav),

'Otur ve ye!' buyurdu. Selmân oturdu ve oradakiler hep birlikte ondan yediler. Yemek esnasında konuşurlarken Selmân arkadaşlarını hatırladı ve Hz. Peygamber'e onlardan bahsetti ve,

'Onlar oruç tutuyorlar, namaz kılıyorlar va sana inanıyor ve senin peygamber olarak gönderildiğine şahitlik ediyorlar.' dedi. Selmân arkadaşları hakkındaki övgü dolu sözlerini bitirince Allah'ın elçisi şöyle dedi:

'Ey Selmân onlar cehennemliklerdendir.'

Hz. Peygamber'in bu sözü Selmân'a çok ağır geldi. Oysa Resûlullah'a (sav);

'Eğer onlar sana yetişmiş olsalardı mutlaka seni tasdik eder ve sana tâbi olurlardı.' demişti.

Bunun üzerine Allah şu âyeti indirdi:

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ}

"Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) 'Allah'a ve âhiret gününe inananlar için..."[1304]

Bu âyete göre, Yahudilerin imanı, İsa Peygamber gelinceye kadar Tevrat'a ve Hz. Musa'nın sünnetine sımsıkı bağlanmaktı ve bu kimse mümindi. İsa geldiği halde Tevrat'a sımsıkı tutunarak Musa'nın sünnetine uyan ve onu bırakmayan ve İsa'ya da tâbi olmayan[1305] helak olmuştu. Yine âyete göre, Hıristiyanların imanına gelince, Hz. Muhammed gelinceye kadar onlardan kim İncil'e ve İsa'nın şeriatine sıkı sıkıya bağlanırsa makbul bir mümin olurdu. Hz. Muhammed geldikten sonra onlardan kim ona tâbi olmaz ve İsa'nın sünneti ve İncil'e uymayı bırakmazsa o da helak olmuştur."[1306] **[2/44]**

1304 Bakara 2/62.

1305 Burada Türkî'nin yer verdiği Halebî baskısında geçen (لَمْ) esas alınarak çeviri yapılmıştır. Krş. Türkî, 2/44.

1306 Suyûtî ise *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/73) bu rivayeti aynı lafızlarla Taberî'ye isnad etmiştir. İbn Ebî Hâtim de aynı şekilde tefsirinde (1/127), Vâhidî ise *Esbâbü'n-Nüzûl*'de (s. 16) Amr b. Hammâd tarikiyle bu rivayete muhtasar olarak yer vermiştir. Yine İbn Asâkir, *Târîh*'inde 21/418-419'da özet olarak ve Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'da (2/522) bu rivayete uzunca yer vermiştir. Türkî, 2/45.

[١١١٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «قَوْلُهُ: {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا}» الْآيَةُ. قَالَ سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أُولَئِكَ النَّصَارَى وَمَا رَأَى مِنْ أَعْمَالِهِمْ، قَالَ: لَمْ يَمُوتُوا عَلَى الْإِسْلَامِ. قَالَ سَلْمَانُ: فَأَظْلَمَتْ عَلَيَّ الْأَرْضُ. وَذَكَرَ اجْتِهَادَهُمْ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ، فَدَعَا سَلْمَانَ فَقَالَ: «نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي أَصْحَابِكَ» ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ مَاتَ عَلَى دِينِ عِيسَى وَمَاتَ عَلَى الْإِسْلَامِ قَبْلَ أَنْ يَسْمَعَ بِي فَهُوَ عَلَى خَيْرٍ وَمَنْ سَمِعَ بِيَ الْيَوْمَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِي فَقَدْ هَلَكَ.»

1113. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Mücâhid; Allah'ın {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا} *'Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler ...'*[1307] âyeti hakkında şöyle dedi: "Selmân, Resûlullah'a (sav) daha önce kendileriyle birlikte olduğu Hıristiyanlar ve onlardan gördüğü ameller hakkında sordu. Hz. Peygamber (sav);

'Müslüman olarak ölmediler.' cevabını verdi.

Selmân dedi ki: 'O anda yeryüzü bana zindan oldu ve ben onların kendilerini ibadete vermelerini hatırladım.'

Bu olay üzerine;

{إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئِينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}

'Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır (diye hükmedilmiştir).'[1308] âyeti nâzil oldu ve Resûlullah (sav), Selmân'ı çağırıp;

1307 Bakara 2/62.
1308 Bakara 2/62.

'Bu âyet arkadaşların hakkında indi.' buyurdu. Daha sonra da; *'Benim gönderildiğimi duymadan, İsa'nın dini üzere ölen kişi hayır üzeredir. Benim gönderildiğimi duyduğu halde iman etmeden ölen ise helak olmuştur.'* buyurdu."[1309]

[١١١٤] وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بِمَا حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ} إِلَى قَوْلِهِ: {وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى بَعْدَ هَذَا: {وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ} [٢/٤٥]»

1114. Bana Müsennâ, Ebû Salih, Muâviye b. Salih tarikiyle Ali b. Ebî Talhâ'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ} *"Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Sâbiîler, Hıristiyanlar..."*[1310] sözü hakkında {وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} *"onlar mahzun da olmayacaklardır."*[1311] ifadesine kadar [olan kısım hakkında] şöyle dedi: "Şanı yüce olan Allah bu sözden sonra{وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ} *'Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o, âhirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.'*[1312] âyetini indirdi."[1313]

[١١١٤/٢][1314] حدثنا ابنُ البرْقيّ قال: حدَّثنا عمرُو بنُ أبي سلمةَ ، عن سعيد بنِ عبدِ العزيزِ في قولِ الله جلَّ وعزَّ: «{ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} قال: هي منسوخةٌ، نسخَتها: {وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا}»

1309 Suyûtî ise *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/74) bu rivayeti Taberî'ye isnad etmiştir. Aynı şekilde de Vâhidî ise *Esbâbü'n-Nüzûl*'de (s. 15), İbn Ebî Hâtim de *Tefsîr*'inde (1/127) İbn Ebî Necîh'ten Mücâhid tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 2/45.

1310 Bakara 2/62.

1311 Bakara 2/62.

1312 Âl-i İmrân 3/85.

1313 Bk. İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, 1/126 (635). İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih*, s. 130. Türkî, 2/45.

1314 Türkî baskısındaki bu rivayet bizim rivayetleri esas aldığımız Şâkir baskısında yer almamaktadır. Oradaki rivayetlerin numaraları ile bizim burada yer verdiğimiz rivayet numaralarının uyumlu olarak devam etmesi için bu rivayete [1114/2] şeklinde numara verilmiştir.]

1114/2. İbnü'l-Berkî'nin bize Amr b. Ebî Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Abdülazîz, Allah Azze ve Celle'nin; {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) Allah'a ve âhiret gününe inananlar"*[1315] sözünün {وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا} *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa"*[1316] âyeti tarafından neshedildiğini söylemiştir."

Bu rivayet İbn Abbas'ın Allah Teâlâ'nın Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîlerden salih amel işleyenlere âhirette cenneti vaad ettiği sonra da bu vaadinin {وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ} *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecektir."* [1317] âyetiyle neshedildiği yönündeki görüşünü desteklemektedir.

Mücâhid ve Süddî'den naklettiğimiz bu bilgilerden sonra âyetin tefsiri şöyle olur: "Bu ümmetten iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîler- Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden Allah'a ve âhirete iman edenler- onların mükâfatları Rableri katındadır, onlar korkmayacaklar, mahzun da olmayacaklardır."

Âyetin tefsiri ile ilgili ilk söylediğimiz; Kur'ân'ın zahirine göre doğruya daha yakındır. Çünkü şanı yüce olan Allah, imanla beraber salih amelin mükâfatını kulların bir kısmı için tahsis edip diğerlerini dışarıda bırakmadı. Allah Teâlâ'nın {مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse"*[1318] sözü hakkındaki âyetin başında görüş ortaya koyanların hepsinden gelen rivayetler de bu görüşümüzü desteklemektedir.

1315 Bakara 2/62.
1316 Âl-i İmrân 3/85.
1317 Âl-i İmrân 3/85.
1318 Bakara 2/62.

[BAKARA SÛRESİ 63. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

"Hani, (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağını da tepenize dikmiş ve 'Sakınasınız diye, size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun, onun içindekileri düşünün (gafil olmayın)' demiştik." (Bakara 2/63)

1. {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ} "Hani, (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almıştık"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ} *"Hani, (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almıştık."* sözünün tefsiri:

الْمِيثَاقُ, الْوَثِيقَةِ kelimesinden türemiş الْمِفْعَالُ vezninde bir kelimedir. Ya bir yeminle ya bir ahitle ya da bunun dışındaki sözlerde olur. Yani misak, sözle gerçekleşen bir eylemdir. **[2/46]**

Allah Teâlâ'nın {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ} *"Hani, (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almıştık."* sözünün anlamı: Allah Teâlâ'nın {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا} *"Hani, biz İsrailoğulları'ndan, 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya iyilik edeceksiniz' diye sağlam bir söz almıştık."*[1319] âyetinde ve bu âyetle birlikte zikredilen âyetlerde[1320] onlardan aldığını bildirdiği misaktır.

Onlardan söz alınmasının sebebi İbn Zeyd'in naklettiği şu rivayette yer almaktadır:

[١١١٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «لَمَّا رَجَعَ مُوسَى مِنْ عِنْدِ رَبِّهِ بِالْأَلْوَاحِ قَالَ لِقَوْمِهِ بَنِي إِسْرَائِيلَ: إِنَّ هَذِهِ الْأَلْوَاحَ فِيهَا كِتَابُ اللَّهِ، وَأَمْرُهُ الَّذِي أَمَرَكُمْ بِهِ، وَنَهْيُهُ الَّذِي نَهَاكُمْ عَنْهُ، فَقَالُوا: وَمَنْ يَأْخُذُهُ بِقَوْلِكَ أَنْتَ؟ لَا وَاللَّهِ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً حَتَّى يَطْلُعَ اللَّهُ عَلَيْنَا فَيَقُولَ: هَذَا كِتَابِي فَخُذُوهُ. فَمَا لَهُ لَا

1319 Bakara 2/83.

1320 Bu âyetler Bakara sûresi 83-85. âyetleri arasındaki âyetlerdir.

يُكَلِّمُنَا كَمَا كَلَّمَكَ أَنْتَ يَا مُوسَى فَيَقُولُ: هَذَا كِتَابِي فَخُذُوهُ؟ قَالَ: فَجَاءَتْ غَضْبَةٌ مِنَ اللَّهِ فَجَاءَتْهُمْ صَاعِقَةٌ فَصَعَقَتْهُمْ، فَمَاتُوا أَجْمَعُونَ. قَالَ: ثُمَّ أَحْيَاهُمُ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهِمْ، فَقَالَ لَهُمْ مُوسَى: خُذُوا كِتَابَ اللَّهِ. فَقَالُوا: لَا، قَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَصَابَكُمْ؟ قَالُوا: مِتْنَا ثُمَّ حَيِينَا، قَالَ: خُذُوا كِتَابَ اللَّهِ. قَالُوا: لَا. فَبَعَثَ مَلَائِكَتَهُ فَنَتَقَتِ الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ،]وقرأ {وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ} قال: فرُفِع فوقهم[1321 فَقِيلَ لَهُمْ: أَتَعْرِفُونَ هَذَا؟ قَالُوا: نَعَمْ، هَذَا الطُّورُ، قَالَ: خُذُوا الْكِتَابَ وَإِلَّا طَرَحْنَاهُ عَلَيْكُمْ. قَالَ: فَأَخَذُوهُ بِالْمِيثَاقِ. وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ: {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا} حَتَّى بَلَغَ: {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} قَالَ: وَلَوْ كَانُوا أَخَذُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ لَأَخَذُوهُ بِغَيْرِ مِيثَاقٍ.»

1115. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle dedi: "Musa, Rabbinin katından levhalarla dönünce kavmi İsrâiloğullarına şöyle dedi:

'Bu levhalarda Allah'ın kitabı ve size yapmanızı emrettiği şeyler ve sizden yapmamanızı istediği nehiyleri vardır.' Bunun üzerine İsrâiloğulları;

'Senin bir sözünle o kitaba kim uyar? Hayır, vallahi ta ki Allah'ı açıktan görünceye ve Allah bu emirleri bize (doğrudan) bildirinceye ve 'işte bu benim kitabımdır onu alın ve ona tâbi olun.' deyinceye kadar inanmayız. O'na ne oluyor da senin bizimle konuştuğun gibi konuşup da 'İşte bu benim kitabımdır, onu alın ve ona tâbi olun' demiyor.' dediler.

Râvi dedi ki: 'Bu sözleri üzerine, Allah'tan bir öfke ve bir yıldırım onları çarptı da hepsi yere serilip öldüler.'

Râvi yine devamla şöyle dedi: 'Allah onları ölümlerinden sonra yeniden diriltti ve Musa onlara;

'Allah'ın kitabına uyun.' dedi. Onlar cevaben,

'Hayır' deyince Musa onlara,

'Size ne isabet etti?' diye sordu. Onlar da,

'Biz öldük sonra yeniden dirildik.' dediler. Musa onlara tekrar;

'Allah'ın kitabına uyun.' dedi. Onlar da,

1321 Parantez içerisindeki bu kısım Şâkir baskısında yer almamaktadır.

'Hayır' cevabını verdiler.

Bunun üzerine Allah melekleri gönderdi ve dağı (Tûr'u) onların üzerlerine kaldırdı.'

Daha sonra râvi {وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ} *"Verdikleri sağlam söz(ü yerine getirmemeleri) sebebiyle "Tûr'u üzerlerine kaldırdık"*[1322] âyetini okudu ve 'Dağ üzerlerine kaldırıldı.' dedi. Sonra onlara;

'Bunu biliyor musunuz?' denildi de onlar,

'Evet bu Tûr Dağı'dır.' diye cevap verdiler. Bunun üzerine Allah onlara,

'Ya kitabı alın ve emirlerine uyun ya da dağı üzerinize kaldırıp atacağız.' dedi.

Râvi 'Onlar kendisine uyacaklarına söz vererek kitabı aldılar.' dedi ve ardından şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا} *'Hani, biz İsrailoğulları'ndan, 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya iyilik edeceksiniz diye sağlam bir söz almıştık.'*[1323] âyetini ta ki [1324] âyetin sonundaki{وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} *'Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir.'*[1325] kısmıyla birlikte okudu. Râvi dedi ki: 'Eğer kendilerine kitabı almalarının emredildiği ilk anda onu almış olsalardı söz vermelerine (misak) gerek olmadan almış olacaklardı.'"[1326] **[2/47]**

2. {وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ} "Tûr dağını da tepenize dikmiştik"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ}[1327] *"Tûr dağını da tepenize dikmiştik"* sözünün tefsiri:

1- Tûr'a gelince o, Arapların kullanımında "dağ" demektir.

Accâc'ın şu sözü[1328] bu anlamdadır:

1322 Nisâ 4/154.

1323 Bakara 2/83.

1324 85. âyetin sonu. [Musahhih]

1325 Bakara 2/85.

1326 Hadis sahihtir. Senedi muttasıl, râvileri ise sikadır. Abdülhamîd, 1/492.

1327 Türkî baskısında âyetteki bu ifade yerine yanlışlıkla Nisâ sûresi 154. âyetteki {وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ} ifadesine yer verilmiştir. Âyetteki ifade bizim yukarıda aktardığımız gibidir.

1328 Beyit Accâc'ın *Dîvân*'ında (s. 28) geçmektedir. Türkî, 2/48.

دَانَى جَنَاحَيْهِ مِنَ الطُّورِ فَمَرَّ ... تَقْضِيَ الْبَازِي إِذَا الْبَازِي كَسَرْ

(Kartal), kanatlarını dağa yaklaştırdı ve şahini yakalamak için hızla süzüldü

Bir de görürsün ki şahin kanatlarını kapatmış ve yere konmuştu[1329]

2- Şöyle de denildi: "Tûr, bizzat dağın adıdır." Bu görüşü ileri sürenler bu dağın Allah'ın Musa ile konuştuğunda Musa'nın üzerinde bulunduğu dağ olduğunu söylemişlerdir.

3- Yine şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: "Bu dağ, bitkileri olmayan değil, bitkileri olan bir dağdır."

"الطُّورَ" kelimesinin "herkesçe bilinen dağ" olduğunu söyleyenlerden gelen rivayetler:

[١١١٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «أَمَرَ مُوسَى قَوْمَهُ أَنْ يَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَيَقُولُوا حِطَّةٌ وَطُؤْطِئَ لَهُمُ الْبَابُ لِيَسْجُدُوا، فَلَمْ يَسْجُدُوا وَدَخَلُوا عَلَى أَدْبَارِهِمْ، وَقَالُوا حِنْطَةٌ. فَنُتِقَ فَوْقَهُمُ الْجَبَلُ، يَقُولُ: أَخْرَجَ أَصْلَ الْجَبَلِ مِنَ الْأَرْضِ فَرَفَعَهُ فَوْقَهُمْ كَالظُّلَّةِ، وَالطُّورُ بِالسُّرْيَانِيَّةِ: الْجَبَلُ، تَخْوِيفًا، شَكَّ أَبُو عَاصِمٍ،]فَدَخَلُوا سُجَّدًا عَلَى خَوْفٍ[[1330]- أو حرفٍ وَأَعْيُنُهُمْ إِلَى الْجَبَلِ، وَهُوَ الْجَبَلُ الَّذِي تَجَلَّى لَهُ رَبُّهُ.»

1116. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Musa, kavmine Beytü'l-Makdis'in kapısından secde ederek ve 'Hıtta/bizi bağışla' diyerek girmelerini emretti. Secde etmeleri için kapı onlara doğru eğildi ancak onlar secde etmediler, arkalarını dönerek kapıdan girdiler ve 'buğday' anlamında 'Hınta' dediler. Bunun üzerine dağı -Tûr, Süryanî dilinde 'dağ' demektir- üzerlerine onları korkutmak için gölge gibi kaldırdı.

1329 Accâc kendisine ait kasidede yer alan bu beytini büyük şehirlerin yönetimine getirilen, pek çok fetihlere katılan ve Hâricîler tarafından öldürülen Amr b. Ubeydullah b. Ma'mer et-Teymî'nin başarılarını ve kahramanlıklarını dile getirmek için söylemiştir. Bk. Medkûr, 1/450; Şâkir, 2/157.

1330 Bu kısım Şâkir baskısında mevcut değildir.

-Râvi dağın kökünün yerden sökülerek çıkarıldığını ve Allah'ın onu üzerlerine bulut ve bir gölge gibi kaldırdığını söyler.- Bunun üzerine korkularından dolayı secde ederek girdiler.

-Râvi Ebû Âsım rivayette خَوْفٍ veya حَرْفٍ kelimelerinden hangisinin geçtiği konusunda şüpheye düşmüştür.- Bu arada onlar dağa bakıyorlardı. Bu dağ, Rabbinin ona (Musa'ya) tecelli ettiği dağdı."[1331] **[2/48]**

[١١١٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «رَفَعَ الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَالسَّحَابَةِ، فَقِيلَ لَهُمْ: لَتُؤْمِنُنَّ أَوْ لَيَقَعَنَّ عَلَيْكُمْ، فَآمَنُوا. وَالْجَبَلُ بِالسُّرْيَانِيَّةِ: الطُّورُ.»

1117. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Allah dağı üzerlerine bulut gibi kaldırdı. Onlara 'Ya iman edersiniz ya da dağ üzerinize düşer.' denildi. Bunun üzerine iman ettiler. Dağa Süryanî dilinde الطُّورُ denilir."

[١١١٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ} قَالَ: الطُّورُ: الْجَبَلُ، كَانُوا بِأَصْلِهِ فَرُفِعَ عَلَيْهِمْ فَوْقَ رُءُوسِهِمْ، فَقَالَ: لَتَأْخُذُنَّ أَمْرِي أَوْ لَأَرْمِيَنَّكُمْ بِهِ.»

1118. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "{وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ} *'Hani, (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almış, Tûr Dağı'nı da tepenize dikmiştik.'*[1332] sözünde الطُّورُ 'dağ' demektir. Bu dağ, köküyle birlikte onların başlarının üzerine kaldırılmıştı da Allah onlara; 'Ya benim emrime uyacaksınız ya da onu sizin üzerinize fırlatıp atacağım.' buyurmuştu."[1333]

1331 *Tefsîru Mücâhid,* s. 203, 204. Rivayetin ilk kısmı daha önce geçmişti. (Türkî, 1/714) Türkî, 2/48.

1332 Bakara 2/63.

1333 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/75. Türkî, 2/49.

[١١١٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ} قَالَ: الطُّورُ: الْجَبَلُ اقْتَلَعَهُ اللَّهُ فَرَفَعَهُ فَوْقَهُمْ، فَقَالَ: {خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} فَأُقِرُّوا بِذَلِكَ.»

1119. Bize Hasan b. Yahya, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "{وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ} *'Tûr Dağı'nı da tepenize dikmiştik.'*[1334] sözünde الطُّورُ 'dağ' demektir. Allah bu dağı kökünden sökmüş ve onların üzerlerine kaldırmıştı ve sonra da {خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} *'Size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun.'*[1335] ve 'bunu kabullenin' demişti."[1336]

[١١٢٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ} قَالَ: رَفَعَ فَوْقَهُمُ الْجَبَلَ يُخَوِّفُهُمْ بِهِ.»

1120. Bana Müsennâ, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye; {وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ} *"Tûr Dağı'nı da tepenize dikmiştik."*[1337] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah onların üzerlerine onları korkutmak için dağı kaldırmıştır."[1338]

[١١٢١] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ النَّضْرِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «الطُّورُ: الْجَبَلُ.»

1121. Bize İbn Vekî', kendi babası tarikiyle Nadr'dan rivayet ettiğine göre İkrime şöyle demiştir: "الطُّورُ 'dağ' demektir."[1339] **[2/49]**

[١١٢٢] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «لَمَّا قَالَ اللَّهُ لَهُمْ: {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} فَأَبَوْا أَنْ يَسْجُدُوا أَمَرَ اللَّهُ

1334 Bakara 2/63.
1335 Bakara 2/63.
1336 Bk. *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/47. Türkî, 2/49.
1337 Bakara 2/63.
1338 Bk. İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, 1/129 (652) numaralı rivayetten sonra nakletmiştir. Türkî, 2/49.
1339 Bk. İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, 1/129 (652) numaralı rivayetten sonra nakletmiştir. Türkî, 2/49.

الْجَبَلَ أَنْ يَقَعَ عَلَيْهِمْ، فَنَظَرُوا إِلَيْهِ وَقَدْ غَشِيَهُمْ، فَسَقَطُوا سُجَّدًا [فسجدوا[1340]] عَلَى شِقٍّ، وَنَظَرُوا بِالشِّقِّ الْآخَرِ. فَرَحِمَهُمُ اللَّهُ، فَكَشَفَهُ عَنْهُمْ. فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ} وَقَوْلِهِ: {وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ}»

1122. Bize Musa, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ İsrâiloğullarına {وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} *'Beytü'l-Makdis'in kapısından secde ederek ve 'hıtta/bizi bağışla' diyerek girin.'*[1341] dediğinde Allah'ın emrine secde etmekten kaçındılar da bunun üzerine Allah, dağın üzerlerine kapanmasını emretti. Ona baktıklarında dağ üzerlerini kaplamıştı derhal secdeye kapandılar ve yanları üzere secde ettiler. Bir taraftan da dağa bakıyorlardı. Allah onlara merhamet etti; dağı üzerlerinden kaldırdı. İşte bu {وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ} *'Hani dağı sanki bir gölgelikmiş gibi onların üstüne kaldırmıştık.'*[1342] âyeti ve {وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ} *'Tûr Dağı'nı da tepenize dikmiştik.'*[1343] âyetinde ifade edilen durumdur."[1344]

[١١٢٣] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «الْجَبَلُ بِالسُّرْيَانِيَّةِ: الطُّورُ [وهو بالعربيَّة الجبلُ][1345]»

1123. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle dedi: "Dağa, Süryanî dilinde الطُّورُ Arapçada ise الْجَبَلُ denilir."

4- Diğerleri ise şöyle demiştir: "الطُّورُ Allah'ın Musa (as) ile konuştuğunda Musa'nın (as) üzerinde bulunduğu dağın adıdır."

1340 Bu kelime Şâkir baskısında ve Türkî'nin م nüshasında yer almamaktadır. Bk. Şâkir, 2/159.

1341 Bakara 2/58.

1342 A'râf 7/171.

1343 Bakara 2/63.

1344 İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde 1/130'da bu rivayete Amr b. Hammâd tarikiyle yer verir. Türkî, 2/50.

1345 Bu kısım Şâkir baskısında yer almamaktadır. Şâkir, 2/159.

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:

[١١٢٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «الطُّورُ: الْجَبَلُ الَّذِي أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ التَّوْرَاةُ، يَعْنِي عَلَى مُوسَى، وَكَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ أَسْفَلَ مِنْهُ.»[1346] قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: وَقَالَ لِي عَطَاءٌ: «رُفِعَ الْجَبَلُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَ: لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ أَوْ لَيَقَعَنَّ عَلَيْكُمْ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ}»

1124. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Tûr, Allah'ın Tevrat'ı Musa'ya (as) indirdiği dağdır. İsrâiloğulları onun aşağısında bulunuyordu. İbn Cüreyc dedi ki: 'Atâ'nın bana söylediğine göre dağ İsrâiloğullarının üzerine kaldırıldı ve Allah onlara; 'Ya Tevrat'a iman edeceksiniz ya da bu dağ üzerinize kapanacak.' dedi. İşte bu {كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ} *'Sanki bir gölge gibiydi.'*[1347] âyetinde ifade edilmiştir.'"[1348]

5- Diğerleri de şöyle dedi: Tûr, özellikle bitkileri olan dağa denilir. **[2/50]**

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:

[١١٢٥] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {الطُّورَ} قَالَ: الطُّورُ مِنَ الْجِبَالِ: مَا أَنْبَتَ، وَمَا لَمْ يُنْبِتْ فَلَيْسَ بِطُورٍ.»

1125. Bana Mincâb, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet edildiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {الطُّورَ} sözü hakkında şöyle dedi: "Tûr, dağlardan bitkiler bitirene denir. Herhangi bir şey bitirmeyen yere 'Tûr' denmez."[1349]

1346 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/75) bu rivayeti Taberî'ye isnad ederek naklet-miştir. Türkî, 2/50.

1347 A'râf 7/171.

1348 İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde 1/129'da rivayet etmiştir. Türkî, 2/50.

1349 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/129'da Ebû Zür'a tarikiyle Mincâb'dan bunu rivayet etmiştir. Türkî, 2/51.

3. {خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} "Size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun"

Şanı yüce olan Allah'ın {خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} "*Size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun*" sözünün tefsiri:

Arap dilbilimciler bu âyetin tefsiri hakkında ihtilaf ettiler:

1- Basralı nahivcilerden biri şöyle dedi: "Bu âyet, zahirinin terk edilen şeye delâlet etmesi nedeniyle (وَقُلْنَا لَكُمْ gibi bazı kelimelerin) tekrarından kaçınıldığı âyetlerdendir. Bu durumda sözün anlamı şudur: Tûr'u üzerinize diktik ve size dedik ki: 'Size verdiğimizi sıkı tutun aksi takdirde onu üzerinize atarız.'"

2- Kûfeli nahivcilerden biri de şöyle dedi: "Misak almak, zaten sözle gerçekleşen bir eylemdir. Dolayısıyla âyette 'Size dedik ki' şeklinde gizli bir ifadenin bulunduğunu söylemeye gerek yoktur. Zira bu durumda misak iki kelâmdan meydana gelmiş olur. Bir de 'kâle' anlamında olup 'kâle' formunda dile getirilmeyen [mesela 'ersele' gibi] fiillerden sonra أَنْ edatının bulunması daha uygundur. Nitekim Allah {إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ} '*Şüphesiz biz Nûh'u, kavmine, 'kavmini uyar' diye peygamber olarak gönderdik.*'[1350] buyurmuştu. Bununla birlikte أَنْ edatının hazfedilmesi/söylenmemesi de mümkündür."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bize göre bu konuda doğru olan görüş şudur ki kastolunan mâna; söze dökülen kelâm ile anlaşılır. Dolayısıyla kelâm başka bir şeye ihtiyaç bırakmaz.[1351]

Allah'ın {خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} "*Size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun.*"[1352] sözünün anlamı şudur: Size Tevrat'ta emrettiğimiz şeyleri sıkı tutun.

a. الْإِيتَاءُ "Îtâ"

الْإِيتَاءُ'nın aslı الْإِعْطَاءُ'dır yani "vermek" demektir. **[2/51]**

b. {بِقُوَّةٍ} "Sıkıca"

{بِقُوَّةٍ} "*sıkıca*" sözü ise "ciddiyetle sarılın ve emrolunduğunuz ve üzerinize farz kılınan şeyleri gereğince yerine getirin" anlamındadır.

1350 Nûh 71/1.

1351 Taberî, bu ifadeleriyle Basralı nahivcilerin âyette yaptıkları "وَقُلْنَا لَكُمْ" şeklindeki bir takdire gerek olmadığını düşünmektedir.

1352 Bakara 2/63.

[١/١١٢٥][1353] حَدَّثَنَا عَبدُ الْكَرِيمِ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمَ بْنِ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سعدٍ، عَنِ عكرمةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{ بِقُوَّةٍ} قَالَ: بجدٍّ.»

1125/1. Bize Abdülkerim, İbrahim b. Beşşâr, İbn Uyeyne, Saîd tarikiyle İkrime'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "{بِقُوَّةٍ} *"sıkıca"* sözü 'ciddiyetle' anlamındadır."[1354]

[١١٢٦] حَدَّثني محمَّدُ بنُ عمرٍو قال: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} قَالَ: بِعَمَلٍ مَا فِيهِ.»[1355]

1126. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "{خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} *'Size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun.'*[1356] yani 'ondaki emir ve yasaklarla amel ederek' anlamındadır."[1357]

[١١٢٧] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1127. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.

[١١٢٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} قَالَ: بِطَاعَةِ اللهِ.»

1353 Bu rivayet, bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında yer almamaktadır. Bu nedenle sıralamayı bozmamak için [1125/1] şeklinde numaralandırılmıştır.

1354 Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da 1/75'te Taberî'ye nispet ederek aktarmıştır. Türkî, 2/52.

1355 Türkî baskısındaki söz konusu bu rivayet senedinde ve metninde bazı farklılıklarla Şâkir baskısında yer almaktadır. Şâkir baskısındaki bu rivayet şöyledir: حُدِّثْتُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: "{خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} قَالَ: تَعْمَلُوا بِمَا فِيهِ" Bk. Şâkir, 2/160.

1356 Bakara 2/63.

1357 Bu rivayeti Mücâhid *Tefsîr*'inde s. 205'te ve İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde 1/130'da nakletmiştir. Türkî, 2/52.

1128. Bana Müsennâ, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "{خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} *'Size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun.'*[1358] yani Allah'a itaat ederek."[1359]

[1/1128] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بنُ حَازِمٍ الغِفارِيُّ قَالَ أخبرنا عبيدُ اللهِ عن أبي جعفرٍ عَنِ الرَّبِيعِ: «{خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} قَالَ: بِطَاعَةٍ.»[1360]

1128/1. Bize Ahmed b. Hâzim el-Gıfârî, Ubeydullah, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle demiştir: "{خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} *'Size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun.'*[1361] yani (Allah'ın emrine) itaatle bunu yapın."[1362]

[١١٢٩] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} قَالَ: الْقُوَّةُ: الْجَدُّ، وَإِلَّا قَذَفْتُهُ عَلَيْكُمْ. قَالَ: فَأَقَرُّوا بِذَلِكَ أَنَّهُمْ يَأْخُذُونَ مَا أُوتُوا بِقُوَّةٍ.»

1129. Bize Hasan b. Yahya, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "{خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} *'Size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun.'*[1363] sözündeki الْقُوَّةُ 'ciddiyetle' anlamındadır. Allah onlara 'yok, eğer bunu yapmazsanız dağı üzerinize atarım' dedi. Bu emri tasdik ederek kabul ettiler ve kendilerine verilen kitabın emirlerini ciddiyetle yerine getirdiler."[1364]

1358 Bakara 2/63.

1359 İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde 1/130'da Âdem tarikiyle bu rivayeti nakletmiştir. Türkî, 2/52.

1360 Türkî baskısındaki söz konusu bu rivayet, Şâkir baskısında bulunmadığından rivayetlerin sıralamasında bozulma olmaması için [1128/1] şeklinde numaralandırılmıştır. Türkî, 2/52.

1361 Bakara 2/63.

1362 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/130'da Ebû Ca'fer tarikiyle bu rivayeti nakletmiştir. Türkî, 2/52.

1363 Bakara 2/63.

1364 Abdürrezzâk, *Tefsîr*'inde 1/47 ve İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/130'da Hasan b. Yahya tarikiyle nakleder. Türkî, 2/53.

[١١٣٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{بِقُوَّةٍ} يَعْنِي بِجِدٍّ وَاجْتِهَادٍ.»

1130. Bana Musa b. Harun Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî; "{بِقُوَّةٍ} *'sıkıca'*[1365] sözünün (kitabın emirlerini yerine getirirken) 'bir ciddiyet ve bir çabayla davranın' anlamında olduğunu söylemiştir."[1366]

[١١٣١] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ «وَسَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: {خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ .قَالَ: خُذُوا الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى بِصِدْقٍ وَبِحَقٍّ.»

1131. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'den rivayet ettiğine göre İbn Vehb şöyle demiştir: "Allah'ın {خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} *'Size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun.'*[1367] sözü hakkında İbn Zeyd'e sordum. O da bunun mânası hakkında şöyle dedi:

'Musa'nın getirdiği kitabı doğrulukla ve hak olarak alın.'"[1368]

[١/١١٣١][1369] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ {خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ}. قَالَ: كِتَابُكُمْ، لِتَأْخُذُنَّهُ أَوْ لَيَقَعَنَّ عَلَيْكُمُ الطُّورُ. قَالُوا: نَأْخُذُهُ. وأَقَرُّوا ثُمَّ نَقَضُوا الْمِيثَاقَ بَعْدَ ذَلِكَ.»

1131/1. Bana Kâsım, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc {خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ} *'Size verdiğimiz Kitab'ı tutun.'*[1370] sözü hakkında şöyle dedi: "İşte bu kitabınız. Onu alın ya da Tûr üzerinize kapanacaktır.

1365 Bakara 2/63.

1366 Rivayeti İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de Taberî'ye nisbet eder. Türkî, 2/53.

1367 Bakara 2/63.

1368 Hadis sahih olup senedi muttasıldır. Abdurrahman b. Zeyd dışında râvileri sikadır. Abdülhamîd, 1/495.

1369 Söz konusu bu rivayet Şâkir baskısında bulunmadığından rivayetlerin sıralamasında bozulma olmaması ve Şâkir baskısına uygun devam etmesi için [1131/1] şeklinde numaralandırılmıştır. Türkî, 2/52.

1370 Bakara 2/63.

Bunun üzerine 'Onu alıyoruz.' dediler ve onu tasdik ettiler. Sonra bu sözlerinin akabinde yaptıkları misakı bozdular."[1371]

Bütün bu bilgilerden sonra âyetin tefsiri şöyledir: "Kitabımızda size farz kıldığımız şeyleri alın ve gereğini yapın. Onun emirlerini yerine getirmede çaba gösterin; herhangi bir eksiklik ve gevşekliğe yer vermeyin." İşte onların kitabı kuvvetle ve ciddiyetle almalarının mânası budur.

4. {وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} "Sakınasınız diye, onun (Kitab'ın) içindekileri düşünün (gafil olmayın)."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} *"Sakınasınız diye, onun (Kitab'ın) içindekileri düşünün (gafil olmayın)"* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ bu sözüyle şunu kastetmektedir: Kitabımızda size verdiğimiz şeylerden vaad ve va'îdi (mükâfat ve ceza), teşvik ve sakındırmayı hatırlayın ve onu okuyarak onun buyruklarını dikkate alın ve üzerinde düşünün ki bunu yaptığınızda azabımdan korunmuş olasınız. Dalâlette ısrar ettiğinizde de azabımdan korkasınız ve böylece itaate yönelerek bana karşı günah işlemekten de geri durasınız. **[2/53]**

[١١٣٢] كَمَا حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} قَالَ: تَنْزِعُونَ عَمَّا أَنْتُمْ عَلَيْهِ.»

1132. Bize İbn Humeyd, Seleme, İbn İshâk, Dâvûd b. Husayn tarikiyle İkrime'den rivayet ettiği üzere İbn Abbas, {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} *"sakınasınız diye"*[1372] sözünün, "Bulunduğunuz durumdan kurtulursunuz." anlamında olduğunu söyledi.[1373]

Şanı yüce olan Allah'tan onlara gelen şey Tevrat'tır. Şu rivayette olduğu gibi:

1371 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/129'da Haccâc tarikiyle nakleder. Türkî, 2/53.

1372 Bakara 2/63.

1373 Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da 1/75'te Taberî'ye ve İbn İshâk'a isnad eder. Türkî, 2/54.

[١١٣٣]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ حَدَّثَنَا آدَمَ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ} يَقُولُ: اذْكُرُوا مَا فِي التَّوْرَاةِ.»

1133. Bana Müsennâ, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ} *"onun (Kitab'ın) içindekileri düşünün (gafil olmayın)."*[1374] sözünün "Tevrat'ta yazılı olanları hatırlayın ve onlarla amel edin." anlamında olduğunu söylemiştir.[1375]

[١١٣٤] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ. يَقُولُ: أُمِرُوا بِمَا فِي التَّوْرَاةِ.»

1134. Bana Ammâr b. Hasan, Abdullah b. Ca'fer babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ} *"onun (Kitab'ın) içindekileri düşünün (gafil olmayın)."*[1376] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Bu söz) Tevrat'ta yer alan buyrukları yerine getirmekle emrolundular anlamındadır."[1377]

[١١٣٥] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ سَأَلْتُ ابْنَ زَيْدٍ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: {وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ} قَالَ: «اعْمَلُوا بِمَا فِيهِ طَاعَةً لِلَّهِ وَصِدْقٍ، قَالَ: وَقَالَ اذْكُرُوا مَا فِيهِ لَا تَنْسُوهُ وَلَا تَغْفُلُوهُ.»

1135. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Vehb şöyle der: "İbn Zeyd'e Allah Teâlâ'nın {وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ} *'onun (Kitab'ın) içindekileri düşünün (gafil olmayın)."*[1378] sözü hakkında sordum. O şöyle cevap verdi:

'(Bu söz) 'Ondaki (Tevrat) Allah'a taati ve doğruluğu emreden şeyleri yapın.' anlamındadır.'

İbn Zeyd yine Allah'ın bu sözünde 'Kitab'ı (onda yer alan emir ve yasakları) unutmayın ve onun hakkında gaflete de düşmeyin.' dediğini söylemiştir."

1374 Bakara 2/63.

1375 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/130'da Âdem tarikiyle nakleder. Ayrıca bk. *Tefsîru İbn Kesîr*, 1/150. Türkî, 2/54.

1376 Bakara 2/63.

1377 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/130'da 609 numaralı rivayetten sonra. Türkî, 2/54.

1378 Bakara 2/63.

[BAKARA SÛRESİ 64. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾

"Bundan sonra yine yüz çevirdiniz. Allah'ın bol nimeti ve merhameti olmasaydı, herhalde ziyana uğrayanlardan olurdunuz." (Bakara 2/64)

1. {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} "Bundan sonra yine yüz çevirdiniz"

Şanı yüce olan Allah'ın {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} *"Bundan sonra yine yüz çevirdiniz."* sözünün tefsiri:

a. {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ} "Sonra yüz çevirdiniz."

Şanı yüce olan Allah {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ} sözüyle *"sonra yüz çevirdiniz."* demek istemektedir. Bu kullanım da تَفَعَّلْتُمْ bâbındandır.[1379] Bu kullanım Arapların şu sözlerindendir: Birisine sırtını dönüp onu arkasında bıraktığında (fizikî olarak) وَلَّانِي فُلَانٌ دُبُرَهُ "Falan bana arkasını döndü." der. Sonra bu ifade bütün işlerde itaati ve dostluğu terk eden ve yüzünü çeviren kimse hakkında (mecazî olarak) kullanılmıştır. "Falan, filan kimseye itaatten yüz çevirdi ve onunla bağını kopardı." anlamında قَدْ تَوَلَّى فُلَانٌ عَنْ طَاعَةِ فُلَانٍ وَتَوَلَّى عَنْ مُوَاصَلَتِهِ denilir. Şanı yüce olan Allah'ın şu sözündeki kullanım da böyledir:

{فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ}

"Fakat Allah, lütuf ve kereminden onlara verince, onda cimrilik ettiler ve yüz çevirerek dönüp gittiler."[1380]

Bununla Allah şunu kastetmektedir: Allah'a vaad etmiş oldukları şeylere muhalif davrandılar. Şu sözlerindeki gibi:

1379 Yani Taberî bununla "peyderpey yüz çevirdiniz" anlamındadır demek istemektedir. Çünkü bu bâbın anlamı bir şeyi aşama aşama yapmak, bir şeyin süreç içinde gerçekleşmesi gibi anlamlara gelir. Örneğin Kadir sûresi 97/4. âyette geçen {تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ} *"Melekler ve ruh inerler."* تَنَزَّلُ kelimesi de aynı şekilde meleklerin peyderpey inişini ifade eder.

1380 Tevbe 9/76.

{لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ}

"Eğer Allah bize lütuf ve kereminden verirse, mutlaka bol bol sadaka veririz ve mutlaka salihlerden oluruz."[1381]

Böylece verdikleri sözü, arkalarına attılar. **[2/54]**

Araplar bir kelimeyi istiâre[1382] olarak benzerinin yerine kullanırlar.

Ebû Züeyb el-Hüzelî'nin söylediği gibi:

فَلَيْسَ كَعَهْدِ الدَّارِ يَا أُمَّ مَالِكٍ ... وَلَكِنْ أَحَاطَتْ بِالرِّقَابِ السَّلَاسِلُ

وَعَادَ الْفَتَى كَالْكَهْلِ لَيْسَ بِقَائِلٍ ... سِوَى الْحَقِّ[1383] شَيْئًا وَاسْتَرَاحَ الْعَوَاذِلُ

Ey Ümmü Mâlik durum senin zamanındaki gibi değil,
Biz evdeyken her şey hakkında konuşurduk ve bir şeyden de sakınmazdık,
Ancak Müslüman olunca İslâm'ın yasaklarına/engellerine uyar olduk,
Tıpkı boynu kuşatan zincirler misali,
Gençlik, erişkinliğe döndü, Haktan başka bir şey söylemez
oldu, eleştirenler de artık hoşgörülü oldu[1384]

1381 Tevbe 9/75.

1382 **İstiâre:** Bir kelime veya cümlenin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisiyle ve bir delile dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılmasıdır. Türkçede asker için "arslan", namaz için "dinin direği" denilmesi, çocuklar için, "Çiçekler el ele yürüyor" denilmesi ve birisi için "tilki" denildiği vakit onun kurnaz olduğunun anlaşılması gibi. Detaylı bilgi bk. İsmail Durmuş, İskender Pala, "İstiâre", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/istiare (18.04.2021).

1383 Bu kelime Türkî'nin م nüshasında الْحَقّ olarak geçmektedir. Şâkir baskısında da aynı kelime yer aldığından ve bağlama daha uygun olduğunu düşündüğümüzden bu tercih edilmiştir. Nitekim cümlenin devamında aynı ifade bizim tercih ettiğimiz şekilde gelmiştir. Türkî, 2/55; Şâkir, 2/163.

1384 Bu beyitleri İbn Kuteybe *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*'da (s. 112) zikretmiştir. Bu iki beyit Ebû Hırâş el-Hüzelî'ye ait kasidedendir. O, bu kasidede Züheyr İbn el-Acve'ye mersiyede bulunmaktadır. Beyitler *Divânü Hüzeliyyîn*'de 2/150'de geçmektedir. Burada Ebû Züeyb'e ait olduğu yönündeki bilgi yanlıştır. Muhtemelen bu bilgiyi yazan kişi (nasih) yanlış yazmıştır. Beyitlerin sahibi olan Ebû Hırâş el-Hüzelî Müslüman bir şâirdir. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde vefat etmiştir. Bk. Medkûr, 1/454. Ebû Hırâş hakkında detaylı bilgi için bk. İbrahim Sarmış, "Ebû Hırâş el-Hüzelî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hiras-el-huzeli (17.04.2021). Bu beyitte İslâm'ın, çirkin işleri, kötülükleri ve zulmü engellemesi boyundaki zincirler ve ellerdeki kelepçelere istiâre yoluyla benzetilmiştir. Abdülhamîd, 1/497.

Şâir, أَحَاطَتْ بِالرِّقَابِ السَّلَاسِلُ sözüyle şunu kastediyor: İslâm, Allah'ın bize İslâm'da haram kıldığı şeylerden bizim Câhiliyye'de yaptıklarımızı bizi men eder oldu. [Bu yasaklar ki] Tıpkı boyunlarımızı kuşatan zincirler mesabesindedir. Bu zincirler, bunların boynunda olduğu ve aynı zamanda ellerinde de kelepçeler bulunan kimseyle bunları almak için çabalayan kimsenin arasına girer.

Arapların bu tür kullanımları sayılamayacak kadar çoktur. Allah Teâlâ'nın {ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} *"Bundan sonra yine yüz çevirdiniz."*[1385] sözü de böyledir. Allah bu sözüyle şunu murad etmiştir: 'Siz Rabbinize kitabınızda yapmanızı emrettiği şeyleri yapacağınıza dair söz verdikten sonra O'na, yapmayı taahhüt ettiğiniz şeyleri ve bunları ciddiyetle ve gayretle yerine getireceğinize dair sözlerinizi yerine getirmediniz ve arkanıza atıp terk ettiniz.' **[2/55]**

b. {ذَلِكَ} "Bu"

Allah ذَلِكَ *"bu"* sözüyle bundan önceki {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ} *"Hani, (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almış, Tûr Dağı'nı da tepenize dikmiştik."*[1386] âyetinde geçenlerin hepsinden kinayede bulunmuştur.[1387]

2. {فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ} "Allah'ın size bol nimeti ve merhameti olmasaydı"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ} *"Allah'ın size bol nimeti ve merhameti olmasaydı..."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ} *"Allah'ın size bol nimeti ve merhameti olmasaydı..."* sözüyle şunu kastetmektedir: "Eğer kendisiyle yapmış olduğunuz ve O'na itaatte gayret edip farzlarını yerine getireceğinize ve size verdiği kitaptaki emirlerini yapıp yasaklarından kaçınacağınıza dair ahdinizi bozmanızdan sonra Allah tevbenizi kabul ederek size lütufta bulunmamış olsaydı -Tûr'u sizin üzerinize kaldırdığında- hüsrana uğrardınız. Ancak O, İslâm ile size nimet verdi ve rahmetiyle size acıdı da Rabbinize itaat ettiğinizi bildirmenize karşılık işlediğiniz günahlarınızı bağışladı."

1385 Bakara 2/64.

1386 Bakara 2/63.

1387 Bu sözler Taberî'ye ait olup o, tefsirine yer verdiğimiz Bakara sûresi 2/64. âyeti kastetmektedir.

Her ne kadar bu söz, Resûlullah döneminde onun hicret ettiği yerdekiler (Medine) arasında bulunan Ehl-i Kitab'a yönelik bir hitap olsa da aslında onlardan önce yaşamış olan İsrâiloğullarının durumunu bildirmektedir. Böylece daha önce geçtiği ve bizim de açıkladığımız üzere onlardan haber vermek için bu ifade kullanılmıştır. Arap kabileleri övünme esnasında kabileye ya da başkasına, konuşanın ve muhatabın atalarının geçmişte yaptığı şeylerle seslenir. Böylece konuşan ve muhatabın atalarının kendi yaptıklarını "Biz, size[1388] şunları şunları yaptık." diyerek söyler. Oysa konuşan muhatabına "Biz size şunları şunları yaptık." demekle muhatabın atalarına bir şey yapılmış değildir. Daha önce geçtiği üzere[1389] Arapların bu kullanımına ilişkin onların şiirlerinden getirdikleri delillere yer vermiştik. **[2/56]**

1- Bazıları bu âyetlerdeki hitabın başkalarına ait olan fiilin muhataplara izafe edilmesiyle ortaya konulduğunu söylemektedir. Çünkü bu şekilde kendilerine hitap edilenler bu eylemi gerçekleştiren eski İsrâiloğullarını veli kabul ediyorlardı. Allah da onlara varis olmaları nedeniyle bunları da onların yerine koydu.

2- Bazıları da şöyle dedi: "Onlara bu şekilde seslenildi. Çünkü bu hitabı işitenler -her ne kadar hitap İsrâiloğullarından ve Ehl-i Kitap'tan hayatta olanlara olsa da- bu konuda kastedileni ve kendilerinden önce yaşayan seleflerinin durumlarını bildirdiğini biliyorlardı. Âyeti işitenlerin, bu hitabın bizzat kendilerinden öncekilerden bahsettiğini bilmeleri nedeniyle öncekiler açıkça zikredilmedi."

إِذَا مَا انْتَسَبْنَا لَمْ تَلِدْنِي لَئِيمَةٌ ... وَلَمْ تَجِدِي مِنْ أَنْ تُقِرِّي بِهِ بُدَّا

[Karısına hitapla] Be kadın! Neseplerimizi sayıp dökecek olsak
Senin gibi beni de asil ve şerefli bir kadının doğurduğu anlaşılır[1493]

Sonra da sen bu hakikati kabul edip ilan etmekten başka kaçacak bir yer bulamazsın[1390]

1388 Bu kısım Türkî'de وَفَعَلْنَا şeklinde geçerken Türkî'nin م nüshasında ve Şâkir baskısında وَفَعَلْنَا بِكُمْ şeklinde geçmektedir. Daha açık ve anlaşılır olduğu için çeviride bu esas alınmıştır. Türkî, 2/56; Şâkir, 2/164.

1389 Bu konuda Taberî'nin daha önce naklettiği şiirden deliller için bk. Türkî, 1/642, 643.

1390 Burada şâir, eşine meydan okuyor ve nesebi konusunda annesi köle olduğu için onu yeriyor. Kendisinin ise hür bir kadından doğduğunu ve soy olarak daha asil olduğunu ileri sürüyor. Medkûr, 1/498.

Şâir buradaki إِذَا مَا انْتَسَبْنَا dedi. Bu sözünde yer alan إِذَا şart edatından sonra gelecek ifade eden (muzari) bir fiil kullanılması gerekir. Burada ilk fiil mazi geldiği gibi şâir, sözünün devamında da لَمْ تَلِدْنِي لَئِيمَةٌ diyerek şartın cevabı olan ikinci fiili de mazi kullandı. Çünkü doğum geçmişte gerçekleşmiş ve olup bitmiştir. Şâir bu sözünde (delil getirirken) mazi fiil kullandı. Çünkü bu sözü işiten, onun ne demek istediğini tam olarak anlar.

Allah; ele aldığımız ve Resûlullah'ın yaşadığı dönemde onun hicret ettiği yerdekiler arasında (Medine'de) bulunan Ehl-i Kitab'a olan seslenişinde öncekilerin yaptığı fiilin benzerini onlara izafe etmiştir.

Birinci söylediğimiz görüş Arapların kelâmında ve hitaplarında yaygın olan bir kullanımdır. **[2/57]**

Ebü'l-Âliye, Allah Teâlâ'nın {فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ} *"Allah'ın size bol nimeti ve merhameti olmasaydı..."*[1391] sözü hakkında -bize nakledildiğine göre- bizim söylediğimiz bu görüşün benzerini söylüyor.

[١١٣٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ ثنا أَبُو النَّضْرِ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ} قَالَ: فَضْلُ اللَّهِ: الْإِسْلَامُ، وَرَحْمَتُهُ: الْقُرْآنُ.»

1136. Bana Müsennâ b. İbrahim, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye {فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ} *"Allah'ın size bol nimeti ve merhameti olmasaydı..."*[1392] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın lütfu İslâm; rahmeti ise Kur'ân'dır."[1393]

[١١٣٧]وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، بِمِثْلِهِ.

1137. Bana Ammâr, Ebû Ca'fer, babası tarikiyle Rebî''den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir. [1394]

1391 Bakara 2/64.

1392 Bakara 2/64.

1393 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/130'da 662 numaralı rivayetin ardından Âdem tarikiyle nakleder. Türkî, 2/58.

1394 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/130'da 662 ve 664 numaralı rivayetlerin ardından İbn Ebî Ca'fer tarikiyle nakleder. Türkî, 2/58.

3. {لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ} "Herhalde ziyana uğrayanlardan olurdunuz"

Allah Teâlâ'nın {لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ} *"Herhalde ziyana uğrayanlardan olurdunuz"* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Eğer Allah; hatalarınız ve günahlarınız nedeniyle yaptığınız tevbenizi kabul ederek sizi cezalandırmaktan kurtarmasaydı böylece de O'nun size olan bu lütfu ve rahmeti olmasaydı, daima kendinizi nefislerinin hazlarıyla aldatan kimseler olurdunuz.

Bizim الْخَسَارُ "aldanmak, zarar ve ziyan etmek" kelimesinin anlamı konusundaki delilleriyle birlikte yaptığımız açıklamalarımız daha önce geçti.[1395] Burada tekrara gerek duymuyorum.

[BAKARA SÛRESİ 65. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴾

***"Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara, 'Aşağılık maymunlar olun.' demiştik."* (Bakara 2/65)**

1. {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} "Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara, 'Aşağılık maymunlar olun.' demiştik."

Allah Teâlâ'nın {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} *"Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara, 'Aşağılık maymunlar olun.' demiştik."* sözünün tefsiri:

a. {وَلَقَدْ عَلِمْتُمْ} "siz bilirsiniz"

Allah {وَلَقَدْ عَلِمْتُمْ} *"siz bilirsiniz"* sözüyle "siz tanırsınız" anlamını kastetmektedir. Senin "Kardeşini bilmiyordum onu tam olarak bildim." sözünle "Onu tanımıyordum; tanıdım." demen gibi. Şanı yüce olan Allah da şu sözünde böyle buyurmuştur: {وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ} *"Bunlardan*

1395 Taberî'nin bu konuda daha önce yaptığı izahlar için bk. Türkî baskısı 1/442. Türkî, 2/58.

başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları"[1396] yani "siz onları tanımıyorsunuz Allah onları tanıyor" demektir.[1397] **[2/58]**

b. {الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ} "içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenler"

Allah Teâlâ'nın {الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ} *"içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenler"* sözüne gelince: Bu söz "Benim çizdiğim sınırları tanımayan ve Cumartesi gününde yasakladığım şeyleri yapan ve emrime asi olanlar" anlamındadır.

Ben daha önce geçtiği üzere الِاعْتِدَاءُ'nın aslının "her şeyde haddi aşmak" anlamında olduğunu delilleriyle açıkladım. Burada tekrara gerek duymuyorum.

(Taberî) der ki: Bu âyetler ve devamında gelen senin okuyacağın âyetler şanı yüce olan Allah'ın, -Hz. Peygamber zamanında Medine'de Ensar arasında yaşayan ve bu sûrenin ilk âyetlerine, kendilerinden bahsederek başladığı ve atalarının ahidlerini ve misaklarını bozduklarını belirttiği akitlerini yerine getirmeyen İsrâiloğullarına tek tek saydığı âyetlerdir. Yine bu âyetler onların daha önce atalarının başına gelen –inkârda ısrar etmeleri ve Muhammed'in (sav) nübüvvetini reddetmede karşısına dikilmeleri nedeniyle -maymun sûretine çevrilme, sarsıntı ve yıldırım çarpması gibi cezalarının kendi başlarına geleceği, Allah'ın gazabından ve öfkesinden de kaçamayacakları konusunda muhataplarını uyardığı âyetlerdir. **[2/59]**

Tıpkı şu rivayetlerde anlatıldığı gibi:

[١١٣٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثنا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثنا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ} ، يَقُولُ: وَلَقَدْ عَرَفْتُمْ، وَهَذَا تَحْذِيرٌ لَهُمْ مِنَ الْمَعْصِيَةِ، يَقُولُ: احْذَرُوا أَنْ يُصِيبَكُمْ مَا أَصَابَ أَصْحَابَ السَّبْتِ إِذْ عَصَوْنِي، {اعْتَدَوْا} يَقُولُ: اجْتَرَءُوا فِي السَّبْتِ. قَالَ: لَمْ يَبْعَثِ اللَّهُ نَبِيًّا

1396 Enfâl 8/60.

1397 Taberî burada her ne kadar tanımak عَرَفَ fiili ile bilmek عَلِمَ fiilleri arasında bulunan ortak anlamdan hareketle bu şekilde kullansa da her iki kelime arasında birtakım anlam incelikleri mevcuttur. Zira عَرَفَ ismi belli olan kimsenin zatı hakkında, عَلِمَ fiili de ismi belli olan kişinin ahvali hakkında kullanılır. Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/439.

إِلَّا أَمَرَهُ بِالْجُمُعَةِ وَأَخْبَرَهُ بِفَضْلِهَا وَعِظَمِهَا فِي السَّمَوَاتِ وَعِنْدَ الْمَلَائِكَةِ، وَأَنَّ السَّاعَةَ تَقُومُ فِيهَا، فَمَنِ اتَّبَعَ الْأَنْبِيَاءَ فِيمَا مَضَى كَمَا اتَّبَعَتْ أُمَّةُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُحَمَّدًا قَبِلَ الْجُمُعَةَ وَسَمِعَ وَأَطَاعَ وَعَرَفَ فَضْلَهَا وَثَبَتَ عَلَيْهَا بِمَا أَمَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى بِهِ وَنَبِيُّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ كَانَ بِمَنْزِلَةِ الَّذِينَ ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ فَقَالَ: {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ}، وَذَلِكَ أَنَّ الْيَهُودَ قَالَتْ لِمُوسَى حِينَ أَمَرَهُمْ بِالْجُمُعَةِ وَأَخْبَرَهُمْ بِفَضْلِهَا: يَا مُوسَى، كَيْفَ تَأْمُرُنَا بِالْجُمُعَةِ وَتُفَضِّلُهَا عَلَى الْأَيَّامِ كُلِّهَا، وَالسَّبْتُ أَفْضَلُ الْأَيَّامِ كُلِّهَا؛ لِأَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَالْأَقْوَاتَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ، وَسَبَتَ لَهُ كُلُّ شَيْءٍ مُطِيعًا يَوْمَ السَّبْتِ، وَكَانَ آخِرَ السِّتَّةِ؟ قَالَ: وَكَذَلِكَ قَالَتِ النَّصَارَى لِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ حِينَ أَمَرَهُمْ بِالْجُمُعَةِ، قَالُوا لَهُ: كَيْفَ تَأْمُرُنَا بِالْجُمُعَةِ، وَأَوَّلُ الْأَيَّامِ أَفْضَلُهَا وَسَيِّدُهَا، وَالْأَوَّلُ أَفْضَلُ، وَاللَّهُ وَاحِدٌ، وَالْوَاحِدُ الْأَوَّلُ أَفْضَلُ؟ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى عِيسَى أَنْ دَعْهُمْ وَالْأَحَدَ، وَلَكِنْ لِيَفْعَلُوا فِيهِ كَذَا وَكَذَا مِمَّا أَمَرَهُمْ بِهِ. فَلَمْ يَفْعَلُوا، فَقَصَّ اللَّهُ تَعَالَى قَصَصَهُمْ فِي الْكِتَابِ بِمَعْصِيَتِهِمْ. قَالَ: وَكَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ لِمُوسَى حِينَ قَالَتْ لَهُ الْيَهُودُ مَا قَالُوا فِي أَمْرِ السَّبْتِ: أَنْ دَعْهُمْ وَالسَّبْتَ فَلَا يَصِيدُوا فِيهِ سَمَكًا وَلَا غَيْرَهُ، وَلَا يَعْمَلُونَ شَيْئًا كَمَا قَالُوا. قَالَ: فَكَانَ إِذَا كَانَ السَّبْتُ ظَهَرَتِ الْحِيتَانُ عَلَى الْمَاءِ فَهُوَ قَوْلُهُ: {إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا}، يَقُولُ: ظَاهِرَةً عَلَى الْمَاءِ، ذَلِكَ لِمَعْصِيَتِهِمْ مُوسَى. وَإِذَا كَانَ غَيْرُ يَوْمِ السَّبْتِ صَارَتْ صَيْدًا كَسَائِرِ الْأَيَّامِ، فَهُوَ قَوْلُهُ: {وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ، فَفَعَلَتِ الْحِيتَانُ ذَلِكَ مَا شَاءَ اللَّهُ؛ فَلَمَّا رَأَوْهَا كَذَلِكَ طَمِعُوا فِي أَخْذِهَا وَخَافُوا الْعُقُوبَةَ، فَتَنَاوَلَ بَعْضُهُمْ مِنْهَا فَلَمْ تَمْتَنِعْ عَلَيْهِ، وَحَذَّرَ الْعُقُوبَةَ الَّتِي حَذَّرَهُمْ مُوسَى مِنَ اللَّهِ تَعَالَى. فَلَمَّا رَأَوْا أَنَّ الْعُقُوبَةَ لَا تَحِلُّ بِهِمْ عَادُوا، وَأَخْبَرَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا بِأَنَّهُمْ قَدْ أَخَذُوا السَّمَكَ وَلَمْ يُصِبْهُمْ شَيْءٌ، فَكَثُرُوا فِي ذَلِكَ وَظَنُّوا أَنَّ مَا قَالَ لَهُمْ مُوسَى كَانَ بَاطِلًا، وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ، يَقُولُ لِهَؤُلَاءِ الَّذِينَ صَادُوا السَّمَكَ، فَمَسَخَهُمُ اللَّهُ قِرَدَةً بِمَعْصِيَتِهِمْ، يَقُولُ: إِذَا

لَمْ يَحْيَوْا فِي الْأَرْضِ إِلَّا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، [قَالَ: وَلَمْ يَعِشْ مَسِخٌ قَطُّ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ] [1398] وَلَمْ تَأْكُلْ، وَلَمْ تَشْرَبْ، وَلَمْ تَنْسِلْ، وَقَدْ خَلَقَ اللَّهُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَسَائِرَ الْخَلْقِ فِي السِّتَّةِ الْأَيَّامِ الَّتِي ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ، فَمَسَخَ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ فِي صُورَةِ الْقِرَدَةِ، وَكَذَلِكَ يَفْعَلُ بِمَنْ شَاءَ كَمَا يَشَاءُ، وَيُحَوِّلُهُ كَمَا يَشَاءُ.»

1138. Bize Ebû Kureyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ} *"Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz."*[1399] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Ayette geçen {عَلِمْتُمْ} *'bilirsiniz'*[1400] sözü عَرَفْتُمْ, 'tanıdınız' anlamındadır. Bu âyet İsrâiloğullarına, Allah'a karşı gelmeleri konusunda bir uyarı olup şöyle demektedir: 'Cumartesi günü yasağını çiğneyerek bana karşı gelenlerin başına gelenin sizin başınıza gelmesinden sakının' {اعْتَدَوْا} *'çiğnediler'*[1401] sözünde ise Allah 'Cumartesi günü yasağı çiğnemeye cür'et ettiler' demektedir.

İbn Abbas der ki: 'Allah hiçbir peygamber göndermemiştir ki ona Cuma gününün göklerdeki varlıklar ve melekler arasındaki faziletini ve üstünlüğünü ve kıyametin o gün kopacağını bildirmiş olmasın. Ümmetinin Hz. Muhammed'e (sav) tâbi olduğu gibi geçmiş peygamberlerin kendilerine tâbi olan ümmetleri de cuma gününün kutsallığını kabul etmişler, onun hakkında emredilenlere itaat etmişler ve değerini bilmişler, Allah Teâlâ'nın ve Peygamber'inin (sav) o günle ilgili emirlerini sebatla yerine getirmişlerdir. Cuma gününün kutsallığını kabul etmeyenler ise Allah'ın kitabında zikrettiği kimseler gibi cezalandırılmışlardır:

{وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ}

'Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara, 'Aşağılık maymunlar olun.' demiştik."[1402] **[2/60]**

1398 Ahmed Muhammed Şâkir parantez içerisindeki bu kısmın İbn Kesîr, 1/193'te ve Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da 1/75'te ilave olarak yer aldığını ve bu ilavenin gerekli olduğunu söyler. Devamında yer alan وَلَمْ تَأْكُلْ، وَلَمْ تَشْرَبْ، وَلَمْ تَنْسِلْ kısmını ise hatalı olduğunu ileri sürer. Bk. Şâkir, 2/168.

1399 Bakara 2/65.

1400 Bakara 2/65.

1401 Bakara 2/65.

1402 Bakara 2/65.

Öyle ki Musa, Yahudilere Cuma günü yapmaları gerekenleri emredip o günün faziletini kendilerine bildirdiğinde onlar;

'Ey Musa! Sen nasıl olur da Cumartesi günü bütün günlerin en kutsalı olduğu halde Cuma gününün kutsallığı hakkında emir verir ve onu diğer günlerden daha üstün tutarsın? Zira Allah Teâlâ gökleri, yeri ve rızıkları altı günde yaratmış ve altı günün nihayetinde Cumartesi gününde her şey Allah'a itaat ederek O'na boyun eğmiştir.' demişlerdir.

İsa b. Meryem, Cuma gününün kutsallığı ile ilgili gerekeni kendilerine emrettiğinde Hıristiyanlar da ona aynı şekilde söylemişlerdi. Onlar İsa'ya;

'Sen bize Cuma gününün kutsallığı hakkında nasıl emredersin? Oysa günlerin ilki, en üstünü ve efendisidir. İlk olan en üstündür. Zira Allah birdir; bir ve tek olan en üstündür' dediler.

Bunun üzerine Allah, İsa'ya 'Pazar gününü kutsal saymaları konusunda onları bırak. Ancak kutsal saydıkları bugünde kendilerine emrettiğim şeylerden şunları şunları yapsınlar' diye vahyetti. Onlar bunu yapmadılar da Allah onların kitapta işledikleri bu günahlarını anlattı.

Allah, Musa'ya Yahudiler Cumartesi günü ile ilgili görüşlerini söylediklerinde, 'Onları bırak, Cumartesi gününü kutsal saysınlar. Ancak o gün ne balık ne de başka bir şey avlamasınlar ve dedikleri gibi hiçbir şey de yapmasınlar.' buyurdu. Cumartesi günü geldiğinde balıklar suyun üzerinde görünüyorlardı. Allah'ın şu sözü bunu dile getirir:

{إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا}

'Cumartesi günü balıklar onlara akın akın geliyordu.'[1403]

Allah bu âyette '(balıklar) suyun üzerinde görünür bir şekilde (geliyordu)' demektedir. -Bu onların Musa'ya karşı gelmeleri sebebiyledir- Cumartesi gününün dışındaki günlerde av tıpkı değer günlerdeki gibiydi. Allah'ın şu sözünün anlamı budur:

{وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ}

'Tatil yapmadıkları (diğer) günlerde ise gelmiyorlardı.'[1404]

1403 A'râf 7/163.
1404 A'râf 7/163.

Balıkları bu şeklide görünce onları alma konusunda hırsa kapıldılar ancak bir taraftan da cezadan korktular. Buna rağmen içlerinden bazıları o balıkları avladılar, bundan imtina etmediler. Musa'nın Allah Teâlâ'dan kendilerine geleceği konusunda uyarıda bulunduğu azap konusunda da ihtiyatlı davrandılar ancak azabın başlarına gelmediğini görünce de haddi aştılar da birbirlerine onların balıkları avladıklarını ancak kendilerine bir musibetin isabet etmediğini söylediler. Böylece yaptıklarında ileri gittiler. Sandılar ki Musa'nın kendilerine söylediği geçersiz bir sözden ibaretti. Bu husus şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde ifade edilmektedir:

{وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ}

'Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara, 'Aşağılık maymunlar olun.' demiştik.'[1405]

Allah balık avlayan bu kimselere şöyle diyor: Allah isyanları sebebiyle onları maymunlara dönüştürdü. Onlar bu durumda ancak üç gün yaşadılar. Hiçbir şey yiyip içmediler ve nesilleri de olmadı (çoğalmadılar). Allah maymunları, domuzları ve sair diğer mahlûkatı, kitabında belirttiği altı günde yaratmıştır. Bu kavmi maymun sûretine çevirmiş, dilediği kimselere de dilediği gibi yapmış ve dilediği şekle dönüştürmüştür."[1406] **[2/61]**

[١١٣٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثنا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: « إِنَّ اللَّهَ إِنَّمَا افْتَرَضَ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ الْيَوْمَ الَّذِي افْتَرَضَ عَلَيْكُمْ فِي عِيدِكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَخَالَفُوا إِلَى السَّبْتِ فَعَظَّمُوهُ وَتَرَكُوا مَا أُمِرُوا بِهِ، فَلَمَّا أَبَوْا إِلَّا لُزُومَ السَّبْتِ ابْتَلَاهُمُ اللَّهُ فِيهِ، فَحَرَّمَ عَلَيْهِمْ مَا أَحَلَّ لَهُمْ فِي غَيْرِهِ. وَكَانُوا فِي قَرْيَةٍ بَيْنَ أَيْلَةَ وَالطُّورِ يُقَالُ لَهَا مَدْيَنُ، فَحَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فِي السَّبْتِ الْحِيتَانَ صَيْدَهَا وَأَكْلَهَا، وَكَانُوا إِذَا كَانَ يَوْمُ السَّبْتِ أَقْبَلَتْ إِلَيْهِمْ شُرَّعًا إِلَى سَاحِلِ بَحْرِهِمْ، حَتَّى إِذَا ذَهَبَ السَّبْتُ ذَهَبْنَ، فَلَمْ يَرَوْا حُوتًا صَغِيرًا وَلَا كَبِيرًا. حَتَّى

1405 Bakara 2/65.

1406 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/75, 3/137), ihtisar ederek Taberî'ye nispet etmiş; İbn Kesîr de *Tefsîr*'inde (1/151) seneddeki Dahhâk'tan benzerini nakletmiştir. Türkî, 2/61.

إِذَا كَانَ يَوْمُ السَّبْتِ أَتَيْنَ إِلَيْهِمْ شُرَّعًا، حَتَّى إِذَا ذَهَبَ السَّبْتُ ذَهَبْنَ. فَكَانُوا كَذَلِكَ، حَتَّى إِذَا طَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ وَقَرِمُوا إِلَى الْحِيتَانِ، عَمَدَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَأَخَذَ حُوتًا سِرًّا يَوْمَ السَّبْتِ فَخَزَمَهُ بِخَيْطٍ، ثُمَّ أَرْسَلَهُ فِي الْمَاءِ، وَأَوْتَدَ لَهُ وَتَدًا فِي السَّاحِلِ، فَأَوثَقَهُ ثُمَّ تَرَكَهُ. حَتَّى إِذَا كَانَ الْغَدُ جَاءَ فَأَخَذَهُ؛ أَيْ إِنِّي لَمْ آخُذْهُ فِي يَوْمِ السَّبْتِ، ثُمَّ انْطَلَقَ بِهِ فَأَكَلَهُ. حَتَّى إِذَا كَانَ يَوْمُ السَّبْتِ الْآخَرُ عَادَ لِمِثْلِ ذَلِكَ. وَوَجَدَ النَّاسُ رِيحَ الْحِيتَانِ. فَقَالَ أَهْلُ الْقَرْيَةِ: وَاللَّهِ لَقَدْ وَجَدْنَا رِيحَ الْحِيتَانِ. ثُمَّ عَثَرُوا عَلَى مَا صَنَعَ ذَلِكَ الرَّجُلُ. قَالَ: فَفَعَلُوا كَمَا فَعَلَ، وَأَكَلُوا سِرًّا زَمَانًا طَوِيلًا لَمْ يُعَجِّلِ اللَّهُ عَلَيْهِمْ بِعُقُوبَةٍ حَتَّى صَادُوهَا عَلَانِيَةً وَبَاعُوهَا بِالْأَسْوَاقِ، وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مِنْ أَهْلِ الْبَقِيَّةِ: وَيْحَكُمُ اتَّقُوا اللَّهَ. وَنَهَوْهُمْ عَمَّا كَانُوا يَصْنَعُونَ. وَقَالَتْ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ تَأْكُلِ الْحِيتَانَ وَلَمْ تَنْهَ الْقَوْمَ عَمَّا صَنَعُوا: {لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ} لَسُخْطِنَا أَعْمَالَهُمْ {وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَبَيْنَمَا هُمْ عَلَى ذَلِكَ أَصْبَحَتْ تِلْكَ الْبَقِيَّةُ فِي أَنْدِيَتِهِمْ وَمَسَاجِدِهِمْ، وَفَقَدُوا النَّاسَ فَلَا يَرَوْنَهُمْ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: إِنَّ لِلنَّاسِ لَشَأْنًا فَانْظُرُوا مَا هُوَ. فَذَهَبُوا يَنْظُرُونَ فِي دُورِهِمْ، فَوَجَدُوهَا مُغْلَقَةً عَلَيْهِمْ، قَدْ دَخَلُوا لَيْلًا فَغَلَّقُوهَا عَلَى أَنْفُسِهِمْ كَمَا تُغْلِقُ النَّاسُ عَلَى أَنْفُسِهِمْ، فَأَصْبَحُوا فِيهَا قِرَدَةً، إِنَّهُمْ لَيَعْرِفُونَ الرَّجُلَ بِعَيْنِهِ وَإِنَّهُ لَقِرْدٌ، وَالْمَرْأَةَ بِعَيْنِهَا وَإِنَّهَا لَقِرْدَةٌ، وَالصَّبِيَّ بِعَيْنِهِ وَإِنَّهُ لَقِرْدٌ. قَالَ: يَقُولُ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَلَوْلَا مَا ذَكَرَ اللَّهُ أَنَّهُ أَنْجَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ السُّوءِ لَقُلْنَا أَهْلَكَ الْجَمِيعَ مِنْهُمْ. قَالُوا: وَهِيَ الْقَرْيَةُ الَّتِي قَالَ اللَّهُ لِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: {وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ} الْآيَةَ.»

1139. Bize İbn Humeyd, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshâk, Dâvûd b. Husayn tarikiyle İbn Abbas'ın azatlısı olan İkrime'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Allah bayramınız olan Cuma günü size yapmayı farz kıldığı şeyleri İsrâiloğullarına farz kılmıştır. Ancak onlar Cumartesi gününe muhalefet ettiler hatta işi daha da ileri götürerek kendilerine emredilen şeyleri terk ettiler. Onlar Cumartesi yasağının dışında Allah'ın diğer emirlerinden de yüz çevirince Allah bu konularda onları imtihan etti ve diğerlerine helâl kıldığı şeyi onlara haram kıldı. Onlar Tûr ve Eyle arasında yer alan ve Medyen denilen yerde yaşıyorlardı. Allah onlara

Cumartesi günü balık avlamayı ve yemeyi yasakladı. Balıklar Cumartesi günü olduğunda yaşadıkları yerde deniz sahiline akın akın geliyordu. Öyle ki Cumartesi günü sona erince onlar da gidiyordu. Ne küçük ne de büyük tek bir balık görmüyorlardı. Ta ki diğer Cumartesi geldiğinde tekrar akın akın onlara geliyorlardı. Cumartesi günü gidince onlar da gidiyorlardı. Durum bu şekilde uzun bir süre devam etti. Bu arada da onların balık yeme konusunda iştahları iyice kabardı. İçlerinden birisi bu işi yapmaya karar verdi ve Cumartesi günü gizlice bir balık aldı onu bir iple bağladı sonra da suya bıraktı. İpi sahilde çaktığı bir kazığa bağladı ve ertesi gün olunca onu almak üzere geldi -yani ben onu Cumartesi avlamadım demek için- sonra gidip onu aldı ve yedi. Hatta diğer Cumartesi günü geldiğinde bunu tekrar yaptı. İnsanlar (onun pişirdiği) balığın kokusunu duyunca belde halkı;

'Vallahi biz (pişirilmiş) balık kokusu duyduk.' dediler." **[2/62]**

Şöyle dedi: "Sonra bu adamın yaptığı şeyi fark ettiler ve onun yaptığı gibi yaptılar ve uzun bir zaman gizlice bu balıkları yediler. Allah açıktan balık avlayıp bunu pazarlarda satıncaya kadar onları cezalandırmakta acele etmedi. İçlerinden anlayışlı ve Allah'ın emirlerine karşı itaatkâr olan bir grup onlara,

'Size yazıklar olsun! Allah'a karşı gelmekten sakının!' dediler ve yaptıkları işten onları men ettiler. Balıkları yemeyen ve onları bu yaptıklarından men etmeyen diğer bir grup da şöyle dedi:

{لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ}

'Siz, Allah'ın helak edeceği veya şiddetli bir azaba uğratacağı bir kavme ne diye (boş yere) öğüt veriyorsunuz?' Onlar da, 'Rabbinize bir mazeret beyân etmek için, (öğüt veriyoruz).' demişlerdi.' [1407]

Yani onların yaptıklarına kızdık.

{وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ}

'Bir de belki Allah'a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz, demişlerdi).'" [1408]

1407 A'râf 7/164.
1408 A'râf 7/164.

İbn Abbas dedi ki: "Onlar bu durumdayken içlerinden anlayışlı ve Allah'ın emirlerine karşı itaatkâr olan bu grup kendi meclislerinde, mescitlerinde bulunuyor, insanlardan ayrı yaşıyor, kimseyi görmüyorlardı. Bu durumdayken birbirlerine şöyle dediler: 'İnsanların başına bir durum geldi o nedir bakın bakalım.'

Onların evlerine bakmak üzere gittiler ve onları evlerinin kapıları üzerlerine kapanmış halde buldular, oraya geceleyin girmişler ve insanların kendi üzerlerine kapıları kapattıkları gibi kapıyı kendi üzerlerine kapatmışlardı ve orada maymuna dönüş(türül)müşlerdi. Onlar oradakileri bizzat erkek, kadın ve çocuk olarak tanıyorladı ve hepsi maymun olmuştu."

İkrime, İbn Abbas'ın şöyle dediğini söyler: "Eğer Allah kötülükten men edenleri cezalandırmaktan kurtardığını söylemeseydi 'Onların hepsini helak etmiştir.' diyecektik. Dediler ki: 'Bu belde, Allah Teâlâ'nın, Muhammed'e (sav) {وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ} *'(Ey Muhammed!) Onlara, deniz kıyısında bulunan kent halkının durumunu sor.'*[1409] âyetinde bildirdiği beldedir."[1410]

[١١٤٠] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} أُحِلَّتْ لَهُمُ الْحِيتَانُ وَحُرِّمَتْ عَلَيْهِمْ يَوْمَ السَّبْتِ بَلَاءً مِنَ اللَّهِ لِيَعْلَمَ مَنْ يُطِيعُهُ مِمَّنْ يَعْصِيهِ. فَصَارَ الْقَوْمُ ثَلَاثَةَ أَصْنَافٍ: فَأَمَّا صِنْفٌ فَأَمْسَكَ وَنَهَى عَنِ الْمَعْصِيَةِ، وَأَمَّا صِنْفٌ فَأَمْسَكَ عَنْ حُرْمَةِ اللَّهِ. وَأَمَّا صِنْفٌ فَانْتَهَكَ حُرْمَةَ اللَّهِ وَمَرَدَ عَلَى الْمَعْصِيَةِ، فَلَمَّا أَبَوْا إِلَّا الِاعْتِدَاءَ إِلَى مَا نُهُوا عَنْهُ، قَالَ اللَّهُ لَهُمْ: {كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} فَصَارُوا قِرَدَةً لَهَا أَذْنَابٌ، تَعَاوِي بَعْدَ مَا كَانُوا رِجَالًا وَنِسَاءً.»

1140. Bişr bize Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle dedi: "Allah'ın {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} *'Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara, 'Aşağılık maymunlar olun.' demiştik.'*[1411] sözü onlara balıklar helâl kılındı, Cumartesi günü ise Allah kendisine asi olanla itaat

1409 A'râf 7/163.

1410 İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde (5/1597, 1602) parça parça senedeki İbn İshâk'tan nakletmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (3/137) Ebu'ş-Şeyh'e nispt etmiştir. Türkî, 1/62-63.

1411 Bakara 2/65.

edeni bilmek için balık avlamayı imtihan olarak onlara haram kıldı. Böylece İsrâiloğulları üç gruba ayrıldılar:

1- Bir grup kendilerine hâkim oldu ve başkalarını da günahtan nehyetti.

2- Diğer bir grup Allah'ın haramlarından sakındı.

3- Başka bir grup ise Allah'ın haramlarını çiğnedi ve günah işlemeye devam etti. Yüz çevirdiklerinde de kendilerine yasaklanan şeylere karşı haddi aşmaktan başka bir şey yapmadılar.

Bunun üzerine Allah onlara; {كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} *'Aşağılık maymunlar olun.'* [1412] dedi de erkek ve kadınlar iken kuyrukları olan ve birbirlerine uluyan maymunlar oldular."[1413]

[١١٤١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أنا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ} قَالَ: نُهُوا عَنْ صَيْدِ الْحِيتَانِ يَوْمَ السَّبْتِ، فَكَانَتْ تَشْرَعُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ السَّبْتِ، وَبُلُوا بِذَلِكَ فَاعْتَدُوا فَاصْطَادُوهَا، فَجَعَلَهُمُ اللَّهُ قِرَدَةً خَاسِئِينَ.»

1141. Bize Hasan b. Yahya, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ} *"Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz."*[1414] sözü hakkında şöyle dedi: "Cumartesi günü balık avlamak onlara yasaklanmıştı. Cumartesi çabuk geliyor. Onlar bununla imtihan edildiler de haddi aşıp o balıkları avladılar. Bunun üzerine Allah onları aşağılık maymunlar kıldı."[1415] **[2/63]**

[١١٤٢] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} قَالَ: فَهُمْ أَهْلُ أَيْلَةَ، وَهِيَ الْقَرْيَةُ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ. فَكَانَتِ الْحِيتَانُ إِذَا كَانَ يَوْمُ السَّبْتِ، وَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ

1412 Bakara 2/65.

1413 Bu rivayete Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da 1/75'de, İbn Ebî Hâtim de *Tefsîr*'inde 1/133'te yer vermiştir. Türkî, 2/63.

1414 Bakara 2/65.

1415 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/132'de ve Abdürrezzâk, *Tefsîr*'inde 1/47, 48'de Katâde ve Kelbî tarikiyle bu rivayete yer vermiştir. Türkî, 2/63.

عَلَى الْيَهُودِ أَنْ يَعْمَلُوا فِي السَّبْتِ شَيْئًا، لَمْ يَبْقَ فِي الْبَحْرِ حُوتٌ إِلَّا خَرَجَ حَتَّى يُخْرِجْنَ خَرَاطِيمُهُنَّ مِنَ الْمَاءِ، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْأَحَدِ لَزِمْنَ سَفَلَ الْبَحْرِ فَلَمْ يُرَ مِنْهُنَّ شَيْءٌ حَتَّى يَكُونَ يَوْمُ السَّبْتِ. فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ} فَاشْتَهَى بَعْضُهُمُ السَّمَكَ، فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَحْفِرُ الْحَفِيرَةَ وَيَجْعَلُ لَهَا نَهْرًا إِلَى الْبَحْرِ، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ السَّبْتِ فَتَحَ النَّهَرَ، فَأَقْبَلَ الْمَوْجُ بِالْحِيتَانِ يَضْرِبُهَا حَتَّى يُلْقِيَهَا فِي الْحَفِيرَةِ، وَيُرِيدُ الْحُوتُ أَنْ يَخْرُجَ فَلَا يُطِيقَ مِنْ أَجْلِ قِلَّةِ مَاءِ النَّهَرِ، فَيَمْكُثُ، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْأَحَدِ جَاءَ فَأَخَذَهُ. فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَشْوِي السَّمَكَ، فَيَجِدُ جَارُهُ رِيحَهُ، فَيَسْأَلُهُ فَيُخْبِرُهُ فَيَصْنَعُ مِثْلَ مَا صَنَعَ جَارُهُ. حَتَّى إِذَا فَشَا فِيهِمْ أَكْلُ السَّمَكِ قَالَ لَهُمْ عُلَمَاؤُهُمْ: وَيْحَكُمْ إِنَّمَا تَصْطَادُونَ السَّمَكَ يَوْمَ السَّبْتِ، وَهُوَ لَا يَحِلُّ لَكُمْ. فَقَالُوا: إِنَّمَا صِدْنَاهُ يَوْمَ الْأَحَدِ حِينَ أَخَذْنَاهُ، فَقَالَ الْفُقَهَاءُ: لَا، وَلَكِنَّكُمْ صِدْتُمُوهُ يَوْمَ فَتَحْتُمْ لَهُ الْمَاءَ فَدَخَلَ؛ فَقَالُوا: لَا. وَعَتَوْا أَنْ يَنْتَهُوا، فَقَالَ بَعْضُ الَّذِينَ نَهَوْهُمْ لِبَعْضٍ: {لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا} يَقُولُ: لِمَ تَعِظُونَهُمْ وَقَدْ وَعَظْتُمُوهُمْ فَلَمْ يُطِيعُوكُمْ؟ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: {مَعْذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} فَلَمَّا أَبَوْا قَالَ الْمُسْلِمُونَ: وَاللَّهِ لَا نُسَاكِنُكُمْ فِي قَرْيَةٍ وَاحِدَةٍ. فَقَسَمُوا الْقَرْيَةَ بِجِدَارٍ، فَفَتَحَ الْمُسْلِمُونَ بَابًا وَالْمُعْتَدُونَ فِي السَّبْتِ بَابًا، وَلَعَنَهُمْ دَاوُدُ. فَجَعَلَ الْمُسْلِمُونَ يَخْرُجُونَ مِنْ بَابِهِمْ وَالْكُفَّارُ مِنْ بَابِهِمْ؛ فَخَرَجَ الْمُسْلِمُونَ ذَاتَ يَوْمٍ وَلَمْ يَفْتَحِ الْكُفَّارُ بَابَهُمْ، فَلَمَّا أَبْطَئُوا عَلَيْهِمْ تَسَوَّرَ الْمُسْلِمُونَ عَلَيْهِمُ الْحَائِطَ، فَإِذَا هُمْ قِرَدَةٌ يَثِبُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ، فَفَتَحُوا عَنْهُمْ فَذَهَبُوا فِي الْأَرْضِ. فَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ: {لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ} فَهُمُ الْقِرَدَةُ.»

1142. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî; وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} "*Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara,*

'Aşağılık maymunlar olun.' demiştik."[1416] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bunlar deniz kenarında yer alan bir belde olan Eyle halkıdır. Balıklar Cumartesi günü oraya gelirlerdi de -Allah, Yahudilere Cumartesi günü herhangi bir şey yapmalarını haram kıldı- denizde hiçbir balık kalmayıncaya kadar hepsi suyun yüzeyinde gelir hatta solungaçlarını sudan dışarı çıkarırlardı. Pazar günü olduğunda ise denizin dibine geri dönerler ve Cumartesi günü olunca onlardan hiçbir eser kalmazdı. Allah'ın şu âyetinde ifade edilen durum işte budur:

{وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ}

'(Ey Muhammed!) Onlara, deniz kıyısında bulunan kent halkının durumunu sor. 'Cumartesi günü balıklar onlara akın akın geliyordu. Tatil yapmadıkları (diğer) günlerde ise gelmiyorlardı.'[1417] **[2/64]**

Bazılarının balıklara iştahı kabardı. İçlerinden bir adam çukur kazıyor ve bu çukurla denizi birbirine bağlayan bir su kanalı da kazıyordu. Cumartesi günü olunca bu kanalın ağzını açıyor böylece dalgalar çarptığı balıkları buraya yöneltiyor ve çukurlara atıyordu. Balık buradan çıkmak istediğinde suyun azlığı nedeniyle çıkamıyor orada kalıyordu. Pazar günü olduğunda da gelip bu balıkları alıyordu. Adam bu balıkları kızartmaya başlayınca komşusu onun kokusunu duymuş ve ne olduğunu anlatması için ona sorular soruyordu. Komşusu da adamın yaptığını yapmaya başladı. Nihayetinde onların balık yediği etrafa yayılınca (durumdan haberdar olan) âlimleri onlara şöyle dedi:

'Yazıklar olsun size! Helâl olmadığı halde Cumartesi günü balık tutuyorsunuz.' Onlar da;

'Biz onları avladığımızda pazar günü avlıyoruz' diye cevap verdiler. Bunun üzerine fakihleri şöyle dedi:

'Siz onları kanalın içine su girmesi için açtığınız ve balıkların da oraya girdiği gün (Cumartesi) onları avladınız.' Onlar,

1416 Bakara 2/65.
1417 A'râf 7/163.

'Hayır' diyerek bu inatlarından vazgeçmediler. Onları bu işten men edenler birbirlerine şöyle dediler:

{لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا}

'Siz, Allah'ın helak edeceği veya şiddetli bir azaba uğratacağı bir kavme ne diye (boş yere) öğüt veriyorsunuz?'[1418]

Âyette, onlara sizin dediklerinizi tutmayanlara neden öğüt veriyorsunuz demektedir. Diğerleri de onlara şöyle cevap verdi:

{مَعْذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ}

'(Onlar da) 'Rabbinize bir mazeret beyân etmek için, bir de belki Allah'a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz, demişlerdi).'[1419]

Onlar bu sözlere kulak asmayıp denilenleri reddedince Müslüman olanlar,

'Biz sizinle aynı yerde yaşayamayız.' diyerek beldeyi duvarla ikiye ayırdılar. Müslümanlar kendilerine bir kapı açtılar. Cumartesi yasağını ihlal eden azgınlar da kendilerine bir kapı açtılar. Dâvûd (as) onları lanetledi. Müslümanlar kendi açtıkları kapıdan girip çıkmaya kâfir olanlar da kendi kapılarından girip çıkmaya başladılar. Müslümanlar bir gün kendi açtıkları kapıdan çıktıklarında kâfirler kapılarını açmamışlardı. Kapının açılması bir süre daha gecikince Müslümanlar duvarlardan tırmanarak içeri baktıklarında ne görsünler. Onlar birbirleri üzerine atlayan maymunlar olmuşlardı. Üzerlerine kapalı olan kapıyı açtılar da onlar yeryüzüne dağıldılar. İşte bu durum Allah Azze ve Celle'nin şu âyetinde ifade edilmektedir:

{فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ}

'Yasaklandıkları şeylerden vazgeçmeye yanaşmayınca da onlara 'aşağılık maymunlar olun' dedik.'[1420]"[1421]

1418 A'râf 7/164.
1419 A'râf 7/164.
1420 A'râf 7/166.
1421 Bu rivayete İbn Ebî Hâtim de *Tefsîr*'inde 1/132'de, İbn Kesîr de *Tefsîr*'inde 1/152, 153'te yer vermiştir. Türkî, 2/65.

[١١٤٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثنا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} قَالَ: لَمْ يُمْسَخُوا إِنَّمَا هُوَ مَثَلٌ ضَرَبَهُ اللَّهُ لَهُمْ مِثْلُ مَا ضَرَبَ مَثَلَ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا.»

1143. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} *"İçinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri (bilirsiniz). Biz onlara 'Aşağılık maymunlar olun.' demiştik."*[1422] sözü hakkında şöyle dedi: "Onlar maymuna dönüştürülmemiştir. Allah, Yahudileri, sırtında kitap taşıyan merkeplere benzettiği gibi bu âyette de onları, maymunlara benzetmiştir."[1423]

[١١٤٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} قَالَ: مُسِخَتْ قُلُوبُهُمْ، وَلَمْ يُمْسَخُوا قِرَدَةً، وَإِنَّمَا هُوَ مَثَلٌ ضَرَبَهُ اللَّهُ لَهُمْ كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا.»

1144. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} *"Şüphesiz ki içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri (bilirsiniz). Biz onlara 'Aşağılık maymunlar olun.' demiştik."*[1424] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onların kalpleri maymunlaştırılmış olup sûreten maymunlara dönüştürülmemişlerdir. Bu, {كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا} *'Kitap yüklü merkepler örneği gibi'*[1425] onlar için yaptığı bir benzetmedir."[1426]

Mücâhid'in ileri sürdüğü bu görüş Kur'ân'ın zahirinin işaret ettiği mânaya aykırıdır. Çünkü Allah kitabında onlardan bir kısmını maymunlar,

---

1422 Bakara 2/65.

1423 Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, 205'te buna benzer bir rivayet nakletmiştir. Türkî, 2/65.

1424 Bakara 2/65.

1425 Cum'a 62/5.

1426 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/133; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/75; İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 184. Türkî, 2/65.

domuzlar ve Şeytan'a tapanlar kıldığını bildirmiştir. Tıpkı onların peygamberlerine {أَرِنَا اللهَ جَهْرَةً} *"Allah'ı bize açıkça göster"*[1427] dediklerinde onları maymunlara, domuzlara ve Şeytan'a tapanlara dönüştürdüğünü bildirdiği gibi.

Şanı yüce olan Allah yine onları Rablerini görmek istediklerinde ve buzağıya taptıklarında yıldırım çarpmasıyla cezalandırmış, onların tevbelerini; nefislerini öldürmeleri kılmış[1428] ve onlara Beytü'l-Makdis'e girmeleri emredilmiştir. Bunun üzerine onlar peygamberlerine şöyle demişlerdi:

{فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ}

"Dediler ki: 'Ey Musa! Onlar orada bulundukça, biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.'"[1429]

Allah da onları Tîh'te imtihan etmişti.

"Allah onları maymuna dönüştürmedi, onları maymun ve domuz gibi davrananlar yaptı." diyen bir kimsenin sözü ile bir diğer görüş olan;

"Allah'ın peygamberlerine karşı gelmeleri, başkalarına ibret olmak üzere Allah'ın onlara reva gördüğü şiddetli azap ve kendilerine verdiği cezalar[1430] dışında İsrâiloğulları hakkında bildirdiklerinden başka onlara bir şey olmamıştır." diyenin sözü aynıdır (Her ikisi de Kur'ân'ın zahirinin işaret ettiği mânaya aykırıdır). **[2/65]**

1427 Nisâ 4/153.

1428 Burada yine bu sûrenin 54. âyetine atıfta bulunulmaktadır. Bu âyette (Allah) şöyle buyurur:

{ وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ }

"Hani Musa, kavmine demişti ki: 'Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilah edinmekle kendinize yazık ettiniz. Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün (kendinizi düzeltin). Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah da onların tövbesini kabul etti. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhametlidir." Bu konuda Taberî'nin yaklaşımı için bk. Türkî, 1/686-688.

1429 Mâide 5/24.

1430 "Başkalarına ibret olmak üzere Allah'ın onlara reva gördüğü şiddetli azap ve kendilerine verdiği cezalar" kısmı, Ahmed Muhammed Şâkir'in Türkî baskısında da geçen "وَالْعُقُوبَاتُ وَالأَنْكَالُ" şeklindeki ifadenin yanlış olduğu, doğrusunun da "وَالنَّكَالُ وَالْعُقُوبَاتُ" şeklinde olduğu yaklaşımı esas alınarak çeviri yapılmıştır. Bk. Şâkir, 2/173.

Kim bu görüşlerden birini kabul eder diğerini reddederse bu iddiasına karşılık ondan delil istenir ve ayrıca kabul ettiklerinden hareketle inkâr ettiği şeylere karşı çıkılır. Sonra kendisine müstefîz haber[1431] ile sahih eser arasındaki fark sorulur. Şu halde Mücâhid'in görüşü (sahih eser), naklettikleri haberlerde yalan ve hata üzere birleşmeleri mümkün olmayan topluluğun haberine (müstefîz habere) aykırıdır.[1432] Bir görüşün fasid olduğuna delil olarak, onun yanlışlığında icmâ edilmesi yeterlidir.

c. {فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} "Biz onlara, 'Aşağılık maymunlar olun' demiştik"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} *"Biz onlara, 'Aşağılık maymunlar olun' demiştik."* sözünün tefsiri:

{فَقُلْنَا لَهُمْ} *"onlara demiştik"* sözüyle kastedilen, Cumartesi yasağını ihlal ederek -yani cumartesi gününde- haddi aşanlara, demektir. السَّبْت kelimesinin aslı rahat ve sakinlikte sessiz ve sakin olmadır. Bunun için uyuyan kimseye bedeninin sessiz ve sakin oluşu ve istirahat etmesi nedeniyle مَسْبُوتٌ denilir. Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın {وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا} *"Uykunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık."*[1433] âyetinde buyurduğu gibi. Yani bedenlerinizin rahatı için demektir. Bu âyetteki bu kullanım سَبَتَ فُلَانٌ "Falan dinlendi", يَسْبِتُ "dinleniyor" ve mastar formunda سَبْتًا "dinlenmek" diyen bir kimsenin sözündeki gibi mastardır.

Şöyle de denilmiştir: "سَبْتًا olarak isimlendirilmiştir. Çünkü şanı yüce olan Allah Cuma günü -Cumartesiden bir önceki gün olan- bütün yarattığı varlıkları yaratma işini bitirmiştir."

Allah'ın {كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} *"Aşağılık maymunlar olun."*[1434] sözü maymunlar olun (dönüşün) anlamındadır. الْخَاسِئُ sözü "uzaklaştırılmış" ve "kovulmuş" anlamındadır.[1435] Tıpkı köpeğin kovulması (hoşt denilmesi)

1431 "Farklı görüşler bulunmakla birlikte hadis terimi olarak 'senedinin râvi sayısı baştan sona her tabakada üçten aşağı düşmeyen, fakat mütevâtir derecesine de ulaşmayan hadis' mânasına gelmektedir." Zekeriya Güler, "Müstefîz", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/mustefiz (29.04.2021).

1432 Anlaşıldığı kadarıyla Taberî buradaki müstefîz habere, daha sonra yazgınlık kazanacak olan mütevâtir haber anlamı vermektedir.

1433 Nebe' 78/9.

1434 Bakara 2/65.

1435 Bu kelimenin detaylı izahı için bk. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Amr Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl* (Beyrut:

gibi... خَسَأْتُهُ أَخْسَؤُهُ خَسْأً وَخُسُوءًا "Onu tastamam kovdum/Onu tastamam kovuyorum." ve وَهُوَ يَخْسَأُ خُسُوءًا "O, onu büsbütün uzaklaştırdı." denilmesi de kelimenin bu anlamdaki kullanımlarıdır. Taberî yine şöyle der: خَسَأْتُهُ فَخَسَأَ وَانْخَسَأَ "Onu kovdum o da uzaklaştı ve kovulmuş oldu." da denilir.

Şâirin şu beytindeki kullanım böyledir:

كَالْكَلْبِ إِنْ قُلْتَ لَهُ اخْسَأِ انْخَسَأَ

O kendisine "hoşt defol" dediğinde kaçıp giden bir köpek gibidir[1436] **[2/66]**

Bunun anlamı şudur: Onu kovsan zelil ve hakir olarak uzaklaşır. İşte Allah'ın {كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} *"Aşağılık maymunlar olun."*[1437] sözü de böyledir ve "hayırdan uzaklaştırılmış zeliller ve hakirler" anlamındadır. Tıpkı şu rivayetlerde ifade edildiği gibi:

[١١٤٥] حَدَّثَنَا بَشَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} قَالَ: صَاغِرِينَ.»

1145. Bize Beşşâr'ın Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid {كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} *"Aşağılık maymunlar olun."*[1438] sözü hakkında şöyle demiştir: "Âyette geçen {خَاسِئِينَ} kelimesi 'zeliller' anlamındadır."[1439]

[١١٤٦] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1146. Bize Ahmed b. İshak, Ebû Ahmed, Süfyân tarikiyle bir kimseden rivayet ettiğine göre Mücâhid yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407), 1/147; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/443.

1436 İbn Manzûr, خ س أ, 1/65.

1437 Bakara 2/65.

1438 Bakara 2/65.

1439 İbn Ebî Hâtim, 1/133; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/76, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/67.

[١١٤٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1147. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١١٤٨] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{خَاسِئِينَ} قَالَ: صَاغِرِينَ.»

1148. Bana Hasan b. Yahya, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, âyette geçen {خَاسِئِينَ} kelimesinin zeliller anlamında olduğunu söylemiştir.[1440]

[١١٤٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} أَيْ أَذِلَّةً صَاغِرِينَ.»

1149. Bana Müsennâ, İshak, Ebû Ca'fer babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah Teâlâ'nın {كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} *"Aşağılık maymunlar olun."*[1441] sözündeki {خَاسِئِينَ} kelimesinin zeliller ve hakirler anlamında olduğunu söylemiştir.[1442]

[١١٥٠] وَحُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «خَاسِئًا: يَعْنِي ذَلِيلًا.» [٢/٦٧]

1150. Bana Mincâb, Bişr b. 'Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas; خَاسِئًا sözünün zelil olarak anlamında olduğunu söylemiştir.[1443]

1440 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/48. Türkî, 2/67.

1441 Bakara 2/65.

1442 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/133; Türkî, 2/67.

1443 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/76, 6/248, Taberî ve İbn Ebî Hâtim'e nispetle; Türkî, 2/67.

[BAKARA SÛRESİ 66. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ﴾

"Biz bunu, hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere bir ibret ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara da bir öğüt kıldık." **(Bakara 2/66)**

1. {فَجَعَلْنَاهَا} "Biz bunu (bir ibret ve bir öğüt) kıldık"

Allah Teâlâ'nın {فَجَعَلْنَاهَا} *"Biz bunu (bir ibret ve bir öğüt) kıldık."* âyetinin tefsiri:

Müfessirler {فَجَعَلْنَاهَا} sözünde geçen hâ ve elifin yani هَا zamirinin tefsiri ile nereye döndüğü konusunda ihtilaf ettiler.

1- İbn Abbas'tan bu konuda iki görüş nakledilmiştir:

a. Birincisi şudur:

[١١٥١] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَجَعَلْنَاهَا} فَجَعَلْنَا تِلْكَ الْعُقُوبَةَ، وَهِيَ الْمَسْخَةُ، نَكَالًا.»

1151. Bize Ebû Kureyb, Osman b. Saîd, Bişr b. 'Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{فَجَعَلْنَاهَا} *"Biz bunu (bir ibret ve bir öğüt) kıldık."*[1444] sözü 'biz maymuna dönüştürme olan bu cezayı ibretlik bir ceza kıldık' anlamındadır."[1445]

İbn Abbas'ın bu görüşüne göre {فَجَعَلْنَاهَا} *"Biz bunu (bir ibret ve bir öğüt) kıldık."*[1446] sözünde geçen هَا hâ ve elif فَعْلَةٌ vezninde (mastar olan)[1447] الْمَسْخَة yani maymun sûretine çevirmekten kinaye olup "مَسَخَهُمُ اللهُ مَسْخَةً/Allah onları tastamam meshetti (maymuna dönüştürdü)" anlamındadır.

1444 Bakara 2/66.

1445 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/76, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/68.

1446 Bakara 2/66.

1447 Taberî burada مَسْخَةً kelimesinin فَعْلَةٌ vezninde mastar olduğunu söylemek istemektedir. Şâkir, 2/176.

Bu yoruma göre {فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} *"Biz onlara 'Aşağılık maymunlar olun.' dedik."*[1448] sözünün mânası şudur: Onlar maymuna dönüştürülenler مَمْسُوخِينَ oldular. {فَجَعَلْنَاهَا} *"Biz bunu (bir ibret ve bir öğüt) kıldık."*[1449] Cezamızı ve bizzat onları maymunlara dönüştürmemizi; {نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ} *"hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere bir ibret ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara da bir öğüt kıldık."*[1450]

b. İbn Abbas'tan gelen iki görüşten diğeri ise şudur:

[١١٥١][1451] حَدَّثَنِي بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَجَعَلْنَاهَا} يَعْنِي الْحِيتَانَ.»

1151. Bana Muhammed b. Sa'd, ona babası, ona amcası, ona babası, ona da babasının rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {فَجَعَلْنَاهَا} *"Biz bunu (bir ibret ve bir öğüt) kıldık."*[1452] sözünden kastedilenin balıklar olduğunu söylemiştir.

{فَجَعَلْنَاهَا} *"Biz bunu (bir ibret ve bir öğüt) kıldık."*[1453] sözünde geçen hâ ve elif ile yani هَا zamiri ile kastedilen balıklar olup onlardan bahsedilmemiştir. Ancak âyette bildirilen haberde onlardan kinayede bulunulduğuna işaret vardır. Bu işaret de {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ} *"Şüphesiz siz içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz."*[1454] sözüdür. **[2/68]**

2- Diğerleri ise şöyle demiştir: {فَجَعَلْنَاهَا} *"Biz bunu (bir ibret ve bir öğüt) kıldık."*[1455] sözü halkı Cumartesi günü haddi aşan beldeyi (bir ibret ve bir öğüt) kıldık demektir. Bu görüş sahiplerine göre ifadede geçen هَا zamiri maymuna dönüştürülenlerin beldesinden kinayedir.

1448 Bakara 2/65.
1449 Bakara 2/66.
1450 Bakara 2/66.
1451 Bu rivayet, bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında [1151] rakamıyla ikinci defa tekrarlanarak bu numarayla yer aldığından sıralamayı bozmamak için bu mükerrer sayıyı verdik. Şâkir, 2/175-176.
1452 Bakara 2/66.
1453 Bakara 2/66.
1454 Bakara 2/65.
1455 Bakara 2/66.

3- Bir diğer görüş de şöyledir: {فَجَعَلْنَاهَا} *"Biz bunu (bir ibret ve bir öğüt) kıldık."*[1456] sözü ile Allah şunu kastetmektedir: Biz Cumartesi yasağına uymayarak haddi aşan topluluğu ibret kıldık.

2. {نَكَالًا} "İbret"

Allah Teâlâ'nın {نَكَالًا} *"ibret"* sözünün tefsiri:

النَّكَالُ sözü نَكَّلَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ تَنْكِيلًا وَنَكَالًا "Falan kişi filana bir tuzak kurdu" sözünü söyleyenin bu sözündeki gibi mastardır. النَّكَالُ'in aslı (ibretlik) cezadır.

Adî b. Zeyd el-İbâdî'nin söylediği gibi:

لَا يُسْخِطُ[1457] الْمَلِيكَ مَا يَسَعُ الْ ... عَبْدَ وَلَا فِي نَكَالِهِ تَنْكِيرُ

Kötülük yapan ve suç işleyen kullarınının gücünün yetmediği şey (affetmek) krala zor gelmez/onu kızdırmaz. Onları ibretlik bir şekilde cezalandırsa da kimse bunu kınamaz (Çünkü sen, küçük-büyük emrindeki herkese sözünü geçiren ve itaat edilen bir kralsın!)[1458]

Bizim bu konuda söylediğimizin aynısı İbn Abbas'tan nakledilen şu rivayetlerde yer almaktadır:

[١١٥٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{نَكَالًا} يَقُولُ: عُقُوبَةً.»

1152. Bize Ebû Kureyb, Osman b. Saîd, Bişr b. 'Umâra, Ebû Ravk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas; {نَكَالًا} *"ibret"*[1459] sözünün (ibretlik) ceza anlamında olduğunu söyler."[1460] **[2/69]**

1456 Bakara 2/66.

1457 Ahmed Muhammed Şâkir يَخُطُّ olması gereken bu kelimenin يُسْخِطُ şeklinde muhakkik tarafından yanlış yazıldığını Adî b. Zeyd'in hapisteyken Nu'mân'a yazdığı bu şiiri bu ifadelerle kasidenin geçtiği bahsedilen kaynaklarda bulamadığını söyler. Ona göre beyitte geçen يُسْخِطُ fiili يَخُطُّ olup "bir şeyin bir kimseye ağır ve zor gelmesi" mânasındadır. Biz de bu anlamı vermeyi uygun bulduk. Şâkir, 2/177.

1458 Tûsî, *et-Tibyân,* 1/292. Parantez içindeki bu izah için bk. Şâkir, 2/177.

1459 Bakara 2/66.

1460 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/76, Taberî'ye nispetle. Türkî, 2/69.

[١١٥٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا} أَيْ عُقُوبَةً.»

1153. Bana Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', {فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا} *"Biz bunu bir ibret (ve bir öğüt) kıldık."*[1461] sözündeki {نَكَالًا} *"ibret"* ifadesinin ceza anlamında olduğunu söylemiştir.[1462]

3. {لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} "hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere"

Allah Teâlâ'nın {لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} *"hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere"* sözünün tefsiri:

Müfessirler bu âyetin tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir.

1- Onlardan bazıları şu rivayetlerde gelen görüşü savunmuşlardır:

[١١٥٤] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا} يَقُولُ: لِيَحْذَرَ مَنْ بَعْدَهُمْ عُقُوبَتِي {وَمَا خَلْفَهَا} يَقُولُ: الَّذِينَ كَانُوا بَقُوا مَعَهُمْ.»

1154. Ebû Kureyb'in bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا} *'onu görenlere'*[1463] sözünde Allah şöyle der: 'Onlardan sonra gelenler (aynı günahları işledikleri takdirde) vereceğim cezadan sakınsınlar diyedir. {وَمَا خَلْفَهَا} *'sonra gelenlere'*[1464] sözünde ise; 'Onlarla beraber kalanlara ise yine aynı şekilde ceza olsun.' diyedir."[1465]

[١١٥٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} لِمَا خَلَا لَهُمْ مِنَ الذُّنُوبِ {وَمَا خَلْفَهَا} أَيْ عِبْرَةً لِمَنْ بَقِيَ مِنَ النَّاسِ.»

1461 Bakara 2/66.
1462 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/134; Türkî, 2/70.
1463 Bakara 2/66.
1464 Bakara 2/66.
1465 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/76, Taberî'ye nispetle. Türkî, 2/70.

1155. Bana Müsennâ, İshak, İbn Ebî Ca'fer'den babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle demiştir: "{لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} *'hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere'*[1466] âyetindeki لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا sözünün onlardan günahsız olanlar demektir. {وَمَا خَلْفَهَا} *'sonra geleceklere'*[1467] sözü de 'geride kalan insanlara ibret olsun diye' anlamındadır."[1468]

2- Bazıları ise şu rivayette gelen görüşü savunmuştur:

[١١٥٦] حَدَّثَنِي ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «{فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} أَيْ مِنَ الْقُرَى.»

1156. Bana İbn Humeyd, Seleme, İbn İshak, Davud b. el-Husayn tarikiyle İbn Abbas'ın azatlısı İkrime'den naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} *"Biz bunu hem onu görenlere hem de sonra geleceklere bir ibret (ve bir öğüt) kıldık."*[1469] âyetindeki {فَجَعَلْنَاهَا} *"Biz bunu kıldık."*[1470] sözünde geçen هَا zamirinden maksat (onların yaşadıkları) beldelerdir."[1471]

3- Diğer bazıları da şöyle demiştir:

[١١٥٧] حَدَّثَنَا بِهِ، بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَالَ اللَّهُ {فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا} مِنْ ذُنُوبِ الْقَوْمِ {وَمَا خَلْفَهَا} أَيْ لِلْحِيتَانِ الَّتِي أَصَابُوا.»

1157. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Allah'ın {فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا} *'Biz bunu, onu görenlere bir ibret kıldık.'*[1472] demesi (yani onları diğerlerine ibret olacak şekilde cezalandırması) onların günahları sebebiyledir. {وَمَا خَلْفَهَا} *'sonra*

1466 Bakara 2/66.
1467 Bakara 2/66.
1468 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/134; Türkî, 2/70.
1469 Bakara 2/66.
1470 Bakara 2/66.
1471 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/133, 134; Türkî, 2/70.
1472 Bakara 2/66.

geleceklere'[1473] sözüyle ise (Cumartesi günü) onlara yaklaşan (sahile akın akın gelen) balıkları kastetmektedir." **[2/70]**

[١١٥٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا} مِنْ ذُنُوبِهَا {وَمَا خَلْفَهَا} مِنَ الْحِيتَانِ.»

1158. Bize Hasan b. Yahya, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde; Allah Teâlâ'nın {لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا} *"onu görenlere"*[1474] sözüyle onların günahlarını {وَمَا خَلْفَهَا} *"sonra geleceklere"*[1475] sözüyle de balıkları kastettiğini söyler.[1476]

[١١٥٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا} مَا مَضَى مِنْ خَطَايَاهُمْ إِلَى أَنْ هَلَكُوا بِهِ.»

1159. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid; Allah Teâlâ'nın {لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا} *"onu görenlere"*[1477] sözünün 'öteden beri işledikleri ve en son helak edilmelerine neden olan günahlar' anlamında olduğunu söyledi."

[١١٦٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} يَقُولُ: {بَيْنَ يَدَيْهَا} مَا مَضَى مِنْ خَطَايَاهُمْ {وَمَا خَلْفَهَا} خَطَايَاهُمُ الَّتِي هَلَكُوا بِهَا.»

1160. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid; {نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} *"Biz bunu, onu görenlere ve sonra geleceklere bir ibret..."*[1478] sözündeki {بَيْنَ يَدَيْهَا} *"onu görenlere"*[1479] ifadesinin, onların geçmişte işledikleri günahlar ve{وَمَا

1473 Bakara 2/66.
1474 Bakara 2/66.
1475 Bakara 2/66.
1476 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/48; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/134; Türkî, 2/71.
1477 Bakara 2/66.
1478 Bakara 2/66.
1479 Bakara 2/66.

{خَلْفَهَا} *"ve sonra geleceklere"*[1480] sözünün de en son helak edilmelerine sebep olan günahlar olduğunu söyler.[1481]

[١١٦١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ؛ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ {وَمَا خَلْفَهَا} خَطِيئَتُهُمُ الَّتِي هَلَكُوا بِهَا

1161. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den aynısını nakletti; sadece {وَمَا خَلْفَهَا} *"ve sonra geleceklere"*[1482] sözünün onların helak edilmelerine sebep olan (günahlar değil de) günah olduğunu söyledi.

4- Diğerleri de şöyle demiştir:

[١١٦٢] حَدَّثَنِي بِهِ مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} قَالَ: أَمَّا مَا {بَيْنَ يَدَيْهَا}: فَمَا سَلَفَ مِنْ عَمَلِهِمْ {وَمَا خَلْفَهَا} فَمَنْ كَانَ بَعْدَهُمْ مِنَ الْأُمَمِ أَنْ يَعْصُوا، فَيَصْنَعَ اللَّهُ بِهِمْ مِثْلَ ذَلِكَ.»

1162. Musa b. Harun bana, Amr'ın Esbât tarikiyle Süddî'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "{فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} *'Biz bunu, hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere bir ibret kıldık.'*[1483] sözündeki {بَيْنَ يَدَيْهَا} *'onu görenlere'*[1484] ifadesi daha önce yaptıkları amelleri (günahları) demektir. {وَمَا خَلْفَهَا} *'ve sonra geleceklere'*[1485] ise onlardan sonra gelen ümmetlerin asi olanlarıdır. Allah'ın onlara bu yaptığının aynısını yapacağı anlamındadır."[1486] **[2/71]**

5- Diğer bazıları ise şöyle der:

[١١٦٣] حَدَّثَنِي بِهِ ابْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ {فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} يَعْنِي

1480 Bakara 2/66.
1481 Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, 205; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/134, Mücâhid'den rivayetle. Türkî, 2/71.
1482 Bakara 2/66.
1483 Bakara 2/66.
1484 Bakara 2/66.
1485 Bakara 2/66.
1486 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/134, Amr tarikiyle. Türkî, 2/71.

الْحِيتَانَ جَعَلَهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا {وَمَا خَلْفَهَا} مِنَ الذُّنُوبِ الَّتِي عَمِلُوا قَبْلَ الْحِيتَانِ، وَمَا عَمِلُوا بَعْدَ الْحِيتَانِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ {لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا}»

1163. Bana İbn Sa'd, ona babası, ona amcası, ona babası, ona da babasının rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} *'Biz bunu, hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere bir ibret kıldık.'*[1487] sözü 'Balık avlamayı, onlarla birlikte orada bulunanlara ibret kıldık.' anlamındadır. {وَمَا خَلْفَهَا} *'sonra geleceklere'*[1488] sözünün anlamı ise, balık avlamadan önce ve sonra yaptıkları günahlardır. Allah'ın {لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} *'hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere'*[1489] sözünün izahı işte budur."[1490]

Âyetin tefsiri ile ilgili bu görüşlerin en doğrusu Dahhâk'ın İbn Abbas'tan naklettiği görüştür. Bizim izah ettiğimiz bu görüşe göre {فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا} *'Biz bunu bir ibret kıldık.'*[1491] sözündeki hâ ve elif هَا ile kastedilenin ceza ve maymuna dönüştürülme olduğunu söylemek bunun dışındakilerin kastedildiğini söylemekten daha evladır. Çünkü şanı yüce olan Allah, insanları, çetin azabı ve cezalandırması ile uyarmakta ve böylece onları korkutmaktadır. Şanı yüce olan Allah bunun açıklamasını da -{نَكَالًا} *'bir ibret'*[1492] sözüyle günahkâr kavme verdiği ibretlik cezayı kastetmektedir- onun kendisiyle neyi kastettiği bilinen {فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} *'Biz bunu, hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere bir ibret kıldık.'*[1493] âyetinde yapmıştır. Bu âyetin anlamı da 'Biz onlara reva gördüğümüz ibretlik cezayı kendi yanlarında bulunanlara ve kendilerinden sonra gelenlere bir ibret kıldık.' mânası olup bunun dışındaki anlamlardan biri değildir. Hâ ve elif هَا ile maymuna dönüştürme ve cezalandırma kastedildiğini söylemek bunun dışındaki herhangi bir şeyin kastedildiğini söylemekten evladır. Bu durumda {لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} *'hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere'*[1494] sözündeki zamirin هَا mercii

1487 Bakara 2/66.
1488 Bakara 2/66.
1489 Bakara 2/66.
1490 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/76; Türkî, 2/72.
1491 Bakara 2/66.
1492 Bakara 2/66.
1493 Bakara 2/66.
1494 Bakara 2/66.

{فَجَعَلْنَاهَا} *'Biz bunu kıldık.'*[1495] sözündeki هَا'nın mercii olduğunu söylemek, başka bir yer olduğunu söylemekten evladır.

Bu izahlara göre âyetin tefsiri -durum bizim açıkladığımız gibiyse- şöyledir:

{فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ}

"Biz onlara 'Aşağılık maymunlar olun.' dedik." [1496]

Biz onlara verdiğimiz cezayı, daha önce işleyip de önlerinde olan günahlar nedeniyle onları maymuna çevirmek olarak verdik. Sonrakiler için ise onların işledikleri gibi bir günahı işleyecek olanların onlar gibi maymuna çevrileceğini ve aynı cezaya çarptırılacaklarını bildirdik. Bu şanı yüce olan Allah'tan kullarına, daha önce maymuna dönüştürülen ve cezalandırılanların yaptıkları günahların bir benzerini yapmamaları için bir uyarıdır.

a. {فَجَعَلْنَاهَا} "Biz bunu kıldık."

{فَجَعَلْنَاهَا} *"Biz bunu kıldık."*[1497] sözüyle balıkların kastedildiğini ve anlamın, bu kavmin balık avlamalarından önceki ve sonraki günahları sebebiyle onları cezalandırdık şeklinde olduğunu öne süren kimsenin görüşüne gelince, bu en uzak ihtimaldir. Çünkü daha önce balıklar geçmemiştir ki, {فَجَعَلْنَاهَا} *"Biz bunu kıldık."*[1498] sözüyle balıklar kastedilmiş olsun. **[2/72]**

Bir kimse âyette balıkların bir bahsi geçmediği halde Arapların bir şeyin ismi zikredilmese de ondan kinaye (zamir) yoluyla bahsettiklerini ileri sürerek bunun caiz olduğunu zannetse ve her ne kadar buradaki kullanım Arapların kullanımı gibi olsa da kitabın zahirinden anlaşılanı terk edip -makul olan hitabın ve Kur'ân'ın zahiridir- Kur'ân'ın zahirinde bunun doğruluğuna delil bulunmayan bir bâtına yönelmek caiz değildir. Yine Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadise ve herkesçe benimsenmiş bir icmaya dayanmadığı için caiz değildir.

1495 Bakara 2/66.
1496 Bakara 2/65.
1497 Bakara 2/66.
1498 Bakara 2/66.

b. {لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} "Hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere"

{لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا} *"hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere"*[1499] sözünü onların yaşadıkları beldeler olarak tefsir eden ve "Onun önündeki kasabalara da geri tarafındaki kasabalara da ibret kıldık." anlamına geldiğini söyleyenin tefsiriyle ilgili, bunu balık avlamadan önceki ve sonraki günahları şeklinde izah eden (bir önceki paragraf(lar)da izah edilen) kimselerin görüşlerine verdiğimiz cevaba bakılabilir.

4. {وَمَوْعِظَةً} "Bir öğüt (kıldık)"

Allah Teâlâ'nın {وَمَوْعِظَةً} *"bir öğüt (kıldık)."* sözünün tefsiri:

الْمَوْعِظَةُ kelimesi وَعَظْتُ الرَّجُلَ أَعِظُهُ وَعْظًا وَمَوْعِظَةً "O kimseye nasihat ettim." diyenin sözünden mastardır. Bir kimseye hatırlatmada bulunduğunda böyle dersin.

Bu izaha göre âyetin tefsiri şöyledir: Biz bu cezayı öğüt ve ibret almaları ve düşünmeleri için onu görenlere, hem de sonra geleceklere bir ibret ve müttakilere de bir öğüt kıldık.

Şu rivayette olduğu gibi:

[١١٦٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثنا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثنا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَمَوْعِظَةً} يَقُولُ: وَتَذْكِرَةً وَعِبْرَةً لِلْمُتَّقِينَ.»

1164. Bize Ebû Kureyb, Osman b. Saîd, Bişr b. 'Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَمَوْعِظَةً} *'bir öğüt'*[1500] sözü 'müttakilere bir hatırlatma ve bir ibret olarak' anlamındadır."[1501]

5. {لِلْمُتَّقِينَ} "Allah'a karşı gelmekten sakınanlara"

Allah Teâlâ'nın {لِلْمُتَّقِينَ} *"Allah'a karşı gelmekten sakınanlara"* sözünün tefsiri:

1499 Bakara 2/66.
1500 Bakara 2/66.
1501 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/76, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/73.

{لِلْمُتَّقِينَ} *"Allah'a karşı gelmekten sakınanlara"* gelince farzları yerine getirerek ve yasakladığı şeylerden kaçınarak O'nun azabından sakınanlardır. **[2/73]**

Şu rivayette olduğu gibi:

[١١٦٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثنا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثنا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: ثنا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ} يَقُولُ: لِلْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَتَّقُونَ الشِّرْكَ. وَيَعْمَلُونَ بِطَاعَتِي.»

1165. Bize Ebû Kureyb, Osmân b. Saîd, Bişr b. 'Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın {وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ} *"Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir öğüt (kıldık)."*[1502] âyetinin tefsiri hakkında şöyle dediğini nakletti: "Şirkten sakınan ve benim için iyi ameller işleyen müminlere..."

Şanı yüce olan Allah, Cumartesi günü yasağına uymayıp haddi aşanlara uygun gördüğü cezayı, kıyamet gününe kadar, müttakilere has bir öğüt ve kâfirlere değil müminlere bir ibret kıldı.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١١٦٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثنا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ} إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.»

1166. Bize İbn Humeyd, Seleme, İshâk, Dâvûd b. el-Husayn, İbn Abbas'ın azatlısı İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Abbas {وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ} *"Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir öğüt (kıldık)."*[1503] sözünün müttakilere kıyamet gününe kadar bir öğüt (olsun diye) anlamında olduğunu söyledi.[1504]

1502 Bakara 2/66.
1503 Bakara 2/66.
1504 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/135; Türkî, 2/74.

[١١٦٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ} أَيْ بَعْدَهُمْ.»

1167. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "{وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ} *'Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir öğüt (kıldık).'*[1505] yani onlardan sonra gelen müttakilere öğüt olsun diye anlamındadır."[1506]

[١١٦٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، مِثْلَهُ.

1168. Bize Hasan b. Yahya, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'den yukarıdaki rivayetin aynısını rivayet etmiştir.[1507]

[١١٦٩] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «أَمَّا {وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ} فَهُمْ أُمَّةُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

1169. Bize Musa, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "{وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ} *'Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir öğüt (kıldık).'*[1508] sözüne gelince buradaki müttakilerden maksat Ümmet-i Muhammed'dir (sav)."[1509] **[2/74]**

[١١٧٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ، ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ} قَالَ: فَكَانَتْ مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ خَاصَّةً.»

1170. Bana Müsennâ, İshâk, Ebû Ca'fer babası tarikiyle rivayet ettiğine Rebî' {وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ} *"Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir öğüt (kıldık)."*[1510] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu özellikle müttakiler için bir öğüttür.'"[1511]

1505 Bakara 2/66.
1506 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/135; Türkî, 2/74.
1507 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 148; Türkî, 2/74.
1508 Bakara 2/66.
1509 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/135; Türkî, 2/74.
1510 Bakara 2/66.
1511 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/135; Türkî, 2/74.

[١١٧١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ} أَيْ لِمَنْ بَعْدَهُمْ.»

1171. Bize Kâsım, Hüseyin tarikiyle Haccâc'dan rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc, Allah Teâlâ'nın {وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ} *"Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir öğüt (kıldık)."*[1512] sözünün kendilerinden sonraki müttakiler için bir öğüttür anlamında olduğunu söyledi.

[BAKARA SÛRESİ 67. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾

"Hani Musa kavmine, 'Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor' demişti. Onlar da 'Sen bizimle eğleniyor musun?' demişlerdi. Musa, 'Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım.' demişti." **(Bakara 2/67)**

1. {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} "Hani Musa kavmine, 'Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor' demişti. Onlar da 'Sen bizimle eğleniyor musun?' demişlerdi. Musa, 'Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım.' demişti."

a. {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} "Hani Musa kavmine, 'Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor' demişti. Onlar da 'Sen bizimle eğleniyor musun?' demişlerdi."

Bu âyet, Allah'ın İsrâiloğullarından atalarının Allah'ın peygamberlerine itaat edeceklerine dair kendilerinden aldığı sözü bozmaları nedeniyle muhatapları olan İsrâiloğullarını kınadığı bir âyettir. Bu âyette onlara (muhataplarına) şöyle dedi: "Bana verdiğiniz sözü yerine getirmediğinizi hatırlayın." {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ} *"Hani Musa, kavmine demişti."* [1513] (kavmi İs-

1512 Bakara 2/66.
1513 Bakara 2/67.

râiloğullarıdır) kendi içlerinden öldürülen birisi hakkında suçu birbirlerine atarken {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} *"'Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor.' Onlar da 'Sen bizimle eğleniyor musun?' demişlerdi."* [1514]

b. {هُزُوًا} "Hüzu"

Âyette geçen الْهُزْوُ, "eğlenmek" ve "alay etmek" demektir.

Şâirin[1515] şu sözünde olduğu gibi:

قَدْ هَزِئَتْ مِنِّي أُمُّ طَيْسَلَةَ ... قَالَتْ أُرَاهُ مُعْدِمًا لَا شَيْءَ لَهُ

Ümmü Taysala benimle alay etti ve dedi ki: Ben onu hiçbir şeyi olmayan bir yoksul olarak görüyorum[1516]

O, bu sözündeki قَدْ هَزِئَتْ ifadesiyle "Onunla eğlendi ve alay etti" anlamını kastetmiştir. (Oysa) Allah'ın peygamberlerinin, Allah'tan haber verdikleri emirler ve nehiyler konusunda kendileriyle eğlenilip alay edilmemeleri gerekir. Ancak onlar Musa'nın (as) içlerinden öldürülen birisi hakkında suçu birbirlerine atarken şanı yüce olan Allah'ın Musa vasıtası ile onlara sığır kesmelerini emretmesini kendileriyle eğlenme ve alay edilme zannettiler. Halbuki onların, Allah'ın nebîsi hakkında böyle bir zanna kapılmamaları ve o bunu haber verirken bu emri verenin Allah olduğunu bilmeleri gerekirdi. **[2/75]**

1514 Bakara 2/67.

1515 Bu şâir, Sahîr b. Umeyr et-Teymî'dir. Bu kasidenin bizzat Asma'î'ye ait olduğu da söylenir. Şâkir, 2/182.

1516 Asma'î, *Asmâiyyât*, 58; Ebû Ali el-Kâlî, *el-Emâlî*, 2/284; Şâkir, 2/182. *Asmâiyyât*, meşhur dil âlimi Asma'î, tarafından derlenen ve eski Arap şiirlerini ihtiva eden bir antolojidir. "el-Aşmaʿiyyât, eski Arap şiirlerini intikal eden şekilleriyle koruyan ve bu sûretle Câhiliye devrinin edebî an'anesini iyi bir şekilde temsil eden güzel birer örnektir. Asma'î'nin, bu eserini Halife Hârûnürreşîd için yazdığı rivayet edilmektedir. *el-Asmaʿiyyât*'ta divan sahibi eski ve meşhur Arap şâirlerinin şiirleri değil, Câhiliye devrinde az fakat güzel şiir söyleyen bedevî şâirlerin şiirlerinden seçilen örnekler bir araya getirilmiş, böylece şâirleri pek tanınmayan birtakım şiirlerin büsbütün kaybolması önlenmiştir." Ali Şakir Ergin, "el-Asmâiyyât", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-asmaiyyat (03.05.2021).

c. {أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} "Sen bizimle eğleniyor musun?"

Cevap ifadesi olan {أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} *"Sen bizimle eğleniyor musun?"*[1517] sözünde 'fâ' kendinden önceki ifadede kendisinden bahsedildiği için hazfedildi. {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} *"Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor."*[1518] ifadesinde fâ'nın söylenmemesi güzeldir. Bundan dolayı {أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} *"Sen bizimle eğleniyor musun?"*[1519] sözünde fâ'nın düşürülmesi de caizdir. Tıpkı; şu âyette, fâ'nın söylenmemesinin caiz ve güzel oluşu gibi:

{قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا}

"İbrahim, 'Ey Elçiler! Göreviniz nedir?' dedi."[1520]

Elçiler فَقَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا demediler (yani cevabın başına fâ getirerek söylemediler). Eğer فَقَالُوا şeklinde fâ'lı bir cevap vermiş olsalardı bu da caiz ve güzel olurdu. Eğer bu şekilde (emrin cevabı) tek kelime olursa ondan fâ düşmez. Bu kullanım senin قُمْتَ وَفَعَلْتَ كَذَا وَكَذَا "Kalktın ve şunları şunları yaptın." deyip de قُمْتَ فَعَلْتَ كَذَا وَكَذَا "Kalktın, şunları şunları yaptın." demediğin gibidir. Çünkü bu (birinci) söz atıf olup onun istifhamla bir alakası yoktur.

Bu nedenle Musa onlara -söyledikleri şeyleri söyledikleri zaman- şanı yüce olan Allah'tan eğlence ve alay konusu olacak şeyleri haber veren kimsenin cahillerden olduğunu bildirerek kendisini onların zannettikleri şeylerden berî kıldı ve dedi ki:

{أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ}

"Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım."[1521]

"Allah hakkında yalan ve bâtıl şeyler düşünen beyinsizlerden olmaktan Allah'a sığınırım." dedi.

Musa'nın onlara böyle söylemesinin nedeni {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} *"Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor."*[1522] âyetidir.

1517 Bakara 2/67.
1518 Bakara 2/67.
1519 Bakara 2/67.
1520 Hicr 15/57.
1521 Bakara 2/67.
1522 Bakara 2/67.

[Bu konudaki rivayetler şunlardır:]

[١١٧٢] حَدَّثَنَا بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى قَالَ: ثنا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ، قَالَ: «كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ عَقِيمٌ أَوْ عَاقِرٌ، قَالَ: فَقَتَلَهُ وَلِيُّهُ، ثُمَّ احْتَمَلَهُ، فَأَلْقَاهُ فِي سِبْطٍ غَيْرِ سِبْطِهِ. قَالَ: فَوَقَعَ بَيْنَهُمْ فِيهِ الشَّرُّ، حَتَّى أَخَذُوا السِّلَاحَ. قَالَ: فَقَالَ أُولُو النُّهَى: أَتَقْتَتِلُونَ وَفِيكُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: فَأَتَوْا نَبِيَّ اللَّهِ، فَقَالَ: اذْبَحُوا بَقَرَةً. فَقَالُوا: {أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ} إِلَى قَوْلِهِ: {فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} قَالَ: فَضُرِبَ فَأَخْبَرَهُمْ بِقَاتِلِهِ. قَالَ: وَلَمْ تُؤْخَذِ الْبَقَرَةُ إِلَّا بِوَزْنِهَا ذَهَبًا. قَالَ: وَلَوْ أَنَّهُمْ أَخَذُوا أَدْنَى بَقَرَةٍ لَأَجْزَأَتْ عَنْهُمْ، فَلَمْ يُورَّثْ قَاتِلٌ بَعْدَ ذَلِكَ.»

1172. Bana Muhammed b. Abdila'lâ, Mu'temir b. Süleyman, Eyyub tarikiyle Muhammed b. Sîrîn'den rivayet ettiğine göre Abîde[1523] şöyle demiştir: "İsrâiloğullarından, çocuğu olmayan bir adam vardı. Onun varisi olan akrabalarından biri bu adamı öldürdü ve onu başka bir kabilenin mahallesine attı. Bu nedenle kabileler arasında kavga çıktı ve birbirlerine karşı silaha sarıldılar. Bunun üzerine İsrâiloğullarından, aklı başında kimseler onlara,

'İçinizde Allah'ın Peygamberi bulunduğu halde birbirinizi öldürmeye mi kalkışıyorsunuz?' dediler. Sonra bu kabileler Allah'ın elçisi Hz. Musa'ya gidip olayı anlattılar. O da onlara,

'Bir sığır kesin' dedi. Ancak onlar,

{أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} *'Sen bizimle eğleniyor musun?'*[1524] demişlerdi. Musa da onlara;

{قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} *'Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım.' demişti.*[1525]

1523 Bu kişi Abîde es-Selmânî'dir. 245 numaralı rivayette de geçmiştir. Şâkir, 2/184.
1524 Bakara 2/67.
1525 Bakara 2/67.

{قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ} *'Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın.' dediler.'* [1526]

{قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ} *'Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki: O sığır...'* âyetinden {فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} *'Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı.'* ifadesine kadar[1527] âyette anlatılan şeyleri söylediler.

Nihayet kestikleri sığırın bir parçasından maktule vuruldu ve o kendisini öldüreni onlara haber verdi. O sığırı ağırlığınca altın vererek satın aldılar. Eğer onlar (herhangi bir soru sormadan) daha değersiz sıradan bir sığır kesip bu işi yapmış olsalardı bu da onlar için yeterli olacaktı. İşte bu olaydan sonra artık hiçbir katil maktulüne varis olamadı.[1528] **[2/76]**

[١١٧٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} قَالَ: كَانَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، وَكَانَ غَنِيًّا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ، وَكَانَ لَهُ قَرِيبٌ وَكَانَ وَارِثَهُ، فَقَتَلَهُ لِيَرِثَهُ، ثُمَّ أَلْقَاهُ عَلَى مَجْمَعِ الطَّرِيقِ، وَأَتَى مُوسَى، فَقَالَ لَهُ: إِنَّ قَرِيبِي قُتِلَ، وَأَتَى إِلَيَّ أَمْرٌ عَظِيمٌ، وَإِنِّي لَا أَجِدُ أَحَدًا يُبَيِّنُ لِي مَنْ قَتَلَهُ غَيْرَكَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ. قَالَ: فَنَادَى مُوسَى فِي النَّاسِ:

1526 Bakara 2/68.

1527 İsrâiloğullarının Hz. Musa'ya verdiği cevabı ifade eden 68-71. âyetler şöyledir:

{ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ }

"'Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın' dediler. Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki: O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır. Haydi, emrolunduğunuz işi yapın.' Onlar, 'Bizim için Rabbine dua et de rengi neymiş? Açıklasın.' dediler. Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır.' dedi. 'Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbet buluruz.' dediler. Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki; o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır.' Onlar, 'İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin' dediler. Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı."

1528 Abdürrezzak b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/48; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/154; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/136; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, 6/220; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/76; Türkî, 2/77.

أَنْشُدُ اللَّهَ مَنْ كَانَ عِنْدَهُ مِنْ هَذَا عِلْمٍ إِلَّا بَيَّنَهُ لَنَا. فَلَمْ يَكُنْ عِنْدَهُمْ عِلْمُهُ، فَأَقْبَلَ الْقَاتِلُ عَلَى مُوسَى فَقَالَ: أَنْتَ نَبِيُّ اللَّهِ، فَاسْأَلْ لَنَا رَبَّكَ أَنْ يُبَيِّنَ لَنَا. فَسَأَلَ رَبَّهُ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} فَعَجِبُوا وَقَالُوا: {أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ} يَعْنِي هَرِمَةٌ {وَلَا بِكْرٌ} يَعْنِي وَلَا صَغِيرَةٌ {عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ} أَيْ نِصْفٌ بَيْنَ الْبِكْرِ وَالْهَرِمَةِ {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا} أَيْ صَافٍ لَوْنُهَا {تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} أَيْ تُعْجِبُ النَّاظِرِينَ {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} {قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ} أَيْ لَمْ يُذَلِّلْهَا الْعَمَلُ {تُثِيرُ الْأَرْضَ} يَعْنِي لَيْسَتْ بِذَلُولٍ فَتُثِيرُ الْأَرْضَ {وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ} يَقُولُ وَلَا تَعْمَلُ فِي الْحَرْثِ {مُسَلَّمَةٌ} يَعْنِي مُسَلَّمَةٌ مِنَ الْعُيُوبِ {لَا شِيَةَ فِيهَا} يَقُولُ لَا بَيَاضَ فِيهَا {قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} قَالَ: وَلَوْ أَنَّ الْقَوْمَ حِينَ أُمِرُوا أَنْ يَذْبَحُوا بَقَرَةً اسْتَعْرَضُوا بَقَرَةً مِنَ الْبَقَرِ فَذَبَحُوهَا لَكَانَتْ إِيَّاهَا، وَلَكِنَّهُمْ شَدَّدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ، فَشَدَّدَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ. وَلَوْلَا أَنَّ الْقَوْمَ اسْتَثْنَوْا فَقَالُوا: {وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} لَمَا هُدُوا إِلَيْهَا أَبَدًا. فَبَلَغَنَا أَنَّهُمْ لَمْ يَجِدُوا الْبَقَرَةَ الَّتِي نُعِتَتْ لَهُمْ إِلَّا عِنْدَ عَجُوزٍ عِنْدَهَا يَتَامَى، وَهِيَ الْقِيِّمَةُ عَلَيْهِمْ، فَلَمَّا عَلِمَتْ أَنَّهُمْ لَا يَزْكُوا لَهُمْ غَيْرُهَا أَضْعَفَتْ عَلَيْهِمُ الثَّمَنَ، فَأَتَوْا مُوسَى، فَأَخْبَرُوهُ أَنَّهُمْ لَمْ يَجِدُوا هَذَا النَّعْتَ إِلَّا عِنْدَ فُلَانَةٍ، وَأَنَّهَا سَأَلَتْهُمْ أَضْعَافَ ثَمَنِهَا، فَقَالَ لَهُمْ مُوسَى: إِنَّ اللَّهَ قَدْ كَانَ خَفَّفَ عَلَيْكُمْ، فَشَدَّدْتُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ، فَأَعْطُوهَا رِضَاهَا وَحُكْمَهَا. فَفَعَلُوا وَاشْتَرَوْهَا، فَذَبَحُوهَا. فَأَمَرَهُمْ مُوسَى أَنْ يَأْخُذُوا عَظْمًا مِنْهَا فَيَضْرِبُوا بِهِ الْقَتِيلَ، فَفَعَلُوا، فَرَجَعَ إِلَيْهِ رُوحُهُ، فَسَمَّى لَهُمْ قَاتِلَهُ، ثُمَّ عَادَ مَيِّتًا كَمَا كَانَ. فَأَخَذُوا قَاتِلَهُ وَهُوَ الَّذِي كَانَ أَتَى مُوسَى فَشَكَى إِلَيْهِ، فَقَتَلَهُ اللَّهُ عَلَى أَسْوَأِ عَمَلِهِ.»

1173. Bize Müsennâ, Âdem, Ebû Ca‘fer tarikiyle Rebî‘’den rivayet ettiğine göre Ebü’l-Âliye, Allah Teâlâ’nın {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} “*Allah*,

size bir sığır kesmenizi emrediyor."[1529] sözü hakkında şöyle dedi: "Zamanında İsrâiloğullarından çocuğu olmayan zengin bir adam vardı. Bu adamın, ileride kendisinin varisi olacak yakın bir akrabası vardı. Bu kişi, kendisine varis olmak için o zengin adamı öldürdü ve onu götürüp bir yol kavşağına attı. Sonra da Hz. Musa'ya gelerek,

'Akrabam öldürüldü, başıma da büyük bir bela geldi. Ey Allah'ın Peygamberi, senden başka onun kim tarafından öldürüldüğünü bana bildirecek kimse bulamıyorum.' dedi. Bunun üzerine Hz. Musa insanlara seslenerek,

'Kim bu öldürülen adam hakkında bir şey biliyorsa Allah için onu söylesin.' dedi. Onlar bu adam hakkında herhangi bir şey bilmiyorlardı. Derken katil olan kişi Hz. Musa'ya dönerek;

'Sen, Allah'ın Peygamberi'sin Rabbine sor da katili o bize bildirsin.' dedi. Bunun üzerine Musa (as) Rabbine sordu. Peşi sıra Allah Teâlâ Hz. Musa'ya;

{إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} *'Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor.'*[1530] diye bildirmişti. Onlar da bu talep üzerine şaşırarak;

{أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} *'Sen bizimle eğleniyor musun?'*[1531] demişlerdi. Musa,

{قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} *'Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım' demişti.'*[1532]

{قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ} *'Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın.' dediler.' Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki: O, ne yaşlı'* yani kocamış (olmayan) {وَلَا بِكْرٌ} *'ne körpe'*[1533] yani küçük değil, {عَوَانٌ بَيْنَ ذَٰلِكَ} *'ikisi arası bir sığırdır.'*[1534] yani körpelik ve ihtiyarlık arası. Onlar,

{قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا} *'Bizim için Rabbine dua et de, rengi neymiş? açıklasın' dediler.'*[1535]

1529 Bakara 2/67.
1530 Bakara 2/67.
1531 Bakara 2/67.
1532 Bakara 2/67.
1533 Bakara 2/68.
1534 Bakara 2/68.
1535 Bakara 2/69.

{قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَآءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} *'Musa şöyle dedi: '[Rabbim] diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır.' dedi.'*[1536] yani bakanları cezbeden, dedi.

{قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَآءَ اللهُ لَمُهْتَدُونَ} *"Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbet buluruz.' dediler.'*[1537] **[2/77]**

{قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ} *'Musa şöyle dedi: '[Rabbim] diyor ki; o bir sığırdır ki boyunduruğa vurulmamış'* {تُثِيرُ الْأَرْضَ} *'çift sürmek'* yani toprağı sürüp de işte yıpranmamış, {وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ} *'ekin sulamak için'* yani toprağı sulama işinde çalışmamış işe koşulmamış {مُسَلَّمَةٌ} *'kusursuz'* yani hiçbir ayıbı olmayan, {لَا شِيَةَ فِيهَا} *'hiç alacası olmayan'*[1538] yani tüylerinde beyazlık bulunmayan.

{قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} *'Onlar 'İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin.' dediler. Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı.'*[1539]

Ebü'l-Âliye diyor ki: 'Eğer bu topluluğa sığır kesmeleri emredildiğinde bunlar, sığırlardan herhangi birini seçip kesecek olsalardı sadece bu yeterli olacaktı. Ancak onlar kendi kendilerine zorluk çıkardılar. Allah da onlara bu işi zorlaştırdı. Şayet bu topluluk, {وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} *'Eğer Allah dilerse şüphesiz doğruyu buluruz.'*[1540] demeseydiler, bu sığırı hiçbir zaman bulamazlardı. Bize rivayet edildiğine göre bu kavim, tarif edilen bu sığırı yanında yetimler bulunan ihtiyar bir kadında buldular. O sığır bunlar için çok değerliydi. Kadın, onların bu sığırdan başkasının işlerine yaramayacağını ve aradıkları sığırın bu olduğunu anlayınca sığırın değerini kat kat artırdı. Onlar da Hz. Musa'ya giderek tarif edilen bu sığırı ihtiyar bir kadının yanında bulduklarını ancak onun sığıra değerinden çok yüksek bir fiyat istediğini söylediler. Hz. Musa da;

'Allah bunu size zor kılmamıştı. Siz kendi kendinize zorlaştırdınız. O halde kadına razı olacağı değeri verin.' dedi. Onlar da o değeri verip

1536 Bakara 2/69.
1537 Bakara 2/70.
1538 Bakara 2/71.
1539 Bakara 2/71.
1540 Bakara 2/70.

sığın satın aldılar ve onu kestiler. Daha sonra Hz. Musa onlara sığırdan bir kemik alıp öldürülen kişiye vurmalarını emretti ve onlar bunu yaptılar. Ölen kişinin ruhu cesedine döndü ve onlara katilin kim olduğunu söyleyerek tekrar öldü. Böylelikle onlar katili yakaladılar. O kimse Musa'ya gelip şikâyette bulunan kişiydi. Allah onu, amellerinin en kötüsü (olan bu cinayetin) karşılığı olarak cezalandırıp öldürdü."[1541]

[١١٧٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} قَالَ: كَانَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مُكْثِرًا مِنَ الْمَالِ، وَكَانَتْ لَهُ ابْنَةٌ وَكَانَ لَهُ ابْنُ أَخٍ مُحْتَاجٌ. فَخَطَبَ إِلَيْهِ ابْنُ أَخِيهِ ابْنَتَهُ فَأَبَى أَنْ يُزَوِّجَهُ إِيَّاهَا، فَغَضِبَ الْفَتَى وَقَالَ: وَاللَّهِ لَأَقْتُلَنَّ عَمِّي وَلَآخُذَنَّ مَالَهُ وَلَأَنْكِحَنَّ ابْنَتَهُ وَلَآكُلَنَّ دِيَتَهُ. فَأَتَاهُ الْفَتَى وَقَدْ قَدِمَ تُجَّارٌ فِي بَعْضِ أَسْبَاطِ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَقَالَ: يَا عَمِّ انْطَلِقْ مَعِي فَخُذْ لِي مِنْ تِجَارَةِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَعَلِّي أُصِيبُ مِنْهَا، فَإِنَّهُمْ إِذَا رَأَوْكَ مَعِي أَعْطُونِي. فَخَرَجَ الْعَمُّ مَعَ الْفَتَى لَيْلًا، فَلَمَّا بَلَغَ الشَّيْخُ ذَلِكَ السِّبْطَ قَتَلَهُ الْفَتَى ثُمَّ رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ. فَلَمَّا أَصْبَحَ جَاءَ كَأَنَّهُ يَطْلُبُ عَمَّهُ، كَأَنَّهُ لَا يَدْرِي أَيْنَ هُوَ فَلَمْ يَجِدْهُ، فَانْطَلَقَ نَحْوَهُ فَإِذَا هُوَ بِذَلِكَ السِّبْطِ مُجْتَمِعِينَ عَلَيْهِ، فَأَخَذَهُمْ وَقَالَ: قَتَلْتُمْ عَمِّي فَأَدُّوا إِلَيَّ دِيَتَهُ. وَجَعَلَ يَبْكِي وَيَحْثُو التُّرَابَ عَلَى رَأْسِهِ وَيُنَادِي: وَاعَمَّاهُ! فَرَفَعَهُمْ إِلَى مُوسَى، فَقَضَى عَلَيْهِمْ بِالدِّيَةِ، فَقَالُوا لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، ادْعُ لَنَا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُ مَنْ صَاحِبُهُ فَيُؤْخَذَ صَاحِبُ الْجَرِيمَةِ، فَوَاللَّهِ إِنَّ دِيَتَهُ عَلَيْنَا لَهَيِّنَةٌ، وَلَكِنَّا نَسْتَحِي أَنْ نُعَيِّرَ بِهِ. فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} فَقَالَ لَهُمْ مُوسَى: {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} قَالُوا: نَسْأَلُكَ عَنِ الْقَتِيلِ وَعَمَّنْ قَتَلَهُ وَتَقُولُ اذْبَحُوا بَقَرَةً، أَتَهْزَأُ بِنَا؟ قَالَ مُوسَى: {أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ}. قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَلَوِ اعْتَرَضُوا بَقَرَةً فَذَبَحُوهَا لَأَجْزَأَتْ عَنْهُمْ، وَلَكِنَّهُمْ شَدَّدُوا وَتَعَنَّتُوا مُوسَى، فَشَدَّدَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ؛ فَقَالُوا: {ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ

1541 Âdem b. Ebî İyâs bu rivayeti *Tefsîr*'inde İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/154'te geçtiği gibi nakletmiştir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/140-142; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/78, Taberî'ye nispetle özet olarak. Türkî, 2/78.

عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ} وَالْفَارِضُ: الْهَرِمَةُ الَّتِي لَا تَلِدُ، وَالْبِكْرُ: الَّتِي لَمْ تَلِدْ إِلَّا وَلَدًا وَاحِدًا، وَالْعَوَانُ: النِّصْفُ الَّتِي بَيْنَ ذَلِكَ الَّتِي قَدْ وَلَدَتْ وَوَلَدَ وَلَدُهَا، فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} قَالَ: تُعْجِبُ النَّاظِرِينَ: {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا} مِنْ بَيَاضٍ وَلَا سَوَادٍ وَلَا حُمْرَةٍ {قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ} فَطَلَبُوهَا فَلَمْ يَقْدِرُوا عَلَيْهَا. وَكَانَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ أَبَرِّ النَّاسِ بِأَبِيهِ وَإِنَّ رَجُلًا مَرَّ بِهِ مَعَهُ لُؤْلُؤٌ يَبِيعُهُ، فَكَانَ أَبُوهُ نَائِمًا تَحْتَ رَأْسِهِ الْمِفْتَاحُ، فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: تَشْتَرِي مِنِّي هَذَا اللُّؤْلُؤَ بِسَبْعِينَ أَلْفًا؟ فَقَالَ لَهُ الْفَتَى: كَمَا أَنْتَ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ أَبِي فَآخُذَهُ بِثَمَانِينَ أَلْفًا. فَقَالَ لَهُ الْآخَرُ: أَيْقِظْ أَبَاكَ وَهُوَ لَكَ بِسِتِّينَ أَلْفًا. فَجَعَلَ التَّاجِرُ يَحُطُّ لَهُ حَتَّى بَلَغَ ثَلَاثِينَ أَلْفًا، وَزَادَ الْآخَرُ عَلَى أَنْ يَنْتَظِرَ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ أَبُوهُ حَتَّى بَلَغَ مِائَةَ أَلْفٍ. فَلَمَّا أَكْثَرَ عَلَيْهِ قَالَ: لَا وَاللَّهِ لَا أَشْتَرِيهِ مِنْكَ بِشَيْءٍ أَبَدًا، وَأَبَى أَنْ يُوقِظَ أَبَاهُ. فَعَوَّضَهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ اللُّؤْلُؤَ أَنْ جَعَلَ لَهُ تِلْكَ الْبَقَرَةَ، فَمَرَّتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ يَطْلُبُونَ الْبَقَرَةَ، فَأَبْصَرُوا الْبَقَرَةَ عِنْدَهُ، فَسَأَلُوهُ أَنْ يَبِيعَهُمْ إِيَّاهَا بَقَرَةً بِبَقَرَةٍ فَأَبَى، فَأَعْطُوهُ ثِنْتَيْنِ فَأَبَى، فَزَادُوهُ حَتَّى بَلَغُوا عَشْرًا فَأَبَى، فَقَالُوا: وَاللَّهِ لَا نَتْرُكُكَ حَتَّى نَأْخُذَهَا مِنْكَ. فَانْطَلَقُوا بِهِ إِلَى مُوسَى، فَقَالُوا: يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّا وَجَدْنَا الْبَقَرَةَ عِنْدَ هَذَا فَأَبَى أَنْ يُعْطِينَاهَا، وَقَدْ أَعْطَيْنَاهُ ثَمَنًا. فَقَالَ لَهُ مُوسَى: أَعْطِهِمْ بَقَرَتَكَ. فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا أَحَقُّ بِمَالِي. فَقَالَ: صَدَقْتَ، وَقَالَ لِلْقَوْمِ: أَرْضُوا صَاحِبَكُمْ. فَأَعْطُوهُ وَزْنَهَا ذَهَبًا فَأَبَى، فَأَضْعَفُوا لَهُ مِثْلَ مَا أَعْطُوهُ وَزْنَهَا حَتَّى أَعْطُوهُ وَزْنَهَا عَشْرَ مَرَّاتٍ، فَبَاعَهُمْ إِيَّاهَا وَأَخَذَ ثَمَنَهَا. فَقَالَ: اذْبَحُوهَا. فَذَبَحُوهَا، فَقَالَ: اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا. فَضَرَبُوهُ بِالْبَضْعَةِ الَّتِي بَيْنَ الْكَتِفَيْنِ فَعَاشَ، فَسَأَلُوهُ: مَنْ قَتَلَكَ؟ فَقَالَ لَهُمُ: ابْنُ أَخِي قَالَ: أَقْتُلُهُ وَآخُذُ مَالَهُ وَأَنْكِحُ ابْنَتَهُ. فَأَخَذُوا الْغُلَامَ فَقَتَلُوهُ.»

1174. Bana Musa, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî; {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} "*Hani Musa kavmine 'Allah, size*

bir sığır kesmenizi emrediyor' demişti." [1542] âyeti hakkında şöyle demiştir: "İsrâiloğullarından zengin ve bir de kızı bulunan bir adam vardı. Bu adamın erkek kardeşinin fakir bir oğlu da vardı. Gelip bundan kızını istedi. Adam kızını ona vermeyince genç bu duruma kızdı ve,

'Vallahi ben amcamı öldüreceğim, malını alıp kızıyla da evlenecek diyetini de alıp yiyeceğim' dedi. **[2/78]**

Bu genç bir gün amcasına gitti ve ona,

'Amca, İsrâiloğullarından bazı kabilelerden tüccarlar geldi. Haydi, beraber gidelim de o tüccarlardan bana mal al; belki o mallardan kâr ederim. Çünkü onlar seni yanımda görünce bana mal verirler' dedi.

Daha sonra amca yeğeniyle beraber geceleyin yola çıktılar. İhtiyar amca o kabileye varınca genç yeğen amcasını öldürdü ve ailesinin yanına döndü. Sabah olunca da amcasını arıyormuş gibi geldi. Sanki onun nerede olduğunu bilmiyormuş da onu bulamamış gibi ona doğru gitti. Bir de ne görsün bu kabile halkı amcasının cesedinin başında toplanmıştı. Onları sorumlu tuttu ve şöyle dedi:

'Amcamı siz öldürdünüz bana diyetini vereceksiniz.'

Sonra ağlamaya başladı. Bir taraftan da başına toprak saçıyor ve,

'Vah amcacığım' diyordu.

Sonra bu genç orada bulunanları Hz. Musa'ya şikâyet etti. Hz. Musa da onların diyet ödemelerine hüküm verince, onlar;

'Ey Allah'ın Peygamberi, Rabbine dua et de bu gence katilin kim olduğunu bildirsin. O da cinayeti işleyeni suçlasın. Allah'a yemin olsun ki onun diyeti bizim için kolay bir şeydir. Ancak, biz böyle bir cinayeti işlemekten dolayı kınanmaktan utanıyoruz.' dediler. Hal böyleyken Hz. Musa da onlara;

{إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} *'Şüphesiz ki Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor.'* [1543] dedi. Onlar da;

1542 Bakara 2/67.
1543 Bakara 2/67.

'Biz senden katilin kim olduğunu soruyoruz. Sen ise bize sığır kesmemizi emrediyorsun. Sen bizimle alay mı ediyorsun?' dediler. Bunun üzerine Hz. Musa da onlara;

{أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} *'Ben cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım.'*[1544] dedi." Süddî sözlerine devamla 'İbn Abbas şöyle demiştir' dedi:

'Eğer onlar herhangi bir sığırı bulup kesmiş olsalardı kendileri için yeterliydi. Fakat onlar kendi kendilerini zora koştular, Hz. Musa ile inatlaştılar. Allah da onlara (bu işi) zorlaştırdı. Onlar bu defa;

{قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ} *'Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın' dediler.'*[1545]

{قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ} *'Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki: O, ne yaşlı ne körpe, ikisi arası bir sığırdır.'* وَالْفَارِض[1546]: 'doğurganlığı kalmamış ihtiyar' demektir. الْبِكْرُ: 'tek bir çocuk doğurmuş olan' demektir. الْعَوَانُ ise bu ikisinin arasında bulunan ve kendisi gibi yavrusunun da kendi yavrusunu doğurduğu dişiye (sığıra) denir.[1547] {فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ} *'Haydi, emrolunduğunuz işi yapın.'*[1548]

{قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا} *'Onlar, 'Bizim için Rabbine dua et de, rengi neymiş açıklasın.' dediler.'*[1549]

{قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} *'Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır, dedi.'*[1550] yani bakanları cezbeden, dedi.

{قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} *'Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbet buluruz, dediler.'*[1551] **[2/79]**

1544 Bakara 2/67.
1545 Bakara 2/68.
1546 Bakara 2/68.
1547 الْفَارِضُ, الْبِكْرُ ve الْعَوَانُ kelimelerinin detaylı izahları için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/448-449.
1548 Bakara 2/68.
1549 Bakara 2/69.
1550 Bakara 2/69.
1551 Bakara 2/70.

{قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا} *'Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki; o bir sığırdır ki çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan'*[1552] yani tüylerinde beyazlık, siyahlık ve kızıllık bulunmayan.

{قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ} *'Onlar, 'İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin' dediler.'*[1553]

Onu aradılar ancak bir türlü bulamadılar. İsrâiloğullarından, babasına en çok itaat eden ve iyilikte bulunan bir kimse vardı. Bir gün bu şahsın yanından, inci satan bir adam geçiyordu (Ondan inci satın almak istedi) ancak babası uyuyordu ve kasanın anahtarı da babasının yastığının altındaydı. İnci satan adam;

'Bu incileri benden yetmiş bine alır mısın?' dedi. Genç adam ona,

'Senin dediğin gibi olsun hatta babam uyanıncaya kadar bekle onları seksen bine alayım' dedi. Elindekileri hemen satmak isteyen tüccar;

'Babanı uyandır altmış bine vereyim' dedi. Tüccar sürekli fiyatı indiriyor genç ise artırıyordu. Derken tüccar otuz bine indi. Genç de yüz bine çıktı. Tüccar daha fazla ısrar edince genç;

'Vallahi senden hiçbir şey satın almam' dedi ve babasını uyandırmamakta direndi.

Allah Teâlâ, babasına itaatkâr olan bu gence, satın alamadığı incilere karşılık, İsrâiloğullarına vasıfları anlatılan sığırı nasip etmişti. Sığırı araştıran İsrâiloğulları gencin yanından geçerken o sığırı gördüler. Ona, kendisine başka bir sığır vermeleri karşılığında o sığırı kendilerine vermesini istediler. Genç bunu kabul etmedi. Ona iki sığır verdiler yine kabul etmedi. Sayıyı on sığıra ulaşıncaya kadar sürekli artırdılar. Ancak genç yine de vermedi. Bunun üzerine İsrailoğulları,

'Vallahi biz bu sığırı senden alıncaya kadar seni bırakmayız' dediler ve o genç adamı alıp Hz. Musa'ya götürdüler ve ona dediler ki:

'Ey Allah'ın Peygamberi, biz sığırı bu gencin yanında bulduk. Ancak o sığırı bize vermeyi reddediyor. Halbuki biz ona fiyatını verdik.' Bunun üzerine Hz. Musa ona,

---

1552 Bakara 2/71.
1553 Bakara 2/71.

'Sığırını onlara ver' dedi. Genç,

'Ey Allah'ın Peygamberi, malımda tasarrufta bulunma hakkı benimdir' dedi. Hz. Musa;

'Haklısın' dedi ve İsrâiloğullarına;

'Bu arkadaşınızı razı edin' dedi. İsrâiloğulları o gence, sığırın ağırlığınca altın teklif ettiler. Genç yine de vermeyi reddetti, onlar da artırmaya devam ettiler. Nihayet sığırın ağırlığının on katı altın teklif ettiler. Sonunda genç sığırı vermeye razı olarak onlara sattı parasını aldı. Hz. Musa, İsrâiloğullarına,

'Onu kesin' dedi onlar da sığırı kestiler. Hz. Musa onlara,

'Sığırın bir parçasıyla ölüye vurun.' dedi. Onlar da sığırın iki omuzu arasından aldıkları bir parçayla ölüye vurur vurmaz adam dirildi. Ona,

'Seni kim öldürdü?' diye sordular. O da,

'Kardeşimin oğlu, bunu öldüreyim, malını alayım, kızıyla da evleneyim diye beni öldürdü' dedi.

Bunun üzerine o genç adamı yakalayıp öldürdüler."[1554]

[١١٧٥] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ.

1175. Bize Bişr, Yezid, Saîd tarikiyle Katade'den rivayet etmiştir. **[2/80]**

[١١٧٦] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنِ ابْنِ زَيْدٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ.

1176. Bana Yunus, İbn Vehb, İbn Zeyd tarikiyle Mücâhid'den rivayet etmiştir.

[١١٧٧] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ مُجَاهِدٍ.

1177. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, Hâlid b. Yezîd tarikiyle Mücâhid'den rivayet etmiştir.

1554 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/136-143; Türkî, 2/80.

[١١٧٨] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ مَعْقِلٍ، أَنَّهُ سَمِعَ وَهْبًا، يَذْكُرُ.

1178. Bana Müsennâ, İshâk, İsmail, Abdülkerim tarikiyle Abdüssamed b. Ma'kıl'dan rivayet ettiğine göre o Vehb'i şunları söylerken işitmiştir.

[١١٧٩] وَحَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ وَحَجَّاجٍ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، وَمُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ.

1179. Bana Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, Mücâhid ve Haccâc'dan, Ebî Ma'şer tarikiyle Muhammed b. Ka'b el-Kurazî ve Muhammed b. Kays'tan rivayet etmiştir.

[١١٨٠] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ.

1180 . Bana Muhammed b. Sa'd, ona babası, ona amcası, ona babası, ona da babası İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Bu râvilerin hepsi Hz. Musa'nın İsrâiloğullarına {إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} *"Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor."* [1555] demesine sebep olan olay hakkında yukarıda Abîde, Ebü'l-Âliye ve Süddî'nin naklettiği rivayetteki sebebin aynısını benzer lafızlarla nakletmişlerdir. Ancak şu var ki onlardan bazıları katilinin bulunması konusunda Musa'nın sığır kesme emrinin tartışıldığı maktulün katilinin onun kardeşi olduğunu söylerken bazıları da katilin onun kardeşinin oğlu olduğunu diğer bazıları ise onun yaşamasının mirasa ulaşmalarını geciktireceği varislerinden bir grup olduğunu söylemiştir. Ancak hepsi Musa'ya hüküm vermesi için başvurduklarında Musa'nın kendilerine katilin bulunması için ineği kesmelerini emrettiği -ki Musa'nın kendilerine verdiği emir de Allah'ın onlara bir emridir- ve İsrâiloğullarının 'İçimizden birisinin öldürülmesi ve aramızdan bazılarının katil olduğu iddiası neticesinde aramızda çıkan ve sana hakkında hüküm vermen için geldiğimiz husumeti sığır kesmemiz gidermez ve katili ortaya çıkarmaz; sen bizimle alay mı diyorsun?' dedikleri konusunda ittifak etmişlerdir. **[2/81]**

1555 Bakara 2/67.

[١١٨١] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «قُتِلَ قَتِيلٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَطُرِحَ فِي سِبْطٍ مِنَ الْأَسْبَاطِ. فَأَتَى أَهْلُ ذَلِكَ الْقَتِيلِ إِلَى ذَلِكَ السِّبْطِ، فَقَالُوا: أَنْتُمْ وَاللَّهِ قَتَلْتُمْ صَاحِبَنَا. قَالُوا: لَا وَاللَّهِ. فَأَتَوْا مُوسَى، فَقَالُوا: هَذَا قَتِيلُنَا بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ وَهُمْ وَاللَّهِ قَتَلُوهُ. فَقَالُوا: لَا وَاللَّهِ يَا نَبِيَّ اللَّهِ طُرِحَ عَلَيْنَا. فَقَالَ لَهُمْ مُوسَى: {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} فَقَالُوا: أَتَسْتَهْزِئُ بِنَا؟ وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا}. قَالُوا: نَأْتِيكَ فَنَذْكُرُ قَتِيلَنَا وَالَّذِي نَحْنُ فِيهِ فَتَسْتَهْزِئُ بِنَا؟ فَقَالَ مُوسَى: {أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ}»

1181. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "İsrâiloğullarından bir kişi öldürüldü ve diğer kabilenin muhitlerinden birisine atıldı. Bu öldürülen kişinin arkadaşları bu kabilenin yaşadığı yere gelip,

'Vallahi bizim arkadaşımızı siz öldürdünüz' dediler. Onlar da,

'Hayır! Vallahi biz öldürmedik' dediler. Bunun üzerine maktülün arkadaşları Hz. Musa'ya gelerek,

'Bu maktul arkadaşımız onların aralarında öldürüldü. Vallahi onu onlar öldürdürdüler' dediler. Ardından diğerleri,

'Hayır Ey Allah'ın Peygamberi! Onu biz öldürmedik suç bizim üzerimize atılıyor' dediler. Bunun üzerine Hz. Musa onlara;

{إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} *'Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor.'*[1556] dedi.' Onlar da;

'Sen bizimle alay mı ediyorsun?' dediler.

(İbn Zeyd) Şanı yüce olan Allah'ın {أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} *'Sen bizimle alay mı ediyorsun?'*[1557] âyetini okudu.

Onlar sözlerine devamla;

1556 Bakara 2/67.
1557 Bakara 2/67.

'Biz sana öldürülen arkadaşımızı ve içinde bulunduğumuz durumu anlatmaya geldik, sen bizimle alay ediyorsun öyle mi?' dediler. Musa da onlara;

{أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} *'Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım.'*[1558] diye cevap verdi."

[١١٨٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَحَجَّاجٍ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ وَمُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ: «لَمَّا أَتَى أَوْلِيَاءُ الْقَتِيلِ وَالَّذِينَ ادَّعَوْا عَلَيْهِمْ قَتْلَ صَاحِبِهِمْ مُوسَى وَقَصُّوا قِصَّتَهُمْ عَلَيْهِ، أَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنْ يَذْبَحُوا بَقَرَةً، فَقَالَ لَهُمْ مُوسَى: {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} قَالُوا: وَمَا الْبَقَرَةُ وَالْقَتِيلُ؟ قَالَ: أَقُولُ لَكُمْ {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً}، وَتَقُولُونَ: أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا.»

1182. Bana Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den ve Haccâc, Ebî Ma'şer tarikiyle, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî ve Muhammed b. Kays'tan rivayet ettiğine göre onlar şöyle demiştir: "Maktulün arkadaşları kendi arkadaşlarını öldürmekle suçladıkları kişilerle beraber Hz. Musa'ya geldiler ve başlarından geçen olayı ona anlattılar. Bunun akabinde Allah, Hz. Musa'ya onların bir sığır kesmeleri gerektiğini vahyetti. Hz. Musa da onlara;

{إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا
قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ}

'Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor' demişti. Onlar da 'Sen bizimle eğleniyor musun?' demişlerdi. Musa, 'Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım' demişti.' [1559]

(Bu emir üzerine) Onlar 'Sığır ve maktulün ne alakası var?' dediler. Hz. Musa da onlara ben size;

1558 Bakara 2/67.
1559 Bakara 2/67.

{إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} *'Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor'* diyorum siz de bana;

{أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} *'Sen bizimle eğleniyor musun?'*[1560] diyorsunuz' dedi."[1561]

[BAKARA SÛRESİ 68. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ﴾

"'Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın' dediler. Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki: O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır. Haydi, emrolunduğunuz işi yapın.'" **(Bakara 2/68)**

1. {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ} "'Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın' dediler."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Kendilerine {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} *"Şüphesiz ki Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor."*[1562] denilen İsrâiloğulları -Hz. Musa'nın sığır kesmeyi onlara emretmesinin Allah'ın emriyle olduğunu ve bu emrin ciddi ve gerçek olduğunu anlayıp onu kabul ettiklerinde- şöyle dediler:

{ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ}

"Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın."[1563]

1560 Bakara 2/67.

1561 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde 1/157'de bu rivayete yer verir ve birbirlerinden birtakım farklılıkları bulunsa da aynı konuya dair olan bu rivayetler hakkında onların, İsrâiloğullarının kitaplarından alınan rivayetler olduğunu ve nakledilmelerinin caiz olduğunu söyler. Şu kadarı var ki "Bunları ne tasdik eder ne de yalanlarız. Ancak bizim yanımızdaki hakikate uyduğu miktarda onlara güveniriz. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır." der. Türkî, 2/82.

1562 Bakara 2/67.

1563 Bakara 2/68.

Daha sonra da Hz. Musa'dan Rabbine kendileri için "sığır kesin" emrini yerine getirmede yeterli olanın ne olduğunu sormasını istediler. Çünkü şanı yüce olan Allah onlara sadece sığırlardan herhangi bir sığır kesmelerini emretti, sığır türlerinden herhangi bir türü ve sığır cinslerinden herhangi bir cinsi seçmeleri (konusunda) bir sınırlama getirmeksizin hangi sığırı kesmeyi dilerlerse onu kesmelerini emretti. Onlar ahlaktan yoksun, kaba tabiatları ve bozuk ağızları ile Allah'ın yardımıyla onları üzerlerine yük olmaktan çıkarmak istediği şeyi zorlayarak ve peygambere karşı inat olarak [{أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} *"Sen bizimle eğleniyor musun?"*[1564]] dediler. **[2/82]**

Tıpkı şu rivayetteki gibi:

[١١٨٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَمَّا قَالَ لَهُمْ مُوسَى: {أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} قَالُوا لَهُ يَتَعَنَّتُونَهُ: {ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ}.»

1183. Bana Muhammed b. Sa'd, ona babası, ona amcası, ona babası, ona da babasının rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Hz. Musa onlara;

{أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} *'Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım'*[1565] dediğinde Musa'yla (as) inatlaşarak,

{ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ} *'Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın'*[1566] dediler."

2. {قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَٰلِكَ} "(Rabbim) diyor ki: O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır."

İsrâiloğulları cahillikleri nedeniyle işi (sığır kesmeyi) zorlaştırdıklarında -Allah'ın emriyle kendilerine kesmeleri emredilen sığırı bildiren, inat ederek sû-i zanlarını {أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} *"Sen bizimle eğleniyor musun?"*[1567] diyerek açığa vurdukları peygamberleri Musa'ya (as)- Allah Azze ve Celle

1564 Bakara 2/67.
1565 Bakara 2/67.
1566 Bakara 2/68.
1567 Bakara 2/67.

onlara kesmelerini emrettiği sığırlardan sadece o cins ve özellikte olanını kesmelerini emrederek onları cezalandırdı ve şanı yüce olan Allah onlara -

"Onun mahiyeti, özellikleri nedir?" diye sorduklarında ve

"Onu bize tarif et de onu (kolayca) bilelim" dediklerinde- şöyle dedi:

{قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ}

"(Rabbim) diyor ki: O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır." [1568]

a. {لَا فَارِضٌ} "ne yaşlı"

Şanı yüce olan Allah {لَا فَارِضٌ} *"ne yaşlı"*[1569] sözünde yaşlanmamış ve kocamamış olanı (sığırı) kastetmektedir. Bu mânada şöyle denilir: فَرَضَتِ الْبَقَرَةُ "sığır yaşlandı", muzari kullanımı تَفْرِضُ ve mastar formu ise فُرُوضًا şeklindedir. Bununla onun "yaşlanması" kastedilir.

Şâirin şu sözündeki kullanımı da böyledir:

يَا رُبَّ ذِي ضِغْنٍ عَلَيَّ فَارِضٍ ... لَهُ قُرُوءٌ كَقُرُوءِ الْحَائِضِ

Ortaya yaşlı (fârid) nice kimseler var ki bana karşı (eskiden beri) kinlidir... Onun da ay hali olan kadın gibi beklediği iddeti vardır[1570] **[2/83]**

Şâir bu sözündeki فَارِضٌ kelimesiyle "eski" anlamını kastedip onunla eski bir kin ve nefreti anlatmaktadır.

Bu anlam diğer bir sözde şöyle geçer:

لَهُ زَجَجٌ وَلَهَاةٌ فَارِضُ ... هَدْلَاءُ كَالْوَطْبِ نَحَاهُ الْمَاخِضُ

Devenin geniş, kocaman bir boğazı ve bir küçük dili vardır ki [yaşlılığından dolayı] süt kırbasının onu çalkalayana doğru bir sağa bir sola eğildiği gibi sarkmış [sağa sola sallanmaktadır][1571]

1568 Bakara 2/68.

1569 Bakara 2/68.

1570 Ebü'l-Abbas es-Sa'leb, *Mecâlisü Sa'leb*, 364; İbn Kuteybe, *el-Me'ânî el-Kebîr*, 2/850; Câhız, *el-Hayevân*, 6/67; İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, 67; Türkî, 2/83.

1571 Bu beyitlerden ilki için bk. İbn Manzûr, ز ج ج, 2/286; ikincisi için bk. İbn Sîde, *el-Muhassas*, 1/162; Türkî, 2/83.

{لَا فَارِضٌ} *"ne yaşlı"*[1572] kelimesinin tefsiri hakkında söylediklerimizin aynısını müfessirler de söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١١٨٤] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَعِيدٍ الْكِنْدِيُّ، قَالَ: ثنا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{لَا فَارِضٌ} قَالَ: لَا كَبِيرَةٌ.»

1184. Bana Ali b. Saîd el-Kindî, Abdüsselam b. Harb tarikiyle Husayf'tan rivayet ettiğine göre Mücâhid; {لَا فَارِضٌ} *"ne yaşlı"*[1573] sözünün yaşlı olmayan anlamında olduğunu söylemiştir.[1574]

[١١٨٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثنا ابْنُ عَطِيَّةَ، قَالَ ثنا شَرِيكٌ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَوْ عَنْ عِكْرِمَةَ، شَكَّ شَرِيكٌ: «{لَا فَارِضٌ} قَالَ: الْكَبِيرَةُ.»

1185. Bize Ebû Kureyb İbn Atıyye, Şerîk, Husayf, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas veya İkrime -râvi Şerîk burada (ikisinden hangisi olduğu konusunda) şüphe etmiştir-: "{لَا فَارِضٌ} *'ne yaşlı'*[1575] sözündeki فَارِضٌ kelimesinin 'yaşlı olan' anlamında olduğunu söylemiştir."[1576]

[١/١١٨٥]١٥٧٧ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {لَا فَارِضٌ} الْفَارِضُ: الْهَرِمَةُ.»

1185/1. Bana Muhammed b. Sa'd, ona babası, ona amcası, ona babası, ona da babasının rivayet ettiğine göre İbn Abbas; {لَا فَارِضٌ} *"ne*

1572 Bakara 2/68.
1573 Bakara 2/68.
1574 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/137, 138; Türkî, 2/84. Rivayette geçen Kindî: Tam adı Ali b. Saîd b. Mesrûk el-Kindî olup Taberî'nin hocasıdır. Kûfeli, sika bir râvidir. H. 249'da vefat etmiştir. İbn Hacer'in et-*Tehzîb*'inde ve İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/189-190'da geçmektedir. Abdüsselam b. Harb el-Mülâî el-Kûfî ise hafız, sika ve hüccettir (hadisi delil alınmaya değer, sikanın da üstünde güvenilir olan râvi). İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/47'de kendisinden bahsetmiştir. Şâkir, 2/191.
1575 Bakara 2/68.
1576 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/137; Türkî, 2/84.
1577 Bu rivayet, bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında [1185] rakamıyla ikinci defa mükerrer olarak bu numarayla yer aldığından sıralamayı bozmamak için biz de bu mükerrer sayıyı verdik. Şâkir, 2/191.

yaşlı"[1578] sözündeki الْفَارِضُ kelimesinin kocamış, yaşlı anlamında olduğunu söylemiştir.

[١١٨٦] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: ثنا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{لَا فَارِضٌ} يَقُولُ: لَيْسَتْ بِكَبِيرَةٍ هَرِمَةٍ.»

1186. Mincâb'dan bana aktarılan bir rivayette, Bişr, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet edildiğine göre İbn Abbas; {لَا فَارِضٌ} *"ne yaşlı"*[1579] sözünün yaşlı ve kocamış olmayan anlamında olduğunu söylemiştir.

[١١٨٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{لَا فَارِضٌ} الْهَرِمَةُ.»

1187. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, Atâ el-Horasânî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{لَا فَارِضٌ} *'ne yaşlı'*[1580] sözündeki فَارِضٌ 'kocamış, yaşlı' anlamındadır."[1581] **[2/84]**

[١١٨٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «الْفَارِضُ: الْكَبِيرَةُ.»

1188. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid; الْفَارِضُ sözünün yaşlı anlamında olduğunu söylemiştir.[1582]

[١١٨٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثنا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثنا شَرِيكٌ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «قَوْلُهُ: {لَا فَارِضٌ} قَالَ: الْكَبِيرَةُ.»

1578 Bakara 2/68.
1579 Bakara 2/68.
1580 Bakara 2/68.
1581 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/137; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/77,78, İbnü'l-Münzir'e isnadla. Atâ el-Horasânî ise İbn Abbas'tan bir şey işitmemiştir. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 5/90; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/115; Türkî, 2/84.
1582 Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, 206; Türkî, 2/85.

1189. Bize Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Şerîk tarikiyle Husayf'tan rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "{لَا فَارِضٌ} *'ne yaşlı'*[1583] sözündeki فَارِضٌ 'yaşlı' anlamındadır."

[١١٩٠] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{لَا فَارِضٌ} يَعْنِي لَا هَرِمَةٌ.»

1190. Müsennâ bize, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "{لَا فَارِضٌ} *'ne yaşlı'*[1584] sözü 'yaşlı olmayan' anlamındadır."[1585]

[١١٩١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

1191. Bana (Muhammed b.) Ammâr, İbn Ebî Ca'fer babası tarikiyle er-Rebî''den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.[1586]

[١١٩٢] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «الْفَارِضُ: الْهَرِمَةُ.»

1192. Bize Bişr, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde; فَارِضٌ sözünün yaşlı anlamında olduğunu söylemiştir.[1587]

[١١٩٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: قَالَ مَعْمَرٌ، قَالَ قَتَادَةُ: «الْفَارِضُ: الْهَرِمَةُ؛ يَقُولُ: لَيْسَتْ بِالْهَرِمَةِ وَلَا الْبِكْرِ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ.»

1193. Bize Hasan b. Yahya, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, الْفَارِضُ sözünün körpe ve yaşlı olmayan ikisi arasında olan anlamında olduğunu söylemiştir.[1588] **[2/85]**

[١١٩٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «الْفَارِضُ: الْهَرِمَةُ الَّتِي لَا تَلِدُ.»

1583 Bakara 2/68.
1584 Bakara 2/68.
1585 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/137, Âdem tarikiyle; Türkî, 2/85.
1586 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/137, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/85.
1587 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/137; Türkî, 2/85.
1588 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk,* 1/48; Türkî, 2/85.

1194. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "الْفَارِضُ, 'doğurmayan, kocamış' anlamındadır."[1589]

[١١٩٥] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «الْفَارِضُ: الْكَبِيرَةُ.»

1195. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle dedi: " الفَارِضُ sözü 'yaşlı' demektir."[1590]

b. {وَلَا بِكْرٌ} "körpe değil"

Allah Teâlâ'nın {وَلَا بِكْرٌ} "*körpe değil*" sözünün tefsiri:

الْبِكْرُ hayvanların ve insanların erkeğinin yaklaşmadığı dişi anlamındadır. Bâ'nın kesrası ile بِكْر şeklinde okunur. فَعَلَ ve يَفْعَلُ vezninde (yani mazi ya da muzari fiil olarak) okunduğu duyulmamıştır. Ancak bâ'nın fethasıyla الْبَكْرُ (şeklinde isim haliyle) "devenin genç olanına" denilir.

Şanı yüce olan Allah {وَلَا بِكْرٌ} "*körpe değil*"[1591] sözüyle 'doğurmamış, küçük de olmayan'ı kastetmektedir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١١٩٦] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَعِيدٍ الْكِنْدِيُّ، قَالَ: ثنا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَا بِكْرٌ} صَغِيرَةٌ.»

1196. Bana Ali b. Saîd el-Kindî, Abdüsselam b. Harb tarikiyle Husayf'tan rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَلَا بِكْرٌ} "*körpe değil*"[1592] sözündeki بِكْرٌ kelimesinin küçük/körpe anlamında olduğunu söylemiştir.[1593]

[١١٩٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «الْبِكْرُ: الصَّغِيرَةُ.»

1589 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/137, Amr tarikiyle; Türkî, 2/85.
1590 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/137, Abdüsselam b. Harb tarikiyle; Türkî, 2/86.
1591 Bakara 2/68.
1592 Bakara 2/68.
1593 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 206; Türkî, 2/86.

1197. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "الْبِكْرُ 'küçük' anlamındadır."

[١١٩٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثنا الْحَسَنُ بْنُ عَطِيَّةَ، قَالَ: ثنا شَرِيكٌ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَوْ عِكْرِمَةَ شَكَّ: «{وَلَا بِكْرٌ} قَالَ: الصَّغِيرَةُ.»

1198. Bize Ebû Kureyb, el-Hasen b. Atıyye, Şerîk, Husayf tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas veya İkrime -râvi Şerîk burada (ikisinden hangisi olduğu konusunda) şüphe etmiştir-: "{وَلَا بِكْرٌ} *'körpe değil'*[1594] sözündeki بِكْرٌ kelimesinin 'küçük, körpe' anlamında olduğunu söylemiştir."[1595] **[2/86]**

[١١٩٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَا بِكْرٌ} الصَّغِيرَةُ.»

1199. Bize Kâsım'ın, Hüseyn, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Atâ el-Horasânî'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَلَا بِكْرٌ} *'körpe değil'*[1596] sözündeki بِكْرٌ kelimesinin 'küçük, körpe' anlamındadır."[1597]

[١٢٠٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سُفْيَانَ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَلَا بِكْرٌ} وَلَا صَغِيرَةٌ.»

1200. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Ebû Süfyân tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "{وَلَا بِكْرٌ} *'körpe değil'*[1598] sözü 'küçük ve körpe olmayan' anlamındadır."[1599]

[١٢٠١] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: ثنا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَا بِكْرٌ} وَلَا صَغِيرَةٌ ضَعِيفَةٌ.»

1594 Bakara 2/68.
1595 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/137, İkrime tarikiyle; Türkî, 2/86.
1596 Bakara 2/68.
1597 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/137, İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 2/86.
1598 Bakara 2/68.
1599 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/137; Türkî, 2/87.

1201. Mincâb bana, Bişr'in, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas: "{وَلَا بِكْرٌ} *'körpe değil'*[1600] sözü 'küçük ve zayıf olmayan' anlamında olduğunu söyledi."[1601]

[١٢٠٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ: عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَلَا بِكْرٌ} يَعْنِي وَلَا صَغِيرَةٌ.»

1202. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye; {وَلَا بِكْرٌ} *"körpe değil"*[1602] sözünün küçük olmayan anlamında olduğunu söyledi.[1603]

[١٢٠٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

1203. Bana Ammâr'dan nakledilen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٢٠٤] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «فِي الْبِكْرِ لَمْ تَلِدْ إِلَّا وَلَدًا وَاحِدًا.»

1204. Bana Musa b. Harun, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî âyette geçen الْبِكْرِ kelimesinin "sadece tek bir yavru doğurmuş olan" anlamında olduğunu söylemiştir.[1604]

c. {عَوَانٌ} "orta yaşlı"

Allah Teâlâ'nın {عَوَانٌ} *"orta yaşlı"*[1605] sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: الْعَوَانُ: Bir batından sonra tekrar bir batın doğuran (yani iki doğum yapmış) orta yaşlı (sığır) demek olup الْبِكْرِ kelimesinin sıfatı değildir. İnek böyle olduğunda, قَدْ عَوَّنَت "orta yaşlı oldu" denilir.

1600 Bakara 2/68.
1601 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/137, Ebî Zür'a ve Mincâb tarikiyle; Türkî, 2/87.
1602 Bakara 2/68.
1603 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/137, Âdem tarikiyle; Türkî, 2/87.
1604 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/137, Amr tarikiyle; Türkî, 2/87.
1605 Bakara 2/68.

Bu sözün anlamı şudur: Musa dedi ki: "Allah şöyle diyor: O ne çok genç ne de çok ihtiyar bu ikisi arasında orta yaşlıdır." {عَوَانٌ} *"orta yaşlı"*[1606] sözünün burada ancak mübteda olması caizdir. Çünkü {بَيْنَ ذَلِكَ} *"bu ikisinin arasında"*[1607] ifadesi الْفَارِضِ (çok ihtiyar) ve الْبِكْرِ (çok genç) kelimelerinden kinaye olup bu ikisine tekaddüm etmesi (önüne geçmesi) caiz değildir. **[2/87]**

Ahtal'ın şu sözü de böyledir:

وَمَا بِمَكَّةَ مِنْ شُمْطٍ مُحَفِّلَةٍ ... وَمَا بِيَثْرِبَ مِنْ عُونٍ وَأَبْكَارِ

Mekke'de saçı ağarmış ihtiyar ibadete düşkün kadınlardan başkası yok/ Yesrib'de (Medine) ise orta yaşlılar ve bakireler var[1608]

عَوَانٌ kelimesinin çoğulu عُونٌ'dur. Bu mânada şöyle denilir: امْرَأَةٌ عَوَانٌ "Orta yaşlı bir kadın" ve نِسْوَةٌ عُونٌ "orta yaşlı kadınlar."

Temîm b. Mukbil'in şu sözündeki kullanım da böyledir:

وَمَأْتَمٍ كَالدُّمَى حُورٍ مَدَامِعُهَا ... لَمْ تَبْأَسِ الْعَيْشَ أَبْكَارًا وَلَا عُونَا

Kadınlar sûretleri ve göz pınarları huriler gibi (beyazı tam beyaz, siyahı tam siyah) Yaşamın zorlukları onları etkilememiş/ Hepsi bakire gibi orta yaşlı değil[1609]

Sığırın orta yaşlı olduğunu ifade ederken dişisi için بَقَرَةٌ عَوَانٌ denilirken, çoğulu olarak da بَقَرٌ عُونٌ denilir. Muhtemelen Araplar بَقَرٌ عُونٌ ifadesini tıpkı رُسُلٌ kelimesi gibi kullanarak sığırın orta yaşlısı için kullanılan عَوَانٌ kelimesinin çoğulu ile عُونٌ eşeklerin yaşlısı için kullanılan عَانَةٌ kelimesinin çoğulu olan عُونٌ kelimesiyle arasını ayırmak için (karıştırılmaması için) bu şekilde kullanmışlardır (بَقَرٌ عُونٌ demişlerdir). Yine eğer bir savaşta defalarca çarpışma olmuşsa حَرْبٌ عَوَانٌ denilir. Bu kullanım bir batından sonra tekrar çocuk doğuran kadının durumuna benzetilir. Yine bu kullanımda olduğu gibi tekrar tekrar yerine getirilen ihtiyaca da حَاجَةٌ عَوَانٌ denilir.

1606 Bakara 2/68.
1607 Bakara 2/68.
1608 Bk. *Şerhu Dîvâni'l-Ahtal,* 83; Türkî, 2/87.
1609 Temîm b. Mukbil, *Dîvânü Temîm,* 325; Türkî, 2/88.

[١٢٠٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ ابْنَ زَيْدٍ، أَنْشَدَهُ:

قُعُودٌ لَدَى الْأَبْوَابِ طُلَّابُ حَاجَةٍ عَوَانٌ مِنَ الْحَاجَاتِ أَوْ حَاجَةً بِكْرَا

1205. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'den rivayet ettiğine göre o bu (mânada) şu şiiri söylemiştir:

Şehrin fakirleri kapılarında oturmuşlar/ Kimileri sürekli ihtiyaçlarının giderilmesini isterlerken kimileri de ilk defa bir ihtiyacının giderilmesini istemektedir[1610]

Bizim bu konuda söylediklerimizin bir benzerini müfessirler de söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٢٠٦] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَعِيدٍ الْكِنْدِيُّ، ثنا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ} وَسَطٌ قَدْ وَلَدْنَ بَطْنًا أَوْ بَطْنَيْنِ.»

1206. Bize Ali b. Saîd el-Kindî, Abdüsselam b. Harb tarikiyle Husayf'tan rivayet ettiğine göre Mücâhid; {عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ} *"bu ikisinin arasında orta yaşlı"*[1611] sözünün bu ikisinin [yaşlı ve genç] ortası demek olduğunu onun da bir ya da iki batın doğum yapan sığır olduğunu söyler.[1612]

1610 Bu kaside Ferezdak'a ait olup *Dîvân*'ında s. 227'de geçmektedir. Türkî, 2/88; Şiiri tam anlayabilmek için önceki beyite de yer vermek gerekir. Beyit şöyledir:

وَعِنْدَ زِيادٍ لَوْ يُرِيدُ عَطَاءَهُمْ رِجَالٌ كَثِيرٌ قَدْ يَرَى بِهِمْ فَقْرا.

Ferezdak "Halife Muâviye b. Ebû Süfyân aleyhinde yazdığı bir şiir sebebiyle Muâviye'nin üvey kardeşi Ziyâd b. Ebîh'in düşmanlığını kazandı. Ziyâd'ın Irak valisi olmasından (45/665) beş yıl sonra Basra'dan kaçarak Hicaz'a gitti ve Medine Valisi Saîd b. Âs'ın himayesine girdi. Fakat bir süre sonra Mervân b. Hakem, Medine valisi olunca şehirden çıkarıldı." İşte bu kasidesinde de kendisinnde Basra'dan kaçtıktan sonra "Bana gelseydi ben ona eman verirdim" diyerek kendisine eman vereceğini söyleyen Ziyad'a karşı bu kasideyi söylemiştir. Ona sen kendi şehrindeki fakirlerle sana geldikleri halde ilgilenmiyor onların ihtiyaçlarını gideremiyorsun. Neden onları bırakıp da benimle uğraşıyorsun demektedir. Bk. Abdülhamîd, 1/518; Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/ferezdak (07.05.2021).

1611 Bakara 2/68.

1612 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/138, Abdüsselam b. Harb tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/506, Husayf tarikiyle; Türkî, 2/89.

[١٢٠٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو قَالَ ثنا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{عَوَانٌ} قَالَ: الْعَوَانُ: الْعَانِسُ النَّصَفُ.»

1207. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım'ın İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid; {عَوَانٌ} *"orta yaşlı"*[1613] الْعَوَانُ kelimesinin gençliği geçmiş orta yaşlı olan anlamında olduğunu söylemiştir.[1614]

[١٢٠٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «الْعَوَانُ: النَّصَفُ.»

1208. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; الْعَوَانُ kelimesinin orta yaşlı anlamında olduğunu söylemiştir.[1615]

[١٢٠٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثنا ابْنُ عَطِيَّةَ، قَالَ: ثنا شَرِيكٌ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَوْ عِكْرِمَةَ، شَكَّ شَرِيكٌ: «{عَوَانٌ} قَالَ: بَيْنَ ذَلِكَ.»

1209. Bize Ebû Kureyb, İbn Atıyye, Şerîk, Husayf, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas veya İkrime -râvi Şerîk burada (ikisinden hangisi olduğu konusunda) şüphe etmiştir- {عَوَانٌ} *"orta yaşlı"*[1616] bu ikisi [genç ve yaşlı] arasında anlamında olduğunu söylemiştir.[1617]

[١٢١٠] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: ثنا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{عَوَانٌ} قَالَ بَيْنَ الصَّغِيرَةِ وَالْكَبِيرَةِ، وَهِيَ أَقْوَى مَا تَكُونُ مِنَ الْبَقَرِ وَالدَّوَابِّ وَأَحْسَنُ مَا تَكُونُ.»

1210. Mincâb bana, Bişr'in, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas; {عَوَانٌ} *"orta yaşlı"*[1618] sözünün küçük (genç) ve

---

1613 Bakara 2/68.
1614 İbn Kesîr, *Tefsîr,* 3/506, Abd b. Humeyd ve İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 2/89.
1615 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 206; Türkî, 2/89.
1616 Bakara 2/68.
1617 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/138, İkrime tarikiyle; Türkî, 2/89.
1618 Bakara 2/68.

büyük (yaşlı) arasında anlamında olduğunu bunun da sığır ve diğer büyük baş hayvanlarda en güçlü ve güzel/gösterişli olan olduğunu söylemiştir.[1619]

[١٢١١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ قَالَ: ثنا الْحَسَنُ قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{عَوَانٌ} قَالَ: النَّصَفُ.»

1211. Bize Kâsım'ın, Hasan, Haccâc, İbn Cüreyc, Atâ el-Horasânî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas; {عَوَانٌ} sözünün orta yaşlı anlamında olduğunu söylemiştir. **[2/89]**

[١٢١٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{عَوَانٌ} نَصَفٌ.»

1212. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye; {عَوَانٌ} sözünün orta yaşlı anlamında olduğunu söylemiştir.[1620]

[١٢١٣] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

1213. Bana Ammâr'dan (b. Hasan) nakledilen bir haberde, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٢١٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «الْعَوَانُ: نَصَفٌ بَيْنَ ذَلِكَ.»

1214. Bişr b. Muâz bize, Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den [b. Ebî Arûbe] rivayet ettiği üzere Katâde; الْعَوَانُ sözünün bu ikisi arasında orta yaşlı anlamında olduğunu söylemiştir.[1621]

1619 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/138, Mincâb tarikiyle; Türkî, 2/89.
1620 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/138, Âdem tarikiyle; Türkî, 2/90.
1621 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/138; Türkî, 2/90.

١٦٢٢[١/١٢١٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثنا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثنا شَرِيكٌ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{عَوَانٌ} الَّتِي تُنْتِجُ شَيْئًا بِشَرْطٍ أَنْ تَكُونَ الَّتِي قَدْ نُتِجَتْ بَكْرَةً أَوْ بَكْرَتَيْنِ.»

1214/1. Bize Ahmed b. İshâk'ın Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Şerîk tarikiyle Husayf'tan rivayet ettiğine göre Mücâhid {عَوَانٌ} sözünün bir ya da iki batın olmak şartıyla bir şeyi doğuran mânasında olduğunu söyler.

[١٢١٥] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «الْعَوَانُ: النِّصْفُ الَّتِي بَيْنَ ذَلِكَ، الَّتِي قَدْ وَلَدَتْ وَوَلَدَ وَلَدُهَا.»

1215. Musa [b. Hârun'un] bize, Amr [b. Hammâd] tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî الْعَوَانُ sözünün bu ikisi arasında orta yaşlı anlamında ve kendisi doğurmuş, yavrusu da doğurmuş olan sığır olduğunu söylemiştir.[1623]

[١٢١٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «الْعَوَانُ: بَيْنَ ذَلِكَ لَيْسَتْ بِبَكْرٍ وَلَا كَبِيرٍ.»

1216. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle dedi: "الْعَوَانُ sözü 'bu ikisi [genç ve yaşlı] arasında olan ne genç ne de yaşlı olan' anlamındadır."

d. {بَيْنَ ذَلِكَ} "bu ikisi arası"

Allah Teâlâ'nın {بَيْنَ ذَلِكَ} *"bu ikisi arası"* sözünün tefsiri:

Allah {بَيْنَ ذَلِكَ} *"bu ikisi arası"* sözüyle gençlik ve ihtiyarlık arasını kastetmiştir. **[2/90]**

1622 Bu rivayet, bizim rivayetleri numaralandırmada esas aldığımız Şâkir baskısında mükerrer olarak yer almıştır. Bu nedenle biz de sıralamayı bozmamak için [1214/1] şeklinde numaralandırdık. Bk. Şâkir, 2/196.

1623 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/138, Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/90.

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٢١٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{بَيْنَ ذَلِكَ} أَيْ بَيْنَ الْبِكْرِ وَالْهَرِمَةِ.»

1217. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "{بَيْنَ ذَلِكَ} *'bu ikisi arası'*[1624] sözü 'gençlik ve ihtiyarlık arası' mânasına gelir."[1625]

Bir kimse;

"Sen de biliyorsun ki بَيْنَ kelimesi ancak iki ya da daha fazla şeyle birlikte kullanılmaya uygundur. {ذَلِكَ} kelimesi tekil olduğu halde nasıl olur da {بَيْنَ ذَلِكَ} denilir" derse ona şöyle cevap verilir:

Sığır tekil olduğu halde بَيْنَ kelimesinin burada kullanımı uygun düşmektedir. Çünkü ذَلِكَ iki mânasındadır. Araplar fiillerde ذَلِكَ ve ذَاكَ kelimelerini iki şeyi ve iki mânayı (kastetmek) için çoğul olarak kullanırlar. Tıpkı أَظُنُّ أَخَاكَ قَائِمًا، وَكَانَ عَمْرٌو أَبَاكَ "Sanırım ayaktaki kardeşin ve Amr da babandır." diyenin sözünde ve yine; قَدْ كَانَ ذَاكَ، وَأَظُنُّ ذَلِكَ diyerek ذَلِكَ ve ذَاكَ ile cümledeki ظَنَّ ve كَانَ fiilleri için gerekli olan ismi ve haberi birleştiren kimsenin kullanımında olduğu gibi. Bu durumda sözün anlamı şöyledir:

(Musa) dedi ki: Allah: "O öyle bir sığırdır ki ne yaşlı ve kocamış ne de doğurmamış küçük bir sığırdır. Ancak o, bir batından sonra tekrar bir batın daha doğurmuş olan kocamışlık ve gençlik arası orta yaşlı bir sığırdır" diyor.

Böylece Allah az önce açıkladığımız gibi bu sözüyle ihtiyarlık ve gençlik mânasını birleştirmiştir. Eğer فَارِضٌ ve بِكْرٌ yerine iki kişinin ismi olsaydı bu iki ismin arası birleştirilmezdi. Böylece ذَلِكَ iki ismin yerine kullanılmaz bu nedenle de كُنْتُ بَيْنَ زَيْدٍ وَعَمْرٍو "Zeyd ve Amr arasındaydım" diyen bir kişinin كُنْتُ بَيْنَ ذَلِكَ demesi caiz olmaz. Bu kullanım fiillerin (isim cümlesinin başına gelen) isimlerinde geçerli olup şahısların isimlerinde geçerli değildir.[1626]

1624 Bakara 2/68.

1625 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/138, Âdem tarikiyle; Türkî, 2/90.

1626 Bu kullanım için bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/45.

3. {فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ} "Haydi, emrolunduğunuz işi yapın."

Allah Teâlâ'nın {فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ} *"Haydi, emrolunduğunuz işi yapın."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah onlara şöyle diyor: Size emrettiğim şeyleri yapın da böylece benden ihtiyacınız olan ve talep ettiğiniz şeylere ulaşın. Size kesmenizi emrettiğim sığırı kesin ki -onu keserek bana karşı gösterececeğiniz itaat ile- maktulünüzü öldüren katilin kim olduğunu öğrenin.

[BAKARA SÛRESİ 69. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ﴾

"Onlar, 'Bizim için Rabbine dua et de, rengi neymiş? Açıklasın' dediler. Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi parlak, bakanların içini açan bir sığırdır' dedi." **(Bakara 2/69)**

1. {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ} "Onlar, 'Bizim için Rabbine dua et de rengi neymiş? Açıklasın' dediler. Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki o, sapsarı sığırdır'"

Allah Teâlâ'nın {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ} *"Onlar, 'Bizim için Rabbine dua et de rengi neymiş? Açıklasın' dediler. Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki o, sapsarı sığırdır.'"* sözünün tefsiri:

Bu âyetin anlamı şudur: Musa'nın (as) kavmi ona; "Bizim için Rabbine dua et de bize kesmemizi emrettiğin sığırın rengi neymiş açıklasın." dediler. Bu soru birinci sorudan sonra diğer bir inat etme ve kendileri için yeterli görülen şeyde (orta yaşlı bir sığır kesmeleri) başka bir konuda ikinci defa kendilerini zora sokan bir taleptir. Çünkü onlar (kesmeleri gereken sığırın özellikleri konusunda) ikinci defada da herhangi bir sınırlandırılmaya tâbi tutulmamışlardır. Çünkü onlara, onların kesmeleri emredilen ineğin vasıflarını sormalarının akabinde bu vasıflar söylendi. Ancak onlar kendileri için yeterli olan şeyi onun özelliklerini sorarak zorlaştırdılar ve sığır cinslerinden diğerleri dışında sadece birisi ile kendilerini sınırlandırdılar.

Bu Allah'ın Peygamberi Musa'ya (as) inat olsun diye sordukları soruya karşılık Allah'tan bir cezadır. Sonra Allah onları ineğin renklerinden herhangi birisi ile sınırlandırmadı ancak onlar zenginlerin üstleneceği bir zorluğu üstlendiler. İbn Abbas'ın naklettiği gibi dediler ki -Peygamberleri Musa'ya (as) inat olsun diye-:

{ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا}

"Bizim için Rabbine dua et de, rengi neymiş? Açıklasın."[1627]

Bunun üzerine onlara ceza olarak;

{إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ}

"o, sapsarı; rengi parlak, bakanların içini açan bir sığırdır."[1628] (buyruldu). **[2/91]**

Diğer renk sığırlar değil de sarı renk (sığır) ile sınırlandırıldılar. Bunun anlamı şudur: "Size kesmenizi emrettiğim sığır; bakanların içini açan sarı renkli bir sığırdır."

a. {يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا} "Rengi neymiş? Açıklasın."

{يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا} *"Rengi neymiş? Açıklasın."*[1629] sözünün anlamı şudur: Sığırın rengi nedir? Bundan dolayı da (renk/اللَّوْنُ) kelimesi merfû (ötreli) gelmiştir. Çünkü cümlede mübteda olan مَا'nın haberi olarak merfû gelmiştir. مَا edatı يُبَيِّنْ لَنَا ifadesi ile onun mef'ûlü olarak mansub (fethalı) yapılmamıştır. Çünkü أَيِّ ve مَا edatlarının aslı istifhamın bütün çeşitlerini ifade etmektir. Bir kimse şöyle der: "Bize bu ineğin siyah mı yoksa sarı mı olduğunu açıkla?" مَا (mevsule olarak) يُبَيِّنْ لَنَا'nın mef'ûlü olmayınca istifham mânasında kullanılmış olur. مَا'nın bu şekilde istifhamın birbirinden farklı soruları içerecek bir biçimde gelmesi [o inek siyah mı? Sarı mı? Kırmızı mı vb.] أَيِّ için de geçerlidir. Çünkü o da bu istifham unsurların hepsini içermektedir. مَا ve أَيِّ edatlarının kullanıldığı benzer yerlerde de işlevi aynıdır.

1627 Bakara 2/69.
1628 Bakara 2/69.
1629 Bakara 2/69.

b. {صَفْرَاءُ} "Sapsarı"

Müfessirler {صَفْرَاءُ} *"sapsarı"* sözünün anlamı konusunda ihtilaf ettiler:

1- Onlardan bazıları bunun anlamının "siyahlığı çok olan simsiyah" mânasında olduğunu söylediler. **[2/92]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٢١٨] حَدَّثَنِي أَبُو مَسْعُودٍ إِسْمَاعِيلُ بْنُ مَسْعُودٍ الْجَحْدَرِيُّ، قَالَ: ثنا نُوحُ بْنُ قَيْسٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَيْفٍ، عَنِ الْحَسَنِ: «{صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا} قَالَ: سَوْدَاءُ شَدِيدَةُ السَّوَادِ.»

1218. Bana Ebû Mes'ûd İsmail b. Mes'ûd el-Cahderî, Nuh b. Kays, Muhammed b. Seyf tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) {صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا} *"sapsarı; rengi parlak..."* [1630] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Koyu siyah yani simsiyah' demektir."[1631]

[١٢١٩] حَدَّثَنِي أَبُو زَائِدَةَ زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، وَالْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَا: ثنا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ، ثنا نُوحُ بْنُ قَيْسٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَيْفٍ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، عَنِ الْحَسَنِ، مِثْلَهُ.

1219. Bana Ebû Zâide Zekeriyya b. Yahya b. Ebî Zâide ve Müsennâ b. İbrahim, Müslim b. İbrahim, Nuh b. Kays, Muhammed b. Seyf, Ebî Recâ tarikiyle Hasan'dan yukarıdaki rivayetin aynısını rivayet etmişlerdir.[1632]

2- Diğerleri de onun mânasının "boynuzları ve toynakları sarı olan" anlamında olduğunu söylemiştir.

1630 Bakara 2/69.

1631 Bu rivayette yer alan Ebû Mes'ûd İsmail b. Mes'ûd el-Cahderî el-Basrî sika bir râvidir. Nesâî ve Ebû Hâtim kendisinden rivayette bulunmuştur. İbn Hacer'in *et-Tehzîb*'inde ve İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/2001'de geçmektedir. H. 248'de vefat etmiştir. Nuh b. Kays b. Rebâh el-Ezdî el-Huddânî de sika bir râvi olup yine İbn Hacer'in *et-Tehzîb*'inde ve İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde 1/483'de geçmektedir. Şâkir, 2/199. Rivayet için bk. Saîd b. Mansûr, *Sünen,* 192 (*Tefsîr*); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/139, Nuh b. Kays tarikiyle; Suyûtî de *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/78.

1632 Ebû Zâide Zekeriyya b. Yahya b. Ebî Zâide sika olup Ebû Hâtim vd. ondan rivayette bulunmuştur. Bazıları Buhârî'nin de ondan nakilde bulunduğunu söylemiştir. Müslim b. İbrahim ise el-Ezdî el-Ferâhidî el-Hâfız nisbeleri ile anılır. Şâkir, 2/199. Bu rivayeti için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/139, Müslim b. İbrahim tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/158; Türkî, 2/93.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٢٢٠] حَدَّثَنِي هِشَامُ بْنُ يُونُسَ النَّهْشَلِيُّ، قَالَ: ثنا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الْحَسَنِ: «فِي قَوْلِهِ: {صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا} قَالَ: صَفْرَاءُ الْقَرْنِ وَالظِّلْفِ.»

1220. Bana Hişâm b. Yunus en-Nehşelî, Hafs b. Gıyâs tarikiyle Eş'as'tan rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) Allah'ın{صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا} *"sapsarı; rengi parlak..."*[1633] sözü hakkında şöyle demiştir: "Boynuzları ve toynakları sarı olan" anlamındadır."[1634]

[١٢٢١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنِي هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ زِيَادٍ، عَنِ الْحَسَنِ: «فِي قَوْلِهِ: {صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا} قَالَ: كَانَتْ وَحْشِيَّةً.»

1221. Bana Yakub b. İbrâhim, Hüşeym, Cüveybir tarikiyle Kesîr b. Ziyâd'dan rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) Allah'ın{صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا} *"sapsarı; rengi parlak"*[1635] sözü hakkında şöyle demiştir: "O, yabanî bir sığırdı."[1636] **[2/93]**

[١٢٢٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثنا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي حَفْصٍ، عَنْ مَغْرَاءَ أَوْ عَنْ رَجُلٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «{بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا} قَالَ: صَفْرَاءُ الْقَرْنِ وَالظِّلْفِ.»

1222. Bana Yakub, Mervân b. Muâviye, İbrahim, Ebî Hafs, Mağrâ' ya da başka bir kimse tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: "{بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا} *'sapsarı; rengi parlak*[1637] sözü 'boynuzları ve toynakları sarı olan' anlamındadır."[1638]

1633 Bakara 2/69.

1634 Hişâm b. Yunus b. Vâbil en-Nehşelî el-Lü'lüî sika olup Tirmizî kendisinden nakilde bulunmuştur. Şâkir, 2/199.

1635 Bakara 2/69.

1636 Kesîr b. Ziyâd Ebû Sehl el-Bursânî el-Ezdî sika olup Hasan-ı Basrî'nin önde gelen arkadaşlarındandır. Rivayetin senedi Cüveybir b. Saîd nedeniyle zayıftır. Şâkir, 2/199; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/139, Hüşeym tarikiyle; Türkî, 2/93.

1637 Bakara 2/69.

1638 Mervân b. Muâviye el-Fezârî el-Kûfî el-Hâfız olup Ahmed b. Hanbel ve İshâk'ın (b. Râhûye) kendisinden hadis aldığı birisidir. Mağrâ' ise İbn Ömer'den nakilde

[١٢٢٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «هِيَ صَفْرَاءُ.»

1223. Bana Yunus İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "O, sapsarıdır."

[١٢٢٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثنا الضَّحَّاكُ بْنُ مَخْلَدٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا} قَالَ: لَوْ أَخَذُوا بَقَرَةً صَفْرَاءَ لَأَجْزَأَتْ عَنْهُمْ.»

1224. Muhammed b. Amr'ın bana, Dahhâk b. Mahled, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid {إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا} *"şüphesiz ki o; sapsarı; rengi parlak bir sığırdır."*[1639] sözü hakkında şöyle demiştir: "Eğer onlar sapsarı bir inek almış olsalardı bu onlar için yeterli olacaktı."[1640]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Sanırım Allah'ın {صَفْرَاءُ} *"sapsarı"* sözünde siyah olduğunu söyleyenlerin bu görüşte olmasının sebebi siyah deveyi tarif ederken; هَذِهِ إِبِلٌ صُفْرٌ، وهَذِهِ نَاقَةٌ صَفْرَاءُ denilmesidir. Yani bununla (صَفْرَاءُ sözüyle) siyahı kastetmektedir. Bu kelime deve hakkında söylenir çünkü onun siyahlığı sarıya çalar.

Şâirin şu sözü böyledir:

تِلْكَ خَيْلِي مِنْهَا وَتِلْكَ رِكَابِي ... هُنَّ صُفْرٌ أَوْلَادُهَا كَالزَّبِيبِ

Bunlar benim atlarım, şunlar da bineklerim; Siyaha çalan koyu sarı renkteler, yavruları da kara üzüm tanesi gibiler[1641]

Şâir bu sözüyle onlar "siyahtırlar" anlamını kastetmektedir. Bu kullanım deve vasfedildiğinde geçerli olup sığırı tarif ederken kullanılmaz. Bununla birlikte Araplar siyahlığı tarif ederken onun koyuluğunu فَاقِعٌ-فُقُوعٌ kelimesiyle ifade etmez. Eğer siyahın çok koyu olduğunu ifade edecekler-se اَلْحُلُوكَةُ vb. kelimeler kullanırlar. Şöyle derler: هُوَ أَسْوَدُ حَالِكٌ وَحَانِكٌ وَحُلْكُوكٌ

---

bulunan bir tâbiîdir. Bu sened râvinin güvenilir bir râvi olan Mağrâ' ile meçhul bir râvi arasında tereddüt etmesi nedeniyle zayıftır. Şâkir, 2/200. İbrahim b. Yezîd el-Hûzî metrûktur. Rivayet için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/139, Leys b. Ebî Sâlim tarikiyle Mağrâ'dan ve Saîd b. Cübeyr'den; Şerîk, A'meş ve Mağrâ' tarikiyle İbn Ömer'den; Türkî, 2/94.

1639 Bakara 2/69.

1640 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid,* 205; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/139; Türkî, 2/94.

1641 Bu şiir A'şâ el-Kebîr'e aittir. Bk. A'şâ, *Dîvânü A'şâ*, 78; Türkî, 2/94.

"O simsiyah, kapkara" ve وَأَسْوَدُ غِرْبِيبٌ وَدَجُوجِيٌّ "koyu siyah, baştan aşağıya kapkara." Onlar bu siyahın koyuluğu ifade edilirken, هُوَ أَسْوَدُ فَاقِعٌ demezler ancak sarının koyuluğunu ifade ederken o sapsarıdır anlamında هُوَ أَصْفَرُ فَاقِعٌ derler. Sarının koyuluğunu ifade etmede bu apaçık delilden dolayı {إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ} *"şüphesiz ki o; sapsarı; (rengi) parlak bir sığırdır."*[1642] âyetindeki bu kelimeyi simsiyah anlamında kullanan izahının aksine فَاقِعٌ-فُقُوعٌ kelimesi kullanılır. **[2/94]**

2. {فَاقِعٌ لَوْنُهَا} "rengi parlak"

Allah Teâlâ'nın {فَاقِعٌ لَوْنُهَا} *"rengi parlak"* sözünün tefsiri:

Yani rengi halis sarıdır. Sarının koyuluğunu ifade etmede الْفُقُوعُ "parlak koyu (sarı)" ifadesinin kullanılması tıpkı beyazın saf, arı duru olmasını ifade etmede kullanılan النُّصُوعِ kelimesi gibidir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٢٢٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: قَالَ قَتَادَةُ: «{فَاقِعٌ لَوْنُهَا} هِيَ الصَّافِي لَوْنُهَا.»

1225. Bize Hasan b. Yahya, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "{فَاقِعٌ لَوْنُهَا} *'rengi parlak'*[1643] sözü 'rengi saf, berrak olan' anlamındadır."[1644]

[١٢٢٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{فَاقِعٌ لَوْنُهَا} أَيْ صَافٍ لَوْنُهَا.»

1226. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye dedi ki: "{فَاقِعٌ لَوْنُهَا} *'rengi parlak'*[1645] sözü 'rengi saf, berrak olan' demektir."[1646]

1642 Bakara 2/69.
1643 Bakara 2/69.
1644 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/49; Türkî, 2/94.
1645 Bakara 2/69.
1646 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/139, Âdem tarikiyle; Türkî, 2/95.

[١٢٢٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، بِمِثْلِهِ.

1227. Bana Ammâr'dan nakledilen bir haberde, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.[1647]

[١٢٢٨] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَاقِعٌ} قَالَ: نَقِيٌّ لَوْنُهَا.»

1228. Bize Musa, Amr'dan Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "{فَاقِعٌ} *'rengi parlak'*[1648] sözü 'rengi arı duru, temiz' anlamındadır."[1649]

[١٢٢٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَاقِعٌ لَوْنُهَا} شَدِيدَةُ الصُّفْرَةِ تَكَادُ مِنْ صُفْرَتِهَا تَبْيَضُّ.» قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ: أُرَاهُ أَبْيَضَ.

1229. Bana Muhammed b. Sa'd, ona babası, ona amcası, ona babası, ona da babasının rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{فَاقِعٌ لَوْنُهَا} *'rengi parlak'*[1650] ineğin sapsarı olması ve sarılığının çokluğundan dolay beyaza çalması anlamındadır."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: (Bu denilen geçerli olursa) ben onun beyaz olduğunu düşünüyorum.[1651]

[١٢٣٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {فَاقِعٌ لَوْنُهَا} قَالَ: شَدِيدَةٌ صُفْرَتُهَا.»

1647 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/139, Ebû Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/95.

1648 Bakara 2/69.

1649 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/139, Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/95.

1650 Bakara 2/69.

1651 Taberî burada İbn Zeyd'in bu görüşüne itiraz etmekte ve "Eğer denildiği gibiyse o zaman {فَاقِعٌ لَوْنُهَا} *"rengi parlak"* sözünün anlamı "beyaz" demek olur ki bu doğru değildir." demek istemektedir. Şâkir, 2/202. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/140, Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 2/96.

1230. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd Allah'ın {فَاقِعٌ لَوْنُهَا} *'rengi parlak'*[1652] sözü hakkında şöyle dedi: "O, 'Sarılığı çok fazla, sapsarı' demektir."

Bu mânada فَقَعَ kelimesinin mazi, muzari, mastar ve isim formları kullanılırken şöyle denilir: (Mazi halinde) فَقَعَ لَوْنُهُ "rengi parlak oldu", (muzari halinde) يَفْقَعُ وَيَفْقُعُ "parlak olur", (mastar halinde) فَقْعًا وَفُقُوعًا "parlaklık" ve (ism-i fail halinde) فَهُوَ فَاقِعٌ "o, parlaktır."

Şâirin[1653] söylediği gibi:

حَمَلْتُ عَلَيْهِ الْوَرْدَ حَتَّى تَرَكْتُهُ ... ذَلِيلًا يَسُفُّ التُّرْبَ وَاللَّوْنُ فَاقِعُ

Ona hücum ettim ve atımla ve onu yere serip bayılttım/ Onu baygın bir şekilde toz toprak içinde bıraktığımda (atımın hücumundan) rengi sapsarı olmuştu[1654]

3. {تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} "bakanların içini açan"

Allah Teâlâ'nın {تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} *"bakanların içini açan"* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ {تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} *"bakanların içini açan"*[1655] sözüyle şunu kasteder: Bu sığır yaratılışındaki, görünüşündeki ve duruşundaki güzelliği ile kendisine bakanı celbeder.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٢٣١] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} أَيْ تُعْجِبُ النَّاظِرِينَ.»

1231. Bize Bişr, Yezid tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde dedi ki: "{تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} *'bakanların içini açan'*[1656] sözünün 'bakanları cezbeden' demektir."[1657]

1652 Bakara 2/69.

1653 Şâir, Câhiliyye dönemi şâirlerinden Bel'â b. Kays el-Kinânî'dir. Abdülhamîd, 1/523.

1654 https://www.aldiwan.net/cat-poet-belaa-bin-qais-kanani (Erişim 09.05.2021). Şiirde geçen ذَلِيلًا lafzının تَلِيلًا olarak geçtiği bir başka kaynak için: https://poetry.dctabudhabi.ae/#/diwan/poem/116710 (Erişim 09.05.2021). Şiirin kısa izahı için bk. Abdülhamîd, 1/523.

1655 Bakara 2/69.

1656 Bakara 2/69.

1657 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/140; Türkî, 2/96.

[١٢٣٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ مَعْقِلٍ، أَنَّهُ سَمِعَ وَهْبًا: «{تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} إِذَا نَظَرْتَ إِلَيْهَا يُخَيَّلُ إِلَيْكَ أَنَّ شُعَاعَ الشَّمْسِ يَخْرُجُ مِنْ جِلْدِهَا.»

1232. Bana Müsennâ, İshâk, İsmail b. Abdülkerim tarikiyle Abdüssamed b. Ma'kıl'dan rivayet ettiğine göre o Vehb'i şunları söylerken işitmişti: "{تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} *'bakanların içini açan'*[1658] sözü 'ona baktığında sana derisinden güneş ışığı çıkıyormuş izlenimi verir' anlamındadır."[1659]

[١٢٣٣] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} قَالَ: تُعْجِبُ النَّاظِرِينَ.»

1233. Bize Musa, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle der: "{تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} *'bakanların içini açan'*[1660] sözü 'bakanları cezbeden' demektir."[1661]

[BAKARA SÛRESİ 70. AYETİN TEFSİRİ]

﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ﴾

***"Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbet buluruz" dediler."* (Bakara 2/70)**

1. {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ} "Dediler ki Rabbine dua et"

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: Allah Teâlâ {قَالُوا} *"Dediler ki"* sözüyle şunu kastetmektedir: Kendilerine sığır kesmeleri emredilen Musa'nın kavmi, Musa'ya dedi. Allah, âyette Musa ismini zikretmedi ancak onun yerine kelâmın zahirinde ona işaret eden bir zamiri zikretmekle yetinerek onu zikretti. Bu durumda âyetin anlamı: Ona (Musa'ya), "Rabbine dua et, dediler" قَالُوا لَهُ: ادْعُ رَبَّكَ şeklinde olur. Açıkladığımız üzere لَهُ ifadesini söylemedi.

1658 Bakara 2/69.
1659 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/140, İsmail b. Abdilkerîm tarikiyle; Türkî, 2/96.
1660 Bakara 2/69.
1661 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/140, Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/96.

2. {يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ} "Onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın"

{يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ} *"Onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın."* sözü ise; Allah'tan üçüncü defa cahillik yaparak soran kavme bir haber açıklasın... Âyetin anlamı böyledir. Eğer onlar inek kesmeleri emredildiğinde kolaylarına gelen ve inek olma vasfına sahip herhangi bir hayvanı kesmiş olsalardı bu onlar için yeterli olacaktı. Onlara yüklenen bunun dışındaki şeyler (sorumluluklar) de olmayacaktı. Çünkü diğerleri ışığında belli bir vasfı taşıyan sığırla mesul tutulmayacaklardı. Ancak onlar kesmeleri istenilen sığırın hangi vasıfları taşıdığı sorulunca Allah diğer yaşlarda olanların dışında belli bir yaşa sahip olanı onlara açıkladı ve onlara dedi ki: O, körpe, genç ve ihtiyar arasında orta yaşlı bir sığırdır. Onlar eğer kendilerine açıklanan sığıra yaş bakımından en yakın olanı kesmiş olsalardı -onlara yaşı açıklandığı zaman- bu onlara yeterli olacaktı. Çünkü onlar kendilerine sınırlandırılan yaştaki sığır dışında bir sığır kesmekle sorumlu tutulmamışlardı. Yine diğer renkler dışında belli bir renk konusunda da sınırlandırılmamışlardı. Ancak onlar, kendilerine yeryüzündeki diğer hayvanlar ile bu sığırı birbirinden ayıran ölçüler açıklanmadan ve onun özelliklerini öğrenmeden kesmeyi reddedince işi kendilerine zorlaştırdılar da Allah da çok soru sormaları ve peyamberlerine karşı çıkmaları nedeniyle bu işi onlara zorlaştırdı.

Bundan dolayı Peygamberimiz (sav) ümmetine şöyle buyurmuştur:

[١٢٣٤] «ذَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ سُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ، فَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوهُ، وَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَانْتَهُوا عَنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ.»[١٦٦٢]

1234. *"Benim değinmediğim konularda soru sormayın. Sizden önceki bazı toplumlar peygamberlerine çok soru sormaktan ve peygamberleriyle ihtilafa düşmekten dolayı helak olmuşlardır. Şu halde size bir şeyi emrettiğimde onu olabildiğince yerine getirmeye çalışın, size yasakladıklarımdan da gücünüz yettiğince kaçının."*[1663] **[2/97]**

1662 Hadiste geçen فَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوهُ، وَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَانْتَهُوا عَنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ ifadesi hatalı yazılmıştır. Lafız bakımından sahih olmakla birlikte mânası değiştirilmiştir. Burada lafzın ve mânanın sahih olması için olması gereken şöyledir: فَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ، وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ şeklinde olup bu lafızlar Buhârî'ye aittir. Şâkir, 2/203.

1663 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/325, 468; Buhârî, *Sahîh*, 7288; Müslim, *Sahîh*, 1337. Türkî, 2/98.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: Ancak bu toplum peygamberlerine olan eziyetlerini ve inatlaşmalarını artırınca Allah da onlara olan cezasını ve şiddetini artırdı.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٢٣٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثنا عَثَّامُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَوْ أَخَذُوا أَدْنَى بَقَرَةٍ اكْتَفُوا بِهَا لَكِنَّهُمْ شَدَّدُوا فَشَدَّدَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ.»

1235. Bize Ebû Kureyb, Assâm b. Ali, A'meş, Minhâl b. Amr tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Eğer onlar en basit bir ineği alıp kesselerdi bu onlar için kâfi olacaktı. Ancak onlar işi zorlaştırdılar, Allah da onlara zorlaştırdı."[1664]

[١٢٣٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثنا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ، قَالَ: «لَوْ أَنَّهُمْ أَخَذُوا أَدْنَى بَقَرَةٍ لَأَجْزَأَتْ عَنْهُمْ.»

1236. Bana Muhammed b. Abdila'lâ,[1665] Mu'temir b. Süleyman, Eyyûb tarikiyle Muhammed b. Sîrin'den rivayet ettiğine göre Abîde şöyle dedi: "Eğer onlar en basit ineği alıp kesselerdi kendileri için yeterli olacaktı."

[١٢٣٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ،

1237. Hasan b. Yahya'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, Eyyûb tarikiyle...[1666]

1664 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde 1/158'de Taberî'den nakletmiş ve isnadının sahih olduğunu söylemiştir. Türkî, 2/98.

1665 Bu râvinin adı, Halebî baskısında ve bir yazma nüshada Ömer, bazı yazma nüshalarda ise Amr olarak kayıtlıdır. Doğrusu metinde yazıldığı haliyle Muhammed'dir. Türkî, 2/98. Şâkir, Taberî'nin hocası olarak Amr b. Abdila'lâ ismiyle kaydedilen bu isimli bir râviye ulaşamadığını belirtir. Bu râvi Muhammed b. Abdila'lâ es-San'ânî'dir ve Müslim, Ebû Dâvûd vb.'nin de râvisidir. Sika olup h. 245'te vefat etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb;* Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/174; Şâkir, 2/204.

1666 Şâkir, İbn Sîrîn tarikiyle Abîde es-Selmânî'den iki ayrı tarikle gelen rivayeti ayrı ayrı numaralandırmıştır. Diğer bir ifade ile bu sened aşağıdaki rivayete aittir.

[١٢٣٨] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، جَمِيعًا، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ، قَالَ: «سَأَلُوا وَشَدَّدُوا فَشَدَّدَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ.»

1238. Müsennâ'nın bana Âdem, Ebû Ca'fer, Hişâm b. Hassân tarikiyle hepsi (bir önceki Eyyûb tariki de) İbn Sîrîn'den rivayet ettiğine göre Abîde es-Selmânî şöyle demiştir: "Onlar (inek hakkında) devamlı sorarak işi zorlaştırdılar. Allah da onlara zorlaştırdı."

[١٢٣٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «لَوْ أَخَذَ بَنُو إِسْرَائِيلَ بَقَرَةً لَأَجْزَأَتْ عَنْهُمْ، وَلَوْلَا قَوْلُهُمْ: {وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} لَمَا وَجَدُوهَا.»

1239. Bize Hasan b. Yahya'nın, Abdürrezzâk, İbn Uyeyne, Amr b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime şöyle dedi: "Eğer İsrâiloğulları herhangi bir ineği alıp kesselerdi onlar için yeterli olacaktı. Eğer{وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} *'Allah dilerse elbet buluruz'*[1667] demeselerdi o ineği bulamayacaklardı."[1668] **[2/98]**

[١٢٤٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} لَوْ أَخَذُوا بَقَرَةً مَا كَانَتْ لَأَجْزَأَتْ عَنْهُمْ {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ} قَالَ: لَوْ أَخَذُوا بَقَرَةً مِنْ هَذَا الْوَصْفِ لَأَجْزَأَتْ عَنْهُمْ {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} قَالَ: لَوْ أَخَذُوا بَقَرَةً صَفْرَاءَ لَأَجْزَأَتْ عَنْهُمْ {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ} {قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ} الْآيَةُ.»

1240. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ

1667 Bakara 2/70.

1668 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/50; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 193 (*Tefsîr*); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/77; Türkî, 2/98.

{يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} *'Hani Musa, kavmine 'Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor' demişti.'*[1669] sözü hakkında şöyle demiştir: "Eğer İsrâiloğulları herhangi bir ineği alıp kesselerdi bu onlar için yeterli olacaktı.

(Ama onlar){قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ} *'Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın' dediler. Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki: O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır.'*[1670] Bu vasıfta bir sığır alıp kesselerdi bu onlar için yeterli olacaktı.

(Ancak onlar) {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} *'Bizim için Rabbine dua et de rengi neymiş? Açıklasın' dediler. Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır' dedi.'*[1671] Eğer sarı renkli bir sığır alıp kesselerdi bu onlar için yeterli olacaktı.

(Ancak onlar sormaya devam ederek) {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ} قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ} *'Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın.' dediler... Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki; o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış bir sığırdır.'*"[1672]

[١٢٤١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِنَحْوِهِ، وَزَادَ فِيهِ: «وَلَكِنَّهُمْ شَدَّدُوا فَشُدِّدَ عَلَيْهِمْ.»

1241. Müsennâ b. İbrahim'in bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını benzer lafızlarla nakletti. Ancak "Fakat onlar işi zorlaştırdılar, bu sebeple iş de onlara zorlaştırıldı" ifadesini ilave etmiştir.

[١٢٤٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ مُجَاهِدٌ: «لَوْ أَخَذُوا بَقَرَةً مَا كَانَتْ أَجْزَأَتْ عَنْهُمْ.» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: قَالَ لِي عَطَاءٌ:

1669 Bakara 2/67.
1670 Bakara 2/68.
1671 Bakara 2/69.
1672 Bakara 2/70-71. Rivayet için bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 205; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/149; Türkî, 2/99.

«لَوْ أَخَذُوا أَدْنَى بَقَرَةٍ كَفَتْهُمْ.» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّمَا أُمِرُوا بِأَدْنَى بَقَرَةٍ وَلَكِنَّهُمْ لَمَّا شَدَّدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ شَدَّدَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَايْمُ اللَّهِ لَوْ أَنَّهُمْ لَمْ يَسْتَثْنُوا لَمَا بُيِّنَتْ لَهُمْ آخِرَ الْأَبَدِ.»

1242. Kâsım bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Eğer onlar herhangi bir ineği alıp kesselerdi bu onlar için yeterli olacaktı."

İbn Cüreyc'in Atâ'dan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Eğer onlar en basit ineği alıp kesselerdi bu onlar için yeterli olacaktı."

İbn Cüreyc dedi ki: "Peygamber (sav) şöyle dedi: *'Onlar en basit ineği kesmekle emrolundular. Ancak işi kendilerine zorlaştırdılar. Bunun üzerine Allah da onlara zorlaştırdı. Allah'a yemin olsun ki eğer onlar 'inşallah' deyip istisnada bulunmasalardı sonsuza kadar o inek kendilerine gösterilmeyecekti.'*"[1673] **[2/99]**

[١٢٤٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: «لَوْ أَنَّ الْقَوْمَ، حِينَ أُمِرُوا أَنْ يَذْبَحُوا بَقَرَةً اسْتَعْرَضُوا بَقَرَةً مِنَ الْبَقَرِ فَذَبَحُوهَا لَكَانَتْ إِيَّاهَا، وَلَكِنَّهُمْ شَدَّدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ فَشَدَّدَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ، وَلَوْلَا أَنَّ الْقَوْمَ اسْتَثْنَوْا فَقَالُوا: {وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} لَمَا هُدُوا إِلَيْهَا أَبَدًا.»

1243. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "Eğer İsrâiloğulları bir sığır kesmekle emredildiklerinde rastgele bir sığır bulup getirseler ve onu kesselerdi sadece bu (yeterli) olacaktı. Ancak onlar işi kendilerine zorlaştırdılar. Bunun üzerine Allah da onlara zorlaştırdı. Eğer onlar 'inşallah' deyip istisnada bulunarak {وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} *'Allah dilerse elbet buluruz.'*[1674] demeselerdi sonsuza kadar o ineği bulamayacaklardı."

1673 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/77, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/99. Bu rivayet mürsel olup delil olarak alınmaz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/203, İbn Ebî Hâtim ve İbn Merdûye'nin *Tefsîr*'lerinden rivayetle; Şâkir, 2/205.

1674 Bakara 2/70.

[١٢٤٤] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: ذُكِرَ لَنَا أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ: «إِنَّمَا أُمِرَ الْقَوْمُ بِأَدْنَى بَقَرَةٍ وَلَكِنَّهُمْ لَمَّا شَدَّدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ شُدِّدَ عَلَيْهِمْ، وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَوْ لَمْ يَسْتَثْنُوا لَمَا بُيِّنَتْ لَهُمْ آخِرَ الْأَبَدِ.»

1244. Bişr [b. Muâz] bize, Yezîd (b. Zürey'), Saîd (b. Ebî Arûbe) tarikiyle rivayet ettiği üzere Katâde şöyle dedi: "Bize rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) şöyle diyordu: *'Eğer onlar en değersiz ineği alıp kesselerdi bu onlar için yeterli olacaktı. Ancak onlar işi kendilerine zorlaştırdılar. Bunun üzerine bu iş de onlara zorlaştırıldı. Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin olsun ki eğer onlar istisnada bulunarak 'inşallah' demeselerdi sonsuza kadar o ineği bulamayacaklardı.'*"

[١٢٤٥] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَوِ اعْتَرَضوا بَقَرَةً فَذَبَحُوهَا لَأَجْزَأَتْ عَنْهُمْ وَلَكِنَّهُمْ شَدَّدُوا وَتَعَنَّتُوا مُوسَى فَشَدَّدَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ.»

1245. Musa'nın (b. Hârun) bana, Amr (b. Hammâd), Esbât, Süddî, Ebû Mâlik ve Ebû Sâlih tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Eğer İsrâiloğulları bir sığır kesmekle emredildiklerinde rastgele bir sığıra yönelseler ve onu getirip kesselerdi sadece bu yeterli olacaktı. Ancak onlar işi kendilerine zorlaştırdılar, Musa'yla (as) inatlaşıp onu sıkboğaz ettiler. Bunun üzerine Allah da onlara zorlaştırdı."

[١٢٤٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: قَالَ أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «لَوْ أَنَّ الْقَوْمَ نَظَرُوا أَدْنَى بَقَرَةٍ، يَعْنِي بَنِي إِسْرَائِيلَ لَأَجْزَأَتْ عَنْهُمْ، وَلَكِنْ شَدَّدُوا فَشُدِّدَ عَلَيْهِمْ، فَاشْتَرُوهَا بِمِلْءِ جِلْدِهَا دَنَانِيرَ.»

1246. Bize Ebû Kureyb, Ebûbekir b. Ayyâş tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Eğer bu kavim yani İsrâiloğulları en değersiz bir ineğe bakıp onu kesselerdi bu onlar için yeterli olacaktı. Ancak onlar işi

kendilerine zorlaştırdılar. Bunun üzerine bu kesme işi kendilerine zorlaştırıldı da o sığırı derisi dolusunca dinar karşılığında satın aldılar."[1675] **[2/100]**

[١٢٤٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «لَوْ أَخَذُوا بَقَرَةً كَمَا أَمَرَهُمُ اللَّهُ كَفَاهُمْ ذَلِكَ، وَلَكِنَّ الْبَلَاءَ فِي هَذِهِ الْمَسَائِلِ، فَ{قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ} فَشُدِّدَ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ: {إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ}، {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} قَالَ: وَشَدَّدَ عَلَيْهِمْ أَشَدَّ مِنَ الْأَوَّلِ فَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ: {مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا} فَأَبَوْا أَيْضًا {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} فَشُدِّدَ عَلَيْهِمْ فَ{قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا} قَالَ: فَاضْطُرُّوا إِلَى بَقَرَةٍ لَا يُعْلَمُ عَلَى صِفَتِهَا غَيْرُهَا، وَهِيَ صَفْرَاءُ، لَيْسَ فِيهَا سَوَادٌ وَلَا بَيَاضٌ.»

1247. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir:

"Eğer onlar Allah'ın kendilerine emrettiği şekilde bir sığır alıp kesselerdi bu onlar için yeterli olacaktı. Ancak musibet onların şu sorularındaydı:

{قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ} *'Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın' dediler.'*[1676] ve iş kendilerine zorlaştırıldı. Musa onlara şöyle cevap verdi:

{إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ} *'O diyor ki o, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır.'*[1677] Ardındanإِنَّهُ {قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ} *'Bizim için Rabbine dua et de, rengi neymiş? Açıklasın' dediler.*[1678] *Musa şöyle dedi:*

1675 Bu sened Ebûbekir b. Ayyâş ile İbn Abbas arasında inkıtâ' (kopukluk) olan bir seneddir. Çünkü malum olduğu üzere Ebûbekir b. Ayyâş tâbiîndendir ve doğumu İbn Abbas'tan zaman olarak sonradır. Şâkir, 2/206.

1676 Bakara 2/68.

1677 Bakara 2/68.

1678 Bakara 2/69.

'Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır.'[1679] Allah, işi onlara ilkinden daha da zorlaştırdı. (İbn Zeyd) 71. âyeti[1680] {مُسَلَّمَةٌ} {لَا شِيَةَ فِيهَا} *'hiç alacası olmayan bir sığırdır'* ifadesine kadar okudu. Onlar aynı şekilde ineği kesmeyi kabul etmemeye devam ederek,

{قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} *"Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbet buluruz' dediler.'*[1681] İş onlara iyice zorlaştırıldı ve onlara,

{قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا} *'Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki; o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır.'*[1682]

Kendisi dışında başka hiçbir sığırda bulunmayan bir özelliğe sahip olan sığırı kesmeye mecbur bırakıldılar. Bu özellik, tüylerinde ne siyah ne de beyaz olan (göz alıcı bir) saf sarıdır."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: Sahabe, tâbiûn ve onlardan sonrakilerin nakletmiş oldukları ve bizim onlardan aktardığımız bu âyetin yorumuna ilişkin görüşleri şudur: İsrâiloğulları eğer basit, sıradan bir sığır alıp kesselerdi bu onlar için yeterli olacaktı. Ancak (peygamberlerine direnerek çok soru sorarak) işi kendilerine zorlaştırdılar. Allah da onlara zorlaştırdı. Bu topluluğun Allah'ın kitabında Peygamberi'nin (sav) diliyle emrettiği ve yasakladığı şeylerin hükmünün Allah'ın kitabı ve Resûlü'nün sünneti onun genel anlamının bir kısmını sınırlandırmadığı (tahsis emediği) sürece Kur'ân'ın âmm olan zâhiri üzere geldiği ve hâs olan bâtını[1683] üzere gelmediğini ve daha önce *Kitâbü'r-Risâle Min Latîfi'l-Kavl fi'l-Beyân 'an Usûli'l-Ahkâm* kitabımızda açıkladığımız üzere, eğer Kur'ân ve Peygamber onun umum (genel) ifade eden âyetinin bir kısmını, Kur'ân'ın zahirinin işaret ettiği şeye

---

1679 Bakara 2/69.

1680 Bu âyetin ilgili kısmı şöyledir: {قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا}

1681 Bakara 2/70.

1682 Bakara 2/71.

1683 Taberî, burada kullandığı "bâtın" kelimesini, Sûfîlerin ve Bâtınîlerin kullandıklarının aksine zâhirin "zıttı" olarak nesh ve tahsis anlamında kullanmaktadır. Mustafa Öztürk, "Taberî'nin Tefsir Anlayışında Selefîlik ve Ilımlı Zâhirîlik", *Tefsir Anabilim Dalı VII. Eşgüdüm Toplantısı Ve Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî Sempozyumu*, 2010, 42; Atik Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 97.

muhalif bir hükümle tahsis ederse (sınırlandırırsa) o zaman genel hükümden tahsis edilen kısım hususî olarak âyetin kapsadığı umumî mânanın dışında kalır; âyetin tahsis edilmeyen diğer kısmı ise olduğu hal üzere yine umum üzere kalır, görüşünü ortaya koymaları bizim umum-husus konusundaki görüşlerimizin en açık delilidir. Yine onların görüşlerinin bizim bu konudaki görüşlerimize, mezheplerinin de bizim mezhebimize uygun olduğunun ve onların ahkâmda tahsisin olduğunu söyleyenlerin görüşlerini yanlış bulmaları ve "Umum üzere gelmiş olan bir âyetin hükmü onun bir kısmını tahsis edecek bir delil olmadığı sürece umum üzere kalır. Eğer onun bir kısmı tahsis edilirse o zaman âyetin hükmü (tamamen) sınırlandırılmış olur." diyen kimsenin sözünün geçersiz olduğunu söylemelerinin (doğruluğunun) en açık delilidir. **[2/101]**

Bunun anlamı az önce yukarıda görüşlerine yer verdiklerimiz -İsrâiloğullarını peygamberlerine kendilerinden kesmeleri istenilen ineğin yaşını ve özelliklerini sormaları nedeniyle kınayanların- İsrâiloğullarının Allah'ın elçisi Musa'ya (sav) soru sormaları nedeniyle hata ettiklerini söylemekte ve eğer onlar en değersiz ineği kesmiş olsalardı -çünkü onlar Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} *"Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor."*[1684] sözüyle sığırı kesmekle emrolunduklarında onu kesselerdi- o zaman hem Allah'ın kendilerine bu konuda verdiği görevi yerine getirmiş hem de hakka itaat etmiş olacaklardı demektedirler. Çünkü bu kavim diğer inek cinsleri dışında belli bir inek cinsiyle ve diğer renkler dışında belli bir renk inekle sınırlandırılmamışlardı.

Bununla birlikte bu görüş sahipleri -onlar Musa'ya sığırın yaşını sorduklarında Musa onlara bunu bildirdi ve diğer renkler dışında bir renk ve diğer cinsler dışında bir cins (sığır kesmelerini isteyerek) onları sınırlandırdı ve bütün inek cinslerinden bir cinsi tahsis etti (sınırladı)- Allah onları bütün sığır cinslerinden sadece belli bir cins sığır ile sınırlandırdıktan sonra Musa'ya (as) ikinci defa soru sormalarının tıpkı ilk defa soru sormalarındaki gibi hata olduğunu düşünüyorlardı.

Yine bu görüşü benimseyenler İsrâiloğullarının üçüncü kez soru sormalarının birinci ve ikinci defa soru sormalarında olduğu gibi hata olduğu görüşündedirler. Onların ilk anda yapmaları gereken, emrin zahiriyle amel etmek ve sığır adını taşıyan hayvanlardan diledikleri bir hayvanı kesmekti.

1684 Bakara 2/67.

Bu görüş sahipleri onların aynı şekilde ikinci durumda yapmaları gerekenin de emrin zahiriyle amel ederek ne genç ne de ihtiyar, orta yaşlı bir sığır olma vasfını taşıyan hayvanlardan herhangi birisini kesmek olduğunu söylemişlerdir. Onlar İsrâiloğullarının hükümlerinin (inek kesme konusunda) -ikinci sorunun akabinde kendilerine sığırlardan diğerleri dışında bazıları tahsis edildiğinde- birinci defada olduğu gibi emrin zahiriyle amel etmenin (umum) tahsise dönüşerek bağlayıcı olduğunu düşünmemektedirler.

Kendilerinden konuyla ilgili nakilde bulunduğumuz görüş sahiplerinin hepsinin icmâı, -Peygamber'den (sav) naklettiğimiz onların görüşlerine uygun olan rivayetle birlikte- bizim umum ve husus konusundaki söylediklerimizin doğru olduğuna ve şanı yüce olan Allah'ın kitabının, âyetlerinde emrettiği ve yasakladığı şeylerde tahsiste bulunmadığı sürece umum ifade ettiğine ve onları kabul edip yerine getirmeye dair apaçık bir delildir. Bu emir ve yasaklardan birisinde tahsiste bulunulursa tahsis edilen şeyin hükmü umum ve zahir olan âyetin hükmünden çıkar. Âyetin diğer hükümleri ise zahir ve âmm olarak kalır. Yine bu görüş sahiplerinin icmâı bizim bu konuda söylediklerimizin teyidine ve görüşümüze muhalefet edenlerin sözlerinin geçersiz olduğuna dair adil bir şahittir.

Bazı zır cahil ve şaşkın kimseler İsrâiloğullarının Musa'ya Allah'ın kendilerine herhangi bir sığırı kesme emrinden sonra o kesecekleri sığır hakkında sordukları bu soruları tıpkı Musa'nın asa ile ilgili soruları üzerine kendisine onun tarif edilmesi gibi kendilerine tarif edilen ineğin bizzat aynısını kesmeleri gerektiğini zannettikleri için sorduklarını ve kendilerine onu tanıyabilmeleri için onun özelliklerinin bildirilmesini istediklerini iddia etmişlerdir. **[2/102]**

Eğer bu cahil, Allah'ın bu sözü üzerinde kafa yorsaydı kendisine anlaşılması zor gelen bu sözü kolaylıkla anlayacaktı. Bu da onun İsrâiloğullarının peygamberlerine sordukları soruların dinlerini kendilerine zorlaştırmalarına neden olduğunu sonra da Allah'ın onlara (bu soruları nedeniyle) kendileri için olmasını istemeyecekleri bazı emir ve yasaklar ilave etmesinin onların kibirlenmeleri nedeniyle olduğunu anlardı. Ancak o İsrâiloğullarının Allah'ın kendilerine ibadet edecekleri bir şeyi

farz kılmasının caiz olduğunu düşündüklerini sonra da kendisiyle ibadet edecekleri bu farzı, onlar açıklanmasını isteyinceye kadar kendilerine açıklamadığını iddia etmektedir! Böylece şanı yüce olan Allah'a izafesi caiz olmayan şeyler izafe etmektedir. Delillere izafe edilmeyecek cehaleti İsrâiloğullarına izafe etmekte ve onların Rablerinden kendilerine birtakım farzlar kılmasını istediklerini ileri sürmektedir. Şaşkınlıktan Allah'a sığınır, ondan başarı ve hidayet dileriz.

3. {إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا} "Çünkü sığırlar, bizce birbirlerine benzemektedir"

a. {إِنَّ الْبَقَرَ} "Çünkü sığırlar"

Allah Teâlâ'nın {إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا} *"Çünkü sığırlar, bizce birbirlerine benzemektedir."* sözüne gelince, bu sözde geçen {الْبَقَرَ} kelimesi بَقَرَةٌ, "sığır" kelimesinin çoğuludur.

Bazıları bu kelimeyi إِنَّ الْبَاقِرَ şeklinde okumuştur.[1685] Bu okuyuş Arapların sözlerinde ve şiirlerinde gelmesi nedeniyle caiz olsa da -tıpkı Meymûn b. Kays'ın şu sözünde olduğu gibi-:[1686]

وَمَا ذَنْبُهُ إِنْ عَافَتِ الْمَاءَ بَاقِرٌ ... وَمَا إِنْ تَعَافُ الْمَاءَ إِلَّا لِيُضْرَبَا

(Cinler) Suyu bulandırıp tiksindirtmişse sığırların günahı ne?
Ancak onlar suyu sanki sığırlara vurulması için bulandırmıştır[1687]

1685 Muhammed Zü'ş-Şâme, İkrime, Yahya b. Ya'mer bu şekilde okumuşlardır. Bk. İbn Hâleveyh, *Muhtasaru'ş-Şevâz*, 14; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/253; Türkî, 2/103.

1686 A'şâ, *Dîvânu A'şâ*, 115; Türkî, 2/103.

1687 Câhız şöyle der: "Araplar erkek sığırı suya saldıklarında o sığır suyu içmezse ya suyun bulanık olmasından ya da sığırın susuz olmamasındandır. Bu durumda ona suya yanaşması için vururlar. Çünkü diğer sığırlar tıpkı dişi devenin erkek deveyi ve dişi yaban eşeğinin erkeğini takip ettiği gibi takip ederler." Câhız, *el-Hayevân*, 1/18; Türkî, 2/103; Şâkir, 2/209. Araplar öküzleri sudan uzaklaştıranın cinler olduğuna inanırlar. Onları sudan alıkoyarak susuz kalmalarını ve nihayetinde de ölmelerini istediklerini düşünürler. Şâkir, 2/209.

Yine Ümeyye'nin şu sözünde olduğu gibi:

وَيَسُوقُونَ بَاقِرَ السَّهْلِ للطَّ ...وْدِ مَهَازِيلَ خَشْيَةً أَنْ تَبُورَا

(Kuraklık, kıtlık ve belalardan) zayıf düşüp yok olma korkusuyla ovanın zayıflıktan bir deri bir kemik kalmış sığırlarını sarp yokuşlu dağlara sürüyorlardı[1688] [103/2]

Bu okuyuş إِنَّ الْبَاقِرَ hata, yanılma ve yalan üzere icmâ etmeleri mümkün olmayan kimselerden hüccet olarak gelen kıraate muhalif olduğundan dolayı caiz değildir.

b. { تَشَابَهَ عَلَيْنَا} "Bizce birbirlerine benzemektedir"

{تَشَابَهَ عَلَيْنَا} *"sığırlar, bizce birbirlerine benzemektedir"* sözünün tefsiri:

Bu söz "Bize karışık geldi" anlamına gelmektedir.

c. Kıraat

Kıraat âlimleri bu sözün okunuşunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Kimileri "şîn"i şeddesiz, "hâ"yı da fethalı olarak تَفَاعَلَ kelimesinin okunuşu gibi تَشَابَهَ عَلَيْنَا şeklinde okumuştur. Her ne kadar الْبَقَرُ kelimesi çoğul olsa da fiili müzekker yaparak okumuştur. Çünkü tekilinde "ha" yani müenneslik "ta"sı bulunan çoğulunda ise bu "ta" bulunmayan (tekili بَقَرَةٌ; çoğulu بَقَرٌ gibi) kelimelerin fiillerini müzekker ve müennes getirmek Arapların kullanımlarındandır. Allah Teâlâ'nın fiili müzekker yaptığı şu sözünde olduğu gibi:

{كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ}

"Köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibiydiler."[1689]

1688 Ümeyye b. Salt bu şiirinde Câhiliye'nin ilk dönemlerine ait hurafelerini eleştirir. Araplar, Câhiliyye'nin erken dönemlerinde yağmur yağmamasının akabinde peş peşe gelen kıtlık, kuraklık ve belalar karşısında yağmura ihtiyaç duyduklarında toplanırlar ve sığırlardan toplayabildiklerini de yanlarına alarak onların kuyrukları ve incikleri arasına (sela') ve ('uşer) denilen bitkilerin dallarını bağlayarak onları beraberlerinde sarp yokuşlu dağlara sürerler ve dağa vardıklarında da bu dallarla ateş yakarlar ve haykırarak dua eder ve yalvararak yağmur isterlerdi. Böyle yapmalarının yağmura vesile olacağına inanırlardı. Câhız, *el-Hayevân*, 4/466; Türkî, 2/104.

1689 Kamer 54/20.

الْمُنْقَعِر kelimesini, müzekker olan النَّخْل kelimesinin sıfatı olması nedeniyle müzekker yapmıştır. Bir başka âyette de şöyle demiştir:

{كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ}

"Onlar içi boş hurma kütükleri gibiydiler." [1690]

"Hurma ağacı" mânasında olan النَّخْل kelimesinin sıfatı olan الْخَاوِيَة kelimesini müennes yapmıştır. Çünkü النَّخْل kelimesi her ne kadar lafzen tekil ve müzekker olsa da -daha önce açıkladığımız üzere- tekil olan نَخْلَةٌ kelimesinin çoğuludur.

2- Bazıları ise {تَشَابَهَ عَلَيْنَا} ifadesini [1691] إِنَّ الْبَقَرَ تَشَّابَهُ عَلَيْنَا şeklinde şîn'i şeddeli, hâ'yı da ötreli olarak ve fiili de الْبَقَر kelimesinin müennesi mânasında okumuşlardır. Tıpkı Allah'ın şöyle buyurduğu gibi:

{أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ}

"İçi boş hurma kütükleri gibiydiler." [1692]

تَشَابَهَ fiilinin başına onun müennes olduğuna işaret eden "tâ" getirilir sonra da ikinci "tâ" ile تَشَابَهَ fiilindeki "şîn" harfi bu "tâ", mahreçlerinin yakın olması nedeniyle idğam edilerek şeddeli bir "şîn" harfine dönüştürülür ve "hâ" harfi cezmeden ve nasbeden edatların amel etmesinden kurtarılır (yani fethalı ve cezimli okunmaz) gelecek mânasında merfû (ötre) yapılır.

3- Bazıları da bu ifadeyi[1693] إِنَّ الْبَقَرَ يَشَّابَهُ عَلَيْنَا şeklinde okurlar. Az önce açıkladığımız üzere {تَشَابَهَ} şeklinde şeddesiz (şîn) ve hâ'nın fethası ile okuyanın kıraatindeki sebepten dolayı يَشَّابَهُ müzekker haber konumundan çıkarırlar. Ancak şu varki {تَشَابَهَ} kelimesinin başındaki gelecek mânasına gelen yâ harfini merfû (ötreli) okur. "Tâ" harfi de "şîn" harfine idğam edilir. Tıpkı تَشَّابَهَ kelimesini tâ ile ve şeddeli olarak (şîn harfini) okuyanın yaptığı gibi.

Bize göre bu âyetin okunuşunda doğru olan kıraat şudur: {إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا}. تَشَابَهَ'nin şîn'i şeddesiz ve hâ'sı fethalı olarak تَفَاعَلَ mânasında okunmasıdır. Çünkü kıraat âlimlerinin, bu okuyuşun hüccet olduğu

---

1690 Hâkka 69/7.

1691 Bu A'rac'ın kıraati olup Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît,* 1/254; Türkî, 2/104.

1692 Hâkka 69/7.

1693 Bu İbn Mes'ûd'un kıraatidir. Türkî, 2/104.

konusunda icmâ etmiş olmaları onların bunu merfû okumalarının doğruluğuna delil olduğu gibi bunun dışındaki kıraatleri reddetmelerinin doğruluğuna da delildir. Hüccet olan bir okuyuşa, naklettikleri şeylerde yanılma, gaflet ve hata etmeleri mümkün olan kimselerin sözüyle itiraz edilmez.

4. {وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} "Ama Allah dilerse elbet buluruz."

Allah'ın {وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} *"Ama Allah dilerse elbet buluruz."* sözüne gelince, onlar bu sözleriyle şunu kastetmişlerdir: Eğer Allah dilerse bize karışık gelen ve kesmekle emrolunduğumuz sığırların birbirine benzemesi durumunu bize açıklanır. Onların {لَمُهْتَدُونَ} *"elbet buluruz"* demelerinin anlamı bu bağlamda "kesecekleri sığırı ayırt etmeleri, kendilerine ayan beyan olması"dır. Yani onların diğer cinsler dışında kendilerinin kesmeleri gereken sığırı açık ve anlaşılır bir şekilde bulmalarıdır.

[BAKARA SÛRESİ 71. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ﴾

"Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki; o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır.' Onlar, 'İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin' dediler. Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı." **(Bakara 2/71)**

1. {قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ} "Musa şöyle dedi: 'Rabbim diyor ki; o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış bir sığırdır.'"

Bu âyetin tefsiri şöyledir: Musa onlara şöyle dedi: Allah diyor ki: Size kesmeyi emrettiğim sığır "boyunduruğa vurulmamış" olandır. Allah {لَا ذَلُولٌ} *"boyunduruğa vurulmamış"* sözüyle "işin kendisini yıpratmadığı, zayıf düşürmediği" anlamını kastediyor. Bu durumda âyetin mânası şudur: Arazi sürme işinde boyunduruğa vurulmamış, ekin sulama işlerinde çalıştırılmamış olan. Tıpkı işte çalıştırılması veya binek olarak kullanılması nedeniyle zayıf ve yıpranmış hayvan için: zâl harfinin kesrasıyla دَابَّةٌ ذَلُولٌ

بَيِّنَةُ الذِّلِّ "yıpranmışlığı ve ezilmişliği aşikâr bir hayvan" denildiği gibi ve yine bunun bir benzeri Âdemoğlu için kullanıldığında رَجُلٌ ذَلِيلٌ بَيِّنُ الذِّلِّ وَالذِّلَّةِ "Yıpranmışlığı ve değersizliği/horlanmışlığı aşikâr olan bir adam" denilmesi gibi.

[Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:]

[١٢٤٨] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ} يَقُولُ: صَعْبَةٌ لَمْ يُذِلَّهَا عَمَلٌ {تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ}»

1248. Bize Bişr, Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'den rivayet ettiğine göre o, {إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ} *"O, boyunduruğa vurulmamış bir sığırdır."*[1694] sözü hakkında şöyle der: "Zorlu, dayanıklı bir sığır olup [bir işe koşulmaması nedeniyle] iş onu yıpratmamıştır."[1695] **[2/105]**

[١٢٤٩] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ} يَقُولُ: بَقَرَةٌ لَيْسَتْ بِذَلُولٍ يُزْرَعُ عَلَيْهَا، وَلَيْسَتْ تَسْقِي الْحَرْثَ.»

1249. Musa [b. Hârun] bana, Amr [b. Hammâd] tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ} *"O, çift sürmek için boyunduruğa vurulmamış bir sığırdır."*[1696] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Çift sürmek ve ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış olan bir sığırdır."[1697]

[١٢٥٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ} أَيْ لَمْ يُذَلِّلْهَا الْعَمَلُ {تُثِيرُ الْأَرْضَ} يَعْنِي لَيْسَتْ بِذَلُولٍ فَتُثِيرُ الْأَرْضَ {وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ} يَقُولُ: وَلَا تَعْمَلُ فِي الْحَرْثِ.»

1250. Bana Müsennâ, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir:

1694 Bakara 2/71.

1695 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/141, Şeybân tarikiyle Katâde'den; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/78; Türkî, 2/105.

1696 Bakara 2/71.

1697 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/141; Türkî, 2/106.

"{إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ} *"O, boyunduruğa vurulmamış bir sığırdır."*[1698] sözü 'iş onu yıpratmamış' anlamında,

{تُثِيرُ الْأَرْضَ} *"çift sürmek için"*[1699] sözü 'çift, arazi sürmekle yıpranmamış' anlamında,

{وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ} *"ekin sulamak için"*[1700] sözü 'ekin (sulama) işlerinde çalışmamış' anlamındadır."

[١٢٥١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ} يَقُولُ: لَمْ يُذِلَّهَا الْعَمَلُ {تُثِيرُ الْأَرْضَ} يَقُولُ: تُثِيرُ الْأَرْضَ بِأَظْلَافِهَا {وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ} يَقُولُ: لَا تَعْمَلُ فِي الْحَرْثِ.»

1251. Bana Ammâr'dan nakledilen bir haberde, Ebû Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî' şöyle demiştir:

"{إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ} *'O, boyunduruğa vurulmamış bir sığırdır.'*[1701] sözü 'iş onu zayıf ve bitkin düşürmemiş' anlamında,

{تُثِيرُ الْأَرْضَ} *'çift sürmek için'*[1702] sözü 'toynaklarıyla arazi sürmüş'[1703] anlamında,

{وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ} *'ekin sulamak için'*[1704] sözü 'ekin (sulama) işlerinde çalışmamış' anlamındadır."

[١٢٥٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ الْأَعْرَجُ: قَالَ مُجَاهِدٌ: «قَوْلُهُ: {لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ} يَقُولُ: لَيْسَتْ بِذَلُولٍ فَتَفْعَلُ ذَلِكَ.»

1698 Bakara 2/71.
1699 Bakara 2/71.
1700 Bakara 2/71.
1701 Bakara 2/71.
1702 Bakara 2/71.
1703 Türkî baskısında bu kısım تُبِينُ الْأَرْضَ şeklinde yer almaktadır. Ancak Şâkir bunun yazım hatası olduğunu, doğrusunun bizim metinde aktardığımız gibi تُثِيرُ الْأَرْضَ şeklinde olduğunu söylemiştir. Biz de bu yazımı tercih ettik. Şâkir, 2/213.
1704 Bakara 2/71.

1252. Bize Kâsım (b. Hasan), Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, A'rac tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; "{لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ} *"o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış"* [1705] sözünün bu sayılan işleri (çift sürme ve ekin sulama) yaparak yıpranmamış anlamında olduğunu söylemiştir.[1706]

[١٢٥٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثنا أَبُو سُفْيَانَ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «لَيْسَتْ بِذَلُولٍ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ.»

1253. Bize Kâsım, Hüseyin, Ebû Süfyân, Ma'mer tarikiyle Katâde (bu âyetle iligili) şöyle der: "Çift sürmek ve ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış (bir sığırdır)."

Allah {تُثِيرُ الْأَرْضَ} *"çift sürmek için"* [1707] sözüyle "toprağı sürmek için alt üst ederek çevirir" mânasını kastetmiştir. Bu mânada şöyle denilir: Toprağı alt üst ettiğimde geçmiş zaman kipinde أَثَرْتُ الْأَرْضَ, şimdiki zaman kipinde أُثِيرُهَا denilir. Mastar olarak da إِثَارَةً şeklinde söylenir. **[2/106]**

Şanı yüce olan Allah bu vasıflarla onu tarif etti. Çünkü o sığır -denildiğine göre- vahşi bir sığırdı. [Şu rivayetteki gibi]:

[١٢٥٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثنا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ زِيَادٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «كَانَتْ وَحْشِيَّةً.»

1254. Bana Yakub b. İbrahim, Hüşeym, Cüveybir, Kesîr b. Ziyad tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan [el-Basrî] şöyle dedi: "O sığır, vahşi idi."

2. {مُسَلَّمَةٌ} "kusursuz"

Allah Teâlâ'nın {مُسَلَّمَةٌ} *"kusursuz"* sözünün tefsiri:

{مُسَلَّمَةٌ} sözünün anlamı: Bu kelime مُفَعَّلَةٌ vezninde gelmiş olup, "sağlıklı ve eksikliklerden berî, kusursuz" anlamındadır. Bu anlamdaسُلِّمَتْ "kusursuz kılındı", تُسَلَّمُ "kusursuz kılınıyor" ve فهي مُسَلَّمَةٌ "o kusursuzdur" denilir.

1705 Bakara 2/71.
1706 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/141, Haccâc tarikiyle; Türkî, 2/106.
1707 Bakara 2/71.

Müfessirler, sığırın kendisinden kusursuz kılındığı şeyin ve Allah'ın kendisinden selamette olduğunu söylediği şeyin mânası hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- [Bu konuda Mücâhid'den gelen rivayetlere göre o şöyle demiştir:]

[١٢٥٥] حَدَّثَنَا بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{مُسَلَّمَةٌ} يَقُولُ: مُسَلَّمَةٌ مِنَ الشِّيَةِ وَ {لَا شِيَةَ فِيهَا} لَا بَيَاضَ فِيهَا وَلَا سَوَادَ.»

1255. Muhammed b. Amr'ın bize, Ebû Âsım'ın, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid; "{مُسَلَّمَةٌ} *"kusursuz"*[1708] sözünün alacalı olmayan anlamında olduğunu {لَا شِيَةَ فِيهَا} *"hiç alacası olmayan"* [1709] sözünün de (tüylerinde) beyaz ya da siyah bulunmayan anlamında olduğunu söylemiştir.[1710]

[١٢٥٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1256. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.

[١٢٥٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ: «{لَا شِيَةَ فِيهَا} قَالَ: مُسَلَّمَةٌ مِنَ الشِّيَةِ {لَا شِيَةَ فِيهَا} لَا بَيَاضَ فِيهَا وَلَا سَوَادَ.»

1257. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Alacalı olmayan {لَا شِيَةَ فِيهَا} *'hiç alacası olmayan'*[1711] 'tüylerinde beyaz ve siyah bulunmayan' demektir."

2- Diğerleri {مُسَلَّمَةٌ} sözünün "kusursuz" anlamında olduğunu söylemişlerdir. **[2/107]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

1708 Bakara 2/71.
1709 Bakara 2/71.
1710 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/142; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/78; Türkî, 2/106.
1711 Bakara 2/71.

[١٢٥٨] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا} أَيْ مُسَلَّمَةٌ مِنَ الْعُيُوبِ.»

1258. Bişr (b. Muâz) bize, Yezîd'in (b. Zürey'), Saîd [b. Ebî 'Arûbe] tarikiyle rivayet ettiğine üzere Katâde şöyle demiştir: "{مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا} *'kusursuz, hiç alacası olmayan'*[1712] sözü 'ayıplardan yoksun' anlamındadır."[1713]

[١٢٥٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{مُسَلَّمَةٌ} يَقُولُ: لَا عَيْبَ فِيهَا.»

1259. Hasan b. Yahya'nın bize, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, {مُسَلَّمَةٌ} *"kusursuz"*[1714] sözünün ayıpsız, kusursuz demek olduğunu söylemiştir.[1715]

[١٢٦٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{مُسَلَّمَةٌ} يَعْنِي مُسَلَّمَةٌ مِنَ الْعُيُوبِ.»

1260. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "{مُسَلَّمَةٌ} *'kusursuz'*[1716] sözü 'ayıplardan salim' anlamına gelir."[1717]

[١٢٦١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بِمِثْلِهِ.

1261. Bana Ammâr'dan nakledilen bir haberde, Ebî Ca'fer'in babası tarikiyle Rebî''den yukarıdaki rivayetin aynısı nakledilmiştir.[1718]

1712 Bakara 2/71.
1713 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/78; Türkî, 2/106.
1714 Bakara 2/71.
1715 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/49; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/142; Türkî, 2/108.
1716 Bakara 2/71.
1717 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/142; Türkî, 2/108.
1718 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/142; Türkî, 2/108.

[١٢٦٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {مُسَلَّمَةٌ} لَا عَوَارَ فِيهَا.»

1262. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah'ın {مُسَلَّمَةٌ} *'kusursuz'*[1719] sözünün anlamı 'kusurları olmayan' demektir."[1720] **[2/108]**

İbn Abbas, Ebü'l-Âliye ve bu ikisi gibi düşünenlerin {مُسَلَّمَةٌ} *"kusursuz"*[1721] sözü hakkındaki söyledikleri, âyetin tefsiri açısından Mücâhid'in söylediğinden daha evladır. Çünkü sığırın ayıp ve kusurlardan salim olması eğer kendi derisinin rengi dışındaki diğer renklerden salim olması olsaydı o zaman {مُسَلَّمَةٌ} *"kusursuz"*[1722] sözüyle yetinilmesi ve {لَا شِيَةَ فِيهَا} *"hiç alacası olmayan"*[1723] sözünün zikredilmemesi gerekirdi. {لَا شِيَةَ فِيهَا} *"hiç alacası olmayan"*[1724] sözünde ise {مُسَلَّمَةٌ} *"kusursuz"*[1725] sözünün anlamını açıklayan ve {لَا شِيَةَ فِيهَا} *"hiç alacası olmayan"*[1726] ifadesinin kendi anlamı (alacası olmayan) dışında bir anlamı olması gerekirdi. {مُسَلَّمَةٌ} *"kusursuz"*[1727] sözünün anlamı böyle olunca Musa'nın söylediği sözün anlamı da şöyle olur: O sığır, toprağı süren ve onu ekime uygun olması ve toprağı çevirmesi için boyunduruk altına alınmayan, tarlaların sulanmasında kullanılmayan ve aynı zamanda da birtakım ayıplardan yoksun ve kusursuz bir inektir.

3. {لَا شِيَةَ فِيهَا} "hiç alacası olmayan"

Allah Teâlâ'nın {لَا شِيَةَ فِيهَا} *"hiç alacası olmayan"* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ {لَا شِيَةَ فِيهَا} *"hiç alacası olmayan"*[1728] sözüyle şunu kastediyor: Onda teninin rengine aykırı bir renk yoktur. Bu kelimenin aslı وَشْيِ الثَّوْبِ "elbiseyi işlemek, rengarenk süslemek"tir. O da kendisinde var olan ayıpları ve defoları giderip onun motiflerini çeşitli

1719 Bakara 2/71.
1720 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/78, Taberî'ye nisbetle; Türkî, 2/106.
1721 Bakara 2/71.
1722 Bakara 2/71.
1723 Bakara 2/71.
1724 Bakara 2/71.
1725 Bakara 2/71.
1726 Bakara 2/71.
1727 Bakara 2/71.
1728 Bakara 2/71.

renk tonlarıyla güzelleştirmek demektir. Bu anlamda şöyle denilir: وَشَيْتُ الثَّوْبَ "Elbiseyi süsledim", أَشِيهُ شِيَةً وَوَشْيًا "Onu tastamam süslüyorum." Yine bu anlamda sultanın ya da başkasının yanında çalışan kimseye huzurundayken yalan söylemesi ve asılsız şeylerle de ona yalanını güzel göstermesi nedeniyle وَاشٍ "jurnalci, ispiyoncu" denilir. Bu anlamda وَشَيْتُ بِهِ إِلَى السُّلْطَانِ وِشَايَةً "Sultana büsbütün süslü püslü yalanlar söyledim" denilir.

Ka'b b. Züheyr'in şu sözü de bu anlamdadır:

تَسْعَى الْوُشَاةُ بِجَنْبَيْهَا وَقَوْلُهُمْ ... إِنَّكَ يَا ابْنَ أَبِي سُلْمَى لَمَقْتُولُ

Laf taşıyıcılar onun iki yanında yürüyüp gidiyorlar ve: "Ey Ebû Sülmâ'nın oğlu sen öldürüleceksin!" diyorlardı[1729]

الْوُشَاةُ kelimesi وَاشٍ kelimesinin çoğuludur. Onlar bu anlamda asılsız sözleri uyduruyorlar sonra da onun Peygamber'i (sav) yakaladığında onu öldüreceğini ona ihbar ediyorlar.

Bazı dilciler الْوَشْيُ kelimesinin "alâmet, işaret" anlamında olduğunu iddia etmişlerdir ancak burada böyle bir anlam yoktur, "işaret" anlamıyla "elbiseyi desenlerle ve renklerle güzelleştirme" mânası kastedilir. Çünkü bilindiği üzere وَشَيْتُ بِفُلَانٍ إِلَى فُلَانٍ "Falanı, filan kişiye jurnalledim." diyenin bu sözle "Ben onun üzerinde birtakım işaretler kıldım." mânasını kastettiğini vehmetmek doğru değildir. [109/2]

Bununla beraber şu da söylenmiştir: {لَا شِيَةَ فِيهَا} *"hiç alacası olmayan"*[1730] sözü, وَشَيْتُ ifadesindeki وَشْي fiilinden türemiştir. Çünkü kelimenin başındaki "vav" düşürüldüğünde yerine "hâ" getirilmiştir. Tıpkı şöyle denildiği gibi (kelimelerinin okunuşunda olduğu gibi): "وَزَنْتُهُ زِنَةً (onu tam olarak tarttım)", "وَوَسَيْتُهُ سِيَةً (onu çok üzdüm)", "وَعَدْتُهُ عِدَةً (onu tastamam saydım)", "وَوَدَيْتُهُ دِيَةً (ona diyetini tastamam ödedim)"

{لَا شِيَةَ فِيهَا} *"hiç alacası olmayan* (bir sığırdır)" [1731] sözünün mânası hakkında söylediklerimizin aynısını müfessirler de söylemiştir.

1729 Ka'b b. Züheyr, *Dîvânü Ka'b*, 19; Türkî, 2/109.
1730 Bakara 2/71.
1731 Bakara 2/71.

[Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:]

[١٢٦٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{لَا شِيَةَ فِيهَا} أَيْ لَا بَيَاضَ فِيهَا.»

1263. Bişr b. Muâz bize, Yezîd (b. Zürey'), Saîd (b. Ebî Arûbe) tarikiyle rivayet ettiği üzere Katâde, {لَا شِيَةَ فِيهَا} *"hiç alacası olmayan"* [1732] sözünün (tüylerinde) hiç beyazı olmayan anlamında olduğunu söylemiştir.[1733]

[١٢٦٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، مِثْلَهُ.

1264. Hasan (b. Yahya) bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.[1734]

[١٢٦٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{لَا شِيَةَ فِيهَا} يَقُولُ: لَا بَيَاضَ فِيهَا.»

1265. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye, {لَا شِيَةَ فِيهَا} *"hiç alacası olmayan"* [1735] sözünün (tüylerinde) hiç beyazı olmayan anlamında olduğunu söylemiştir.[1736]

[١٢٦٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ، ثنا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثنا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{لَا شِيَةَ فِيهَا} أَيْ لَا بَيَاضَ فِيهَا وَلَا سَوَادَ.»

1266. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım'ın, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid; {لَا شِيَةَ فِيهَا} *"hiç alacası olmayan"* [1737] sözünün (tüylerinde) hiç beyazı ve siyahı olmayan anlamında olduğunu söylemiştir.

1732 Bakara 2/71.
1733 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/143; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/78, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/110.
1734 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/49; Türkî, 2/110.
1735 Bakara 2/71.
1736 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/143, Âdem tarikiyle; Türkî, 2/110.
1737 Bakara 2/71.

[١٢٦٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1267. Müsennâ bana, Ebu Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti. **[2/110]**

[١٢٦٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثنا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَطِيَّةَ: «{لَا شِيَةَ فِيهَا} قَالَ: لَوْنُهَا وَاحِدٌ لَيْسَ فِيهَا لَوْنٌ سِوَى لَوْنِهَا.»

1268. Bize Ebû Kureyb, İbn İdris tarikiyle babasından rivayet ettiğine göre Atıyye şöyle demiştir: "{لَا شِيَةَ فِيهَا} *'hiç alacası olmayan'* [1738] sözü 'tüylerinin tek renk (sarı) dışında bir rengi olmayan' anlamındadır."[1739]

[١٢٦٩] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{لَا شِيَةَ فِيهَا} مِنْ بَيَاضٍ وَلَا سَوَادٍ وَلَا حُمْرَةٍ.»

1269. Musa (b. Hârun) bana, Amr (b. Hammâd) tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, {لَا شِيَةَ فِيهَا} *"hiç alacası olmayan"* [1740] sözünün tüylerinde ne beyazlık ne siyahlık ne de kızıllık olan anlamında olduğunu söylemiştir.[1741]

[١٢٧٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{لَا شِيَةَ فِيهَا} هِيَ صَفْرَاءُ لَيْسَ فِيهَا بَيَاضٌ وَلَا سَوَادٌ.»

1270. Yunus b. Abdila'lâ bana, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "{لَا شِيَةَ فِيهَا} *'hiç alacası olmayan'* [1742] sözü 'tüyleri sarı olup beyazlık ve siyahlığın olmadığı' anlamına gelir."

1738 Bakara 2/71.
1739 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/143; Türkî, 2/110.
1740 Bakara 2/71.
1741 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/143, Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/111.
1742 Bakara 2/71.

[١٢٧١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{لَا شِيَةَ فِيهَا} يَقُولُ: لَا بَيَاضَ فِيهَا.»

1271. Bana Ammâr'dan (b. Hasan) nakledilen bir haberde, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle onun babasından rivayet edildiğine göre Rebî' şöyle demiştir: «{لَا شِيَةَ فِيهَا} *'hiç alacası olmayan'* [1743] sözü 'tüylerinde beyazlık olmayan' anlamındadır."[1744]

4. {قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ} "Onlar 'İşte şimdi tam doğrusunu bildirdin' dediler"

Allah Teâlâ'nın {قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ} *"Onlar 'İşte şimdi tam doğrusunu bildirdin' dediler."* sözünün tefsiri:

Müfessirler Allah Teâlâ'nın {قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ} *"Onlar 'İşte şimdi tam doğrusunu bildirdin' dediler."* [1745] sözünün tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları bunun anlamının; "Bize şimdi gerçeği açıkladın ve onun hangisi olduğunu ayırt ettik ve hangi ineği kastettiğini tam olarak anladık" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü savunanlardan birisi de Katâde'dir (bu konuda ondan gelen rivayet şöyledir:)

[١٢٧٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ} أَيِ الْآنَ بَيَّنْتَ لَنَا.»

1272. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd kanalıyla Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ} *"Onlar 'İşte şimdi tam doğrusunu bildirdin' dediler."* [1746] sözünün "Bize şimdi açıkladın" mânasında olduğunu söylemiştir.

1743 Bakara 2/71.
1744 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/14, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/110.
1745 Bakara 2/71.
1746 Bakara 2/71.

2- Bazıları da şöyle demiştir: "Şanı yüce olan Allah bu sözünde İsrâiloğullarının; inek hakkında gerçek bilgiyi daha önce getirmemiş olmayı, Allah'ın elçisi Musa'ya (as) nispet ettiklerini haber vermektedir." **[2/111]**

Bu görüşün kendisinden nakledildiği kimselerden birisi de Abdurrahman b. Zeyd'dir:

[١٢٧٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «اضْطُرُّوا إِلَى بَقَرَةٍ لَا يَعْلَمُونَ عَلَى صِفَتِهَا غَيْرَهَا، وَهِيَ صَفْرَاءُ لَيْسَ فِيهَا سَوَادٌ وَلَا بَيَاضٌ، فَقَالُوا: هَذِهِ بَقَرَةُ فُلَانٍ {الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ} وَقَبْلَ ذَلِكَ وَاللَّهِ قَدْ جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ.»

1273. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "İsrâiloğulları kendisinden başkasının sahip olmadığı vasıflara sahip olan ve özelliklerini bilmedikleri ineği kesmeye mecbur bırakıldılar. O, ne siyah ne de beyaz olup sarı renkli bir inekti. Onlar (kendilerine özellikleri açıklandıktan sonra): 'Bu falanın ineğidir. *'İşte şimdi tam doğrusunu bildirdin' dediler.'*[1747] Vallahi bundan önce de Musa onlara tam doğrusunu bildirmişti."[1748]

3- Bize göre {قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ} *"Onlar 'İşte şimdi tam doğrusunu bildirdin' dediler."*[1749] âyeti hakkındaki bu iki görüşten doğru olan Katâde'nin şu sözüdür: "Şimdi bize inek hakkında gerçek bilgiyi getirdin de bizim için kesilmesi farz olan bu ineğin hangisi olduğunu tam olarak bildik." dediler. Çünkü şanı yüce olan Allah onların kendisine itaat ettiklerini, onu kesmek kendilerine ağır ve zor gelse de yine bu onlara külfet olsa da nihayetinde bu sözlerinden sonra onların ineği kestiklerini bildirdi ve şöyle dedi:

{فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ}

"Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı." [1750]

Onlar bu saçma sapan sözleri söylemiş –"Bize gerçek bilgiyi açıkladın" sözleriyle- ve yaptıkları bu işlerinde hata etmiş ve cahilce davranmış olsalar da (sonunda ineği kestiler). Çünkü Allah'ın Peygamberi

1747 Bakara 2/71.
1748 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/159 özetle; Türkî, 2/112.
1749 Bakara 2/71.
1750 Bakara 2/71.

Musa (as) onlara -ineği kesme konusunda sordukları her soruda ve ona verdikleri her cevapta -gerçek bilgiyi açıklıyordu. Yine {قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ} *"Onlar 'İşte şimdi tam doğrusunu bildirdin' dediler."*[1751] sözü daha önce bu bilgiyi vermeyen kimse için söylenir. Ancak her sözü açık ve hak olana gelince (Musa (as)) -şanı yüce olan Allah'tan alıp kendilerine açıkladığı şeylerde ona- Allah'ın emir ve yasakları hakkında O'ndan yaptığı bazı açıklamaları ve Allah'ın kendisi vasıtasıyla kullarına ulaştırdığı ve yapmalarını emrettiği birtakım farzlar konusunda- sanki daha önce doğru bilgi vermemiş gibi *"İşte şimdi tam doğrusunu bildirdin."*[1752] denilmesi caiz değildir.

Selef âlimlerinden bazıları bu kavmin Musa'ya *"İşte şimdi tam doğrusunu bildirdin."*[1753] demeleri nedeniyle dinlerinden çıktıklarını iddia ettikleri gibi Musa'nın onlara bundan önce de bu sığır hakkında tam doğru bilgiyi getirdiğini kabul etmediklerini ve bu sözleri ve eylemleri nedeniyle de küfre düştüklerini ileri sürmektedirler. **[2/112]**

Bizim tercih ettiğimiz görüş bu sözü söyleyeninki gibi değildir. Çünkü her ne kadar onların Musa'ya söyledikleri sözleri cahilliklerinden ve işledikleri bir kabahatten dolayı olsa da neticede onlar kesilmesini emrettiği sığırı keserek Allah'a itaat etmişlerdir.

5. {فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} "Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı."

Allah Teâlâ'nın {فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} *"Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı."* sözünün tefsiri:

a. {فَذَبَحُوهَا} "Nihayet o sığırı kestiler."

Allah {فَذَبَحُوهَا} *"onu kestiler"*[1754] sözü ile şunu kastetmektedir: Musa'nın kavmi Allah'ın kendilerine tarif ettiği ve kesmelerini emrettiği sığırı kestiler.

1751 Bakara 2/71.
1752 Bakara 2/71.
1753 Bakara 2/71.
1754 Bakara 2/71.

b. {وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} "Neredeyse bunu yapmayacaklardı."

Allah {وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} *"Neredeyse bunu yapmayacaklardı."*[1755] sözüyle şunu kastetmiştir: Yani o sığırı kesmeyi bırakacaklar ve Allah'ın kendilerine farz kıldığı şeyi terk edeceklerdi.

Müfessirler, Allah'ın kesilmesini emrettiği sığır konusunda üzerlerine olan farzını neredeyse yerine getirememelerine sebep olacak olan şeyin ne olduğu konusunda ihtilaf ettiler:

1- Bazıları şöyle dedi: "Bu sebep, kesmeleri emredilen ve kendilerine vasıfları açıklanan sığırın fiyatının pahalı olmasıdır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٢٧٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو مَعْشَرٍ الْمَدَنِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ: «فِي قَوْلِهِ: {فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} قَالَ: لِغَلَاءِ ثَمَنِهَا.»

1274. Bize Hasan b. Yahya'nın, Abdürrezzâk, Ebû Ma'şer el-Medenî tarikiyle Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den rivayet ettiğine göre o,{فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} *"Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı."*[1756] âyeti hakkında şöyle dedi: "Fiyatının pahalı olması nedeniyle (neredeyse o sığırı kesemeyeceklerdi)."[1757] **[2/113]**

[١٢٧٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُبَيْدٍ الْهِلَالِيُّ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْخَطَّابِ، قَالَ: ثنا أَبُو مَعْشَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ: «{فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} قَالَ: مِنْ كَثْرَةِ قِيمَتِهَا.»

1275. Bize Muhammed b. Abdullah b. Ubeyd el-Hilâlî'nin, Abdülaziz b. el-Hattâb, Ebû Ma'şer tarikiyle Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den rivayet ettiğine göre o, {فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} *"Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı."*[1758] âyeti hakkında

---

1755 Bakara 2/71.
1756 Bakara 2/71.
1757 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/49; Türkî, 2/113.
1758 Bakara 2/71.

şöyle dedi: "Değerinin çok yüksek olması (nedeniyle neredeyse o sığırı kesemeyeceklerdi)."[1759]

[١٢٧٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثنا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَحَجَّاجٌ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، وَمُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ، فِي حَدِيثٍ فِيهِ طُولٌ، ذَكَرَ أَنَّ حَدِيثَ بَعْضِهِمْ دَخَلَ فِي حَدِيثِ بَعْضٍ: «قَوْلُهُ: {فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} لِكَثْرَةِ الثَّمَنِ، أَخَذُوهَا بِمِلْءِ مَسْكِهَا ذَهَبًا مِنْ مَالِ الْمَقْتُولِ، فَكَانَ سَوَاءً لَمْ يَكُنْ فِيهِ فَضْلٌ فَذَبَحُوهَا.»

1276. Bize Kâsım (b. Hasan), Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den rivayet ettiğine göre ve yine Haccâc'ın Ebî Ma'şer, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî ve Muhammed b. Kays'tan -rivayet ettiği uzun bir hadiste bazılarının sözlerinin diğer bazılarının sözlerine karıştığını söylemiştir- Allah'ın {فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} *"Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı."*[1760] âyeti hakkında onlar şöyle demiştir: "Fiyatının çok olması nedeniyle neredeyse onu kesemeyeceklerdi. O sığırı öldürülenin malından derisi dolusunca altın karşılığında satın aldılar. Diğerleriyle eşit olup kendisinde bir üstünlük bulunmasa da neticede onu kestiler."[1761]

[١٢٧٧] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: ثنا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} يَقُولُ: كَادُوا لَا يَفْعَلُونَ. وَلَمْ يَكُنِ الَّذِي أَرَادُوا لِأَنَّهُمْ أَرَادُوا أَنْ لَا يَذْبَحُوهَا، وَكُلُّ شَيْءٍ فِي الْقُرْآنِ كَادَ أَوْ كَادُوا أَوْ لَوْ فَإِنَّهُ لَا يَكُونُ، وَهُوَ مِثْلُ قَوْلِهِ: {أَكَادُ أُخْفِيهَا}»

1759 Muhammed b. Abdullah b. Ubeyd b. Ukayl el-Hilâlî, Taberî'nin hocası olup sika bir râvidir. Kendisinden Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve vd. rivayette bulunmuştur. Abdülaziz b. el-Hattâb el-Kûfî Ebü'l-Hasen de yine sika bir râvi olup kendisinden Ebû Zür'a, Ebû Hâtim vd. rivayette bulunmuştur. Ebû Ma'şer ise Necîh b. Abdirrahman es-Sindî el-Medenî olup zayıf bir râvidir. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2/114'te kendisinden bahsetmiş ve "münkerülhadis" yani kendisinden hadis almanın helâl olmadığı bir kimse olduğunu söylemiştir. Şâkir, 2/219. "Münkerülhadis" kavramı için bk. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 112.

1760 Bakara 2/71.

1761 Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/144, Ebû Ma'şer tarikiyle Muhammed b. Ka'b'dan; Türkî, 2/114.

1277. Mincâb'dan bana aktarılan bir haberde, Bişr b. 'Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet edildiğine göre İbn Abbas{فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} *"Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı."*[1762] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Sığırı kesme işini) neredeyse yapamayacaklardı. İstedikleri şey olmadı. Çünkü onu kesmemek istiyorlardı. Kur'ân'da gelen bütün كَادَ, كَادُوا veya لَوْ kelimeleri "işin olmayacağı" anlamına gelir. Tıpkı {أَكَادُ أُخْفِيهَا} *'Neredeyse onu gizleyecek (geleceğinden hiç söz etmeyecek)tim.'*[1763] âyetinde olduğu gibi."[1764]

2- Diğerleri ise şöyle dediler: "Musa'ya giderek öldürülen kişinin tespit edilmesini istedikleri katili Allah ortaya çıkarırsa rezil oluruz korkusuyla bu kesme işini neredeyse yapamayacaklardı."

Bu âyetin tefsiri konusunda bize (Taberî) göre doğru olan, İsrâiloğulları kendilerine kesmeleri emredilen sığırı kesme işini iki özelliğinden dolayı yapamayacaklardı:

1- Bunlardan birincisi: Her ne kadar bize gelen bazı rivayetlerde önemsiz ve kıymeti az olduğu söylense de onun fiyatının pahalı olmasıdır.

2- İkincisi ise; Allah'ın, öldürülen kişinin katilini Musa'ya (as) ve kendisine inananlara bildirdirmesiyle kendilerinin rezil rüsvâ olacakları korkusudur.[1765] **[2/114]**

Sığırın fiyatının pahalı olması konusuna gelince bu konuda gelen çeşitli rivayetler bize aktarılmıştır.

[Bu konudaki rivayetler şunlardır:]

[١٢٧٨] فَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «اشْتَرُوهَا بِوَزْنِهَا عَشَرَ مَرَّاتٍ ذَهَبًا، فَبَاعَهُمْ صَاحِبُهَا إِيَّاهَا وَأَخَذَ ثَمَنَهَا.»

1278. Musa b. Hârun'un bana, Amr b. Hammâd tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "O sığırı ağırlığının onlarca katı altınla satın aldılar ve sahibi onu sadece onlara sattı ve parasını aldı."[1766]

1762 Bakara 2/71.
1763 Tâhâ 20/15.
1764 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/143, Ebî Zür'a ve Mincâb tarikiyle; ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr,* 1/160; Türkî, 2/114.
1765 Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr,* 1/160; Türkî, 2/114.
1766 Bu rivayet 2/60'ta uzunca geçmiştir.

[١٢٧٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثنا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ، قَالَ: «اشْتَرَوْهَا بِمِلْءِ جِلْدِهَا دَنَانِيرَ.»

1279. Bize Muhammed b. Abdila'lâ'nın, Mu'temir b. Süleyman, Eyyûb, Muhammed b. Sîrîn tarikiyle İbn Abîde'den şöyle derken işitmiştir: "O sığırı, derisi dolu altına satın aldılar."

[١٢٨٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثنا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كَانَتِ الْبَقَرَةُ لِرَجُلٍ يَبَرُّ أُمَّهُ فَرَزَقَهُ اللَّهُ أَنْ جَعَلَ تِلْكَ الْبَقَرَةَ لَهُ، فَبَاعَهَا بِمِلْءِ جِلْدِهَا ذَهَبًا.»

1280. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım'ın, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Bu sığır, annesine iyi muamelede bulunan bir adamın idi. Allah onu rızıklandırmış ve bu sığırı kendisine vermişti. O da onu İsrâiloğullarına derisi dolu altın karşılığında satmıştı."

[١٢٨١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «أَعْطُوا صَاحِبَهَا مِلْءَ مَسْكِهَا ذَهَبًا فَبَاعَهَا مِنْهُمْ.»

1281. Müsennâ bana, Ebu Huzeyfe, Şibl, Hâlid b. Zeyd tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "İsrâiloğulları ineğin sahibine derisi dolu altın verdiler, o da ineği onlara sattı."

[١٢٨٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ مَعْقِلٍ، أَنَّهُ سَمِعَ وَهْبًا، يَقُولُ: «اشْتَرَوْهَا مِنْهُ عَلَى أَنْ يَمْلَئُوا لَهُ جِلْدَهَا دَنَانِيرَ، ثُمَّ ذَبَحُوهَا فَعَمَدُوا إِلَى جِلْدِ الْبَقَرَةِ فَمَلَئُوهُ دَنَانِيرَ، ثَمَنٌ دَفَعُوهَا إِلَيْهِ.»

1282. Bana Müsennâ, İshak, İsmail b. Abdülkerim tarikiyle Abdüssamed b. Ma'kıl'dan rivayet ettiğine göre o Vehb'i şöyle derken işitmiştir: "İsrâiloğulları adamdan ineği, derisini dolduracak kadar altın karşılığında satın aldılar sonra da onu kestiler ve ineğin derisini alıp onu altınla doldurdular. Bu onların ineğin sahibine ödedikleri fiyattı." **[2/115]**

[١٢٨٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ،قَالَ: «وَجَدُوهَا عِنْدَ رَجُلٍ يَزْعُمُ أَنَّهُ لَيْسَ بِائِعَهَا بِمَالٍ أَبَدًا، فَلَمْ يَزَالُوا بِهِ حَتَّى جَعَلُوا لَهُ أَنْ يَسْلُخُوا لَهُ مَسْكَهَا فَيَمْلَئُوهُ لَهُ دَنَانِيرَ، فَرَضِيَ بِهِ فَأَعْطَاهُمْ إِيَّاهَا.»

1283. Bana Muhammed b. Sa'd'ın[1767] babasından, amcasından,[1768] o babasından, o da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: [1769]"İsrâiloğulları bu ineği, onu asla satmayacağını söyleyen bir adamın yanında buldular. Onlar da ineğin derisini yüzüp onu altınla dolduracak bir altın karşılığında onu kendisinden satın alıncaya kadar pazarlığı bırakmadılar ve nihayetinde sığırın derisini altınla doldurmayı kendisine teklif ettiler. O da buna razı oldu ve onu sadece kendilerine sattı."

[١٢٨٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: «لَمْ يَجِدُوهَا إِلَّا عِنْدَ عَجُوزٍ، وَإِنَّهَا سَأَلَتْهُمْ أَضْعَافَ ثَمَنِهَا، فَقَالَ لَهُمْ مُوسَى: أَعْطُوهَا رِضَاهَا وَحُكْمَهَا. فَفَعَلُوا، وَاشْتَرَوْهَا فَذَبَحُوهَا.»

1284. Bana Müsennâ, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle dedi: "Onlar bu sığırı ancak ihtiyar bir kadının yanında buldular da o kendilerinden sığırın değerinin kat kat fazlasını istedi. Bunun üzerine Musa onlara şöyle dedi: 'Ona istediği ve razı olacağı şeyi verin.' Onlar da bu denileni yaptılar ve sığırı satın alarak onu kestiler."

1767 Halebî baskında bu isim Muhammed b. Saîd olarak kayıtlıdır. Türkî, 2/115.

1768 Halebî baskısında ve bazı yazma nüshalarda, amcası yerine "Yahya" ismi kaydedilmiştir. Türkî, 2/115.

1769 Ahmed Muhammed Şâkir, Taberî'de pekçok yerde geçen bu senedin, doğrusunun ileride gelecek olan 1290 numaralı rivayetteki gibi: [حَدَّثَنِي بِذَلِكَ، مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ] olduğunu söyler. Şâkir, 2/220.

[١٢٨٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: قَالَ أَيُّوبُ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ، قَالَ: «لَمْ يَجِدُوا هَذِهِ الْبَقَرَةَ إِلَّا عِنْدَ رَجُلٍ وَاحِدٍ، فَبَاعَهَا بِوَزْنِهَا ذَهَبًا، أَوْ مِلْءَ مَسْكِهَا ذَهَبًا، فَذَبَحُوهَا.»

1285. Hasan b. Yahya'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, Eyyûb, İbn Sîrîn tarikiyle Abîde (es-Selmânî) şöyle demiştir: "Bu sığırı sadece tek bir kimsede buldular, o kendilerine ağırlığınca altın karşılığında ya da derisi dolu altın karşılığında sattı ve onu hemen kestiler."[1770]

[١٢٨٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ، قَالَ: «وَجَدُوا الْبَقَرَةَ عِنْدَ رَجُلٍ، فَقَالَ: إِنِّي لَا أَبِيعُهَا إِلَّا بِمِلْءِ جِلْدِهَا ذَهَبًا، فَاشْتَرُوهَا بِمِلْءِ جِلْدِهَا ذَهَبًا.»

1286. Müsennâ bana, Âdem, Ebû Ca'fer, Hişâm b. Hassân, Muhammed b. Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Abîde es-Selmânî şöyle demiştir: "Sığırı bir adamın yanında buldular. O,

'Ben ineğimi ancak derisi dolu altın karşılığında satarım.' dedi. Bunun üzerine onlar sığırı derisi dolu altın kaşılığında satın aldılar."

[١٢٨٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «جَعَلُوا يَزِيدُونَ صَاحِبَهَا حَتَّى مَلَئُوا لَهُ مَسْكَهَا، وَهُوَ جِلْدُهَا، ذَهَبًا.»

1287. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "(İneğin sahibi onu satmayacağını söyleyince) İsrâiloğulları ineğin sahibine fiyatı artırmaya başladılar. Sonunda ineğin derisini doldurdular yani onu derisi dolu altınla satın aldılar." **[2/116]**

Bu sığırın önemsiz ve değersiz olmasına gelince:

[١٢٨٨] فَإِنَّ الْحَسَنَ بْنَ يَحْيَى حَدَّثَنَا قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سُوقَةَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «مَا كَانَ ثَمَنُهَا إِلَّا ثَلَاثَةَ دَنَانِيرَ.»

1770 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/49. Rivayet daha önce 2/77'de uzunca yer almıştı. Türkî, 2/116.

1288. Bize Hasan b. Yahya'nın, Abdürrezzâk, İbn Uyeyne, Muhammed b. Sûka tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime şöyle dedi: "İneğin fiyatı ancak üç dinardı."[1771]

Onların kendilerinin rezil rüsvâ olmalarından korkmaları konusunda söylediklerimize gelince Vehb b. Münebbih şöyle demektedir: "İsrâiloğulları kendilerine sığırın kesilmesi emredildiğinde Musa'ya {أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا} *'Sen bizimle eğleniyor musun?'*[1772] demişlerdi. Çünkü bu sığır kesildiğinde rezil olacaklarını biliyorlardı. Bu nedenle de onu kesmekten geri duruyorlardı."

[١٢٨٩] حُدِّثْتُ بِذَلِكَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ مَعْقِلٍ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ.

1289. Bu görüş (yukarıdaki) bana İsmail b. Abdülkerim'den rivayet edilen bir haberde, Abdüssamed b. Ma'kıl tarikiyle Vehb b. Münebbih'ten nakledilmiştir.

İbn Abbas ise bu konuda şöyle diyor: "İsrâiloğulları Allah ölüyü diriltip de onlara katilini bildirince katilleri onu öldürdüklerini inkâr ettiler; mucizeyi ve gerçeği gördükleri halde 'Vallahi onu biz öldürmedik.' dediler."

[١٢٩٠] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ، مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ.

1290. Bu görüş (yukarıdaki) bana Muhammed b. Sa'd'dan nakledilen bir haberde ona babası, ona amcası, ona babası, ona da babası İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

1771 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/50; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/144, Hasan b. Yahyâ tarikiyle. İbn Kesîr, rivayetin senedinin sahih ve makbul olduğunu söylemiştir. Türkî, 2/116.

1772 Bakara 2/67.

[BAKARA SÛRESİ 72. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ﴾

***"Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız. Hâlbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı."* (Bakara 2/72)**

1. {وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} "Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız"

Allah Teâlâ'nın {وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} *"Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız."* sözünün tefsiri:

a. {وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا} "Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz."[1773]

Şanı yüce olan Allah {وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا} *"Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz."*[1774] sözüyle şunu kastetmektedir: Ey İsrâiloğulları bir zamanlar bir kimseyi öldürdüğünüzü hatırlayın. Öldürdüğünüz kimse {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} *"Hani Musa, kavmine, 'Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor' demişti."*[1775] âyetinin tefsirinde kıssasını zikrettiğimiz kimsedir.

b. {فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} "suçu birbirinizin üstüne atmıştınız"

Allah'ın {فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} *"suçu birbirinizin üstüne atmıştınız"*[1776] sözü ise; "Bu konuda ihtilaf ettiniz ve birbirinizle çekiştiniz." anlamındadır. Bu da {فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} *"suçu birbirinizin üstüne atmıştınız."*[1777] sözüdür. [Söz konusu bu kelime] الدَّرْءُ kelimesinden türemiş olup تَفَاعَلْتُمْ kelimesiyle aynı bâbdandır. الدَّرْءُ: "eğrilik, doğrudan sapma" anlamındadır.

Ebü'n-Necm el-İclî'nin şu sözü de bu anlamdadır:

1773 Bakara 2/72.
1774 Bakara 2/72.
1775 Bakara 2/67.
1776 Bakara 2/72.
1777 Bakara 2/72.

خَشْيَةَ ضَغَّامٍ[1778] ١٧٧٨ إِذَا هَمَّ جَسَرْ ... يَأْكُلُ ذَا الدَّرْءِ وَيُقْصِي مَنْ حَقَرْ

Ağzını dolduran arzularının (gerçekleşmemesi) korkusundan kaygılandığında, şiddetle öne atılır ve karşı koyup direnen kimseyi yer bitirir/ Zayıf ve değersiz olana ise itibar etmez (çünkü onun rakibi yoktur)[1779]

Yani haktan sapan ve işi zorlaştıran/direnen demektir. **[2/117]**

Ru'be b. el-Accâc'ın şu sözü de bu anlamdadır:

أَدْرَكْتُهَا قُدَّامَ كُلِّ مِدْرَهِ ... بِالدَّفْعِ عَنِّي دَرْءَ كُلِّ عُنْجُهِ

Düşmanlık neymiş birbirleriyle itişip kakışanların önünde öğrendim/ Kendini (eliyle ve diliyle) savunmayı da kibirli ve azametli cahil ve ahmaklara karşı direnirken öğrendim[1780]

Şu rivayet de bu anlamı ifade etmektedir:

[١٢٩١] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثنا مُصْعَبُ بْنُ الْمِقْدَامِ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُهَاجِرِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ السَّائِبِ، قَالَ: جَاءَنِي عُثْمَانُ وَزُهَيْرٌ ابْنَا أُمَيَّةَ[1781]، فَاسْتَأْذَنَا لِي عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

1778 Bu ifade Türkî baskısında طَغَّام şeklinde geçmekte ve Ahmed Muhammed Şâkir doğrusunun yukarıda yer verdiğimiz şekilde olduğunu söylemiştir. Nitekim Abdülhamîd baskısında da dipnotta bu kelime tercih edilerek şiir açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu kelime; "Bir kimsenin çok arzulanan şeylerle ağzının dolması" mânasındaki الضَّغْمُ kelimesinden türediğini belirtir. Biz de bu kullanımı esas aldık. Bk. Şâkir, 2/222; Abdülhamîd, 1/537.

1779 Şâir burada cesaretini ve gücünü göstermek isteyenin zayıfa yönelmesinin zafer olarak değerlendirilemeyeceğini çünkü onun zaten zayıf olduğunu söyler. Gerçek zaferin ve cesaretin kendini savunan ve direnen, güçlüye yönelen ve galip gelen kimsenin olduğunu söyler. Abdülhamîd, 1/537.

1780 Ru'be, *Dîvânu Ru'be*, 166; Türkî, 2/117. Ru'be bu kasidesinde kendisini anlatır. Buradaki أَدْرَكْتُهَا ifadesindeki ها zamiri kasidenin önceki beyitte yer alan حَقَّة ifadesine gitmekte ve "husumet, nefretleşme" anlamına gelmektedir. Şâkir, 2/222.

1781 Türkî, yazma nüshalarda bu şekilde yazılmış olup bu yazımın hatalı olduğunu söyler. Doğrusu ise "عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانُ، وَزُهَيْرُ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ" şeklindedir. Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî,* (692) Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 24/258-259; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe,* 2/472; Türkî, 2/118.

وَسَلَّمَ: «أَنَا أَعْلَمُ بِهِ مِنْكُمَا، أَلَمْ تَكُنْ شَرِيكِي فِي الْجَاهِلِيَّةِ؟» قُلْتُ: نَعَمْ بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، فَنِعْمَ الشَّرِيكُ كُنْتَ لَا تُمَارِي وَلَا تُدَارِي.»

1291. Bize Ebû Kureyb, Mus'ab b. el-Mikdâm, İsrâil, İbrahim b. el-Muhâcir'in Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre Sâib şöyle dedi: "Bana Osman b. Affân ve Züheyr b. Ebî Ümeyye geldi ve Resûlullah'tan (sav) benim için izin istediler. Resûlullah (sav),

'Ben onu sizden daha iyi tanıyorum. 'Sen benim Câhiliyye'de ortağım değil miydin?' deyince ben; dedim ki:

'Evet anam babam sana feda olsun. Sen ne güzel bir ortaktın. Ortağınla ne münakaşa edip çekişir ne de ona itiraz edip direnirdin!'"[1782]

Sâib, rivayetteki لَا تُدَارِي sözüyle şunu kastetmektedir: Arkadaşına ve ortağına muhalefet etmez, onunla çekişmezsin ve ona karşı açgözlü/hırslı olmazsın. **[2/118]**

{فَادَّارَأْتُمْ} sözünün aslı فَتَدَارَأْتُمْ şeklindedir. Ancak ت "te" harfinin mahrecinin د "dal" harfine yakın olması -ت'nin mahrecinin dilin ucu ve ön dişlerin dibi olması, د'in mahrecinin de dilin ucu ve ön dişlerin ucu olmasınedeniyle ت harfi د harfine idgam edilir ve "dal" د harfi şeddelenir.

1782 İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, (No. ١٩٢) Ebû Küreyb tarikiyle. Rivayetin Mücâhid tarikiyle geldiğine dair bölüm düşürülmüştür. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24/258-259, Esved b. Âmir ve İsrâil tarikiyle. Rivayetin senedinde ihtilaf edilmiştir. Mücâhid tarikiyle Kays b. Sâib'den geldiğini söyleyenler olduğu gibi başka kanallardan geldiğini söyleyenler de olmuştur. Türkî, 2/118. İbn Abdilberr şöyle der: "Bu rivayet, ileri derecede muzdariptir (Râvi veya râvilerin birbirine muhalif olarak rivayet ettikleri ve aralarında tercih imkânı bulunmayan hadisler). Bk. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 124.) Kimileri rivayette Hz. Peygamber'le ortaklık kuranın Sâib b. Ebî Sâib olduğunu söylerken, kimileri de onun Ebî Sâib'in babası ile olduğunu ileri sürer. Bazıları bu ortaklığı kuran kimsenin Kays b. Sâib olduğunu diğer bazıları da Abdullah b. Sâib olduğunu söylemektedir. Böylece tercih imkânı olmayan bir karışıklık mevcuttur ve bu sebeple hüccet değildir. Hadis için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-İlel* (350), İbn Abdilberr, *İstî'âb* 2/572-٥74; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* 2/310, 316, 4/423; İbn Teymiyye, *et-Tuhfe*, 3/226; Zeyla'î, *Nasbü'r-Râye*, 3/474; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe,* 3/22; Türkî, 2/118.

Şâirin şu sözünde olduğu gibi:

تُولِي الضَّجِيعَ إِذَا مَا اسْتَافَهَا خَصِرًا[1783] ... عَذْبَ الْمَذَاقِ إِذَا مَا اتَّابَعَ الْقُبَلُ

Yanında yatana kendisini kokladığında serinleten ağzını verir/ Peş peşe öptüğünde ise ağzının o hoş tadını verir[1784]

Şâir burada peş peşe öpmeyi kastediyor. اتَّابَعَ kelimesinde İki «te" ت'den birisini diğerinde idğam etmiştir. فَادَّارَأْتُمْ kelimesinde ت harfi د harfine idğam edilip ve o da د harfine dönüştürülünce kendisiyle bir şey ifade edilmesi için elif harfine gereksinim duymuşlardır. Bu da kendilerinden önce herhangi bir harf olması durumundadır. Çünkü idğam kendinden önce bir harf olmadan yapılmaz. Şanı yüce olan Allah'ın şu sözü de böyledir:

{حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا}

"Nihayet hepsi orada toplandığı zaman."[1785]

Bu[nun anlamı] da "birbirine yetişmek, ulaşmak"tır. Ancak ت harfi د harfinde idğam edilmiş ve şeddeli bir dal دّ olmuş ve öncesine elif getirilmiştir. -Bir kelimeye vasledildiği (bitiştirildiği) zaman- Eğer öncesinde vasledilecek bir kelime olmazsa ve kendisiyle söze başlanırsa o zaman şöyle denilir: تَدَارَكُوا وَتَثَاقَلُوا "Bir araya toplandılar ve oyalandılar/ağırdan aldılar." Böylece bu sözlerinde idğamı ortaya çıkarırlar. Şöyle de denilmiştir: ادَّارَكُوا وَادَّارَءُوا "Bir araya toplandılar ve suçu birbirlerinin üzerine attılar."

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ'nın {فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} *"suçu birbirinizin üstüne atmıştınız"*[1786] sözünün mânası "orada birbirinizle itişip kakıştınız" demektir. Şu sözü söyleyenin sözü de bu anlamdadır: دَرَأْتَ هَذَا الْأَمْرَ عَنِّي "Bu işi benden uzaklaştırdın, savuşturdun." Allah Teâlâ'nın "azabı ondan uzaklaştırır" anlamındaki şu sözü de bu anlamdadır:

1783 الْخَصِرُ kelimesi soğuk olan her şeye denilir. Burada ise şâir, ağzındaki tükrüğü ve salyasını kastetmektedir. Türkî, 2/119.

1784 Beyit için bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/438; Türkî, 2/119.

1785 A'râf 7/38.

1786 Bakara 2/72.

{وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ}

"(Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi) kadından cezayı kaldırır."[1787] **[2/119]**

Bu söz birinci görüşe yakın bir sözdür. Çünkü İsrâiloğulları öldürülenin katili konusunda suçu birbirlerine atmışlardı. Onlardan her bir grup öldürülenin katili olduğunu reddetmişti. Daha önce geçtiği ve bizim bu kitabımızda bunları açıkladığımız gibi.

{فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} *"suçu birbirinizin üstüne atmıştınız."*[1788] sözünün mânası hakkında bizim söylediğimizin bir benzerini müfessirler de söylemiştir.

[Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:]

[١٢٩٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} قَالَ: اخْتَلَفْتُمْ فِيهَا.»

1292. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} *"suçu birbirinizin üstüne atmıştınız."*[1789] sözü hakkında şöyle demiştir: "Öldürülen kişi hakkında ihtilaf ettiniz."

[١٢٩٣] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1293. Müsennâ bize, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.[1790]

[١٢٩٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «{وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} قَالَ بَعْضُهُمْ: أَنْتُمْ قَتَلْتُمُوهُ، وَقَالَ الْآخَرُونَ: أَنْتُمْ قَتَلْتُمُوهُ.»

1787 Nûr 24/8.
1788 Bakara 2/72.
1789 Bakara 2/72.
1790 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/144, Ebû Huzeyfe tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürru'l-Mensûr*, 1/78, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/120.

1294. Kâsım (b. Hasan) bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre "{وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} *"Hani bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız."*[1791] âyetiyle ilgili o şöyle demiştir: "Bazıları, 'Onu siz öldürdünüz' derken diğerleri de '(Hayır biz öldürmedik) Siz öldürdünüz' dediler."

[١٢٩٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} قَالَ: اخْتَلَفْتُمْ، وَهُوَ التَّنَازُعُ تَنَازَعُوا فِيهِ. قَالَ: قَالَ هَؤُلَاءِ: أَنْتُمْ قَتَلْتُمُوهُ، وَقَالَ هَؤُلَاءِ: لَا.

1295. Yunus (b. Abdila'lâ) bana, İbn Vehb tarikiyle, İbn Zeyd'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا} *"suçu birbirinizin üstüne atmıştınız."*[1792] âyeti hakkında şöyle demiştir: "İhtilaf ettiniz. Bu da 'birbiriyle tartışma, çekişme' anlamında olup onlar öldürülen kişi konusunda birbirleriyle çekişiyordu. Bir kısmı diğerlerine;

'Onu siz öldürdünüz.' derken öbürleri de;

'Hayır siz öldürdünüz' diyordu."[1793]

Onların öldürdükleri kişi hakkında suçu birbirlerine atmaları ve itişip kakışmaları şu rivayette anlatıldığı gibidir:

[١٢٩٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «صَاحِبُ الْبَقَرَةِ رَجُلٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، قَتَلَهُ رَجُلٌ فَأَلْقَاهُ عَلَى بَابِ نَاسٍ آخَرِينَ، فَجَاءَ أَوْلِيَاءُ الْمَقْتُولِ فَادَّعَوْا دَمَهُ عِنْدَهُمْ فَانْتَفَوْا أَوِ انْتَفَلُوا مِنْهُ» شَكَّ أَبُو عَاصِمٍ.»

1296. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "İsrâiloğullarından ineğin sahibi olan adamı, bir kişi öldürdü ve onu diğer insanların kapısının önüne attı. Maktulün ailesi gelerek kendi adamlarını onların öldürdüğünü iddia ettiler; onlar da bunu reddettiler veya ona [öldürmediklerine] dair

1791 Bakara 2/72.
1792 Bakara 2/72.
1793 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/160; Türkî, 2/120.

yemin ettiler/kendilerinin öldürmediğini söylediler."[1794] Râvi Âsım burada hangisi olduğu konusunda şüphe etmiştir.

[١٢٩٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِمِثْلِهِ سَوَاءً، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: «فَادَّعَوْا دَمَهُ عِنْدَهُمْ، فَانْتَفَوْا» وَلَمْ يَشُكَّ، مِنْهُ.[١٧٩٥]

1297. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını benzer lafızlarla nakletti. Ancak o şöyle dedi: "'Onlar öldürülen kişinin kendi yanlarında öldürüldüğünü iddia ettiler [haklarında cinayet suçlaması yapılanlar ise] bunu reddettiler.' Râvi bu rivayetinde şüphe etmedi (yani üzerlerine atılan cinayet suçlamasını reddettiklerinden emin olarak nakletti)."

[١٢٩٨] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «قَتِيلٌ كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَذَفَ كُلُّ سِبْطٍ مِنْهُمْ [سِبْطًا بِهِ][١٧٩٦] حَتَّى تَفَاقَمَ بَيْنَهُمُ الشَّرُّ حَتَّى تَرَافَعُوا فِي ذَلِكَ إِلَى نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَوْحَى إِلَى مُوسَى أَنِ اذْبَحْ بَقَرَةً فَاضْرِبْهُ بِبَعْضِهَا. فَذُكِرَ لَنَا أَنَّ وَلِيَّهُ الَّذِي كَانَ يَطْلُبُ بِدَمِهِ هُوَ الَّذِي قَتَلَهُ مِنْ أَجْلِ مِيرَاثٍ كَانَ بَيْنَهُمْ.»

1298. Bişr (b. Muâz) bize, Yezîd (b. Zürey'), Saîd (b. Ebî 'Arûbe) tarikiyle rivayet ettiği üzere Katâde şöyle dedi: "İsrâiloğullarında öldürülen bir adam vardı. Onlardan her bir boy birbirini suçladı. Ta ki iş ilerledi ve aralarındaki kötülük şiddetlendi ve Allah'ın Peygamberi Musa'ya (as) haklarında hüküm vermek üzere başvurdular. Bunun üzerine Allah, Musa'ya (as) bir sığır kesmelerini ve onun bir parçasıyla ölüye vurmalarını vahyetti. Bize rivayet edildiğine göre öldürülen kişinin kan bedelini (diyetini) isteyen velisi onu aralarındaki miras meselesinden dolayı öldüren kişiydi."[1797]

1794 انْتَفَلَ fiili "bir şeyden berî oldu, onu reddetti" anlamına gelir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ن ف ل, ن ف ي. Türkî, 2/120.

1795 Bu rivayette geçen وَلَمْ يَشُكَّ، مِنْهُ ifadesi Türkî'nin elimizdeki matbu nüshasında وَلَمْ يَشُكَّ فِيهِ şeklinde yazılmış olup yanlıştır. Fiilin harf-i cerriyle doğru kullanımı bu olduğu için biz de bu şekilde aktardık. Bk. Şâkir, 2/226.

1796 Parantez içindeki bu ifade, mânanın doğru olabilmesi için gereklidir. Muhtemelen rivayetin aslında yazım yanlışı vardır. Şâkir, 2/226.

1797 Rivayet için bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 206; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/144; Ayrıca bk. Türkî, 2/81; 2/121.

[١٢٩٩] حَدَّثَنِي ابْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي شَأْنِ الْبَقَرَةِ: وَذَلِكَ أَنَّ شَيْخًا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى عَهْدِ مُوسَى كَانَ مُكْثِرًا مِنَ الْمَالِ، وَكَانَ بَنُو أَخِيهِ فُقَرَاءَ لَا مَالَ لَهُمْ، وَكَانَ الشَّيْخُ لَا وَلَدَ لَهُ، وَكَانَ بَنُو أَخِيهِ وَرَثَتُهُ، فَقَالُوا: لَيْتَ عَمَّنَا قَدْ مَاتَ فَوَرِثْنَا مَالَهُ. وَإِنَّهُ لَمَّا تَطَاوَلَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَمُوتَ عَمُّهُمْ أَتَاهُمُ الشَّيْطَانُ، فَقَالَ: هَلْ لَكُمْ إِلَى أَنْ تَقْتُلُوا عَمَّكُمْ فَتَرِثُوا مَالَهُ، وَتُغَرِّمُوا أَهْلَ الْمَدِينَةِ الَّتِي لَسْتُمْ بِهَا دِيَتَهُ؟ وَذَلِكَ أَنَّهُمَا كَانَتَا مَدِينَتَيْنِ كَانُوا فِي إِحْدَاهُمَا، فَكَانَ الْقَتِيلُ إِذَا قُتِلَ وَطُرِحَ بَيْنَ الْمَدِينَتَيْنِ، قَيْسَ مَا بَيْنَ الْقَتِيلِ وَمَا بَيْنَ الْمَدِينَتَيْنِ، فَأَيُّهُمَا كَانَتْ أَقْرَبَ إِلَيْهِ غَرِمَتِ الدِّيَةَ. وَإِنَّهُمْ لَمَّا سَوَّلَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ ذَلِكَ وَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَمُوتَ عَمُّهُمْ، عَمَدُوا إِلَيْهِ فَقَتَلُوهُ، ثُمَّ عَمَدُوا فَطَرَحُوهُ عَلَى بَابِ الْمَدِينَةِ الَّتِي لَيْسُوا فِيهَا. فَلَمَّا أَصْبَحَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ جَاءَ بَنُو أَخِي الشَّيْخِ، فَقَالُوا: عَمُّنَا قُتِلَ عَلَى بَابِ مَدِينَتِكُمْ، فَوَاللَّهِ لَتَغْرَمُنَّ لَنَا دِيَةَ عَمِّنَا. قَالَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ: نُقْسِمُ بِاللَّهِ مَا قَتَلْنَا وَلَا عَلِمْنَا قَاتِلًا وَلَا فَتَحْنَا بَابَ مَدِينَتِنَا مُنْذُ أُغْلِقَ حَتَّى أَصْبَحْنَا. وَإِنَّهُمْ عَمَدُوا إِلَى مُوسَى، فَلَمَّا أَتَوْا قَالَ بَنُو أَخِي الشَّيْخِ: عَمَّنَا وَجَدْنَاهُ مَقْتُولًا عَلَى بَابِ مَدِينَتِهِمْ، وَقَالَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ: نُقْسِمُ بِاللَّهِ مَا قَتَلْنَاهُ وَلَا فَتَحْنَا بَابَ الْمَدِينَةِ مِنْ حِينِ أَغْلَقْنَاهُ حَتَّى أَصْبَحْنَا. وَإِنَّ جِبْرِيلَ جَاءَ بِأَمْرِ رَبِّنَا السَّمِيعِ الْعَلِيمِ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ: قُلْ لَهُمْ: {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} فَتَضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا.»

1299. Bana İbn Sa‘d, ona amcası, ona babası, ona da babası rivayet ettiğine göre İbn Abbas ineğin durumu hakkında şöyle dedi: “Hz. Musa’nın döneminde, İsrâiloğullarından malı çok olan ihtiyar bir kimse vardı. Bu ihtiyarın yeğenleri de fakirdi ve beş kuruşları yoktu. İhtiyarın aynı zamanda (kendisine varis olacak) çocuğu yoktu. Kardeşinin oğulları öldükten sonra kendisine mirasçı olacaktı. Bunlar,

‘Keşke amcamız ölse de malının varisi olsak’ diyorlardı. Ancak amcaları uzun süre yaşayınca bunların mala varis olmalarının süresi de uzamıştı. Derken Şeytan onlara gelip,

'Amcanızı öldürüp de malına mirasçı olsanız ve onu yabancı bir şehre götürüp (bırakarak suçu onların üzerine atsanız ve) diyetini onlara ödetseniz ya!' dedi. Çünkü öldürülen kişi ile bunlar farklı iki şehirde yaşıyorlardı ve o dönemde bir kimse öldürülür ve iki şehrin arasına atılırsa iki şehrin arasındaki mesafe ölçülür, hangi şehir öldürelene daha yakınsa diyeti, o şehirde yaşayanlar öderdi. Şeytan onları böyle ayartıp amcaları da sanki ölmeyecekmiş gibi uzun süre yaşayınca kasıtlı olarak onu gidip öldürdüler ve onu kendi yaşadıkları şehirden başka bir şehre götürerek onun kapısına bıraktılar. Şehir halkı sabah kalktıklarında ihtiyar adamın yeğenleri gelerek şöyle dediler:

'Amcamız şehrinizin kapısında öldürülmüş, Allah'a yemin olsun ki onun diyetini bize ödeyeceksiniz' dediler. Şehir halkı:

'Allah'a yemin ederiz ki biz onu öldürmedik, onu öldüreni de bilmiyoruz. Şehrimizin kapısını kapattıktan sonra sabah oluncaya kadar da hiç açmadık' dediler. Her iki taraf da Musa'ya (as) gitti. Onun yanına vardıklarında amcaları öldürülen yeğenler,

'Biz amcamızı bunların şehirlerinin kapısında ölü olarak bulduk' dediler. Şehir halkı ise,

'Allah'a yemin olsun ki biz onu öldürmedik, şehrin kapısını akşamleyin kilitledikten sonra sabaha kadar hiç açmadık.' dediler. Bunun üzerine Cebrail (as) her şeyi işiten ve bilen Rabbimizin emriyle şu âyetini Hz. Musa'ya getirdi ve Hz. Musa'ya dedi ki: 'Onlara de ki:{إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} *'Allah size bir sığır kesmenizi ve onun bir parçasıyla ölüye vurmanızı emrediyor.'*[1798]"[1799] **[2/121]**

[١٣٠٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا حُسَيْنٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَحَجَّاجٍ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، وَمُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ، دَخَلَ حَدِيثُ بَعْضِهِمْ فِي حَدِيثِ بَعْضٍ، قَالُوا: « إِنَّ سِبْطًا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَمَّا رَأَوْا كَثْرَةَ شُرُورِ النَّاسِ بَنَوْا مَدِينَةً فَاعْتَزَلُوا شُرُورَ النَّاسِ، فَكَانُوا إِذَا أَمْسَوْا لَمْ يَتْرُكُوا أَحَدًا مِنْهُمْ خَارِجًا إِلَّا أَدْخَلُوهُ، وَإِذَا أَصْبَحُوا قَامَ رَئِيسُهُمْ فَنَظَرَ وَتَشَرَّفَ فَإِذَا لَمْ يَرَ شَيْئًا فَتَحَ

1798 Bakara 2/67.

1799 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/155-156, Taberî'ye nispetle. Ayrıca bk. İbn Ebi'd-Dünyâ, *Men 'Âşe Ba'de'l-Mevt,* Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan; Türkî, 2/122.

الْمَدِينَةَ فَكَانُوا مَعَ النَّاسِ حَتَّى يُمْسُوا. وَكَانَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَهُ مَالٌ كَثِيرٌ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَارِثٌ غَيْرَ ابْنِ أَخِيهِ، فَطَالَ عَلَيْهِ حَيَاتُهُ، فَقَتَلَهُ لِيَرِثَهُ. ثُمَّ حَمَلَهُ فَوَضَعَهُ عَلَى بَابِ الْمَدِينَةِ. ثُمَّ كَمَنَ فِي مَكَانٍ هُوَ وَأَصْحَابُهُ، قَالَ: فَتَشَرَّفَ رَئِيسُ الْمَدِينَةِ عَلَى بَابِ الْمَدِينَةِ فَنَظَرَ فَلَمْ يَرَ شَيْئًا، فَفَتَحَ الْبَابَ، فَلَمَّا رَأَى الْقَتِيلَ رَدَّ الْبَابَ فَنَادَاهُ ابْنُ أَخِي الْمَقْتُولِ وَأَصْحَابُهُ: هَيْهَاتَ قَتَلْتُمُوهُ ثُمَّ تَرُدُّونَ الْبَابَ. وَكَانَ مُوسَى لَمَّا رَأَى الْقَتْلَ كَثِيرًا فِي أَصْحَابِهِ بَنِي إِسْرَائِيلَ١٨٠٠ كَانَ إِذَا رَأَى الْقَتِيلَ بَيْنَ ظَهْرَيِ الْقَوْمِ آخَذَهُمْ، فَكَادَ يَكُونُ بَيْنَ أَخِي الْمَقْتُولِ وَبَيْنَ أَهْلِ الْمَدِينَةِ قِتَالٌ؛ حَتَّى لَبِسَ الْفَرِيقَانِ السِّلَاحَ، ثُمَّ كَفَّ بَعْضُهُمْ عَنْ بَعْضٍ، فَأَتَوْا مُوسَى فَذَكَرُوا لَهُ شَأْنَهُمْ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَتَلُوا قَتِيلًا ثُمَّ رَدُّوا الْبَابَ، وَقَالَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَرَفْتَ اعْتِزَالَنَا الشُّرُورَ وَبَنَيْنَا مَدِينَةً كَمَا رَأَيْتَ نَعْتَزِلُ شُرُورَ النَّاسِ مَا قَتَلْنَا وَلَا عَلِمْنَا قَاتِلًا. فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ إِلَيْهِ أَنْ يَذْبَحُوا بَقَرَةً، فَقَالَ لَهُمْ مُوسَى: {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً}»

1300. Kâsım b. Hasan bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Mücâhid ve yine Haccâc'ın Ebî Ma'şer, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî ve Muhammed b. Kays -bu iki senedli râvilerin hadisleri birbirine karışmıştır- şöyle dediler:

"İsrâiloğullarından bir kabile insanların kötülüklerinin çoğaldığını görünce bir şehir inşa ettiler ve insanların şerlerinden uzaklaştılar. Onlar akşam olduğunda herkesi içeride topluyor onlardan hiçbirisi dışarı çıkmıyordu. Sabah olduğunda da yöneticileri kalkıp etrafa bakıyor ve elini alnına koyup etrafı kontrol ediyordu. Herhangi bir şey görmediği zaman şehrin kapılarını açıyordu. Akşam oluncaya kadar insanlarla beraber oluyorlardı. İsrâiloğullarından malı çok olan ve kardeşinin oğlundan başka da mirasçısı bulunmayan bir adam vardı. Adam uzun süre yaşadı. Ancak yeğeni (bir an evvel mirasını elde etmek için) onu öldürdü ve götürdü ve (yukarıda adı geçen) şehrin kapısına attı. Sonra da o ve arkadaşları bir yerde gizlendiler. Şehrin reisi, şehrin kapısında durup etrafı kolaçan etti

---

1800 Ahmed Muhammed Şâkir burada doğru olan ifadenin كَثُرَ فِي أَصْحَابِهِ şeklinde olması gerektiğini söylemektedir. Biz de bu ifadeyi esas alarak tercüme ettik. Bk. Şâkir, 2/227.

ama bir şey göremedi ve kapıyı açtı. Kapının önünde öldürülmüş birisini görünce hemen kapıyı geri kapattı. Bu sırada öldürülen kişinin yeğeni ve arkadaşları,

'Dur bakalım böyle olmaz! Onu hem öldürdünüz hem de kapıyı kapatıyorsunuz' dediler. Hz. Musa, ashabı arasında cinayetlerin çoğaldığını görünce bir kabilede öldürülen birisini gördüğünde onları cezalandırıyordu. Neredeyse öldürülenin kardeşi ile şehir halkı arasında savaş çıkacaktı. Öyle ki her iki taraf da silahlarını kuşanmışlardı. Ancak birbirlerine el uzatmaktan (savaşmaktan) vazgeçtiler ve Musa'ya (as) başvurarak başlarına gelen durumu anlattılar ve (öldürülen tarafın velileri) şöyle dediler:

'Ey Allah'ın elçisi bunlar bizden birisini öldürdüler sonra da kapıyı kapattılar.' Şehir halkı ise,

'Ey Allah'ın Resûlü, sen bizim, kötülerden ayrılıp özel bir şehir kurduğumuzu biliyorsun. Gördüğün gibi biz insanların kötülerinden uzak duruyoruz. Biz ne kimseyi öldürdük ne de katili biliyoruz' dediler.

Bunun üzerine şanı yüce olan Allah, Musa'ya (as) onların bir inek kesmelerini vahyetti. Musa (as) da onlara dedi ki:{إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً} *'Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor.'"*[1801] **[2/122]**

[١٣٠١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ، قَالَ: «كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ عَقِيمٌ وَلَهُ مَالٌ كَثِيرٌ، فَقَتَلَهُ ابْنُ أَخٍ لَهُ فَجَرَّهُ فَأَلْقَاهُ عَلَى بَابِ نَاسٍ آخَرِينَ. ثُمَّ أَصْبَحُوا فَادَّعَاهُ عَلَيْهِمْ حَتَّى تَسَلَّحَ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ، فَأَرَادُوا أَنْ يَقْتَتِلُوا، فَقَالَ ذَوُو النُّهَى مِنْهُمْ: أَتَقْتَتِلُونَ وَفِيكُمْ نَبِيُّ اللَّهِ. فَأَمْسَكُوا حَتَّى أَتَوْا مُوسَى، فَقَصُّوا عَلَيْهِ الْقِصَّةَ، فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَذْبَحُوا بَقَرَةً فَيَضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا، فَقَالُوا: {أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ}»

1301. Bana Müsennâ, Âdem, Ebû Ca'fer, Hişâm b. Hassân, Muhammed b. Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Abîde şöyle dedi: "İsrâiloğullarından, çocuğu olmayan bir adam vardı. Onun varisi olan yeğeni bu adamı öldürdü ve onu sürükleyip başka insanların kapısının önüne attı. Sabah olunca bu kişi onların katil olduklarını iddia etti. Birbirlerine karşı silaha

1801 Bakara 2/67.

sarıldılar ve savaşmak istiyorlardı. Bunun üzerine İsrâiloğullarından, aklı başında kimseler,

'İçinizde Allah'ın Peygamberi bulunduğu halde birbirinizi öldürmeye mi kalkışıyorsunuz?' diyerek onları durdurdular ve sonra bu kabileler Hz. Musa'ya gelip olayı anlattılar. O da onlara bir sığır kesmelerini ve onun bir parçasıyla ölüye vurmalarını emretti. Bunun üzerine onlar dediler ki:

{أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ}

'Onlar da 'Sen bizimle eğleniyor musun?' Musa da onlara, 'Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım' demişti.'"[1802]

[١٣٠٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «قَتِيلٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ طُرِحَ فِي سِبْطٍ مِنَ الْأَسْبَاطِ، فَأَتَى أَهْلُ ذَلِكَ السِّبْطِ إِلَى ذَلِكَ السَّبْطِ، فَقَالُوا: أَنْتُمْ وَاللَّهِ قَتَلْتُمْ صَاحِبَنَا، فَقَالُوا: لَا وَاللَّهِ. فَأَتَوْا إِلَى مُوسَى فَقَالُوا: هَذَا قَتِيلُنَا بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ، وَهُمْ وَاللَّهِ قَتَلُوهُ، فَقَالُوا: لَا وَاللَّهِ يَا نَبِيَّ اللَّهِ طُرِحَ عَلَيْنَا. فَقَالَ لَهُمْ مُوسَى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً}»

1302. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "İsrâiloğullarında öldürülen bir adam vardı. Onlardan her bir boy birbirini suçladı. Bir kavim diğerlerine;

'Vallahi arkadaşımızı siz öldürdünüz' derken öbürleri de;

'Hayır vallahi biz öldürmedik' diyordu. Nihayetinde Musa'ya (as) geldiler ve,

'Bu, onların arasında öldürülen maktulümüz! Vallahi, bunu, onlar öldürdüler' deyince diğerleri;

'Hayır vallahi biz öldürmedik ey Allah'ın Peygamberi! Bu suç bizim üstümüze atıldı' dediler. Bunun üzerine Musa (sav) onlara;

1802 Bakara 2/67.

{إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً}

'Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor.'[1803] dedi."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Onların tefsir âlimlerimizden, hakkında bilgiler naklettiğimiz öldürülen kimse hakkındaki ihtilafları, çekişmeleri ve aralarındaki kavgaları şanı yüce olan Allah'ın {فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Suçu birbirinizin üstüne atmıştınız. Hâlbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı."*[1804] âyetinde onların nesillerine ve diğer çocuklarına bildirdiği, birbirleriyle itişip kakışmaları ve suçu birbirlerinin üzerine atmalarıydı. **[2/123]**

2. {وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} "Hâlbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı."

Allah Teâlâ'nın {وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Hâlbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu or- taya çıkaracaktı."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ {وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Hâlbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı."*[1805] sözüyle şunu kastetmektedir: Allah öldürülen kişiyi öldürüp sonra suçu birbirinizin üzerine atarak tartışmanız konusunda gizlediğiniz şeyleri açıklayandır.

الْإِخْرَاج kelimesinin âyetteki kullanımı şu anlamdadır: Ortaya çıkarmak, gizli olan şeyleri açıklamak ve onların katile muttali olmalarını sağlamaktır. Şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

{أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ}

"Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilen Allah'a secde etmesinler diye (Şeytan onları yoldan çıkarmış)."[1806]

Allah bu sözüyle şunu kastediyor: Allah katili gizlendikten sonra onu gizlendiği yerden ortaya çıkarır ve bildirir.

1803 Bakara 2/67.
1804 Bakara 2/72.
1805 Bakara 2/72.
1806 Neml 27/25.

İsrâiloğullarının gizlediğini ortaya çıkardı. O da katilin bir kimseyi öldürmesidir. Bu katil ve onu destekleyenler bu cinayeti gizleyince, sonunda Allah bu katili aşikâr edip ortaya çıkardı ve onun yaptığı bu cinayeti bilmeyenlere bildirdi.

Şanı yüce olan Allah {تَكْتُمُونَ} sözüyle "gizlediğiniz ve sakladığınız" anlamını kasteder.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[١٣٠٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثنا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} قَالَ: تُغَيِّبُونَ.»

1303. Bize Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın{وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"Hâlbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktır."*[1807] sözü hakkında şöyle demiştir: "[Allah] sizin sakladığınız [şeyleri ortaya çıkarır]."

[١٣٠٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} مَا كُنْتُمْ تُغَيِّبُونَ.»

1304. Bana Müsennâ'nın, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; {مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} *"gizlemekte olduğunuzu"*[1808] âyetinin saklamakta olduğunuz anlamında olduğunu söylemiştir.

[BAKARA SÛRESİ 73. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

***"'Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun' dedik. (Denileni yaptılar ve ölü dirildi.) İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir."* (Bakara 2/73)**

1807 Bakara 2/72.
1808 Bakara 2/72.

1. {فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا} "Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun' dedik."

Şanı yüce olan Allah {فَقُلْنَا} "*dedik*" sözüyle şunu kastediyor: "Öldürülen kişi hakkında suçu birbirinin üstüne atan Musa'nın kavmine -durumu hakkında daha önce bilgi verdiğimiz- (Sığırın bir parçası ile) öldürülene vurun" dedik.

{اضْرِبُوهُ} sözündeki هُ "hu" zamiri öldürüleni ifade etmektedir.

{بِبَعْضِهَا} yani Allah'ın kesmeyi emrettiği ve onların da kestiği sığırın bir parçasıyla demektir.

Sonra âlimler ineğin öldürülene vurulacak parçasının hangi uzvu olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları ineğin baldırı/uyluğu ile ölüye vurulduğunu söylemiştir.

Bu görüşü savunanlardan gelen rivayetler:

[١٣٠٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثنا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «ضُرِبَ بِفَخِذِ الْبَقَرَةِ، فَقَامَ حَيًّا، فَقَالَ: قَتَلَنِي فُلَانٌ؛ ثُمَّ عَادَ فِي مِيتَتِهِ.»

1305. Bize Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "İneğin baldırı ile ölüye vurulur vurulmaz dirilip kalktı ve 'Beni falan öldürdü' deyip tekrar öldü."[1809]

[١٣٠٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ، ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «ضُرِبَ بِفَخِذِ الْبَقَرَةِ» ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

1306. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "'İneğin baldırı ile ölüye vuruldu' dedi ve yukarıdaki rivayetin aynısını söyledi."

[١٣٠٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثنا جَرِيرُ بْنُ نُوحٍ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ عَرَبِيٍّ، عَنْ عِكْرِمَةَ: «{فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا} قَالَ: بِفَخِذِهَا فَلَمَّا ضُرِبَ بِهَا عَاشَ وَقَالَ: قَتَلَنِي فُلَانٌ؛ ثُمَّ عَادَ إِلَى حَالِهِ.»

1809 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/79, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/125.

1307. Bize Ebû Kureyb'in, Cerîr b. Nuh, Nadr b. Arabî tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime; {فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا} "*'Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun' dedik.*"[1810] sözü hakkında şöyle demiştir: "İneğin baldırı ile vurun. Ölüye onunla vurulunca dirildi ve 'Beni falan kişi öldürdü' dedi. Sonra tekrar eski haline geri döndü."[1811]

[١٣٠٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «ضُرِبَ بِفَخِذِهَا الرَّجُلُ فَقَامَ حَيًّا، فَقَالَ: قَتَلَنِي فُلَانٌ، ثُمَّ عَادَ فِي مِيتَتِهِ.»

1308. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, Hâlid b. Yezîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "İneğin baldırı ile adama vuruldu ve dirilerek kalktı ve 'Beni falan öldürdü' dedikten sonra tekrar öldü." **[2/125]**

[١٣٠٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: قَالَ أَيُّوبُ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ: «ضَرَبُوا الْمَقْتُولَ بِبَعْضِ لَحْمِهَا» وَقَالَ مَعْمَرٌ عَنْ قَتَادَةَ: ضَرَبُوهُ بِلَحْمِ الْفَخِذِ فَعَاشَ، فَقَالَ: قَتَلَنِي فُلَانٌ.

1309. Hasan b. Yahya'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, Eyyûb, İbn Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Abîde şöyle dedi: "Maktule o sığırın bir parçası ile vurdular." Ma'mer, Katâde'den naklettiğine göre o şöyle dedi: "Sığırın baldırının eti ile maktule vuruldu da o hemen dirildi ve 'Beni falanca kişi öldürdü' dedi."[1812]

[١٣١٠] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «ذُكِرَ لَنَا أَنَّهُمْ ضَرَبُوهُ بِفَخِذِهَا فَأَحْيَاهُ اللَّهُ، فَأَنْبَأَ بِقَاتِلِهِ الَّذِي قَتَلَهُ وَتَكَلَّمَ، ثُمَّ مَاتَ.»

1310. Bişr'in (b. Muâz) bize, Yezîd (b. Zürey'), Saîd (b. Ebî 'Arûbe) tarikiyle rivayet ettiği üzere Katâde şöyle demiştir: "Bize bildirildiğine

---

1810 Bakara 2/73.

1811 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/79; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/145, Nadr b. Arabî vd. tarikiyle; Türkî, 2/125; Senedde yer alan Nadr b. Arabî el-Bâhilî etbâü't-tâbiînden sika bir râvidir. İbn Maîn vd. onun sika olduğunu söylemişlerdir. H. 168'de vefat etmiştir. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/89; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/475; Şâkir, 2/230.

1812 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/49; Türkî, 2/126.

göre onlar ölüye ineğin baldırı ile vurdular hemen ardından Allah ölüyü diriltti o da kendisini öldüren katilinin kim olduğunu haber verdi ve konuştu sonra da [tekrar] öldü."[1813]

2- Diğerleri, ölüye ineğin iki omuzu arasındaki bir et parçasıyla [omuzun kıkırdağıyla][1814] vurulduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşte olanlardan gelen rivayet:

[١٣١١] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا} فَضَرَبُوهُ بِالْبَضْعَةِ الَّتِي بَيْنَ الْكَتِفَيْنِ فَعَاشَ، فَسَأَلُوهُ: مَنْ قَتَلَكَ؟ فَقَالَ لَهُمْ: ابْنُ أَخِي.»

1311. Bana Musa, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî{فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا} "*'Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun' dedik.*"[1815] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ona omuzlarının arasındaki et parçası/kıkırdakla vurdular. Ölü kişi hemen dirildi ve ona;

'Seni kim öldürdü?' diye sordular. O da,

'Beni kardeşimin oğlu öldürdü' dedi."[1816]

3- Diğer bazıları da şöyle demiştir: "İsrâiloğullarına ölüye vurmaları emredilen parça ineğin kemiklerinden bir parçaydı."

Bu görüşte olanlardan gelen rivayet:

[١٣١٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا آدَمَ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: «أَمَرَهُمْ مُوسَى أَنْ يَأْخُذُوا عَظْمًا مِنْهَا فَيَضْرِبُوا بِهِ الْقَتِيلَ فَفَعَلُوا، فَرَجَعَ إِلَيْهِ رُوحُهُ، فَسَمَّى لَهُمْ قَاتِلَهُ ثُمَّ عَادَ مَيِّتًا كَمَا كَانَ. فَأُخِذَ قَاتِلُهُ، وَهُوَ الَّذِي أَتَى مُوسَى، فَشَكَا إِلَيْهِ فَقَتَلَهُ اللَّهُ عَلَى أَسْوَإِ عَمَلِهِ.»

1813 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/145; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/79, Abd b. Humeyd'e isnadla; Türkî, 2/126.

1814 الْبَضْعَةُ: et parçası demek olup burada kastedilen ileride Taberî'nin söyleyeceği gibi omuz kıkırdağıdır. Türkî, 2/126.

1815 Bakara 2/73.

1816 Rivayet 2/80'de uzunca yer almıştır.

1312. Bana Müsennâ'nın, Âdem, Ebû Ca'fer, Rebî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle dedi: "Musa (as) onlara inekten bir kemik almalarını ve ölüye vurmalarını emretti. Onlar da bunu hemen yaptılar ve ölünün ruhu kendisine geri döndü ve onlara kendisini öldüren katilinin ismini verdi, sonra da daha önce olduğu üzere tekrar öldü. Bunun üzerine katil tutuklandı. O, (katil) Musa'ya (as) gelerek kendisine şikâyette bulunan kimseydi. Allah da onu amelinin en kötüsünü işlediği şekilde o hal üzere öldürdü." **[2/126]**

4- Bir diğer görüş sahipleri de şöyle demiştir:

Şu rivayette geçtiği üzere:

[١٣١٣] حَدَّثَنِي بِهِ يُونُس بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «ضَرَبُوا الْمَيِّتَ بِبَعْضِ آرَابِهَا، فَإِذَا هُوَ قَاعِدٌ، قَالُوا: مَنْ قَتَلَكَ؟ قَالَ: ابْنُ أَخِي قَالَ: وَكَانَ قَتَلَهُ وَطَرَحَهُ عَلَى ذَلِكَ السِّبْطِ، أَرَادَ أَنْ يَأْخُذَ دِيَتَهُ.»

1313. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "Onlar ölüye ineğin organlarından bazılarıyla vurdular da bir de ne olsun, ölü oturur hale geldi. Ona,

'Seni kim öldürdü?' diye sordular. O da;

'Kardeşimin oğlu' dedi. (Kardeşinin oğlu) Onu öldürmüş onun diyetini almak için bu kabilenin yaşadığı yere atmıştı."

{فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا} "*'Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun' dedik.*"[1817] sözünün tefsiri hakkında bize göre doğru olan şöyle denmesidir: Şanı yüce olan Allah (ineğin bir parçasıyla) kendisine vurulanı diriltmek için onlara ölüye ineğin bir kısmıyla vurmalarını emretti. Âyette İsrâiloğullarının ölüye vurmaları emredilen sığırın parçalarının hangisi olduğuna dair bir delil ve bu konuda delille desteklenmiş bir hadis yoktur. Bu nedenle ölüye vurmaları emredilen parçanın ineğin baldırı olması ya da kuyruğu olması veya omuz kıkırdağı veya bunun dışındaki uzuvlarından birisinin olması caizdir. İsrâiloğullarının kestikleri ineğin bir parçası ile ölüye vurduklarını ve Allah'ın da onu dirilttiğini kabul ettikten sonra onların ölüye vurdukları bu parçanın hangisi olduğunu bilmemek ne zarar verir ne de fayda sağlar.

1817 Bakara 2/73.

Bir kimse, "Ölüye ineğin bir parçasıyla vurmayı emretmenin anlamı nedir?" derse; ona şöyle cevap verilir:

Onun dirilmesi, peygamberleri Musa'ya (as) ve öldürülen hakkında aralarında tartışıp suçu birbirlerine atana, katilin kim olduğunu bildirmek içindir.

Eğer bir kimse "Âyette şanı yüce olan Allah'ın ölünün diriltilmesi için ineğin bir parçasıyla ona vurulması ile ilgili verdiği haber nerede?" derse ona şöyle cevap verilir:

Daha önce bunun benzeri konularda açıkladığımız gibi bu haber, lafızda kendisine delâlet eden bir şeyin zikredilmesi ile yetinildiği için (âyette) zikredilmemiştir. **[2/127]**

Bu durumda {فَقُلْنَا} *"dedik"* sözünü anlamı şöyledir: İneğin bir parçasıyla ölüye vurun dedik. Bunun üzerine onlar ölüye vurdular o hemen dirildi. -Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu sözü gibi:

{أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ}

"Bunun üzerine Musa'ya, 'Asan ile denize vur' diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı."[1818]

Bunun mânası şudur: O denize vurdu ve hemen ardından deniz yarıldı.- Bu manâya şu söz işaret etmektedir:

{كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ}

"İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir."[1819]

2. {كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ} "İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir."

Allah Teâlâ'nın {كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ} *"İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir."* sözünün tefsiri:

1818 Şu'arâ 26/63.
1819 Bakara 2/73.

a. {كَذَٰلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ} "İşte Allah ölüleri böyle diriltir."

{كَذَٰلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ} *"İşte Allah ölüleri böyle diriltir."*[1820] sözü Allah'ın mümin kullarına bir hitap, katından yeniden dirilmeyi yalanlayan müşriklere karşı bir delil ve, İsrâiloğullarının dünyada öldürülen kimsenin ölümünden sonra şanı yüce olan Allah'ın diriltmesinden ibret almalarına dair O'ndan bir emirdir. Şanı yüce olan Allah onlara şöyle demiştir: Ey ölümden sonra diriltilmeyi yalanlayanlar! Benim bu maktulü ölümünden sonra diriltmemden ibret alın! Çünkü ben dünyada onu nasıl dirilttiysem aynı şekilde öldükten sonra ölüleri de böyle diriltirim onları da (İsrâiloğullarını da aynı şekilde) kıyamet günü yeniden diriltirim.

Şanı yüce olan Allah bu diriltmeyle ümmî bir kavim olan ve kitapları olmayan müşrik Araplara karşı bir delil sunmuştur. Çünkü kendi aralarında bulunan İsrâiloğullarından bu âyetlerin onlar hakkında indiğini öğrenmişlerdi ve bunu biliyorlardı. Bunu üzerine şanı yüce olan Allah kendilerinden (İsrâiloğullarından) bu bilgiyi öğrenmeleri için onlara bildirdi.

b. {وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ} "düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir."

Allah Teâlâ'nın {وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ} *"düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir."* âyetinin tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: Ey Muhammed'in (sav) Allah katından getirdiği âyetleri yalanlayan kâfirler! -Onun âyetleri[1821] Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğine işaret eden alâmetler (mucize vb.) ve delilleridir- Allah size bu âyetlerini onun gerçeği gösteren ve doğru birisi olduğunu, düşünün, anlayın ve ona tâbi olun diye gösteriyor. **[128/2]**

1820 Bakara 2/73.

1821 Allah'ın âyetleri, kendisinin Rab oluşunu ve vahdaniyetini ispatlayan delillerdir. Yine aynı şekilde peygamberlerin doğruluklarına ve Rablerinden haber getirdiklerine dair getirdiği alâmetler ve şahitlerdir. Bk. Şâkir, 1/552.

DİZİN

İSİMLER

A

Abd b. Humeyd 21, 23, 39, 50, 65, 88, 101, 102, 103, 108, 111, 134, 152, 161, 164, 200, 206, 227, 260, 271, 343, 377, 379, 381, 386, 387, 400, 428, 437, 439, 442, 443, 445, 568, 602, 618, 628, 630

Abdülhamîd 160, 402, 431, 434, 438, 461, 471, 493, 502, 506, 567, 579, 615

Abdüsselam b. Harb 560, 563, 567

Ahmed b. Hanbel 100, 112, 190, 191, 215, 255, 277, 282, 283, 353, 413, 414, 415, 421, 575, 581, 615, 616

Ahmed b. Hâzim el-Gıfârî 501

Ahmed b. Osman b. Hakîm el-Evdî 204

Avfî 200

B

Bişr b. Muâz 21, 23, 30, 39, 80, 108, 115, 142, 145, 152, 159, 161, 200, 361, 427, 433, 443, 449, 452, 495, 532, 539, 569, 602, 604

E

Ebû Hayyân 289, 441, 442, 451, 468, 591, 593

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ 53

F

Ferrâ 229, 447, 448, 469, 571, 617

H

Hatîb el-Bağdâdî 216, 232, 255

İ

İbn Ebî Hâtim 21, 25, 28, 29, 39, 40, 43, 49, 50, 52, 60, 61, 62, 63, 65, 80, 82, 85, 101, 102, 103, 105, 108, 113, 114, 119, 122, 129, 133, 135, 142, 145, 148, 149, 152, 156, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 171, 174, 187, 189, 192, 193, 194, 195, 200, 202, 203, 205, 206, 211, 213, 216, 217, 218, 219, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 232, 233, 234, 240, 241, 242, 247, 248, 257, 259, 260, 263, 264, 269, 271, 273, 275, 278, 282, 284, 295, 299, 303, 304, 307, 308, 309, 311, 312, 315, 318, 326, 333, 339, 340, 341, 343, 351, 357, 361, 363, 364, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 381, 385, 386, 387, 397, 398, 399, 400, 401, 403, 404, 405, 406, 415, 418, 419, 422, 428, 433, 434, 437, 438, 439, 442, 444, 445, 446, 447, 449, 452, 454, 458, 459, 472, 473, 475, 487, 489, 496, 497, 498, 500, 501, 503, 504, 509, 518, 519, 522, 523, 526, 527, 531, 532, 533, 534, 538, 539, 544, 548, 553, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 567, 568, 569, 570, 571,

574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 584, 585, 595, 597, 598, 599, 602, 603, 604, 608, 609, 613, 616, 618, 620, 629, 630
İbn Hişâm 218, 222, 225, 232, 241, 247, 292
İbn Huzeyme 49, 215
İbn Mücâhid 170, 171

K

Kisâî 170, 451

M

Müsennâ b. İbrahim el-Âmülî 85

S

Sa'leb 56, 559
Suyûtî 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 39, 40, 43, 49, 50, 60, 61, 63, 65, 88, 89, 101, 102, 103, 108, 111, 114, 120, 133, 134, 140, 142, 145, 149, 152, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 171, 180, 187, 188, 200, 206, 227, 230, 236, 239, 257, 271, 283, 285, 287, 295, 304, 343, 344, 353, 377, 379, 381, 386, 387, 397, 400, 428, 429, 430, 434, 437, 439, 442, 443, 445, 450, 461, 470, 475, 487, 489, 495, 498, 500, 503, 513, 515, 518, 519, 523, 526, 527, 528, 530, 531, 535, 537, 544, 548, 561, 574, 583, 585, 595, 598, 599, 600, 602, 618, 628, 629, 630

T

Taberânî 191, 279, 415, 446

Y

Yâkût el-Hamevî 335, 463
Yûşâ b. Nûn 311, 416, 455

Z

Zehebî 255, 487
Ziyâd b. Ebîh 567

ŞAİRLER

A

Abdü Benî el-Hashâs 59
Abîd 264
Accâc 149, 235, 434, 493, 494, 615
Adî b. Zeyd el-İbâdî 58, 530
Ahtal 235, 290, 291, 566
Amîra b. Târık 262
Âmir b. Cüveyn et-Tâî 44
Amr b. Sâlim el-Huzâî 292
Asma'î 541
A'şâ 44, 100, 144, 148, 383, 402, 403, 448, 449, 462, 463, 576, 591
A'şâ Benî Sa'lebe 44, 100, 402
A'şâ el-Kebîr 576

B

Bel'â b. Kays el-Kinânî 579

C

Cerîr b. Atıyye 24, 290, 364

E

Ebû Hırâş el-Hüzelî 506
Ebû Nuhayle es-Sa'dî 32
Ebû Züeyb el-Hüzelî 506
Ebü'l-Ahzer el-Himmânî 468
Ebü'l-Esved ed-Düelî 238
Ebü'n-Necm el-İclî 614
Esved b. Ya'fur 53, 54, 55
Evs b. Hucr 409

F

Fâris 289, 402, 435
Ferezdak b. Gâlib 360

H

Hüreym b. Cevvâs et-Teymî 244

İ

İbn Kamîe 169
İbnü'l-Mu'tez 32
İmruülkays b. Hucr 157
İsâm b. Ubeyd ez-Zemânî 245

K

Ka'b b. Züheyr 601

L

Lebîd b. Rebîa 59

M

Meymûn b. Kays 383, 591
Mirâr b. Saîd el-Fek'asî 56
Mirdâs es-Sülemî 464

N

Nâbiğa ez-Zübyânî 169, 366
Nemir b. Tevleb 55

S

Sahîr b. Umeyr et-Teymî 541

Ş

Şenferâ el-Ezdî 96

T

Temîm b. Mukbil 566
Tırımmâh b. Hakîm 41

Ü

Ümeyye b. Ebi's-Salt 58, 384
Ümeyye b. Esker 410

Z

Zeyd Hayl b. Mühelhel et-Tâî 402
Züheyr b. Ebî Sülmâ 186, 305

RÂVİLER

A

Abbâd b. Abdillah 436
Abbâd b. Hubeyş 306
Abbâd b. Zekeriyya 162
Abbas 25, 35, 51, 56, 57, 78, 80, 87, 98, 99, 116, 118, 159, 160, 169, 170, 171, 172, 174, 177, 178, 180, 183, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 198, 202, 203, 216, 218, 221, 228, 229, 230, 231, 236, 244, 249, 251, 252, 253, 254, 264, 267, 269, 270, 275, 284, 285, 286, 288, 289, 299, 300, 308, 309, 320, 321, 322, 335, 337, 338, 345, 349, 351, 352, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 365, 368, 370, 371, 373, 375, 377, 378, 379, 380, 383, 384, 385, 386, 393, 400, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 425, 426, 428, 429, 437, 440, 443, 445, 446, 447, 450, 451, 456, 463, 465, 469, 471, 472, 474, 475, 480, 489, 490, 492, 493, 499, 507, 508, 509, 510, 511, 513, 514, 515, 516, 522, 523, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 532, 533, 534, 536, 537, 538, 539, 544, 547, 548, 552, 556, 559, 561, 564, 565, 566, 568, 573, 574, 576, 578, 580, 582, 586, 592, 595, 596, 599, 605, 608, 618, 619, 621
Abbas b. Abdülazîm 180
Abbas b. Abdülazim el-Anberî 174
Abbas b. Muhammed 514, 596
Abbas b. Velîd 183
Abbas b. Ziyâd el-Bâhilî 322
Abde 106, 152, 181, 251, 314, 331, 512
Abde b. Süleyman 106
Abdulazîz b. Ebî Revvâd 348
Abdullah 2, 15, 25, 27, 30, 43, 44, 65, 71, 73, 74, 75, 78, 80, 81, 84, 86, 89, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 116, 117, 118, 120, 125, 126, 127, 128, 135, 136, 137, 139, 142, 143, 147, 148, 154, 160, 163, 173, 175, 176, 178, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 194, 198, 203, 210, 216, 220, 221, 227, 228, 230, 236, 245, 248, 252, 254, 260, 267, 274, 283, 284, 286, 292, 293, 296, 297, 298, 302, 306, 307, 308, 319, 320, 323, 335, 337, 338, 342, 359, 365, 370, 373, 385, 390, 391, 396, 404, 407, 410, 426, 427, 429, 431, 435, 446, 452, 453, 457, 466, 472, 473, 475, 497, 502, 508, 512, 515, 516, 522, 527, 538, 539, 541, 547, 552, 560, 571, 580, 581, 599, 616
Abdullah b. Abbas 221, 228, 236, 267, 284, 320, 337
Abdullah b. Ahmed b. Şebbûye 189
Abdullah b. Bükeyr 190
Abdullah b. Ca'fer 296, 306, 390, 391
Abdullah b. Ca'fer er-Rakkî 296
Abdullah b. Ebî Ca'fer 323, 359, 385, 407, 427, 431, 446, 453, 457, 516, 541, 552, 560, 616
Abdullah b. Ebî Necîh 365, 410, 452, 472, 475, 497, 515, 539, 547, 571
Abdullah b. Ebi's-Sefer 184
Abdullah b. İsa b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ 163
Abdullah b. İsa Ebî Leylâ 126
Abdullah b. Kesîr Ebû Sudayf el-Âmulî 286
Abdullah b. Mes'ûd 75, 107, 109, 110, 114, 135, 139, 148, 163, 176, 185, 186, 187, 581
Abdullah b. Meymûn 113
Abdullah b. Muhammed b. Akîl 283
Abdullah b. Mübârek 426, 429, 466, 473
Abdullah b. Mürre 173
Abdullah b. Osman 203

Abdullah b. Salih 194, 198, 320, 370, 385, 472, 508, 538, 599
Abdullah b. Şakîk 297, 298, 307, 308
Abdullah b. Şevzeb 183
Abdullah b. Vehb 319
Abdulmelik b. Hüseyn 522, 528
Abdurrahman 45, 78, 80, 84, 100, 111, 115, 117, 118, 124, 125, 126, 127, 130, 133, 134, 136, 137, 141, 143, 162, 163, 175, 176, 177, 191, 234, 238, 246, 253, 254, 274, 283, 286, 287, 289, 297, 306, 314, 318, 319, 344, 348, 356, 394, 417, 426, 427, 429, 436, 437, 446, 470, 499, 516, 528, 530, 542, 549, 579, 581, 596, 603
Abdurrahman b. Abdillah 356
Abdurrahman b. Abdülkârî 111
Abdurrahman b. Âbis 115, 143
Abdurrahman b. Cübeyr 286, 287
Abdurrahman b. Cübeyr b. Nüfeyr 287
Abdurrahman b. Ebî Bekre 134, 141
Abdurrahman b. Ebî Leylâ 125, 127, 130, 133, 137, 163
Abdurrahman b. İsa b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ 124
Abdurrahman b. Mehdî 100, 143, 177, 319, 528, 530
Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî 318, 344, 348
Abdurrahman b. Sâbit 579, 581
Abdurrahman b. Şerîk 436, 437
Abdurrahman b. Zeyd 286, 289, 319, 417, 426, 427, 429, 446, 470, 499, 516, 542, 596, 603
Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem 286, 319, 446, 470, 499
Abdüla'lâ 170, 171, 172
Abdüla'lâ b. Âmir es-Sa'lebî 172
Abdülazîz 53, 152, 155
Abdülazîz b. Muhammed 53, 152, 155
Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî 152
Abdülhamîd b. Beyân el-Kannâd 124, 125
Abdülmelik b. Meysera 579, 580, 581
Abdülmelik b. Meysera ez-Zerrâd 579, 580
Abdülvâris 128, 137
Abdülvehhab 597
Abdüssamed 112, 127
Abdüssamed b. Abdilvâris 112
Abîde 182
Abîde es-Selmânî 182
Âdem 31, 34, 41, 60, 108, 119, 287, 319, 387, 597
Âdem el-Askalânî 287
Adî b. Hâtim 296, 297, 306
Affân 153, 157, 202, 203, 523
Ahmed b. Abde ed-Dabbî 181
Ahmed b. Abdurrahman el-Berkî 254
Ahmed b. Assâm b. Hakîm 436
Ahmed b. Hâzım el-Ğıfârî 318, 351
Ahmed b. İbrahim 606
Ahmed b. İshak 254, 255, 344, 348, 361, 522, 524, 526, 528, 529, 600
Ahmed b. İshak b. İsa el-Ahvâzî 254
Ahmed b. İshak el-Ahvâzî 255, 344, 348, 361, 522, 528, 529, 600
Ahmed b. Mansûr 112
Ahmed b. Menî' 109, 120
Ahmed b. Mufaddal 197
Ahmed b. Muhammed et-Tûsî 127
Ahmed b. Osman b. Hakîm el-Evdî 437
Ahmed b. Velîd er-Ramlî 296, 306
Ahvas b. Hakîm 163
Akîl b. Hâlid 162
Alâ b. Abdirrahman 314
Alâ b. Abdirrahman b. Yakub 314
Alâ b. Abdurrahman Mevla'l-Huraka 314
Alâ b. Müseyyib b. Râfi' 359
Ali 21, 24, 25, 27, 28, 29, 33, 36, 39, 66, 68, 69, 74, 78, 79, 80, 81, 85, 86, 87, 99, 109, 110, 114, 115, 123, 134, 141, 156, 175, 177, 189, 190, 191, 194, 198, 230, 246, 250, 253, 263, 281, 282, 283, 284, 297, 306, 320, 337, 359, 370, 380, 385, 436, 472, 486, 490, 499, 507,

508, 512, 514, 515, 516, 523, 524, 528, 529, 532, 538, 539, 543, 546, 599, 603
Ali b. Âsım 523, 532
Ali b. Ebî Ali 114, 115
Ali b. Ebî Talha 194, 198, 320, 359, 370, 385, 472, 490, 499, 507, 508, 514, 538, 599
Ali b. Ebî Tâlib 39, 281, 284, 524, 528, 529, 532, 546
Ali b. Hakîm 190, 191
Ali b. Hakîm el-Evdî 190, 191
Ali b. Hasan 175, 246, 253, 297, 306
Ali b. Hasan el-Harrâz 246
Ali b. Hüseyn b. Vâkıd 189
Ali b. Zeyd 99, 134, 141
Alkame en-Nehaî 114
A'meş 109, 142, 143, 144, 175, 176, 177, 178, 187, 189, 190, 259, 356, 394, 395, 436, 595, 596
Âmir 80, 156, 171, 172, 184, 259, 263, 264, 280, 337, 353, 390, 455, 530, 575, 588, 591
Ammâr 284, 288, 299, 308, 350, 357, 359, 362, 366, 368, 385, 397, 407, 427, 430, 438, 443, 446, 447, 450, 456, 463, 470, 473, 522, 593, 602, 603
Amr 31, 41, 106, 107, 133, 135, 136, 137, 142, 160, 170, 172, 183, 191, 194, 195, 198, 201, 229, 230, 237, 238, 255, 259, 267, 268, 276, 282, 285, 292, 297, 299, 302, 309, 322, 327, 328, 342, 347, 349, 351, 353, 355, 361, 363, 365, 371, 373, 377, 392, 400, 406, 410, 411, 426, 429, 430, 431, 436, 437, 445, 451, 452, 465, 469, 471, 472, 475, 477, 483, 491, 493, 497, 503, 506, 509, 510, 514, 515, 516, 528, 536, 539, 543, 547, 556, 559, 561, 564, 571, 574, 579, 580, 581, 584, 585, 586, 592, 593, 599, 600, 601, 603, 604, 605, 606, 609, 617, 618, 619
Amr b. Ali 515, 516, 539, 543, 603
Amr b. Dînâr 135, 229, 230, 581
Amr b. Ebî Kays 201
Amr b. Hammâd 267, 322, 349, 351, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 536, 556, 559, 561, 580, 586, 599, 605, 618, 619
Amr b. Hammâd el-Kannâd 267, 322, 349
Amr b. Hâris 170
Amr b. Kays el-Mülâî 172
Amr b. Meymûn 579, 580, 581
Amr b. Mürre 183, 282, 584
Amr b. Osman el-Osmânî 136
Amr b. Sâbit 297
Amr b. Seleme 191
Amr b. Talha 285, 299, 309
Amr b. Talha el-Kannâd 285
Anbese 98, 99, 144, 197, 198, 315
Anbese b. Saîd 315
Antere 81, 424, 513, 514
Arzemî 233, 234, 236
Âsım 108, 109, 113, 114, 117, 123, 178, 198, 201, 253, 259, 286, 338, 353, 361, 365, 410, 452, 472, 475, 497, 515, 523, 528, 532, 539, 546, 547, 565, 571, 574, 586, 593, 600, 601, 609, 617
Assâm b. Ali 436
Atâ 175, 176, 237, 253, 254, 255, 321, 348, 514, 516, 530, 543, 604
Atâ b. Dînâr 254, 255
Atâ b. Sâib 176, 253, 254, 321, 530
Atâ el-Horasânî 237
Atıyye 45, 66, 73, 216, 226, 231, 234, 258, 280, 400, 401, 492, 493, 494, 515, 518, 537
Atıyye el-Avfî 231, 234, 400, 401, 493
Attâb b. Ziyâd 524
Avf 107, 162, 202, 203, 241, 284, 382, 400, 458, 468, 493, 518, 597, 598

B

Bakıyye b. Velîd 244, 245
Benî Süleym 112
Beşşâr 19, 20, 67, 84, 100, 121, 162, 169, 171, 177, 181, 186, 187, 200, 202, 203, 204, 241, 397, 528, 530, 584, 587, 595, 597, 600

Beyân 2, 3, 5, 14, 24, 30, 31, 38, 41, 43, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 67, 69, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 83, 85, 86, 124, 125, 166, 210, 223, 248, 351, 489
Bişr 20, 134, 171, 181, 195, 202, 204, 216, 218, 221, 228, 236, 244, 251, 253, 256, 260, 267, 269, 270, 275, 284, 288, 297, 299, 307, 308, 322, 351, 357, 361, 368, 425, 432, 443, 446, 447, 450, 451, 456, 457, 463, 469, 472, 475, 481, 494, 506, 509, 510, 515, 516, 522, 524, 526, 529, 540, 548, 560, 562, 563, 564, 566, 570, 578, 586, 591, 601, 608, 616, 620
Bişr b. Ammâr 284, 288, 299, 308, 357, 368, 443, 446, 447, 450, 456, 463
Bişr b. İsmail 526, 529
Bişr b. Muâz 20, 195, 256, 361, 451, 457, 469, 475, 481, 494, 509, 510, 515, 524, 540, 560, 562, 563, 570, 578, 586, 601, 608, 616, 620
Bişr b. Muâz el-Akadî 195, 256, 361, 451, 457
Bişr b. Mufaddal 297, 307
Bişr b. Ömer 181
Bişr b. Saîd 134
Bişr b. Umâra 216, 218, 221, 228, 236, 251, 253, 260, 267, 269, 270, 275, 425, 432, 469, 472, 516, 522, 529, 548, 564
Budeyl el-Ukeylî 298, 307

C

Câbir 176, 197, 198, 283, 315, 335, 337
Câbir b. Abdillah 283, 335, 337
Câbir b. Abdillah b. Riâb 335, 337
Câbir b. Nûh 176
Ca'fer 17, 27, 31, 74, 76, 86, 89, 93, 98, 99, 105, 119, 128, 129, 138, 147, 160, 161, 166, 169, 173, 174, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 191, 192, 194, 195, 202, 203, 204, 205, 209, 212, 214, 217, 228, 232, 243, 245, 246, 248, 249, 252, 256, 257, 259, 261, 265, 269, 270, 272, 275, 280, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 296, 300, 301, 304, 306, 309, 310, 317, 323, 324, 327, 331, 338, 339, 350, 357, 359, 362, 366, 372, 374, 385, 390, 391, 393, 396, 399, 404, 407, 408, 411, 412, 415, 423, 427, 430, 431, 438, 443, 444, 446, 447, 449, 453, 457, 465, 467, 468, 470, 473, 474, 476, 478, 481, 484, 489, 498, 505, 507, 509, 511, 516, 517, 520, 527, 532, 539, 541, 543, 549, 551, 552, 553, 555, 557, 560, 562, 565, 567, 568, 569, 579, 583, 588, 593, 596, 597, 598, 602, 603, 605, 606, 607, 608, 616, 620
Ca'fer b. Avn 187
Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre 99
Ca'fer b. Hâlid 180
Ca'fer b. Muhammed ez-Zübeyrî 180, 186
Cerîr 14, 17, 19, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 55, 59, 63, 64, 66, 67, 71, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 107, 144, 147, 172, 175, 250, 254, 258, 259, 280, 291, 303, 304, 338, 362, 423, 477, 483, 518, 530, 607
Cerîr b. Abdülhamîd 107
Cübeyr b. Nüfeyr 286, 287
Cündeb b. Abdullah 183
Cündüb 174
Cüreyrî 297, 298, 307
Cüveybir 234, 368, 369, 371, 431

D

Dahhâk 188, 189, 216, 218, 221, 226, 227, 228, 234, 236, 244, 251, 253, 260, 267, 269, 270, 275, 284, 288, 299, 308, 357, 365, 368, 369, 371, 425, 431, 432, 443, 446, 447, 450, 456, 463, 469, 472, 475, 496, 499, 515, 516, 522, 529, 539, 542, 547, 548, 564

Dahhâk b. Müzâhim 216, 496, 542
Damra b. Habîb 163
Dâvûd b. el-Husayn 621

E

Ebân b. Salih 188
Ebî Bişr 202, 204
Ebî Bürde 201
Ebî Ca'fer 256, 323, 350, 359, 362, 366, 385, 407, 411, 427, 430, 431, 438, 446, 453, 457, 470, 473, 498, 516, 541, 552, 560, 593, 602, 603, 607, 616, 620
Ebî İsa b. Abdullah b. Mes'ûd 135
Ebi'l-Ahvas 107
Ebi'l-Haccâc 137
Ebi'l-Melîh 201
Ebî Necîh 198, 318, 319, 365, 366, 410, 411, 452, 472, 473, 475, 476, 497, 515, 539, 547, 557, 563, 567, 571, 574, 586, 593, 594, 600, 601, 609, 610, 617
Ebî Ömer el-Bezzâr 284
Ebû Abdurrahman 175
Ebû Ahmed 27, 254, 255, 282, 283, 344, 348, 361, 522, 524, 526, 528, 529, 600
Ebû Ahmed ez-Zübeyrî 254, 255, 282, 283, 344, 348, 361, 522, 524, 526, 528, 529, 600
Ebû Âmir 591
Ebû Âsım 198, 253, 338, 365, 410, 452, 472, 475, 497, 515, 528, 539, 547, 565, 571, 574, 586, 593, 600, 601, 609, 617
Ebû Âsım Dahhâk b. Muhalled 365, 475, 515, 539, 547
Ebû Avâne 108, 172, 521, 523
Ebû Bekir 42, 43, 44, 84, 108, 152, 153, 154, 156, 157, 281, 286, 304, 356
Ebû Bekir b. Ayyâş 108, 356
Ebû Bekr el-Hanefî 188
Ebu Bekr es-Sıddîk 173
Ebû Bişr 322
Ebû Ca'fer 17, 27, 31, 74, 76, 86, 89, 93, 98, 99, 105, 119, 138, 147, 160, 161, 166, 169, 173, 174, 178, 191, 192, 194, 195, 202, 205, 209, 212, 214, 217, 228, 232, 243, 245, 246, 248, 249, 252, 256, 257, 259, 261, 265, 269, 270, 272, 275, 280, 287, 288, 289, 290, 291, 300, 301, 304, 309, 310, 317, 323, 324, 327, 331, 338, 339, 350, 357, 359, 362, 366, 372, 374, 385, 393, 396, 399, 404, 407, 408, 411, 412, 415, 423, 427, 430, 431, 438, 443, 444, 446, 447, 449, 453, 457, 465, 467, 468, 470, 473, 474, 476, 478, 481, 484, 489, 498, 505, 507, 509, 511, 516, 517, 520, 527, 532, 539, 541, 543, 549, 551, 552, 553, 555, 557, 560, 562, 565, 567, 568, 569, 579, 583, 588, 596, 598, 603, 605, 606, 607, 608, 620
Ebû Ca'fer er-Râzî 256, 362, 603
Ebû Cehm el-Ensârî 134
Ebû Dâvûd 112, 121, 129, 142, 171, 174, 188, 189, 200, 203, 254, 315, 527, 549
Ebû Dâvûd et-Tayâlisî 188, 200
Ebu'd-Duhâ 187, 321
Ebû Ehvas 98
Ebû Halde 136
Ebû Hâzim 105
Ebû Huzeyfe Musa b. Mes'ûd 318
Ebû Hüreyre 105, 106, 115, 136, 209, 314, 315, 396
Ebû İmrân el-Cevnî 174
Ebû İshak 135, 136, 142, 359
Ebû Kesîr 526, 529
Ebû Kılâbe 155, 162, 200
Ebû Küreyb 20, 106, 108, 109, 116, 119, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 134, 139, 141, 163, 171, 176, 177, 178, 187, 188, 189, 203, 216, 218, 221, 228, 236, 244, 251, 252, 253, 260, 261, 264, 267, 269, 270, 275, 284, 299, 308, 314, 321, 356, 357, 368, 395, 436, 443, 446, 447, 463, 567, 575, 579, 584, 595
Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ 20, 108, 267
Ebu'l-Ahvas 107, 136, 359
Ebu'l-Avvâm 200
Ebu'l-Buhtirî 282

Ebu'l-Celd 525, 526, 527, 529, 530
Ebu'l-Esved ed-Düelî 160
Ebu'l-Ezher Nasr b. Amr el-Lahmî 237
Ebu'l-Hakem 132, 133
Ebu'l-Hattâb el-Basrî 521, 522
Ebu'l-Muhtâr et-Tâî 281, 282
Ebu'l-Velîd 122
Ebu'l-Yakzân 321
Ebû Mâlik 239, 267, 285, 299, 309, 322, 348, 349, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 522, 528, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 618, 619
Ebû Ma'mer 137, 138, 172, 173
Ebû Ma'mer Abdullah b. Amr b. Ebi'l-Haccâc 137
Ebû Meysere 99, 100
Ebû Muâviye 142, 177, 543, 579, 604
Ebû Mûsa 98
Ebû Musa el-Eş'arî 597
Ebû Nu'aym 585
Ebû Nu'mân 320
Ebû Ravk 216, 218, 221, 228, 236, 244, 251, 253, 260, 267, 269, 270, 275, 284, 288, 299, 308, 357, 368, 425, 432, 443, 446, 447, 450, 456, 463, 469, 472, 516, 522, 529, 548, 564
Ebû Recâ 211, 591
Ebu'r-Rebî' es-Semmân 119
Ebû Saîd 227, 231, 234, 322
Ebû Saîd el-Hudrî 227
Ebû Saîd el-Müeddib 322
Ebû Salih 159, 170, 189, 190, 267, 285, 286, 299, 309, 322, 335, 338, 349, 351, 355, 359, 361, 363, 371, 373, 377, 396, 397, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 490, 491, 509, 510, 514, 521, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 618, 619
Ebû Salih Bâzân 189
Ebû Salih Mevlâ Ümm Hânî 170
Ebû Seleme 105, 106, 162, 525
Ebû Sinân 282, 514
Ebu's-Sâib 142, 172, 177, 314
Ebu's-Sâib Mevlâ Zühre 314
Ebu's-Sâib Salim b. Cünâde es-Süvâî 142
Ebû Süfyân 407, 563, 610
Ebû Tümeyle 496, 542
Ebû Ubeyd 52, 101, 120, 122, 129, 142, 145, 159, 160, 162, 182, 183, 184, 200, 201, 203, 297, 321
Ebû Ubeyde 31, 50, 101, 176, 205, 212, 224, 239, 263, 266, 280, 290, 301, 303, 344, 483, 584, 585, 587
Ebû Ubeyd el-Vessâbî 201
Ebû Üsâme 123, 143, 314
Ebû Vâil 177, 178, 283
Ebû Vâil Şakîk b. Seleme 177
Ebû Yemân 177
Ebû Zabyân 595, 596
Ebû Zer 298
Ebu'z-Zinâd 169
Ebü'l-Âliye 136, 146, 256, 286, 362, 607
Ebü'l-Melîh 200
el-Eş'arî 597
el-Fezârî 129, 201, 344, 347
el-Furât 530
el-Hakem 344, 520, 521, 523
el-Hemdânî 20, 216, 267, 285, 299, 309, 320, 322, 349, 351, 356, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 492, 509, 510, 514, 536, 556, 559, 561, 580, 599, 605, 618, 619
el-Ka'ka' 396, 397
el-Makburî 136, 209
el-Muhâribî 318, 344, 348
Enes 44, 75, 84, 105, 106, 121, 122, 136, 143, 144, 154, 156, 181, 206, 230, 256, 268, 289, 323, 324, 332, 338, 350, 359, 362, 385, 386, 407, 411, 427, 430, 438, 453, 470, 473, 498, 516, 552, 560, 593, 603, 606, 607, 616, 620
Enes b. İyâd 105, 106
Enes b. Mâlik 121, 122, 156
Esbât 106, 197, 267, 268, 285, 299, 309, 322, 349, 351, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429,

437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 606, 618, 619
Esbât b. Nasr 267, 322, 349, 351, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 536
Esbât b. Nasr el-Hemdânî 267
Esed 118, 119, 263, 272, 459, 506
Esed b. Musa 118
es-Selûlî 245
es-Sevrî 107, 171, 172, 177, 188, 190, 255, 283, 338, 351, 361, 366, 528, 530, 601
Esved b. Serî' 246
Eş'as 119, 177, 274
Eş'as b. İshâk 177
Eşcaî 584, 595
Evzâî 588
Eyyûb 116, 118, 119, 122, 145, 155, 182, 183, 210, 331

F

Fudayl b. Iyâd 521
Fülân el-Abdî 119
Fürât b. Sâib 284

H

Habbân b. Hilâl 174
Haccâc 129, 137, 210, 230, 256, 268, 274, 285, 289, 300, 309, 318, 319, 320, 323, 345, 349, 356, 359, 395, 396, 403, 407, 412, 440, 446, 453, 457, 472, 498, 514, 516, 524, 525, 529, 531, 532, 541, 542, 548, 552, 571, 575, 581, 587, 588, 592, 594, 607, 610, 616
Haccâc b. Muhammed 129, 588
Hafs b. Ömer 526, 595
Hakem 40, 111, 118, 126, 127, 128, 129, 132, 133, 137, 172, 244, 282, 344, 348, 397, 407, 520, 521, 523, 526, 595
Hakem b. Beşîr 172, 282
Hakem b. Ebân 526, 595
Hakem b. Umeyr 244
Hakem b. Uteybe 127, 128, 137
Hakem b. Züheyr 344, 348
Hakkâm 98, 99, 144, 182, 197, 198, 201, 324
Hakkâm b. Selm 98, 197, 201
Halef b. Yâsîn el-Kûfî 348
Hâlid b. Yezîd 603
Hâlid el-Hazzâ 200, 298, 308, 321, 344
Hâlid el-Vâsıtî 298, 308
Hallâd b. Eslem 105, 591
Hammâd b. Mes'ade 241
Hammâd b. Seleme 99, 122, 134, 141, 297, 306, 524, 525
Hammâd b. Zeyd 181, 273
Hamza b. Ebu'l-Muğîre 286
Hamza ez-Zeyyât 281, 282
Harb b. Ebî Sâbit 112
Hârice b. Zeyd 152, 154, 155
Hârice b. Zeyd b. Sâbit 152
Hâris 115, 170, 216, 219, 220, 251, 272, 281, 282, 404, 427, 431, 483, 496, 512, 519, 529, 546, 563
Harun b. Antere 513, 514
Harun b. İdris 318, 319, 344, 348
Harun b. İdris el-Esam el-Kûfî 318, 344, 348
Hasan 69, 70, 71, 79, 87, 129, 172, 175, 211, 230, 241, 246, 253, 256, 268, 283, 285, 286, 297, 298, 306, 307, 308, 317, 318, 319, 326, 345, 349, 350, 355, 359, 362, 366, 373, 374, 385, 395, 400, 401, 407, 410, 427, 430, 438, 440, 452, 453, 470, 473, 492, 493, 495, 515, 523, 524, 527, 530, 531, 532, 537, 540, 542, 545, 570, 575, 580, 591, 593, 594, 601, 602, 603, 608
Hasan b. Arafe 129
Hasan b. Atiyye 400, 492, 515, 537
Hasan b. Furât 527, 530
Hasan b. Muhammed 523, 532
Hasan b. Ubeydullah 172
Hasan b. Yahya 268, 307
Hasan el-Basrî 211, 241, 355
Hâşim b. Kâsım 286
Heysem b. Adî 160
Hişâm 111, 114, 122, 130, 131, 145, 180, 182, 214, 280, 302, 337, 349, 355, 370, 373, 379, 380, 384, 397, 404, 406, 410,

425, 440, 451, 456, 474, 490, 511, 531, 535, 552, 556, 566, 574, 578, 582
Hişâm b. Sa'd 114, 130, 214
Hişâm b. Urve 180
Humeyd 20, 21, 32, 45, 98, 99, 107, 121, 122, 144, 146, 147, 172, 175, 182, 197, 198, 201, 210, 254, 255, 268, 282, 283, 286, 289, 297, 298, 299, 307, 308, 324, 335, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 397, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 451, 456, 474, 490, 508, 510, 530, 534, 547, 552, 556, 557, 563, 566, 570, 574, 578, 580, 582, 587, 591, 592, 593, 594, 600, 602, 608, 610, 620, 621
Humeyd b. Abdurrahman 283
Humeyd b. Abdurrahman er-Ruâsî 283
Humeyd b. Mes'ade es-Sâmî 297, 307
Humeyd et-Tavîl 121, 122
Husayf 322
Husayn 621
Huzeyfe 123, 153, 154, 156, 249, 258, 318, 366, 411, 452, 473, 476, 497, 515, 518, 539, 563, 567, 571, 574, 593, 601, 610
Hüseyin 31, 50, 72, 78, 87, 123, 230, 256, 268, 281, 309, 318, 319, 345, 349, 395, 396, 400, 401, 403, 410, 412, 440, 453, 472, 492, 493, 496, 498, 515, 524, 531, 532, 537, 542, 548, 571, 575, 581, 587, 588, 592, 594, 610
Hüseyin b. Ali 78, 123
Hüseyin b. Dâvûd 230, 256, 268, 318, 345, 395, 412, 440, 453, 524, 531, 532, 542, 588
Hüseyin b. Hasan 400, 401, 492, 493, 515, 537
Hüseyin el-Cu'fî 281
Hüseyn 80, 175, 189, 190, 197, 281, 285, 289, 298, 300, 308, 522, 528
Hüseyn b. Vâkıd 175, 189
Hüşeym 202, 401, 431, 494, 521
Hz. Âişe 73, 77, 180, 185, 186
Hz. Ali 39, 282, 436, 486, 514, 532
Hz. Ebû Bekr 39, 172, 173

I

Îsâ b. Meymûn el-Mekkî 365, 475, 515, 539, 547
Îsâ b. Osman b. Îsâ er-Remlî 394

İ

İbn Abbas 25, 35, 51, 56, 57, 80, 98, 99, 116, 118, 159, 160, 169, 170, 171, 172, 177, 178, 183, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 198, 202, 203, 216, 218, 221, 229, 230, 231, 236, 244, 249, 251, 252, 253, 254, 264, 267, 269, 270, 275, 284, 285, 286, 288, 289, 299, 300, 308, 309, 320, 321, 322, 338, 345, 349, 351, 352, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 368, 370, 371, 373, 375, 377, 378, 379, 380, 383, 384, 385, 386, 393, 400, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 425, 426, 428, 429, 437, 440, 443, 445, 446, 447, 450, 451, 456, 463, 465, 469, 471, 472, 474, 475, 480, 489, 490, 491, 493, 499, 507, 508, 509, 510, 511, 513, 514, 515, 516, 522, 523, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 532, 533, 534, 536, 537, 538, 539, 544, 547, 548, 552, 556, 559, 561, 564, 565, 566, 568, 573, 574, 576, 578, 580, 582, 586, 592, 595, 596, 599, 605, 608, 618, 619, 621
İbn Aclân 136, 396, 397
İbn Âmir 259, 353
İbn Atıyye 45, 73
İbn Avn 182, 331
İbn Berkî 118
İbn Beşşâr 121, 587, 595, 597
İbn Cüreyc 230, 256, 268, 285, 289, 300, 309, 318, 319, 344, 345, 348, 349, 395, 396, 403, 412, 440, 453, 466, 472, 473, 498, 514, 516, 523, 524, 531, 532, 542, 543, 545, 548, 571,

575, 576, 581, 587, 592, 594, 601, 604, 610, 614, 615
İbn Ebî Adî 121, 129, 142, 173, 202, 521, 597, 598
İbn Ebî Ca'fer 350, 359, 362, 366, 411, 430, 438, 470, 473, 560, 593, 602, 603, 607, 616, 620
İbn Ebî Leylâ 124, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133
İbn Ebî Mahled 118
İbn Ebî Meryem 118, 254
İbn Ebî Müleyke 183, 187, 226, 231, 234
İbn Ebî Necîh 198, 318, 319, 366, 411, 473, 476, 515, 539, 557, 563, 567, 571, 574, 586, 593, 594, 600, 601, 609, 610, 617
İbn Ebî Şerîk 321
İbn Ebî Üveys 136
İbn Ebî Zi'b 209
İbn Ehi'l-Hâris 281, 282
İbn Ehi'l-Hârisi'l-A'ver 282
İbn Habhâb 146
İbn Humeyd 20, 21, 98, 99, 107, 144, 147, 175, 182, 197, 198, 201, 255, 299, 324, 530, 578, 582, 621
İbn Humeyd er-Râzî 299
İbn İdrîs 178, 189, 527, 530
İbn İshak 337, 338, 574, 578, 621
İbn Lehî'a 254
İbn Mehdî 531, 584, 585, 587
İbn Mes'ûd 56, 75, 108, 109, 114, 115, 136, 142, 143, 145, 153, 161, 162, 163, 175, 186, 187, 201, 226, 230, 231, 234, 267, 268, 285, 299, 309, 363, 480, 544, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 606, 608, 618, 619
İbn Müsennâ 184
İbn Müseyyeb 182
İbn Nümeyr 124, 125
İbn Ömer 113, 114, 168
İbn Sa'd 116, 166, 176, 181, 187, 188, 189, 212, 366, 401, 436, 493, 494, 496, 514, 521, 525
İbn Sîrîn 145, 182
İbn Şihâb 111, 112, 116, 118, 146, 152, 154, 155, 156
İbn Uleyye 145, 146, 155, 156, 182, 183, 184, 200, 211, 298, 307, 321, 331, 344, 591
İbn Uyeyne 117, 133, 135, 230, 296, 365, 580
İbnü'l-Berkî 118, 191, 254
İbnü'l-Hanefiyye 284, 285
İbnü'l-Mübârek 601
İbnü'l-Müsennâ 143, 189
İbn Vehb 20, 111, 114, 116, 122, 130, 133, 134, 135, 146, 156, 162, 170, 181, 182, 209, 214, 245, 286, 289, 300, 309, 310, 417, 422, 426, 427, 429, 446, 470, 499, 516, 542, 564, 587, 596, 603
İbn Vekî' 557
İbn Yemân 177, 203
İbn Zeyd 300, 309, 310, 416, 417, 422, 564, 587, 596, 603
İbrahim 15, 19, 20, 21, 24, 27, 34, 37, 45, 55, 63, 64, 65, 72, 76, 84, 86, 96, 107, 125, 127, 133, 136, 145, 146, 147, 155, 160, 172, 173, 176, 184, 191, 200, 202, 211, 215, 226, 227, 231, 234, 244, 298, 307, 318, 319, 320, 321, 323, 331, 337, 344, 356, 359, 366, 374, 385, 407, 411, 426, 429, 431, 446, 452, 466, 472, 473, 497, 498, 508, 516, 521, 525, 527, 530, 567, 591, 601, 606, 607
İbrahim b. Abdillah 527, 530
İbrahim b. Alâ 226, 227, 231, 234
İbrahim b. Alâ b. Dahhâk 226
İbrahim el-Hecerî 107
İbrahim en-Nehaî 173
İkrime 184, 197, 253, 321, 344, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 386, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 524, 525, 526, 534, 547, 552, 556, 565, 566, 574, 578, 582, 595, 621
İmrân b. Bekkâr el-Kelâ'î 237
İmrân b. Meysera 527, 530
İsa 59, 60, 90, 109, 110, 124, 125, 126, 135, 163, 165, 167, 180, 191, 198, 226, 227, 231, 234, 244, 254, 323, 365, 574, 586, 593, 600, 609, 613, 617
İsa b. İbrahim 244
İsa b. Kırtâs 109, 110

İsa b. Meymûn 198, 365, 586
İshak 76, 117, 135, 136, 142, 187, 188, 254, 255, 314, 315, 319, 320, 323, 335, 337, 338, 344, 348, 349, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 407, 408, 409, 411, 425, 428, 431, 440, 446, 450, 453, 456, 457, 474, 490, 496, 498, 508, 510, 514, 516, 522, 524, 526, 528, 529, 531, 534, 541, 547, 552, 560, 566, 574, 578, 582, 594, 595, 600, 607, 616, 620, 621
İshâk b. Abdillah b. Ebî Talha 112
İshak b. Haccâc 319, 320, 323, 356, 359, 407, 446, 453, 457, 516, 541, 607, 616
İshak el-Ezrak 117, 187
İsmail 21, 26, 27, 30, 48, 64, 69, 76, 78, 79, 80, 83, 117, 124, 125, 126, 136, 139, 163, 226, 227, 267, 282, 296, 306, 320, 322, 346, 349, 513, 521, 526, 529
İsmail b. Abdirrahman 267
İsmail b. Ayyâş 226
İsmail b. Ebî Hâlid 124, 125, 139, 163, 296, 306
İsmail b. Ebî Kerîme 282
İsmail b. Fadl 226
İsmail b. Hâlid 126
İsmail b. İbrahim 21, 27
İsmail b. Musa es-Süddî 117
İsmail b. Sâlim 521
İsmail b. Yahya 226, 227
İsmâil el-Ezrak 284, 285
İsmail es-Süddî 320, 322, 349
İsrâil 108

K

Ka'b 110, 117, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 137, 139, 148, 153, 160, 163, 208, 214, 239, 245, 265, 315, 455, 487, 488, 517, 575, 576, 612, 613
Kabîsa 171, 567
Kasâme 597
Kâsım 31, 41, 45, 52, 84, 101, 163, 181, 230, 256, 268, 285, 286, 289, 298, 300, 308, 309, 318, 319, 345, 349, 395, 396, 403, 412, 440, 453, 472, 496, 498, 524, 531, 532, 542, 548, 571, 575, 581, 587, 588, 592, 594, 610
Kâsım b. Abdurrahman 163
Kâsım b. Hasan 256, 268, 285, 298, 308, 318, 319, 345, 349, 395, 440, 453, 524, 531, 532, 542
Kâsım b. Hüseyin 588
Katâde 80, 159, 160, 191, 194, 195, 200, 256, 268, 317, 350, 356, 361, 410, 426, 429, 451, 452, 457, 469, 475, 481, 494, 495, 499, 509, 510, 515, 524, 540, 545, 560, 562, 563, 566, 568, 570, 571, 572, 578, 586, 591, 594, 601, 602, 608, 610, 614, 615, 616, 620
Kays 172, 173, 201, 207, 253, 254, 274, 282, 382, 390, 391, 477, 486, 487, 512, 533
Kays b. Rebî' 253, 254
Kelbî 45, 156, 159, 170, 190, 191, 335, 338, 356, 401, 494, 518
Kurâd 606

L

Leys 112, 131, 144, 172, 182, 201, 287, 397, 521, 602
Leys b. Ebî Süleym 201
Leys b. Muâviye b. Salih 287

M

Ma'bed 224, 613
Mahmûd b. Hıdâş 283, 284
Mahmûd b. Hıdâş et-Tâlkânî 283
Mâlik 20, 44, 84, 107, 121, 122, 136, 156, 181, 238, 239, 267, 285, 299, 309, 315, 322, 346, 347, 348, 349, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 380, 390, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 482, 491, 506, 509, 510, 514, 518, 522, 528, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 613, 614, 618, 619

Mâlik b. Enes 44, 84, 136, 181
Ma'mer 111, 137, 138, 172, 173, 195, 224, 239, 268, 298, 307, 317, 322, 350, 359, 410, 452, 495, 515, 540, 545, 570, 591, 594, 598, 602, 608, 610
Ma'n 176, 180, 276
Mansûr 15, 46, 68, 112, 117, 129, 135, 145, 173, 182, 224, 283, 296, 322, 580
Mansûr b. Ebî Nüveyra 322
Matar b. Muhammed ed-Dabbî 528
Mehdî b. Meymûn 183
Mesrûk 176, 187, 584, 585
Mevlâ Zeyd b. Sâbit 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373
Meymûn b. Mihrân 284
Mihrân 99, 107, 136, 255, 283, 284, 299, 308
Mincâb 425, 427, 432, 469, 472, 516, 522, 529, 548, 564, 565
Mincâb b. Hâris 427, 529
Minhâl 436, 524, 525
Minhâl b. Amr 436
Mis'ar 226, 231, 234, 283, 579, 580, 581, 584
Mis'ar b. Kidâm 226, 231, 234, 584
Misver b. Mahreme 111
Muâviye 107, 142, 160, 177, 194, 198, 206, 265, 286, 287, 320, 331, 347, 359, 370, 382, 404, 472, 486, 490, 508, 514, 516, 538, 543, 579, 599, 604
Muâviye b. Salih 194, 198, 286, 287, 320, 359, 370, 472, 490, 508, 514, 538, 599
Muğîre 99, 107, 144, 147, 286, 524, 529
Muğîre b. Sâlim 524, 529
Muhammed 2, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 57, 59, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 106, 107, 108, 113, 116, 117, 118, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 136, 137, 138, 140, 142, 144, 145, 147, 152, 155, 162, 163, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 190, 192, 194, 195, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 210, 212, 215, 216, 217, 218, 221, 223, 227, 230, 234, 238, 241, 244, 245, 246, 247, 249, 252, 253, 254, 255, 259, 262, 263, 264, 267, 269, 275, 279, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 296, 297, 302, 306, 308, 312, 313, 314, 315, 318, 320, 322, 326, 331, 335, 336, 337, 338, 344, 345, 346, 348, 349, 355, 358, 359, 360, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 383, 384, 386, 387, 389, 392, 393, 397, 400, 401, 405, 406, 408, 409, 410, 413, 424, 425, 427, 428, 432, 434, 440, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 451, 452, 456, 457, 462, 470, 472, 474, 475, 479, 483, 486, 488, 490, 492, 493, 497, 508, 510, 513, 514, 515, 520, 521, 522, 523, 528, 530, 531, 532, 534, 536, 537, 539, 543, 544, 547, 552, 556, 565, 566, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 582, 583, 584, 587, 588, 593, 594, 595, 596, 598, 600, 601, 609, 614, 617
Muhammed b. Abdila'lâ 359
Muhammed b. Abdullah b. Mahled el-Vâsıtî 116
Muhammed b. Abdurrahman 126, 127, 234
Muhammed b. Aclân 136, 397
Muhammed b. Alâ 20, 108, 244, 267, 288, 450, 456
Muhammed b. Ali b. Hasan b. Şakîk el-Mervezî 175
Muhammed b. Amr 106, 198, 230, 365, 410, 452, 472, 475, 497, 515, 539, 547, 571, 574, 586, 593, 600, 601, 609, 617

Muhammed b. Amr b. Abbas el-Bâhilî 365
Muhammed b. Amr b. Hasen 230
Muhammed b. Amr el-Bâhilî 198, 410, 452, 472, 497, 515, 539, 547, 571
Muhammed b. Beşşâr 20, 100, 121, 162, 169, 171, 177, 181, 186, 187, 200, 202, 203, 204, 241, 397, 528, 530, 584, 595, 600
Muhammed b. Bişr 171
Muhammed b. Ca'fer 128, 129, 183, 184, 202, 203, 204, 296, 306, 520, 597
Muhammed b. Cuhâde 127, 128, 138
Muhammed b. Ebî Muhammed 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 386, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552, 556, 566, 574, 578
Muhammed b. Ebî Muhammed Mevlâ Zeyd b. Sâbit 355, 358, 360
Muhammed b. Fudayl 125, 163
Muhammed b. Hafs 201
Muhammed b. Halef el-Askalânî 200
Muhammed b. Hâlid b. Aseme 180
Muhammed b. Hâlid b. Hıdâş el-Ezdî 99
Muhammed b. Hâzim el-Gıfârî 289
Muhammed b. Humeyd 20, 32, 98, 107, 144, 172, 201, 255, 282, 283, 308, 335, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552, 556, 566, 574
Muhammed b. Humeyd er-Râzî 20, 32, 98, 107, 144, 283, 335, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552
Muhammed b. Hüseyn 197
Muhammed b. İshak 188, 314, 335, 338, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552, 566, 582
Muhammed b. Ma'mer 322
Muhammed b. Merzûk 122, 137
Muhammed b. Meymûn ez-Za'ferânî 121
Muhammed b. Muhammed 122, 374, 582
Muhammed b. Mus'ab 246, 253, 297, 306
Muhammed b. Mus'ab el-Kurkusânî 246
Muhammed b. Müsennâ 128, 129, 142, 173, 180, 183, 188, 296, 306, 319, 320, 520, 521
Muhammed b. Müslim et-Tâifî 531
Muhammed b. Rebîa el-Kilâbî 284, 285
Muhammed b. Sa'd 194, 284, 400, 492, 493, 515, 537
Muhammed b. Seleme 282
Muhammed b. Sevr 195, 359, 594
Muhammed b. Seyf 212
Muhammed b. Sinân 565
Muhammed b. Ubeyd 513, 596
Muhammed b. Ya'lâ 521, 522
Muhammed b. Yesâr 396, 397
Muhammed b. Yezîd el-Vâsıtî 124
Muhammed b. Yezîd et-Tarsûsî 180
Muhâribî 163, 188, 314, 318, 344, 348
Musa 20, 90, 109, 117, 118, 129, 229, 244, 256, 267, 281, 284, 285, 289, 299, 309, 318, 320, 322, 349, 351, 355, 361, 363, 366, 371, 373, 377, 387, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 518, 523, 525, 530, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 584, 586, 592, 597, 599, 605, 618, 619
Musa b. Abdirrahman el-Mesrûkî 281
Musa b. Dâvûd 129
Musa b. Ebî Habîb 244
Musa b. Harun 267, 285, 299, 309, 322, 349, 351, 355, 361, 363,

371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 599, 605, 618, 619
Musa b. Harun el-Hemdânî 267, 285, 299, 309, 322, 349
Musa b. Mes'ûd 318, 366
Musa b. Sâlim Ebû Cehzam 525
Musa b. Sehl er-Râzî 284
Musa el-Bezzâr 523
Mutarrif b. Tarîf 315
Mu'temir b. Süleyman 132
Mübârek 246, 426, 429, 466, 473, 601
Mübârek b. Fadâle 246
Mücâhid 52, 85, 127, 128, 129, 137, 144, 187, 188, 198, 201, 230, 231, 255, 299, 308, 318, 319, 322, 344, 348, 353, 365, 366, 394, 395, 396, 410, 411, 440, 452, 453, 466, 472, 473, 475, 476, 497, 498, 515, 520, 521, 523, 524, 527, 530, 532, 533, 539, 540, 547, 548, 557, 563, 567, 571, 572, 574, 575, 576, 584, 586, 587, 593, 594, 600, 601, 602, 609, 610, 617
Mücâhid b. Musa 584
Mücâlid 157
Müemmel 169, 595
Müriyye b. Katarî 297, 306
Mürre 173, 183, 267, 268, 282, 285, 299, 309, 320, 322, 347, 349, 351, 356, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 584, 586, 587, 592, 599, 605, 618, 619
Mürre el-Hemdânî 267, 285, 299, 309, 320, 322, 349, 351, 356, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 536, 556, 559, 561, 580, 599, 605, 618, 619
Müsennâ 20, 21, 31, 85, 128, 129, 142, 143, 173, 180, 183, 184, 188, 189, 224, 239, 286, 287, 296, 306, 318, 319, 320, 323, 356, 359, 366, 370, 385, 407, 411, 426, 429, 431, 446, 452, 453, 457, 466, 472, 473, 476, 490, 497, 498, 508, 514, 515, 516, 520, 521, 524, 525, 529, 531, 538, 539, 541, 552, 560, 563, 567, 571, 574, 593, 594, 595, 599, 601, 607, 610, 616, 620
Müsennâ b. İbrahim 20, 21, 318, 319, 320, 323, 356, 359, 366, 385, 407, 411, 426, 429, 446, 452, 466, 472, 473, 497, 498, 508, 516, 567, 601, 607
Müsennâ b. İbrahim el-Âmülî 20, 318
Müsennâ b. İbrahim et-Taberî 356
Müseyyib 201, 359
Müslim 112, 115, 116, 121, 122, 125, 129, 168, 176, 183, 184, 186, 187, 190, 237, 246, 253, 268, 286, 297, 306, 314, 315, 397, 427, 437, 525, 527, 528, 531
Müslim b. Abdurrahman 246, 253, 297, 306
Müslim b. Abdurrahman el-Cermî 246
Müslim b. İbrahim 525
Müşâş 189

N

Nadr 50, 591
Nadr b. Şümeyl 50, 591
Nâfi' 111, 113, 118, 229, 259, 353
Nâfi' b. Ömer 229
Nâfi' b. Yezîd 118
Nasr b. Abdirrahman el-Evdî 521
Nevvâs b. Sem'ân el-Ensârî 286, 287
Nu'aym b. Hammâd 601

O

Osman b. Affân 153, 157, 202, 203
Osman b. Ali 436
Osman b. Esved 530
Osman b. Saîd 216, 218, 221, 228, 236, 244, 251, 253, 260, 267, 269, 270, 275, 284, 288, 299, 308, 357, 368, 443, 447, 450, 456, 463
Osman b. Züfer 233, 234

Osman el-Mekkî 187

Ö

Ömer 24, 33, 39, 43, 47, 66, 73, 76, 79, 83, 86, 87, 111, 112, 113, 114, 115, 130, 132, 133, 139, 148, 152, 153, 154, 166, 168, 181, 203, 214, 222, 229, 244, 245, 281, 284, 285, 286, 298, 304, 338, 348, 356, 404, 423, 482, 518, 525, 526, 595
Ömer b. Hafs 114
Ömer b. Hattâb 111, 112, 113, 114, 139, 148, 166, 214
Ömer b. Muhammed 245
Ömer b. Şebbe 115, 203
Ömer b. Velîd es-Şenî 525
Ömer Ebû Hafs 356

R

Ravvâd b. Cerrâh 200
Rebîa b. el-Ebyez 528
Rebî' b. Enes 256, 289, 323, 324, 332, 338, 350, 359, 362, 385, 386, 407, 411, 427, 430, 438, 470, 473, 498, 516, 552, 560, 593, 603, 606, 607, 616, 620
Rebî' b. Süleyman 118
Rebî' 21, 27, 431, 453
Rişdîn b. Sa'd 116

S

Sa'd b. Abdillah b. Abdilhakem 526
Sa'd b. İshak b. Ka'b b. Ücra 315
Sa'd b. Muhammed 400, 492, 493, 515, 537
Safvân b. Îsâ 396, 397
Sâib 142, 172, 176, 177, 253, 254, 284, 314, 321, 338, 369, 530
Saîd 78, 79, 98, 99, 109, 117, 118, 119, 128, 133, 134, 135, 136, 144, 145, 146, 147, 153, 157, 160, 170, 171, 172, 173, 177, 181, 182, 183, 184, 188, 189, 191, 195, 200, 202, 203, 204, 209, 216, 218, 221, 227, 228, 231, 234, 236, 244, 251, 253, 254, 255, 256, 260, 267, 269, 270, 275, 284, 288, 296, 298, 299, 307, 308, 315, 321, 322, 349, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 386, 393, 405, 408, 409, 425, 426, 428, 429, 440, 443, 446, 447, 450, 451, 456, 457, 463, 469, 474, 475, 481, 483, 490, 494, 508, 509, 510, 515, 524, 528, 534, 540, 547, 552, 556, 560, 562, 563, 566, 570, 574, 578, 580, 582, 586, 591, 594, 601, 608, 616, 620
Saîd b. Âmir 184
Saîd b. Beşîr 191, 200, 578, 591
Saîd b. Cübeyr 98, 99, 144, 170, 171, 172, 177, 188, 189, 202, 203, 204, 227, 253, 254, 255, 321, 322, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 386, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552, 556, 566, 578, 616
Saîd b. Ebî Saîd 136
Saîd b. Eşve' 528
Saîd b. Müseyyeb 146, 147, 181, 183
Saîd b. Ömer es-Sekûnî 244
Saîd b. Rebî' 157
Saîd b. Yahya b. Saîd el-Ümevî 109
Saîd b. Zeyd 483
Saîd el-Cüreyrî 298, 307
Saîd el-Makburî 209
Salih b. Mismâr el-Mervezî 315
Salih b. Müslim 184, 190
Salih b. Nasr 160
Salih b. Nasr el-Huzâî 160
Sâlim 45, 78, 84, 118, 144, 181, 348, 521, 524, 525, 529
Sa'sa'a 157, 337
Sehl b. Yûsuf 202
Seleme 42, 99, 105, 106, 122, 134, 141, 160, 162, 177, 191, 222, 238, 239, 282, 297, 306, 335, 337, 338, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 524, 525, 528, 531, 534, 547, 552, 556, 566, 574, 578, 582, 621

Seleme b. Ebî Seleme b. Abdurrahman b. Avf 162
Seleme b. Fadl 335, 337, 338, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552, 566
Seleme b. Küheyl 528
Sellâm b. Sâlim el-Huzâî 348
Selman 436, 438
Selm b. Abdurrahman en-Nehaî 191
Selm b. Kuteybe 99
Serî b. Yahya et-Temîmî 233
Sevrî 107, 171, 172, 177, 188, 190, 255, 283, 338, 351, 361, 366, 401, 494, 516, 521, 528, 530, 557, 563, 567, 580, 584, 593, 594, 600, 601
Sevvâr b. Abdillah el-Anberî 516
Seyyâr 132, 133
Simâk b. Harb 296, 297, 306
Süddî 72, 117, 190, 191, 197, 267, 268, 285, 299, 309, 319, 320, 322, 344, 348, 349, 351, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 522, 528, 536, 537, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 606, 618, 619
Süfyân 107, 113, 116, 117, 118, 135, 157, 160, 169, 171, 172, 177, 182, 186, 187, 188, 190, 203, 229, 230, 247, 254, 255, 283, 296, 299, 306, 308, 318, 319, 321, 351, 355, 361, 366, 407, 411, 473, 516, 528, 530, 557, 563, 567, 575, 581, 584, 587, 594, 595, 600, 610
Süfyân b. Uyeyne 113, 116, 117, 135, 157, 247, 296, 306
Süfyân b. Vekî' 229, 230, 355, 366, 411, 473, 581, 594
Süfyân es-Sevrî 107, 171, 172, 177, 188, 190, 255, 351, 366, 528, 530
Süheyl b. Ebî Salih 245
Süleyman 2, 21, 27, 45, 79, 106, 117, 118, 119, 120, 132, 134, 135, 136, 173, 186, 188, 190, 191, 222, 223, 234, 238, 496, 531, 542
Süleyman b. Abdülcebbâr 190, 191
Süleyman b. Bilâl 134, 135, 136
Süleyman b. Dâvûd 188
Süleyman b. Surad 117, 119, 120
Süveyd 426, 429, 466, 473, 601
Süveyd b. Nasr 426, 429, 466, 473, 601

Ş

Şa'bî 157, 160, 184, 189, 190, 296, 306, 320, 324, 351
Şakîk 142, 175, 177, 178, 297, 298, 307, 308
Şebâbe 129, 523
Şebîb 253, 565
Şehr b. Havşeb 521, 522, 523, 533
Şerîk 117, 170, 191, 298, 321, 436, 437
Şibl 27, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 86, 318, 366, 411, 452, 473, 476, 497, 515, 539, 563, 567, 571, 574, 593, 601, 610
Şibl b. Abbâd 366, 452, 497
Şuayb 19, 27, 68, 87, 111, 146, 152, 160, 531
Şuayb el-Cebâî 531
Şu'be 115, 119, 128, 129, 142, 143, 160, 173, 183, 184, 188, 189, 204, 296, 297, 306, 319, 320, 322, 520, 521

T

Talk b. Ğanem 187
Talk b. Habîb 183

U

Ubâde b. Sâmit 122
Ubeyd b. Esbât b. Muhammed 106
Ubeyd b. Süleyman 496
Ubeyd b. Umeyr 129
Ubeyde b. Süleymân 496
Ubeyde b. Süleyman el-Bâhilî 542
Ubeydullah 24, 31, 41, 109, 113, 114, 116, 118, 119, 130, 131, 132,

133, 160, 172, 181, 188, 234, 256, 289, 300, 309, 320, 390, 518
Ubeydullah b. Abdullah 116, 118, 160
Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe 116
Ubeydullah b. Ebî Yezîd 118, 119
Ubeydullah b. Muhammed el-Firyâbî 113
Ubeydullah b. Musa 109, 256, 320
Ubeydullah b. Ömer 114, 130, 132, 133, 181
Ubeydullah b. Yusuf el-Cübeyrî 188
Ukayl 116, 118, 518
Ukayl b. Hâlid 116, 118
Umâre b. Gaziyye 152, 155
Urve 111, 180, 298, 307, 587
Urve b. Mürre 587
Urve b. Zübeyr 111, 180

Ü

Übey 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 137, 139, 143, 148, 153, 163
Übey b. Ka'b 119, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 139, 148, 153, 163
Ümmü Eyyûb 116, 118, 119

V

Vâsıl b. Hayyân 107
Vâsile b. Eska' 200, 201
Vehb 20, 73, 111, 114, 116, 122, 130, 133, 134, 135, 146, 156, 162, 170, 181, 182, 209, 214, 245, 256, 286, 289, 300, 309, 310, 319, 417, 422, 426, 427, 429, 436, 446, 470, 499, 516, 531, 542, 564, 587, 596, 603
Vehb b. Münebbih 73, 256
Vehb b. Süleyman 531
Vekî' 321, 355, 366
Velîd b. Kesîr 314
Velîd b. Müslim 183, 397

Y

Yahyâ b. Abbâd 523
Yahya b. Âdem 108, 119, 319
Yahyâ b. Avf 284
Yahya b. Dâvûd el-Vâsıtî 143, 187
Yahyâ b. Ebî Kesîr 588
Yahyâ b. Ebî Tâlib 368, 371
Yahya b. Eyyûb 122
Yahyâ b. Îsâ 394
Yahya b. İbrahim el-Mes'ûdî 176
Yahya b. Osman b. Salih es-Sehmî 194
Yahya b. Saîd 109, 171, 181, 182, 202, 203
Yahya b. Saîd el-Ümevî 109
Yahya b. Salih 198
Yahya b. Talha el-Yerbûî 170
Yahyâ b. Vâdıh 496
Yahyâ el-Kattân 600
Yakub 21, 99, 145, 146, 155, 182, 183, 184, 200, 202, 211, 298, 307, 314, 321, 331, 344, 431, 521, 591
Yakub b. İbrahim 145, 155, 184, 200, 202, 211, 298, 307, 321, 331, 344, 431, 521, 591
Yakub b. İbrahim ed-Devrekî 431
Yakub el-Kummî 99
Yezîd 20, 29, 30, 116, 118, 119, 120, 124, 134, 144, 173, 180, 183, 195, 202, 203, 256, 331, 348, 361, 368, 371, 404, 451, 457, 469, 475, 481, 494, 509, 510, 512, 515, 524, 540, 560, 562, 563, 566, 570, 578, 584, 586, 591, 601, 603, 608, 616, 620
Yezîd b. Ebî Yezîd 183
Yezîd b. Hârûn 120
Yezîd b. Husayfe 134
Yezîd b. Velîd 144
Yezîd b. Zürey' 195, 256, 361, 451, 457, 469, 475, 481, 494, 509, 510, 515, 524, 540, 560, 586, 601, 616
Yezîd el-Fârisî 202
Yunus 66, 111, 112, 114, 116, 117, 122, 130, 134, 135, 146, 155, 156, 162, 170, 181, 182, 188, 202, 209, 214, 245, 286, 289, 300, 309, 310, 319, 337, 417, 422, 426, 427, 429, 446, 466, 470, 499, 504, 516, 542, 564, 568, 587, 596, 603
Yunus b. Abdila'lâ 111, 114, 116, 117, 122, 130, 214, 245, 319, 417, 422, 426, 446, 470, 499, 564, 587, 596
Yunus b. Abdila'lâ es-Sadefî 116, 245
Yunus b. Bükeyr 188
Yûsuf b. Mihrân 99

Z

Zâide 123, 276
Zekeriyya 162, 177, 189, 303
Zeyd 79, 81, 99, 109, 110, 116, 134, 141, 143, 152, 153, 154, 155, 157, 181, 214, 224, 273, 274, 286, 289, 292, 300, 309, 310, 315, 319, 327, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 392, 393, 405, 408, 409, 416, 417, 422, 425, 426, 427, 428, 429, 435, 436, 440, 446, 450, 454, 456, 470, 474, 483, 490, 499, 508, 510, 516, 534, 542, 547, 552, 564, 566, 574, 582, 587, 596, 603, 613
Zeyd b. Erkam 109
Zeyd b. Eslem 214, 286, 300, 310, 319, 446, 470, 499
Zeyd b. Hubâb 134, 141, 315
Zeyd b. Sâbit 152, 155, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552, 566, 574, 582
Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed 375, 379, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552
Zeyd b. Vehb 436
Zeyd el-Kassâr 109, 110
Zirr 108, 109, 123, 361
Zirr b. Hubeyş 109
Zübeyd 114, 115
Zührî 111, 112, 116, 154, 157, 359

KAVRAMLAR

A

Âdil 289

Allah 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 160, 161, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 300, 303, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 388, 392, 393, 394, 395, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 434, 435, 436, 437, 440, 441, 442, 443, 445, 450, 452, 453, 455, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 475, 476, 479, 480, 481, 483, 484, 485, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 552, 553, 554, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 569, 572, 577, 578, 579, 580, 582, 583, 584, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 600, 601, 602, 605, 606, 608, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 621, 622, 625, 626, 628, 630, 632, 633

Amel 13, 481

Arapça 150, 200, 304, 434, 465

Arz-ı Mukaddes 458, 460

Âyet 232

B

Bağdatlı 281
Basralı 53, 125, 141, 169, 212, 268, 269, 282, 309, 328, 410, 426, 505
Batıl 239
Beyit 32, 39, 44, 53, 55, 58, 96, 100, 246, 247, 264, 276, 291, 370, 388, 406, 407, 414, 484, 499, 574, 625
Beytü'l-Makdis 11, 300, 393, 402, 403, 404, 405, 406, 411, 420, 491, 500, 503, 530

C

Câhiliye 547, 548, 600
Cehmiyye 205
Cennet 69, 139
Cerh 275

Ç

Çeviri 437

D

Din 37

E

Ehl-i Kitab 485, 514, 515
Ensar 517
Esbât 26, 47, 49, 65, 74, 101, 105, 111, 119, 123, 133, 140, 149, 154, 155, 156, 159, 165, 176, 189, 194, 195, 203, 225, 228, 235, 244, 250, 266, 277, 286, 295, 300, 306, 308, 318, 327, 330, 335, 353, 355, 368, 371, 374, 386, 389, 393, 399, 403, 405, 435, 444, 448, 457, 464, 480, 488, 503, 508, 527, 540, 545, 556, 569, 572, 577, 585, 587, 593, 603, 611, 617

F

Farsça 257, 317
Firavun 9, 220, 221, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 327, 330, 332, 333, 335, 337, 338, 341, 343, 344, 348, 349, 440, 444, 458, 459, 460, 461

G

Günah 184

H

Haber 137
Hac 480
Hadis 256, 257, 258, 284, 285, 409, 499, 508, 616, 624
Hâfız 581, 582
Hak 239
Halef 192, 257
Halife 5, 61, 462, 548, 574
Hasen 442, 446, 570, 616
Hıristiyan 478, 483
Huşû 263
Hüccet 602

İ

İblis 6, 37, 63, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 89, 92, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 125, 128, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 157, 172, 173, 174, 176, 178, 181, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 198, 212, 214
İbret 13, 536
İcmâ 200
İhtilaf 627
İmam 280
İnkâr 7, 216
İsrailoğulları 7, 19, 122, 127, 218, 271, 297, 465, 497, 499, 559
İstiva 42
İtaat 153, 213
İzzet 99, 109

K

Kader 205
Kıptî 313, 465
Kıraat 7, 9, 12, 15, 171, 325, 412, 455, 600
Kıyamet 197, 271, 284, 288
Köle 24
Kudret 384
Kûfeli 141, 168, 269, 287, 410, 505, 566
Kul 211
Kur'ân-ı Kerîm 430
Kurrâ 456

M

Mastar 605
Meânî 406
Medenî 615, 616
Medineli 141
Mekkeli 141
Menn 10, 383, 397

Misak 505
Muallim 206
Mufaddaliyyât 53
Muhtelif 32
Mukaddes 458, 460
Mushaf 118, 456
Müfessir 596
Mükâfat 13, 481
Mümin 194, 483
Münafık 151
Müslüman 126, 191, 222, 489, 494, 512, 528
Müsned 192, 256, 257, 284, 417, 418, 589, 623, 624
Müşkil 192

N

Namaz 246
Nâsih 495

P

Peygamber 19, 26, 31, 47, 61, 65, 74, 98, 99, 101, 105, 111, 119, 123, 133, 140, 154, 155, 159, 165, 167, 176, 186, 219, 223, 226, 237, 238, 243, 244, 245, 254, 257, 258, 259, 275, 280, 281, 284, 287, 294, 415, 416, 417, 418, 428, 429, 463, 469, 472, 478, 479, 485, 493, 494, 517, 519, 543, 592, 593, 596, 597, 609, 624

R

Rahip 489, 490
Ramazan 255
Râvi 230, 234, 252, 260, 267, 275, 299, 313, 315, 316, 317, 319, 332, 333, 354, 359, 375, 399, 420, 427, 498, 499, 501, 624, 628
Rivayet 32, 71, 124, 135, 146, 175, 189, 262, 298, 310, 311, 330, 368, 385, 389, 406, 408, 410, 419, 480, 581, 583, 591, 620, 628
Rum 291, 488

S

Sahih 448
Salih 13, 26, 29, 47, 51, 52, 61, 65, 74, 101, 102, 105, 111, 119, 123, 129, 133, 140, 141, 147, 154, 155, 159, 165, 176, 188, 212, 261, 262, 306, 357, 389, 417, 448, 449, 481, 495
salih amel 481, 483, 496
Sâmirî 330, 332, 333, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 354, 373
Secde 500
Selam 51, 276
Selef 614
Sika 287, 426, 589

Ş

Şâir 100, 122, 170, 188, 237, 246, 264, 265, 269, 276, 307, 370, 406, 413, 414, 439, 474, 484, 513, 515, 565, 583, 586, 623, 625
Şefaat 283
Şeyh 21, 50, 63, 112, 129, 141, 142, 145, 161, 162, 166, 168, 188, 189, 205, 257, 258, 391, 401, 524
Şeytan 172, 177, 178, 180, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 530, 629, 630
Şiir 100, 170, 467

T

Takdis 101, 102, 103, 104
Tashih 2
Tefsir 105, 135, 204, 266, 596
Tercüme 2
Tevbe 151, 202, 203, 226, 253, 266, 463, 511, 512
Tîh 122, 382, 388, 393, 395, 396, 399, 420, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 440, 444, 457, 459, 460, 530
Tûr-i Sina 373

U

Umum 596

Ü

Ümmet 275, 545
Ümmet-i Muhammed 275, 545

V

Vaad 327

Y

Yahudi 18, 19, 36, 220, 245, 477, 478, 483
Yemin 184

Z

Zahir 61
Zayıf 257, 623
Zekât 246, 439
Zikir 97
Zillet 12, 462
Zulüm 171
Zühd 88, 217, 357